

Projekt

**UCHWAŁA NR
Rady Gminy Komańcza
z dnia ... września 2025 r.**

w sprawie przyjęcia *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa „Turystyczne Bieszczady” na lata 2025–2030*

Na podstawie art. 10g ust. 1 i 8 oraz art. 18 ust. 2 pkt 6a ustawy z dnia 8 marca 1990r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. 2025 r. poz. 1153), w zw. z art. 3 pkt 3 i art. 9 pkt 6 ustawy z dnia 6 grudnia 1990r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (t.j. Dz. U. 2025 poz. 198) Rada Gminy Komańcza uchwala, co następuje:

§ 1

Przyjmuje się Strategię Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa „Turystyczne Bieszczady” na lata 2025–2030 stanowiącą załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2

Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Komańcza.

§ 3

Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia, z zastrzeżeniem, że skuteczność przyjęcia Strategii następuje z dniem jej przyjęcia przez wszystkie rady gmin tworzące Partnerstwo „Turystyczne Bieszczady”

**Przewodniczący Rady Gminy Komańcza
Jarosław Dołżycki**

Sprawdzono pod względem
formalno - prawnym
ADWOKAT
Jacek Szpara

Wniosek do...
WÓJT GMINY KOMANCZA
dr inż. Roman Bzdęk

UZASADNIENIE
DO UCHWAŁY NR
Rady Gminy Komańcza
z dnia ... września 2025 r.

W dniu 11 czerwca 2025 r. gminy: Cisna, Baligród, Olszanica, Solina oraz Komańcza podpisały Porozumienie Międzygminne określające zasady współpracy jednostek samorządu terytorialnego w celu przygotowania i realizacji Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030 (Dz. Urz. Woj. Podkarpackiego poz. 2686). Na podstawie ww. Porozumienia podjęto uchwałę nr XIX/137/2025 Rady Gminy Cisna z dnia 3 lipca 2025 r. w sprawie przystąpienia do opracowania Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030 oraz określenia szczegółowego trybu i harmonogramu opracowania projektu Strategii, w tym trybu konsultacji Zgodnie z pkt. 13 załącznika do uchwały nr XIX/136/2025 Rady Gminy Cisna z dnia 03 lipca 2025 r., projekt Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030 przedkłada się Stronom Porozumienia biorącym udział w zawartym Porozumieniu do przyjęcia przez Rady Gmin w drodze uchwały.

Strategia Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030 stanowi zarówno strategię rozwoju ponadlokalnego, zgodnie z art. 10g ustawy o samorządzie gminnym oraz art. 9 pkt. 6) ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju, jak i strategię terytorialną stanowiącą instrument rozwoju terytorialnego w rozumieniu artykułu 29 rozporządzenia ogólnego¹ oraz art. 36 Ustawy z dnia 28 kwietnia 2022 r. o zasadach realizacji zadań finansowanych ze środków europejskich w perspektywie finansowej 2021–2027 (tzw. ustawa wdrożeniowa). *Strategia Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030* spełnia warunki zarówno dla strategii IIT, jak i strategii rozwoju ponadlokalnego.

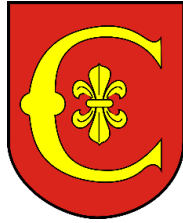
W dniach 05.08–08.09.2025 r. odbyły się konsultacje społeczne projektu Strategii. W trakcie konsultacji społecznych w wyznaczonym terminie wpłynął jeden formularz uwag. Dodatkowo projekt Strategii podlegał opiniowaniu przez Zarząd Województwa Podkarpackiego (art. 10g ust. 5 Ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym). W dniu 26 sierpnia 2025 r. Zarząd Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie podjął Uchwałę Nr 130/3136/25 w sprawie zaopiniowania projektu Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030 w zakresie sposobu uwzględnienia ustaleń i rekomendacji w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej w województwie, określonych w Strategii Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030. Projekt dokumentu został zaopiniowany pozytywnie.

¹ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2021/1060 z dnia 24 czerwca 2021 r. ustanawiające wspólne przepisy dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego Plus, Funduszu Spójności, Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji i Europejskiego Funduszu Morskiego, Rybackiego i Akwakultury, a także przepisy finansowe na potrzeby tych funduszy oraz na potrzeby Funduszu Azylu, Migracji i Integracji, Funduszu Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Instrumentu Wsparcia Finansowego na rzecz Zarządzania Granicami i Polityki Wizowej (Dz. Urz. UE L 231 z 30.06.2021, str. 159, z późn. zm.).

Dodatkowo projekt Strategii podlegał postępowaniu strategicznej oceny oddziaływania na środowisko. Wójt Gminy Cisna jako Lider Partnerstwa Turystyczne Bieszczady zwrócił się w dniu 7 sierpnia 2025 r. do Regionalnego Dyrektora Ochrony Środowiska w Rzeszowie (RDOŚ) w trybie art. 47, art. 49 i art. 57 *Ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko* z wnioskiem o uzgodnienie braku konieczności przeprowadzenia strategicznej oceny oddziaływania na środowisko dla projektu dokumentu pn. *Strategia Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030*. W dniu 11 sierpnia 2025 r. do Urzędu Gminy Cisna wpłynęło pismo znak: WOOS.410.1.34.2025.AP.2, w którym stwierdzono, że realizacja postanowień tego dokumentu nie spowoduje znaczącego oddziaływania na środowisko, w związku z powyższym nie zachodzi potrzeba przeprowadzenia strategicznej oceny oddziaływania na środowisko dla projektu Strategii.

Opracowanie strategii rozwoju ponadlokalnego, stanowiącej jednocześnie strategię IIT jest niezwykle ważne zarówno w kontekście zarządzania spójnym i zintegrowanym rozwojem danego obszaru jak i możliwościami pozyskiwania środków zewnętrznych na realizację zadań ujętych w tym wieloletnim planie rozwoju. Zmieniające się nowe uwarunkowania zewnętrzne, wynikające m.in. z kryzysu gospodarczego, celów i kierunków wsparcia jakie zaproponowała Komisja Europejska w ramach perspektywy finansowej 2021–2027, oraz zmieniające się podejście do finansowania i współpracy z samorządami, wynikające z polityk krajowych, wpłynęły na zmiany dokumentów strategicznych na wszystkich szczeblach administracji publicznej w kraju, co determinowało konieczność zaplanowania najważniejszych zadań do realizacji na obszarze strategicznej interwencji jakim jest Partnerstwo Turystyczne Bieszczady.

Mając na względzie powyższe, podjęcie przedmiotowej uchwały jest zasadne.

***Strategia Rozwoju Ponadlokalnego
dla
Partnerstwa Turystyczne Bieszczady
na lata 2025–2030***

(Projekt 1.0)

Wrzesień 2025

Opracowano przy współpracy
Komitetu Sterującego, Zespołu Koordynacyjnego, Urzędu Gminy Cisna, Urzędu Gminy
Baligród, Urzędu Gminy Olszanica, Urzędu Gminy Solina oraz Urzędu Gminy Komańcza
z firmą InicjatywaLokalna.pl sp. z o.o.

Spis treści

Wstęp.....	5
1. Część wprowadzająca.....	7
1.1. Strategia jako instrument kreowania polityki rozwoju.....	7
1.2. Metodologia prac nad Strategią.....	8
2. Wnioski z diagnozy sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej	10
2.1. Syntetyczna diagnoza obszaru realizacji IIT, kluczowe uwarunkowania gospodarcze, społeczne i przestrzenno-środowiskowe Partnerstwa Turystyczne Bieszczady.....	10
2.2. Analiza SWOT	43
2.3. Wnioski z diagnozy	46
2.4. Drzewo problemów	52
2.5. Drzewo celów	54
3. Część programowa	55
3.1. Wizja, misja, cele	55
3.2. Plan operacyjny rozwoju	57
3.2.1. Projekty strategiczne	68
3.2.1. Opis podejścia zintegrowanego.....	84
3.2.2. Szacunkowe ramy finansowe i potencjalne źródła finansowania	85
3.3. Ocena spójności celów strategicznych z dokumentami wyższego rzędu.....	94
4. Wymiar przestrzenny polityki rozwoju – podejście zintegrowane w strategii rozwoju....	109
4.1. Model struktury przestrzenno-funkcjonalnej oraz ustalenia i rekomendacje w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej.....	110
4.2. Obszary strategicznej interwencji wraz z zakresem planowanych działań	141
4.2.1. Obszary strategicznej interwencji określone w strategii rozwoju województwa i inne ponadlokalne	141
4.2.2. Obszary strategicznej interwencji kluczowe dla obszaru, jeżeli takie zidentyfikowano	157
5. System realizacji Strategii	165
5.1. Wdrażanie i monitoring Strategii Rozwoju	165
5.1.1. Oczekiwane rezultaty planowanych działań, w tym w wymiarze przestrzennym oraz wskaźniki ich osiągnięcia.....	170
5.2. Ewaluacja i aktualizacja Strategii Rozwoju	178
5.3. Wytyczne do sporządzania dokumentów wykonawczych	179
6. Opis procesu zaangażowania partnerów społeczno-gospodarczych i innych podmiotów	183
6.1. Podsumowanie konsultacji społecznych i procesu opiniowania dokumentu przez Zarząd Województwa	183
6.2. Mechanizmy włączenia mieszkańców w proces przygotowania, realizacji i oceny Strategii – partycypacja społeczna	185
6.3. Podsumowanie strategicznej oceny oddziaływania na środowisko – wpływ działań na środowisko i udział podmiotów działających na rzecz ochrony środowiska w opracowaniu Strategii	189
Spis tabel	191
Spis map	191
Spis rysunków	192

Spis schematów	192
Spis załączników	193

Wstęp

Zarządzanie danym obszarem wiąże się z podejmowaniem szeregu działań i decyzji ważnych dla lokalnej i ponadlokalnej społeczności. Aby efektywnie nim zarządzać potrzebny jest wieloletni plan, który będzie wskazywać kierunki jego dalszego rozwoju. Działania właściwe ze strategicznego punktu widzenia mają większe znaczenie niż działania nastawione na przynoszenie natychmiastowych efektów. Zarządzanie strategiczne jest procesem nastawionym na formułowanie i wdrażanie Strategii, które ma na celu sprzyjanie wyższemu stopniowi zgodności organizacji, w tym wypadku obszaru Partnerstwa Turystyczne Bieszczady, z jego otoczeniem zewnętrznym oraz zachowaniem spójności wewnętrznej, a co za tym idzie – osiągnięciem przyjętych celów strategicznych. Zmieniające się nowe uwarunkowania zewnętrzne, wynikające m.in. z celów i kierunków wsparcia jakie zaproponowała Komisja Europejska w ramach perspektywy finansowej 2021–2027 oraz zmieniające się podejście do finansowania i współpracy z samorządami, wynikające z polityk krajowych, wpłynęły na zmiany dokumentów strategicznych na wszystkich szczeblach administracji publicznej w kraju.

Niniejszy dokument stanowi strategię rozwoju ponadlokalnego dla obszaru Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w rozumieniu *Ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym* (Dz. U. z 2024 r. poz. 1465 z późn. zm.). W dniu 13 listopada 2020 r. wszedł w życie nowy pakiet przepisów dotyczących polityki rozwoju – *Ustawa z dnia 15 lipca 2020 r. o zmianie ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju oraz niektórych innych ustaw* (Dz. U. z 2020 r. poz. 1378 z późn. zm.), której celem jest realizacja postanowień *Strategii na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030)* w zakresie konsolidacji systemu zarządzania rozwojem Polski i etapowego wprowadzania systemu zintegrowanych strategii (krajowej, wojewódzkiej, gminnej i ewentualnie ponadlokalnej sporządzanej dla grupy sąsiadujących, lub powiązanych ze sobą funkcjonalnie gmin). Poza integracją strategii rozwoju na różnych poziomach administracji, celem nowelizacji przepisów była także integracja w dokumentach strategicznych wymiaru społecznego i gospodarczego z przestrzennym. Niniejsza strategia spełnia również funkcję strategii terytorialnej zgodnie z art. 29 Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2021/1060¹, w tym Strategii IIT zgodnie z wymogami *Umowy Partnerstwa dla realizacji Polityki Spójności 2021–2027 w Polsce*. Zgodnie z tym dokumentem samorzady tworzące IIT nie muszą przygotowywać dwóch odrębnych dokumentów, tj. strategii rozwoju ponadlokalnego i strategii IIT, jeśli jedna z wybranych form zawiera elementy wymagane dla drugiej. Strategia terytorialna IIT zawiera następujące elementy:

- syntezę diagnozy obszaru realizacji IIT wraz z analizą problemów, potrzeb i potencjałów rozwojowych;

¹ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2021/1060 z dnia 24 czerwca 2021 r. ustanawiające wspólne przepisy dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego Plus, Funduszu Spójności, Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji i Europejskiego Funduszu Morskiego, Rybackiego i Akwakultury, a także przepisy finansowe na potrzeby tych funduszy oraz na potrzeby Funduszu Azylu, Migracji i Integracji, Funduszu Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Instrumentu Wsparcia Finansowego na rzecz Zarządzania Granicami i Polityki Wizowej.

- cele, jakie mają być zrealizowane w ramach IIT, ze wskazaniem podejścia zintegrowanego, oczekiwanych wskaźników rezultatu i produktu, powiązania z programem;
- listę projektów wraz z informacją na temat sposobu ich wyboru oraz powiązania z innymi projektami;
- opis procesu zaangażowania partnerów społeczno-gospodarczych oraz właściwych podmiotów reprezentujących społeczeństwo obywatelskie, podmiotów działających na rzecz ochrony środowiska oraz podmiotów odpowiedzialnych za promowanie włączenia społecznego, praw podstawowych, praw osób ze specjalnymi potrzebami, równości płci i niedyskryminacji w pracach nad przygotowaniem i wdrażaniem Strategii IIT.

Strategia Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030 poza wyżej wymienionymi elementami wymaganymi dla IIT, określa główne cele i kierunki polityki rozwoju Partnerstwa Turystyczne Bieszczady, oczekiwane rezultaty planowanych działań, model struktury funkcjonalno-przestrzennej wraz z ustaleniami i rekomendacjami w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej na obszarze. Dodatkowo, zgodnie z wymogami ustawy o samorządzie gminnym, wyznacza obszary strategicznej interwencji określone w strategii rozwoju województwa i obszary strategicznej interwencji kluczowe dla Partnerstwa. W dokumencie zawarto również system realizacji strategii oraz ramy finansowe i źródła finansowania zaplanowanych działań i projektów.

Zgodnie z zapisami ustawy o samorządzie gminnym: „gminy sąsiadujące, powiązane ze sobą funkcjonalnie, mogą opracować strategię rozwoju ponadlokalnego będącą wspólną strategią rozwoju tych gmin w zakresie ich terytorium”. W celu przygotowania i realizacji strategii rozwoju ponadlokalnego gminy mogą tworzyć w szczególności związek międzygminny, stowarzyszenie lub zawierać porozumienie międzygminne. Pomimo nieobligatoryjnego charakteru, dokument ten pozostaje zasadniczym narzędziem zarządzania strategicznego. Ustawa szczegółowo określa zarówno jego elementy, tryb procedowania oraz konsultowania i uzgadniania jego treści, a także sposób przyjmowania i zapewnienia zgodności z dokumentami strategicznymi jednostek samorządowych wyższego szczebla.

W związku z powyższym gminy: Cisna, Baligród, Olszanica, Solina oraz Komańcza podjęły współpracę w ramach porozumienia nr 1 z dnia 11 czerwca 2025 r. określającego zasady współpracy jednostek samorządu terytorialnego w celu przygotowania i realizacji *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030*, celem opracowania Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady. Partnerzy Porozumienia powierzyli Gminie Cisna pełnienie funkcji Lidera.

1. Część wprowadzająca

1.1. Strategia jako instrument kreowania polityki rozwoju

Strategia Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030 (Strategia) stanowi odpowiedź samorządów gminnych na zmieniającą się sytuację społeczno-gospodarczą wymagającą nowego spojrzenia na posiadane aspiracje, zasoby i perspektywy rozwoju obszaru. Dokument ten pozwoli zmierzyć się ze wspólnymi problemami i wyzwaniem oraz zdefiniować cele rozwoju wykorzystujące wspólne szanse i potencjały samorządów tworzących Partnerstwo Turystyczne Bieszczady.

W Strategii zaprezentowana została wizja, misja oraz cele strategiczne i operacyjne przewidziane do realizacji we wskazanym okresie jej obowiązywania, wraz ze wskaźnikami ich osiągnięcia. Wyróżniono również kierunki działań, które należy podjąć, aby osiągnąć wyznaczone cele, a po przeprowadzeniu hierarchizacji planowanych przedsięwzięć, wskazano konkretne i uszczegółowione projekty strategiczne, najważniejsze i najpilniejsze do realizacji na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady we wskazanym okresie – przedstawiono dla nich ramy finansowe oraz plan finansowania. Proces tworzenia Strategii umożliwiał partycypację mieszkańców i innych interesariuszy w „grze o rozwój”, już od etapu analiz i diagnozy stanu sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej obszaru. Strategia zawiera również obligatoryjne elementy, zdefiniowane nowelizacją przepisów (model struktury funkcjonalno-przestrzennej gmin, ustalenia i rekomendacje w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej w gminach, obszary strategicznej interwencji określone w strategii rozwoju województwa oraz fakultatywnie obszary strategicznej interwencji dla obszaru).

Strategia Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady, spełniająca wymogi dla strategii IIT, stanowi instrument pozyskiwania środków zewnętrznych, a jednocześnie pełnoprawną strategię rozwoju, stanowiącą element zintegrowanego systemu zarządzania rozwojem kraju.

1.2. Metodologia prac nad Strategią

Opracowanie *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030* było okazją do przeprowadzenia otwartych rozmów z przedstawicielami różnych środowisk. Dyskusje obejmowały analizę obecnej sytuacji społeczno-gospodarczej gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady oraz możliwości ich dalszego rozwoju. Efektem prowadzonych rozmów było uzyskanie odpowiedzi na pytania: „dokąd zmierzamy?”, „co chcemy osiągnąć?” oraz „w jaki sposób chcemy to osiągnąć?”. Dało to podstawy do konstruowania dokumentu, który ma służyć wszystkim mieszkańcom obszaru.

Pierwsze rozmowy dotyczące wspólnych działań, przedstawiciele samorządów partnerskich zaczęli prowadzić już w drugiej połowie 2022 r. Proces prac związanych z przygotowaniem, opracowaniem i wdrożeniem Strategii rozpoczął w IV kwartale 2022 r. Duże znaczenie i wpływ na ostateczny kształt dokumentu miały działania partycypacyjne i udział interesariuszy w pracach nad dokumentem.

Prace nad dokumentem Strategii opierały się na wykorzystaniu szeregu wzajemnie uzupełniających się metod prac analitycznych i partycypacyjnych, do których należały:

- analiza danych zastanych (w tym analiza trendów / tendencji społeczno-gospodarczych i przestrzennych zachodzących na obszarze i jego otoczeniu w ostatnich latach wraz z określeniem konsekwencji i wyzwań rozwojowych);
- badanie ankietowe wśród mieszkańców;
- analizy strategiczne;
- spotkania warsztatowe Komitetu Sterującego oraz członków Zespołu Koordynacyjnego, władz i przedstawicieli Urzędu Gminy Cisna, Urzędu Gminy Baligród, Urzędu Gminy Olszanica, Urzędu Gminy Solina oraz Urzędu Gminy Komańcza;
- spotkania informacyjne, warsztatowe i konsultacyjne z przedstawicielami samorządu lokalnego, organizacjami pozarządowymi, mieszkańcami, przedsiębiorcami, w tym przedstawicielami branży uzdrowiskowej i turystycznej.

Podstawą założeń Strategii jest załącznik nr 2 do Strategii *Diagnoza sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej Partnerstwa Turystyczne Bieszczady* (Diagnoza), w której przedstawiono pogłębioną analizę społeczno-gospodarczą i przestrzenno-środowiskową samorządów Partnerstwa. Strategia powstała w oparciu o Diagnozę, a także na podstawie wniosków zgłoszonych podczas konsultacji społecznych oraz spotkań organizowanych w trakcie procesu jej tworzenia. Po zebraniu i przeanalizowaniu wszystkich danych opracowano Projekt 1.0 *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030*, który został poddany konsultacjom społecznym.

Do głównych materiałów źródłowych, stanowiących materiał analityczny i podstawę opracowania Strategii (a wcześniej również Diagnozy), należą:

- dane Głównego Urzędu Statystycznego;
- dane i informacje pozyskane z gmin oraz jednostek im podległych;

- treści udostępniane na oficjalnych stronach internetowych instytucji i podmiotów cytowanych w Diagnozie i Strategii;
- dane publikowane na serwisach Związku Miast Polskich (Monitor Rozwoju Lokalnego, System Analiz Samorządowych);
- wnioski z badania ankietowego;
- wnioski zebrane na podstawie przekazanych przez podmioty fiszek projektowych;
- wnioski z dyskusji podczas spotkań informacyjnych i warsztatów grupowych;
- inne dokumenty strategiczne gmin i ponadlokalne, a także publikowane raporty i opracowania eksperckie.

Proces prac związanych z przygotowaniem, opracowaniem i wdrożeniem Strategii ma charakter partycypacyjny.

2. Wnioski z diagnozy sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej

Zgodnie z art. 10a ust. 1 *Ustawy z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju* (Dz. U. z 2025 r. poz. 198): „Podmiot opracowujący projekt strategii rozwoju (...) przygotowuje diagnozę sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej, z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych, w tym miejskich obszarów funkcjonalnych”. W związku z powyższym na cele niniejszej Strategii opracowany został dokument pn. *Diagnoza sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej Partnerstwa Turystyczne Bieszczady* (załącznik nr 2 do Strategii). W Strategii zawarto jedynie syntezę – wnioski z diagnozy, zgodnie z art. 10e ust. 3 *Ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym* (Dz. U. z 2024 r., poz. 1465 z późn. zm.). Poniżej zaprezentowano najważniejsze informacje z Diagnozy.

Przeprowadzona analiza danych statystycznych dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady oraz porównanie ich do danych dla Obszarów Strategicznej Interwencji (OSI) o podobnym charakterze, województwa i kraju dają możliwość zobrazowania obecnej sytuacji obszaru oraz określenia kierunków jego rozwoju. Podczas tworzenia *Diagnozy sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej Partnerstwa Turystyczne Bieszczady* odniesiono się do danych z 2023 r. i 2024 r.

2.1. Syntetyczna diagnoza obszaru realizacji IIT, kluczowe uwarunkowania gospodarcze, społeczne i przestrzenno-środowiskowe Partnerstwa Turystyczne Bieszczady

Uwarunkowania wynikające z położenia

Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady leżą w południowo-wschodniej części województwa podkarpackiego. Rejonizacja fizycznogeograficzna Polski według Jerzego Kondrackiego, która ma na celu wydzielenie spójnych obszarów wynikających m.in. z ich położenia geograficznego, historii rozwoju, czy też wzajemnego powiązania poszczególnych elementów, przyporządkowuje teren Partnerstwa do obrębu megaregion Region Karpacki, prowincja Karpaty Wschodnie z Podkarpaciem Wschodnim, podprowincja Beskidy Wschodnie, makroregion Beskidy Lesiste i Beskidy Środkowe, które składają się z mezoregionów: Góry Sanocko-Turczańskie, Bieszczady Zachodnie oraz Beskid Niski.

Gminy Baligród, Cisna, Olszanica i Solina leżą w powiecie leskim, który usytuowany jest w całości w dorzeczu Górnej Wisły i charakteryzuje go bogactwo w zasoby wodne. Główną sieć rzeczną w powiecie tworzy rzeka San wraz z dopływami: Solinki, Hoczewki, Olszanki oraz gęstą siecią potoków górskich. Odrębną grupę stanowią zbiorniki zaporowe: Solina oraz Myczkowce. Z racji swoich walorów przyrodniczo-krajobrazowych i kulturowo-historycznych obszar Partnerstwa należy do jednych z najatrakcyjniejszych turystycznie regionów Polski. Pasma górskie i wyznaczone na nich szlaki turystyczne o różnym stopniu trudności, stwarzają wspaniałe warunki uprawiania turystyki pieszej, konnej, rowerowej, a zimą – narciarskiej. Przez powiat przebiegają liczne szlaki spacerowe, ścieżki przyrodnicze oraz szlaki związane

z historią i kulturą Bieszczad. Dobrze rozwinięta jest baza turystyczno-sportowa². Natomiast Gmina Komańcza leży w powiecie sanockim, w dolinie Oslawy i Oslawicy, na granicy Bieszczadów i Beskidu Niskiego. Na jej terenie leży m.in. dzikie i owiane licznymi legendami pasmo Chryszczatej. W Gminie Komańcza żyje jedyna w Bieszczadach zwarta grupa ludności autochtonicznej, która częściowo uniknęła przesiedleń lat 1945–1947. Łemkowie osławiaccy kultywują bogate tradycje oryginalnej kultury duchowej górali wschodnio-beskidzkich³.

Sieć komunikacyjna na obszarze Partnerstwa Turystyczne Bieszczady uwzględnia przebieg drogi krajowej, dróg wojewódzkich i powiatowych, a także przebieg dróg kolejowych. Przez Partnerstwo przebiega droga krajowa nr 84 Sanok – Olszanica – granica państwa (Ukraina) oraz drogi wojewódzkie: nr 892 Zagórz – Komańcza – Radoszyce – granica państwa (Słowacja), nr 893 Lesko – Baligród – Cisna, nr 894 Hoczew – Polańczyk – Czarna Góra, nr 895 Uherce Mineralne – Solina – Myczków oraz nr 897 Tylawa – Komańcza – Cisna – granica państwa (Ukraina). W Gminie Cisna znajduje się przejście graniczne ze Słowacją: Radoszyce – Palota. Przez teren Partnerstwa przebiegają dwie linie kolejowe o znaczeniu lokalnym tj. linia kolejowa nr 107 Nowy Zagórz – Łupków – granica państwa (Słowacja) oraz nr 108 Stróże – Krościenko – granica państwa (Ukraina). Linia kolejowa nr 107 jest jednotorowa, niezelektryfikowana, w znacznej mierze przebiega przez teren Gminy Komańcza. Z kolei linia nr 108 jest jednotorowa i częściowo zelektryfikowana, przebiega przez teren Gminy Olszanica⁴.

Z Partnerstwa najszybciej dojedziemy do Ustrzyk Dolnych i Sanoka (30 min – 1 godz.), a także do Krosna (1–1,5 godz.). Dojazd do Jasła i Przemyśla zajmuje 1,5–2 godz., do stolicy województwa – Rzeszowa – 2 godz., do Nowego Sącza i Dębicy 2–2,5 godz., a do Mielca (Specjalna Strefa Ekonomiczna „Euro-Park” Mielec) – 2,5–3 godz. Stalowa Wola (ośrodek przemysłowy skoncentrowany wokół przemysłu zbrojeniowego, odlewniczego, stalowego, maszynowego, aluminiowego i metalowego) oddalona jest o 3 godz. jazdy autem, podobnie Tarnobrzeg (Tarnobrzaska Specjalna Strefa Ekonomiczna „Euro-Park Wisłosan”), natomiast dojazd do Krakowa zajmie 3,5–4 godz.

OBSZAR SPOŁECZNY

1. Demografia:

- Liczba ludności na obszarze Partnerstwa Turystyczne Bieszczady spada z roku na rok, w latach 2020–2024 zmniejszyła się o 690 osób, co stanowi spadek w stosunku do 2020 r. o 3,6% liczby osób ogółem, podczas gdy dla Polski i województwa spadek wyniósł 1,6%. Oznacza to, że spadek ludności w Partnerstwie Turystyczne Bieszczady jest szybszy niż w Polsce oraz w województwie podkarpackim.
- Według danych GUS w 2024 r. najniższy udział osób w wieku przedprodukcyjnym w ludności ogółem w Partnerstwie Turystyczne Bieszczady odnotowano w Gminie

² Plan rozwoju gospodarki wodą na terenach wiejskich na lata 2023–2026, Powiat leski, Lokalne Partnerstwo na rzecz Wody, 2022.

³ Strona internetowa Powiatu Sanockiego, powiat-sanok.pl/strona-3371-gminy_powiatu.html

⁴ Atlas Kolejowy Polski, Czech, Słowacji i Podkarpackiej Rusi, atlaskolejowy.net

Komańcza (12,6%), natomiast najwyższy w Gminie Olszanica (16,4%). Średnia wartość wskaźnika dla Partnerstwa wyniosła 15,0% i była niższa niż dla województwa podkarpackiego (18,3%) i Polski (18,0%). Najniższy udział osób w wieku produkcyjnym w ludności ogółem w 2024 r. odnotowano w Gminie Baligród (59,7%), zaś najwyższy w Gminie Cisna (64,1%). Średnia wartość tego wskaźnika dla Partnerstwa wyniosła 60,7% i była wyższa niż dla województwa (58,9%) i Polski (58,2%). Natomiast najwyższy udział osób w wieku poprodukcyjnym na terenie Partnerstwa w 2024 r. występował w Gminie Komańcza (26,6%), zaś najniższy w Gminie Cisna (22,1%). Średnia wartość tego wskaźnika dla Partnerstwa (24,3%) była wyższa niż dla Polski (23,8%) i województwa podkarpackiego (22,8%).

- Istotne w kontekście ilości i struktury ludności w danym miejscu jest też saldo migracji. Migracje stanowią jeden z najważniejszych (po liczbie urodzeń i zgonów) czynników kształtujących liczbę ludności na danym obszarze. Saldo migracji podawane w przeliczeniu na 1 000 ludności w 2023 r. dla Partnerstwa wyniosło: -4,60, co jest niekorzystną wartością na tle porównywanych jednostek i stanowi o dużym odpływie ludności. W porównaniu do województwa podkarpackiego (-1,10) i Polski (0,20), sytuacja w tym zakresie była niekorzystna w gminach Partnerstwa. Według danych GUS w 2023 r. w gminach Partnerstwa więcej było wymeldowań do miast niż na wieś, ale też więcej było zameldowań z miast niż ze wsi.
- Wskaźnikiem obrazującym strukturę ludnościową jest również wskaźnik *przyrost naturalny na 1 000 ludności*. Wartość wskaźnika w Partnerstwie Turystyczne Bieszczady w latach 2019–2023 była ujemna – do 2021 r. niekorzystny trend pogłębiał się (co mogło być spowodowane pandemią COVID-19), natomiast od 2022 r. następuje powolny wzrost wartości wskaźnika. W porównaniu do obszarów podobnych, w 2023 r. wartość wskaźnika dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady (-3,53) była korzystniejsza niż w Partnerstwie Roztocze (-4,66) oraz MOF Sanok-Lesko (-3,91), a także korzystniejsza niż w Polsce (-3,62).
- Wskaźnik *mieszkania oddane do użytkowania w przeliczeniu na 1 000 osób* w 2024 r. dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady wyniósł 4,4 i prezentował się gorzej niż średnia dla kraju (5,8), ale lepiej od średniej wojewódzkiej (4,1) i wartości dla obszarów podobnych. Natomiast wartość wskaźnika *pozwolenia wydane na budowę i zgłoszenia budowy z projektem budowlanym – nowe budynki mieszkalne w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców* była w 2024 r. w Partnerstwie na wysokim poziomie (39 pozwoleń). W porównaniu ze średnią wojewódzką (27 pozwoleń) oraz dla Polski (24 pozwolenia), a także z wartościami dla obszarów podobnych – średnia dla Partnerstwa była wyższa.

2. Kapitał społeczny i polityka społeczna:

- *Liczba fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych na 10 tys. mieszkańców* dla Partnerstwa corocznie zwiększała się w latach 2020–2024. Na tle porównywanych jednostek wyróżniała się Gmina Cisna (160) – w 2024 r. wartość wskaźnika była kilkukrotnie wyższa od wartości pozostałych gmin Partnerstwa, obszarów podobnych, województwa i kraju. Również Gmina Cisna zanotowała w 2024 r. wysoką wartość wskaźnika *nowo zarejestrowane fundacje, stowarzyszenia, organizacje społeczne na 10 tys. mieszkańców*.
- Gminy wchodzące w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady współpracują z organizacjami pozarządowymi i przedsiębiorcami. Corocznie realizują one program współpracy z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego.
- Wartości wskaźnika *gospodarstwa domowe korzystające ze środowiskowej pomocy społecznej ogółem, poniżej oraz powyżej kryterium dochodowego w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców* dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady były w 2023 r. niższe niż dla Partnerstwa Roztocze, MOF Sanok-Lesko i województwa podkarpackiego, jednak wyższe od średniej dla Polski. Największa liczba gospodarstw domowych korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej ogółem w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców w 2023 r. wystąpiła na terenie Gminy Cisna (296), zaś najmniejsza – w Gminie Solina (104).
- W Partnerstwie Turystyczne Bieszczady w 2023 r. 21% dzieci w wieku do 17 lat objętych było zasiłkami rodzinnymi – to wartość wyższa niż średnia dla MOF Sanok-Lesko, województwa podkarpackiego i Polski.
- Według danych GUS na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r. funkcjonowało 12 przychodni: 4 w Gminie Solina, po 3 w gminach Komańcza i Olszanica, po 1 w gminach Baligród i Cisna. Placówki te świadczyły opiekę zdrowotną w oparciu m.in. o kontrakty z Narodowym Funduszem Zdrowia i realizowały działania związane z badaniem i poradą lekarską w zakresie kompetencji lekarzy podstawowej opieki zdrowotnej, opieką ginekologiczno-położniczą, stomatologią, rehabilitacją leczniczą, pielęgniarstwem środowiskowo-rodzinnym i szkolno-wychowawczym, a także szczepieniami ochronnymi i działaniami profilaktycznymi.
- Wskaźnik *podstawowa opieka zdrowotna – porady lekarskie na 100 mieszkańców* dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady (390 porad) w 2024 r. wypadł gorzej na tle obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski – najwyższą wartość wskaźnika zanotowano w Polsce (499 porad), kolejną – w MOF Sanok-Lesko (495 porad).
- Na terenie Partnerstwa funkcjonuje Podstacja Pogotowia Ratunkowego w Cisnej – oddział Bieszczadzkiego Pogotowia Ratunkowego SP ZOZ w Sanoku⁵, a także

⁵ Bieszczadzkie Pogotowie Ratunkowe dysponuje obecnie 18 Zespołami Ratownictwa Medycznego (ZRM), w tym 17 ZRM to zespoły podstawowe i 1 ZRM zespół specjalistyczny. Na obszarze Partnerstwa funkcjonuje 5 ZRM: ZRM P-5 – Komańcza 175, ZRM P-14 – Myczków 29, ZRM P-15 – Cisna 78, ZRM P-16 – Polańczyk, ul. Zdrojowa 57 (wodna, sezonowa, na akwenu Jeziora Solińskiego), ZRM S – Olszanica 208; strona internetowa Bieszczadzkiego Pogotowia Ratunkowego SP ZOZ w Sanoku, bpr-spzoz.pl

Rejonowa Stacja Ratownictwa Górskiego w Cisnej i punkty ratunkowe – w ramach Bieszczadzkiej Grupy GOPR⁶.

- Według danych GUS w 2023 r. na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady zlokalizowane były 4 apteki w gminach: Solina (2), Baligród (1) i Olszanica (1), a także 3 punkty apteczne w gminach Komańcza (2) i Cisna (1).
- 3. Edukacja:
 - Według danych GUS na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2023 r. funkcjonowały 4 placówki wychowania przedszkolnego prowadzone przez jednostki samorządu gminnego: 2 w Gminie Olszanica i 2 w Gminie Solina.
 - Spośród gmin wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2023 r. najwięcej dzieci w wieku 3–5 lat objętych było wychowaniem przedszkolnym w Gminie Solina – 95,1% – wartość ta była wyższa od średniej dla Polski (94,2%), województwa podkarpackiego (91,5%), Partnerstwa Roztocze (93,7%) i MOF Sanok-Lesko (91,5%). Średnia wartość wskaźnika dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2023 r. wyniosła 77,9%.
 - Według danych GUS na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady znajduje się 16 placówek szkół podstawowych, w tym 12 podległych pod JST, do których w 2023 r. uczęszczało łącznie 1 231 uczniów.
 - W żadnej z gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady nie ma żłobka. Według danych GUS w 2023 r. na terenie gmin Partnerstwa było 309 dzieci w wieku do lat 3 – w porównaniu do 2020 r., gdy było 486 dzieci w tym wieku, nastąpił spadek o 36,5%. Z powodu braku dostępności do usług opieki nad dziećmi do lat 3, część mieszkańców zapewnia opiekę nad nimi w domach, kosztem własnej pracy zawodowej, co niekorzystnie wpływa na rynek pracy, albo odwołuje decyzję o posiadaniu potomstwa. Konieczne jest podjęcie działań w tym zakresie, aby stworzyć miejsca opieki nad dziećmi do lat 3.
 - Wyniki egzaminu ósmoklasisty dla rocznika nauki szkolnej 2023/2024 pokazują, że najlepsze wyniki spośród gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady osiągnęli uczniowie z Gminy Cisna: j. polski 81%, matematyka 71%, j. angielski 79% – były one wyższe niż średnie dla województwa podkarpackiego i Polski. Również wyższe wyniki niż średnie z poszczególnych przedmiotów dla województwa i Polski osiągnęli uczniowie z Gminy Solina

Kluczowe wnioski i rekomendacje w obszarze społecznym:

Według *Prognozy ludności dla gmin na lata 2023–2060*, opracowanej przez Główny Urząd Statystyczny, w 2060 r. prognozuje się spadek o 35,0% liczby mieszkańców w Partnerstwie Turystyczne Bieszczady w stosunku do 2023 r. Największy odpływ ludności do 2060 r. prognozowany jest w Gminie Komańcza – 51,7%, natomiast najmniejszy w Gminie Solina – 28,1%⁷. 10. Na obszarze Partnerstwa postępuje proces starzenia się społeczeństwa przy

⁶ Punkty ratunkowe GOPR: Wetlina, schronisko „Pod Wysoką Połoniną”, Bacówka PTTK „Pod Małą Rawką”, Przysłup Caryński, schronisko Koliba, a także dyżur sezonowy: Stacja Ratunkowa GOPR Połonina Wetlińska; strona internetowa GOPR Grupa Bieszczadzka, bieszczady.gopr.pl

⁷ *Prognoza ludności dla gmin na lata 2023–2060*, Główny Urząd Statystyczny, stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosci/prognoza-ludnosci-na-lata-2023-2060,11,1.html

jednoczesnym spadku liczby osób w wieku produkcyjnym. W perspektywie czasu wpłynie to negatywnie na rozwój demograficzny i ekonomiczny. Spadek liczby mieszkańców, który wynika z ruchu migracyjnego może prowadzić do stagnacji demograficznej oraz ekonomicznej obszaru. Odpływ mieszkańców dotyczy przede wszystkim ludzi młodych, wykształconych, innowacyjnych i aktywnych, co przyczynia się do zmniejszenia zasobów pracy, a także obniżenia jej jakości.

W dniach 19.06–08.07.2025 r. przeprowadzono badanie ankietowe skierowane do mieszkańców obszaru, którego wyniki wskazują, że jednym z największych problemów mieszkańców jest niska aktywność społeczna mieszkańców (odpowiedź wskazana przez 42% ankietowanych). Wyniki badania ankietowego wskazują również, że mieszkańcy średnio oceniają dostępność i jakość e-usług (usługi urzędu dostępne przez Internet), co oznacza, że ich dostępność jest wciąż na niewielkim poziomie.

Oprócz danych statystycznych Głównego Urzędu Statystycznego oraz badania ankietowego, do analizy potencjału społeczno-gospodarczego Partnerstwa Turystyczne Bieszczady wykorzystano Monitor Rozwoju Lokalnego, narzędzie opracowane przez Związek Miast Polskich. Gmina Komańcza znalazła się w II ćwiartce wśród gmin z grupy *J4 Gminy wiejskie ekstensywnie zagospodarowane (funkcje leśne, ochrony przyrody)*, co oznacza, iż jej sytuacja w wymiarze społecznym jest gorsza niż w grupie porównawczej (wartość wskaźnika: -0,27), ale następuje poprawa (dynamika zmian: 0,06). Gminy Baligród, Cisna, Olszanica i Solina należą do tej samej grupy porównawczej: *G4 Gminy wiejskie o rozwiniętych funkcjach pozarolniczych* – wszystkie położone są w I ćwiartce, co oznacza, że ich sytuacja w wymiarze społecznym jest lepsza niż w grupie porównawczej, a dodatkowo przewaga powiększa się. W najlepszej sytuacji wśród gmin Partnerstwa w wymiarze społecznym znalazła się Gmina Cisna, gdyż ma najwyższą wartość wskaźnika (0,96) i najwyższą dynamikę zmian (0,31).

Obszar prezentuje się jako atrakcyjne miejsce do mieszkania, ale wymaga poprawy dostępności do niektórych usług – konieczne jest zapewnienie jak najwyższej jakości i dostępności usług społecznych (np. żłobek, więcej miejsc w przedszkolach) oraz zdrowotnych (dostępność lekarzy specjalistów). Wyzwaniem jest system komunikacji publicznej wewnątrz obszaru – po dogach, jak i po Jeziorze Solińskim – do miejscowości nad nim położonych. Należy również tworzyć warunki do odpowiedniego zagospodarowania czasu wolnego mieszkańców: kultura, sport, rekreacja, samorozwój itp. oraz cyfryzować usługi publiczne.

Rekomendacje dla kształtowania obszaru społecznego Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na najbliższe lata:

- Poprawa atrakcyjności osiedleńczej.
- Zwiększenie jakości i dostępności podstawowej opieki zdrowotnej.
- Zapewnienie dostępności opieki żłobkowej.
- Stworzenie oferty kompleksowych usług dla osób starszych.
- Wzmocnienie kapitału społecznego oraz budowanie współpracy pomiędzy mieszkańcami a samorządami oraz budowanie więzi i tożsamości mieszkańców.
- Rozwój e-usług publicznych (m.in. administracyjne, zdrowotne, edukacyjne, rozrywkowe) w oparciu o zasoby cyfrowe.

- Poprawa jakości i dostępności usług publicznych.

OBSZAR GOSPODARCZY

1. Gospodarka i rynek pracy:
 - Na obszarze Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r. *zarejestrowanych podmiotów w rejestrze REGON w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców* było łącznie 1 494. Wskaźnik ten z roku na rok się zwiększa i jest to wartość znacznie powyżej średniej dla MOF Sanok-Lesko (1038), średniej dla Partnerstwa Roztocze (822), średniej w Polsce (1 415) oraz w województwie podkarpackim (1 038).
 - Wskaźnik *podmioty nowo zarejestrowane na 10 tys. mieszkańców w wieku produkcyjnym* w 2024 r. wynosił dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady 167. W porównaniu z obszarami podobnymi: Partnerstwo Roztocze (112) oraz MOF Sanok-Lesko (116), średnią wojewódzką (125) i krajową (173) – obszar posiadał jedną z najwyższych wartości wskaźnika.
 - Wskaźnik *osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 10 tys. mieszkańców* systematycznie wzrastał w latach 2020–2024, w ostatnim badanym roku wyniósł 1 216 i był znacznie wyższy od średniej dla Partnerstwa Roztocze (633), MOF Sanok-Lesko (768), Polski (1 003) i województwa podkarpackiego (776).
 - Wskaźnik *udział % bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym* na obszarze Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r. wynosił 11,0% i był wyższy niż średnia w Polsce (3,6%) oraz w województwie podkarpackim (5,5%).
 - Kluczową rolę w lokalnej gospodarce odgrywa sektor turystyczny oraz podmioty publiczne, a zmienność zatrudnienia może być związana z sezonowym charakterem pracy. Według danych GUS we wszystkich gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r. znajdowało się 2 776 podmiotów gospodarczych – zdecydowanie przeważają podmioty małe, zatrudniające od 1 do 9 pracowników. Największa ich liczba znajdowała się w Gminie Solina (1 064 podmioty, co stanowi 98,2% wszystkich podmiotów w Gminie Solina). Ponieważ Partnerstwo obejmuje tereny wiejskie, nie funkcjonują większe zakłady produkcyjne – nie ma podmiotów zatrudniających powyżej 250 osób. Natomiast w 2024 r. funkcjonowały 43 podmioty zatrudniające od 10 do 49 pracowników (13 w Gminie Komańcza, 11 w Gminie Solina, 9 w Gminie Olszanica, 6 w Gminie Baligród, 2 w Gminie Cisna), a także 7 podmiotów zatrudniających od 50 do 249 pracowników (po 2 w gminach Komańcza i Olszanica, natomiast po 1 w gminach Baligród, Cisna i Solina). Do największych pracodawców na tym obszarze należą: Zakład Górniczy Komańcza-Jawornik, Lasy Państwowe, Służba Więzienna oraz gminne jednostki organizacyjne w poszczególnych gminach. Znaczna część mieszkańców prowadzi działalność związaną z obsługą ruchu turystycznego oraz handlem.
 - Zgodnie z danymi GUS dotyczącymi podmiotów gospodarki narodowej według formy prawnej i sekcji PKD 2007, w gminach Partnerstwa największy udział podmiotów wpisanych do rejestru REGON w 2024 r. stanowiły podmioty w sekcji I – Działalność

związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi: 752 podmioty (w tym 463 podmioty w Gminie Solina i 137 podmiotów w Gminie Cisna), co stanowiło 27,1% wszystkich podmiotów. Znaczna część przedsiębiorców prowadziła działalność w zakresie handlu hurtowego i detalicznego, w tym naprawy pojazdów samochodowych, włączając motocykle (sekcja G, 348 podmiotów): 12,5% wszystkich podmiotów, najwięcej w gminach Solina (118 podmiotów) i Olszanica (94 podmioty), a także w zakresie budownictwa (sekcja F, 322 podmioty): 11,6% wszystkich podmiotów – najwięcej również w gminach Solina (110 podmiotów) i Olszanica (84 podmioty). W sekcji A – Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo było zarejestrowanych 298 podmiotów, co stanowiło 10,7% wszystkich podmiotów, najwięcej w gminach Baligród (76), Solina (73) i Komańcza (70).

- Miejsca pracy – całoroczne, dobrze płatne. Duża liczba mieszkańców pracuje w sektorze publicznym (lasy, administracja, więziennictwo). Jest mała rotacja atrakcyjnych miejsc pracy, nowe nie powstają. Widoczny kierunek „pracy na etacie” oraz dorabiania w turystyce powinien być objęty odpowiednim wsparciem, wręcz promowany, ponieważ daje stabilizację i jednocześnie możliwość zarobienia dodatkowych środków – niezależnie od tego, co jest głównym źródłem dochodów.
- Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w 2023 r. w powiecie leskim wynosiło 6 434,16 zł, co stanowi 84,7% w relacji do średniej krajowej, natomiast w powiecie sanockim: 6 027,66 zł, co stanowi 79,4% w relacji do średniej krajowej. Zaobserwowano systematyczny wzrost miesięcznego przeciętnego wynagrodzenia brutto w obu powiatach, lecz jego wysokość była wciąż niższa niż wartość przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto w Polsce (7 595,30 zł) i województwie podkarpackim (6 436,15 zł).
- Ważnym aspektem rozwoju gospodarczego obszaru jest możliwość zakładania działalności gospodarczych na terenach inwestycyjnych, dzięki którym warunki prowadzenia działalności przez przedsiębiorców stają się korzystniejsze niż w innej lokalizacji, a tym samym zachęcają do lokowania swoich działalności na danym obszarze. Ze względu na pokrycie gmin Partnerstwa licznymi formami przyrody, nie jest zlokalizowana żadna strefa ekonomiczna.
- W Krajowym Systemie Sądowym w rejestrze przedsiębiorców znajduje się 140 wpisów z terenu Partnerstwa, natomiast w rejestrze stowarzyszeń (stowarzyszenia, inne organizacje społeczne i zawodowe, fundacje, ZOZ) – 128⁸.
- Bieszczadzka Kolejka Leśna przewozi średnio rocznie ok. 150 tys. osób, Kolejka Gondolowa w Solinie ponad 600 tys. osób, do Polańczyka przyjeżdża rocznie ponad 20 tys. kuracjuszy, a Bieszczadzki Park Narodowy odwiedza ponad 650 tys. osób. Według Centralnego Wykazu Obiektów Hotelarskich (CWOH) prawie 1/3 wszystkich obiektów i miejsc noclegowych Województwa Podkarpackiego znajduje się na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady. Te liczby jednoznacznie pokazują jak ważna jest turystyka dla rozwoju obszaru Partnerstwa oraz jak ważna jest turystyka Partnerstwa dla rozwoju turystyki w Województwie Podkarpackim.

⁸ Portal Rejestrów Sądowych, serwis Ministerstwa Sprawiedliwości, wyszukiwarka-krs.ms.gov.pl, inf. z dnia 2.06.2025 r.

2. Finanse samorządowe:

- Dochody budżetu ogółem Partnerstwa w przeliczeniu na 1 mieszkańca w 2023 r. wynosiły 10 131,6 zł, co stanowiło wartość wyższą niż w województwie podkarpackim (7 039,9 zł) i Polsce (7 561,8 zł).
- Wartość dochodów własnych w przeliczeniu na 1 mieszkańca w Partnerstwie w badanych latach wahała się, ale ostatecznie w 2023 r. wynosiła 4 282,1 zł i była wyższa niż w województwie podkarpackim (2 789,0 zł) i Polsce (3 875,6 zł).
- Wartość wskaźnika *udział dochodów własnych w dochodach ogółem* dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2023 r. wynosiła 42,0% i była niższa niż w roku początkowym (2019), natomiast była wyższa niż w Partnerstwie Roztocze (32,9%) i województwie podkarpackim (39,7%), ale niższa niż w kraju (51,3%) i MOF Sanok-Lesko (45,9%).
- Wartość wskaźnika *udziały w podatkach stanowiących dochody budżetu państwa podatek dochodowy od osób prawnych w przeliczeniu na 1 mieszkańca* w analizowanych latach wahała się, ale trend był rosnący. W 2022 r. udział w podatkach stanowiących dochody budżetu państwa podatek dochodowy od osób fizycznych w przeliczeniu na 1 mieszkańca wynosił 1 307,3 zł, a w kolejnym roku: 531,6 zł i był niższy niż w roku początkowym (2019), a także niższy niż w województwie podkarpackim (750,0 zł) i Polsce (1 175,3 zł).
- Dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2023 r. relacja dochodów własnych w stosunku do średniej w kraju wynosiła 110% i była to najwyższa wartość wśród porównywanych jednostek terytorialnych. Również relacja dochodów własnych na 1 mieszkańca w stosunku do średniej wojewódzkiej w 2023 r. była najwyższa w Partnerstwie Turystyczne Bieszczady i wynosiła 154%.
- W Partnerstwie Turystyczne Bieszczady wydatki ogółem w przeliczeniu na 1 mieszkańca z roku na rok były coraz wyższe, w 2019 r. wynosiły 6 559 zł, a w 2023 r. – 10 525 zł – wzrost ten jest odzwierciedleniem wyższych dochodów. W porównaniu do obszarów podobnych, województwa i kraju – wydatki ogółem w przeliczeniu na 1 mieszkańca były najwyższe.
- Wydatki bieżące w przeliczeniu na 1 mieszkańca gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady wzrastały w badanym okresie: w 2019 r. wynosiły 4 550 zł, a w 2023 r. wzrosły do 6 409 zł i były wyższe od wszystkich porównywanych jednostek.
- Łącznie na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r. podpisano 92 umowy/decyzje o dofinansowanie – najwięcej w Gminie Solina. Według danych GUS z 2024 r. większość tych umów (83,7%) stanowiły umowy/decyzje z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego (77 umów/decyzji o dofinansowanie).

Kluczowe wnioski i rekomendacje w obszarze gospodarczym:

Potencjał i konkurencyjność lokalnej gospodarki decydują o sytuacji ekonomicznej mieszkańców oraz wyznaczają możliwości rozwojowe Partnerstwa. Sezonowość ruchu turystycznego nie sprzyja zatrudnianiu na etat, czy budowaniu trwałych podstaw rozwoju – a to nie przekłada się na dochody mieszkańców. A jak nie ma stałych dochodów, to niejednokrotnie podejmuje się decyzję o wyjeździe z danego regionu. Całoroczne produkty turystyczne,

atrakcje niezależne od pogody czy pod dachem oraz odpowiedni marketing to szansa na poprawę sezonowości w turystyce i pozytywny wpływ na stabilizację liczby mieszkańców i ich włączenie w rozwój obszaru oraz korzyści z tego płynące.

Obszar jest również atrakcyjnym miejscem do prowadzenia działalności gospodarczej, jednak niepokojące są wysokie wskaźniki bezrobocia, w tym bezrobocia długotrwałego. Niski poziom zatrudnienia wśród mieszkańców może być związany z niechęcią do podejmowania pracy u sezonowych pracodawców, ze względu na poszukiwanie zatrudnienia zapewniającego stabilność i bezpieczeństwo przez cały rok. Może też być związany z opieką nad dziećmi z powodu braku możliwości skorzystania ze żłobka czy niewystarczającej ilości miejsc w przedszkolach. Zjawisko bezrobocia łączy się z wysokimi wskaźnikami dotyczącymi udzielanych zasiłków rodzinnych.

Wyniki badania ankietowego skierowanego do mieszkańców obszaru wskazują, że mieszkańcy nie są zadowoleni z poziomu zarobków – 53% ankietowanych oceniła je źle i bardzo źle. Równie duży problem dla rozwoju gospodarki obszaru stanowi dostępność do miejsc pracy (61% respondentów oceniło źle i bardzo źle). Mieszkańcy zaznaczyli w badaniu ankietowym, iż głównym priorytetem jest rozwój turystyki, w tym uzdrowiskowej, rowerowej i wydłużenie sezonu (69%). Natomiast w badaniu ankietowym skierowanym do branży turystycznej, ankietowani wskazali, że wydłużenie sezonu turystycznego (67%) oraz tworzenie szlaków i ścieżek rowerowych wraz z infrastrukturą towarzyszącą (64%) to rodzaje wsparcia, które mogłyby mieć realny wpływ na prowadzoną działalność turystyczną.

Ponadto, według Monitora Rozwoju Lokalnego, w obszarze gospodarczym gminy Olszanica (wartość wskaźnika: -0,39, dynamika zmian: -0,11) i Solina (wartość wskaźnika: -0,12, dynamika zmian: -0,17) znajdują się w IV ćwiartce, co oznacza sytuację gorszą niż średnia w ich grupie porównawczej, z jednoczesnym pogorszeniem się sytuacji względem zmiany sytuacji w grupie – wskaźniki dla gmin są gorsze niż średnia w grupie porównawczej i strata powiększa się (ujemna wartość wskaźnika i ujemna dynamika zmian). Gminy Komańcza (wartość wskaźnika: -0,10, dynamika zmian: 0,42) i Baligród (wartość wskaźnika: -0,30, dynamika zmian: 0,33) znajdują się w II ćwiartce, co oznacza sytuację gorszą niż średnia w grupach porównawczych, jednak następuje poprawa sytuacji względem zmiany sytuacji w grupach. Podsumowując: wskaźnik jest gorszy niż w grupach porównawczych, ale poprawia się. Najlepsza sytuacja w wymiarze gospodarczym panuje w Gminie Cisna – położenie gminy w I ćwiartce. Świadczy to o lepszej sytuacji względem średniej w grupie porównawczej (dodatnia wartość wskaźnika: 0,28) i poprawie sytuacji względem zmiany sytuacji w grupie porównawczej (dodatnia dynamika zmian: 0,35).

Rekomendacje dla kształtowania obszaru gospodarczego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na najbliższe lata:

- Rozwój turystyki bazującej na zasobach endogenicznych, przyrodniczych i kulturowych.
- Tworzenie zintegrowanej promocji i budowanie marki Bieszczad.
- Zwiększenie współpracy władz gminy z mieszkańcami, organizacjami pozarządowymi i przedsiębiorcami.

OBSZAR PRZESTRZENNO-ŚRODOWISKOWY

1. Środowisko naturalne i infrastruktura:

- W granicach administracyjnych gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady swoją działalność prowadzą: Nadleśnictwo Baligród, Nadleśnictwo Cisna, Nadleśnictwo Komańcza, Nadleśnictwo Lesko oraz Nadleśnictwo Ustrzyki Górne. W Nadleśnictwie Cisna lesistość wynosi 96%. Lasy mają charakter typowo górski, jedynie gdzieś w dolinach rzek porasta las łęgowy. Drzewostany występują w dwóch piętrach roślinnych – pogórza i regla dolnego. Górną granicę lasu tworzą skarłowaciałe buki i jawory. Powyżej rozciąga się już tylko charakterystyczne dla Bieszczadów piętro połonin. Gatunkiem dominującym w drzewostanie jest buk, uzupełniają skład gatunkowy: jodła, świerk, olsza szara i klon jawor.
- W Nadleśnictwach Baligród, Lesko i Ustrzyki Górne gatunkami dominującymi są jodły i buki⁹. W Nadleśnictwie Komańcza, w obrębie Komańcza, największy jest udział jodły, występuje też wiąz, grab, olcha czarna i osika¹⁰. Według danych GUS w 2023 r. powierzchnia lasów gmin Partnerstwa wynosiła 80 444 ha, co stanowi 72,4% lesistości. Wszystkie gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 100% objęte są formami ochrony przyrody.
- W lasach położonych na terenach gmin Partnerstwa występują drapieżniki: niedźwiedź, wilk i ryś, a także gatunki kopytne: żubr, łoś, jeleni, sarna, dzik. Gniazdują rzadkie ptaki drapieżne: orlik krzykliwy, orzeł przedni, gadożer, a także gatunki wysokogórskie (płochacz halny, siwerniak) oraz ciepłolubne (mucholówka białoszyja i nagórnik)¹¹.
- Według danych GUS, wśród gmin Partnerstwa najwięcej gruntów leśnych znajduje się w Gminie Komańcza, jednak najwyższy udział gruntów leśnych w powierzchni gminy ogółem występuje w Gminie Cisna – 89,4% (w Gminie Komańcza: 71,9%) Porównując wartość dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady z wartościami dla obszarów podobnych, województwa podkarpackiego oraz Polski – Partnerstwo posiada najwyższy poziom wskaźnika.
- Na terenach gmin Partnerstwa występują trudne warunki do rozwoju rolnictwa. Przeważają gleby o niskiej klasie bonitacyjnej, więc o małej przydatności rolniczej. Obszary podgórskie charakteryzują się niską średnią wielkością gospodarstw rolnych, dużą ilością działek przypadających na jedno gospodarstwo, małą szerokością pól, pofałdowaniem terenu, dużym udziałem użytków zielonych. Pomimo, iż znaczenie gospodarcze rolnictwa w polskich rejonach podgórskich spada, to odgrywa ono coraz większą rolę w ochronie środowiska przyrodniczego i krajobrazu oraz zachowania struktury społecznej na tych obszarach. Gminy Baligród, Cisna i Komańcza zostały zakwalifikowane do Obszarów o Ograniczeniach Naturalnych (ONW) typ górski (położenie powyżej 350 m n.p.m.), Gmina Solina do ONW typ górski i ONW typ

⁹ Strona internetowa Nadleśnictwa Baligród, baligrod.krosno.lasy.gov.pl; strona internetowa Nadleśnictwa Ustrzyki Górne, ustrzykidolne.krosno.lasy.gov.pl; strona internetowa Nadleśnictwa Lesko, lesko.krosno.lasy.gov.pl

¹⁰ Strona internetowa Nadleśnictwa Komańcza, komancza.krosno.lasy.gov.pl

¹¹ Strona internetowa Nadleśnictwa Cisna, cisna.krosno.lasy.gov.pl

specyficzny II (co najmniej 50% powierzchni użytków rolnych jest położonych powyżej 350 m n.p.m.), natomiast Gmina Olszanica do ONW typ specyficzny II¹².

- Na terenie gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady zlokalizowane są następujące formy ochrony przyrody¹³:
 - Bieszczadzki Park Narodowy z otuliną: Gmina Cisna;
 - Ciśniańsko-Wetliński Park Krajobrazowy: gminy Cisna, Komańcza, Baligród, Solina;
 - Jałowski Park Krajobrazowy: Gmina Komańcza;
 - Park Krajobrazowy Gór Słonnych: Gmina Olszanica;
 - Park Krajobrazowy Doliny Sanu: Gmina Solina;
 - Wschodniobeskidzki Obszar Chronionego Krajobrazu: gminy Solina, Komańcza, Baligród, Olszanica;
 - Obszar Chronionego Krajobrazu Beskidu Niskiego: Gmina Komańcza;
 - rezerваты przyrody:
 - Gmina Komańcza: Zwierzło w dolinie Olchowatego, Źródlika Jasiołki, Przełom Ośławy pod Duszatynem, Przełom Ośławy pod Mokrem, Kamień nad Rzepedzią;
 - Gmina Baligród: Cisy na Górze Jawor, Gołoborze, Olsza Kosa w Stężnicy, Woronikówka;
 - Gmina Cisna: Olszyna Łęgowa w Kalnicy, Sine Wiry, Dziurkowiec;
 - Gmina Olszanica: Bobry w Uhercach, Dyrbek, Buczyna w Wańkowej, Przełom Sanu pod Grodziskiem;
 - Gmina Solina: Sine Wiry, Bobry w Uhercach, Przełom Sanu pod Grodziskiem, Nad Jeziorem Myczkowieckim, Koziniec;
 - obszary Natura 2000:
 - Gmina Komańcza: Bieszczady (PLC180001) – obszar specjalnej ochrony ptaków i specjalnej ochrony siedlisk, Ostoja Jałowska (PLH180014) i Dorzecze Górnego Sanu (PLH180021) – obszary specjalnej ochrony siedlisk, a także Beskid Niski (PLB180002) – obszar specjalnej ochrony ptaków;
 - Gmina Baligród: Bieszczady (PLC180001) – obszar specjalnej ochrony ptaków i specjalnej ochrony siedlisk, a także Dorzecze Górnego Sanu (PLH180021) – obszar specjalnej ochrony siedlisk;
 - Gmina Cisna: Bieszczady (PLC180001) – obszar specjalnej ochrony ptaków i specjalnej ochrony siedlisk;
 - Gmina Olszanica: Ostoja Góry Słonne (PLH180013) i Dorzecze Górnego Sanu (PLH180021) – obszary specjalnej ochrony siedlisk, a także Góry Słonne (PLB180003) – obszar specjalnej ochrony ptaków;
 - Gmina Solina: Bieszczady (PLC180001) – obszar specjalnej ochrony ptaków i specjalnej ochrony siedlisk, Ostoja Góry Słonne (PLH180013)

¹² Strona internetowa Instytutu Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa Państwowy Instytut Badawczy, onw.iung.pulawy.pl/mapa

¹³ Centralny Rejestr Form Ochrony Przyrody, Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, crfop.gdos.gov.pl

- i Dorzecze Górnego Sanu (PLH180021) – obszary specjalnej ochrony siedlisk;
- pomniki przyrody: Gmina Komańcza – 9, Gmina Baligród – 12, Gmina Cisna – 3, Gmina Olszanica – 3, Gmina Solina – 4;
 - użytek ekologiczny: Gmina Cisna – 9;
 - zespół przyrodniczo-krajobrazowy: Gmina Ciasna – 1.
- Na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady istnieje sprawna komunikacja autobusowa, w tym busy, ułatwiająca turystom przemieszczanie się po obszarze Bieszczad. Prywatni przewoźnicy oferują transport do szlaków turystycznych, dworców itp. Funkcjonuje również Bieszczadzki Związek Komunikacyjny w Ustrzykach Dolnych, którego członkami są wszystkie gminy Partnerstwa.
- Na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady znajduje się znaczna ilość zagospodarowanych terenów zielonych, które odgrywają kluczową rolę zagospodarowania w przestrzeniach publicznych i są ich nieodłącznym elementem. Dla mieszkańców są one szczególnie ważne, ponieważ stanowią miejsca spotkań i wypoczynku. Parki i skwery wkomponowane w przestrzeń mieszkaniową i komunikacyjną nie tylko wpływają na polepszenie walorów estetycznych miejsca, ale również przyczyniają się do poprawy standardów życia mieszkańców obszaru i są elementem wpływającym na podejmowanie decyzji o zamieszkaniu bądź opuszczeniu konkretnego miejsca przez człowieka.
- Na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady znajdują się zagospodarowane tereny zieleni, ale również przestrzenie publiczne, które wymagają zagospodarowania w zakresie wzmocnienia ich spójności i poprawy estetyki poprzez realizację działań w zakresie fizycznej odnowy i bezpieczeństwa przestrzeni publicznych. Na terenie poszczególnych gmin znajdują się następujące elementy infrastruktury sportowej i ogólnodostępnej przestrzeni publicznej:
- Gmina Cisna: wyciąg narciarski w Kalnicy, boisko wielofunkcyjne „Orlik 2012”, boisko piłkarskie w Cisnej;
 - Gmina Baligród: stadion sportowy z pełnowymiarowym boiskiem piłkarskim, bieżnią lekkoatletyczną i trybunami oraz boisko wielofunkcyjne „Orlik” w Baligrodzie;
 - Gmina Olszanica: Centrum Turystyki Aktywnej i Sportu Bieszczad.ski w Wańkowej (stacja narciarska), stadiony piłkarskie w siedmiu miejscowościach: Olszanica, Paszowa, Rudenka, Stefkowa, Uherce Mineralne, Wańkowa i Zwierzyń, boiska wielofunkcyjne i hale sportowe w Olszanicy i Uhercach Mineralnych oraz siłownie plenerowe w Olszanicy, Stefkowej, Uhercach Mineralnych i Wańkowej;
 - Gmina Solina: boiska wielofunkcyjne w Berezce, Bóbrce, Wołkowi i Polańczyku, korty tenisowe w Polańczyku, siłownie wewnętrzne w Bóbrce, Myczkowcach, Polańczyku i Solinie, a także siłownie zewnętrzne w Bóbrce, Bukowcu, Górzance, Myczkowie, Solinie, Wołkowi i Zawoziu;
 - Gmina Komańcza: stadion piłkarski w Rzepedzi, boiska wielofunkcyjne w Komańczy i Rzepedzi, boiskami piłkarskie w miejscowościach: Wisłok Wielki, Czystogarb, Dołżyca, Nowy Łupków, Radoszyce, Turzańsk i Szczawne.

W Rzepedzi znajduje się również boisko do koszykówki oraz korty tenisowe, a w Komańczy sala gimnastyczna. Siłownie plenerowe rozmieszczone są w dziesięciu miejscowościach: Wisłok Wielki, Czystogarb, Komańcza, Dołżyca, Smolnik, Nowy Łupków, Radoszyce, Rzepedź, Turzańsk i Szczawne.

- Mieszkańcy oraz turyści mogą korzystać z wyciągów narciarskich w Bystrem i Kalnicy, a także ze stacji narciarskiej w Wańkowej. Oprócz tego dostępne są otwarte strefy aktywności w postaci siłowni plenerowych.
- Na terenie Partnerstwa Turystyczne występują braki w zakresie dostępności atrakcyjnych przestrzeni publicznych – w badaniu ankietowym mieszkańcy podkreślali potrzebę inwestowania w tworzenie atrakcyjnych miejsc do rekreacji i wypoczynku, co przełoży się na wysoką jakość życia. Jednymi ze średnio ocenianych obszarów funkcjonowania Partnerstwa były: zagospodarowanie przestrzeni publicznych (38% ocen dostatecznych), dostępność i jakość możliwości spędzania czasu wolnego (43% ankietowanych oceniło źle i bardzo źle). Ważne jest, aby kierunkiem dalszego rozwoju Partnerstwa były działania wpływające na poprawę jakości i dostępności przestrzeni publicznych sprzyjających poprawie atrakcyjności obszaru jako miejsca dobrego do życia.
- Niedostateczna ilość zagospodarowanych funkcjonalnie przestrzeni – ogranicza możliwości organizacji zajęć, imprez i wydarzeń oraz rozszerzania ich oferty zgodnie z potrzebami i oczekiwaniami odbiorców.
- Na obszarze gmin Partnerstwa udokumentowano główny zbiornik wód podziemnych „Bieszczady” (GZWP nr 431). Zbiornik „Bieszczady” zajmuje powierzchnię 1 220 km², zasoby dyspozycyjne zostały określone na ok. 25 581,0 m³/dobę, a utwory wodonośne są wieku trzeciorzędowego. Wody wymagają prostego uzdatniania do celów pitnych. Specyficzną grupę wód podziemnych stanowią wody mineralne do celów leczniczych. Wody lecznicze są naturalnymi wodami podziemnymi o udowodnionych właściwościach leczniczych, cechujących się stałym składem chemicznym i naturalną czystością mikrobiologiczną. Na terenie Partnerstwa rozpoznano zasoby wód mineralnych w miejscowościach Polańczyk i Rabe.
- Na terenie Partnerstwa znajduje się Jednolita Część Wód Podziemnych nr 168, Jednolita Część Wód Podziemnych nr 151 i Jednolita Część Wód Podziemnych nr 152, których stan ogólny oceniono jako dobry – zarówno stan chemiczny jak i ilościowy¹⁴.
- Ze względu na swój górski charakter, rzeki na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady stanowią zagrożenie powodziowe.
- Duże znaczenie dla gospodarki wodnej regionu mają zbiorniki zaporowe: retencyjny Solina (Zalew Soliński) i wyrównawczy w Myczkowcach. Stanowią ważną infrastrukturę przeciwpowodziową oraz retencyjną w okresach suszy i posuchy.
- W Gminie Solina znajduje się Zespół Elektrowni Wodnych Solina-Myczkowce – jedna z największych elektrowni szczytowo-pompowych na dopływie naturalnym zapory betonowej. Składa się z 4 hydrozespołów, moc zainstalowana wynosi ok. 200 MW. Położona jest u stóp najwyższej w Polsce zapory typu ciężkiego, możliwy do

¹⁴ Karty informacyjne JCWPd, Państwowy Instytut Geologiczny, pig.gov.pl

wykorzystania spad to 60 m. Górny zbiornik elektrowni tworzy największe w Polsce sztuczne jezioro¹⁵.

- Na podstawie *Rocznej oceny jakości powietrza w województwie podkarpackim – raport za rok 2024* dla danych trzyletnich najwięcej dni z przekroczeniem poziomu docelowego pod kątem kryterium ochrony zdrowia ludzi (10–15 dni) zlokalizowano m.in. w powiatach: leskim (gminy Cisna i Baligród) oraz sanockim (Gmina Komańcza). Natomiast z analizy oszacowanych granic obszarów przekroczeń poziomu celu długoterminowego ozonu wynika, iż obejmują one 99% powierzchni województwa – w tym tereny gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady. W odniesieniu do wartości wskaźnika AOT40 oraz dotrzymania poziomu celu długoterminowego przekroczenia wystąpiły głównie na terenie powiatów: sanockiego, leskiego, przemyskiego brzozowskiego i przeworskiego, w tym na terenie gmin Olszanica i Solina. Zmienność stężeń ozonu w poszczególnych latach związana jest w znacznym stopniu z różnicami w warunkach pogodowych w sezonie ciepłym, występujących w kraju. Znaczenie mają również kierunki napływu mas powietrza nad Polskę oraz ich zanieczyszczenie ozonem, a także substancjami stanowiącymi tzw. prekursorzy ozonu.
- Według danych z Bazy Azbestowej, najwięcej wyrobów azbestowych wśród gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady zinwentaryzowano w Gminie Olszanica (2,1 tys. Mg) – unieszkodliwiono 16,5%. Najskuteczniej usuwanie azbestu przebiega w Gminie Cisna – unieszkodliwiono 63,4% zinwentaryzowanych wyrobów, natomiast najwolniej – w Gminie Baligród, gdyż unieszkodliwiono tylko 0,1% zinwentaryzowanych wyrobów. Średnio unieszkodliwiono w gminach Partnerstwa 22,4% zinwentaryzowanych wyrobów azbestowych, co jest wynikiem słabszym niż średnia w województwie podkarpackim (26,8%).
- Gospodarka odpadami w gminach Partnerstwa Turystyczne Bieszczady odbywa się zgodnie z *Planem Gospodarki Odpadami dla Województwa Podkarpackiego na lata 2020–2026 z perspektywą do 2032 roku* (Załącznik nr 1 do uchwały nr XXXVI/584/21 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 26 kwietnia 2021 r.). Według danych GUS za 2023 r. na terenie gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady funkcjonowały 22 oczyszczalnie ścieków, z których korzystało łącznie 9 778 osób (52% mieszkańców): 6 w Gminie Komańcza, 1 w Gminie Baligród, 2 w Gminie Cisna, 3 w Gminie Olszanica i 10 w Gminie Solina. W 2023 r. funkcjonowało 2 031 zbiorników bezodpływowych, najwięcej w Gminie Olszanica (843).
- W 2023 r. z gospodarstw domowych na terenie Partnerstwa zebrano 3 053,62 tony odpadów komunalnych, co w przeliczeniu na 1 mieszkańca wynosi 163 kg/rok. Wielkość odpadów komunalnych zbieranych z gospodarstw domowych z terenu Partnerstwa w przeliczeniu na 1 mieszkańca jest dużo niższa niż średnia w Polsce (308 kg/rok) i województwie podkarpackim (203 kg/rok). W 2023 r. z terenu gmin Partnerstwa odebrano również 1 622,06 ton odpadów zbieranych selektywnie, co w przeliczeniu na 1 mieszkańca wynosi 87 kg/rok – średnia wartość tego wskaźnika w przeliczeniu na 1 mieszkańca wynosi dla Polski 134 kg/rok, natomiast dla województwa podkarpackiego: 87 kg/rok.

¹⁵ Strona internetowa PGE Energia Odnawialna, pgeo.pl/nasze-objekty/elektrownie-wodne/solina

- Udział % korzystających z instalacji w ogóle ludności w Partnerstwie Turystyczne Bieszczady w 2023 r. w porównaniu do średniej obszarów podobnych, województwa podkarpackiego oraz Polski osiągał najniższe wartości wskaźników charakteryzujących stan infrastruktury technicznej. Według danych GUS z 2023 r. najwyższe wartości z gmin Partnerstwa osiągała Gmina Solina – były one jednak niższe od średnich wszystkich porównywanych jednostek.
 - Wartość wskaźnika *długość sieci kanalizacyjnej w relacji do długości sieci wodociągowej w ujęciu %* w 2023 r. była najwyższa w Gminie Olszanica (224,4%). W porównaniu do obszarów podobnych Partnerstwo Turystyczne Bieszczady zanotowało niższą wartość wskaźnika niż w obszarach podobnych, natomiast wyższą od średnich dla Polski i województwa podkarpackiego.
 - W 2023 r. dostęp do Internetu posiadało 93,3% gospodarstw domowych w Polsce. Zarówno dostęp do Internetu, jak i rodzaj posiadanych łączy internetowych zróżnicowany był ze względu na typ gospodarstwa, klasę miejsca zamieszkania oraz stopień urbanizacji. Dostęp do Internetu częściej posiadały gospodarstwa domowe z dziećmi niż bez nich. Uwzględniając klasę miejsca zamieszkania – odsetek gospodarstw z Internetem większy był w dużych miastach niż w mniejszych oraz na obszarach wiejskich, a biorąc pod uwagę stopień urbanizacji – najwyższy odnotowano na terenach wysoko zurbanizowanych¹⁶.
 - Powiat leski charakteryzuje się bardzo dużym, a powiat sanocki dużym potencjałem technicznym energetyki wodnej, dodatkowo powiat leski ma bardzo duży potencjał techniczny upraw z roślin energetycznych, a powiat sanocki – średni¹⁷.
2. Sport, rekreacja, turystyka oraz kultura:
- Istotnym elementem dziedzictwa kulturowego obszaru jest linia Bieszczadzkiej Kolejki Wąskotorowej – jedyna z licznych niegdyś kolejek leśnych we wschodniej części Karpat, która przetrwała do dziś. Historia jej funkcjonowania trwa od 1898 r., z krótkimi przerwami w czasie obu wojen światowych i lat 1991–1997. Obecnie kolejka pełni na krótkich trasach już tylko funkcję turystyczną, a w odremontowanym budynku stacji w Majdanie znajduje się izba muzealna z eksponatami kolejnictwa. W składzie taboru kolejowego są m.in. zabytkowe parowozy i lokomotywy spalinowe¹⁸. Również istotnym elementem dziedzictwa kulturowego obszaru są drewniane cerkwie z XIX–XX w. – cerkiew w Turzańsku została wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO¹⁹. Elementami bieszczadzkiego krajobrazu są też przydrożne i leśne kapliczki oraz miejsca pamięci dawnych wydarzeń historycznych.
 - Na terenie Partnerstwa znajdują się obiekty dziedzictwa kulturowego świadczące o historii obszaru, które zostały objęte ścisłą ochroną konserwatorską. W *Wykazie*

¹⁶ Społeczeństwo informacyjne w Polsce w 2023 r., Główny Urząd Statystyczny, stat.gov.pl/obszary-tematyczne/nauka-i-technika-spoleczenstwo-informacyjne/spoleczenstwo-informacyjne/spoleczenstwo-informacyjne-w-polsce-w-2023-roku,2,13.html

¹⁷ Wojewódzki Program Rozwoju Odnawialnych Źródeł Energii dla Województwa Podkarpackiego, Rzeszów 2013

¹⁸ M. Szelińska-Kukulak, J. Kukulak, *Ochrona zabytków techniki transportowej w południowo-wschodniej Polsce*, Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia Geographica X (2016).

¹⁹ Strona internetowa Podkarpackiej Regionalnej Organizacji Turystycznej, podkarpackie.travel/top-bieszczadow/bieszczadzkie-perelki-architektury-cerkiewnej-unesco

obiektów wpisanych do rejestru zabytków województwa podkarpackiego²⁰ znalazły się zabytki ze wszystkich gmin wchodzących w skład Partnerstwa:

- Gmina Komańcza: kolejka wąskotorowa – linia bieszczadzkiej kolejki leśnej (1898–1947) – stacja i parowozownia w Rzepedzi, stacja i parowozownia kolejki bieszczadzkiej w Nowym Łupkowie, stacje kolejki bieszczadzkiej w miejscowościach: Balnica, Mików, Smolnik, Wola Michowa, cerkiew greko-kat. pw. NMP (1802), drewniana, w Komańczy (spalona 13.08.2006 r.) z dzwonnica, cmentarzem cerkiewnym, ogrodzeniem, klasztor nazaretanek murowano/drewniany (1928–1931) w Komańczy, cerkiew greko-kat. pw. św. Dymitra, obecnie kościół rzym.-kat., drewniany (1868) z dzwonnica i ogrodzeniem murowanym w Radoszycach, cerkiew greko-kat. pw. św. Mikołaja, obecnie kaplica rzym.-kat., drewniana (1824), z drewnianą dzwonnica, cmentarzem, ogrodzeniem z bramką w Rzepedzi, cerkiew greko-kat. obecnie kościół rzym.-kat. (1906) z dzwonnica, cmentarzem w Smolniku, zagroda nr 9, chałupa (przeniesiona do MBL Sanok), spichrz (nie istnieje), studnia z obudową (nie istnieje), kapliczka słupowa w Smolniku, cerkiew greko-kat. pw. Zaśnięcia Marii, obecnie prawosławna, drewniana (1888), dzwonnica drewniana, cmentarz cerkiewny, ogrodzenie z murem oporowym (1888) w miejscowości Szczawne, cerkiew greko-kat., obecnie prawosławna pw. św. Michała Archanioła, drewniana (1801), z drewnianą dzwonnica (1817) w Turzańsku z otoczeniem zespołu cerkiewnego: dawny cmentarz przy cerkwi, cmentarz nowy, cerkiew greko-kat., ob. kościół rzym.-kat. par. pw. św. Onufrego, drewniany (1850–1954) z dzwonnica, cmentarzem grzebalnym w miejscowości Wisłok Wielki.
- Gmina Baligród: kościół par. pw. Niepokalanego Poczęcia NMP (1875–1899) w Baligrodzie, zespół cerkwi greko-kat. w Baligrodzie, w skład którego wchodzi: cerkiew pw. Zaśnięcia NMP, obecnie magazyn (1829, 1928), dzwonnica i ogrodzenie; cmentarz cerkiewny i otaczający drzewostan, a także cmentarz żydowski z przełomu XIX/XX w. w Baligrodzie oraz zagroda jednobudynkowa nr 9, drewniana, k. XIX w. w Roztokach Dolnych (przeniesiona do Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku).
- Gmina Cisna: stacja i parowozownia kolejki bieszczadzkiej (1898–1947 – kolejka wąskotorowa), wejście i początkowy odcinek sztolni w dawnej kopalni rudy żelaza z pocz. XIX w. w Cisnej, stacje kolejki bieszczadzkiej (1898–1947) w miejscowościach: Dołżyca, Kalnica, Przysłop, Wetlina, Żubracze (kolejka wąskotorowa), a także relikw dawnej wsi Łopienka i cerkiew greko-kat. pw. św. Paraskewii z 1757 r., 2 poł. XX (ruina) w miejscowości Łopienka (Owczary).
- Gmina Olszanica: cerkiew greko-kat., obecnie kościół rzym.-kat. pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy z 1900 r. w Olszanicy, zespół pałacowy w Olszanicy (2 poł. XIX–XX w.), w skład którego wchodzi: pałac (1905), oficyna (XIX/XX w.), budynek gospodarczy (2 poł. XIX – nie istnieje), kuźnia (pocz. XX – nie istnieje), most kamienny (1905), park (XIX w.), pozostałości fortyfikacji ziemnych

²⁰ Wykaz obiektów wpisanych do rejestru zabytków województwa podkarpackiego, stan na dzień 31.12.2022 r., strona internetowa Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków z/s w Przemyśle, wuozprzemysl.pl/rejestr-zabytkow.html, inf. z dnia 5.06.2025 r.

- (XVII w.), cerkiew greko-kat. pw. Narodzenia NMP, obecnie kościół rzym.-kat. w miejscowości Orelec (Orle), drewniany (XVII, XIX w.), z drewnianą dzwonnica (XIX w.), cerkiew greko-kat. pw. Narodzenia NMP, obecnie kościół rzym.-kat. w Paszowej, drewniany (2 poł. XVIII w.), cmentarz w Paszowej, cerkiew greko-kat. pw. Opieki Marii, obecnie kościół rzym.-kat., drewniany (1843) w Rudence, cerkiew greko-kat. pw. św. Paraskewii, obecnie kościół rzym.-kat., drewniany (1836–40) w miejscowości Stefkowa, kościół par. pw. św. Stanisława Biskupa (1757) wraz z dzwonnica (1757), murem obronnym z bramkami (1757) w Uhercach Mineralnych, zespół dworski w Uhercach Mineralnych, w skład którego wchodzi: dwór (XVII w., poł. XIX w.), ogród (XIX w.), pozostałości fortyfikacji ziemnych (XVII w.), cerkiew pw. Narodzenia NMP, obecnie kościół rzym.-kat. w miejscowości Wańkowa, drewniany (1726, XIX/XX w.), cerkiew greko-kat. pw. Zmartwychwstania Pańskiego, obecnie kościół rzym.-kat. fil. w Zwierzyniu (2 poł. XVIII w., 1936).
- Gmina Solina: cerkiew greko-kat., obecnie kościół rzym.-kat. pw. Narodzenia Matki Boskiej, drewniany (1839) z drewnianą dzwonnica (1839) i cmentarzem przykościelnym w miejscowości Bereznica Wyżna, cerkiew pw. św. Paraskewii, obecnie kościół rzym.-kat. pw. Wniebowstąpienia Pańskiego, drewniany (1838) z dzwonnica (XIX w.) w miejscowości Górzanka, spichrz w Myczkowcach (1 poł. XIX w.), dzwonnica cerkiewna (XIX w.) w miejscowości Terka, chałupa nr 10 (1 poł. XIX w.) w Wołkowie (przeniesiona do Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku).
 - Na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady występują cenne obiekty zabytkowe, w tym cerkwie i kościoły objęte ochroną konserwatorską, które wymagają prac remontowo-konserwatorskich. Część z nich boryka się z problemami technicznymi, takimi jak degradacja elewacji, dachów czy detali architektonicznych, a także potrzebą odnowy i zabezpieczenia wyposażenia wnętrz. Istotnym deficytem pozostaje ograniczona dostępność obiektów dla mieszkańców i turystów. Wymagają one lepszego włączenia w ofertę kulturalno-turystyczną obszaru.
 - Bogactwo dziedzictwa kulturowego tworzy potencjał do budowania ciekawej i bogatej oferty turystycznej i wzmocnieniu rozpoznawalnej marki Bieszczad. Potencjał ten powinien być wykorzystywany przez cały rok.
 - Budynki i obiekty związane z dziedzictwem kulturowym Bieszczad, tj. m.in. liczne cerkwie, chły oraz Bieszczadzka Kolej Wąskotorowa wymagają kompleksowego zachowania i udostępniania zasobów, a co za tym idzie podniesienie rangi obszaru Bieszczad. Równie istotne będzie uzupełnienie działań związanych z modernizacją, remontem i pracami konserwatorskimi obiektów zabytkowych z zagospodarowaniem terenów funkcjonalnie związanych z obiektami zabytkowymi dla udostępniania na cele turystyczne lub kulturalne.
 - Bieszczadzka Kolejka Leśna wymaga dostosowania infrastruktury i stacji kolejowych w Majdanie, Dołżycy i Balnicy do przemieszczania się po torach i obsługi turystów na poszczególnych stacjach. Obecny stan techniczny części torów stacyjnych nie zapewnia bezpiecznego manewrowania, transportu oraz odstawiania wagonów obserwacyjnych przy jednoczesnym utrzymaniu właściwej przepustowości linii kolejowej

wykorzystywanej do obecnej jej działalności. Należy wykonać rewitalizację torów stacyjnych i szlakowych wraz z rozjazdami. Stan istniejących torów i rozjazdów jest określany jako zły, w większości tory te są zamknięte ze względu na negatywną ocenę przydatności eksploatacyjnej. Tory posiadają podkłady drewniane o zużyciu bardzo dużym spowodowaną daleko posuniętą wegetacją biologiczną, szyny z licznymi wadami oraz zużyciami bocznymi i pionowymi, podsypkę o zanieczyszczeniu dochodzącym do 100%. Na torach są obserwowane nierówności pionowe oraz poziome spowodowane wadliwościami podtorza w postaci uplastycznionych gruntów spoistych, co częściowo objawia się poprzez wychłapy obserwowane w podsypce toru. Konieczność rewitalizacji infrastruktury kolejowej jest podyktowana specjalnymi potrzebami ruchowymi na stacjach i szlakach.

- Obszar Partnerstwa Turystyczne Bieszczady posiada deficyty w zakresie atrakcyjnego wizerunku obszaru jako miejsce świadczenia wysokiej jakości usług z zakresu kultury, w szczególności powiązanej z funkcjami turystycznymi. Luki w tym zakresie powinny być uzupełniane poprzez unikalne i konkurencyjne przestrzenie i obiekty sprzyjające zachowaniu dziedzictwa kulturowego i specyfiki obszaru. Konieczne jest podejmowanie dalszych działań aby zachować dziedzictwo kulturowe występujące na obszarze partnerstwa oraz stwarzać warunki do rozwijania i korzystania z nowych funkcji kultury zarówno dla mieszkańców oraz turystów odwiedzających teren Bieszczad.
- Zgodnie z danymi GUS, w 2024 r. instytucje kultury z gmin Partnerstwa zorganizowały 347 imprez, w których uczestniczyło 29 328 osób.
- Warto zwrócić uwagę na wartości wskaźnika *liczba uczestników imprez organizowanych przez centra, domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice w przeliczeniu na 1 000 mieszkańców* dla Gminy Cisna – według danych GUS w latach 2020–2024 były one kilkakrotnie wyższe niż w porównywanych jednostkach, jak również wyższe od gmin Partnerstwa. Wartość tego wskaźnika w Gminie Cisna w 2024 r. wynosiła 7 172, podczas gdy dla województwa podkarpackiego: 1 217, a dla Polski: 937. Podobnie kształtował się wskaźnik *liczba organizowanych imprez przez centra, domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice na 10 tys. mieszkańców* – w Gminie Cisna w 2024 r. wyniósł 663, podczas gdy średnia dla województwa podkarpackiego to 78, a dla Polski – 74.
- Na terenie Gminy Cisna corocznie organizowane są liczne festiwale, które przyciągają wielu turystów, w 2024 r. odbyły się m.in.: XIX Bieszczadzkie Spotkania Muzyczne Bies Czad Blues, XVI Festiwal Natchnieni Bieszczadem, X Festiwal Biegu Rzeźnika, II Festiwal Kultury Karpat EtnoBieszczady w Cisnej²¹.
- Na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady istnieje popyt na imprezy, które zaspokajają nie tylko potrzeby mieszkańców w tej materii, ale też przyciągają turystów i odwiedzających, a tym samym promują obszar.
- Do podmiotów szerzących kulturę o oddziaływaniu ponadlokalnym na obszarze Partnerstwa Turystyczne Bieszczady należą m.in.: Gminny Ośrodek Kultury w Komańczy, Gminny Ośrodek Kultury w Baligrodzie, Gminna Biblioteka Publiczna

²¹ Strona internetowa Gminnego Centrum Kultury i Ekologii w Cisnej, cisna.pl

w Baligródzie, Gminne Centrum Kultury i Ekologii w Cisnej, w skład którego wchodzi: Dom Kultury, Gminna Biblioteka Publiczna oraz Informacja Turystyczna, Gminna Biblioteka Publiczna w Olszanicy, Gminny Ośrodek Kultury, Sportu i Turystyki w Solinie z/s w Polańczyku, a także Koła Gospodyń Wiejskich, filie ośrodków kultury, filie bibliotek, świetlice i kluby wiejskie. Konieczne jest wzmocnienie potencjału instytucji kultury na obszarze Partnerstwa Turystyczne Bieszczady oraz wspieranie rozwoju turystyki kulturowej, zwiększającej dostępność do dziedzictwa oraz wzmacniającej poczucie przywiązania do obszaru.

- Istotną rolę w upowszechnianiu dziedzictwa kulturowego obszaru Partnerstwa Turystyczne Bieszczady pełnią w szczególności ośrodki i centra kultury, a także biblioteki i świetlice wiejskie prowadzące działalność kulturalną. Na terenie Partnerstwa znajdują się obiekty, w których świadczone są usługi z zakresu kultury obejmujące działania związane z organizacją, promocją i udostępnianiem dóbr kultury. Służą one zaspokajaniu potrzeb oświatowych, kulturalnych i informacyjnych społeczeństwa, uczestnicząc również w upowszechnianiu wiedzy i kultury, poprzez organizację różnego rodzaju wydarzeń kulturalnych. Niestety niektóre obiekty instytucji kultury są w złym stanie technicznym i funkcjonalnie niedostosowane do świadczenia usług kultury na odpowiednim poziomie – wymagają remontu i adaptacji.
- Według danych ze Statystycznego Vademecum Samorządowego²², na terenie gmin wchodzących w skład Partnerstwa w 2024 r. łącznie działało 21 grup artystycznych z liczbą 185 uczestników, najwięcej grup zarejestrowanych było w Gminie Komańcza (8), natomiast grupy artystyczne nie funkcjonowały w Gminie Olszanica. W gminach Baligród, Cisna i Solina w 2024 r. działały 24 kluby/koła/sekcje, najwięcej w Gminie Cisna (11), które zrzeszały w sumie 249 członków. W 2023 r. na terenie gmin Partnerstwa funkcjonowało 15 bibliotek z filiami, najwięcej w Gminie Solina (5), które zaspokajały potrzeby oświatowe, kulturalne i informacyjne gminnej społeczności oraz uczestniczyły w upowszechnianiu wiedzy, kultury i promocji czytelnictwa.
- Według danych GUS z 2023 r. *wydatki na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego w przeliczeniu na 1 mieszkańca*, które obrazują zaangażowanie samorządu w kreowanie oferty kulturalnej, osiągnęły największe wartości w Gminie Komańcza: 734,2 zł, natomiast najmniejsze w Gminie Olszanica – 158,1 zł, podczas gdy średnia dla Partnerstwa wyniosła 376,5 zł.
- Miarą oceniającą atrakcyjność turystyczną danego obszaru jest wskaźnik walorów turystycznych, dostępny w Banku Danych Lokalnych. Gminy Baligród, Cisna, Olszanica i Solina leżące w powiecie leskim znalazły się wśród powiatów o najwyższych wartościach wskaźnika, natomiast Gmina Komańcza leżąca w powiecie sanockim – wśród powiatów z wysoką wartością wskaźnika. W zestawieniu walorów turystycznych dominują największe miasta bogate w zasoby kultury i dziedzictwa narodowego (Warszawa, Kraków, Gdańsk), ale obok nich powiaty ziemskie górskie (nowosądecki, kłodzki, nowotarski, tatrzański, bieszczadzki, leski) i nadmorskie (kołobrzeski, słupski, kamieński). Partnerstwo Turystyczne Bieszczady obok atrakcyjnych zasobów krajobrazowych dysponuje także walorami uzdrowiskowymi

²² Statystyczne Vademecum Samorządowe, portal GUS, svs.stat.gov.pl

i bogatymi obszarami chronionej przyrody. Warto zaznaczyć, że województwo podkarpackie uplasowało się na 6. miejscu w Polsce wśród województw z najwyższą wartością wskaźnika walory turystyczne województw – najbardziej atrakcyjne pod względem turystycznym są województwa: małopolskie, zachodniopomorskie i pomorskie, a następnie z bardzo podobnym wynikiem: dolnośląskie, warmińsko-mazurskie i podkarpackie²³.

- O atrakcyjności turystycznej gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady świadczą unikatowe krajobrazy, urozmaicona rzeźba terenu oraz liczne zasoby leśne, które w dużej mierze sprzyjają turystyce rowerowej. Rozwijająca się infrastruktura rowerowa w miastach i w terenie, moda na zdrowy tryb życia, liczne imprezy masowe dla rowerzystów, na różnym poziomie zaawansowania i możliwość wspólnych rodzinnych wypraw rowerowych spowodowały, że ten rodzaj aktywności dołączył do czołówki najpopularniejszych form spędzania wolnego czasu Polaków²⁴. Według danych z GUS z 2023 r. wartość wskaźnika *długość dróg rowerowych ogółem* w Partnerstwie Turystyczne Bieszczady wynosiła 0,2 km – drogi rowerowe występowały tylko w Gminie Cisna. Natomiast wartość wskaźnika *drogi rowerowe na 100 km²* wyniosła 0,07 km, podczas gdy w województwie podkarpackim: 4,53 km, a w Polsce: 6,87 km. Badania ruchu turystycznego w województwie podkarpackim pokazują, że możliwości uprawiania różnych form turystyki aktywnej są jednym z kluczowych atutów regionu, a rozwój turystyki i rekreacji w oparciu o infrastrukturę rowerową może mieć pozytywne konsekwencje ekonomiczne, a tym samym poprawić poziom życia mieszkańców²⁵.
- Ważnym aspektem rozwoju turystyki jest dostęp do infrastruktury towarzyszącej w postaci bazy noclegowej oraz dostęp do obiektów gastronomicznych. Baza noclegowa wpływa na rozwój turystyki, a także umożliwia uprawianie różnych rodzajów turystyki. Wielkość bazy noclegowej świadczy o poziomie rozwoju turystycznego, a tym samym o potencjale turystycznym. W 2024 r. na obszarze Partnerstwa znajdowało się 195 obiektów noclegowych, w tym 108 w Gminie Solina, 37 w Gminie Cisna, 18 w Gminie Komańcza, 17 w Gminie Olszanica, a 15 w Gminie Baligród, co przekładało się na 10 110 miejsc noclegowych. W latach 2020–2024 nastąpił wzrost liczby obiektów noclegowych o 18%, a najbardziej dynamiczny wzrost miał miejsce w 2024 r. w porównaniu z 2023 r. – o 24 obiekty (14%). Na terenie gmin Partnerstwa znajduje się 30,3% obiektów noclegowych z województwa podkarpackiego, co przekłada się na 29,2% miejsc noclegowych w województwie.
- Według danych GUS z 31 lipca 2024 r. na terenie gmin Partnerstwa znajdowały się różnorodne obiekty noclegowe – największą ilością miejsc noclegowych dysponowały zespoły domków turystycznych (2 568) i ośrodki wczasowe (1 914), a także pokoje gościnne i kwatery agroturystyczne (1 372) oraz zakłady uzdrowiskowe (995). Choć region dysponuje szeroką bazą noclegową, jej standardy są bardzo zróżnicowane, co

²³ Walory turystyczne w powiatach i ich otoczeniu w 2023 r., GUS, *stat.gov.pl*

²⁴ Wilczyński. B., *Wschodni Szlak Rowerowy GREEN VELO – mocny start i co dalej – głos w dyskusji nt. dalszego rozwoju sieciowego produktu turystycznego*, Biuletyn KPZK PAN, Zeszyt 269, rok 2018.

²⁵ Szpara K., Gierczak-Korzeniowska B., Stopa M., *Raport z badań ruchu turystycznego w województwie podkarpackim w 2021 roku*, Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna, Rzeszów 2021.

może stanowić wyzwanie w zakresie przyciągania turystów poszukujących wysokiej jakości usług.

- Zapotrzebowanie na sanatoria w Polsce jest wysokie, co skutkuje długim czasem oczekiwania na skierowanie do leczenia uzdrowiskowego (około 12 miesięcy). W miejscowości Polańczyk w Gminie Solina znajduje się pięć zakładów uzdrowiskowych: Sanatorium Uzdrowiskowe „Dedal”, Sanatorium Uzdrowiskowe „Solinka”, Sanatorium Uzdrowiskowe „Plon”, Sanatorium Uzdrowiskowe „Amer-Pol” i Sanatorium Uzdrowiskowe „Atrium”. Według danych GUS obiekty te w 2024 r. dysponowały liczbą łóżek: 873. Zakłady uzdrowiskowe pełnią istotną rolę w rozwoju turystyki zdrowotnej regionu, gdyż umożliwiają korzystanie z unikalnych właściwości bieszczadzkich leczniczych wód mineralnych, oferując szeroki zakres usług zdrowotnych i rehabilitacyjnych. Według danych GUS w 2024 r. w zakładach lecznictwa uzdrowiskowego wykonano 37,5 mln zabiegów leczniczych, najwięcej zabiegów przyrodoleczniczych (9,8 mln), w tym zabiegów borowinowych i kąpieeli mineralnych²⁶.
- Rejestr CWOH wykazuje w Gminie Solina dwa hotele 3-gwiazdkowe i jeden hotel 2-gwiazdkowy, a także jeden hotel 2-gwiazdkowy w Gminie Cisna i kolejny w Gminie Olszanica, poza tym jeden 1-gwiazdkowy pensjonat w Gminie Solina. Na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady nie ma hoteli o wyższym standardzie.
- Ze względu na to, że baza noclegowa jest najbardziej rozwinięta w Gminie Solina, tam znajduje się najwięcej lokali gastronomicznych. Według danych GUS z 31 lipca 2024 r. wartość wskaźnika *placówki gastronomiczne w turystycznych obiektach noclegowych* na terenie gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady wynosiła 59 (15% wartości wskaźnika dla województwa podkarpackiego), w tym 35 w Gminie Solina, co jest najprawdopodobniej związane z intensywnym ruchem turystycznym w rejonie Jeziora Solińskiego.
- Istotnym elementem oferty gastronomicznej Partnerstwa są gospodarstwa specjalizujące się w produkcji tradycyjnych wyrobów, szczególnie serów kozich, a także Browar Ursa Maior w Uhercach Mineralnych, który jest częścią Centrum Wielkiej Niedźwiedzicy – centrum sztuki, kreatywności i designu²⁷.
- Informacje na temat atrakcji turystycznych oraz miejsc wartych odwiedzenia w Bieszczadach można pozyskać w biurach Informacji Turystycznej znajdujących się na terenie gmin Partnerstwa. Atrakcje polecane przez Podkarpacką Regionalną Organizację Turystyczną na terenie gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady, to: Bieszczadzki Park Narodowy, Jezioro Solińskie, Zapora wodna w Solinie, Bieszczadzkie Drezyny Kolejowe, Bieszczadzka Kolejka Leśna, Cerkiew w Turzańsku, Bieszczadzka Szkoła Rzemiosła oraz Park Gwiazdnego Nieba „Bieszczady”.
- Na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady brak jest spójnego systemu promocji turystyki, jakim jest informacja turystyczna. Istotne jest, aby nastąpiło zintegrowanie

²⁶ Działalność lecznicza zakładów lecznictwa uzdrowiskowego i stacjonarnych zakładów rehabilitacji leczniczej w 2024 r., GUS, stat.gov.pl

²⁷ Strona internetowa Bieszczadzkiej Wytwórni Piwa, ursamaior.pl

punktów na terenie Partnerstwa oraz utworzenie spójnej informacji turystycznej całego Partnerstwa Turystyczne Bieszczady.

- W gminach Partnerstwa nie ma wielu atrakcji dla rodzin z najmłodszymi dziećmi: bezpiecznych, edukacyjnych, angażujących. Takie atrakcje powinny oferować różnorodne formy aktywności, dostosowane do różnych grup wiekowych, i stwarzać możliwość wspólnej zabawy i nauki. Idealne atrakcje to te, które łączą zabawę z edukacją, rozwijają kreatywność i pozwalają na aktywne spędzanie czasu. Jeżeli popatrzymy na województwo podkarpackie wyłącznie oczami oceniających atrakcje i piszących blogi, to pojawia się wizerunek województwa przyjaznego rodzinnemu wypoczynkowi z dziećmi, z dobrze przygotowaną infrastrukturą turystyczną i przystępnego cenowo, cichego i spokojnego, umożliwiającego relaks, którego klimat budują historia, tajemniczość i odludność oraz cerkwie i ikony, ale także regionalna kuchnia. Atrakcje turystyczne powinny być przyjazne dzieciom w warstwie multimedialnej i pokazów. Z perspektywy najmłodszych odbiorców nie bez znaczenia jest możliwość obcowania ze zwierzętami zagrodowymi²⁸.
- Jednym z zadań własnych gminy jest zaspokajanie potrzeb lokalnej społeczności w zakresie kultury fizycznej, w tym tworzenie terenów rekreacyjnych oraz urządzeń sportowych. Służy temu rozbudowana infrastruktura sportowa, która obejmuje m. in. boiska sportowe, hale sportowe, sale gimnastyczne, baseny, korty tenisowe, stoki i skocznie narciarskie, czy też skateparki. Na obszarze Partnerstwa znajdują się obiekty infrastruktury sportowej, m.in.:
 - o Gmina Komańcza: boiska sportowe w miejscowościach Smolnik i Wisłok Wielki, Czystograb, sala gimnastyczna i boisko sportowe w Rzepedzi (planowane zakończenie w sierpniu 2025 r.)²⁹;
 - o Gmina Baligród: boisko „Orlik” w Baligrodzie³⁰;
 - o Gmina Cisna: boiska wielofunkcyjne „Orlik” w Cisnej i Sierakowie Śląskim, boiska wielofunkcyjne w miejscowościach: Molna, Panoszów, Wędzina, skatepark w Cisnej, 7 boisk trawiastych, 6 siłowni na świeżym powietrzu³¹, stacja narciarska w Kalnicy³²;
 - o Gmina Olszanica: Hala Sportowa w Olszanicy, stadiony piłkarskie w Uhercach Mineralnych i w Olszanicy³³, Centrum Turystyki Aktywnej i Sportu Bieszczad.ski Wańkowa (stacja narciarska, zjazd tyrolski, tor tubingowy)³⁴;

²⁸ Podkarpacki Barometr Turystyczny 2023/2024, podkarpackie.travel/podkarpacki-barometr-turystyczny

²⁹ Raport o stanie Gminy Komańcza za 2024 rok, Biuletyn Informacji Publicznej Urzędu Gminy Komańcza, komancza.pl/bip/i/3319

³⁰ Strona internetowa Urzędu Gminy Baligród, baligrod.pl/kultura-fizyczna

³¹ Strona internetowa Gminy Cisna, ciasna.pl/cms/5789/obiekty_sportu_i_rekreacji

³² Strona internetowa stacji narciarskiej Kalnica, kalnica.eu

³³ Strona internetowa Gminy Olszanica, gminaolszanica.pl/strefa-mieszkanca/oswiata-kultura-sport/obiekty-sportowe/

³⁴ Strona internetowa Centrum Turystyki Aktywnej i Sportu BIESZCZAD.ski Wańkowa, bieszczad.ski

- Gmina Solina: boisko sportowe w Polańczyku, boiska wielofunkcyjne w Bóbrce, Wołkowyi i Berezce, korty tenisowe w Polańczyku, siłownie wewnętrzne w Myczkowcach i Polańczyku, a także 10 siłowni zewnętrznych³⁵.
- Według danych GUS, w 2024 r. na terenie Partnerstwa funkcjonowało sześć klubów sportowych: trzy w Gminie Solina, dwa w Gminie Cisna i jeden w Gminie Olszanica. Wartość wskaźnika *liczba członków klubów sportowych* w 2024 r. wyniosła 214.
- 3. Turystyczny charakter obszaru:
 - Wyjątkowe walory środowiska przyrodniczego gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady oraz interesujące dziedzictwo kulturowe pogranicza stwarzają dogodne warunki do rozwoju funkcji turystycznej. Potencjałem turystycznym charakteryzują się wszystkie gminy Partnerstwa, ze względu na ich indywidualny charakter, ukształtowany przez środowisko przyrodnicze oraz bogate dziedzictwo kulturowe.
 - Architektura drewniana jest szczególną wizytówką województwa podkarpackiego – drewniana cerkiew w Turzańsku została wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Szlak Architektury Drewnianej w województwie podkarpackim liczy ponad 130 unikatowych obiektów, wśród których znajdują się kościoły, cerkwie, skanseny, zespoły zabudowy małomiasteczkowej, dworki i pałace. Przez Partnerstwo prowadzą dwie trasy: III ustrzycko-leska i IV sanocko-dukielska, na których zlokalizowane są m.in. cerkwie w Bystrem, Stefkowej, Komańczy, Rzepedzi, Szczawnem, Turzańsku, Wisłoku Wielkim³⁶. Konieczna jest stała opieka i dbanie o dziedzictwo kulturowe pogranicza ze względu na jego unikatowy charakter i wizytówkę obszaru.
 - Jednym z cenniejszych walorów przyrodniczych Partnerstwa Turystyczne Bieszczady są lasy. Powierzchnia lasów wynosi 80 444 ha, co stanowi 72,4% lesistości. Kompleksy leśne mają istotne znaczenie dla regionalnej turystyki rowerowej.
 - Do gmin o największej liczbie udzielonych noclegów w województwie podkarpackim należą: Ustrzyki Dolne, Czarna, Lutowiska, Iwonicz-Zdrój, Rymanów, Lesko, Baligród, Cisna, Solina, Sanok, Horyniec-Zdrój, Rzeszów. Atrakcje turystyczne są celem pobytu turystów lub mogą wzbogacać inny cel. Do najważniejszych atrakcji przyrodniczych można zaliczyć: obszary leśne, doliny rzek, punkty widokowe umożliwiające podziwianie krajobrazu, szczególnie najcenniejsze elementy przyrody objęte formami ochrony (np. parki narodowe, parki krajobrazowe). Natomiast do najważniejszych atrakcji kulturowych można zaliczyć: obiekty wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, zabytkowe układy urbanistyczne, pomniki historii, uzdrowiska, skanseny, ośrodki pielgrzymkowe³⁷.
 - Przez gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady przebiegają wyznaczone trzy korytarze rowerowe³⁸:

³⁵ Strona internetowa Gminnego Ośrodka Kultury, Sportu i Rekreacji w Solinie z/s w Polańczyku, goksolina.pl/obiekty-sportowe

³⁶ Szlak Architektury Drewnianej, Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna, *sad.podkarpackie.travel*

³⁷ Regionalna Polityka Rowerowa Województwa Podkarpackiego, Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, Gdańsk 2021.

³⁸ K. Szpara, K. Kiwior, *Koncepcja sieci korytarzy tras rowerowych na terenie województwa podkarpackiego*, Załącznik nr 2 do Regionalnej Polityki Rowerowej Województwa Podkarpackiego.

- Velo Bieszczady (przez gminy Cisna i Komańcza) – korytarz przebiega przez obszary o wysokich walorach przyrodniczych, do głównych atrakcji turystycznych korytarza należy zaliczyć m.in. krajobraz i przyrodę Bieszczadzkiego Parku Narodowego i jego otuliny w postaci Ciśniańsko-Wetlińskiego Parku Krajobrazowego, Bieszczadzką Kolejkę Leśną, cerkwie w Komańczy.
- Velo San (wariant północny przez Gminę Solina, wariant południowy przez Gminę Komańcza) – korytarz przebiega przez obszary o wysokich walorach przyrodniczych, którymi są: Bieszczadzki Park Narodowy, Park Krajobrazowy Doliny Sanu, Ciśniańsko-Wetliński Park Krajobrazowy, Park Krajobrazowy Gór Słonnych. Do głównych atrakcji turystycznych korytarza należy zaliczyć m.in. krajobraz i przyrodę Bieszczadzkiego Parku Narodowego i jego otuliny w postaci Parku Krajobrazowego Doliny Sanu, Jeziora Solińskiego.
- Velo Beskidy: Solina–Zakopane (wariant północny przez Gminę Solina, wariant południowy przez Gminę Komańcza) – korytarz przebiega przez obszary o wysokich walorach przyrodniczych, do których należy Jaśliski Park Krajobrazowy, do głównych atrakcji turystycznych korytarza zalicza się m.in. Jezioro Solińskie, cerkwie w Komańczy.
- W Nadleśnictwie Cisna została utworzona trasa rowerowa „Singletrack Pod Honem” – ścieżka o jednokierunkowej możliwości jazdy, wkomponowana w naturalny układ terenu. Ma długość 13 kilometrów, a jak rozpoczyna się jazdę spod budynku Nadleśnictwa Cisna, to jej długość wyniesie ponad 14 kilometrów. Szerokość trasy waha się od 0,5 do 1 metra³⁹.
- Rozpoznawalnym produktem turystycznym jest Bieszczadzka Kolejka Leśna ze stacją w Majdanie. Kursuje na 2 trasach: Majdan – Balnica (9 km) i Majdan – Przysłop (11 km). Historia kolejki sięga 1872 r., gdy oddano do użytku normalnotorową linię Przemyśl – Łupków, należącą do Pierwszej Węgiersko-Galiczyjskiej Kolei (EUGE). W ten sposób kolej dotarła w rejon Bieszczadów⁴⁰.
- Unikalną atrakcją są Bieszczadzkie Drezyny Kolejowe, które oferują przejażdżkę drezynami rowerowymi po nieczynnej linii kolejowej. Trasa prowadzi przez malownicze tereny, oferując niezapomniane widoki⁴¹. Dodatkowo w okolicach Olszanicy znajduje się Szlak Nadszańskich Umocnień, znany również jako Linia Mołotowa, biegnący lewym brzegiem Sanu – od Bóbrki koło Soliny, przez Lesko, Sanok, Dynów i Bachów do Krasiczyna⁴².
- Na terenie Partnerstwa znajduje się wiele tras biegowych o różnym stopniu trudności – region wykazuje znaczący potencjał w zakresie organizacji wydarzeń biegowych, systematycznie rozwijając infrastrukturę i ofertę dla uczestników. Corocznie organizowane są imprezy biegowe – flagowym wydarzeniem jest Bieg Rzeźnika

³⁹ Strona internetowa Nadleśnictwa Cisna, cisna.krosno.lasy.gov.pl

⁴⁰ Strona internetowa Fundacji Bieszczadzkiej Kolejki Leśnej, kolejka.bieszczady.pl

⁴¹ Podkarpackie.eu, serwis internetowy Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego, podkarpackie.eu/turystyka/odkryj_podkarpackie/najciekawsze_atrakcje/przygoda-z-bieszczadzkimi-drezynami-rowerowymi-17586

⁴² Portal internetowy WirtualneSzlaki.pl, wirtualneszlaki.pl/szlaki-rowerowe/szlak-nadsanskich-umocnien-linia-molotowa

o długości 80 km, ale Festiwal Biegu Rzeźnika oferuje również inne dystanse, takie jak Maraton Rzeźnika (ok. 52 km), Rzeźnik Ultra (ok. 110 km), Rzeźniczek (ok. 28 km) oraz trasy wirtualne.

- Ciekawą formą turystyki są wędrówki konne, najbardziej znanym szlakiem jest Bieszczadzki Szlak Konny PTTK, rozpoczynający się w Woli Michniowej i kończący bieg w Wołosatem. Przez teren Partnerstwa przebiega też Transbeskidzki Szlak Konny PTTK oraz tzw. Bieszczadzki Trakt. Wędrówki konne umożliwiają ośrodki jeździeckie i stadniny koni.
- Dwa zbiorniki zaporowe na rzece San: Solina i Myczkowce – stanowią olbrzymią atrakcję turystyczną regionu, napędzającą rozwój turystyki. Dzięki atrakcyjnemu położeniu Jezioro Solińskie stało się ośrodkiem rekreacji i sportów wodnych – można uprawiać żeglarstwo, kajakarstwo, windsurfing, wędkarstwo, a wokół zbiornika znajdują się przystanie i wypożyczalnie sprzętu wodnego. Na Jeziorze Myczkowieckim możliwe jest pływanie kajakiem lub rowerem wodnym. W okresie letnim w Solinie i Polańczyku funkcjonują wyznaczone kąpieliska. Pomiedzy górami Płasza i Jawor przebiega kolej gondolowa, wzdłuż zapory wodnej na Jeziorze Solińskim. Przy górnej stacji kolejki, na zboczach góry Jawor znajduje się wieża widokowa oraz park rozrywki⁴³.
- W zimie panują dobre warunki do uprawiania sportów zimowych, w szczególności narciarstwa i snowboardu, popularne jest również narciarstwo biegowe, dla którego przygotowane są specjalne trasy w okolicach Wetliny. Na terenie Partnerstwa funkcjonują dwie stacje narciarskie: Bieszczad.ski Wańkowa i Bystre Ski oraz wyciąg narciarski w Kalnicy.
- W ostatnich latach zyskuje na popularności caravanning – forma turystyki polegająca na podróżach przyczepą lub samochodem campingowym. Coraz więcej osób decyduje się na ten sposób spędzania wolnego czasu, odkrywając uroki mobilnego życia. Jednym z głównych powodów jest możliwość bliskiego obcowania z naturą, gdyż podróżując samochodem kempingowym można zatrzymać się w miejscach niedostępnych dla tradycyjnych turystów. To również doskonała okazja, aby na chwilę oderwać się od miejskiego zgiełku i cieszyć się ciszą oraz spokojem. Niezależność, jaką daje własny środek transportu, pozwala na elastyczne planowanie trasy i dostosowywanie jej do własnych potrzeb i upodobań. Caravanning daje ogromną swobodę w planowaniu podróży – nie trzeba martwić się o rezerwacje noclegów czy bilety lotnicze. Można w każdej chwili zmienić plan, zatrzymać się w dowolnym miejscu i spędzić tam tyle czasu, ile się chce. Taka elastyczność jest szczególnie cenna w dzisiejszych czasach, kiedy wiele osób pragnie uciec od codziennej rutyny i poczuć prawdziwą wolność. Według Podkarpackiej Regionalnej Organizacji Turystycznej w województwie podkarpackim znajduje się 21 miejsc obsługi kamperów, natomiast na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady – trzy⁴⁴:

⁴³ Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna, podkarpackie.travel/produkt/kolejka-gondolowa-nad-solinia

⁴⁴ Strona internetowa Podkarpackiej Regionalnej Organizacji Turystycznej, podkarpackie.travel/artykuly/kamperowiska-na-podkarpaciu-

- Camping „Górna Wetlinka” – może przyjąć 120 kamperów i przyczep kempingowych, jest wyposażony w przyłącza prądu i wody⁴⁵.
- Camp Jawor nr 248 w Solinie – punkt serwisowy dla kamperów (woda pitna i wc chemiczne) oraz 6 stanowisk Premium z węzłem sanitarnym wyposażonym w media i przyłącza elektryczne⁴⁶.
- Stephova Vola Camper Park Olszanica – 6 miejsc dla kamperów lub przyczep kempingowych, punkt serwisowy, możliwość podłączenia prądu i uzupełniania wody⁴⁷.

Jednak według Centralnego Wykazu Obiektów Hotelarskich w Polsce funkcjonuje 120 kempingów, z czego w województwie podkarpackim nie ma ani jednego⁴⁸.

- Na terenie Partnerstwa występuje nieliczna infrastruktura kamperowa. Podróże kamperowe są bardzo popularne w Europie Zachodniej, szczególnie w Niemczech, Francji i Wielkiej Brytanii. W ostatnich latach na terenie Polski obserwowany był wzrost rynku kamperów. Według danych Centralnej Ewidencji Pojazdów i Kierowców (CEPiK) w 2018 roku zarejestrowano 518 nowych pojazdów kempingowych, co stanowiło wzrost o ponad 50% w stosunku do poprzedniego roku. Trend wzrostowy utrzymywał się również w kolejnych latach: w 2019 roku liczba ta wyniosła 724, a w 2020 osiągnęła 1 040. Szczyt liczby rejestracji nastąpił w 2021 roku i wyniósł 2 191 sztuk, czyli ponad 2 razy więcej niż w 2020 roku. Obecnie obserwowany jest spadek liczby rejestracji nowych pojazdów kempingowych – 1 746 szt. w roku 2022 (spadek o ponad 20% w stosunku do roku poprzedniego) i 1 408 w roku 2023. Są to jednak wciąż wartości wyższe niż w roku 2020. Większość sprzedawanych kamperów stanowią pojazdy o Dopuszczalnej Masie Całkowitej (DMC) do 3,5 tony, co jest związane z wygodą w prowadzeniu oraz mniejszymi ograniczeniami prawnymi dla kierowców posiadających prawo jazdy kategorii B. Oprócz zakupu nowych kamperów popularne jest wykonanie zabudowy samochodów ciężarowych i po zmianie przeznaczenia, zarejestrowanie ich jako samochody specjalne kempingowe. W latach 2018–2020 liczba takich zmian oscylowała w granicach 100 szt. (89 w 2018, 106 w 2019 i 103 w 2020), a następnie zaobserwowano ich wzrost do 245 w 2021 r. (ponad 2 razy więcej niż w roku poprzednim) i odpowiednio 1445 i 1436 w latach 2022 i 2023⁴⁹. Dane te świadczą o dużym wzroście zainteresowania turystyką kamperową. Istnieje zapotrzebowanie na utworzenie takich miejsc na terenie Partnerstwa z uwagi na występowanie miejsc i obszarów atrakcyjnych turystycznie i przyrodniczo. Powstanie infrastruktury w zakresie pól kamperowych przyczyni się do wzbudzenia ruchu turystycznego na tych obszarach. W związku ze wzrostem zainteresowania turystyką kamperową, rośnie potrzeba

⁴⁵ Portal Góry bez Granic, Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK w Krakowie, Klub Slovenských Turistov, Województwo Podkarpackie, Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna, gorybezgranic.pttk.pl/487-gory-bez-granic-camping-gorna-wetlinka

⁴⁶ Strona internetowa ośrodka Kamp Jawor, kampjawor.pl/camping

⁴⁷ Strona ośrodka Stephova Vola Camper Park Olszanica na Facebooku, www.facebook.com/stephovavola

⁴⁸ Strona internetowa Ministerstwa Sportu i Turystyki, Rejestr *Centralny Wykaz Obiektów Hotelarskich*, turystyka.gov.pl/cwoh

⁴⁹ <https://www.motorhome.pl/rynek-kamperow-w-polsce/> (dostęp: 19.08.2025 r.)

zapewnienia im miejsc postojowych i infrastruktury serwisowej, dzięki czemu zminimalizowany będzie negatywny wpływ kamperów na środowisko.

- Gminy Partnerstwa oferują sieć szlaków turystycznych dostosowanych do różnych preferencji i poziomów trudności, a także wiele ciekawych ścieżek przyrodniczo-historycznych, przyrodniczo-edukacyjnych, spacerowych, m.in.:
 - Ścieżka przyrodniczo-historyczna (Gmina Komańcza) – przebiega na pograniczu Beskidu Niskiego i Bieszczadów, prowadzi przez Komańczę oraz okalające ją lasy należące do Nadleśnictwa Komańcza (Leśnictwo Turzańsk) i Leśnej Wspólnoty Gruntowej Komańczy. Prezentuje Komańczę jako miejscowość letniskową o walorach klimatyczno-uzdrowiskowych i krajobrazowych w otoczeniu pięknej i dzikiej przyrody. Jednocześnie pokazuje bogatą historię zamieszkujących tu przed wojną Łemków, Polaków, Cyganów i Żydów: zachowane zabytkowe budownictwo wiejskie, różnorodność obyczajów, tradycji i religii, wynikających z położenia wsi na pograniczu narodów i kultur⁵⁰.
 - Ścieżka Dolina Rabskiego Potoku (Gmina Baligród) – na trasie ścieżki można zrealizować tematy dotyczące warstwowej budowy lasu, roli martwego drewna w lesie, walorów kulturowych (kapliczka Synarewo, cerkwisko Huczvice), tematy związane z geologią (rezerwat Gołoborze, ścieżka geologiczna do kamieniołomu drobnego z widocznym „fliszem karpackim”)⁵¹.
 - Ścieżka Do Lasumiły – najgrubszej jodły w Polsce (Gmina Baligród), która jest pomnikiem przyrody. Na trasie ścieżki można zrealizować m.in. tematy dotyczące warstwowej budowy lasu, runa leśnego, form ochrony przyrody, retencji wody w górach, można obserwować ptactwo wodne⁵².
 - Wieża widokowa na Korbani i Dolina Łopienki (Gmina Solina) – wieża widokowa dostępna jest przez cały rok, na szczycie Korbani znajduje się niewielki schron. Tematy do zrealizowania, to m.in.: tropy, ślady zwierząt, ochrona czynna, gospodarka leśna, budowa geologiczna Bieszczadów, zasady bezpieczeństwa⁵³.
 - Ścieżka edukacyjno-informacyjna Otaczarnia (Gmina Solina) – możliwość realizacji m.in. tematów: rośliny chronione, geofity, siedliska Natura 2000, budowa warstwowa lasu, ptaki rzek i potoków, gatunki drzew, praca leśnika⁵⁴.
 - Ścieżka przyrodniczo-historyczna „Dziki Hon” (Gmina Cisna) – prowadzi grzbietem górskim nieopodal szczytu Hon i schodzi w kierunku Cisnej na cmentarz z I wojny światowej, przez co pozwala poznać przyrodnicze i historyczne walory tej części Bieszczadów (teren leśnictwa Habkowce)⁵⁵.
 - Ścieżka przyrodnicza „Stary Majdan” (Gmina Cisna) – to jedyny wariant pozwalający dotrzeć na Łopiennik bezpośrednio z Cisnej i zatoczyć koło schodząc czarnym szlakiem do Dołżycy. Wędrując tą trasą możemy podziwiać oprócz

⁵⁰ Strona internetowa Gminy Komańcza, komancza.pl/s/150/sciezka-przyrodniczo-historyczna-w-gminie-komancza

⁵¹ Strona internetowa Nadleśnictwa Baligród, baligrod.krosno.lasy.gov.pl

⁵² jw.

⁵³ jw.

⁵⁴ jw.

⁵⁵ Strona internetowa Gminnego Centrum Kultury i Ekologii w Cisnej, cisna.pl

- pięknych widoków, jej walory przyrodnicze oraz ślady walk z I wojny światowej w postaci umocnień u podnóża Łopiennika⁵⁶.
- Perła Polańczyka (Gmina Solina) – trasa prowadzi na punkt widokowy na Kabajce, skąd roztacza się widok na jezioro oraz otaczające je wzgórza, a stamtąd kieruje przez las sosnowy w kierunku punktu widokowego Horb⁵⁷.
 - Zielone Wzgórza nad Soliną (Gmina Solina) – trasa z Polańczyka do Soliny, wzdłuż brzegu Jeziora Solińskiego, następnie lasem na Horbek – w prześwitach pomiędzy drzewami można dostrzec zaporę solińską i przystań statków znajdujących się u podnóża góry Jawor. W drodze powrotnej widok na Jezioro Myczkowieckie, Bóbrkę i masyw Koziańca z nieczynnym kamieniołomem. Ścieżka wzdłuż potoku Wola, który kilka razy trzeba przekroczyć, doprowadza do Muzeum Bojków, w którym można obejrzeć dwie budowle sakralne obok siebie⁵⁸.
 - Niebieska Łezka (Gmina Solina) – trasa wokół Jeziora Myczkowieckiego, przez koronę ziemno-betonowej zapory w Myczkowcach, skąd roztacza się ładny widok na jezioro i w drugą stronę na dolinę Sanu. Następnie prowadzi przez skalistą grań Koziańca (rezerwat przyrody), skąd jest widok na Jezioro Myczkowieckie i położone po jego drugiej stronie Berdo. Dalej szlak wyprowadza nad skraj przepaścistej skalnej ściany – pozostałości po nieczynnym już kamieniołomie, który dostarczał niegdyś kruszywo budowniczym bieszczadzkich zapór – widać stąd obydwie jeziora i koronę zapory w Solinie, a przy dużej przejrzystości powietrza również szczyt Połoniny Wetlińskiej⁵⁹.
 - Na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady znajdują się: Nordic Walking Park „Gmina Olszanica” oraz Nordic Walking Park „Gmina Solina” – to dwa parki z siedmiu wytyczonych na obszarze Lokalnej Grupy Działania „Zielone Bieszczady”. Oferta skierowana jest zarówno do entuzjastów nordic walkingu, jak i do biegaczy, rowerzystów czy narciarzy biegowych⁶⁰.
 - Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna przeprowadziła w 2024 r. badania ruchu turystycznego i wizerunku turystycznego województwa podkarpackiego, z których wynika, że najlepiej w województwie podkarpackim kojarzone są Bieszczady – 76,6% odpowiedzi. Zbadano także rozpoznawalność poszczególnych miejscowości w województwie podkarpackim, a pośrednio również krain turystycznych, na terenie których się znajdują. Prawie 70% badanych kojarzy wybrane miejscowości województwa podkarpackiego, w tym 19,5% deklaruje, że odwiedzili to miejsce. Do najlepiej rozpoznawanych miejsc (suma odpowiedzi „kojarzę, ale tam nie byłem” i „byłem tam”) należą: Rzeszów (91,6%) i Przemyśl (90,7%), a także powyżej 80%: m.in. Sanok i Solina. Respondenci mieli także możliwość wymienić dodatkowe znane im miejscowości z terenu województwa – wymieniono m.in. Komańczę. Wśród ogólnych skojarzeń z hasłem „województwo podkarpackie”, w spontanicznych

⁵⁶ jw.

⁵⁷ Strona internetowa Gminnego Ośrodka Kultury, Sportu i Turystyki w Solinie z/s w Polańczyku, esolina.pl

⁵⁸ Strona internetowa Gminnego Ośrodka Kultury, Sportu i Turystyki w Solinie z/s w Polańczyku, esolina

⁵⁹ jw.

⁶⁰ Portal internetowy Czas na Marsz.pl, czasnamarsz.pl/pl/park/gmina-olszanica, czasnamarsz.pl/pl/park/gmina-solina

odpowiedziach respondentów najczęściej pojawiały się: Bieszczady, góry, Rzeszów, krajobraz, Solina, Karpaty, dzika przyroda, zwierzęta, zabytki, cisza i spokój⁶¹. Warto zwrócić uwagę, że część tych skojarzeń jest związana z gminami Partnerstwa Turystyczne Bieszczady.

- Corocznie na terenie Partnerstwa odbywają się liczne wydarzenia kulturalne, które przyciągają rzesze turystów, m.in.: Bieszczadzkie Spotkania Muzyczne Bies Czał Blues, Festiwal Biegu Rzeźnika, Festiwal Natchnieni Bieszczadem, Festiwal Produktów Podkarpackich, Festiwal Wdzięczności, Festiwal ZEW się budzi, „Harasymiada”, Karpacki Jarmark w Baligródzie Festiwal Kapel Bojkowskich, Noc Muzeów w Muzeum Kultury Bojków oraz Vision Flyfishing Festival.
 - Na turystyczny charakter duży wpływ ma również Uzdrowisko Polańczyk Zdrój, leżące nad zachodnim brzegiem Jeziora Solińskiego. Polańczyk Zdrój to największy w Bieszczadach ośrodek uzdrowiskowo-wypoczynkowy, a miano uzdrowiska zyskał dzięki występowaniu na jego terenie wód mineralnych, pozwalających na leczenie wielu schorzeń. Wśród nich wymieniane są wody wodorowo-węglanowo-chlorkowo-sodowe, wody wodorowo-chlorowo-sodowe, wody wodorowo-węglanowo-chlorkowo-sodowo-bromkowe oraz wody jodowe⁶².
 - Na obszarze Partnerstwa Turystyczne Bieszczady widoczna jest potrzeba zwiększenia bezpieczeństwa publicznego na szlakach turystycznych i akwenach wodnych. Brakuje odpowiednio przygotowanych punktów ratowniczych, systemów monitoringu oraz nowoczesnego oznakowania tras i miejsc szczególnie narażonych na zagrożenia. Ograniczone są także zasoby sprzętowe służb ratowniczych, co utrudnia szybką reakcję w sytuacjach kryzysowych. Wzmocnienie infrastruktury bezpieczeństwa, szkolenia dla turystów i lepsza koordynacja działań służb są niezbędne, aby podnieść poziom ochrony osób korzystających z bieszczadzskich szlaków i akwenów oraz zwiększyć atrakcyjność regionu jako bezpiecznego kierunku turystycznego. Największy problem jest w okresach wzmożonego ruchu turystycznego, gdy czasowo liczba turystów kilkunastokrotnie, przekracza liczbę stałych mieszkańców.
4. Planowanie i zagospodarowanie przestrzenne:
- Niewielkie obszary gmin Partnerstwa objęte są Miejscowymi Planami Zagospodarowania Przestrzennego (MPZP). Według danych GUS z 2023 r. największy udział powierzchni objętej obowiązującymi MPZP w powierzchni ogółem miała Gmina Solina – 8,9% oraz Gmina Cisna: 2,7%, natomiast pozostałe gminy miały znikome pokrycie MPZP: Gmina Komańcza 0,4%, Gmina Baligród 0,3%, a Gmina Olszanica 0,2%.
 - W 2023 r. w Gminie Cisna obowiązywało 58 MPZP, w Gminie Solina – 50, w Gminie Baligród – 21, natomiast najmniej w gminach Komańcza (10) i Olszanica (9)⁶³.
 - W *Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego – Perspektywa 2030* miejscowości Baligród, Cisna i Solina zostały zaliczone do

⁶¹ *Podkarpacki Barometr Turystyczny 2023/2024*, Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna, Rzeszów 2024.

⁶² Podkarpackie.eu, serwis internetowy Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego, podkarpackie.eu/turystyka/odkryj_podkarpackie/zdrowie_i_uroda/uzdrowisko-polanczyk-zdroj-17640

⁶³ *Program Rozwój Lokalny, analizy.monitorrozwaju.pl*, inf. z dnia 20.06.2025 r.

turystycznych obiektów infrastruktury gospodarczej, miejscowość Rzepedź do produkcyjno-przemysłowych obiektów infrastruktury gospodarczej, natomiast Polańczyk do obiektów infrastruktury społecznej – uzdrowiska, a Myczkowce do rekreacji i sportu.

- Dokumentem, który określa przeznaczenie terenu i charakteryzuje obszar jest program rewitalizacji. Zgodnie z ustawą o rewitalizacji obszar zdegradowany to obszar gminy znajdujący się w stanie kryzysowym z powodu koncentracji negatywnych zjawisk społecznych, w szczególności bezrobocia, ubóstwa, przestępczości, niskiego poziomu edukacji lub kapitału społecznego, a także niewystarczającego poziomu uczestnictwa w życiu publicznym. Wszystkie gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady przyjęły programy rewitalizacji – w wyniku przeprowadzonej diagnozy w podziale na jednostki referencyjne gmin i delimitacji obszaru zdegradowanego, wyznaczono obszary rewitalizacji:
 - *Lokalny Program Rewitalizacji dla Gminy Komańcza na lata 2017–2023* – dwa podobszary rewitalizacji: sołectwo Komańcza i sołectwo Szczawne⁶⁴;
 - *Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Baligród na lata 2016–2023* – obszar rewitalizacji: część sołectwa Baligród⁶⁵;
 - *Gminny Program Rewitalizacji dla Gminy Cisna na lata 2016–2020* – dwa podobszary rewitalizacji: podobszar I – część miejscowości Wetlina, podobszar II – część miejscowości Cisna⁶⁶;
 - *Lokalny Program Rewitalizacji dla Gminy Olszanica na lata 2017–2023* – na obszarze trzech sołectw: Olszanica, Wańkowa, Zwierzyń⁶⁷;
 - *Gminny Program Rewitalizacji dla Gminy Solina 2016–2022* – na części obszaru trzech sołectw: Solina, Myczków i Berezka⁶⁸.

W programach zostały określone potrzeby rewitalizacyjne spowodowane negatywnymi zjawiskami występującymi w sferze społecznej oraz w co najmniej jednej ze sfer: gospodarczej, środowiskowej, przestrzenno-funkcjonalnej, technicznej. Gminy nie posiadają aktualnych programów rewitalizacji.

- Rozmieszczenie w Partnerstwie obiektów podstawowych usług społecznych: szkół podstawowych, przedszkoli i przychodni POZ podąża za zapotrzebowaniem wynikającym z rozmieszczenia ludności. Istniejąca zabudowa charakteryzuje się niską intensywnością i niskim stopniem koncentracji. W przypadku sytuowania nowej zabudowy należy dążyć do lokalizowania jej na obszarach o w pełni wykształconej zwartej strukturze funkcjonalno-przestrzennej, w szczególności poprzez uzupełnianie istniejącej zabudowy.
- Gminy tworzące Partnerstwo Turystyczne Bieszczady generują zarówno usługi podstawowe, tzw. usługi niskiego rzędu, świadczone w najbliższym otoczeniu, jak i usługi rzadkie, wyższego rzędu, mające szerszy zasięg przestrzenny. W związku z tym poszczególne gminy posiadają następujące funkcje:

⁶⁴ *Lokalny Program Rewitalizacji dla Gminy Komańcza na lata 2017–2023.*

⁶⁵ *Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Baligród na lata 2016–2023.*

⁶⁶ *Gminny Program Rewitalizacji dla Gminy Cisna na lata 2016–2020.*

⁶⁷ *Lokalny Program Rewitalizacji dla Gminy Olszanica na lata 2017–2023.*

⁶⁸ *Gminny Program Rewitalizacji dla Gminy Solina 2016–2022.*

- utrzymania spójności społecznej i przestrzennej obszaru;
- usługowa, adresowana głównie do mieszkańców gmin, z możliwością eksportu w wybranych segmentach usług;
- turystyczna;
- mieszkaniowa;
- rolnicza;
- wypoczynkowo-rekreacyjna.

Kluczowe wnioski i rekomendacje w obszarze przestrzenno-środowiskowym:

Partnerstwo Turystyczne Bieszczady charakteryzuje się wyjątkowo wysoką wartością środowiska naturalnego, co potwierdza liczna obecność obszarów chronionych. Tereny te wyróżniają się nie tylko unikatową fauną i florą, ale również stanowią fundament atrakcyjności turystycznej całego regionu. Jednocześnie objęcie znacznej części powierzchni gmin różnymi formami ochrony przyrody wiąże się z ograniczeniami w planowaniu przestrzennym, rozwoju infrastruktury technicznej oraz inwestycji prywatnych. Partnerstwo Turystyczne Bieszczady tworzy obszar funkcjonalny, o stosunkowo jednolitej strukturze przestrzennej, składający się z funkcjonalnie powiązanych terenów, charakteryzujących się wspólnymi uwarunkowaniami rozwoju. Obszar Partnerstwa potrzebuje publicznej ogólnodostępnej infrastruktury turystycznej oraz tworzenia podstaw zrównoważonej turystyki, z poszanowaniem dziedzictwa kulturowego i naturalnego (materialnego i niematerialnego) oraz tożsamości miejsca. Na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady istnieje konieczność kompleksowego rozwijania istniejącej oraz tworzenie nowej infrastruktury turystycznej. Obecnie istniejącą sieć można określić jako zadawalającą, jednak wymaga dalszego podejmowania działań w zakresie budowy i rozbudowy ścieżek rowerowych, miejsc obsługi rowerzystów oraz dalszego wyznaczania i oznakowania tras, tak aby powstała kompleksowa sieć szlaków turystycznych na obszarze wraz z właściwą standaryzacją dostosowaną do obsługi ruchu turystycznego. Znaczna część obecnie wyznaczonych szlaków rowerowych widocznych np. w portalach z mapami rowerowymi czy w jakiś sposób częściowo wyznaczona na obszarze Partnerstwa nie posiada uregulowanego stanu prawnego, nie jest monitorowana i konserwowana oraz nie spełnia wytycznych Regionalnej Polityki Rowerowej Województwa Podkarpackiego.

Jednym z kluczowych produktów turystycznych jest Bieszczadzka Kolej Leśna. Stan infrastruktury związany z obsługą ruchu turystycznego wymaga dalszych działań w zakresie dostosowania do oczekiwanych przez turystę standardów. Dlatego konieczne jest podejmowanie dalszych działań zarówno w zakresie rozwijania infrastruktury związanej z samą kolejką tj. stacji czy torowisk ale również zagospodarowania obszaru stacji i terenów otaczających aby dalej rozwijać kompleksowe warunki obsługi turystów oraz przedłużać sezon tego produktu. Na obszarze Bieszczad wciąż widoczny jest deficyt nowoczesnej infrastruktury związanej ze sportami zimowymi. Brakuje odpowiednio przygotowanych tras narciarskich, wyciągów, zaplecza technicznego dostosowanych do obowiązujących standardów bezpieczeństwa. Niedostatek takiej infrastruktury ogranicza możliwości rozwoju turystyki zimowej, a tym samym potencjał gospodarczy regionu, co wskazuje na potrzebę intensyfikacji działań inwestycyjnych i lepszego wykorzystania walorów przyrodniczo-krajobrazowych Bieszczad. Niewystarczająca jest również infrastruktura towarzysząca w postaci zagospodarowanych miejsc obsługi dla turystów, tych przemieszczających się zarówno pieszo,

rowerem, a także kamperem w obrębie szlaków rowerowych, a także bazy noclegowej i gastronomicznej.

W zakresie infrastruktury carawaningowej widoczny jest znaczący deficyt dobrze wyposażonych pól kempingowych oraz miejsc postojowych dla kamperów i przyczep. Brakuje punktów serwisowych umożliwiających uzupełnienie wody, podłączenie do sieci elektrycznej czy zrzut nieczystości, co ogranicza atrakcyjność regionu dla turystów podróżujących w ten sposób. Niewystarczające jest także oznakowanie tras i lokalizacji takich miejsc oraz ich powiązanie z lokalną ofertą turystyczną i gastronomiczną. Rozwój nowoczesnej infrastruktury carawaningowej stanowi istotną potrzebę w zakresie podnoszenia konkurencyjności turystycznej regionu.

Wpływ środowiska na jakość życia wiąże się przede wszystkim ze stanem jego głównych komponentów. Istotnym elementem dbałości o środowisko naturalne jest stałe monitorowanie stanu środowiska, w szczególności w zakresie emisji zanieczyszczeń powietrza. Środowisko naturalne Partnerstwa jest w dobrym stanie, co daje możliwość do rozwijania różnego rodzaju form aktywności fizycznej i rekreacji, ale również turystyki. Dlatego ważne jest, aby racjonalnie gospodarować zasobami środowiska i przeciwdziałać zanieczyszczeniom. Równie ważne jest dbanie o ład przestrzenny. Teren Partnerstwa w niewielkim stopniu pokryty jest Miejscowymi Planami Zagospodarowania Przestrzennego. Konieczne jest podjęcie działań prowadzących do stworzenia spójnej i harmonijnej polityki przestrzennej.

Według danych z przeprowadzonej ankiety wśród mieszkańców – jednym z ważniejszych i najwyżej ocenionych obszarów funkcjonowania obszaru są walory przyrodniczo-krajobrazowe (94% oceniło dobrze i bardzo dobrze) oraz stan środowiska naturalnego (77% oceniło dobrze i bardzo dobrze). Ankietowani słabo oceniają dostępność do sieci wodociągowej (37% ocen złych i bardzo złych, a 31% ocen dostatecznych), a także dostępność sieci kanalizacyjnej (35% oceniło źle i bardzo źle, a 30% oceniło dostatecznie). Mieszkańcy wskazali, iż największy wpływ na rozwój obszaru oraz rozwiązywanie istniejących problemów stanowić powinno m.in. budowanie nowej infrastruktury technicznej – wodociągi, kanalizacja, drogi itp. Dlatego też ważne jest prowadzenie działań zapobiegających rozpraszaniu zabudowy, ale także podejmowanie działań wpływających na poprawę standardu życia na obszarze Partnerstwa, w szczególności zwiększenia i poprawy stanu infrastruktury komunalnej oraz zwiększenia bezpieczeństwa komunikacyjnego.

Wyzwaniem dla Partnerstwa są rosnące potrzeby związane z rozbudową infrastruktury publicznej. Rozwinięta infrastruktura i atrakcyjne, bezpiecznie przestrzenie publiczne stanowią podstawowe oczekiwanie mieszkańców. Zachodzące na terenie Partnerstwa procesy depopulacyjne oraz niewystarczająca oferta świadczonych usług publicznych powoduje konieczność dojazdów mieszkańców do dalszych ośrodków.

Na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego oceniono wskaźnik rozwoju Partnerstwa w wymiarze środowiskowym. Gminy Baligród, Cisna i Olszanica znalazły się w I ćwiartce, co oznacza sytuację lepszą niż średnia w grupie porównawczej (wszystkie znajdują się w tej samej grupie: *G4 Gminy wiejskie o rozwiniętych funkcjach pozarolniczych*) i poprawę sytuacji (dodatnia wartość wskaźnika i dynamika zmian). Natomiast gminy Komańcza i Solina znalazły się w II ćwiartce, co oznacza sytuację gorszą niż średnie w grupach porównawczych, ale

następuje poprawa względem zmiany sytuacji w grupach (wartości wskaźnika ujemne, ale dodatnia dynamika zmian).

Rekomendacje dla kształtowania obszaru przestrzenno-środowiskowego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na najbliższe lata:

- Dbanie o estetykę przestrzeni publicznych i prywatnych.
- Ochrona środowiska naturalnego, w tym krajobrazu.
- Prowadzenie spójnej polityki przestrzennej.
- Zwiększanie świadomości społecznej na temat skutków rozproszonej zabudowy.
- Podejmowanie wspólnych przedsięwzięć w zakresie ochrony wód, ziemi, powietrza i krajobrazu jako podstawy dla rozwoju rekreacji oraz turystyki.
- Ochrona zachowanych elementów dziedzictwa kulturowego.
- Planowanie nowych obszarów mieszkalnych i gospodarczych, z uwzględnieniem zasad rozwoju zrównoważonego i ochroną ładu przestrzennego.
- Rozwój produktów turystycznych, szczególnie szlaków i ścieżek rowerowych oraz tras i infrastruktury kamperowej.

2.2. Analiza SWOT

Analiza SWOT to jedno z najpopularniejszych i najskuteczniejszych narzędzi analitycznych wykorzystywanych we wszystkich obszarach planowania strategicznego. Jej nazwa pochodzi od akronimów angielskich słów *Strengths* (mocne strony), *Weaknesses* (słabe strony), *Opportunities* (szanse) i *Threats* (zagrożenia). Polega ona na zidentyfikowaniu wymienionych wyżej czterech grup czynników, dzięki czemu można je odpowiednio wykorzystać w procesie zaplanowanego rozwoju lub zniwelować skutki ich negatywnego wpływu. Dzięki tej metodzie można również pogrupować czynniki na pozytywne (mocne strony i szanse) oraz negatywne (słabe strony i zagrożenia). Często dzieli się je również na czynniki wewnętrzne (opisujące mocne i słabe strony danej jednostki) oraz czynniki zewnętrzne (czyli szanse i zagrożenia wynikające z jej mikro- i makrootoczenia). Czynniki wewnętrzne (mocne i słabe strony) są zależne m.in. od władz lokalnych i lokalnej społeczności, natomiast czynniki zewnętrzne (szanse i zagrożenia) należące do otoczenia bliższego i dalszego są niezależne od władz danej jednostki, a także jej mieszkańców.

Tabela 1 Schemat analizy SWOT

S	<i>Strengths</i>	Silne strony, atuty, zalety	ZASOBY
W	<i>Weaknesses</i>	Słabe strony, słabości, wady	
O	<i>Opportunities</i>	Szanse, możliwości, okazje	OTOCZENIE
T	<i>Threats</i>	Zagrożenia, trudności	

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 2 Analiza SWOT

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
1. Wskaźnik pozwoleń wydanych na budowę i zgłoszeń budowy z projektem budowlanym na 10 tys. mieszkańców wyższy niż w obszarach podobnych, województwie podkarpackim i Polsce. 2. Dodatni wskaźnik rozwoju w wymiarze społecznym na terenie 4 z 5 gmin Partnerstwa. 3. Duża liczba podmiotów wpisanych i nowo rejestrowanych w rejestrze REGON w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców – wartość wskaźników wyższa niż w obszarach podobnych i województwie podkarpackim oraz wyższa lub równa wartości dla Polski. 4. Wartość wskaźnika <i>osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 10 tys. mieszkańców</i> wyższa niż w obszarach podobnych, województwie podkarpackim i Polsce. 5. Atrakcje wykorzystujące dziedzictwo kulturowe i naturalne obszaru. 6. Inicjatywy podtrzymujące lokalne tradycje i kulturę. 7. Obiekty dziedzictwa wielokulturowego, w tym obiekt wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. 8. Wysoka wartość wskaźnika określającego walory turystyczne: atrakcyjne zasoby krajobrazowe, walory uzdrowiskowe, bogate obszary chronionej przyrody (obszar w 100% pokryty formami ochrony przyrody), w tym Bieszczadzki Park Narodowy. 9. Liczne ścieżki edukacyjno-przyrodnicze, spacerowe, szlaki. 10. Niematerialne dziedzictwo kulturowe i naturalne obszaru. 11. Warunki do uprawiania turystyki uzdrowiskowej, pieszej, rowerowej, wodnej, konnej, zimowej. 12. Bardzo wysoki udział terenów leśnych (lesistość: 72,4%) – lasy to unikatowy zasób. 13. Coroczne imprezy plenerowe, festiwale itp. imprezy zaspokajające potrzeby mieszkańców i przyciągające turystów – wartość wskaźnika <i>liczba organizowanych imprez przez centra, domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice na 10 tys. mieszkańców</i> wyższa niż w obszarach podobnych, województwie podkarpackim i Polsce. 14. Wysoki poziom kapitału społecznego – wartość wskaźnika <i>fundacje, stowarzyszenia, organizacje społeczne na 10 tys. mieszkańców</i> wyższa niż w obszarach podobnych, województwie podkarpackim i Polsce.	1. Odległość do dużych miast (utrudniony dostęp do szerokiego wyboru usług, rynku zbytu, ofert pracy, edukacji). 2. Coroczny spadek ludności w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym, a wzrost ludności w wieku poprodukcyjnym. 3. Szybszy niż w porównywanych jednostkach wzrost wskaźników obciążenia demograficznego. 4. Spadek liczby mieszkańców spowodowany ujemnym saldem migracji i ujemnym przyrostem naturalnym. 5. Wysokie, niekorzystne wskaźniki dotyczące bezrobocia: <i>udział % bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym</i> dwukrotnie wyższy niż w obszarach podobnych i województwie podkarpackim, natomiast w porównaniu do średniej Polski – trzykrotnie wyższy, a także <i>liczba długotrwale bezrobotnych zarejestrowanych na 1 000 mieszkańców</i> dużo wyższa niż w gminach podobnych. 6. Ujemny wskaźnik rozwoju w wymiarze gospodarczym w 4 z 5 gmin Partnerstwa. 7. Niewystarczająco atrakcyjna oferta pracy na lokalnym rynku, szczególnie dla ludzi młodych. 8. Brak terenów inwestycyjnych. 9. Powolne unieszkodliwianie zinwentaryzowanych wyrobów azbestowych. 10. Mała ilość odpadów komunalnych zebranych z gmin Partnerstwa w przeliczeniu na 1 mieszkańca – wartość wskaźnika dużo niższa niż średnia w Polsce i województwie podkarpackim. 11. Mała liczba obiektów noclegowych o wysokim standardzie. 12. Niskie wartości wskaźnika charakteryzującego stan infrastruktury technicznej: <i>udział % korzystających z instalacji w ogóle ludności</i>. 13. Niewystarczająca oferta atrakcji dla rodzin z dziećmi. 14. Wysoka wartość wskaźników: <i>rodziny otrzymujące zasiłki rodzinne na dzieci w przeliczeniu na 1 000 mieszkańców ogółem</i> oraz <i>udział % dzieci w wieku do lat 17, na które rodzice otrzymują zasiłek rodzinny w ogólnej liczbie dzieci w tym wieku</i> – wyższa niż w województwie podkarpackim i Polsce. 15. Utrudniony dostęp do opieki zdrowotnej – wartość wskaźnika <i>podstawowa opieka zdrowotna – porady lekarskie na 100</i>

15. Średnia wartość dochodów własnych Partnerstwa w przeliczeniu na 1 mieszkańca wyższa niż w województwie podkarpackim i Polsce. 16. Wysoka wartość wskaźnika <i>wartość umów/decyzji o dofinansowanie ogółem w przeliczeniu na 1 mieszkańca</i> – wyższa niż w województwie podkarpackim i Polsce. 17. Na terenie Partnerstwa znajduje się 30,3% obiektów noclegowych z województwa podkarpackiego, co przekłada się na 29,2% miejsc noclegowych w województwie (według bazy GUS). 18. Rozpoznawalna i pozytywnie kojarzona marka turystyczna Bieszczady. 19. Czystość powietrza. 20. Uzdrowisko Polańczyk – całoroczny produkt turystyczny. 21. Jezioro Solińskie i Jezioro Myczkowieckie. 22. Publiczny inwestor strategiczny – Grupa Polskie Koleje Linowe S.A. 23. Rosnąca liczba osób pracujących na etacie i dodatkowo świadczących usługi turystyczne. 24. Rozpoznawalne miejscowości turystyczne – ośrodki koncentracji ruchu turystycznego: Polańczyk, Solina, Cisna, Komańcza, Baligród, Wetlina.	<i>mieszkańców</i> niższa niż w obszarach podobnych, województwie podkarpackim i kraju. 16. Brak miejsc opieki nad dziećmi do lat 3. 17. Niewystraszająca ilość miejsc opieki dla dzieci w wieku 3–5 lat – wartość wskaźnika <i>odsetek % dzieci w wieku 3–5 lat objętych wychowaniem przedszkolnym</i> niższa niż w obszarach podobnych, województwie podkarpackim i kraju. 18. Nieistniejący regularny transport publiczny drogą wodną w obrębie miejscowości nad Jeziorem Solińskim. 19. Słaba koordynacja terminów wydarzeń kulturalnych i turystycznych na obszarze Partnerstwa, jak i w gminach ościennych. 20. Brak organizacji zajmującej się marketingiem i turystycznym rozwojem Bieszczad. 21. Sezonowość ruchu turystycznego. 22. Niewystarczająca ilość sprzętu umożliwiającego dojazd do szlaków w sytuacji zagrożenia zdrowia lub życia turystów. 23. Zmiany klimatyczne – częste susze powodujące pożary (brak odpowiedniego sprzętu do patrolowania). 24. Wzrost liczby turystów korzystających z różnych wodnych pojazdów i sprzętów do pływania, generujący problemy związane z zapewnieniem bezpieczeństwa na akwenach wodnych. 25. Napływ „inwestorów” nieutożsamiających się z dziedzictwem Bieszczad. 26. Rdzenni mieszkańcy Bieszczad posiadają niewystarczające kompetencje i możliwości do swojego rozwoju. 27. Mało funkcjonalna i estetyczna przestrzeń publiczna w miejscowościach turystycznych. 28. Usługi i infrastruktura publiczna niedostosowana do potrzeb ruchu turystycznego. 29. Słaby zasięg telefonii komórkowej i Internetu. 30. Według CWOH w Polsce funkcjonuje 120 kempingów, z czego w Województwie Podkarpackim nie ma ani jednego. 31. Według danych z GUS z 2023 r. wartość wskaźnika <i>długość dróg rowerowych ogółem</i> w Partnerstwie Turystyczne Bieszczady wynosiła 0,2 km – drogi rowerowe występowały tylko w Gminie Cisna. Natomiast wartość wskaźnika <i>drogi rowerowe na 100 km²</i> wyniosła 0,07 km, podczas gdy w województwie podkarpackim: 4,53 km, a w Polsce: 6,87 km. 32. Średnio na obszarze Partnerstwa wskaźnik <i>liczba zdarzeń z udziałem jednostek OSP na 1 000</i>
---	---

	<i>mieszkańców jest dwukrotnie wyższy od średniej dla województwa podkarpackiego i Polski.</i>
SZANSE	ZAGROŻENIA
1. Wzrost mobilności społeczeństwa. 2. Moda na zdrowy styl życia. 3. Członkostwo Polski w Unii Europejskiej. 4. Wzrost popytu na aktywny wypoczynek w miejscach o bogatych walorach krajobrazowych. 5. Wzrost popytu na turystykę uzdrowiskową. 6. Wzrost zamożności Polaków. 7. Wzrost podróży krajowych Polaków. 8. Cyfryzacja życia codziennego. 9. Wzrost świadomości obywatelskiej. 10. Wzrost średniej długości życia. 11. Rozwój popularności turystyki rowerowej, caravaningu i geoturystyki. 12. Rosnący poziom świadomości ekologicznej i przyrodniczej. 13. Upowszechnianie się zjawiska kształcenia przez całe życie i na odległość. 14. Wzrost świadomości społecznej w zakresie zrównoważonego rozwoju. 15. Ogólnoswiatowy rozwój idei „slow life” i „leczenie lasem”. 16. Otwarcie drogi krajowej S19 jako trasy ekspresowej. 17. Przyjęcie przez Zarząd Województwa Podkarpackiego <i>Programu Strategicznego Rozwoju Bieszczad</i>.	1. Konsekwencje gospodarcze i społeczne związane z sytuacją geopolityczną. 2. Wzrost kosztów życia mieszkańców. 3. Wykluczenie cyfrowe. 4. Zmiany klimatu. 5. Wzrost poziomu antropopresji. 6. Wzrost ilości zadań własnych JST bez wystarczającego zabezpieczenia środków na ich realizację. 7. Wzrost kosztów utrzymania infrastruktury i usług publicznych.

Źródło: Opracowanie własne

2.3. Wnioski z diagnozy

Przeprowadzona analiza danych dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady oraz porównanie ich do danych dla obszarów podobnych, województwa, kraju, a także porównanie niektórych ze wskaźników do wartości dla obszarów pełniących podobne funkcje dają możliwość zobrazowania obecnej sytuacji obszaru oraz określenia kierunków rozwoju. Podczas tworzenia *Diagnozy sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej Partnerstwa Turystyczne Bieszczady* odniesiono się do danych z 2023 r. i 2024 r.

1. Rozwój turystyki:

Według *Strategii Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030* korzystne położenie geopolityczne Podkarpacia uznane zostało jako jeden z potencjałów decydujących o możliwości rozwoju turystyki w województwie. Bieszczady to marka, która dominuje nie tylko w ujęciu wojewódzkim, ale także krajowym. Bieszczady tworzą enklawę rozwoju turystyki, która skupia się w obrębie kilkunastu Bieszczadzkich Kurortów Turystycznych. Postępujący proces inwestycyjny wraz ze stale rosnącą liczbą turystów generuje potrzeby związane z zapewnieniem wysokiej jakości oferty turystycznej, nie tylko poszczególnych

obiektów, ale całej marki. Bardzo ważne jest położenie nacisku na rozwój turystyki zrównoważonej i działania w kierunku pozyskiwania turysty świadomego dziedzictwa naturalnego i kulturowego Bieszczad. Ważniejsza jest jakość turysty i skłonność do wydawania przez niego środków w Bieszczadach na rzecz rdzennych mieszkańców niż dążenie do stałego wzrostu liczby turystów.

Obszar Partnerstwa Turystyczne Bieszczady jest atrakcyjnym miejscem do prowadzenia działalności gospodarczej, jednak niepokojące są wysokie wskaźniki bezrobocia, w tym bezrobocia długotrwałego. Niski poziom zatrudnienia wśród mieszkańców może być związany z niechęcią do podejmowania pracy u sezonowych pracodawców, ze względu na poszukiwanie zatrudnienia zapewniającego stabilność i bezpieczeństwo przez cały rok. Może również obrazować zjawisko „szarej strefy” oraz znaczący wzrost zatrudniania pracowników spoza Polski. Ponadto współistnienie rdzennych mieszkańców, turystów i dzikich zwierząt jest wyzwaniem, a zarazem ogromną odpowiedzialnością zarządzających obszarem. Nie może być rozwoju bez zadbania o „ducha” i tożsamość Bieszczad. Mieszkańcy muszą mieć możliwości i umiejętności czerpania wymiernych korzyści z ruchu turystycznego w Bieszczadach. Potrzebują wsparcia w otwieraniu i prowadzeniu działalności turystycznych, jak i oczekują odpowiedniej jakości i dostępności usług publicznych. Duża liczba mieszkańców pracuje w sektorze publicznym (las, administracja, więziennictwo). Jest mała rotacja atrakcyjnych miejsc pracy, nowe nie powstają. Widoczny kierunek „pracy na etacie” oraz dorabiania w turystyce powinien być objęty odpowiednim wsparciem, wręcz promowany, gdyż daje stabilizację i jednocześnie możliwość zarobienia dodatkowych środków – niezależnie od tego, co jest głównym źródłem dochodów. Sezonowość ruchu turystycznego nie sprzyja zatrudnianiu na etat, czy budowaniu trwałych podstaw rozwoju – a to nie przekłada się na dochody mieszkańców. A jak nie ma stałych dochodów, to niejednokrotnie podejmuje się decyzję o wyjeździe z danego regionu. Całoroczne produkty turystyczne, atrakcje niezależne od pogody czy pod dachem oraz odpowiedni marketing to szansa na poprawę sezonowości w turystyce i pozytywny wpływ na stabilizację liczby mieszkańców i ich włączenie w rozwój obszaru i korzyści z tego płynące. W związku z powyższym należy podejmować inicjatywy pobudzające przedsiębiorczość i aktywność społeczną mieszkańców. Klimat miejsca tworzą ludzie i ich dzieła. Integracja twórców i prezentacja ich dzieł jest szansą na zachowanie i budowanie tożsamości Bieszczad, a jednocześnie zapewnienie źródeł dochodów mieszkańcom.

Zabezpieczenie i zrównoważone wykorzystanie potencjałów obszaru stworzy ramy dla realizacji lokalnych inicjatyw społecznych na rzecz ochrony przyrody i krajobrazu, zachowania dziedzictwa kulturowego i naturalnego oraz rozwoju turystyki przyjaznej dla środowiska. Należy dążyć do rozwoju obszaru Partnerstwa w kontekście turystyki i usług okołoturystycznych. Istotne jest podjęcie działań wspólnych, które pozwolą na osiągnięcie efektu synergii realizowanych przedsięwzięć. Ważny jest rozwój istniejących i tworzenie nowych, unikatowych, ponadregionalnych produktów turystycznych – potrzebne jest systemowe wsparcie dla projektów wykorzystujących dziedzictwo kulturowe i naturalne obszaru oraz tworzenie warunków trwałej współpracy międzysektorowej.

Uzdrowisko Polańczyk z największą bazą noclegową generuje stały ruch turystyczny kuracjuszy, jednak nie wypełnia zapotrzebowania na turystykę całoroczną w Bieszczadach. Istniejące stacje narciarskie nie są w stanie zapewnić stałego, znaczącego ruchu turystycznego.

Powstawanie obiektów noclegowych typu pola kempingowe, biwakowe czy namiotowe, jest bardzo ważne ze względu na możliwość bliższego kontaktu z dziedzictwem naturalnym i kulturowym Bieszczad, przy relatywnie małej ingerencji w środowisko, jednak powinny to być obiekty oferujące odpowiedni, „wyższy standard”. Liczne ścieżki i trasy piesze oraz rowerowe sprzyjają rozwojowi różnego rodzaju wypoczynku oraz stanowią potencjał do budowy nowych produktów turystycznych łączących miejsca atrakcyjne turystycznie na obszarze Partnerstwa Turystyczne Bieszczady. Kanalizacja ruchu turystycznego, zwłaszcza rowerowego, dynamicznie rozwijającego się, poprawa estetyki i funkcjonalności przestrzeni publicznych, czy profesjonalizacja obsługi turystyki rowerowej i kempingowej, to konkretne zadania do realizacji. Podniesienie poziomu organizacji i bezpieczeństwa ruchu turystycznego będzie kształtowaniem rozwój turystyki zrównoważonej w Bieszczadach. W tym celu niezbędna jest współpraca organizatorów turystyki ze służbami ratowniczymi oraz zapewnienie profesjonalnego sprzętu i gotowości do reagowania.

Koncepcja związana z tworzeniem wspólnych produktów turystycznych stanowi atrakcyjną ofertę dla odwiedzających. Współpraca pomiędzy poszczególnymi gminami, a także działania w zakresie marketingu, stanowią warunki konieczne do osiągnięcia sukcesu, co będzie miało bezpośrednie przełożenie na rozwój regionu i województwa. Ważne będzie zapewnienie kompleksowej informacji turystycznej, dostępnej w formie cyfrowej, która w sposób jasny i czytelny przedstawi oferowane atrakcje i usługi Bieszczad. Niezbędne jest instytucjonalizowanie współpracy na rzecz turystyki, samorządów np. związek międzygminny, jak i partnerstw międzysektorowych np. w formie LOT – produktowej Lokalnej Organizacji Turystycznej. Budowanie turystycznej marki Bieszczady powinno być najważniejszym celem działań wszystkich partnerów z obszaru Partnerstwa jak i gmin sąsiednich. Bieszczady to obszar natury, który może być eksploatowany, ale z poszanowaniem i zachowaniem istniejących walorów.

Wyzwaniem najbliższych lat będzie również kierunkowanie oferty turystycznej do coraz bardziej wymagających segmentów turystów. W związku ze zmniejszającą się liczbą dzieci, znacząco będzie spadać liczba podróżujących rodzin z dziećmi a rosnąć liczba podróży par, w tym w wieku poprodukcyjnym oraz singli. Dlatego niezbędne jest postawienie na jakość, autentyczność i unikatowość tworzonych produktów turystycznych – wykorzystanie zasobów endogenicznych Bieszczad.

Oczekiwanym rezultatem będzie:

- wzrost atrakcyjności turystycznej i rozwój gospodarczy;
- wzrost dochodów mieszkańców i samorządów;
- promocja walorów dziedzictwa kulturowego i naturalnego;
- podniesienie poziomu organizacji i bezpieczeństwa ruchu turystycznego;
- zbudowanie tożsamości wizerunkowej i jakościowej Bieszczad;
- całoroczne ożywienie turystyczne obszaru Partnerstwa Turystyczne Bieszczady.

2. Odnowa ogólnodostępnych przestrzeni publicznych – zagospodarowanie czasu wolnego mieszkańców Partnerstwa

Znaczącą szansą na rozwój Partnerstwa Turystyczne Bieszczady jest podejmowanie działań wpływających na wzrost atrakcyjności obszaru jako miejsca do życia. W tym celu niezbędne jest tworzenie odpowiednich warunków do rozwoju na wielu płaszczyznach,

a w szczególności do zwiększenia dostępności przestrzeni do wypoczynku i rekreacji poprzez odnowę przestrzeni publicznych sprzyjających integracji mieszkańców lub zwiększających możliwość ich wypoczynku i aktywności, w tym tworzenie nowych terenów zieleni. Działania te są ważne w kontekście zwiększenia jakości życia mieszkańców i ich zdrowia poprzez podejmowanie działań w kierunku ochrony przyrody i zapobiegania zanieczyszczenia środowiska naturalnego.

Walory przyrodnicze i kulturowe Partnerstwa nie są obecnie wystarczająco wykorzystywane do budowania oferty spędzania czasu wolnego, co w pewnym stopniu warunkuje poziom ich atrakcyjności. Zagospodarowanie rekreacyjne i wyposażenie w infrastrukturę rekreacyjną jest istotnym elementem wpływającym na atrakcyjność danego obszaru oraz warunkiem rozwoju usług czasu wolnego. Dostępność atrakcyjnych przestrzeni publicznych warunkuje jakość życia mieszkańców poprzez zaspokajanie potrzeb w zakresie możliwości spędzania czasu wolnego zgodnie z indywidualnymi oczekiwaniami oraz integracji, w tym m.in. międzypokoleniowej, a także przebywania w otoczeniu natury. Szczególną rolę integracyjną i pobudzającą aktywność pełnią tereny zieleni urządzonej. Zwiększenie dostępności ogólnodostępnych przestrzeni publicznych na obszarze korzystnie wpłynie na jakość środowiska oraz niwelowanie negatywnych skutków zmian klimatu, a także może sprzyjać poprawie atrakcyjności jako miejsca dobrego do życia. Kluczowym aspektem w tym zakresie powinno być wykorzystanie potencjału istniejących terenów poprzez ich odnowę i nadanie nowych lub przywrócenie dawnych funkcji. Racjonalne zagospodarowanie i udostępnienie terenów zieleni przyczyni się nie tylko do rozwoju oferty spędzania czasu wolnego na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady, ale również do poprawy estetyki przestrzeni publicznych, co może istotnie wpłynąć na jakość życia mieszkańców.

Oczekiwanym rezultatem będzie:

- zwiększenie atrakcyjności obszaru Partnerstwa jako miejsca dobrego do życia;
- powstanie wysokiej jakości i zwiększonej dostępności oferty spędzania czasu wolnego;
- wzrost zaangażowania mieszkańców w rozwój obszaru, zwiększona współpraca mieszkańców z samorządami;
- aktywizacja społeczna mieszkańców obszaru;
- zwiększenie utożsamiania się mieszkańców z miejscem zamieszkania.

3. Wykorzystanie potencjału kulturowego obszaru Partnerstwa i wzmocnienie znaczenia instytucji kultury

Ważne jest kreowanie silnych relacji między ludźmi oraz rozwoju społeczno-gospodarczego sprzyjającego budowaniu tożsamości kulturowej regionu. Instytucje kultury nie są wystarczająco dofinansowane i funkcjonują w rozproszeniu, co ogranicza ich zdolność do inicjowania działań w większym zasięgu. Występują braki w zakresie współpracy, działań sieciujących oraz profesjonalnego wsparcia kadrowego i instytucjonalnego. Młodsze pokolenia w coraz mniejszym stopniu angażują się w życie kulturalne. Brakuje całorocznych wydarzeń i dobrze skoordynowanych ofert kulturalnych. Jednymi z kluczowych wyzwań stojących przed samorządami Partnerstwa jest rozszerzenie działalności z zakresu kultury, infrastruktury usług publicznych w zakresie szerzenia działalności kulturalnej oraz szeroko pojętej edukacji rozwoju pasji i talentów mieszkańców obszaru. Konieczne jest podjęcie szeregu działań

dotyczących rozbudowy lub poprawy standardu istniejącej infrastruktury kultury. Kluczowe w zakresie wzmocnienia znaczenia instytucji kultury będzie wzmocnienie sieci współpracy pomiędzy ośrodkami kultury, bibliotekami, organizacjami pozarządowymi i artystami lokalnymi. Równie istotna jest digitalizacja, archiwizacja i udostępnianie lokalnego dziedzictwa.

Dziedzictwo kulturowe Bieszczad to wielokulturowość, która zachowała się i jest dostępna w różnych formach w postaci materialnej i niematerialnej – niezbędne są działania pielęgnujące i udostępniające. Wielokulturowość ukształtowała tożsamość i autentyczność Bieszczad i jest bardzo ważnym zasobem ich dzisiejszego rozwoju, ale wymagającym wsparcia.

Oczekiwanym rezultatem będzie:

- zwiększenie liczby uczestników życia kulturalnego;
- wzrost liczby projektów i inicjatyw kulturalnych;
- utrwalenie i promocja dziedzictwa kulturowego Bieszczad;
- wzmocnienie instytucji kultury i rozwój ich potencjału;
- zatrzymanie odpływu osób młodych z obszaru Partnerstwa Turystyczne Bieszczady;
- podniesienie jakości życia mieszkańców.

4. Wśród deficytów i barier hamujących rozwój obszaru, wynikających z przeprowadzonego procesu diagnozy, wymienić można m.in.:

- niekorzystną strukturę demograficzną z wysokim udziałem ludności w wieku poprodukcyjnym (postępujący proces starzenia się społeczeństwa/spadek liczby ludności);
- pogłębiający się ujemny przyrost naturalny;
- brak kompleksowego systemu e-usług publicznych dla mieszkańców, turystów i kuracjuszy;
- niewystarczający budżet przeznaczany na kulturę;
- niewystarczającą promocję obszaru i brak zbudowanego wizerunku miejsca dobrego do inwestowania, mieszkania i odpoczynku;
- barierę instytucjonalno-informacyjną wyrażającą się brakiem instytucji otoczenia biznesu;
- niewystarczający poziom przedsiębiorczości i innowacyjności mieszkańców – duży udział podmiotów spoza obszaru prowadzących działalność gospodarczą na obszarze;
- niewystarczającą dostępność i jakość usług komunalnych;
- niewystarczającą dostępność komunikacyjną wewnętrzną i zewnętrzną;
- niedostatecznie wykorzystany potencjał przyrodniczy i turystyczny.

5. Potencjały obszaru to przede wszystkim posiadane zasoby, oferowane produkty i usługi, które przynoszą lub mogą przynosić korzyści w postaci dochodów lub wartości dodanej dla mieszkańców i innych interesariuszy Partnerstwa, w tym lepszej jakości ich życia. Najważniejsze potencjały rozwojowe Partnerstwa Turystyczne Bieszczady to m.in.:

- naturalne zasoby lecznicze: wody mineralne, tj. wody wodorowo-węglanowo-chlorkowo-sodowe, wody wodorowo-chlorowo-sodowe, wody wodorowo-węglanowo-chlorkowo-sodowo-bromkowe oraz wody jodowe, a także właściwości lecznicze klimatu;

- współpraca samorządów wojewódzkich, powiatowych i gminnych oraz podmiotów prywatnych na rzecz rozwoju i promocji Bieszczad;
- ukształtowanie terenu do rozwoju turystyki rowerowej;
- duża różnorodność biologiczna oraz wyróżniające się walory przyrodnicze, kulturowe i krajobrazowe;
- liczne formy ochrony przyrody, przede wszystkim Bieszczadzki Park Narodowy;
- położenie przygraniczne;
- rozpoznawalność marki Bieszczady;
- Jezioro Solińskie, Jezioro Myczkowieckie, San z dopływami, liczne potoki;
- szlaki piesze wraz z infrastrukturą towarzyszącą, szlaki rowerowe wraz z odpowiednimi parkingami na krańcach szlaków,
- dziedzictwo kulturowe i historyczne: dziedzictwo sakralne – cerkwie, kościoły, kapliczki, w szczególności cerkiew w Turzańsku, obiekty przemysłowe: Bieszczadzka Kolejka Leśna, dreżyny, obiekty opowiadające o historii subregionu: Muzeum Kultury Bojków w Myczkowie, kirkut w Baligrodzie,
- dziedzictwo kulinarne oparte na lokalnych recepturach wielokulturowych oraz składnikach, a także lokalne produkty, m.in.: miody, sery, czosnek niedźwiedzi, zioła;
- przypisanie gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w *Strategii Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030* do obszarów strategicznej interwencji:
 - ❖ Obszar Bieszczad – działania będą miały na celu w pierwszej kolejności wypełnienie luk infrastrukturalnych w zakresie dostępności przestrzennej i cyfrowej, poprawę stanu systemu wodno-kanalizacyjnego oraz składowania odpadów, co będzie bazą wyjściową dla rozwoju potencjału Bieszczad w oparciu o unikalne endogeniczne zasoby.
 - ❖ Obszar gmin „Błękitnego Sanu” – podejmowane działania będą miały na celu kompleksowe rozwiązanie problemów gospodarki wodno-kanalizacyjnej oraz wykorzystanie atutów dla pobudzenia rozwoju gospodarczego gmin poprzez rozwój infrastruktury turystycznej, w celu poprawy jakości życia mieszkańców.
 - ❖ Obszary wymagające szczególnego wsparcia w kontekście równoważenia rozwoju – Obszary zagrożone trwałą marginalizacją – poziom regionalny. Działania będą ukierunkowane na zapewnienie mieszkańcom pełnego pakietu możliwości rozwojowych niezależnie od miejsca zamieszkania.
 - ❖ Obszary wiejskie – wysoka jakość przestrzeni do zamieszkania, pracy i wypoczynku. Działania przewidziane w ramach tego obszaru mają wspierać stworzenie wysokiej jakości przestrzeni do zamieszkania, pracy i wypoczynku.
- Program Strategicznego Rozwoju Bieszczad – przyjęty Zarząd Województwa Podkarpackiego. Działania w tym zakresie wymagają współdziałania wielu osób, ale za kilka lat jest szansa na realne efekty.

2.4. Drzewo problemów

Wykorzystując zgromadzone dane ilościowe i jakościowe wskazano problem kluczowy dla rozwoju Partnerstwa Turystyczne Bieszczady, a więc taki, który generuje najwięcej trudności, a jego skutki są najbardziej odczuwalne dla większości interesariuszy procesu rozwojowego. Dla problemu kluczowego przeprowadzono również analizę przyczynowo-skutkową (tabela 3).

Tabela 3 Drzewo problemów

Główne przyczyny	Problem kluczowy	Główne skutki
– Brak atrakcyjnego skomunikowania drogą krajową oraz koleją; – Brak sprawnego i wydajnego systemu komunikacji publicznej wewnętrznej i zewnętrznej obszaru; – Niewystarczająco atrakcyjna oferta pracy na lokalnym rynku, szczególnie dla ludzi młodych; – Utrudniony dostęp do opieki zdrowotnej; – Słaba koordynacja terminów wydarzeń kulturalnych i turystycznych na obszarze Partnerstwa jak i w gminach ościennych; – Brak organizacji zajmującej się marketingiem i turystycznym rozwojem Bieszczad; – Mało funkcjonalna i estetyczna przestrzeń publiczna w miejscowościach turystycznych; – Usługi i infrastruktura publiczna niedostosowane do potrzeb ruchu turystycznego; – Słaby zasięg telefonii komórkowej i Internetu. – Niewystarczająca jakość i dostępność opieki żłobkowej i przedszkolnej; – Niewystarczające wsparcie producentów produktów lokalnych i twórców lokalnych; – Słabo rozwinięta infrastruktura turystyczna i okołoturystyczna; – Niewystarczająco przygotowana infrastruktura bezpieczeństwa publicznego w okresie wzmożonego ruchu turystycznego; – Niewystarczające wykorzystanie walorów kulturowych do promocji obszaru; – Słaby marketing obszaru Partnerstwa; – Wysokie koszty inwestycyjne związane z rozproszoną zabudową; – Niewystarczająca oferta zdobywania nowej wiedzy i umiejętności przez mieszkańców; – Słaba współpraca podmiotów turystycznych; – Brak monitoringu i badań ruchu turystycznego w Bieszczadach; – Niewystarczająca oferta spędzania czasu wolnego dla mieszkańców – kultura, sport, rekreacja, samorozwój itp.; – Obszar objęty różnymi formami ochrony przyrody; – Niski poziom cyfryzacji usług publicznych; – Położenie w paśmie przygranicznym w Ukrainą.	Niewystarczające kompetencje, możliwości samorozwoju i warunki włączenia mieszkańców w rozwój Bieszczad.	– Spadek liczby mieszkańców Partnerstwa Turystyczne Bieszczady; – Migracja młodych osób; – Słabe więzi – poczucie tożsamości lokalnej; – Niewystarczający poziom dochodów mieszkańców i dochodów własnych gmin; – Wzrost zagrożenia ubóstwem i niekorzystnych zjawisk społecznych; – Niska aktywność społeczna mieszkańców; – Mała liczba obiektów noclegowych o wyższym standardzie; – Wysokie, niekorzystne wskaźniki dotyczące bezrobocia; – Sezonowość ruchu turystycznego; – Napływ „inwestorów” nie utożsamiających się z dziedzictwem Bieszczad; – Niezorganizowany i nieskanalizowany ruch turystyczny; – Utrudniony ruch samochodowy w okresie sezonu turystycznego. – Rozpraszać zabudowywanie Bieszczad; – Rosnące koszty usług publicznych; – Rozdrabniający się wizerunek marki turystycznej Bieszczady; – Komercjalizacja Bieszczad; – Niska odporności obszar na zmiany klimatu i niedostateczna adaptacja środowiska przestrzeni publicznej.

Źródło: Opracowanie własne

2.5. Drzewo celów

Tabela 4 stanowi transformację drzewa problemów. Przedstawia ona cel strategiczny (wizja) *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030*, opisujący stan docelowy powstały w wyniku wdrożenia Strategii i będący efektem osiągnięcia celów strategicznych wskazujących generalny kierunek rozwoju.

Tabela 4 Drzewo celów

Główne środki	Wizja	Główne efekty
– Promowanie idei uczenia się przez całe życie – wspieranie i kreowanie ofert edukacyjnych; – Wspieranie rozbudowy najbliższych dróg krajowych; – Cyfryzacja usług publicznych; – Podniesienie standardu świadczonych usług podstawowej opieki zdrowotnej; – Atrakcyjna oferta zagospodarowania czasu wolnego; – Inicjowanie i wspieranie proekologicznych działań mieszkańców; – Kształtowanie funkcjonalnej i estetycznej przestrzeni publicznej; – Koordynacja terminów wydarzeń kulturalnych i turystycznych na obszarze Bieszczad; – Powołanie organizacji zajmującej się marketingiem i turystycznym rozwojem Bieszczad; – Podniesienie funkcjonalności i estetyki przestrzeni publicznej w miejscowościach turystycznych; – Wspieranie działań na rzecz zwiększenia zasięgu telefonii komórkowej i dostępności Internetu; – Zapewnienie dostępności opieki żłobkowej i przedszkolnej; – Prowadzenie działań integrujących i edukujących producentów produktów lokalnych i twórców lokalnych; – Rozbudowa publicznej ogólnodostępnej infrastruktury turystycznej i okołoturystycznej; – Zintegrowanie działań marketingowych Bieszczad; – Dążenie do koncentracji nowej zabudowy; – Kreowanie współpracy podmiotów turystycznych; – Prowadzenie monitoringu i badań ruchu turystycznego w Bieszczadach; – Rozbudowa oferty spędzania czasu wolnego dla mieszkańców – kultura, sport, rekreacja, samorozwój itp.; – Uruchomienie publicznego transportu zbiorowego po drogach, koleją oraz po Jeziorze Solińskim; – Wspieranie działań na rzecz odporności klimatycznej, zielono-niebieskiej infrastruktury i transformacji energetycznej.	Bieszczady zrównoważonej turystyki – poprzez współpracę i partnerstwo międzysektorowe posiadamy warunki do czerpania korzyści z turystyki przy jednoczesnym zachowaniu dziedzictwa kulturowego i naturalnego.	– Wzrost dochodów mieszkańców i dochodów własnych gmin Partnerstwa; – Ustabilizowanie się liczby mieszkańców obszaru; – Wzrost zaangażowania mieszkańców w rozwój obszaru; – Wysoka jakość życia mieszkańców; – Wzrost ilości i atrakcyjności miejsc pracy; – Wzrost liczby zarejestrowanych i nowo zarejestrowanych średniorocznie podmiotów gospodarczych; – Wzrost atrakcyjności turystycznej; – Większe rozłożenie ruchu turystycznego na obszarze Bieszczad; – Wydłużenie sezonu turystycznego; – Wzmocnienie autentyczności marki Bieszczady.

Źródło: Opracowanie własne

3. Część programowa

3.1. Wizja, misja, cele

Przedstawienie drzewa problemów (tabela 3) i celów (tabela 4) pozwoliło na określenie i zaproponowanie strategicznych kierunków działań dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady. Określono Wizję 2030, misję i cele strategiczne, wokół których skoncentrowane zostały cele operacyjne, a następnie kierunki działań. Wyznaczone kierunki działań będą służyć realizacji celów strategicznych, do których osiągnięcia powinny dążyć zarówno władze samorządów Partnerstwa, jak i wszystkie zainteresowane jego rozwojem podmioty oraz mieszkańcy. Wykonanie zaplanowanych działań pozwoli na realizację misji Partnerstwa Turystyczne Bieszczady oraz jego trwały rozwój.

Budowa elementów *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030* opiera się na poniższym schemacie.

Schemat 1 Programowanie rozwoju

Źródło: Opracowanie własne

Wizja i misja to nie tylko określenie kierunków rozwoju, ale także wyraz aspiracji mieszkańców obszaru. Bez misji i wizji decyzje zarządcze bywają przypadkowe, zaś codzienna praca sprowadza się do mniej lub bardziej mechanicznego realizowania procedur. Wizja jest sformułowanym w sposób najbardziej zwięzły opisem stanu obszaru w perspektywie najbliższych kilku lat – obraz Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2030 roku. Wizję należy zatem rozumieć jako logicznie zredagowane streszczenie poglądów o przyszłości. Misja zaś jest w pewnym sensie wyrażeniem w sposób zrozumiały i zwięzły priorytetów (obszarów priorytetowych) oraz nadrzędnych celów strategicznych, czyli dalekosiężnych zamierzeń. Misja w Strategii jest elementem, który wskazuje drogę rozwoju i motywuje do działania. Jednocześnie integruje różne aspekty rozwoju wokół jednej wspólnej dla mieszkańców idei.

WIZJA

***Bieszczady zrównoważonej turystyki
– poprzez współpracę i partnerstwo międzysektorowe
posiadamy warunki do czerpania korzyści z turystyki,
przy jednoczesnym zachowaniu
dziedzictwa kulturowego i naturalnego***

MISJA

***Współdziałając tworzymy wysoką jakość życia
i warunki rozwoju mieszkańców,
jednocześnie budując klimat i ducha marki turystycznej Bieszczady***

W wyniku przeprowadzonych analiz oraz na podstawie zebranych informacji, sformułowano wizję, misję, trzy cele strategiczne i dla każdego z nich dwa cele operacyjne. Wyznaczone cele mają wymiar społeczny, gospodarczy oraz przestrzenno-środowiskowy. Cele opisują przejście od sytuacji zastanej, wyjściowej (zdiagnozowanej) do sytuacji pożądaney, a więc określają stan docelowy powstały w wyniku wdrożenia strategii rozwoju. Jednocześnie cele realizują wizję rozwoju. Cele strategiczne mają charakter długofalowy, wskazują generalny kierunek postępowania w realizacji założonej wizji i odpowiadają na pytanie: „co chcemy osiągnąć?”. Cele operacyjne dotyczą średniego horyzontu czasowego, określają narzędzia i sposoby realizacji celów strategicznych. Tym samym odpowiadają na pytanie: „jak to chcemy osiągnąć?”.

Do każdego z celów operacyjnych przypisano kierunki działań, które oznaczają kierunki koncentracji wspólnych wysiłków podejmowanych przez Partnerstwo oraz jego partnerów publicznych, społecznych i gospodarczych. Odpowiadają na pytanie: „co jest do zrobienia?”.

Do kierunków działań przypisano projekty strategiczne, które dzięki zintegrowanemu charakterowi i kompleksowemu podejściu stanowią wiązkę konkretnych projektów najistotniejszych dla rozwoju obszaru i realizujących kierunki działań. Kierunki działań wraz z odpowiadającymi im konkretnymi projektami służą realizacji założonych celów i są podstawą wdrażania Strategii. Realizacja projektów zapewni osiągnięcie celów niższego rzędu – celów

operacyjnych, co z kolei powinno przyczynić się do osiągania celów wyższego rzędu, czyli celów strategicznych. Kierunki działań planowane w ramach poszczególnych celów wzajemnie się przenikają i uzupełniają, dzięki czemu możliwe będzie uzyskanie efektu synergii.

3.2. Plan operacyjny rozwoju

Głównym zadaniem, jakie stoi przed władzami samorządów partnerskich jest ukształtowanie takiego wizerunku Partnerstwa, który będzie atrakcyjny nie tylko dla obecnych i przyszłych mieszkańców z różnych grup wiekowych, ale również turystów i kuracjuszy. Wizerunek ten powinien być budowany wspólnie, w partnerstwie wielosektorowym, na bazie zasobów endogenicznych obszaru i opierając się zarówno na wspólnych wewnętrznych potencjałach, jak i wzajemnym przekraczaniu barier rozwojowych. Wpłynie to na większą integrację mieszkańców z miejscem zamieszkania i budowę społeczeństwa obywatelskiego. Wyznaczenie priorytetów pozwoli lokalnym władzom, a także innym instytucjom odpowiedzialnym za rozwój gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady, odpowiednio skoordynować zaplanowane do realizacji działania.

Wnioski wyciągnięte z etapu diagnostycznego stanowią bazę dla formułowania celów strategicznych. W Strategii wskazane zostały trzy cele strategiczne, dla każdego z nich po dwa cele operacyjne, z kolei dla każdego z celów operacyjnych konkretne kierunki działań, w ramach których zdefiniowane zostały kluczowe do realizacji projekty strategiczne. Ponadto wyodrębniono trzy cele operacyjne: 1.1. *Rozwój publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych (IIT)*, 2.1. *Rozwój usług i promocja kultury, dziedzictwa kulturowego i naturalnego (IIT)* oraz 3.1. *Odnowa i funkcjonalność przestrzeni publicznych (IIT)*, które będą wdrażane w ramach IIT. W drodze hierarchizacji wyodrębniono z kierunków działań najistotniejsze elementy i ułożono z nich projekty strategiczne. Realizacja przedstawionych w Strategii kierunków działań i projektów posłuży do zrealizowania zaplanowanych celów oraz osiągnięcia przyjętych wskaźników rozwoju Partnerstwa Turystyczne Bieszczady. Plan operacyjny został wypracowany na spotkaniach warsztatowych (tabela 5).

Tabela 5 Plan operacyjny

Wizja	Bieszczady zrównoważonej turystyki – poprzez współpracę i partnerstwo międzysektorowe posiadamy warunki do czerpania korzyści z turystyki przy jednoczesnym zachowaniu dziedzictwa kulturowego i naturalnego.					
Misja	Współdziałając stworzymy wysoką jakość życia i warunki rozwoju mieszkańców, jednocześnie budując klimat i ducha marki turystycznej Bieszczady.					
Cele strategiczne	1. Wysoki poziom przedsiębiorczości mieszkańców Bieszczad		2. Mieszkańcy włączeni w rozwój i zachowanie tożsamości Bieszczad		3. Zachowanie środowiska naturalnego i ład przestrzeni Bieszczad	
Cele operacyjne	1.1. Rozwój publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych (IIT)	1.2. Wspieranie lokalnych producentów produktów i usług	2.1. Rozwój usług i promocja kultury, dziedzictwa kulturowego i naturalnego (IIT)	2.2. Budowanie wspólnot lokalnych	3.1. Odnowa i funkcjonalność przestrzeni publicznych (IIT)	3.2. Racjonalne wykorzystanie dziedzictwa naturalnego
Kierunki działań	1.1.1. Utworzenie oznakowanych szlaków i tras turystycznych	1.2.1. Integracja i edukacja twórców lokalnych i rolników	2.1.1. Budowa potencjału instytucji kultury	2.2.1. Podniesienie poziomu usług publicznych	3.1.1. Utworzenie otwartych przestrzeni wypoczynku i aktywności	3.2.1. Rozbudowa infrastruktury komunalnej
	1.1.2. Poprawa bezpieczeństwa na szlakach i akwenach wodnych	1.2.2. Integracja i organizacja podmiotów turystycznych	2.1.2. Ochrona i udostępnianie dziedzictwa wielokulturowość	2.2.2. Wsparcie inicjatyw oddolnych mieszkańców		3.2.2. Ograniczenie niskiej emisji
	1.1.3. Utworzenie kluczowej infrastruktury turystycznej	1.2.3. Włączanie lokalnych podmiotów w przedsięwzięcia rozwojowe		2.2.3. Zwiększenie oferty zagospodarowania czasu wolnego mieszkańców		3.2.3. Edukacja mieszkańców i turystów

Źródło: Opracowanie własne

Cel strategiczny 1. Wysoki poziom przedsiębiorczości mieszkańców Bieszczad

Obszar oddziaływania Partnerstwa Turystyczne Bieszczady z uwagi na swoje wysokie walory przyrodniczo-krajobrazowe należy do najatrakcyjniejszych turystycznie rejonów Polski i województwa podkarpackiego. Cel strategiczny 1. *Wysoki poziom przedsiębiorczości mieszkańców Bieszczad* odnosi się do potencjałów obszaru. Jednym z nich jest wielokulturowość, o czym świadczą znajdujące się na terenie poszczególnych gmin zabytki, szczególnie te spójnie wkomponowane w krajobraz – urokliwe drewniane kościoły i cerkwie, pałace, dwory i dworki, zespoły urbanistyczne przydrożne kapliczki, cmentarze różnych wyznań, czy cmentarze wojenne. Drewniana cerkiew w Turzańsku została wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO. Kolejnymi potencjałami rozwojowymi dla Bieszczad są bardzo wysokie walory przyrodniczo-kulturowe, rozwinięta infrastruktura obszarów chronionych (w tym m.in. liczne szlaki turystyczne i kulturowe), znaczny udział podmiotów gospodarczych oferujących usługi zakwaterowania i gastronomii w ogólnej liczbie podmiotów działających w sektorze usług w województwie, istniejąca baza noclegowa, w tym dobrze rozwinięta sieć gospodarstw agroturystycznych i baza uzdrowska. Przygraniczne położenie umożliwia rozwój turystyki transgranicznej. Dzięki dużym zasobom leśnym dobrze rozwinięty jest przemysł drzewny. Warunki środowiska naturalnego są korzystne dla rozwoju rolnictwa ekologicznego, a znaczne areały użytków rolnych wykorzystywane są do hodowli bydła.

Problemem, który zdiagnozowano w wyniku pogłębionej analizy gmin, jest niewystarczająca aktywność gospodarcza mieszkańców. Zidentyfikowano wiele przyczyn tego problemu, które mogą być zlikwidowane, jeżeli podjęte zostaną odpowiednie działania. Priorytetami powinno być: rozwój kapitału ludzkiego i aktywizacja społeczna mieszkańców.

Przedsiębiorczość jest uważana za główny czynnik rozwoju gospodarczego, a także kluczowy warunek osiągnięcia konkurencyjności gospodarki w kraju. Działania zmierzające do poprawy warunków funkcjonowania przedsiębiorstw w branży turystycznej powinny przyczyniać się do podnoszenia konkurencyjności gospodarki.

Branża, która najdynamiczniej się rozwija i powinna być dalej rozwijana, to turystyka, w tym w szczególności agroturystyka. Na obszarze Partnerstwa systematycznie przybywa miejsc krótkotrwałego zakwaterowania oraz obiektów gastronomicznych. Mimo posiadanych atutów i potencjałów opisywanego obszaru, jego atuty wydają się być nie w pełni wykorzystane. Rozwój turystyki na obszarze szczególnie podyktowany jest wpływem marki Bieszczad. Generuje ona specyficzny, znaczący ruch turystyczny, o różnorodnych gałęziach, przy wykorzystaniu walorów, a także dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego obszaru.

Kolejnym elementem jest aktywne wspieranie producentów żywności, rzemieślników i usługodawców oraz gospodarstw rolnych działających na obszarze. Działania te mają na celu promowanie krótkich łańcuchów dostaw, zwiększenie rozpoznawalności lokalnych produktów, tworzenie nowych kanałów sprzedaży oraz budowanie marki opartej na tożsamości i dziedzictwie regionu. Poprzez integrację sektora rolniczego, turystycznego i usługowego, dąży się do zwiększenia dochodów mieszkańców, zatrzymania młodego pokolenia na obszarach wiejskich oraz wzmocnienia samowystarczalności gospodarczej regionu.

Jednocześnie istotne jest wspieranie zrównoważonych i ekologicznych form produkcji, jako elementu zrównoważonego rozwoju. Realizacja działań w tym zakresie przyniesie wymierne korzyści, jakimi będzie m.in. zwiększenie liczby gospodarstw i firm oferujących lokalne produkty oraz zwiększenie dochodów mieszkańców, a także wzrost liczby miejsc w sektorze rolno-spożywczym i usługowym.

W ramach zawiązanego Partnerstwa Turystyczne Bieszczady planuje się realizację projektów w trybie konkurencyjnym w ramach Programu Regionalnego *Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021–2027* w Priorytecie 6 *Rozwój zrównoważony terytorialnie*, Cel szczegółowy 5 (ii) *wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie*. Oczekiwanym efektem realizacji projektów w ramach Celu strategicznego 1 będzie szeroko pojęta promocja walorów turystycznych obszaru poprzez rozwój publicznej infrastruktury okołoturystycznej, wprowadzenie spójnego systemu informacji turystycznej oraz rowerowe skomunikowanie gmin Partnerstwa. Zapewnione zostanie spójne połączenie rowerowe do atrakcji, nie tylko tych nowo powstałych, ale również już istniejących na obszarze poprzez spójne oznakowanie. Gminy Partnerstwa będą wykorzystywać swoje endogeniczne zasoby i wzmacniać swym dziedzictwem kulturowym potencjał turystyczny całego obszaru, w tym zasoby kulturowe i przyrodnicze. Do rozwoju turystyki konieczne jest utworzenie atrakcyjnej infrastruktury turystycznej w postaci licznych ofert zorganizowanego wypoczynku, wypożyczalni sprzętu, miejsc do obsługi kamperów, a także obiektów noclegowych i gastronomicznych. Istotne jest wykreowanie zintegrowanej oferty turystycznej, dlatego też konieczne jest budowanie partnerstw, szczególnie w sektorach publiczno-prywatnych w zakresie wspólnej promocji i komplementarności działań. Planowany produkt turystyczny może stać się innowacyjnym i efektywnym sposobem na przyciągnięcie nowych turystów, zwiększenie ich satysfakcji i wydłużenie czasu ich pobytu, co przekłada się na korzyści ekonomiczne dla całego regionu. Wprowadzenie produktów turystycznych bazujących na potencjałach endogenicznych Partnerstwa będzie dotyczyło szerokiej promocji i wyróżnienia ich na rynku, co przyczyni się do budowania konkurencyjności, a tym samym wpłynie na kompleksowe zaspokojenie potrzeb turystów.

W *Strategii rozwoju i komunikacji marketingowej turystyki województwa podkarpackiego 2020–2025* gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady zostały zaliczone do krainy turystycznej „Bieszczady”. Ogromny wpływ na rozwój obszaru oraz stworzenie miejsca dobrego do życia stanowi obecność terenów zielonych i leśnych. Oferta turystyczna nadal jest zbyt mało atrakcyjna, a także zbyt mało dostępna, aby zapewnić wysoką i trwałą renomę w sferze turystyki. Rozwój obszaru powinien odbywać się z uwzględnieniem zasad zrównoważonego rozwoju, przy zachowaniu walorów krajobrazowych, przyrodniczych oraz kulturowych, tworzących wyjątkową wartość obszaru.

Cel strategiczny 2. Mieszkańcy włączeni w rozwój i zachowanie tożsamości Bieszczad

Cel strategiczny 2 wpływać będzie na poprawę jakości życia poprzez zaspokojenie potrzeb społecznych i kulturalnych mieszkańców Partnerstwa Turystyczne Bieszczady. Umożliwi rozwój tożsamości mieszkańców, zachowanie dziedzictwa kulturowego i specyfiki obszaru Bieszczad oraz wpłynie na wzrost poczucia tożsamości mieszkańców. Jednym z głównych działań podejmowanych przez samorządy będzie promocja i kultywowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz zwiększanie dostępu mieszkańców tych obszarów do dóbr i usług społecznych, w tym kultury oraz zwiększanie wykorzystania technik teleinformatycznych w dostępie do dóbr kultury mieszkańców. Konieczne jest podejmowanie adaptacji obiektów w celu tworzenia nowoczesnych produktów kulturowych.

Priorytetowe będą także działania kreujące markę kulturową poprzez organizowanie wydarzeń o randze ponadlokalnej i ponadregionalnej oraz promocja obiektów zabytkowych. Inwestycje w obiekty oraz miejsca tworzące turystyczne szlaki tematyczne, miejsca odwołujące się do walorów historycznych, kulturowych, przyrodniczych, w połączeniu z inwestycjami w kapitał ludzki i społeczny oraz zastosowanie nowych technologii – stworzą szansę na rozwój.

Z punktu widzenia aktywności lokalnej, bardzo duże znaczenie ma pobudzanie inicjatyw oddolnych. Poprzez inicjatywy oddolne (społeczne, lokalne, obywatelskie) rozumieć należy wszelkie formy samoorganizacji mieszkańców, zbiorowego działania zmierzającego do określonego celu i do wywołania zmiany w środowisku lokalnym, działania na rzecz dobra wspólnego. Inicjatywa oddolna powinna angażować konkretną grupę osób (a nawet całą społeczność lokalną). Chęć działania powinna być widoczna od momentu sformułowania pomysłu, poprzez realizację działań, do momentu osiągnięcia zamierzonego efektu (określonych wskaźników), a co za tym idzie – zrealizowania wyznaczonego celu. W celu wsparcia i zachęcenia mieszkańców do zgłaszania i realizowania swoich pomysłów, należy wdrożyć program grantowy wspierający inicjatywy oddolne.

Ważnym elementem rozwoju jest budowanie wspólnot lokalnych, a także wspieranie działań takich społeczności. Inicjatywy lokalne powinny mieć wpływ na samoorganizację małych społeczności. Działania te mogą mieć charakter edukacyjny, wychowawczy, kulturalny, rekreacyjny czy też sportowy. Poprzez przekazywane treści należy zwiększać identyfikację z miejscem urodzenia i zamieszkania. Budowanie więzi społecznych powinno być oparte na świadomości i pielęgnowaniu wspólnego dziedzictwa kulturowego, poszanowaniu praw i tradycji oraz rozwijaniu postaw tolerancji. Na wysoką jakość zasobu wspólnoty, którym jest kapitał społeczny, mają wpływ: zaufanie, współpraca i jakość relacji między ludźmi oraz poziom kształcenia. Kształtowanie regionalnej i lokalnej tożsamości to obowiązek wspólnego działania samorządów oraz ich jednostek, jako kreatorów i w znacznej mierze inicjatorów życia społecznego, gospodarczego, kulturalnego czy edukacyjnego. Jednym ze sposobów budowania zaangażowania mieszkańców w rozwój obszaru Partnerstwa Turystyczne Bieszczady oraz wzrostu poczucia tożsamości z tym miejscem, będzie m.in. organizacja wszelkiego rodzaju wydarzeń i imprez integrujących społeczność lokalną.

Oferowanie wysokiego standardu usług podnosi średni poziom życia mieszkańców oraz wpływa na wizerunek obszaru jako zharmonizowanego i spójnego środowiska społecznego.

Należy dążyć do zapewnienia wysokich standardów funkcjonowania placówek publicznych (żłobki, przedszkola, szkoły, profilaktyka zdrowotna, usługi kulturalne i sportowe) oraz opieki związanej z osobami starszymi i z niepełnosprawnością. Szansą na rozwój obszaru i poprawę jakości życia mieszkańców jest stworzenie możliwości załatwiania zdalnie spraw administracyjnych (szeroka gama wysokiej jakości e- usług wraz ze szkoleniem/ edukowaniem mieszkańców w tym zakresie), a także propagowanie i stworzenie warunków do pracy zdalnej. W tym celu należy dążyć do umożliwienia dostępu do szerokopasmowego Internetu. W obecnych czasach, w wielu zawodach, pracować można w firmach znajdujących się w znacznej odległości od miejsca zamieszkania. Jednakże stworzenie warunków do pracy zdalnej i nauki zdalnej to jedno – warto też dążyć do tego, aby wszelkie sprawy administracyjne mieszkańcy mogli załatwiać on-line. Wiąże się to jednak z ryzykiem wykluczenia cyfrowego niektórych z nich. Ważne więc będzie podjęcie działań podnoszących e-kompetencje mieszkańców, w tym pracowników instytucji publicznych. Również dla wzrostu atrakcyjności obszaru dla turystów i kuracjuszy istotna jest cyfryzacja. Ważne, żeby byli oni w stanie dokonać zdalnie pewnych czynności, takich jak: zakup pakietu usług, rezerwacja i opłata za noclegi, płatności itp. Reasumując – aby obszar mógł stanowić atrakcyjne miejsce zamieszkania, pracy i odpoczynku, konieczna jest transformacja cyfrowa gospodarki, polegająca w szczególności na wdrożeniu programów stymulujących wprowadzenie w sektorze publicznym rozwiązań cyfrowych.

Cel strategiczny 3. Zachowanie środowiska naturalnego i ład przestrzeni Bieszczad

Cel strategiczny 3. odnosi się do szeroko rozumianej ochrony środowiska naturalnego oraz stworzenia funkcjonalnych przestrzeni publicznych. Jezioro Solińskie i Jezioro Myczkowieckie oraz Bieszczadzki Park Narodowy z otuliną to zasoby wymagające odpowiedniego zagospodarowania i udostępniania z poszanowaniem przyrody i zachowaniem bezpieczeństwa korzystających. Lasy Państwowe są partnerem przy udostępnianiu lasów dla ludzi, jak również zajmują się zrównoważonym gospodarowaniem zasobami leśnymi, aby służyły obecnym i przyszłym pokoleniom. Wskazane 4 zasoby uzupełnione czynnym udziałem rdzennego mieszkańca składają się na produkt jakim są Bieszczady. Dlatego też trzeba w szczególny sposób zadbać o wysoki poziom zarówno przestrzeni, infrastruktury ogólnodostępnej, jak i usług publicznych, a także racjonalnie wykorzystywać i dbać o posiadane walory, jakimi są zasoby dziedzictwa kulturowego i naturalnego. Atrakcyjny wizerunek obszaru będzie budowany poprzez unikalne i konkurencyjne przestrzenie publiczne, co stanowić będzie filar do wzmocnienia więzi lokalnej społeczności z miejscem zamieszkania i przełożyć się na jakość życia mieszkańców.

Przestrzeń publiczna to obraz wartości wyznawanych przez lokalną społeczność, jej jakość przekłada się na jakość życia mieszkańców i osób odwiedzających, jest też podstawą budowania wizerunku obszaru. Należy podejmować działania mające na celu odpowiednie zagospodarowanie nieużytków, skwerów czy zieleńców, przestrzeni wokół szkół oraz placów zabaw. Funkcjonalna przestrzeń publiczna powinna charakteryzować się dostępnością dla różnych grup społecznych, w tym osób z niepełnosprawnością. Z przestrzenią publiczną nierozzerwalnie wiąże się bezpieczeństwo publiczne, a z perspektywy potencjalnych

mieszkańców i gości – jest ono niezwykle istotne. Działania związane z estetyzacją i funkcjonalnością przestrzeni to m.in. zapewnienie odpowiedniej jakości i bezpieczeństwa układów komunikacyjnych, z uwzględnieniem preferencji dla ruchu pieszego i rowerowego. Estetyczna przestrzeń, bezpieczne układy komunikacyjne, w tym drogi, chodniki i ścieżki rowerowe są ważnym, ale nie jedynym elementem istotnym z punktu widzenia mieszkańców. W kontekście infrastruktury istotne jest zaspokojenie podstawowych potrzeb, takich jak dostęp do wody czy możliwość korzystania z kanalizacji lub innych sposobów odprowadzania ścieków. Istotna jest dbałość o dobry stan infrastruktury technicznej, zarówno sieciowej, jak i obiektów budowlanych.

Istotną rolę pod względem rozpatrywania miejsca dobrego do życia odgrywa środowisko przyrodnicze. W celu ochrony środowiska i ograniczania niskiej emisji, konieczne będzie wdrażanie działań mających na celu zmniejszenie zapotrzebowania na energię, zarówno w budynkach użyteczności publicznej, jak i budynkach podmiotów gospodarczych i indywidualnych gospodarstw domowych oraz zwiększenie udziału odnawialnych źródeł energii (OZE). Uświadamianie społeczeństwa w zakresie korzystania z technologii oszczędnych energetycznie powinno być jednym z wielu zadań realizowanych przez samorządy Partnerstwa. Istotne jest też, aby uczyć społeczeństwo szerzej w zakresie ekologii, świadomej konsumpcji, a także dbania o środowisko naturalne i otaczającą przyrodę. Tego typu działania są istotne nie tylko ze środowiskowego punktu widzenia, ale też konieczne ze względu na mieszkańców, którym należy zapewnić dostęp do podstawowej infrastruktury i usług.

Tabela 6 Matryca logiczna powiązania celów operacyjnych ze zdiagnozowanymi problemami, potrzebami i/lub potencjałami obszaru oraz założeniami wojewódzkiej strategii rozwoju

Cele operacyjne wynikające z planu operacyjnego		Wnioski z diagnozy		Obszary tematyczne <i>Strategii Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030</i>
Lp.	Nazwa	mocne strony, szanse / drzewo celów / potencjały	słabe strony, zagrożenia / drzewo problemów / bariery i deficyty	
1.1.	Rozwój publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych (IIT)	– Atrakcje wykorzystujące dziedzictwo kulturowe i naturalne obszaru. – Inicjatywy podtrzymujące lokalne tradycje i kulturę. – Obiekty dziedzictwa wielokulturowego, w tym obiekt wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. – Wysoka wartość wskaźnika określającego walory turystyczne: atrakcyjne zasoby krajobrazowe, walory uzdrowiskowe, bogate obszary chronionej przyrody (obszar w 100% pokryty formami ochrony przyrody), w tym Bieszczadzki Park Narodowy. – Liczne ścieżki edukacyjno-przyrodnicze, spacerowe, szlaki. – Niematerialne dziedzictwo kulturowe i naturalne obszaru. – Warunki do uprawiania turystyki uzdrowiskowej, pieszej, rowerowej, wodnej, konnej, zimowej. – Bardzo wysoki udział terenów leśnych (lesistość: 72,4%) – lasy to unikatowy zasób. – Coroczne imprezy plenerowe, festiwale itp. imprezy zaspokajające potrzeby mieszkańców i przyciągające turystów – wartość wskaźnika <i>liczba organizowanych imprez przez centra, domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice na 10 tys. mieszkańców</i> wyższa niż w obszarach podobnych, województwie podkarpackim i Polsce. – Na terenie Partnerstwa znajduje się 30,3% obiektów noclegowych z województwa podkarpackiego, co przekłada się na 29,2% miejsc noclegowych w województwie (według bazy GUS).	– Wysokie, niekorzystne wskaźniki dotyczące bezrobocia: <i>udział % bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym</i> dwukrotnie wyższy niż w obszarach podobnych i województwie podkarpackim, natomiast w porównaniu do średniej Polski – trzykrotnie wyższy, a także <i>liczba długotrwale bezrobotnych zarejestrowanych na 1 000 mieszkańców</i> dużo wyższa niż w gminach podobnych. – Niewystarczająco atrakcyjna oferta pracy na lokalnym rynku, szczególnie dla ludzi młodych. – Brak terenów inwestycyjnych. – Niewystarczająca oferta atrakcji dla rodzin z dziećmi. – Sezonowość ruchu turystycznego. – Według danych z GUS z 2023 r. wartość wskaźnika <i>długość dróg rowerowych ogółem</i> w Partnerstwie Turystyczne Bieszczady wynosiła 0,2 km – drogi rowerowe występowały tylko w Gminie Cisna. Natomiast wartość wskaźnika <i>drogi rowerowe na 100 km²</i> wyniosła 0,07 km, podczas gdy w województwie	– Obszar tematyczny 2 <i>Kapitał ludzki i społeczny</i>; – Obszar tematyczny 3 <i>Infrastruktura dla zrównoważonego rozwoju i środowiska</i>.

		– Rozpoznawalna i pozytywnie kojarzona marka turystyczna Bieszczady. – Czystość powietrza. – Uzdrowisko Polańczyk – całoroczny produkt turystyczny. – Jezioro Solińskie i Jezioro Myczkowieckie. – Rosnąca liczba osób pracujących na etacie i dodatkowo świadczących usługi turystyczne. – Rozpoznawalne miejscowości turystyczne – ośrodki koncentracji ruchu turystycznego: Polańczyk, Solina, Cisna, Komańcza, Baligród, Wetlina. – Wzrost popytu na aktywny wypoczynek w miejscach o bogatych walorach krajobrazowych. – Wzrost popytu na turystykę uzdrowiskową.	podkarpackim: 4,53 km, a w Polsce: 6,87 km. – Słabo rozwinięta infrastruktura turystyczna i okołoturystyczna.	
1.2.	Wspieranie lokalnych producentów produktów i usług	– Rosnąca liczba osób pracujących na etacie i dodatkowo świadczących usługi turystyczne. – Rozpoznawalne miejscowości turystyczne – ośrodki koncentracji ruchu turystycznego: Polańczyk, Solina, Cisna, Komańcza, Baligród, Wetlina. – Na terenie Partnerstwa znajduje się 30,3% obiektów noclegowych z województwa podkarpackiego, co przekłada się na 29,2% miejsc noclegowych w województwie (według bazy GUS). – Inicjatywy podtrzymujące lokalne tradycje i kulturę. – Moda na zdrowy styl życia.	– Odległość do dużych miast (utrudniony dostęp do szerokiego wyboru usług, rynku zbytu, ofert pracy, edukacji). – Wysokie, niekorzystne wskaźniki dotyczące bezrobocia: <i>udział % bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym</i> dwukrotnie wyższy niż w obszarach podobnych i województwie podkarpackim, natomiast w porównaniu do średniej Polski – trzykrotnie wyższy, a także <i>liczba długotrwale bezrobotnych zarejestrowanych na 1 000 mieszkańców</i> dużo wyższa niż w gminach podobnych. – Mała liczba obiektów noclegowych o wysokim standardzie. – Napływ „inwestorów” nieutożsamiających się z dziedzictwem Bieszczad. – Rdzenni mieszkańcy Bieszczad posiadają niewystarczające kompetencje i możliwości do swojego rozwoju.	– Obszar tematyczny 2 <i>Kapitał ludzki i społeczny</i>; – Obszar tematyczny 4 <i>Dostępność usług</i>.

			– Niewystarczająco atrakcyjna oferta pracy na lokalnym rynku, szczególnie dla ludzi młodych. – Niewystarczające wsparcie producentów produktów lokalnych i twórców lokalnych.	
2.1.	Rozwój usług i promocja kultury, dziedzictwa kulturowego i naturalnego (IIT)	– Atrakcje wykorzystujące dziedzictwo kulturowe i naturalne obszaru. – Inicjatywy podtrzymujące lokalne tradycje i kulturę. – Obiekty dziedzictwa wielokulturowego, w tym obiekt wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. – Niematerialne dziedzictwo kulturowe i naturalne obszaru. – Coroczne imprezy plenerowe, festiwale itp. imprezy zaspokajające potrzeby mieszkańców i przyciągające turystów – wartość wskaźnika <i>liczba organizowanych imprez przez centra, domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice na 10 tys. mieszkańców</i> wyższa niż w obszarach podobnych, województwie podkarpackim i Polsce.	– Słaba koordynacja terminów wydarzeń kulturalnych i turystycznych na obszarze Partnerstwa, jak i w gminach ościennych. – Brak organizacji zajmującej się marketingiem i turystycznym rozwojem Bieszczad.	– Obszar tematyczny 2 <i>Kapitał ludzki i społeczny</i>; – Obszar tematyczny 3 <i>Infrastruktura dla zrównoważonego rozwoju i środowiska</i>.
2.2.	Budowanie wspólnot lokalnych	– Inicjatywy podtrzymujące lokalne tradycje i kulturę. – Wysoki poziom kapitału społecznego – wartość wskaźnika <i>fundacje, stowarzyszenia, organizacje społeczne na 10 tys. mieszkańców</i> wyższa niż w obszarach podobnych, województwie podkarpackim i Polsce. – Wzrost popytu na aktywny wypoczynek w miejscach o bogatych walorach krajobrazowych. – Upowszechnianie się zjawiska kształcenia przez całe życie i na odległość. – Cyfryzacja życia codziennego.	– Odległość do dużych miast (utrudniony dostęp do szerokiego wyboru usług, rynku zbytu, ofert pracy, edukacji). – Utrudniony dostęp do opieki zdrowotnej – wartość wskaźnika <i>podstawowa opieka zdrowotna – porady lekarskie na 100 mieszkańców</i> niższa niż w obszarach podobnych, województwie podkarpackim i kraju. – Usługi i infrastruktura publiczna niedostosowana do potrzeb ruchu turystycznego. – Słaby zasięg telefonii komórkowej i Internetu.	– Obszar tematyczny 2 <i>Kapitał ludzki i społeczny</i>; – Obszar tematyczny 4 <i>Dostępność usług</i>.

			– Nieistniejący regularny transport publiczny drogą wodną w obrębie miejscowości nad Jeziorem Solińskim. – Usługi i infrastruktura publiczna niedostosowane do potrzeb ruchu turystycznego.	
3.1.	Odnowa i funkcjonalność przestrzeni publicznych (IIT)	– Liczne ścieżki edukacyjno-przyrodnicze, spacerowe, szlaki. – Niematerialne dziedzictwo kulturowe i naturalne obszaru. – Wzrost popytu na aktywny wypoczynek w miejscach o bogatych walorach krajobrazowych.	– Mało funkcjonalna i estetyczna przestrzeń publiczna w miejscowościach turystycznych.	– Obszar tematyczny 3 <i>Infrastruktura dla zrównoważonego rozwoju i środowiska.</i>
3.2.	Racjonalne wykorzystanie dziedzictwa naturalnego	– Obiekty dziedzictwa wielokulturowego, w tym obiekt wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. – Wysoka wartość wskaźnika określającego walory turystyczne: atrakcyjne zasoby krajobrazowe, walory uzdrowiskowe, bogate obszary chronionej przyrody (obszar w 100% pokryty formami ochrony przyrody), w tym Bieszczadzki Park Narodowy. – Liczne ścieżki edukacyjno-przyrodnicze, spacerowe, szlaki. – Niematerialne dziedzictwo kulturowe i naturalne obszaru. – Warunki do uprawiania turystyki uzdrowiskowej, pieszej, rowerowej, wodnej, konnej, zimowej. – Bardzo wysoki udział terenów leśnych (lesistość: 72,4%) – lasy to unikatowy zasób. – Wzrost popytu na aktywny wypoczynek w miejscach o bogatych walorach krajobrazowych. – Rosnący poziom świadomości ekologicznej i przyrodniczej. – Ogólnosiwiatowy rozwój idei „slow life” i „leczenie lasem”.	– Nieistniejący regularny transport publiczny drogą wodną w obrębie miejscowości nad Jeziorem Solińskim. – Powolne unieszkodliwianie zinwentaryzowanych wyrobów azbestowych. – Mała ilość odpadów komunalnych zebranych z gmin Partnerstwa w przeliczeniu na 1 mieszkańca – wartość wskaźnika dużo niższa niż średnia w Polsce i województwie podkarpackim.	– Obszar tematyczny 3 <i>Infrastruktura dla zrównoważonego rozwoju i środowiska.</i> – Obszar tematyczny 4 <i>Dostępność usług.</i>

Źródło: Opracowanie własne

3.2.1. Projekty strategiczne

Osiągnięcie celów będzie możliwe dzięki realizacji działań i konkretnych projektów. *Strategia Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030* złożona jest m.in. z działań (tabela 5), które powinny być realizowane w założonym czasie. Nie są one uszczegółowione co do zakresu, kwot czy wskaźników. Istotne jest, aby samorząd, jak i ewentualni partnerzy oraz inne podmioty, realizowali projekty wpisujące się w te działania.

Istotą wdrażania instrumentu IIT jest również realizacja projektów zintegrowanych, które przyczynią się do rozwiązywania wspólnych problemów i skoordynowanego zaspokajania potrzeb mieszkańców Partnerstwa Turystyczne Bieszczady. Przez projekt zintegrowany rozumie się projekt, który wpisuje się w cele rozwoju obszaru objętego instrumentem IIT i jest ukierunkowany na rozwiązywanie wspólnych problemów rozwojowych – oznacza to, że projekt ten ma wpływ na więcej niż jedną gminę w Partnerstwie oraz jego realizacja jest uzasadniona zarówno w części diagnostycznej, jak i w części kierunkowej Strategii. Projekty zintegrowane pozwolą na kompleksowy rozwój obszaru i rozwiązanie wspólnych problemów jednostek tworzących Partnerstwo. Projekt zintegrowany spełnia przynajmniej jeden z dwóch warunków:

- jest projektem partnerskim w rozumieniu art. 39 ustawy wdrożeniowej,
- deklarowany jest wspólny efekt, rezultat lub produkt końcowy projektu, np. wspólne wykorzystanie stworzonej w jego ramach infrastruktury w przypadku projektów „twardych”, lub objęcie wsparciem w przypadku projektów „miękkich” mieszkańców co najmniej 2 gmin obszaru funkcjonalnego, co powinno znaleźć swoje uzasadnienie zarówno w części diagnostycznej, jak i kierunkowej strategii.

Poniżej, w tabeli przedstawiono listę projektów planowanych do ubiegania się o dofinansowanie w ramach Instrumentu IIT w ramach Programu Regionalnego *Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021–2027*. Do realizacji wskazano projekty dotyczące rozwoju turystyki, których realizacja oddziaływać będzie na cały obszar Partnerstwa Turystyczne Bieszczady. Projekty zaplanowane w ramach FEPK.06.02 mają na celu podniesienie atrakcyjności turystycznej i jakości życia mieszkańców obszaru, a tym samym województwa podkarpackiego. W ramach projektów zaplanowano działania, które można ująć w podejściu produktowym i rzeczowym w obszarach:

1. Szlaków rowerowych (mapa 14):
 - a. Szlak rowerowy Bieszczadzkich Dolin
 - b. Szlak rowerowy Bieszczadzkich Aniołów
 - c. Szlak rowerowy Szmaragdowa Pętla Wokół Bieszczadzkich Jezior
2. Organizacji turystyki:
 - a. Bieszczad.ski Wańkowa
 - b. Bieszczadzki Szlak Carawaningowy
 - c. Bezpieczna Przestrzeń Bieszczad
 - d. Miejsca Obsługi Rowerzystów
 - e. Miejsca Obsługi Kamperów

- f. Bieszczadzkie Centrum Turystyki Rowerowej „Rowerowa Chata” w Krzywym
- g. Karpackie Centrum Turystyki Rowerowej w Wołkowyi
- 3. Dziedzictwa kulturowego i naturalnego:
 - a. Wagon Bieszczadzkiej Natury
 - b. San i Solinka
 - c. Cerkwie i Chyża
- 4. Usług kultury:
 - a. Rozwój usług instytucji kultury w Baligródzie
 - b. Rozwój usług instytucji kultury w Rzepedzi
- 5. Zagospodarowania przestrzeni publicznej na terenie:
 - a. Gminy Baligród
 - b. Gminy Cisna
 - c. Gminy Komańcza
 - d. Gminy Olszanica
 - e. Gminy Solina

Projekty są względem siebie komplementarne, a ich efektem będzie podniesienie jakości turystycznej i wizerunku Bieszczad, co przełoży się na wzrost dochodów mieszkańców oraz ich jakość życia. Działania w obszarze kultury, dziedzictwa kulturowego i naturalnego, czy kształtowania przestrzeni publicznej współtworzą wizerunek Bieszczad i tworzą warunki rozwoju mieszkańców.

Projekty będą spójne z założeniami zawartymi w koncepcjach produktu turystycznego, które dotyczyć będą szeroko pojętej budowy marki Bieszczady. Samorządy będą również realizować projekty poza instrumentem IIT w zakresie rozwoju infrastruktury turystycznej oraz podnoszenia jakości życia na obszarze, wynikające z projektów strategicznych komplementarnych.

Projekty zostały zidentyfikowane w ramach przeprowadzonych prac diagnostycznych m.in. po przeprowadzeniu badań ankietowych, naboru fiszek projektowych oraz stworzeniu diagnozy obszaru, jak również w porozumieniu z partnerami społeczno-gospodarczymi, w szczególności z branżą turystyczną. Projekty wynikają ze zidentyfikowanych deficytów, a ich realizacja będzie ukierunkowana na rozwiązanie problemów rozwojowych całego obszaru. Zaplanowane projekty są spójne, a efekty działań prezentują zintegrowane podejście. Uzupełnienie projektów strategicznych planowanych do realizacji w formule IIT, które wybierane są do dofinansowania w sposób konkurencyjny, stanowią projekty strategiczne komplementarne, które będą mogły być dofinansowane z Programu *Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021–2027* oraz innych źródeł finansowania.

W ramach Strategii określono 12 projektów strategicznych w formule IIT⁶⁹ (tabela 7), a więc takich, które w pierwszej kolejności powinny być zrealizowane, gdyż są priorytetowe,

⁶⁹ Wzór listy projektów planowanych do dofinansowania w sposób konkurencyjny w ramach Instrumentu IIT w CS 5(ii) w FEP 2021–2027, przygotowany jest zgodnie z zapisami Zasad realizacji instrumentów terytorialnych w Polsce w perspektywie finansowej UE na lata 2021–2027 przez Instytucję Zarządzającą, strona internetowa Serwisu Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego, rpo.podkarpackie.pl

a ich efekty bezpośrednio przełożą się na założone cele. Partnerstwo Turystyczne Bieszczady planuje ubieganie się o dofinansowanie na realizację tych projektów w trybie konkurencyjnym w ramach Programu Regionalnego *Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021–2027* w Priorytecie 6 *Rozwój zrównoważony terytorialnie*, Cel szczegółowy 5(ii) *wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie*.

Natomiast pozostałe projekty są projektami komplementarnymi (tabela 8), realizującymi cele i założenia wskazane w dokumencie. Projekty te przyczynią się do rozwiązania kluczowych problemów, zmniejszą bariery rozwojowe i wzmocnią potencjał rozwojowy obszaru. Projekty strategiczne mają zarówno charakter inwestycyjny, jak i nieinwestycyjny. Odnoszą się do kwestii społecznych, gospodarczych, środowiskowych i przestrzennych. Projekty zostały przedstawione w formie tabeli wraz z podaniem szacunkowego kosztu ich realizacji, planowanego okresu realizacji i potencjalnych źródeł finansowania.

Tabela 7 Lista projektów planowanych do ubiegania się o dofinansowanie w ramach Instrumentu IIT w FEP 2021–2027, Priorytet 6, cel szczegółowy 5(ii)

Projekt 1

1.	Tytuł projektu	Wagon Bieszczadzkiej Natury – utworzenie nowej infrastruktury turystycznej na potrzeby obserwacji przyrody i nieba
2.	Lider/partner projektu	Lider: Fundacja Bieszczadzkiej Kolejki Leśnej Partner: Partnerzy kwalifikowalni w zakresie typów beneficjentów dla działania FEPK.06.02 <i>Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich i małych miast</i>
3.	Priorytet FEP 2021-2027	PRIORYTET 6 – ROZWÓJ ZRÓWNOWAŻONY TERYTORYALNIE
4.	Cel szczegółowy FEP 2021-2027	Cel szczegółowy 5(ii) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, na poziomie lokalnym, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie
5.	Zakres rzeczowy – typ projektu zgodny z FEP 2021-2027	TYP: Ochrona, rozwój i promowanie publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych CEL: Wsparcie rozwoju społecznego i gospodarczego Bieszczad poprzez rozwój i promowanie publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych z wykorzystaniem infrastruktury Kolejki do obserwacji przyrody i nieba podczas dziennych i nocnych wypraw w dedykowanych wagonach obserwacyjnych. ZAKRES: 1. Zakup wagonów obserwacyjnych (Lider). 2. Rewitalizacja i przygotowanie torowisk (Lider). 3. Budowa małej infrastruktury turystycznej tj. tablice informacyjne i ławeczki na stacji Bieszczadzkiej Kolejki Leśnej w Majdanie (Partner). 4. Budowa małej infrastruktury turystycznej tj. tablice informacyjne i ławeczki na stacji Bieszczadzkiej Kolejki Leśnej w Dołżycy (Partner). 5. Budowa małej infrastruktury turystycznej tj. tablice informacyjne i ławeczki na stacji Bieszczadzkiej Kolejki Leśnej w Balnicy (Partner).
6.	Budżet projektu PLN	7 522 200,00, w tym dofinansowanie UE 6 393 870,00 + wkład własny 1 128 330,00
7.	Okres realizacji projektu	III kw. 2025 – III kw. 2028

Projekt 2

1.	Tytuł projektu	Bieszczadzki klimat Baligrodu i Komańczy – funkcjonalna i estetyczna przestrzeń publiczna.
2.	Lider/partner projektu	Lider: Gmina Baligród Partner: Gmina Komańcza, Partner kwalifikowalny w zakresie typów beneficjentów dla działania FEPK.06.02 <i>Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich i małych miast</i>
3.	Priorytet FEP 2021-2027	PRIORYTET 6 – ROZWÓJ ZRÓWNOWAŻONY TERYTORYALNIE
4.	Cel szczegółowy FEP 2021-2027	Cel szczegółowy 5(ii) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, na poziomie lokalnym, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie
5.	Zakres rzeczowy – typ projektu zgodny z FEP 2021-2027	TYP: Fizyczna odnowa i bezpieczeństwo przestrzeni publicznych. CEL: Wsparcie rozwoju społecznego i gospodarczego Bieszczad poprzez atrakcyjne, funkcjonalne i podnoszące bezpieczeństwo zagospodarowanie ogólnodostępnej przestrzeni publicznej w miejscowości Baligród i Komańcza dla poprawy warunków integracji, aktywności i wypoczynku mieszkańców. ZAKRES: 1. Utworzenie Parku „Baligrodzki Horyzont” wraz z alejami spacerowymi z/do centrum Baligrodu (Lider). 2. Zagospodarowanie przestrzeni publicznej i wykreowanie atrakcyjnego centrum Baligrodu (Lider). 3. Zagospodarowanie przestrzeni publicznej „Park Komańcza Letnisko” jako atrakcyjne centrum Komańczy (Partner). 4. Zagospodarowanie przestrzeni publicznej celem stworzenia miejsca rekreacji „Panorama Komańczy” (Partner). 5. Urządzenie przestrzeni ogólnodostępnych terenów w Komańczy (Partner).
6.	Budżet projektu PLN	15 000 000,00, w tym dofinansowanie UE 12 750 000,00 + wkład własny 2 250 000,00
7.	Okres realizacji projektu	III kw. 2025 – III kw. 2028

Projekt 3

1.	Tytuł projektu	Solinka i San – place zabaw niematerialnego dziedzictwa kulturowego i naturalnego Bieszczad
2.	Lider/partner projektu	Lider: Gmina Cisna Partner: Partnerzy kwalifikowalni w zakresie typów beneficjentów dla działania FEPK.06.02 <i>Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich i małych miast</i>
3.	Priorytet FEP 2021-2027	PRIORYTET 6 – ROZWÓJ ZRÓWNOWAŻONY TERYTORYALNIE
4.	Cel szczegółowy FEP 2021-2027	Cel szczegółowy 5(ii) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, na poziomie lokalnym, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie
5.	Zakres rzeczowy – typ projektu zgodny z FEP 2021-2027	TYP: Ochrona, rozwój i promowanie publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych CEL: Wsparcie rozwoju społecznego i gospodarczego Bieszczad poprzez rozwój i promowanie publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych wykorzystujących niematerialne oraz materialne dziedzictwo naturalne i kulturowe. ZAKRES: 1. Budowa tematycznego placu zabaw Solinka w Wetlinie (Lider). 2. Budowa tematycznego placu zabaw San w Polańczyku (Partner). 3. Budowa publicznej infrastruktury turystycznej (mała infrastruktura, tj. ławki i tematyczny plac zabaw) w Cisnej (Partner).
6.	Budżet projektu PLN	15 000 000,00, w tym dofinansowanie UE 12 750 000,00 + wkład własny 2 250 000,00
7.	Okres realizacji projektu	III kw. 2025 – III kw. 2028

Projekt 4

1.	Tytuł projektu	Szlak rowerowy Bieszczadzkich Dolin: Krzywe – Polańczyk, rozwój infrastruktury rowerowej w korytarzu szlaku Velo San (503), Velo Bieszczady (502) i łącznika Velo Solinka (6) wraz z budową Bieszczadzkiego Centrum Turystyki Rowerowej w Krzywym.
2.	Lider/partner projektu	Lider: Gmina Cisna Partner: Partnerzy kwalifikowalny w zakresie typów beneficjentów dla działania FEPK.06.02 <i>Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich i małych miast</i>
3.	Priorytet FEP 2021-2027	PRIORYTET 6 – ROZWÓJ ZRÓWNOWAŻONY TERYTORIALNIE
4.	Cel szczegółowy FEP 2021-2027	Cel szczegółowy 5(ii) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, na poziomie lokalnym, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie
5.	Zakres rzeczowy – typ projektu zgodny z FEP 2021-2027	TYP: Ochrona, rozwój i promowanie publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych CEL: Wsparcie rozwoju społecznego i gospodarczego Bieszczad poprzez rozwój i promowanie publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych na szlaku rowerowym oraz turystyki rowerowej. ZAKRES: 1. Budowa MOR w Krzywym – Bieszczadzkie Centrum Turystyki Rowerowej „Rowerowa Chata” wraz z zagospodarowaniem terenu (Lider). 2. Budowa MOR w Polańczyku (Partner). 3. Budowa MOR w Majdanie (Partner). 4. Budowa Pumptracka w Cisnej (Lider). 5. Budowa ścieżki rowerowej Strzebowiska – Krzywe (Lider). 6. Wyznaczenie i oznakowanie szlaku rowerowego Krzywe – Polańczyk (Lider).
6.	Budżet projektu PLN	15 000 000,00, w tym dofinansowanie UE 12 750 000,00 + wkład własny 2 250 000,00
7.	Okres realizacji projektu	III kw. 2025 – III kw. 2028

Projekt 5

1.	Tytuł projektu	Bieszczadzka panorama Komańczy i Baligrodu
2.	Lider/partner projektu	Lider: Gminny Ośrodek Kultury w Komańczy Partner: Partnerzy kwalifikowalni w zakresie typów beneficjentów dla działania FEPK.06.02 <i>Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich i małych miast</i>
3.	Priorytet FEP 2021-2027	PRIORYTET 6 – ROZWÓJ ZRÓWNOWAŻONY TERYTORIALNIE
4.	Cel szczegółowy FEP 2021-2027	Cel szczegółowy 5(ii) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, na poziomie lokalnym, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie
5.	Zakres rzeczowy – typ projektu zgodny z FEP 2021-2027	TYP: Fizyczna odnowa i bezpieczeństwo przestrzeni publicznych. CEL: Wsparcie rozwoju społecznego i gospodarczego Bieszczad poprzez atrakcyjne, funkcjonalne i podnoszące bezpieczeństwo zagospodarowanie ogólnodostępnej przestrzeni publicznej na terenie gminy Komańcza i Baligród dla poprawy warunków integracji, aktywności i wypoczynku mieszkańców. ZAKRES: 1. Zagospodarowanie przestrzeni publicznej celem stworzenia miejsca rekreacji „Punkt widokowy w Kulasznej i Wysoczanach” (Lider). 2. Zagospodarowanie bezpiecznej przestrzeni publicznej poprzez stworzenie strefy wypoczynku nad rzeką Hoczewką i miejsca integracji dla mieszkańców przy GOK w Baligrodzie (Partner). 3. Utworzenie leśnej strefy wypoczynku i integracji poprzez urządzenie punktów wejścia do lasu (Partner).
6.	Budżet projektu PLN	15 000 000,00, w tym dofinansowanie UE 12 750 000,00 + wkład własny 2 250 000,00
7.	Okres realizacji projektu	III kw. 2025 – III kw. 2028

Projekt 6

1.	Tytuł projektu	Kultura i dziedzictwo kulturowe Bieszczad – zachowanie zabytkowych cerkwi oraz nowe możliwości usług kultury.
2.	Lider/partner projektu	Lider: Gmina Komańcza Partner: Gmina Baligród, Partnerzy kwalifikowalni w zakresie typów beneficjentów dla działania FEPK.06.02 <i>Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich i małych miast</i>
3.	Priorytet FEP 2021-2027	PRIORYTET 6 – ROZWÓJ ZRÓWNOWAŻONY TERYTORIALNIE
4.	Cel szczegółowy FEP 2021-2027	Cel szczegółowy 5(ii) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, na poziomie lokalnym, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie
5.	Zakres rzeczowy – typ projektu zgodny z FEP 2021-2027	TYP: Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury. CEL: Wsparcie rozwoju społecznego i gospodarczego Bieszczad poprzez wzrost możliwości świadczenia nowych usług instytucji kultury w Rzepedzi i Baligrodzie oraz prace restauratorskie i konserwatorskie w obiektach zabytkowych, dla poprawy warunków włączenia społecznego i integracji mieszkańców. ZAKRES: 1. Rozwój usług instytucji kultury poprzez przebudowę i wyposażenie obiektu dawnego kina „Mozaika” w Rzepedzi (Lider). 2. Rozwój usług instytucji kultury poprzez przebudowę i wyposażenie obiektu dawnego kina w Baligrodzie (Partner). 3. Utworzenie Izby Kultury i Tradycji Łemkowskiej (Partner). 4. Prace restauratorskie i konserwatorskie przy zabytkowych Cerkwiach (Partner).
6.	Budżet projektu PLN	15 000 000,00, w tym dofinansowanie UE 12 750 000,00 + wkład własny 2 250 000,00
7.	Okres realizacji projektu	III kw. 2025 – III kw. 2028

Projekt 7

1.	Tytuł projektu	Bieszczad.ski Wańkowa - zimowa wizytówka województwa podkarpackiego
2.	Lider/partner projektu	Lider: Gmina Olszanica / Przedsiębiorstwo Rozwoju Infrastruktury Gminy Olszanica „PRI” Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością Partner: Partnerzy kwalifikowalni w zakresie typów beneficjentów dla działania FEPK.06.02 Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich i małych miast
3.	Priorytet FEP 2021-2027	PRIORYTET 6 – ROZWÓJ ZRÓWNOWAŻONY TERYTORIALNIE
4.	Cel szczegółowy FEP 2021-2027	Cel szczegółowy 5(ii) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, na poziomie lokalnym, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie
5.	Zakres rzeczowy – typ projektu zgodny z FEP 2021-2027	TYP: Ochrona, rozwój i promowanie publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych CEL: Wsparcie rozwoju społecznego i gospodarczego Bieszczad poprzez rozwój i promowanie publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych w sezonie zimowym. ZAKRES: 1. Montaż urządzeń do uruchomienia specjalistycznej trasy narciarstwa zjazdowego takich jak między innymi: kolej krzesełkowa – wyciąg narciarski, system naśnieżania i oświetlenia itp. (Lider). 2. Zakup urządzeń, między innymi: armatek śnieżnych, stacji transformatorowej, przeszkód do urządzenia snowparku itp. (Lider i Partner).
6.	Budżet projektu PLN	15 000 000,00, w tym dofinansowanie UE 12 750 000,00 + wkład własny 2 250 000,00
7.	Okres realizacji projektu	III kw. 2025 – III kw. 2028

Projekt 8

1.	Tytuł projektu	Bieszczadzki Szlak Caravanningowy
2.	Lider/partner projektu	Lider: Gmina Olszanica / Przedsiębiorstwo Rozwoju Infrastruktury Gminy Olszanica „PRI” Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością Partner: Partnerzy kwalifikowalni w zakresie typów beneficjentów dla działania FEPK.06.02 Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich i małych miast
3.	Priorytet FEP 2021-2027	PRIORYTET 6 – ROZWÓJ ZRÓWNOWAŻONY TERYTORIALNIE
4.	Cel szczegółowy FEP 2021-2027	Cel szczegółowy 5(ii) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, na poziomie lokalnym, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie
5.	Zakres rzeczowy – typ projektu zgodny z FEP 2021-2027	TYP: Ochrona, rozwój i promowanie publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych CEL: Wsparcie rozwoju społecznego i gospodarczego Bieszczad poprzez rozwój i promowanie publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych na szlaku caravanningowym oraz turystyki caravanningowej. ZAKRES: 1. Budowa i wyposażenie Kempingu w Zwierzyniu (Lider). 2. Budowa MOK w Wańkowej (Lider). 3. Budowa MOK w Komańczy (Partner). 4. Budowa MOK w Cisnej (Partner). 5. Budowa MOK w Polańczyku (Partner). 6. Budowa MOK w Baligrodzie (Partner).
6.	Budżet projektu PLN	15 000 000,00, w tym dofinansowanie UE 12 750 000,00 + wkład własny 2 250 000,00
7.	Okres realizacji projektu	III kw. 2025 – III kw. 2028

Projekt 9

1.	Tytuł projektu	Bieszczadzki klimat gminy Olszanica i Solina — funkcjonalna i estetyczna przestrzeń publiczna
2.	Lider/partner projektu	Lider: Gmina Olszanica Partner: Partnerzy kwalifikowalni w zakresie typów beneficjentów dla działania FEPK.06.02 <i>Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich i małych miast</i>
3.	Priorytet FEP 2021-2027	PRIORYTET 6 – ROZWÓJ ZRÓWNOWAŻONY TERYTORIALNIE
4.	Cel szczegółowy FEP 2021-2027	Cel szczegółowy 5(ii) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, na poziomie lokalnym, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie
5.	Zakres rzeczowy – typ projektu zgodny z FEP 2021-2027	TYP: Fizyczna odnowa i bezpieczeństwo przestrzeni publicznych. CEL: Wsparcie rozwoju społecznego i gospodarczego Bieszczad poprzez atrakcyjne, funkcjonalne i podnoszące bezpieczeństwo zagospodarowanie ogólnodostępnej przestrzeni publicznej w miejscowościach gminy Olszanica i Solina. ZAKRES: 1. Odnowa przestrzeni publicznej poprzez budowę placów zabaw i siłowni plenerowych oraz innych miejsc aktywności mieszkańców (Lider). 2. Odnowa otwartych placów i skwerów oraz innych miejsc integracji i wypoczynku mieszkańców (Lider i Partner).
6.	Budżet projektu PLN	15 000 000,00, w tym dofinansowanie UE 12 750 000,00 + wkład własny 2 250 000,00
7.	Okres realizacji projektu	III kw. 2025 – III kw. 2028

Projekt 10

1.	Tytuł projektu	Szlak rowerowy Bieszczadzkich Aniołów: Polańczyk – Wołkowyja – Łopienka, rozwój infrastruktury rowerowej w korytarzu szlaku Velo San (503) i łącznika Velo Solinka (6) wraz z budową Karpackiego Centrum Turystyki Rowerowej w Wołkowie
2.	Lider/partner projektu	Lider: Gmina Solina Partner: Partnerzy kwalifikowalni w zakresie typów beneficjentów dla działania FEPK.06.02 <i>Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich i małych miast</i> ,
3.	Priorytet FEP 2021-2027	PRIORYTET 6 – ROZWÓJ ZRÓWNOWAŻONY TERYTORIALNIE
4.	Cel szczegółowy FEP 2021-2027	Cel szczegółowy 5(ii) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, na poziomie lokalnym, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie
5.	Zakres rzeczowy – typ projektu zgodny z FEP 2021-2027	TYP: Ochrona, rozwój i promowanie publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych CEL: Wsparcie rozwoju społecznego i gospodarczego Bieszczad poprzez rozwój i promowanie publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych na szlaku rowerowym oraz turystyki rowerowej. ZAKRES: 1. Budowa MOR w Polańczyku (Lider). 2. Budowa MOR w Wołkowie – Karpackiego Centrum Turystyki Rowerowej (Lider). 3. Budowa single tracka w Rybnym (Lider). 4. Budowa ścieżki rowerowej Tyskowa – Przełęcz Hycza (teren gminy Solina) (Lider). 5. Budowa szlaku Przełęcz Hycza – Łopienka (teren gminy Cisna) (Partner). 6. Budowa single tracka Myczków – Rybne (Lider). 7. Budowa szlaku Stebne – Żernica Wielka (Partner). 8. Wyznaczenie i oznakowanie szlaku rowerowego (Partner).
6.	Budżet projektu PLN	15 000 000,00, w tym dofinansowanie UE 12 750 000,00 + wkład własny 2 250 000,00
7.	Okres realizacji projektu	III kw. 2025 – III kw. 2028

Projekt 11

1.	Tytuł projektu	Szlak rowerowy Szmaragdowa Pętla Wokół Bieszczadzkich Jezior: Polańczyk – Solina – Zwierzyń – Myczkowce – Solina – Polańczyk, rozwój infrastruktury rowerowej w korytarzu szlaku Velo San (503).
2.	Lider/partner projektu	Lider: Gmina Solina Partner: Powiat Leski, Partnerzy kwalifikowalni w zakresie typów beneficjentów dla działania FEPK.06.02 Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich i małych miast
3.	Priorytet FEP 2021-2027	PRIORYTET 6 – ROZWÓJ ZRÓWNOWAŻONY TERYTORIALNIE
4.	Cel szczegółowy FEP 2021-2027	Cel szczegółowy 5(ii) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, na poziomie lokalnym, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie
5.	Zakres rzeczowy – typ projektu zgodny z FEP 2021-2027	TYP: Ochrona, rozwój i promowanie publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych CEL: Wsparcie rozwoju społecznego i gospodarczego Bieszczad poprzez rozwój i promowanie publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych na szlaku rowerowym oraz turystyki rowerowej. ZAKRES: 1. Budowa ścieżki rowerowo-piesznej nad Jeziorem Solińskim w Polańczyku (Lider). 2. Budowa MOR w Polańczyku (Partner). 3. Budowa MOR w Zwierzyniu (Partner). 4. Budowa szlaku rowerowego Myczków – Solina (Partner). 5. Budowa szlaku rowerowego w Niżnej Bereźnicy (Partner). 6. Wyznaczenie i oznakowanie szlaku rowerowego (Partner).
6.	Budżet projektu PLN	15 000 000,00, w tym dofinansowanie UE 12 750 000,00 + wkład własny 2 250 000,00
7.	Okres realizacji projektu	III kw. 2025 – III kw. 2028

Projekt 12

1.	Tytuł projektu	Bezpieczna Przestrzeń Bieszczad – poprawa bezpieczeństwa przestrzeni publicznej na szlakach i akwenach wodnych
2.	Lider/partner projektu	Lider: Powiat Leski Partner: Partner kwalifikowalny w zakresie typów beneficjentów dla działania FEPK.06.02 <i>Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich i małych miast</i>
3.	Priorytet FEP 2021-2027	PRIORYTET 6 – ROZWÓJ ZRÓWNOWAŻONY TERYTORIALNIE
4.	Cel szczegółowy FEP 2021-2027	Cel szczegółowy 5(ii) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, na poziomie lokalnym, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie
5.	Zakres rzeczowy – typ projektu zgodny z FEP 2021-2027	TYP: Ochrona, rozwój i promowanie publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych CEL: Wsparcie rozwoju społecznego i gospodarczego Bieszczad poprzez poprawę bezpieczeństwa przestrzeni publicznej na szlakach i akwenach wodnych dla zwiększenia atrakcyjności turystycznej i rozwoju zrównoważonej turystyki. ZAKRES: 1. Budowa pomostu działań poszukiwawczych PSP nad Jeziorem Solińskim w Polańczyku (Partner). 2. Budowa pomostu ratownictwa wodnego nad Jeziorem Solińskim w Polańczyku (Partner). 3. Zakup sprzętu ratowniczego i poszukiwawczego dla PSP, podmiotu ratownictwa wodnego i podmiotów ratownictwa z terenu gmin Baligród, Cisna, Komańcza, Olszanica i Solina (Partner). 4. Zakup sprzętu oraz powstanie infrastruktury do rozwoju zrównoważonej turystyki oraz poprawy bezpieczeństwa obsługi ruchu turystycznego, tj. m.in. szlaki rowerowe, altanki przy szlakach turystycznych, stojaki na rowery oraz ogólnodostępna infrastruktura zejścia do Jeziora Solińskiego i wypoczynku na brzegu (Lider i Partner).
6.	Budżet projektu PLN	15 000 000,00, w tym dofinansowanie UE 12 750 000,00 + wkład własny 2 250 000,00
7.	Okres realizacji projektu	III kw. 2025 – III kw. 2028

Źródło: Opracowanie własne na podstawie tabeli zamieszczonej na stronie internetowej Serwisu Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego, rpo.podkarpackie.pl

Tabela 8 Projekt strategiczne komplementarne**Okres realizacji:** 2025–2030+**Źródło finansowania:** Fundusze Europejskie dla Podkarpacia i inne dostępne środki krajowe z UE 2021–2027, Fundusze UE 2028-2035, Inne środki zewnętrzne publiczne i prywatne, środki własne

Lp.	Lider Partnerstwa	Tytuł	Wartość (zł)	Finansowanie zewnętrzne (zł)	Środki własne (zł)
13	Fundacja Bieszczadzkiej Kolejki Leśnej	Zachowanie i udostępnianie materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego Bieszczadzkiej Kolejki Leśnej z promocją i ochroną dziedzictwa naturalnego Bieszczad (1.2.3)	40 000 000	32 000 000	8 000 000
14	Gmina Baligród	Poprawa infrastruktury komunalnej (3.2.1)	75 000 000	60 000 000	15 000 000
15	Gmina Baligród	Koordinacja kalendarza wydarzeń (2.2.3)	250 000	200 000	50 000
16	Gmina Baligród	Zielona Dolina Hoczewki – rewitalizacja przestrzeni nadrzecznej (1.2.3)	20 000 000	16 000 000	4 000 000
17	Gmina Cisna	Program edukacji i wsparcia ograniczenia niskiej emisji (3.2.2)	25 000 000	20 000 000	5 000 000
18	Gmina Cisna	Program wsparcia twórców lokalnych i rolników (1.2.1)	500 000	400 000	100 000
19	Gmina Cisna	Spacer w chmurach połonin – Bieszczad-Walk (1.2.3)	30 000 000	24 000 000	6 000 000
20	Gmina Komańcza	Program wsparcia inicjatyw oddolnych mieszkańców (2.2.2)	5 000 000	4 000 000	1 000 000
21	Gmina Komańcza	Program premiowania osób zamieszkających i płacących podatek w Bieszczadach (2.2.1)	500 000	400 000	100 000
22	Gmina Komańcza	Rewitalizacja wąskotorowej kolejki leśnej (1.2.3)	35 000 000	28 000 000	7 000 000
23	Gmina Olszanica	Poprawa dostępności i jakości usług edukacyjnych, społecznych i sportowych (2.2.1)	50 000 000	40 000 000	10 000 000
24	Gmina Olszanica	Program edukacji mieszkańców i turystów w zakresie zrównoważonego rozwoju (3.2.3)	500 000	400 000	100 000
25	Gmina Olszanica	Bieszczad.ski Wańkowa - rozwój oferty (1.2.3)	30 000 000	24 000 000	6 000 000
26	Gmina Solina	System integracji i organizacja podmiotów turystycznych (1.2.2)	1 250 000	1 000 000	250 000
27	Gmina Solina	Program rozwoju pasji i talentów mieszkańców (2.2.3)	5 000 000	4 000 000	1 000 000
28	Gmina Solina	Rozwój infrastruktury około uzdrowiskowej, uzdrowiskowej i urządzeń lecznictwa uzdrowiskowego w Polańczyku (1.2.3)	50 000 000	40 000 000	10 000 000
29	Gmina Solina	Budowa szlaków i ścieżek rowerowych wraz z infrastrukturą towarzyszącą (1.2.3)	60 000 000	48 000 000	12 000 000
30	Gmina Solina	Zielono-błękitna infrastruktura publiczna Jeziora Solińskiego i Myczkowieckiego (1.2.3)	30 000 000	24 000 000	6 000 000
SUMA			458 000 000	366 400 000	91 600 000

Źródło: Opracowanie własne

3.2.1. Opis podejścia zintegrowanego

W ramach instrumentu IIT mogą być realizowane wyłącznie projekty zintegrowane, rozwiązujące wspólne problemy, w tym projekty realizowane wspólnie na etapie przygotowania, wykonania lub eksploatacji. Mając na uwadze rozwój regionu, pobudzenie gospodarcze i podniesienie jakości życia mieszkańców obszaru Partnerstwa Turystyczne Bieszczady oraz dostrzegając korzyści płynące z integracji środowisk samorządowych na rzecz harmonijnego, społeczno-gospodarczego rozwoju obszaru Partnerstwa, a także dążąc do jak najlepszego wykorzystania wspólnego potencjału kulturowego, turystycznego i przyrodniczego podjęto współpracę służącą realizacji wspólnych przedsięwzięć na rzecz wspomagania rozwoju turystycznego Bieszczad. Projekty zaplanowane do realizacji w ramach niniejszej Strategii mają charakter zintegrowany – obejmują różne sektory (społeczny, gospodarczy, środowiskowy) i różne terytoria administracyjne, a także integrują kilka rodzajów interesariuszy. Projekty strategiczne są ze sobą powiązane i komplementarne nie tylko względem siebie, ale też w stosunku do już zrealizowanych inwestycji na obszarze, dzięki czemu ich realizacja przyczyni się do osiągnięcia efektu synergii. Początkowym etapem prac nad dokumentem było przeprowadzenie analizy, na podstawie której określono konkretne, wspólne dla obszaru problemy do rozwiązania, a także potencjały, które należy wykorzystać do jego rozwoju. Projekty określone do realizacji w ramach instrumentu IIT zostały zaplanowane w sposób partnerski i w taki sam sposób będą wdrażane. O podejściu zintegrowanym świadczy też to, że dokonano integracji wymiaru społecznego i gospodarczego.

W ramach IIT realizowane będą:

- cel operacyjny 1.1. *Rozwój publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych (IIT) w ramach celu strategicznego 1. Wysoki poziom przedsiębiorczości mieszkańców Bieszczad;*
- cel operacyjny 2.1. *Rozwój usług i promocja kultury, dziedzictwa kulturowego i naturalnego (IIT) w ramach celu strategicznego 2. Mieszkańcy włączeni w rozwój i zachowanie tożsamości Bieszczad;*
- cel operacyjny 3.1. *Odnowa i funkcjonalność przestrzeni publicznych (IIT) w ramach celu strategicznego 3. Zachowanie środowiska naturalnego i ład przestrzeni Bieszczad.*

Cele strategiczne oraz wyróżnione w ramach nich cele operacyjne i kierunki działań wzajemnie się uzupełniają, a ich realizacja pozwoli na kompleksowy rozwój obszaru Partnerstwa Turystyczne Bieszczady. Efekty realizacji kierunków działań wyróżnionych w ramach poszczególnych celów są spójne i wykazują zintegrowanie oraz pozwolą na osiągnięcie zakładanych celów. Przedmiotowy dokument w kompleksowy sposób odpowiada na potrzeby społeczności lokalnej oraz wykorzystuje istniejące potencjały. Oprócz wyróżnionych projektów zintegrowanych planowanych do dofinansowania w ramach FEP 2021–2027, realizacja celów strategicznych możliwa będzie również dzięki wdrażaniu projektów komplementarnych, finansowanych z innych źródeł. Cele operacyjne 1.1, 2.1 oraz 3.1 będą realizowane poprzez projekty strategiczne w formule IIT w ramach *Funduszy Europejskich dla Podkarpacia 2021–2027*.

Efekty podejmowanych działań w ramach Celu 1 będą spójne i przyczynią się do poprawy konkurencyjności gospodarczej Partnerstwa Turystyczne Bieszczady. Ponadto Cel 1

będzie komplementarny z Celem 3 i przyczyni się do poprawy jakości życia mieszkańców oraz atrakcyjności tego obszaru jako miejsca dobrego do zamieszkania i inwestowania. Prowadzenie działań w ramach Celu strategicznego 1 oddziałuje na prowadzone działania w ramach Celu strategicznego 2, z uwagi na wzrost popytu na różnego rodzaju usługi oferowane na terenie Partnerstwa, jak również na planowane działania w ramach Celu strategicznego 3 i konieczność rozwijania infrastruktury technicznej, w tym w szczególności komunikacyjnej oraz turystycznej.

3.2.2. Szacunkowe ramy finansowe i potencjalne źródła finansowania

Indykatywne ramy finansowe *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030* obejmują projekty strategiczne, które wynikają z planów projektowych samorządów Partnerstwa Turystyczne Bieszczady, podległych im jednostek organizacyjnych, jak również projektów zgłoszonych przez mieszkańców i przedsiębiorców. Ponadto plany projektowe odpowiadają na możliwości ich sfinansowania z uwzględnieniem sytuacji budżetowej gmin, ponieważ „wskaźnik G – podstawowych dochodów podatkowych na 1 mieszkańca gminy przyjęty do obliczania subwencji wyrównawczej na 2024 r.” wynosi dla poszczególnych gmin: Cisna 3 567,07 zł, Baligród 1 481,95 zł, Olszanica 1 344,34 zł, Solina 3 865,28 zł oraz Komańcza 3 268,80 zł (przy wskaźniku dla Polski 2 788,93 zł), co oznacza niedostateczną samodzielność finansową wszystkich jednostek i w istotny sposób determinuje zdolność realizacji długookresowych działań rozwojowych inwestycyjnych i nieinwestycyjnych.

Podsumowanie podanych wartości brutto poszczególnych projektów pozwoliło określić szacunkowe ramy finansowe dokumentu z podziałem na różne źródła finansowania (także spoza funduszy polityki spójności na lata 2021–2027 – publiczne i prywatne środki krajowe w celu realizacji zasady dodatkowości środków Unii Europejskiej). Realizacja Strategii i dobór źródeł finansowania będzie procesem dynamicznym, jednak kluczowymi źródłami finansowania projektów, poza budżetami gmin, będą programy polityki spójności i polityki rolnej UE na lata 2021–2027 oraz Krajowy Plan Odbudowy.

Polityka spójności na lata 2021–2027 obejmuje następujące fundusze: Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego (EFRR), Fundusz Spójności (FS), Europejski Fundusz Społeczny+ (EFS+) oraz Fundusz Sprawiedliwej Transformacji (FST). Wspólna polityka rybołówstwa obejmuje Europejski Fundusz Morski i Rybacki (EFMR). Fundusze te wzajemnie się uzupełniają. W odniesieniu do Krajowego Planu Odbudowy należy zauważyć, że środki dostępne w ramach Instrumentu na Rzecz Odbudowy i Zwiększania Odporności traktowane są na poziomie unijnego budżetu jako oddzielny element nowej architektury wspólnotowych finansów, a ich celem jest ograniczenie negatywnego wpływu pandemii COVID-19 na gospodarkę Unii Europejskiej, ze szczególnym uwzględnieniem potrzeby wzmocnienia jej odporności na podobne tego typu sytuacje w przyszłości. Fundusze te podlegają nieco innym zasadom podziału niż ma to miejsce w przypadku polityki spójności, gdzie pewnym standardem jest podejście regionalne. W zakresie programów polityki rolnej Unii Europejskiej 2021–2027 nastąpiło przesunięcie w programowaniu Wspólnej Polityki Rolnej (wydłużenie PROW 2014–2020 o dwa lata przy jednocześnie zwiększonej alokacji na niektóre działania).

Plan Strategiczny dla Wspólnej Polityki Rolnej 2023–2027 będzie wspierać zrównoważony rozwój polskich gospodarstw, sektora przetwórstwa i poprawę warunków życia i pracy w małych miejscowościach wiejskich. WPR będzie wspierać zrównoważone metody gospodarowania, przyjazne klimatowi i środowisku, chroniące wodę, glebę i powietrze oraz bioróżnorodność. Sprzyjać będzie produkcji i wykorzystaniu zrównoważonej energii. Wzmacniana będzie różnorodność gospodarstwa, w tym biogospodarka. Poprawa dynamiki rozwojowej zwiększy aktywność zawodową i społeczną mieszkańców terenów wiejskich i osób wykluczonych. Upowszechniane i wdrażane będą rozwiązania naukowe i innowacyjne, w tym cyfrowe, usuwające bariery rozwojowe wsi i rolnictwa⁷⁰.

Poza wskazanymi powyżej źródłami i instrumentami finansowania, jako źródła finansowania Strategii należy wziąć pod uwagę także różne programy krajowe, takie jak m.in. Rządowy Fundusz Rozwoju Dróg czy Program Inwestycji Strategicznych i inne środki z budżetu państwa pozostające do dyspozycji poszczególnych ministerstw, dedykowane fundusze i programy. Istotne mogą też być, inne niż w ramach Unii Europejskiej, fundusze ze źródeł europejskich, np. fundusze norweskie i fundusze Europejskiego Obszaru Gospodarczego.

Zważywszy na złożoność i wielowątkowość projektów ujętych w Strategii, ich finansowanie powinno zostać oparte na wykorzystaniu środków pochodzących z różnych źródeł oraz łączeniu różnych instrumentów i narzędzi finansowych.

Strategia Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady będzie mogła być realizowana w oparciu o wykorzystanie instrumentów i narzędzi międzynarodowych, takich jak:

- Horyzont Europa, Kreatywna Europa, Erasmus+, RescEU, LIFE, Fundusz InvestEU, Łącząc Europę, Cyfrowa Europa, Interreg (Komisja Europejska), a także EU4Health oraz REACT UE;
- instrumenty Europejskiego Banku Inwestycyjnego, Banku Światowego, Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju, a także innych międzynarodowych instytucji finansowych.

Przy tworzeniu ram finansowych warto wziąć pod uwagę analizę dochodów i wydatków gmin z ostatnich kilku lat oraz aktywności gmin w pozyskiwaniu pozabudżetowych źródeł finansowania działań. Należy zwrócić uwagę, że dochody własne gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w przeliczeniu na 1 mieszkańca w ostatnich latach wahały się, ostatecznie w 2023 r. wartość dochodów własnych wynosiła 4 282,1 zł i była wyższa niż w województwie (2 789,0 zł) i Polsce (3 875,6 zł), co jest pozytywnym zjawiskiem. Na podstawie dochodów ogółem, a także dochodów własnych, można określić sprawność finansową danej jednostki – obrazuje ją procentowy wskaźnik dochodów własnych w dochodach ogółem. Udział tych dochodów w dochodach ogółem na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2023 r. wynosił 42,0% i był niższy niż w roku początkowym (2019), a także przyjął trend malejący. W 2023 r. wartość wskaźnika dla Partnerstwa była wyższa niż w województwie podkarpackim, ale niższa niż w kraju. Dochody budżetu ogółem w przeliczeniu na 1 mieszkańca na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2023 r.

⁷⁰ Plan Strategiczny dla Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2023–2027, lipiec 2022 r.

wynosiły 10 131,6 zł, co stanowiło wartość wyższą niż w województwie (7 039,9 zł) i Polsce (7 561,8 zł). Średni udział w podatkach stanowiących dochód budżetu państwa w postaci wpływów z podatku dochodowego od osób fizycznych w przeliczeniu na 1 mieszkańca w gminach Partnerstwa w 2022 r. wynosił 1 307,3 zł, a w kolejnym roku: 531,6 zł i był niższy niż w roku początkowym (2019), a także niższy niż w województwie podkarpackim (750,0 zł) i Polsce (1 175,3 zł).

Poza dochodami, odzwierciedleniem sytuacji finansowej gminy są jej wydatki. W przypadku gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady wydatki ogółem w przeliczeniu na 1 mieszkańca z roku na rok były coraz wyższe, w 2019 r. wynosiły 6 559 zł, a w 2023 – 10 525 zł – wzrost ten jest odzwierciedleniem wyższych dochodów. W porównaniu do obszarów podobnych, województwa i kraju wydatki ogółem w przeliczeniu na 1 mieszkańca w 2023 r. dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady były najwyższe. Ważnym aspektem zdolności inwestycyjnych Partnerstwa Turystyczne Bieszczady jest wykorzystanie środków unijnych na realizację działań przez samorządy Partnerstwa. Aktywność w tym zakresie odzwierciedla liczba umów/decyzji o dofinansowanie. Gmina Solina jest liderem (wśród gmin wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady) w zakresie aktywności w zdobywaniu środków z programów operacyjnych – w 2024 r. beneficjenci z terenu gminy uzyskali dofinansowanie na realizację 41 projektów z programów operacyjnych (w tym 38 w ramach RPO Województwa Podkarpackiego), beneficjenci z Gminy Cisna – 15 projektów (w tym 11 z RPO Województwa Podkarpackiego), beneficjenci z Gminy Baligród – 14 projektów (w tym 13 z RPO), beneficjenci z Gminy Olszanica – 12 projektów (w tym 10 z RPO), natomiast beneficjenci z Gminy Komańcza – 10 projektów (w tym 5 projektów w ramach RPO). Beneficjenci z terenu Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r. uzyskali dofinansowanie na realizację 92 projektów z programów operacyjnych (w tym 77 z RPO)⁷¹.

W tabeli 9 przedstawiono najbardziej prawdopodobne źródła finansowania projektów strategicznych i zadań w ramach celów operacyjnych. Projekty mogą być realizowane w całości z jednego źródła lub częściowo z kilku źródeł, obecnie nie jest możliwe przypisanie z pewnością konkretnego źródła finansowania do konkretnego projektu. W tabeli 10 przedstawiono generalną, przewidywaną kwotę wydatków w ramach poszczególnych celów strategicznych i operacyjnych – koszt realizacji całego planu operacyjnego, natomiast w tabeli 11 przedstawiono generalną, przewidywaną kwotę wydatków na realizację projektów finansowanych w trybie konkurencyjnym z instrumentu IIT.

⁷¹ Dane GUS.

Tabela 9 Możliwe źródła finansowania projektów strategicznych i działań w ramach *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030*

Lp.	Źródło finansowania	Obszary wsparcia w ramach zidentyfikowanego źródła finansowania
1.	<i>Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021–2027 (FEnKS)</i>	FEnKS to następca <i>Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko</i> (POIiŚ). Program przyczyni się do rozwoju gospodarki niskoemisyjnej, ochrony środowiska oraz przeciwdziałania i adaptacji do zmian klimatu. FEnKS wesprze również inwestycje transportowe oraz dofinansuje ochronę zdrowia i dziedzictwo kulturowe. W ramach FEnKS będzie można inwestować w: • obniżenie emisyjności gospodarki i transformację w kierunku gospodarki przyjaznej środowisku i o obiegu zamkniętym; • budowę efektywnego i odpornego systemu transportowego, o jak najniższym negatywnym wpływie na środowisko naturalne; • dokończenie realizacji odcinków sieci bazowej TEN-T do roku 2030; • poprawę bezpieczeństwa transportu, • zapewnienie równego dostępu do opieki zdrowotnej oraz poprawę odporności systemu ochrony zdrowia; • wzmocnienie roli kultury w rozwoju społecznym i gospodarczym.
2.	<i>Fundusze Europejskie dla Nowoczesnej Gospodarki (FENG)</i>	Program jest kontynuacją dwóch wcześniejszych programów: <i>Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka 2007–2013</i> (POIG) oraz <i>Programu Operacyjnego Inteligentny Rozwój 2014–2020</i> (POIR). FENG będzie wspierał realizację projektów badawczo-rozwojowych, innowacyjnych oraz takich, które zwiększają konkurencyjność polskiej gospodarki. Z programu będą mogli skorzystać m.in. przedsiębiorcy, instytucje z sektora nauki, konsorcja przedsiębiorstw oraz instytucje otoczenia biznesu, w szczególności ośrodki innowacji.
3.	<i>Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027 (FERS)</i>	Następca <i>Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój</i> (POWER). W programie FERS będzie realizowane wsparcie na rzecz m.in. poprawy sytuacji osób na rynku pracy, zwiększenia dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami, zapewnienia opieki nad dziećmi, podnoszenia jakości edukacji i rozwoju kompetencji, integracji społecznej, rozwoju usług społecznych i ekonomii społecznej oraz ochrony zdrowia. Program ten będzie szczególnie istotny dla realizacji kierunku działań Strategii: 2.2.2. <i>Wsparcie inicjatyw oddolnych mieszkańców</i> , ale częściowo także dla innych kierunków działań.
4.	<i>Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy (FERC)</i>	Program jest następcą <i>Programu Operacyjnego Polska Cyfrowa</i> (POPC), który w latach 2014–2020 wspierał cyfryzację w Polsce. FERC będzie koncentrował się przede wszystkim na: zwiększeniu dostępu do ultraszybkiego Internetu szerokopasmowego, udostępnieniu zaawansowanych e-usług pozwalających w pełni na elektroniczne załatwienie spraw obywateli i przedsiębiorców, zapewnieniu cyberbezpieczeństwa w ramach nowego dedykowanego obszaru interwencji, rozwoju gospodarki opartej na danych, wykorzystującej najnowsze technologie cyfrowe, rozwoju współpracy międzysektorowej na rzecz tworzenia cyfrowych rozwiązań problemów społeczno-gospodarczych, wsparciu rozwoju zaawansowanych kompetencji cyfrowych, w tym również w obszarze cyberbezpieczeństwa dla jednostek samorządu terytorialnego (JST) i przedsiębiorców. Program ten będzie szczególnie istotny dla realizacji celu operacyjnego Strategii: 2.2. <i>Budowanie wspólnot lokalnych</i> , ale częściowo także dla innych kierunków działań.
5.	<i>Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021–2027 (FEP 2021–2027)</i>	Następca <i>Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego na lata 2014–2020</i> , środki w ramach <i>Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego i Europejskiego Funduszu Społecznego</i> +. Priorytety programu ⁷² : 1) Konkurencyjna i cyfrowa gospodarka; 2) Energia i środowisko; 3) Mobilność miejska; 4) Mobilność i łączność; 5) Przyjazna przestrzeń społeczna; 6) Rozwój zrównoważony terytorialnie; 7) Kapitał ludzki gotowy do zmian;

⁷² Priorytety podano na podstawie dokumentu *Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021–2027. Zmień swoją przyszłość*, przyjętego przez Zarząd Województwa Podkarpackiego w dniu 20 grudnia 2022 r. w związku z decyzją wykonawczą Komisji Europejskiej nr C(2022)8692 z dnia 2 grudnia 2022 r. zatwierdzającą program regionalny *Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021–2027*.

		8) Rozwój lokalny kierowany przez społeczność; 9) Pomoc techniczna (EFRR); 10) Pomoc techniczna (EFS+). Przewiduje się, że znaczna część projektów i działań realizowana będzie właśnie z dofinansowaniem w ramach tego programu. W ramach FEP 2021–2027 możliwe będzie finansowanie na m.in.: • Wsparcie inkubatorów przedsiębiorczości; • Promocję gospodarki regionalnej; • Wsparcie rozwoju i konkurencyjności MŚP; • Wsparcie działalności badawczo-rozwojowej przedsiębiorstw, konsorcjów przedsiębiorstw oraz konsorcjów przedsiębiorstw z organizacjami badawczymi; • Rozwój infrastruktury danych przestrzennych; • Usługi w zakresie e-zdrowia; • Poprawę efektywności energetycznej budynków użyteczności publicznej / wielorodzinnych budynków mieszkalnych wraz z instalacją urządzeń OZE oraz wymianą/modernizacją źródeł ciepła albo podłączeniem do sieci ciepłowniczej / chłodniczej; • Budowę/modernizację systemów ciepłowniczych i chłodniczych (sieci) wraz z magazynami ciepła; • Budowę, przebudowę lub remont urządzeń wodnych i infrastruktury towarzyszącej służących przeciwdziałaniu/ zmniejszeniu skutków powodzi lub suszy; • Rozwijanie systemów ratownictwa (m.in. zakup sprzętu do prowadzenia akcji ratowniczych i usuwania skutków zjawisk katastrofalnych lub poważnych awarii chemiczno-ekologicznych); • Edukację w zakresie kwestii klimatycznych oraz ochrony zasobów wodnych; • Budowę i modernizację infrastruktury niezbędnej do ujęcia, uzdatniania, magazynowania i dystrybucji wody pitnej; • Rozwój i modernizację infrastruktury kanalizacyjnej oraz oczyszczania ścieków komunalnych; • Opracowanie i aktualizację dokumentów planistycznych i waloryzujących dla obszarów chronionych; • Inwestycje w infrastrukturę na potrzeby świadczenia usług wychowania przedszkolnego; • Inwestycje w infrastrukturę placówek realizujących kształcenie specjalne wraz z zakupem niezbędnego wyposażenia; • Wzmacnianie integracji społecznej poprzez inwestycje w infrastrukturę społeczną powiązaną z procesem integracji społecznej, aktywizacji społeczno-zawodowej i deinstytucjonalizacji usług; • Inwestycje w infrastrukturę zabytków i instytucji kultury; • Przedsięwzięcia dotyczące istniejących i nowo projektowanych szlaków turystycznych o znaczeniu regionalnym; • Ochronę, rozwój i promowanie publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych; • Wsparcie osób dorosłych w zdobywaniu i uzupełnianiu kwalifikacji i kompetencji. Strategia IIT może realizować działania ze wszystkich zakresów tematycznych, o ile służą wzmocnieniu procesów funkcjonalnych na terytoriach objętych Strategią.
6.	Rozwój Lokalny Kierowany przez Społeczność (RLKS)	Działania wynikające z Lokalnych Strategii Rozwoju będą realizowane za pomocą instrumentu terytorialnego – <i>Rozwój Lokalny Kierowany przez Społeczność</i>. Szczegółowy zakres wsparcia zostanie uszczegółowiony w SzOOP i będzie wynikał z LSR, niemniej jednak mając na względzie wstępne informacje uzyskane od lokalnej społeczności (LGD), IZ zakłada, że wsparcie w szczególności obejmie: • odnawialne źródła energii; • przestrzeń publiczną, likwidację barier architektonicznych; • infrastrukturę edukacyjną, rekreacyjną, turystyczną i kulturalną. W obszarach wsparcia w ramach instrumentu RLKS zostanie zachowana demarkacja ze wsparciem w ramach inicjatywy LEADER (budżet EFRROW). Główne grupy docelowe: • mieszkańcy województwa podkarpackiego obszarów objętych IIT, w tym GPR; • mieszkańcy obszarów objętych Lokalnymi Strategiami Rozwoju.

7.	<i>Plan Strategiczny Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2023–2027 (PS WPR 2023–2027)</i>	Dziewięć celów PS WPR to: • wspieranie godziwych dochodów gospodarstw rolnych i ich odporności w całej Unii w celu zwiększenia bezpieczeństwa żywnościowego; • zwiększenie zorientowania na rynek i konkurencyjności, w tym większe ukierunkowanie na badania naukowe, technologię i cyfryzację; • poprawa pozycji rolników w łańcuchu wartości; • przyczynianie się do łagodzenia zmiany klimatu i przystosowywania się do niej, a także do zrównoważonej produkcji energii; • wspieranie zrównoważonego rozwoju i wydajnego gospodarowania zasobami naturalnymi, takimi jak woda, gleba i powietrze; • przyczynianie się do ochrony różnorodności biologicznej, wzmacnianie usług ekosystemowych oraz ochrona siedlisk i krajobrazu; • przyciąganie młodych rolników i ułatwianie rozwoju działalności gospodarczej na obszarach wiejskich; • promowanie zatrudnienia, wzrostu, włączenia społecznego i rozwoju lokalnego na obszarach wiejskich, w tym biogospodarki i zrównoważonego leśnictwa; • poprawa reakcji rolnictwa UE na potrzeby społeczne dotyczące żywności i zdrowia, w tym bezpiecznej, bogatej w składniki odżywcze i zrównoważonej żywności, jak też dobrostanu zwierząt.
8.	<i>Krajowy Plan Odbudowy – w ramach Funduszu Odbudowy</i>	Dokument programowy określający cele związane z odbudową i tworzeniem odporności społeczno-gospodarczej Polski po kryzysie wywołanym pandemią COVID-19 oraz służące ich realizacji reformy strukturalne i inwestycje. KPO koncentruje swoje działania na sześciu europejskich filarach odpowiedzi na kryzys i budowy odporności: 1) odporność i konkurencyjność gospodarki; 2) zielona energia i zmniejszenie energochłonności; 3) transformacja cyfrowa; 4) efektywność, dostępność i jakość systemu ochrony zdrowia; 5) zielona, inteligentna mobilność; 6) poprawa jakości instytucji i warunków Krajowego Planu Odbudowy i Zwiększania Odporności.
9.	<i>Rządowy Fundusz Inwestycji Lokalnych (RFIL)</i>	RFIL to program, w ramach którego rządowe środki trafiają do gmin, powiatów i miast w całej Polsce na inwestycje bliskie ludziom. Wsparcie jest bezzwrotne i pochodzi z Funduszu Przeciwdziałania COVID-19. Środki przekazane przez rząd będzie można wykorzystywać na bliskie ludziom inwestycje, m.in. budowę żłobków, przedszkoli czy drogi, a także inne niezbędne lokalnie działania.
10.	<i>Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych</i>	Program Inwestycji Strategicznych ma na celu zwiększenie skali inwestycji publicznych przez bezzwrotne dofinansowanie inwestycji realizowanych przez JST. Program realizowany jest poprzez promesy inwestycyjne udzielane przez BGK. Program skierowany na wsparcie w ramach 4 priorytetów inwestycyjnych, z których największy nacisk położono na działania związane z: • budową lub modernizacją infrastruktury drogowej; • budową lub modernizacją infrastruktury wodno-kanalizacyjnej, w tym oczyszczalni; • budową lub modernizacją źródeł ciepła sieciowego zeroemisyjnego; • budową lub modernizacją indywidualnych źródeł ciepła zeroemisyjnego; • budową lub modernizacją infrastruktury gospodarki odpadami, w tym spalarnie, przetwarzanie biologiczne, segregacja; odnawialnymi źródłami energii.
11.	<i>Rządowy Fundusz Rozwoju Dróg</i>	<i>Rządowy Fundusz Rozwoju Dróg</i> (dawniej <i>Fundusz Dróg Samorządowych</i>) ma na celu poprawę bezpieczeństwa ruchu drogowego i parametrów technicznych lokalnej sieci drogowej, a także poprawę oraz zwiększenie atrakcyjności i dostępności terenów inwestycyjnych. Rozwój lokalnej infrastruktury drogowej stanowi przy tym działanie komplementarne do inicjatyw podejmowanych na szczeblu krajowym w odniesieniu do budowy systemu autostrad i dróg ekspresowych, przyczyniając się do stworzenia spójnego i zintegrowanego systemu transportowego. Źródła finansowania <i>Rządowego Funduszu Rozwoju Dróg</i> to wpłaty pochodzące z Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW), dotacje z budżetu państwa (w tym z części budżetu, której dysponentem jest Minister Obrony Narodowej), Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe oraz z zysku jednoosobowych spółek Skarbu Państwa i spółek, w których wszystkie akcje (udziały) są własnością Skarbu Państwa.
12.	<i>Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej 2021–2027</i>	Dokument ten ma na celu <i>Utrwalenie warunków sprzyjających konkurencyjności gospodarki oraz wyższej jakości życia w PW+</i>. Cel główny zostanie osiągnięty poprzez koncentrację interwencji na następujących celach szczegółowych: – wsparcie konkurencyjności i innowacyjności przedsiębiorstw; – zwiększenie atrakcyjności osadniczej miast i podniesienie jakości życia mieszkańców w dobie zmian klimatu; – zwiększenie dostępności transportowej Polski Wschodniej;

	– rozwój społeczno-gospodarczy dzięki turystyce. W ramach FEPW możliwe będzie finansowanie m.in. na: – platformy startowe dla nowych pomysłów; – automatyzację i robotyzację w msp; – gospodarkę o obiegu zamkniętym w msp; – wzornictwo w msp; – unowocześnienie mikro, małych i średnich przedsiębiorstw działających w branży turystycznej, np. rozwój i doposażenie obiektów noclegowych lub gastronomicznych, rozwój infrastruktury sportowej i rekreacyjnej, wyrób regionalnych produktów, transport turystyczny i inne inwestycje w branży okołoturystycznej; – wsparcie rozwoju smart grid – inteligentnych sieci energetycznych (systemów dystrybucyjnych), przyczyniających się do rozwoju odnawialnych źródeł energii oraz elektryfikacji transportu i dalszego rozwoju przemysłu; – inwestycje związane z zieloną i niebieską infrastrukturą w mieście, np. budowa parków, ogrodów i łąk miejskich, połączeń między terenami zielonymi, miejskich stawów i oczek wodnych, udrożnienie przepływu kanałów czy rzek miejskich; – wsparcie inwestycji ukierunkowanych na czynną ochronę przyrody i różnorodności biologicznej w obszarach NATURA 2000; – zmniejszanie negatywnego oddziaływania na ekosystemy i właściwe ukierunkowanie ruchu turystycznego w parkach narodowych; – projekty w zakresie edukacji ekologicznej: rozbudowa bazy edukacyjnej w parkach narodowych oraz podnoszenie świadomości ekologicznej i promowanie postaw proekologicznych; – zakup ekologicznych środków transportu publicznego – taboru bezemisyjnego tj. nieemitującego zanieczyszczeń powietrza; – budowę, przebudowę i modernizację infrastruktury na potrzeby transportu zbiorowego i komplementarnych form mobilności, w tym integrację różnych form mobilności w postaci centrów przesiadkowych dla transportu publicznego; – digitalizację systemu mobilności w mieście; – wsparcie dla przygotowania Planów Zrównoważonej Mobilności Miejskiej (SUMP); – przebudowę, modernizację lub rewitalizację wybranych odcinków linii kolejowych na kompleksowej sieci TEN-T; – budowę lub przebudowę dróg w celu umożliwienia wykonywania codziennych przewozów publicznego transportu zbiorowego o charakterze użyteczności publicznej; – budowę obwodnic; – budowę infrastruktury ładowania/ tankowania samochodów zeroemisyjnych; – modernizację lub budowę obiektów i przestrzeni stanowiących element zintegrowanego produktu turystycznego oraz infrastruktury ułatwiającej dostęp do ww. miejsc, w tym dla osób z niepełnosprawnościami; – działania z zakresu digitalizacji oferty szlaku (m.in. udostępnianie, obsługa on-line); – opracowanie i wdrożenie kompleksowej strategii zarządzania i rozwoju produktu turystycznego.
--	--

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 10 Generalna, przewidywana kwota wydatków na realizację Strategii, w ramach poszczególnych celów strategicznych i operacyjnych

Lp.	Cel operacyjny	Szacowane wydatki (zł)	Dofinansowanie (zł)	Środki beneficjentów (zł)
Cel strategiczny 1. Wysoki poziom przedsiębiorczości mieszkańców Bieszczad				
1.1.	Rozwój publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych (IIT)	112 522 200	95 643 870	16 878 330
1.2.	Wspieranie lokalnych producentów produktów i usług	296 750 000	237 400 000	59 350 000
Cel strategiczny 2. Mieszkańcy włączeni w rozwój i zachowanie tożsamości Bieszczad				
2.1.	Rozwój usług i promocja kultury, dziedzictwa kulturowego i naturalnego (IIT)	15 000 000	12 750 000	2 250 000
2.2.	Budowanie wspólnot lokalnych	60 750 000	48 600 000	12 150 000
Cel strategiczny 3. Zachowanie środowiska naturalnego i ład przestrzeni Bieszczad				
3.1.	Odnowa i funkcjonalność przestrzeni publicznych (IIT)	45 000 000	38 250 000	6 750 000
3.2.	Racjonalne wykorzystanie dziedzictwa naturalnego	100 500 000	80 400 000	20 100 000
SUMA		630 522 200	535 943 870	94 578 330
<i>W tym projekty strategiczne IIT</i>		<i>172 522 200</i>	<i>146 643 870</i>	<i>25 878 330</i>

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 11 Generalna, przewidywana kwota wydatków na realizację projektów finansowanych w trybie konkurencyjnym z instrumentu IIT - Priorytet 6 Rozwój zrównoważony terytorialnie (EFRR)

Lp.	Lider Partnerstwa	Tytuł	Wartość (zł)	Finansowanie zewnętrzne (zł)	Środki własne (zł)
1	Fundacja Bieszczadzkiej Kolejki Leśnej	Wagon Bieszczadzkiej Natury – utworzenie nowej infrastruktury turystycznej na potrzeby obserwacji przyrody i nieba (1.1.3)	7 522 200	6 393 870	1 128 330
2	Gmina Baligród	Bieszczadzki klimat Baligrodu i Komańczy — funkcjonalna i estetyczna przestrzeń publiczna (3.1.1)	15 000 000	12 750 000	2 250 000
3	Gmina Cisna	Solinka i San – place zabaw niematerialnego dziedzictwa kulturowego i naturalnego Bieszczad (1.1.3)	15 000 000	12 750 000	2 250 000
4	Gmina Cisna	Szlak rowerowy Bieszczadzskich Dolin: Krzywe – Polańczyk, rozwój infrastruktury rowerowej w korytarzu szlaku Velo San (503), Velo Bieszczady (502) i łącznika Velo Solinka (6) wraz z budową Bieszczadzkiego Centrum Turystyki Rowerowej w Krzywym (1.1.1)	15 000 000	12 750 000	2 250 000
5	Gminny Ośrodek Kultury w Komańczy	Bieszczadzka panorama Komańczy i Baligrodu (3.1.1)	15 000 000	12 750 000	2 250 000
6	Gmina Komańcza	Kultura i dziedzictwo kulturowe Bieszczad – zachowanie zabytkowych cerkwi oraz nowe możliwości usług kultury (2.1.1 i 2.1.2)	15 000 000	12 750 000	2 250 000
7	Gmina Olszanica	Bieszczad.ski Wańkowa - zimowa wizytówka województwa podkarpackiego (1.1.3)	15 000 000	12 750 000	2 250 000
8	Gmina Olszanica	Bieszczadzki Szlak Caravaningowy (1.1.1)	15 000 000	12 750 000	2 250 000
9	Gmina Olszanica	Bieszczadzki klimat gminy Olszanica i Solina — funkcjonalna i estetyczna przestrzeń publiczna (3.1.1)	15 000 000	12 750 000	2 250 000
10	Gmina Solina	Szlak rowerowy Bieszczadzskich Aniołów: Polańczyk – Wołkowyja – Łopienka, rozwój infrastruktury rowerowej w korytarzu szlaku Velo San (503) i łącznika Velo Solinka (6) wraz z budową Karpackiego Centrum Turystyki Rowerowej w Wołkowie (1.1.1)	15 000 000	12 750 000	2 250 000
11	Gmina Solina	Szlak rowerowy Szmaragdowa Pętla Wokół Bieszczadzskich Jezior: Polańczyk – Solina – Zwierzyń – Myczkowce – Solina – Polańczyk, rozwój infrastruktury rowerowej w korytarzu szlaku Velo San (503) (1.1.1)	15 000 000	12 750 000	2 250 000
12	Komenda Wojewódzka Państwowej Straży Pożarnej w Rzeszowie	Bezpieczna Przestrzeń Bieszczad – poprawa bezpieczeństwa przestrzeni publicznej na szlakach i akwenach wodnych (1.1.2)	15 000 000	12 750 000	2 250 000
SUMA			172 522 200	146 643 870	25 878 330

Źródło: Opracowanie własne

3.3. Ocena spójności celów strategicznych z dokumentami wyższego rzędu

Strategia rozwoju odnosząc się w swych założeniach (celu głównym, celach strategicznych, celach operacyjnych i kierunkach działań) do zidentyfikowanych problemów mieszkańców na obszarze gminy, uwzględnia kontekst innych dokumentów strategicznych na szczeblu lokalnym (stanowiąc istotny element całościowej wizji rozwoju jednostki), a także dokumentów wyższego szczebla, regulujących działania w przedmiotowym obszarze. W związku z tym komplementarność z innymi działaniami oraz priorytetami wpływa na skuteczność i efektywność realizacji Strategii. Zestawienie tych dokumentów wraz z nawiązaniem do ich założeń przedstawiono w tabeli 12.

Tabela 12 Wykaz powiązań celów Strategii Rozwoju z wybranymi dokumentami strategicznymi i planistycznymi wyższego rzędu na szczeblu regionalnym

Lp.	Nazwa dokumentu	Nawiązanie Strategii do zapisów dokumentu strategicznego i/lub planistycznego ⁷³
POZIOM MIĘDZYNARODOWY I KRAJOWY		
1.	Umowa Partnerstwa dla realizacji Polityki Spójności 2021–2027 w Polsce ⁷⁴	Umowa Partnerstwa określa strategiczne kierunki programowania i ustalenia dotyczące skutecznego i efektywnego korzystania z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR), Europejskiego Funduszu Społecznego Plus (EFS+), Funduszu Spójności (FS), Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji (FST) i Europejskiego Funduszu Morskiego, Rybackiego i Akwakultury (EFMRA) na okres od dnia 1 stycznia 2021 r. do dnia 31 grudnia 2027 r. Dokument ten zawiera 6 celów, są to: – <i>Bardziej konkurencyjna i inteligentna Europa dzięki promowaniu innowacyjnej i inteligentnej transformacji gospodarczej;</i> – <i>Bardziej przyjazna dla środowiska niskoemisyjna Europa;</i> – <i>Lepiej połączona Europa;</i> – <i>Europa o silniejszym wymiarze społecznym;</i> – <i>Europa bliżej obywateli;</i> – <i>Umożliwienie regionom i obywatelom łagodzenia społecznych, gospodarczych i środowiskowych skutków transformacji w kierunku gospodarki neutralnej dla klimatu.</i> Założenia Strategii Rozwoju Ponadlokalnego Partnerstwa Turystyczne Bieszczady wpisują się bezpośrednio lub pośrednio w każdy z powyższej wskazanych celów. Szczególna spójność zauważalna jest dla celów operacyjnych w Strategii, takich jak: 1.2. <i>Wspieranie lokalnych producentów produktów i usług;</i> 2.1. <i>Rozwój usług i promocja kultury, dziedzictwa kulturowego i naturalnego (IIT);</i> 2.2. <i>Budowanie wspólnot lokalnych;</i> 3.1. <i>Odnowa i funkcjonalność przestrzeni publicznych (IIT);</i> 3.2. <i>Racjonalne wykorzystanie dziedzictwa naturalnego.</i> W dokumencie tym opisano Inne Instrumenty Terytorialne, które mogą być wdrażane na obszarach strategicznej interwencji, wyznaczone na poziomie krajowym lub regionalnym, w szczególności w miastach średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze, dla których nie zostaną wyznaczone MOF, na obszarach zagrożonych trwałą marginalizacją, a także innych obszarach wymagających dodatkowego wsparcia. Mogą to być wskazane przez samorządy województw w SRW takie obszary, jak: obszary uzdrowiskowe, obszary o szczególnym potencjale turystycznym lub kulturowym, o szczególnych problemach. W ramach instrumentu IIT mogą być realizowane projekty zintegrowane, rozwiązujące wspólne problemy, w tym projekty realizowane wspólnie na etapie przygotowania, wykonania lub eksploatacji.
2.	Agenda na rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030	Agenda na rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030, przyjęta w 2015 r. przez 193 państwa Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ), to program działań o bezprecedensowym zakresie i znaczeniu, definiujący model zrównoważonego rozwoju na poziomie globalnym. Zgodnie z Agendą 2030 współczesny wysiłek modernizacyjny powinien koncentrować się na wyeliminowaniu ubóstwa we wszystkich jego przejawach, przy równoczesnej realizacji szeregu celów gospodarczych, społecznych i środowiskowych. Analiza spójności dokumentów strategicznych z Agendą ONZ 2030 stanowi swego rodzaju novum w polskiej polityce rozwoju. Zobowiązanie do realizacji Agendy jest dobrowolne i nie umocowane w instrumentach finansowych, z których mogłaby korzystać Polska lub polskie regiony. Niemniej układ celów Agendy wyznacza uniwersalny, globalny model zrównoważonego rozwoju,

⁷³ Zapis założeń dokumentów przytoczono w niezmienionej formie.

⁷⁴ Umowa Partnerstwa dla realizacji Polityki Spójności 2021–2027 w Polsce, Warszawa, czerwiec 2022 r.

		a sygnatariusze Agendy, w tym Polska, solidarnie zobowiązali się do aktywnej realizacji i monitorowania jej postępu. Cele Agendy, w które bezpośrednio wpisują się założenia Strategii, to: – Cel 3. Zapewnić wszystkim ludziom w każdym wieku zdrowe życie oraz promować dobrobyt; – Cel 4. Zapewnić wszystkim wysokiej jakości edukację oraz promować uczenie się przez całe życie; – Cel 6. Zapewnić wszystkim ludziom dostęp do wody i warunków sanitarnych poprzez zrównoważoną gospodarkę zasobami wodnymi; – Cel 8. Promować stabilny, zrównoważony i inkluzyjny wzrost gospodarczy, pełne i produktywnie zatrudnienie oraz godną pracę dla wszystkich ludzi; – Cel 11. Uczynić miasta i osiedla ludzkie bezpiecznymi, stabilnymi, zrównoważonymi oraz sprzyjającymi włączeniu społecznemu; – Cel 13. Podjąć pilne działania w celu przeciwdziałania zmianom klimatu i ich skutkom; – Cel 15. Chronić, przywrócić oraz promować zrównoważone użytkowanie ekosystemów lądowych, zrównoważone gospodarowanie lasami, zwalczać pustynnienie, powstrzymać i odwracać proces degradacji gleby oraz powstrzymać utratę różnorodności biologicznej. Spójność założeń Strategii z wyżej wymienionymi celami przejawia się bezpośrednio lub pośrednio we wszystkich celach Agendy tj.: 1. Cel operacyjny 1.1. <i>Rozwój publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych (IIT)</i> poprzez kierunki działań: 1.1.1. <i>Utworzenie oznakowanych szlaków i tras turystycznych</i> oraz 1.1.3. <i>Utworzenie kluczowej infrastruktury turystycznej</i> – spójność w szczególności z celami 3, 8, 11 Agendy. 2. Cel operacyjny 1.2. <i>Wspieranie lokalnych producentów produktów i usług</i> poprzez kierunki działań: 1.2.1. <i>Integracja i edukacja twórców lokalnych i rolników</i> oraz 1.2.2. <i>Integracja i organizacja podmiotów turystycznych</i> – spójność w szczególności z celami 3, 8, 9 Agendy. 3. Cel operacyjny 2.2. <i>Budowanie wspólnot lokalnych</i> poprzez kierunki działań: 2.2.1. <i>Podniesienie poziomu usług publicznych</i> oraz 2.2.2. <i>Wsparcie inicjatyw oddolnych mieszkańców</i> – spójność w szczególności z celami 4, 11, 16 Agendy. 4. Cel operacyjny 3.1. <i>Odnowa i funkcjonalność przestrzeni publicznych (IIT)</i> poprzez kierunek działań: 3.1.1. <i>Utworzenie otwartych przestrzeni wypoczynku i aktywności</i> – spójność w szczególności z celami 9, 11, 13 Agendy. 5. Cel operacyjny 3.2. <i>Racjonalne wykorzystanie dziedzictwa naturalnego</i> poprzez kierunki działań: 3.2.1. <i>Rozbudowa infrastruktury komunalnej</i>, 3.2.2. <i>Ograniczenie niskiej emisji</i> oraz 3.2.3. <i>Edukacja mieszkańców i turystów</i> – spójność w szczególności z celami: 2, 6, 7, 9, 12, 13, 15 Agendy.
3.	Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030	Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 (KSRR)⁷⁵ jest dokumentem w pełni komplementarnym do zapisów SOR w wymiarze terytorialnym oraz zgodnym z rozstrzygnięciami funkcjonalno-przestrzennymi zawartymi w <i>Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030</i>. KSRR przewiduje realizację trzech głównych celów: 1. Zwiększenie spójności rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym i przestrzennym; 2. Wzmacnianie regionalnych przewag konkurencyjnych; 3. Podniesienie jakości zarządzania i wdrażania polityk publicznych. W zakresie komplementarności z merytorycznymi celami KSRR, <i>Strategia Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030</i> wykazuje najsilniejszą komplementarność z celami operacyjnymi: • Celu 1., tj. cel 1.5. <i>Rozwój infrastruktury wspierającej dostarczanie usług publicznych i podnoszącej atrakcyjność inwestycyjną obszarów</i>; • Celu 2., tj. cel 2.1. <i>Rozwój kapitału ludzkiego i społecznego</i>, cel 2.2. <i>Wspieranie przedsiębiorczości na szczeblu regionalnym i lokalnym</i> oraz cel 2.3. <i>Innowacyjny rozwój regionu i doskonalenie podejścia opartego na Regionalnych Inteligentnych Specjalizacjach</i>; • Celu 3., tj. cel 3.1. <i>Wzmacnianie potencjału administracji na rzecz zarządzania rozwojem</i> oraz cel 3.3. <i>Poprawa organizacji świadczenia usług publicznych</i>.
4.	Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)	Głównym celem Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) (SOR) jest: <i>tworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski, przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym</i>. Cel ten uwypukla zatem aspekty związane z jakością życia i dobrobytem ludności, stawiając wymiar społeczny na pierwszym miejscu. Cel ten w pewien sposób koreluje z wizją Partnerstwa Turystyczne Bieszczady: <i>Bieszczady zrównoważonej turystyki – poprzez współpracę i partnerstwo międzysektorowe posiadamy warunki do czerpania korzyści z turystyki przy jednoczesnym zachowaniu dziedzictwa kulturowego i naturalnego</i>.

⁷⁵ Uchwała nr 102 Rady Ministrów z dnia 17 września 2019 r. w sprawie przyjęcia „Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2030” (M.P. poz. 1060).

		Poniżej przedstawiono najważniejsze założenia dokumentu, w które bezpośrednio lub pośrednio wpisują się założenia niniejszej Strategii: <i>Cel szczegółowy I – Trwały wzrost gospodarczy oparty coraz silniej o wiedzę, dane i doskonałość organizacyjną.</i> <i>Obszar: Przemiany strukturalne sektora. Nowe formy działania i współpracy. Nowoczesne instrumenty wsparcia.</i> <i>Główne obszary koncentracji działań: Małe i średnie przedsiębiorstwa.</i> W kontekście powyższego należy zwrócić uwagę szczególnie na spójność z celem strategicznym 1. <i>Wysoki poziom przedsiębiorczości mieszkańców Bieszczad – cel operacyjny 1.2. Wspieranie lokalnych producentów produktów i usług oraz z celem strategicznym 2. Mieszkańcy włączeni w rozwój i zachowanie tożsamości Bieszczad – cel operacyjny 2.2. Budowanie wspólnot lokalnych.</i> <i>Cel szczegółowy II – Rozwój społecznie wrażliwy i terytorialnie zrównoważony.</i> <i>Obszar: Poprawa dostępności usług świadczonych w odpowiedzi na wyzwania demograficzne. Wzrost i poprawa wykorzystania potencjału kapitału ludzkiego na rynku pracy.</i> <i>Główne obszary koncentracji działań: Spójność społeczna.</i> <i>Obszar: Zrównoważony rozwój kraju wykorzystujący indywidualne potencjały endogeniczne poszczególnych terytoriów. Wzmacnianie regionalnych przewag konkurencyjnych w oparciu o specjalizacje gospodarcze i nowe nisze rynkowe. Podniesienie skuteczności i jakości wdrażania polityk ukierunkowanych terytorialnie na wszystkich szczeblach zarządzania.</i> <i>Główne obszary koncentracji działań: Rozwój zrównoważony terytorialnie.</i> W kontekście powyższego należy zwrócić uwagę szczególnie na spójność z celem strategicznym 1. <i>Wysoki poziom przedsiębiorczości mieszkańców Bieszczad – cel operacyjny 1.1. Rozwój publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych oraz 1.2. Wspieranie lokalnych producentów produktów i usług.</i> <i>Cel szczegółowy III – Skuteczne państwo i instytucje służące wzrostowi oraz włączeniu społecznemu i gospodarczemu.</i> <i>Obszar: Uproszczenie prawa zapewniające lepsze warunki dla działalności gospodarczej i realizacji potrzeb obywateli.</i> <i>Główne obszary koncentracji działań: Prawo w służbie obywatelom i gospodarce.</i> <i>Obszar: Inkluzywne i skuteczne instytucje publiczne – dostępne i otwarte dla obywateli oraz przedsiębiorców. Budowa zintegrowanego systemu planowania społeczno-gospodarczego i przestrzennego.</i> <i>Główne obszary koncentracji działań: Instytucje prorozwojowe i strategiczne zarządzanie rozwojem.</i> <i>Obszar: Cyfrowe państwo usługowe.</i> <i>Główne obszary koncentracji działań: E-państwo.</i> <i>Obszar: Wykorzystanie środków z budżetu Unii Europejskiej w sposób przekładający się na trwałe efekty rozwojowe.</i> <i>Główne obszary koncentracji działań: Efektywność wykorzystania środków UE.</i> W kontekście powyższego należy zwrócić uwagę szczególnie na spójność z celem strategicznym 2. <i>Mieszkańcy włączeni w rozwój i zachowanie tożsamości Bieszczad – kierunek działań 2.2.1. Podniesienie poziomu usług publicznych oraz z celem strategicznym 3. Zachowanie środowiska naturalnego i ład przestrzenny Bieszczad – kierunek działań 3.2.1. Rozbudowa infrastruktury komunalnej.</i> Obszary wpływające na osiągnięcie celów Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.): – Poprawa jakości kapitału ludzkiego. Zwiększenie udziału kapitału społecznego w rozwoju społeczno-gospodarczym kraju. – Wzmocnienie cyfrowego rozwoju kraju. – Zrównoważenie systemu energetycznego Polski. – Rozwój potencjału środowiska naturalnego na rzecz obywateli i przedsiębiorców. Analizując Plan operacyjny dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady (tabela 5) stwierdza się, że powyższe obszary wpływają również na osiągnięcie celów Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030, szczególnie cele operacyjne: 1.2. Wspieranie lokalnych producentów produktów i usług, 2.2. Budowanie wspólnot lokalnych oraz 3.2. Racjonalne wykorzystanie dziedzictwa naturalnego.
5.	<i>Polityka Ekologiczna Państwa 2030 – strategia rozwoju w obszarze środowiska i gospodarki wodnej</i>	W systemie dokumentów strategicznych <i>Polityka Ekologiczna Państwa 2030 – strategia rozwoju w obszarze środowiska i gospodarki wodnej</i> (PEP2030) stanowi doprecyzowanie i operacjonalizację zapisów SOR. W związku z powyższym, cel główny PEP2030, tj. <i>Rozwój potencjału środowiska na rzecz obywateli i przedsiębiorców</i>, został przeniesiony wprost z SOR. Cele szczegółowe zostały doprecyzowane i określone w odpowiedzi na najważniejsze trendy w obszarze środowiska: <i>Cel I: Środowisko i zdrowie. Poprawa jakości środowiska i bezpieczeństwa ekologicznego;</i> <i>Cel II: Środowisko i gospodarka. Zrównoważone gospodarowanie zasobami środowiska;</i> <i>Cel III: Środowisko i klimat. Łagodzenie zmian klimatu i adaptacja do nich oraz zarządzanie ryzykiem klęsk żywiołowych.</i> Na cele te w sposób bezpośredni lub pośredni odpowiadają w szczególności w Strategii:

		Cel operacyjny 3.2. <i>Racjonalne wykorzystanie dziedzictwa naturalnego</i> , kierunki działań: 3.2.1. <i>Rozbudowa infrastruktury komunalnej</i> oraz 3.2.2. <i>Ograniczanie niskiej emisji</i> .
6.	Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030	Cele i kierunki działań <i>Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2030</i>, z którymi <i>Strategia Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030</i> jest najmocniej powiązana: <i>Cel szczegółowy 1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne:</i> 1.1.1. <i>Wzmocnienie i upowszechnienie mechanizmów dialogu i współpracy,</i> 1.1.2. <i>Wspieranie rozwoju partnerstwa i innych form współpracy w obszarze realizacji zadań publicznych,</i> 1.1.3. <i>Doskonalenie rozwiązań instytucjonalno-prawnych umożliwiających rozwój sektora obywatelskiego,</i> 1.2.1. <i>Wspieranie rozwoju organizacji obywatelskich działających w obszarze pożytku publicznego,</i> 1.2.4. <i>Wspieranie rozwoju ekonomii społecznej i solidarnej,</i> 1.2.5. <i>Przeciwdziałanie wykluczeniu przez edukację włączającą.</i> <i>Cel szczegółowy 2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości postaw obywatelskich:</i> 2.1. <i>Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze,</i> 2.2. <i>Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury,</i> 2.3. <i>Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury,</i> 2.4. <i>Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę.</i> W kontekście powyższego należy zwrócić uwagę, że jednym z celów operacyjnych <i>Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030</i> jest 2.2. <i>Budowanie wspólnot lokalnych</i>, który w wielu aspektach wpisuje się w powyższe założenia. Bezpośrednio wpisuje się w nie także cel: 3.2. <i>Racjonalne wykorzystanie dziedzictwa naturalnego</i>. Wdrożenie Strategii przyczyni się do zwiększenia zaangażowania obywateli w życie publiczne, szczególnie poprzez realizację programów przeciwdziałania wykluczeniu zawodowemu i społecznemu, budowanie społeczeństwa obywatelskiego, kreowanie wydarzeń utrwalających związek mieszkańców z gminą czy wdrażanie programu grantowego wspierającego inicjatywy oddolne. Wdrażanie Strategii będzie sprzyjać włączeniu społecznemu, szczególnie poprzez wyrównywanie szans edukacyjnych i kreowanie możliwości do rozwoju młodych ludzi oraz zapewnienie udziału w życiu społecznym seniorom i osobom niepełnosprawnym, a także poprzez podnoszenie kompetencji zawodowych mieszkańców. Planowane są także działania z zakresu cyfryzacji, w tym rozwoju e-administracji, a co za tym idzie digitalizacji i udostępniania danych, w tym dóbr kultury.
7.	Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa 2030	<i>Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa 2030</i> jest jedną ze strategii rozwoju, o których mowa w Ustawie z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (Dz. U. z 2025 r. poz. 198) i zastępuje <i>Strategię zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2012–2020</i> przyjętą uchwałą nr 163 Rady Ministrów z dnia 25 kwietnia 2012 r. (M.P. poz. 839). W Strategii przedstawiono pogłębioną analizę możliwości rozwoju obszarów wiejskich, rolnictwa i rybactwa w wymiarze regionalnym, co umożliwiło określenie kluczowych kierunków ich rozwoju do 2030 r. Cele i kierunki interwencji, w które bezpośrednio wpisują się założenia <i>Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030</i>: <i>Cel szczegółowy II Poprawa jakości życia, infrastruktury i stanu środowiska:</i> – <i>Kierunek interwencji II.1 Rozwój liniowej infrastruktury technicznej;</i> – <i>Kierunek interwencji II.2 Dostępność wysokiej jakości usług publicznych;</i> – <i>Kierunek interwencji II.3 Rozwój infrastruktury społecznej i rewitalizacja wsi i małych miast;</i> – <i>Kierunek interwencji II.4 Zrównoważone gospodarowanie i ochrona zasobów środowiska;</i> – <i>Kierunek interwencji II.5 Adaptacja do zmian klimatu i przeciwdziałanie tym zmianom.</i> <i>Cel szczegółowy III Rozwój przedsiębiorczości, pozarolniczych miejsc pracy i aktywnego społeczeństwa:</i> – <i>Kierunek interwencji III.1 Odpowiedź na zmiany demograficzne i ich następstwa;</i> – <i>Kierunek interwencji III.2 Rozwój przedsiębiorczości i nowych miejsc pracy;</i> – <i>Kierunek interwencji III.3 Wzrost umiejętności i kompetencji mieszkańców wsi;</i> – <i>Kierunek interwencji III.5 Rozwój ekonomii i solidarności społecznej na obszarach wiejskich.</i> Jednym z elementów przewidzianych do realizacji w ramach <i>Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030</i> jest budowa lub modernizacja infrastruktury technicznej, która będzie prowadzona w sposób zintegrowany z działaniami uzupełniającymi, służącymi zwiększeniu dostępności cyfrowej terenów Partnerstwa Turystyczne Bieszczady. Zwiększona będzie dostępność cyfrowa, która coraz silniej warunkuje możliwość upowszechnienia wielu nowych technologii i modeli biznesowych opartych na cyfryzacji i sieci internetowej, w tym Internetu rzeczy, technologii satelitarnych, e-handlu. Do najważniejszych pozarolniczych wyzwań o charakterze społeczno-gospodarczym, przed którymi stoją obszary wiejskie niebędące wiejskimi strefami podmiejskimi dużych miast, zaliczono m.in. inwestycje służące poprawie jakości usług podstawowych na obszarach wiejskich, do których zaliczono edukację, opiekę zdrowotną, opiekę nad matką z dzieckiem, osobami niepełnosprawnymi i seniorami, rozwój kapitału społecznego, jak też poprawę jakości działania instytucji publicznych i kultury – inwestycje takie zostały wskazane jako priorytetowe w <i>Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030</i>. Planowany jest m.in. rozwój e-usług, zwiększenie dostępu do wysokiej jakości świadczonych usług zdrowotnych, wspieranie rozwoju

		i uczenia się mieszkańców przez całe życie, w tym w zakresie podnoszenia kompetencji zawodowych, wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych. Wdrażanie Strategii przyczyni się też do dynamizacji przedsięwzięć na rzecz likwidacji niskiej emisji z systemów grzewczych. Planowane jest również wdrożenie i rozwój infrastruktury błękitno-zielonej. Strategia przewiduje realizację projektów z zakresu zwiększenia efektywności energetycznej budynków użyteczności publicznej, mieszkalnych, a także w przedsiębiorstwach, w tym wykorzystanie OZE.
8.	<i>Plan gospodarowania wodami na obszarze dorzecza Wisły⁷⁶ oraz Mapy zagrożenia powodziowego</i>	Obszar Partnerstwa Turystyczne Bieszczady znajduje się w regionie wodnym Górnej-Wschodniej Wisły. Według danych z programu ISOK⁷⁷, biorąc pod uwagę zagrożenie powodziowe, na terenie gmin wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady występują negatywne skutki dla środowiska, dziedzictwa kulturowego i działalności gospodarczej. Jest to związane z tym, że na terenie gmin Komańcza i Solina oraz na niewielkim fragmencie Gminy Olszanica występują obszary, na których prawdopodobieństwo wystąpienia powodzi jest wysokie, czyli wynosi raz na 10 lat (Q10%), średnie – czyli wynoszące raz na 100 lat (Q1%) oraz o niskim prawdopodobieństwie wystąpienia powodzi, czyli raz na 500 lat (Q0,2%). Na terenach pozostałych gmin Partnerstwa nie stwierdzono zagrożenia powodziowego. Położenie gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w obrębie wód podziemnych (JCWPd)⁷⁸: Gminy: Cisna, Baligród, Olszanica, Solina, Komańcza: I. Kod JCWPd: GW2000168; – Stan chemiczny: dobry; – Stan ilościowy: dobry; – Stan JCWPd: dobry; – Ocena ryzyka niespełnienia celów środowiskowych: niezagrożona; – Cele środowiskowe dla JCWPd: dobry stan chemiczny, dobry stan ilościowy; – Działania podstawowe przewidziane do wdrażania dla JCWPd: nie zaplanowano działań podstawowych; – Działania uzupełniające przewidziane do wdrażania dla JCWPd: weryfikacja zasobów dyspozycyjnych wód podziemnych. Gmina Komańcza: II. Kod JCWPd: GW2000152; – Stan chemiczny: dobry; – Stan ilościowy: dobry; – Stan JCWPd: dobry; – Ocena ryzyka niespełnienia celów środowiskowych: niezagrożona; – Cele środowiskowe dla JCWPd: dobry stan chemiczny, dobry stan ilościowy; – Działania podstawowe przewidziane do wdrażania dla JCWPd: nie zaplanowano działań podstawowych; – Działania uzupełniające przewidziane do wdrażania dla JCWPd: weryfikacja zasobów dyspozycyjnych wód podziemnych. III. Kod JCWPd: GW2000151; – Stan ilościowy: dobry; – Stan chemiczny: dobry; – Stan JCWPd: dobry; – Ocena ryzyka niespełnienia celów środowiskowych: niezagrożona; – Cele środowiskowe dla JCWPd: dobry stan chemiczny, dobry stan ilościowy; – Działania podstawowe do wdrażania dla JCWPd: nie zaplanowano działań podstawowych; – Działania uzupełniające do wdrażania dla JCWPd: nie zaplanowano działań uzupełniających. Poniżej przedstawiono dane o stanie jednolitych części wód powierzchniowych (JCWP) obszaru dorzecza Wisły⁷⁹: Gmina: Cisna: I. Kod JCWP: RW200004221171: – Nazwa JCWP: San do Chmielu, naturalna część wód; – Stan/potencjał ekologiczny: umiarkowany; – Stan chemiczny: poniżej dobrego; – Stan ogólny: zły; – Ocena ryzyka nieosiągnięcia celu środowiskowego: zagrożona;

⁷⁶ Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 4 listopada 2022 r. w sprawie Planu gospodarowania wodami na obszarze dorzecza Wisły (Dz. U. z 2023 r. poz. 300).

⁷⁷ Informatyczny System Osłony Kraju, isok.gov.pl

⁷⁸ Baza danych IIaPGW (aktualizacja Planów Gospodarowania Wodami), karty.apgw.gov.pl

⁷⁹ Baza danych aPGW (aktualizacja Planów Gospodarowania Wodami) oraz baza danych aPWŚK (aktualizacja Programu Wodno-Środowiskowego Kraju), apgw.gov.pl/pl/II-cykl-materiały-do-pobrania

		– Przypisane cele środowiskowe: umiarkowany stan ekologiczny (złagodzone wskaźniki: [EFI+PL/ IBI_PL]; pozostałe wskaźniki – II klasa jakości); zapewnienie drożności cieku według wymagań gatunków chronionych, dla złagodzonych wskaźników [benzo(a)piren(w),związki tributylocyny(w)] poniżej stanu dobrego, dla pozostałych wskaźników – stan dobry; – Działania podstawowe przewidziane do wdrażania dla JCWP: nie zaplanowano żadnych dodatkowych działań podstawowych. – Działania uzupełniające przewidziane do wdrażania dla JCWP: aktualizacja programu ochrony środowiska pod kątem poprawy efektywności dotyczącej ograniczania dopływu zanieczyszczeń do JCWP, ocena wpływu budowli poprzecznych na ciągłość biologiczną i cele środowiskowe JCWP. Gminy: Cisna i Solina: II. Kod JCWP: RW200010219633; – Nazwa JCWP: San od Chmielu do zb. Solina, naturalna część wód; – Stan/potencjał ekologiczny: dobry; – Stan chemiczny: poniżej dobrego; – Stan ogólny: zły; – Ocena ryzyka nieosiągnięcia celu środowiskowego: zagrożona; – Przypisane cele środowiskowe: dobry stan ekologiczny; zapewnienie drożności cieku według wymagań gatunków chronionych, stan chemiczny: dla złagodzonych wskaźników [benzo(a)piren(w),benzo(b)fluoranten(w), benzo (g,h,i) perylen (w),fluoranten(w),związki tributylocyny(w)] poniżej stanu dobrego, dla pozostałych wskaźników – stan dobry; – Działania podstawowe przewidziane do wdrażania dla JCWP: rozpoznanie zasadności realizacji działań naprawczych dla obszarów chronionych w zakresie utrzymania naturalnego charakteru koryta, realizacja działań wynikających z planów ochrony i planów zadań ochronnych dla obszarów chronionych; – Działania uzupełniające przewidziane do wdrażania dla JCWP: aktualizacja programu ochrony środowiska pod kątem poprawy efektywności dotyczącej ograniczania dopływu zanieczyszczeń do JCWP. Gminy: Baligród, Cisna, Komańcza, Solina: III. Kod JCWP: RW2000042213499; – Nazwa JCWP: Solinka, naturalna część wód; – Stan/potencjał ekologiczny: dobry; – Stan chemiczny: poniżej dobrego; – Stan ogólny: zły stan wód; – Ocena ryzyka nieosiągnięcia celu środowiskowego: niezagrożona; – Przypisane cele środowiskowe: dobry stan ekologiczny; zapewnienie drożności cieku według wymagań gatunków chronionych, stan chemiczny: dla złagodzonych wskaźników [benzo(a)piren(w),fluoranten(w)] poniżej stanu dobrego, dla pozostałych wskaźników – stan dobry; – Działania podstawowe przewidziane do wdrażania dla JCWP: realizacja działań wynikających z planów ochrony i planów zadań ochronnych dla obszarów chronionych; – Działania uzupełniające przewidziane do wdrażania dla JCWP: nie zaplanowano dodatkowych działań uzupełniających. Gminy: Baligród, Cisna, Solina: IV. Kod JCWP: RW2000102198449; – Nazwa JCWP: Wołkowyjka, naturalna część wód; – Stan/potencjał ekologiczny: dobry; – Stan chemiczny: poniżej dobrego; – Stan ogólny: zły stan wód; – Ocena ryzyka nieosiągnięcia celu środowiskowego: zagrożona; – Przypisane cele środowiskowe: dobry stan ekologiczny; zapewnienie drożności cieku według wymagań gatunków chronionych, stan chemiczny: dla złagodzonych wskaźników [benzo(a)piren(w),benzo(b)fluoranten(w), benzo(g,h,i)perylen (w), fluoranten(w)] poniżej stanu dobrego, dla pozostałych wskaźników – stan dobry; – Działania podstawowe przewidziane do wdrażania dla JCWP: realizacja działań wynikających z planów ochrony i planów zadań ochronnych dla obszarów chronionych, rozpoznanie zasadności realizacji działań naprawczych dla obszarów chronionych w zakresie utrzymania naturalnego charakteru koryta; – Działania uzupełniające przewidziane do wdrażania dla JCWP: ocena wpływu budowli poprzecznych na ciągłość biologiczną i cele środowiskowe JCWP. Gminy: Baligród, Cisna, Komańcza, Solina: V. Kod JCWP: RW200004221899;
--	--	--

		– Nazwa JCWP: Hoczewka, naturalna część wód; – Stan/potencjał ekologiczny: umiarkowany; – Stan chemiczny: poniżej dobrego; – Stan ogólny: zły stan wód; – Ocena ryzyka nieosiągnięcia celu środowiskowego: zagrożona; – Przypisane cele środowiskowe: dobry stan ekologiczny; zapewnienie drożności cieku dla migracji ichtiofauny na odcinku cieku istotnego Hoczewka od ujścia do ujścia Mchawki (dla łososia); zapewnienie drożności cieku według wymagań gatunków chronionych, stan chemiczny: dla złagodzonych wskaźników [benzo(a)piren(w)] poniżej stanu dobrego, dla pozostałych wskaźników – stan dobry; – Działania podstawowe przewidziane do wdrażania dla JCWP: realizacja działań wynikających z planów ochrony i planów zadań ochronnych dla obszarów chronionych, rozpoznanie zasadności realizacji działań naprawczych dla obszarów chronionych w zakresie dopływu zanieczyszczeń; – Działania uzupełniające przewidziane do wdrażania dla JCWP: analiza możliwości przebudowy budowli piętrzących w zakresie zapewniającym ciągłość biologiczną i spełnienie celów środowiskowych, aktualizacja programu ochrony środowiska pod kątem poprawy efektywności dotyczącej ograniczania dopływu zanieczyszczeń do JCWP, ocena wpływu budowli poprzecznych na ciągłość biologiczną i cele środowiskowe JCWP. Gminy: Baligród, Cisna, Komańcza: VI. Kod JCWP: RW20000422299; – Nazwa JCWP: Osława, naturalna część wód; – Stan/potencjał ekologiczny: umiarkowany; – Stan chemiczny: dobry; – Stan ogólny: zły stan wód; – Ocena ryzyka nieosiągnięcia celu środowiskowego: niezagrożona; – Przypisane cele środowiskowe: dobry stan ekologiczny; zapewnienie drożności cieku dla migracji ichtiofauny na odcinku cieku istotnego Osława od ujścia do ujścia Osławicy (dla łososia); zapewnienie drożności cieku według wymagań gatunków chronionych, dobry stan chemiczny; – Działania podstawowe przewidziane do wdrażania dla JCWP: realizacja działań wynikających z planów ochrony i planów zadań ochronnych dla obszarów chronionych, realizacja Krajowego Programu Oczyszczania Ścieków Komunalnych; – Działania uzupełniające przewidziane do wdrażania dla JCWP: nie zaplanowano żadnych dodatkowych działań uzupełniających. Gminy: Baligród, Olszanica, Solina: VII. Kod JCWP: RW200008223319; – Nazwa JCWP: San od zb. Myczkowce do Tyrawki, naturalna część wód; – Stan/potencjał ekologiczny: dobry; – Stan chemiczny: poniżej dobrego; – Stan ogólny: zły stan wód; – Ocena ryzyka nieosiągnięcia celu środowiskowego: zagrożona; – Przypisane cele środowiskowe: dobry stan ekologiczny; zapewnienie drożności cieku dla migracji ichtiofauny na odcinku cieku istotnego San w obrębie JCWP (dla łososia); zapewnienie drożności cieku według wymagań gatunków chronionych; zapewnienie drożności cieku dla migracji gatunków o znaczeniu gospodarczym na odcinku cieku głównego San w obrębie JCWP (dla troci wędrownej), stan chemiczny: dla złagodzonych wskaźników [benzo(a)piren(w), związki tributylocyny(w)] poniżej stanu dobrego, dla pozostałych wskaźników – stan dobry; – Działania podstawowe przewidziane do wdrażania dla JCWP: realizacja Krajowego Programu Oczyszczania Ścieków Komunalnych, realizacja działań wynikających z planów ochrony i planów zadań ochronnych dla obszarów chronionych, rozpoznanie zasadności realizacji działań naprawczych dla obszarów chronionych zależnych od hydromorfologii (wg celów środowiskowych: wymogów rzek włosienicznikowych, wylewy Q50), rozpoznanie zasadności realizacji działań naprawczych dla obszarów chronionych w zakresie utrzymania naturalnego charakteru koryta; – Działania uzupełniające przewidziane do wdrażania dla JCWP: kontrola funkcjonowania urządzeń do migracji ryb, monitoring skuteczności istniejących urządzeń do migracji ryb, aktualizacja programu ochrony środowiska pod kątem poprawy efektywności dotyczącej ograniczania dopływu zanieczyszczeń do JCWP, ocena wpływu budowli poprzecznych na ciągłość biologiczną i cele środowiskowe JCWP. Gminy: Baligród i Solina: VIII. Kod JCWP: RW2000042215569; – Nazwa JCWP: Bereźnica, naturalna część wód;
--	--	---

		– Stan/potencjał ekologiczny: brak badań biologicznych w JCWP; – Stan chemiczny: dobry; – Stan ogólny: brak danych; – Ocena ryzyka nieosiągnięcia celu środowiskowego: niezagrożona; – Przypisane cele środowiskowe: dobry stan ekologiczny, dobry stan chemiczny; – Działania podstawowe przewidziane do wdrażania dla JCWP: nie zaplanowano działań podstawowych dla JCWP; – Działania uzupełniające przewidziane do wdrażania dla JCWP: nie zaplanowano działań uzupełniających dla JCWP. Gminy: Baligród i Komańcza: IX. Kod JCWP: RW20000722289; – Nazwa JCWP: Kalniczka, naturalna część wód; – Stan/potencjał ekologiczny: umiarkowany; – Stan chemiczny: dobry; – Stan ogólny: zły stan wód; – Ocena ryzyka nieosiągnięcia celu środowiskowego: niezagrożona; – Przypisane cele środowiskowe: dobry stan ekologiczny; zapewnienie drożności cieku dla migracji ichtiofauny o ile jest monitorowany wskaźnik diadromiczny D; zapewnienie drożności cieku według wymagań gatunków chronionych, dobry stan chemiczny; – Działania podstawowe przewidziane do wdrażania dla JCWP: rozpoznanie zasadności realizacji działań naprawczych dla obszarów chronionych w dopływu zanieczyszczeń, realizacja działań wynikających z planów ochrony i planów zadań ochronnych dla obszarów chronionych; – Działania uzupełniające przewidziane do wdrażania dla JCWP: ocena wpływu budowli poprzecznych na ciągłość biologiczną i cele środowiskowe JCWP. Gminy: Olszanica i Solina: X. Kod JCWP: RW200004221559; – Nazwa JCWP: San od zb. Solina do zb. Myczkowce, naturalna część wód; – Stan/potencjał ekologiczny: umiarkowany; – Stan chemiczny: poniżej dobrego; – Stan ogólny: zły stan wód; – Ocena ryzyka nieosiągnięcia celu środowiskowego: zagrożona; – Przypisane cele środowiskowe: umiarkowany stan ekologiczny (złagodzone wskaźniki: [MMI]; pozostałe wskaźniki – II klasa jakości), stan chemiczny: dla złagodzonych wskaźników [benzo(a)piren(w), związki tributyllocyny(w)] poniżej stanu dobrego, dla pozostałych wskaźników – stan dobry; – Działania podstawowe przewidziane do wdrażania dla JCWP: nie zaplanowano działań podstawowych; – Działania uzupełniające przewidziane do wdrażania dla JCWP: aktualizacja programu ochrony środowiska pod kątem poprawy efektywności dotyczącej ograniczania dopływu zanieczyszczeń do JCWP. XI. Kod JCWP: RW20000422169; – Nazwa JCWP: Olszanka, naturalna część wód; – Stan/potencjał ekologiczny: słaby; – Stan chemiczny: poniżej dobrego; – Stan ogólny: zły stan wód; – Ocena ryzyka nieosiągnięcia celu środowiskowego: zagrożona; – Przypisane cele środowiskowe: dobry stan ekologiczny; zapewnienie drożności cieku dla migracji ichtiofauny o ile jest monitorowany wskaźnik diadromiczny D; zapewnienie drożności cieku według wymagań gatunków chronionych, stan chemiczny: dla złagodzonych wskaźników [benzo(a)piren(w)] poniżej stanu dobrego, dla pozostałych wskaźników – stan dobry; – Działania podstawowe przewidziane do wdrażania dla JCWP: realizacja działań wynikających z planów ochrony i planów zadań ochronnych dla obszarów chronionych, rozpoznanie zasadności realizacji działań naprawczych dla obszarów chronionych zależnych od hydromorfologii (wg celów środowiskowych: wymogów rzek włosienicznikowych, wylewy Q50), rozpoznanie zasadności realizacji działań naprawczych dla obszarów chronionych w zakresie utrzymania naturalnego charakteru koryta, działania renaturyzacyjne, rozpoznanie zasadności realizacji działań naprawczych dla obszarów chronionych w zakresie dopływu zanieczyszczeń, kontrole dotyczące stosowania programu działań mających na celu zmniejszenie zanieczyszczenia wód azotanami pochodzącymi ze źródeł rolniczych oraz zapobieganie dalszemu zanieczyszczeniu przez podmioty prowadzące produkcję rolną i działalność;
--	--	---

		– Działania uzupełniające przewidziane do wdrażania dla JCWP: analiza możliwości przebudowy budowli piętrzących w zakresie zapewniającym ciągłość biologiczną i spełnienie celów środowiskowych, ograniczenie zanieczyszczenia wód związkami biogennymi pochodzącymi z rolnictwa oraz ograniczenie zanieczyszczenia pestycydami, ocena wpływu budowli poprzecznych na ciągłość biologiczną i cele środowiskowe JCWP. XII. Kod JCWP: RW200021221559; – Nazwa JCWP: Zb. Myczkowce, silnie zmieniona część wód; – Stan/potencjał ekologiczny: dobry; – Stan chemiczny: poniżej dobrego; – Stan ogólny: zły stan wód; – Ocena ryzyka nieosiągnięcia celu środowiskowego: zagrożona; – Przypisane cele środowiskowe: dobry potencjał ekologiczny; stan chemiczny: dla złagodzonych wskaźników [benzo(a)piren (w), związki tributylocyny (w)] poniżej stanu dobrego, dla pozostałych wskaźników – stan dobry; – Działania podstawowe przewidziane do wdrażania dla JCWP: nie zaplanowano działań podstawowych; – Działania uzupełniające przewidziane do wdrażania dla JCWP: aktualizacja programu ochrony środowiska pod kątem poprawy efektywności dotyczącej ograniczania dopływu zanieczyszczeń do JCWP. Gmina Olszanica: XIII. Kod JCWP: RW2000072233299; – Nazwa JCWP: Tyrawka, naturalna część wód; – Stan/potencjał ekologiczny: umiarkowany; – Stan chemiczny: poniżej dobrego; – Stan ogólny: zły stan wód; – Ocena ryzyka nieosiągnięcia celu środowiskowego: zagrożona; – Przypisane cele środowiskowe: dobry stan ekologiczny, zapewnienie drożności cieku dla migracji ichtiofauny o ile jest monitorowany wskaźnik diadromiczny D, zapewnienie drożności cieku według wymagań gatunków chronionych, stan chemiczny: dla złagodzonych wskaźników [benzo(a)piren(w), benzo(g,h,i)perylen(w), związki tributylocyny(w)] poniżej stanu dobrego, dla pozostałych wskaźników – stan dobry; – Działania podstawowe przewidziane do wdrażania dla JCWP: rozpoznanie zasadności realizacji działań naprawczych dla obszarów chronionych w zakresie utrzymania naturalnego charakteru koryta, realizacja działań wynikających z planów ochrony i planów zadań ochronnych dla obszarów chronionych, rozpoznanie zasadności realizacji działań naprawczych dla obszarów chronionych w zakresie dopływu zanieczyszczeń; – Działania uzupełniające przewidziane do wdrażania dla JCWP: aktualizacja programu ochrony środowiska pod kątem poprawy efektywności dotyczącej ograniczania dopływu zanieczyszczeń do JCWP, analiza możliwości przebudowy budowli piętrzących w zakresie zapewniającym ciągłość biologiczną i spełnienie celów środowiskowych, ocena wpływu budowli poprzecznych na ciągłość biologiczną i cele środowiskowe JCWP. XIV. Kod JCWP: RW200004221949; – Nazwa JCWP: Dyrbek, naturalna część wód; – Stan/potencjał ekologiczny: dobry; – Stan chemiczny: poniżej dobrego; – Stan ogólny: zły stan wód; – Ocena ryzyka nieosiągnięcia celu środowiskowego: zagrożona; – Przypisane cele środowiskowe: dobry stan ekologiczny; zapewnienie drożności cieku dla migracji ichtiofauny o ile jest monitorowany wskaźnik diadromiczny D; zapewnienie drożności cieku według wymagań gatunków chronionych, stan chemiczny: dla złagodzonych wskaźników [benzo(a)piren(w)] poniżej stanu dobrego, dla pozostałych wskaźników – stan dobry; – Działania podstawowe przewidziane do wdrażania dla JCWP: rozpoznanie zasadności realizacji działań naprawczych dla obszarów chronionych w zakresie utrzymania naturalnego charakteru koryta, realizacja działań wynikających z planów ochrony i planów zadań ochronnych dla obszarów chronionych; – Działania uzupełniające przewidziane do wdrażania dla JCWP: nie zaplanowano działań uzupełniających dla JCWP. Gmina Solina: XV. Kod JCWP: RW200023221399; – Nazwa JCWP: Zb. Solina, silnie zmieniona część wód; – Stan/potencjał ekologiczny: dobry; – Stan chemiczny: brak danych;
--	--	--

		– Stan ogólny: brak danych; – Ocena ryzyka nieosiągnięcia celu środowiskowego: zagrożona; – Przypisane cele środowiskowe: dobry potencjał ekologiczny, stan chemiczny: dla złagodzonych wskaźników [benzo(a)piren (w), związki tributylocyny (w)] poniżej stanu dobrego, dla pozostałych wskaźników – stan dobry; – Działania podstawowe przewidziane do wdrażania dla JCWP: realizacja Krajowego Programu Oczyszczania Ścieków Komunalnych; – Działania uzupełniające przewidziane do wdrażania dla JCWP: usuwanie zanieczyszczeń i odpadów z wód. Gmina Komańcza: XVI. Kod JCWP: RW2000072263337; – Nazwa JCWP: Wisłok od zb. Besko do Czarnego Potoku, naturalna część wód; – Stan/potencjał ekologiczny: umiarkowany; – Stan chemiczny: poniżej dobrego; – Stan ogólny: zły stan wód; – Ocena ryzyka nieosiągnięcia celu środowiskowego: zagrożona; – Przypisane cele środowiskowe: dobry stan ekologiczny; zapewnienie drożności cieku dla migracji ichtiofauny na odcinku cieku istotnego Wisłok w obrębie JCWP (dla łososia); zapewnienie drożności cieku według wymagań gatunków chronionych; zapewnienie drożności cieku dla migracji gatunków o znaczeniu gospodarczym na odcinku cieku głównego Wisłok w obrębie JCWP (dla troci wędrowniej), stan chemiczny: dla złagodzonych wskaźników [benzo(a)piren(w), związki tributylocyny(w)] poniżej stanu dobrego, dla pozostałych wskaźników – stan dobry; – Działania podstawowe przewidziane do wdrażania dla JCWP: rozpoznanie zasadności realizacji działań naprawczych dla obszarów chronionych w zakresie utrzymania naturalnego charakteru koryta, kontrole dotyczące stosowania programu działań mających na celu zmniejszenie zanieczyszczenia wód azotanami pochodzącymi ze źródeł rolniczych oraz zapobieganie dalszemu zanieczyszczeniu przez podmioty prowadzące produkcję rolną i działalność, realizacja Krajowego Programu Oczyszczania Ścieków Komunalnych, rozpoznanie zasadności realizacji działań naprawczych dla obszarów chronionych w zakresie dopływu zanieczyszczeń, – Działania uzupełniające przewidziane do wdrażania dla JCWP: analiza możliwości przebudowy budowli piętrzących w zakresie zapewniającym ciągłość biologiczną i spełnienie celów środowiskowych, ocena wpływu budowli poprzecznych na ciągłość biologiczną i cele środowiskowe JCWP. XVII. Kod JCWP: RW20000722329; – Nazwa JCWP: Sanoczek, naturalna część wód; – Stan/potencjał ekologiczny: umiarkowany; – Stan chemiczny: poniżej dobrego; – Stan ogólny: zły stan wód; – Ocena ryzyka nieosiągnięcia celu środowiskowego: zagrożona; – Przypisane cele środowiskowe: dobry stan ekologiczny; zapewnienie drożności cieku dla migracji ichtiofauny na odcinku cieku istotnego Sanoczek od ujścia do ujścia Niebieszczanki (dla łososia); zapewnienie drożności cieku według wymagań gatunków chronionych, dobry stan chemiczny; – Działania podstawowe przewidziane do wdrażania dla JCWP: realizacja Krajowego Programu Oczyszczania Ścieków Komunalnych, rozpoznanie zasadności realizacji działań naprawczych dla obszarów chronionych w zakresie dopływu zanieczyszczeń, kontrola gospodarowania wodami oraz przeglądy pozwoleń wodnoprawnych; – Działania uzupełniające przewidziane do wdrażania dla JCWP: aktualizacja programu ochrony środowiska pod kątem poprawy efektywności dotyczącej ograniczania dopływu zanieczyszczeń do JCWP, ocena wpływu budowli poprzecznych na ciągłość biologiczną i cele środowiskowe JCWP. XVIII. Kod JCWP: RW200004218439; – Nazwa JCWP: Jasiołka do Panny, naturalna część wód; – Stan/potencjał ekologiczny: umiarkowany; – Stan chemiczny: poniżej dobrego; – Stan ogólny: zły stan wód; – Ocena ryzyka nieosiągnięcia celu środowiskowego: zagrożona; – Przypisane cele środowiskowe: dobry stan ekologiczny; zapewnienie drożności cieku według wymagań gatunków chronionych, zapewnienie drożności cieku dla migracji gatunków o znaczeniu gospodarczym na odcinku cieku głównego Jasiołka w obrębie JCWP (dla troci wędrowniej), stan chemiczny: dla złagodzonych wskaźników [związki tributylocyny(w)] poniżej stanu dobrego, dla pozostałych wskaźników – stan dobry;
--	--	---

		– Działania podstawowe przewidziane do wdrażania dla JCWP: realizacja działań wynikających z planów ochrony i planów zadań ochronnych dla obszarów chronionych; – Działania uzupełniające przewidziane do wdrażania dla JCWP: analiza możliwości przebudowy budowli piętrzących w zakresie zapewniającym ciągłość biologiczną i spełnienie celów środowiskowych. XIX. Kod JCWP: RW200007226159; – Nazwa JCWP: Wistok do zb. Besko, naturalna część wód; – Stan/potencjał ekologiczny: zły; – Stan chemiczny: poniżej dobrego; – Stan ogólny: zły; – Ocena ryzyka nieosiągnięcia celu środowiskowego: zagrożona; – Przypisane cele środowiskowe: dobry stan ekologiczny; zapewnienie drożności cieku według wymagań gatunków chronionych, stan chemiczny: dla złagodzonych wskaźników [benzo(a)piren(w), związki tributylocyny(w)] poniżej stanu dobrego, dla pozostałych wskaźników – stan dobry; – Działania podstawowe przewidziane do wdrażania dla JCWP: realizacja działań wynikających z planów ochrony i planów zadań ochronnych dla obszarów chronionych; – Działania uzupełniające przewidziane do wdrażania dla JCWP: aktualizacja programu ochrony środowiska pod kątem poprawy efektywności dotyczącej ograniczania dopływu zanieczyszczeń do JCWP, ocena wpływu budowli poprzecznych na ciągłość biologiczną i cele środowiskowe JCWP. Kierunki działań określone w Strategii, które najmocniej korelują z zapisami <i>Planu gospodarowania wodami na obszarze dorzecza Wisły</i>: 3.2.1. Rozbudowa infrastruktury komunalnej; 3.2.2. Ograniczenie niskiej emisji; 3.2.3. Edukacja mieszkańców i turystów.
9.	Plan zarządzania ryzykiem powodziowym dla obszaru dorzecza Wisły ⁸⁰ (PZRP)	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady nie zostały ujęte w <i>Planie zarządzania ryzykiem powodziowym dla obszaru dorzecza Wisły</i> . Na terenie gmin Partnerstwa nie zaplanowano zadań w ramach PZRP. Kierunki działań określone w Strategii, które najmocniej korelują z zapisami <i>Planu zarządzania ryzykiem powodziowym dla obszaru dorzecza Wisły</i> , to: 3.2.1. Rozbudowa infrastruktury komunalnej, 3.2.2. Ograniczenie niskiej emisji oraz 3.2.3. Edukacja mieszkańców i turystów.
10.	Plan przeciwdziałania skutkom suszy ⁸¹ (PPSS)	Zgodnie z zapisami Planu: Działania mające na celu wzmocnienie oraz przywrócenie zdolności retencyjnych danego obszaru, takie jak: 1) ochrona oraz odbudowa ekosystemów, 2) ochrona oraz odbudowa bioróżnorodności m.in. poprzez renaturyzację i renaturalizację ekosystemów wodnych i od wód zależnych oraz terenów podmokłych, zalesienia, biologizację gleby, 3) wdrażanie zasady zrównoważonego planowania i projektowania obszarów miejskich (tzw. smart city, wprowadzanie elementów błękitno-zielonej infrastruktury), 4) zmiany na rzecz ograniczania wodochłonności gospodarki – skutecznie przeciwdziałają skutkom suszy, ale także mają swój pozytywny wpływ na tworzenie gospodarki neutralnej dla klimatu. Zatem działania adaptacyjne stosowane w przeciwdziałaniu skutkom suszy nie tylko minimalizują skutki wystąpienia suszy, ale również przyczyniają się do obniżania zagrożenia występowania tego zjawiska. Zadania określone w Strategii, które najmocniej korelują z zapisami <i>Planu przeciwdziałania skutkom suszy</i>, to: 3.2.1. Rozbudowa infrastruktury komunalnej; 3.2.2. Ograniczenie niskiej emisji; 3.2.3. Edukacja mieszkańców i turystów. W Planie zamieszczono mapy klas zagrożenia: suszą rolniczą na terenach rolnych lub leśnych, suszą hydrologiczną, suszą hydrogeologiczną w JCWPd. Należy uznać, że na terenach wszystkich gmin należących do Partnerstwa Turystyczne Bieszczady występują: klasa I – słabe zagrożenie suszą rolniczą, klasa II – umiarkowane zagrożenie suszą hydrogeologiczną, klasa III – silne zagrożenie suszą hydrologiczną oraz umiarkowane zagrożenie suszą łączną.
POZIOM REGIONALNY		
11.	Strategia Rozwoju Województwa –	W <i>Strategii Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030</i> wskazano 5 obszarów, dla których określono obszary tematyczne, priorytety i kierunki działań.

⁸⁰ Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 18 października 2022 r. w sprawie przyjęcia Planu zarządzania ryzykiem powodziowym dla obszaru dorzecza Wisły (Dz. U. z 2022 r. poz. 2739).

⁸¹ Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 15 lipca 2021 r. w sprawie przyjęcia Planu przeciwdziałania skutkom suszy (Dz. U. z 2021 r. poz. 1615).

Podkarpackie 2030	Strategia Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030 wskazuje, że wyznaczone w niej cele strategiczne, cele operacyjne oraz planowane w ich ramach kierunki działań są zgodne z zapisami <i>Strategii Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030</i>. W szczególności wpisują się one w sposób bezpośredni lub pośredni m.in. w niżej wymienione obszary tematyczne i priorytety. OBSZAR TEMATYCZNY 1. GOSPODARKA I NAUKA Priorytet 1.1. Nauka, badania i szkolnictwo wyższe wspierające gospodarkę W priorytet wpisują się cele operacyjne Strategii tj.: 1.2. <i>Wspieranie lokalnych producentów produktów i usług</i>, a także 2.2. <i>Budowanie wspólnot lokalnych</i>. Priorytet 1.3. Konkurencyjność gospodarki poprzez innowacje i nowoczesne technologie W priorytet wpisuje się cel operacyjny Strategii tj.: 1.2. <i>Wspieranie lokalnych producentów produktów i usług</i>. OBSZAR TEMATYCZNY 2. KAPITAŁ LUDZKI I SPOŁECZNY Priorytet 2.1. Edukacja W priorytet wpisują się cele operacyjne Strategii tj.: 1.2. <i>Wspieranie lokalnych producentów produktów i usług</i>, a także 2.2. <i>Budowanie wspólnot lokalnych</i>. Priorytet 2.2. Kultura i dziedzictwo kulturowe W priorytet wpisują się cele operacyjne Strategii tj.: 1.1. <i>Wzrost atrakcyjności turystycznej obszaru</i>, 2.2. <i>Rozwój wspólnot lokalnych</i> oraz 3.1. <i>Przyjazna i zróżnicowana przestrzeń publiczna</i>. Priorytet 2.3. Regionalna polityka zdrowotna W priorytet wpisuje się cel operacyjny Strategii tj.: 2.2. <i>Budowanie wspólnot lokalnych</i>, w szczególności kierunek działań 2.2.1. <i>Podniesienie poziomu usług publicznych</i>. Priorytet 2.4. Rynek pracy W priorytet wpisuje się cel operacyjny Strategii tj.: 1.2. <i>Wspieranie lokalnych producentów produktów i usług</i>. Priorytet 2.5. Społeczeństwo obywatelskie i kapitał społeczny W priorytet wpisuje się cel operacyjny Strategii tj.: 2.2. <i>Budowanie wspólnot lokalnych</i>. Priorytet 2.6. Włączenie społeczne W priorytet wpisuje się cel operacyjny Strategii tj.: 2.2. <i>Budowanie wspólnot lokalnych</i>. Priorytet 2.7. Aktywny styl życia i sport W priorytet wpisują się cele operacyjne Strategii tj.: 1.1. <i>Rozwój publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych (IIT)</i> oraz 3.1. <i>Odnowa i funkcjonalność przestrzeni publicznych (IIT)</i>. OBSZAR TEMATYCZNY 3. INFRASTRUKTURA DLA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU I ŚRODOWISKA Priorytet 3.1. Bezpieczeństwo energetyczne i OZE W priorytet wpisuje się cel operacyjny Strategii tj.: 3.2. <i>Racjonalne wykorzystanie dziedzictwa naturalnego</i>. Priorytet 3.3. Poprawa dostępności komunikacyjnej wewnątrz regionu oraz rozwój transportu publicznego. W priorytet wpisuje się cel operacyjny Strategii tj.: 3.2. <i>Racjonalne wykorzystanie dziedzictwa naturalnego</i>. Priorytet 3.4. Rozwój infrastruktury informacyjno-komunikacyjnej w regionie W priorytet wpisuje się cel operacyjny Strategii tj.: 3.2. <i>Racjonalne wykorzystanie dziedzictwa naturalnego</i>. Priorytet 3.5. Rozwój infrastruktury służącej prowadzeniu działalności gospodarczej i turystyki W priorytet wpisuje się cel operacyjny Strategii tj.: 1.1. <i>Rozwój publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych (IIT)</i>. Priorytet 3.6. Przeciwdziałanie i minimalizowanie skutków zagrożeń wywołanych czynnikami naturalnymi W priorytet wpisuje się cel operacyjny Strategii tj.: 3.2. <i>Racjonalne wykorzystanie dziedzictwa naturalnego</i>. Priorytet 3.7. Zapobieganie i minimalizowanie skutków zagrożeń antropogenicznych W priorytet wpisuje się cel operacyjny Strategii tj.: 3.2. <i>Racjonalne wykorzystanie dziedzictwa naturalnego</i>. Priorytet 3.8. Zarządzanie zasobami dziedzictwa przyrodniczego, w tym ochrona i poprawianie stanu różnorodności biologicznej i krajobrazu W priorytet wpisują się cele operacyjne Strategii tj.: 3.1. <i>Odnowa i funkcjonalność przestrzeni publicznych (IIT)</i> oraz 3.2. <i>Racjonalne wykorzystanie dziedzictwa naturalnego</i>. OBSZAR TEMATYCZNY 4. DOSTĘPNOŚĆ USŁUG Priorytet 4.1. Poprawa dostępności do usług publicznych poprzez wykorzystanie technologii informacyjno-komunikacyjnych W priorytet wpisują się cele operacyjne Strategii tj.: 1.1. <i>Rozwój publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych (IIT)</i> oraz 2.2. <i>Budowanie wspólnot lokalnych</i>. Priorytet 4.2. Planowanie przestrzenne wspierające aktywizację społeczności i aktywizacja obszarów zdegradowanych
----------------------	---

		W priorytet wpisuje się cel operacyjny Strategii tj.: 3.1. <i>Odnowa i funkcjonalność przestrzeni publicznych (IIT)</i>. Priorytet 4.3. Wsparcie instytucjonalne i poprawa bezpieczeństwa mieszkańców W priorytet wpisują się cele operacyjne Strategii tj.: 2.2. <i>Budowanie wspólnot lokalnych</i> oraz 3.2. <i>Racjonalne wykorzystanie dziedzictwa naturalnego</i>. Priorytet 4.4. Budowanie i rozwój partnerstwa dla rozwoju województwa W priorytet wpisują się cele operacyjne Strategii tj.: 1.1. <i>Rozwój publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych (IIT)</i>, 1.2. <i>Wspieranie lokalnych producentów produktów i usług</i>, 2.1. <i>Rozwój usług i promocja kultury, dziedzictwa kulturowego i naturalnego (IIT)</i>, a także 3.1. <i>Odnowa i funkcjonalność przestrzeni publicznych (IIT)</i>. OBSZAR HORYZONTALNY – TERYTORIALNY WYMIAR STRATEGII Priorytet 7.3. Obszary wymagające szczególnego wsparcia w kontekście równowagi rozwoju W priorytet wpisują się cele operacyjne Strategii tj.: 1.1. <i>Rozwój publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych (IIT)</i>, 1.2. <i>Wspieranie lokalnych producentów produktów i usług</i>, 2.1. <i>Rozwój usług i promocja kultury, dziedzictwa kulturowego i naturalnego (IIT)</i>, 2.2. <i>Budowanie wspólnot lokalnych</i>, 3.1. <i>Odnowa i funkcjonalność przestrzeni publicznych (IIT)</i>, a także 3.2. <i>Racjonalne wykorzystanie dziedzictwa naturalnego</i>. Priorytet 7.4. Obszary wiejskie – wysoka jakość przestrzeni do zamieszkania, pracy i wypoczynku W priorytet wpisują się cele operacyjne Strategii tj.: 1.1. <i>Rozwój publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych (IIT)</i>, 1.2. <i>Wspieranie lokalnych producentów produktów i usług</i>, 2.1. <i>Rozwój usług i promocja kultury, dziedzictwa kulturowego i naturalnego (IIT)</i>, 2.2. <i>Budowanie wspólnot lokalnych</i>, 3.1. <i>Odnowa i funkcjonalność przestrzeni publicznych (IIT)</i>, a także 3.2. <i>Racjonalne wykorzystanie dziedzictwa naturalnego</i>. Wśród Obszarów Strategicznej Interwencji wskazanych na poziomie krajowym oraz regionalnym znalazły się m.in.: obszary zagrożone trwałą marginalizacją, a wśród nich gminy wchodzące w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady. Podejmowane działania mają identyfikować i wzmacniać czynniki rozwojowe obszarów o słabszych perspektywach rozwojowych, wynikających ze struktury społeczno-gospodarczej, peryferyjnego położenia bądź utraty dotychczasowych funkcji. Oczekiwany celami będzie m.in. zwiększenie zasobów infrastrukturalnych w strategicznych sektorach, zdyktalizowanie rozwoju społeczno-gospodarczego w oparciu o lokalne potencjały, rozwój przedsiębiorczości i innowacyjności, poprawa dostępu do podstawowych usług publicznych, zniwelowanie wykluczenia transportowego. Zakładane działania dla tego obszaru, to m.in.: – aktywizacja lokalnych inicjatyw gospodarczych i społecznych poprzez wykorzystanie potencjału podmiotów publicznych, prywatnych, organizacji pozarządowych i mieszkańców; – poprawa atrakcyjności inwestycyjnej poprzez zapewnienie przygotowanych terenów inwestycyjnych; – pobudzanie procesów rozwojowych poprzez zapewnienie lepszej dostępności komunikacyjnej na zewnątrz, w tym rozwój infrastruktury drogowej łączącej się z węzłami sieci dróg szybkiego ruchu oraz infrastruktury kolejowej; – intensyfikacja działań w zakresie ochrony i poprawy stanu środowiska przyrodniczego. Zaplanowane do realizacji projekty w ramach <i>Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030</i> odpowiadają na wskazane powyżej zakładane działania. Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady zostały również uwzględnione na poziomie regionalnym jako <i>Obszary wiejskie</i> województwa podkarpackiego. Do głównych kierunków w tych obszarach należy między innymi: – wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich poprzez rozwój infrastruktury technicznej; – rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich; – integracja i aktywizacja społeczności wiejskiej w aspekcie społecznym i kulturowym; – racjonalizacja przestrzeni wiejskiej. Zaplanowane do realizacji projekty w ramach <i>Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030</i> odpowiadają na wskazane powyżej kierunki działań.
12.	Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego ⁸²	W <i>Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego</i> (PZPWP) wskazano, że na terenie województwa podkarpackiego znajduje się 12 obszarów funkcjonalnych. Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady zostały zaliczone do następujących obszarów: Wiejski Obszar Funkcjonalny wymagający wsparcia procesów rozwojowych, Górski Przygraniczny Obszar Funkcjonalny oraz Bieszczadzko-Beskidzki Obszar Funkcjonalny.
13.	Strategia rozwoju i komunikacji marketingowej turystyki województwa	Cel nadrzędny <i>Strategii rozwoju i komunikacji marketingowej turystyki województwa podkarpackiego na lata 2020–2025</i> brzmi: <i>Turystyka wzmacnia i chroni unikatowe zasoby Podkarpacia: wysokiej jakości krajobrazy, położenie, historię, kulturę. Pozwala mieszkańcom dzielić się nimi z turystami, stwarzając stabilne podstawy do rozwoju gospodarczego</i>. W dokumencie tym wskazano 4 cele strategiczne, dla których określono obszary priorytetowe wraz z konkretnymi działaniami. <i>Strategia Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030</i> wskazuje, że wyznaczone w niej cele strategiczne, cele operacyjne oraz planowane w ich ramach kierunki działań są zgodne z zapisami <i>Strategii rozwoju i komunikacji marketingowej turystyki województwa podkarpackiego na lata 2020–2025</i>.

⁸² Załącznik Nr 1 do Uchwały Nr LIX/930/18 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 27 sierpnia 2018 r.

	podkarpackiego na lata 2020–2025⁸³	W szczególności wpisują się one w sposób bezpośredni lub pośredni m.in. w niżej wymienione obszary priorytetowe. Obszar priorytetowy I. Wzmocnienie krain turystycznych W priorytet wpisują się cele operacyjne Strategii tj.: 1.1. <i>Rozwój publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych (IIT)</i> oraz 1.2. <i>Wspieranie lokalnych producentów produktów i usług.</i> Obszar priorytetowy II. Integracja infrastrukturalna regionu W priorytet wpisuje się cel operacyjny Strategii tj.: 1.1. <i>Rozwój publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych (IIT).</i> Obszar priorytetowy III. Zintegrowany marketing turystyczny W priorytet wpisują się cele operacyjne Strategii tj.: 1.1. <i>Rozwój publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych (IIT)</i> oraz 1.2. <i>Wspieranie lokalnych producentów produktów i usług.</i> Obszar priorytetowy IV. Gwarancja jakości ofert turystycznych W priorytet wpisują się cele operacyjne Strategii tj.: 1.1. <i>Rozwój publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych (IIT)</i> oraz 1.2. <i>Wspieranie lokalnych producentów produktów i usług.</i> Strategia rozwoju i komunikacji marketingowej turystyki województwa podkarpackiego na lata 2020–2025 wyznacza subregiony turystyczne, które posiadają rozpoznawalną ofertę, są w stanie konkurować na rynku krajowym i staną się magnesami generującymi ruch turystyczny z całej Polski, a wśród nich: – Roztocze Południowe (Wschodnie); – Rzeszów – miasto i region; – Dolina Sanu i Wisły; – Beskid Niski; – Bieszczady. Gminy: Komańcza, Cisna, Baligród, Solina oraz Olszanica zostały zaliczone do krainy turystycznej Bieszczady.
14.	Program Strategiczny Rozwoju Transportu Województwa Podkarpackiego do roku 2030⁸⁴	Cel główny Programu: <i>Efektywne i skuteczne wdrażanie działań, przyczyniających się do realizacji celów Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030 w obrębie transportu.</i> Strategia Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030 wskazuje, że wyznaczone w niej cele są zgodne z zapisami Programu Strategicznego Rozwoju Transportu Województwa Podkarpackiego do roku 2030. W szczególności wpisują się one w sposób bezpośredni lub pośredni m.in. w niżej wymienione cele podstawowe i horyzontalne w obrębie transportu. Cel podstawowy 1. Zwiększenie dostępności zewnętrznej regionu (krajowej i zagranicznej) wynikającej z peryferyjnego położenia województwa W cel wpisuje się kierunek działań: 3.2.1. <i>Rozbudowa infrastruktury komunalnej.</i> Cel podstawowy 2. Transportowa spójność wewnętrzna, Zwiększenie powiązań transportowych w regionie, w tym likwidowanie obszarów wykluczenia transportowego spowodowanego niskim zaludnieniem / obszarami górzystymi / obszarami o niskiej skali zatrudniania W cel wpisuje się kierunek działań: 3.2.1. <i>Rozbudowa infrastruktury komunalnej.</i> Cel horyzontalny 1. Ograniczenie negatywnego oddziaływania sektora transportu na klimat oraz na regionalne środowisko naturalne W cel wpisują się kierunki działań: 3.2.2. <i>Ograniczenie niskiej emisji</i> oraz 3.2.1. <i>Rozwój infrastruktury komunalnej.</i> Cel horyzontalny 3. Rozwój transportu publicznego W cel wpisuje się kierunek działań: 3.2.1. <i>Rozbudowa infrastruktury komunalnej.</i> Cel horyzontalny 4. Poprawa bezpieczeństwa w transporcie W cel wpisuje się kierunek działań: 3.2.1. <i>Rozbudowa infrastruktury komunalnej.</i> W Programie zostały wymienione inwestycje w ramach celów i kierunków rozwoju regionalnego systemu transportowego na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady: przebudowa/rozbudowa drogi wojewódzkiej nr 897 na odcinku Radoszyce – Ustrzyki Górne wraz z budową tras rowerowych: Etap I: Radoszyce–Cisna, przebudowa/rozbudowa drogi wojewódzkiej nr 897 na odcinku Radoszyce – Ustrzyki Górne wraz z budową tras rowerowych: Etap II: Cisna–Wetlina, Modernizacja podkarpackich dróg wojewódzkich w Bieszczadach – Rozbudowa DW 895 na odcinku Uherce Mineralne (DK84) – Solina, „Rowerstrada Solina – Zakopane”, „Trasy rowerowe w Bieszczadach z połączeniem do GreenVelo”, poprawa bezpieczeństwa na obszarach atrakcyjnych turystycznie (Bieszczady, Beskid Niski, Roztocze), modernizacja podkarpackich dróg wojewódzkich w Bieszczadach – DW894 (odcinek Polańczyk–Wołkowyja), modernizacja podkarpackich dróg wojewódzkich w Bieszczadach (odcinek: Uherce Mineralne – Orelec). W Programie zwrócono uwagę na konieczność zwiększenia powiązań transportowych obszaru Bieszczad m.in. ze stolicą województwa i z większymi ośrodkami miejskimi, wskazano na poprawę powiązań komunikacyjnych z sąsiadującymi województwami i krajami (inwestycje na pograniczu województwa ze

⁸³ Załącznik do Uchwały Nr 167/3530/20 Zarządu Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie z dnia 16 czerwca 2020 r.

⁸⁴ Załącznik do Uchwały Nr 570/12169/24 Zarządu Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie z 23 lutego 2024 r.

		Słowacją i Ukrainą), a także rekomenduje się rozwój transportu publicznego. Poprawa dostępności komunikacyjnej obszaru stanowi zasadniczy warunek rozwoju gospodarczego, wpływa na jego atrakcyjność turystyczną i życie jego mieszkańców.
	Program Strategicznego Rozwoju Bieszczad⁸⁵ (PSRB)	Zasięg terytorialny Programu obejmuje obszar 13 gmin położonych w południowo-wschodniej części województwa podkarpackiego: ♦ gm. Czarna, gm. Lutowska, m. i gm. Ustrzyki Dolne – w powiecie bieszczadzkim, ♦ gm. Baligród, gm. Cisna, m. i gm. Lesko, gm. Olszanica, gm. Solina – w powiecie leskim, ♦ gm. Bukowsko, gm. Komańcza, gm. Tyrawa Wołoska, m. i gm. Zagórz – w powiecie sanockim, ♦ gm. Bircza – w powiecie przemyskim. Wizja rozwoju obszaru gmin Bieszczad: <i>Obszar PSRB, to obszar wykorzystujący swój niezwykle potencjał przyrodniczy i kulturowy do rozwoju społeczno-gospodarczego; dzięki wyeksponowanym walorom przyrodniczym, zasobny ekonomicznie, dostępny transportowo i cyfrowo; atrakcyjny dla mieszkańców, inwestorów i gości; ukierunkowany na zachowanie różnorodności biologicznej i rozwój OZE, innowacyjny rozwój branży turystycznej i wdrażanie nowych technologii oraz kształtowanie jakości kapitału społecznego.</i> Strategia Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030 wskazuje, że wyznaczone w niej priorytety są zgodne z zapisami Programu Strategicznego Rozwoju Bieszczad. W szczególności wpisują się one w sposób bezpośredni lub pośredni m.in. w niżej wymienione priorytety: Priorytet 1 PRZEDSIĘBIORCZE I INNOWACYJNE BIESZCZADY – wielowymiarowe wsparcie przedsiębiorczości na obszarze Bieszczad W priorytet wpisuje się cel operacyjny 1.2. <i>Wspieranie lokalnych producentów produktów i usług.</i> Priorytet 2 DOSTĘPNE BIESZCZADY – poprawa dostępności komunikacyjnej i cyfrowej obszaru Bieszczad W priorytet wpisują się cele operacyjne, tj. 2.2. <i>Budowanie wspólnot lokalnych</i> oraz 3.2. <i>Racjonalne wykorzystanie dziedzictwa naturalnego.</i> Priorytet 3 TURYSTYCZNE I KULTUROWE BIESZCZADY – rozwój infrastruktury turystycznej oraz stworzenie różnorodnej oferty turystycznej, krzewienie kultury i jej promocję oraz poprawa bezpieczeństwa turystów na obszarze Bieszczad W priorytet wpisują się cele operacyjne, tj. 1.1. <i>Rozwój publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych (IIT)</i>, 2.1. <i>Rozwój usług i promocja kultury, dziedzictwa kulturowego i naturalnego (IIT)</i> oraz 3.2. <i>Racjonalne wykorzystanie dziedzictwa naturalnego.</i>

Źródło: Opracowanie własne

⁸⁵ Załącznik nr 1 do uchwały Nr 64/1534/24 Zarządu Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie z dnia 30 grudnia 2024 r.

4. Wymiar przestrzenny polityki rozwoju – podejście zintegrowane w strategii rozwoju

W dniu 13 listopada 2020 r. wszedł w życie nowy pakiet przepisów dotyczących polityki rozwoju – *Ustawa z dnia 15 lipca 2020 r. o zmianie ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju oraz niektórych innych ustaw* (Dz. U. z 2020 r. poz. 1378 z późn. zm.), której celem jest realizacja postanowień *Strategii na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030)* w zakresie konsolidacji systemu zarządzania rozwojem Polski i etapowego wprowadzania systemu zintegrowanych strategii. Poza integracją strategii rozwoju na różnych poziomach administracji, celem nowelizacji przepisów była także integracja w dokumentach strategicznych wymiaru społecznego i gospodarczego z przestrzennym.

Ustawodawca jasno określił elementy strategii rozwoju gminy i strategii rozwoju ponadlokalnego. Są wśród nich takie, które nie występowały w dotychczasowych strategiach:

1. Model struktury funkcjonalno-przestrzennej;
2. Ustalenia i rekomendacje w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej na obszarze;
3. Obszary strategicznej interwencji określone w strategii rozwoju województwa wraz z zakresem planowanych działań;
4. Obszary strategicznej interwencji kluczowe dla gminy/obszaru, jeżeli takie zidentyfikowano, wraz z zakresem planowanych działań.

Przestrzeń stanowi kluczowy zasób, dlatego ujęcie przestrzenne interwencji planowanych w sferze gospodarczej i/lub społecznej ma priorytetowe znaczenie dla rozwoju. W przestrzeni przebiegają lub na nią oddziałują wszystkie procesy społeczne, gospodarcze, przyrodnicze. Z jednej strony stanowi więc uwarunkowanie rozwoju, z drugiej jednak podlega licznym zmianom, które wynikają z prowadzonych działań. Nasze oddziaływanie na przestrzeń, kształtowanie jej w sposób planowy lub mimowolny, wpływa na warunki życia i gospodarowania i warunkuje życie przyszłych pokoleń. Człowiek, niezależnie od miejsca zamieszkania, właśnie na danym terytorium doświadcza występujących tam procesów. Konsekwencją niewłaściwie zaprogramowanych i realizowanych działań rozwojowych mogą być różnego rodzaju konflikty przestrzenne, których wyeliminowanie może okazać się trudniejsze w momencie, kiedy już zaistnieją. Dlatego tak istotne jest zwrócenie uwagi na aspekty przestrzenne przy przygotowywaniu zarówno dokumentów strategicznych, jak i wdrożeniowych. Przestrzeń powinna być traktowana nie tylko jako oczywiste uwarunkowanie dla rozwoju sfery społecznej i gospodarczej, ale jako kluczowa wartość publiczna. Jest ona podstawą do formułowania celów rozwojowych z uwzględnieniem interesu publicznego, w tym ładu przestrzennego.

Niniejsza Strategia zapewnia koordynację przestrzenną wszelkich planowanych działań w zgodzie ze zrównoważonym rozwojem i ładem przestrzennym.

4.1. Model struktury przestrzenno-funkcjonalnej oraz ustalenia i rekomendacje w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej

Struktura funkcjonalno-przestrzenna Partnerstwa Turystyczne Bieszczady wynika głównie z jej położenia geograficznego, środowiska naturalnego, a także otoczenia i powiązań z jednostkami sąsiednimi.

Gminy Baligród, Cisna, Olszanica i Solina leżą w powiecie leskim, który usytuowany jest w całości w dorzeczu Górnej Wisły i charakteryzuje go bogactwo w zasoby wodne. Główną sieć rzeczną w powiecie tworzy rzeka San wraz z dopływami: Solinki, Hoczewki, Olszanki oraz gęstą siecią potoków górskich. Odrębną grupę stanowią zbiorniki zaporowe: Solina oraz Myczkowce. Z racji swoich walorów przyrodniczo-krajobrazowych i kulturowo-historycznych obszar Partnerstwa należy do jednych z najatrakcyjniejszych turystycznie regionów Polski. Pasma górskie i wyznaczone na nich szlaki turystyczne o różnym stopniu trudności, stwarzają wspaniałe warunki uprawiania turystyki pieszej, konnej, rowerowej, a zimą – narciarskiej. Przez powiat przebiegają liczne szlaki spacerowe, ścieżki przyrodnicze oraz szlaki związane z historią i kulturą Bieszczad. Dobrze rozwinięta jest baza turystyczno-sportowa⁸⁶. Natomiast Gmina Komańcza leży w powiecie sanockim, w dolinie Osławy i Osławicy, na granicy Bieszczadów i Beskidu Niskiego. Na jej terenie leży m.in. dzikie i owiane licznymi legendami pasmo Chryszczatej. W Gminie Komańcza żyje jedyna w Bieszczadach zwarta grupa ludności autochtonicznej, która częściowo uniknęła przesiedleń lat 1945–1947. Łemkowie osławiacy kultywują bogate tradycje oryginalnej kultury duchowej górali wschodnio-beskidzkich⁸⁷.

Sieć komunikacyjna na obszarze Partnerstwa Turystyczne Bieszczady (mapa 1) uwzględnia przebieg drogi krajowej, dróg wojewódzkich i powiatowych, a także przebieg dróg kolejowych. Przez Partnerstwo przebiega droga krajowa nr 84 Sanok – Olszanica – granica państwa (Ukraina) oraz drogi wojewódzkie: nr 892 Zagórz – Komańcza – Radoszyce – granica państwa (Słowacja), nr 893 Lesko – Baligród – Cisna, nr 894 Hoczew – Polańczyk – Czarna Góra, nr 895 Uherce Mineralne – Solina – Myczków oraz nr 897 Tylawa – Komańcza – Cisna – granica państwa (Ukraina). W Gminie Cisna znajduje się przejście graniczne ze Słowacją: Radoszyce – Palota. Przez teren Partnerstwa przebiegają dwie linie kolejowe o znaczeniu lokalnym tj. linia kolejowa nr 107 Nowy Zagórz – Łupków – granica państwa (Słowacja) oraz nr 108 Stróże – Krościenko – granica państwa (Ukraina). Linia kolejowa nr 107 jest jednotorowa, niezelektryfikowana, w znacznej mierze przebiega przez teren Gminy Komańcza. Z kolei linia nr 108 jest jednotorowa i częściowo zelektryfikowana, przebiega przez teren Gminy Olszanica⁸⁸.

Na mapie 2 przedstawiono średni czas dojazdu z obszaru Partnerstwa do wybranych najbliższych ośrodków miejskich. Najszybciej dojedziemy do Ustrzyk Dolnych i Sanoka (30 min – 1 godz.), a także do Krosna (1–1,5 godz.). Dojazd do Jasła i Przemyśla zajmuje 1,5–2 godz., do stolicy województwa – Rzeszowa – 2 godz., do Nowego Sącza i Dębicy 2–2,5 godz.,

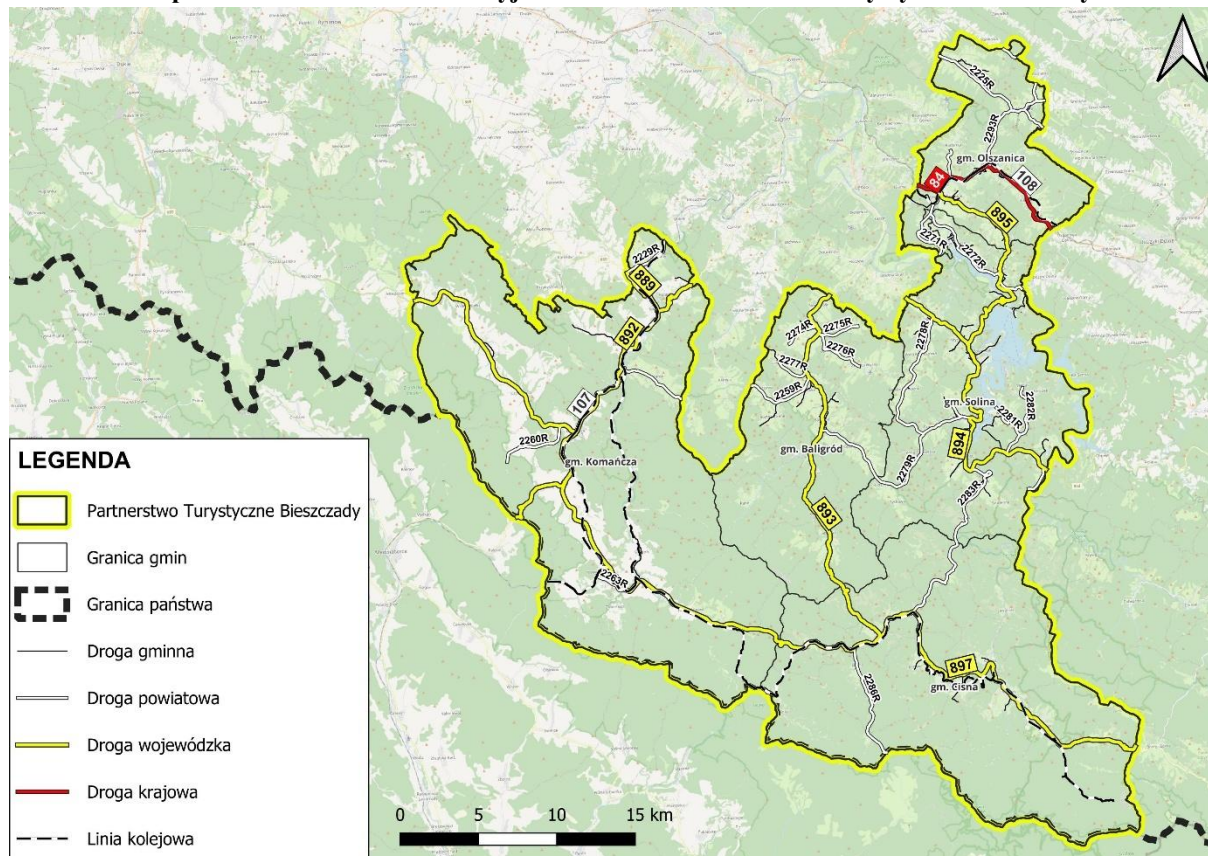
⁸⁶ Plan rozwoju gospodarki wodą na terenach wiejskich na lata 2023–2026, Powiat leski, Lokalne Partnerstwo na rzecz Wody, 2022.

⁸⁷ Strona internetowa Powiatu Sanockiego, powiat-sanok.pl/strona-3371-gminy_powiatu.html

⁸⁸ Atlas Kolejowy Polski, Czech, Słowacji i Podkarpackiej Rusi, atlaskolejowy.net

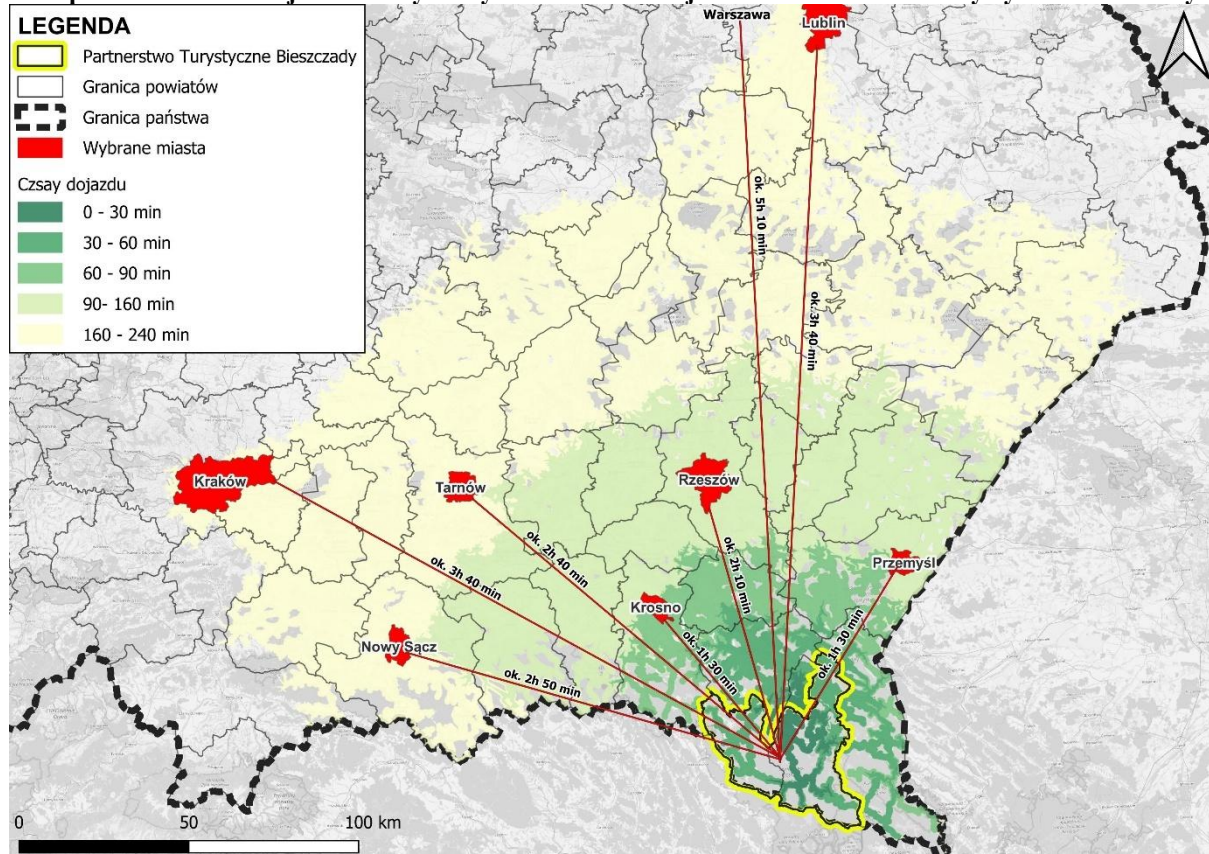
a do Mielca (Specjalna Strefa Ekonomiczna „Euro-Park” Mielec) – 2,5–3 godz. Stalowa Wola (ośrodek przemysłowy skoncentrowany wokół przemysłu zbrojeniowego, odlewniczego, stalowego, maszynowego, aluminiowego i metalowego) oddalona jest o 3 godz. jazdy autem, podobnie Tarnobrzeg (Tarnobrzaska Specjalna Strefa Ekonomiczna „Euro-Park Wisłosan”), natomiast dojazd do Krakowa zajmie 3,5–4 godz.

Mapa 1 Główna sieć komunikacyjna na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady

Źródło: Opracowanie własne z wykorzystaniem programu QGIS 3.16.6 – Hannover

Mapa 2 Średni czas dojazdu do wybranych ośrodków miejskich z Partnerstwa Turystyczne Bieszczady

Źródło: Opracowanie własne z wykorzystaniem programu QGIS 3.16.6 – Hannover

Rejonizacja fizycznogeograficzna Polski według Jerzego Kondrackiego, która ma na celu wydzielenie spójnych obszarów wynikających m.in. z ich położenia geograficznego, historii rozwoju, czy też wzajemnego powiązania poszczególnych elementów, przyporządkowuje teren Partnerstwa do obrębu megaregion Region Karpacki, prowincja Karpaty Wschodnie z Podkarpaciem Wschodnim, podprowincja Beskidy Wschodnie, makroregion Beskidy Lesiste i Beskidy Środkowe, które składają się z mezoregionów: Góry Sanocko-Turczańskie, Bieszczady Zachodnie oraz Beskid Niski⁸⁹.

W granicach administracyjnych gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady swoją działalność prowadzą: Nadleśnictwo Baligród, Nadleśnictwo Cisna, Nadleśnictwo Komańcza, Nadleśnictwo Lesko oraz Nadleśnictwo Ustrzyki Górne. W Nadleśnictwie Cisna lesistość wynosi 96%. Lasy mają charakter typowo górski, jedynie gdzieniegdzie w dolinach rzek porasta las łęgowy. Drzewostany występują w dwóch piętrach roślinnych – pogórza i regla dolnego. Górną granicę lasu tworzą skarłowaciałe buki i jawory. Powyżej rozciąga się już tylko charakterystyczne dla Bieszczadów piętro połonin. Gatunkiem dominującym w drzewostanie jest buk, uzupełniają skład gatunkowy: jodła, świerk, olsza szara i klon jawor⁹⁰. W Nadleśnictwach Baligród, Lesko i Ustrzyki Górne gatunkami dominującymi są jodły

⁸⁹ Zintegrowana Platforma Edukacyjna, serwis Ministerstwa Edukacji Narodowej, Regiony i krainy fizycznogeograficzne Polski, zpe.gov.pl/b/regiony-i-krainy-fizycznogeograficzne-polski/PtOT6O335, inf. z dnia 27.05.2025 r.

⁹⁰ Strona internetowa Nadleśnictwa Cisna, cisna.krosno.lasy.gov.pl

i buki⁹¹. W Nadleśnictwie Komańcza, w obrębie Komańcza, największy jest udział jodły, występuje też wiąz, grab, olcha czarna i osika⁹². Według danych GUS w 2023 r. powierzchnia lasów gmin Partnerstwa wynosiła 80 444 ha, co stanowi 72,4% lesistości. Wszystkie gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 100% objęte są formami ochrony przyrody.

W lasach położonych na terenach gmin Partnerstwa występują drapieżniki: niedźwiedź, wilk i ryś, a także gatunki kopytne: żubr, łoś, jeleni, sarna, dzik. Gniazdują rzadkie ptaki drapieżne: orlik krzykliwy, orzeł przedni, gadożer, a także gatunki wysokogórskie (płochacz halny, siwerniak) oraz ciepłolubne (mucholówka białoszyja i nagórnik)⁹³.

Według danych GUS, wśród gmin Partnerstwa najwięcej gruntów leśnych znajduje się w Gminie Komańcza, jednak najwyższy udział gruntów leśnych w powierzchni gminy ogółem występuje w Gminie Cisna – 89,4% (w Gminie Komańcza: 71,9%).

W obowiązującym w Polsce prawie ochrona przyrody regulowana jest przepisami *Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody* (Dz. U. z 2024 r. poz. 1478 z późn. zm.). W jej rozumieniu ochrona przyrody polega na zachowaniu, zrównoważonym użytkowaniu oraz odnawianiu zasobów, tworów i składników przyrody tj.:

- dziko występujących roślin, zwierząt i grzybów;
- roślin, zwierząt i grzybów objętych ochroną gatunkową;
- zwierząt prowadzących wędrowny tryb życia;
- siedlisk przyrodniczych;
- siedlisk roślin, zwierząt i grzybów zagrożonych wyginięciem, rzadkich i chronionych;
- tworów przyrody żywej i nieożywionej oraz kopalnych szczątków roślin i zwierząt;
- krajobrazu;
- zieleni w miastach i na wsiach;
- zadrzewień.

Na terenie gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady zlokalizowane są następujące formy ochrony przyrody⁹⁴:

- Bieszczadzki Park Narodowy z otuliną: Gmina Cisna;
- Ciśniańsko-Wetliński Park Krajobrazowy: gminy Cisna, Komańcza, Baligród, Solina;
- Jaśliski Park Krajobrazowy: Gmina Komańcza;
- Park Krajobrazowy Gór Słonnych: Gmina Olszanica;
- Park Krajobrazowy Doliny Sanu: Gmina Solina;
- Wschodniobeskidzki Obszar Chronionego Krajobrazu: gminy Solina, Komańcza, Baligród, Olszanica;
- Obszar Chronionego Krajobrazu Beskidu Niskiego: Gmina Komańcza;

⁹¹ Strona internetowa Nadleśnictwa Baligród, baligrod.krosno.lasy.gov.pl; strona internetowa Nadleśnictwa Ustrzyki Górne, ustrzykidolne.krosno.lasy.gov.pl; strona internetowa Nadleśnictwa Lesko, lesko.krosno.lasy.gov.pl

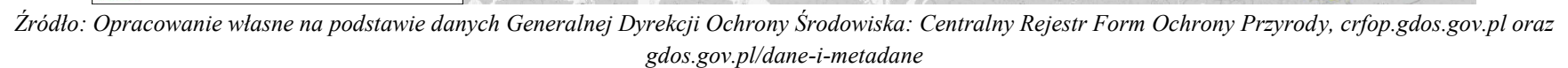
⁹² Strona internetowa Nadleśnictwa Komańcza, komancza.krosno.lasy.gov.pl

⁹³ Strona internetowa Nadleśnictwa Cisna, cisna.krosno.lasy.gov.pl

⁹⁴ Centralny Rejestr Form Ochrony Przyrody, Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, crfop.gdos.gov.pl

- rezerваты przyrody:
 - Gmina Komańcza: Zwieżło w dolinie Olchowatego, Źródlika Jasiołki, Przełom Oślawy pod Duszatynem, Przełom Oślawy pod Mokrem, Kamień nad Rzepedzią;
 - Gmina Baligród: Cisy na Górze Jawor, Gołoborze, Olsza Kosa w Stężnicy, Woronikówka;
 - Gmina Cisna: Olszyna Łęgowa w Kalnicy, Sine Wiry, Dziurkowiec;
 - Gmina Olszanica: Bobry w Uhercach, Dyrbek, Buczyna w Wańkowej, Przełom Sanu pod Grodziskiem;
 - Gmina Solina: Sine Wiry, Bobry w Uhercach, Przełom Sanu pod Grodziskiem, Nad Jeziorem Myczkowieckim, Koziniec;
- obszary Natura 2000:
 - Gmina Komańcza: Bieszczady (PLC180001) – obszar specjalnej ochrony ptaków i specjalnej ochrony siedlisk, Ostoja Jaślika (PLH180014) i Dorzecze Górnego Sanu (PLH180021) – obszary specjalnej ochrony siedlisk, a także Beskid Niski (PLB180002) – obszar specjalnej ochrony ptaków;
 - Gmina Baligród: Bieszczady (PLC180001) – obszar specjalnej ochrony ptaków i specjalnej ochrony siedlisk, a także Dorzecze Górnego Sanu (PLH180021) – obszar specjalnej ochrony siedlisk;
 - Gmina Cisna: Bieszczady (PLC180001) – obszar specjalnej ochrony ptaków i specjalnej ochrony siedlisk;
 - Gmina Olszanica: Ostoja Góry Słonne (PLH180013) i Dorzecze Górnego Sanu (PLH180021) – obszary specjalnej ochrony siedlisk, a także Góry Słonne (PLB180003) – obszar specjalnej ochrony ptaków;
 - Gmina Solina: Bieszczady (PLC180001) – obszar specjalnej ochrony ptaków i specjalnej ochrony siedlisk, Ostoja Góry Słonne (PLH180013) i Dorzecze Górnego Sanu (PLH180021) – obszary specjalnej ochrony siedlisk;
- pomniki przyrody: Gmina Komańcza – 9, Gmina Baligród – 12, Gmina Cisna – 3, Gmina Olszanica – 3, Gmina Solina – 4;
- użytek ekologiczny: Gmina Cisna – 9;
- zespół przyrodniczo-krajobrazowy: Gmina Ciasna – 1.

Na mapie 3 zobrazowano graficzne położenie form ochrony przyrody na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady.

Na obszarze Partnerstwa Turystyczne Bieszczady zlokalizowane są złoża kopalin pospolitych, tj. kamienie łamane i bloczne, piaski i żwiry, solanki, surowce ilaste ceramiki budowlanej, wody lecznicze i termalne, a także złoża kopalin podstawowych tj. gazu ziemnego i ropy naftowej. Eksploatowane są złoża gazu ziemnego „Wańkowa” i złoża ropy naftowej „Wańkowa”, a także złoża kamieni łamanych i blocznych: „Komańcza-Jawornik”, „Huczvice” i „Rabe”. W wykazie udokumentowanych złóż solanek, wód leczniczych i termalnych znalazły się złoża wód leczniczych: „Komańcza źródło nr 1”, „Polańczyk” (złożę objęte koncesją na wydobywanie kopaliny) i „Rabe 1”⁹⁵. Eksploatacja kopalin prowadzi do niekorzystnych zmian powierzchni terenu, dlatego lokalizacja wyrobiska i sposób prowadzenia eksploatacji muszą spełniać nie tylko kryteria ekonomiczne i górnicze, ale także powinny uwzględniać wartości elementów środowiska przyrodniczego, którymi są zarówno gleby, lasy, jak i krajobraz. Obowiązkiem przedsiębiorcy jest rekultywacja wyrobiska po ukończeniu eksploatacji.

Na terenach gmin Partnerstwa występują trudne warunki do rozwoju rolnictwa. Przeważają gleby o niskiej klasie bonitacyjnej, więc o małej przydatności rolniczej. Obszary podgórskie charakteryzują się niską średnią wielkością gospodarstw rolnych, dużą ilością działek przypadających na jedno gospodarstwo, małą szerokością pól, pofałdowaniem terenu, dużym udziałem użytków zielonych. Pomimo, iż znaczenie gospodarcze rolnictwa w polskich rejonach podgórskich spada, to odgrywa ono coraz większą rolę w ochronie środowiska przyrodniczego i krajobrazu oraz zachowania struktury społecznej na tych obszarach. Gminy Baligród, Cisna i Komańcza zostały zakwalifikowane do Obszarów o Ograniczeniach Naturalnych (ONW) typ górski (położenie powyżej 350 m n.p.m.), Gmina Solina do ONW typ górski i ONW typ specyficzny II (co najmniej 50% powierzchni użytków rolnych jest położonych powyżej 350 m n.p.m.), natomiast Gmina Olszanica do ONW typ specyficzny II⁹⁶.

Większość gleb stanowią gleby średnie i ciężkie gleby górskie, charakteryzujące się niską naturalną żyznością. Dominują gleby bielcowe i brunatne, gleby początkowego stadium rozwojowego, niewielkie powierzchnie zajmują mady występujące w dolinach rzek. Wartość tych gleb z punktu widzenia przydatności rolniczej jest niska. Pod uprawę rolną lub jako użytki zielone i lasy, wykorzystuje się gleby zaliczane do III, IV i V klasy bonitacyjnej⁹⁷.

W Gminie Cisna użytki rolne stanowią jedynie 5,6% powierzchni gminy. Przeważają odłogowane trwałe użytki zielone klas V–VI bonitacyjnych. Oprócz niskiej jakości gleb dodatkowo klimat górski utrudnia rozwój rolnictwa. Dlatego w latach transformacji większość gospodarstw zaprzestała typowej produkcji rolnej różnicując swoją działalność w kierunku agroturystyki, która stała się ich głównym źródłem utrzymania. Obszary rolnicze stanowią obecnie istotny czynnik krajobrazotwórczy⁹⁸.

⁹⁵ Bilans zasobów złóż kopalin w Polsce według stanu na 31.12.2023 r., Warszawa 2024, Państwowy Instytut Geologiczny – Państwowy Instytut Badawczy, pgi.gov.pl/images/surowce/2023/bilans_2023.pdf

⁹⁶ Strona internetowa Instytutu Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa Państwowy Instytut Badawczy, onw.iung.pulawy.pl/mapa

⁹⁷ Plan rozwoju gospodarki wodą na terenach wiejskich na lata 2023–2026, Lokalne Partnerstwo na rzecz Wody, Powiat Ileski, 2022 r.

⁹⁸ Program Ochrony Środowiska dla Gminy Cisna na lata 2018–2021 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2022–2025.

Grunty orne w Gminie Solina stanowią 11,4% powierzchni gminy. Klimat nie sprzyja rolnictwu (wysokie opady, mroźne i długie zimy oraz krótki okres wegetacji), a także klasa gleb (większość to gleby słabe IV, V i VI klasy bonitacyjnej). W uprawie ziemi obserwuje się odłogowanie gruntów najniższej jakości lub zamiany gruntów orných w ekstensywne użytki zielone, użytkowane ekstensywnie (koszone jeden raz w roku), okresowo wypasane lub całkowicie odłogowane. W rezultacie na nich rozpoczyna się sukcesja roślinności drzewiastej. Proces ten doprowadził już do samoczynnego zadrzewienia niektórych słabych i niekorzystnie położonych gruntów, głównie w południowej części gminy⁹⁹.

W Gminie Baligród użytki rolne stanowią 22% powierzchni ogólnej. Najsłabsze gleby występują w obrębie mocno nachylonych stoków, gdzie warstwa gleby jest cienka i narażona na erozję – 68% stanowią grunty klasy IV, a 25% grunty klasy V¹⁰⁰. Natomiast w Gminie Olszanica około 1/3 powierzchni stanowią użytki rolne, w tym grunty orne 20%¹⁰¹.

Obszar Gminy Komańcza jest bardzo zróżnicowany pod względem klas bonitacyjnych gleb – użytki rolne stanowią około 23% powierzchni gminy. Największą powierzchnię zajmują gleby IV klasy bonitacyjnej, następnie gleby klasy V i VI, a najmniejszą gleby klasy II. Większość gruntów gminy stanowią gleby brunatne wyługowane i kwaśne, powstałe ze zwietrzeli osadów fliszowych, gliniaste lub ilaste¹⁰².

Na mapie 4 zaprezentowano zasoby złóż strategicznych oraz ważnych w kontekście zabezpieczenia regionalnych potrzeb surowcowych wyznaczone w *Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego – Perspektywa 2030*, natomiast na mapie 5 przedstawiono budowę geologiczną Partnerstwa Turystyczne Bieszczady.

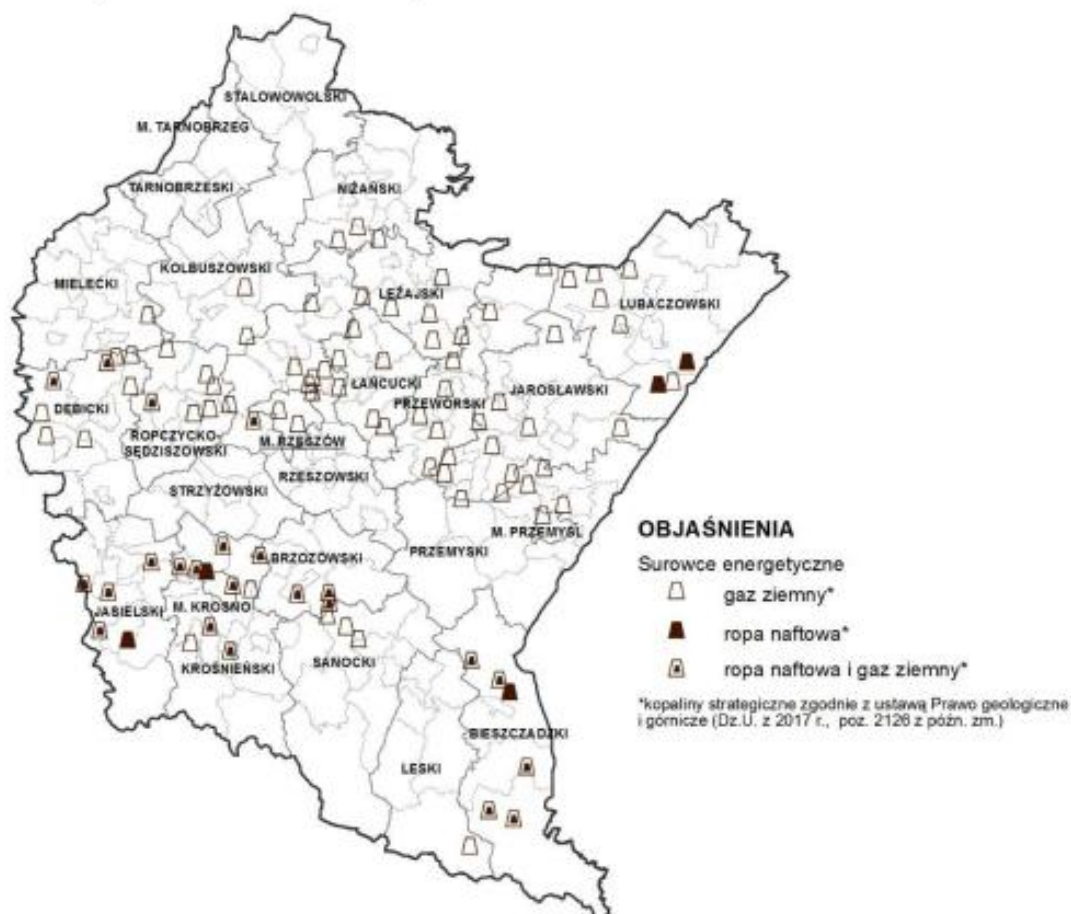
⁹⁹ *Plan Gospodarki Niskoemisyjnej dla Gminy Solina do roku 2030*, 2022 r.

¹⁰⁰ Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Baligród przyjęte uchwałą Nr XXXIII/223/2002 Rady Gminy w Baligrodzie z dnia 7 października 2002 r.

¹⁰¹ *Raport o stanie Gminy Olszanica za rok 2024*.

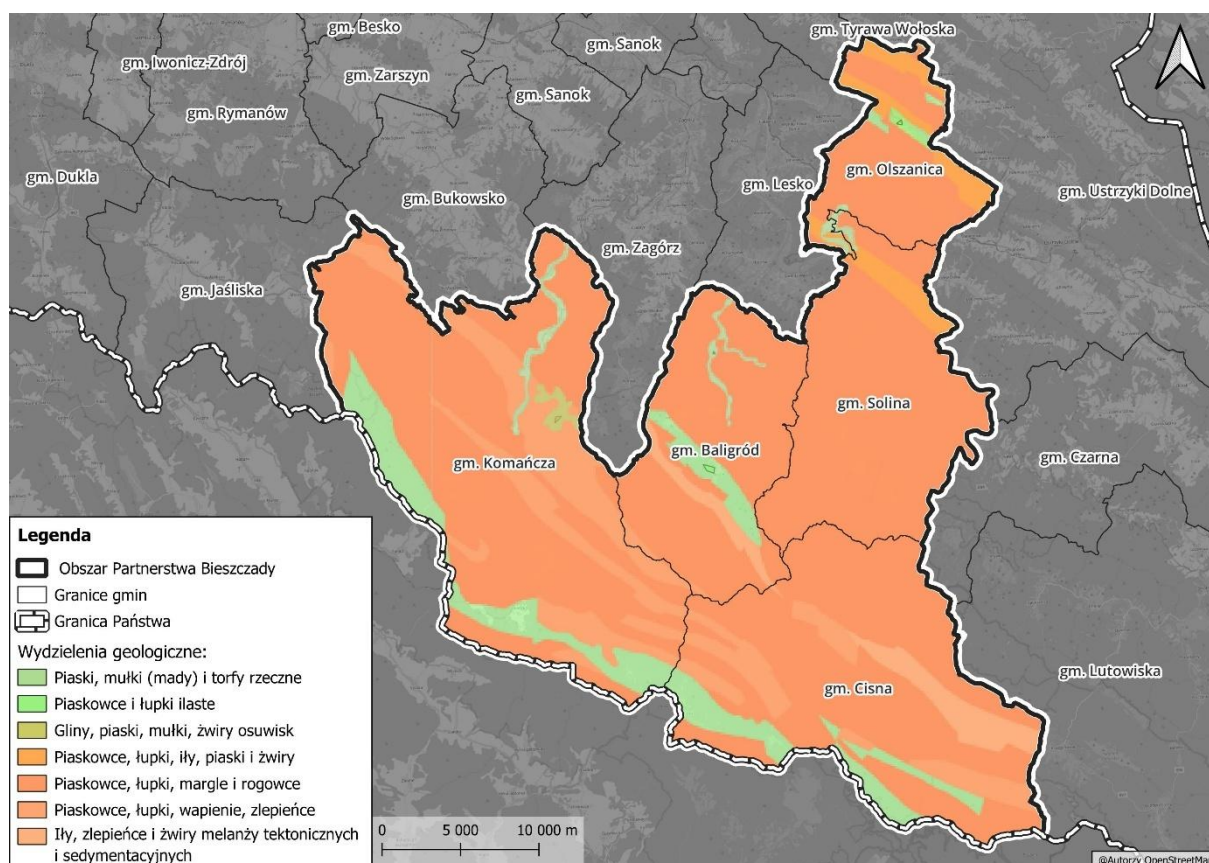
¹⁰² *Prognoza Oddziaływania na Środowisko Strategii Rozwoju Gminy Komańcza do roku 2030*, 2016 r.

Mapa 4 Partnerstwo Turystyczne Bieszczady – uwarunkowania: zasoby złóż kopalin strategicznych oraz ważnych w kontekście zabezpieczenia regionalnych potrzeb surowcowych – złoża surowców energetycznych przewidziane do ochrony

Źródło: Załącznik Nr 2 do Uchwały Nr LIX/930/18 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 27 sierpnia 2018 r. str. 87

Mapa 5 Partnerstwa Turystyczne Bieszczady – uwarunkowania, budowa geologiczna

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ogólnodostępnych danych ze strony Państwowego Instytutu Geologicznego – Państwowy Instytut Badawczy, geologia.pgi.gov.pl

Obszar obejmujący Partnerstwo Turystyczne Bieszczady zajmuje 1 112 km² i obejmuje 55 sołectw¹⁰³. Największa powierzchnioowo jest Gmina Komańcza, zaś najmniejsza – Gmina Olszanica.

- Gmina Komańcza: 388,77 km² (38 769 ha), 14 sołectw: Czystogarb, Dołżyca, Komańcza, Mików, Nowy Łupków, Radoszyce, Rzepedź nad Osławicą, Rzepedź wieś, Smolnik, Szczawne-Kulaszne, Turzańsk, Wisłok Wielki, Wola Michowa, Wysoczany¹⁰⁴;
- Gmina Cisna: 288,69 km² (28 689 ha), 7 sołectw: Cisna, Kalnica, Przysłup, Smerek, Strzebowiska, Wetlina, Żubracze¹⁰⁵;
- Gmina Solina: 185,00 km² (18 500 ha), 16 sołectw: Berezka, Bereźnica Wyżna, Bóbrka, Bukowiec, Górzanka, Myczkowce, Myczków, Polańczyk, Rajskie, Rybne, Solina, Terka, Werlas, Wola Matiaszowa, Wołkowyja, Zawóz¹⁰⁶;

¹⁰³ Statystyczne Vademecum Samorządowca, portal GUS, svs.stat.gov.pl

¹⁰⁴ Strona internetowa Gminy Komańcza, komancza.pl

¹⁰⁵ Strona internetowa Urzędu Gminy Cisna, gminacisna.pl

¹⁰⁶ Strona internetowa Gminy Solina w Biuletynie Informacji Publicznej, bip.solina.regiony.pl

- Gmina Baligród: 158,00 km² (15 800 ha), 10 sołectw: Baligród, Cisowiec, Jabłonki, Kielczawa, Mchawa, Nowosiółki, Roztoki Dolne, Stężnica, Zahoczewie, Żerdenka¹⁰⁷;
- Gmina Olszanica: 94,00 km² (9 402 ha), 8 sołectw: Olszanica, Orelec, Paszowa, Rudenka, Stefkowa, Uherce Mineralne, Wańkowa, Zwierzyń¹⁰⁸.

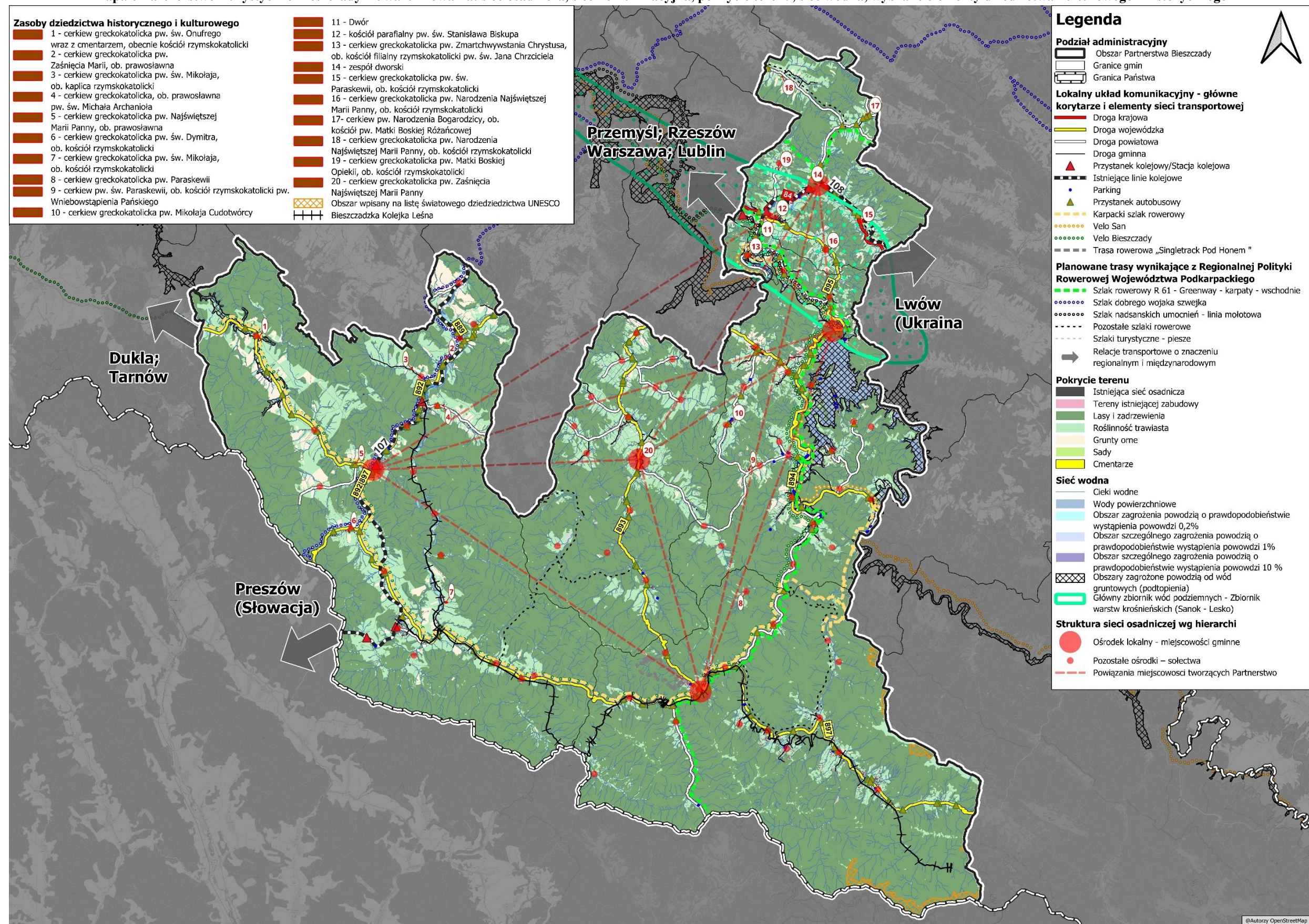
Partnerstwo Turystyczne Bieszczady tworzą przede wszystkim tereny leśne, które zajmują ponad 70% ogółu powierzchni obszaru, cechujące się ogromną bioróżnorodnością. Obszar wyróżnia się unikatowymi walorami przyrodniczymi oraz krajobrazowymi w postaci zbiorników wodnych w Myczkowcach i Solinie, rozległych kompleksów leśnych, występującej bioróżnorodności, dzikości przyrody oraz urozmaiconą rzeźbą terenu i czystością, które stanowią ogromny potencjał do wzrostu funkcji turystycznych. Bieszczady wyróżniają się dużą atrakcyjnością turystyczną zarówno pod względem występujących na tym obszarze walorów przyrodniczych, jak i kulturowych. Dzięki istniejącemu potencjałowi turystyka w gminach Partnerstwa stanowi istotną gałąź gospodarki. Realizowane projekty wywoływać będą efekt synergii – będą niosły za sobą większe korzyści i przynosiły lepsze rezultaty, aniżeli gdyby każdy z samorządów prowadził działania we własnym zakresie i gdyby nie powstał drogowy szlak spójnego i wspólnego działania jakim jest niniejsza Strategia.

Na mapie 6 przedstawiono uwarunkowania Partnerstwa Turystyczne Bieszczady z wyszczególnieniem sieci osadniczej, sieci komunikacyjnej, pokrycia terenu, sieci wodnej oraz wybranych elementów dziedzictwa kulturowego i historycznego.

¹⁰⁷ Strona internetowa Urzędu Gminy Baligród, *baligrod.pl*

¹⁰⁸ Strona internetowa Gminy Olszanica, *gminaolszanica.pl*

Mapa 6 Partnerstwo Turystyczne Bieszczady – uwarunkowania: sieć osadnicza, sieć komunikacyjna, pokrycie terenu, sieć wodna, wybrane elementy dziedzictwa kulturowego i historycznego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ogólnodostępnych danych i portalów mapowych

Główną oś hydrograficzną Partnerstwa Turystyczne Bieszczady stanowi San z dopływami, należący do zlewni górnej Wisły. Wraz ze swym głównym dopływem Oslawą odwadnia niemal cały teren Partnerstwa. Dorzecze Sanu jest z przewagą południowych lewobrzeżnych dopływów, z których największe to: Bereźnica, Hoczewka i Oslawa z Kalniczką. Jedynym z większych dopływów prawobrzeżnych jest Dyrbek. Obszar ma bardzo urozmaicony system hydrograficzny. Składa się na niego gęsta sieć cieków, małe oczka wodne, liczne bagienka, młaki, źródłiska i wysięki wód oraz źródła wód mineralnych¹⁰⁹.

Na obszarze gmin Partnerstwa udokumentowano główny zbiornik wód podziemnych „Bieszczady” – zbiornik warstw krośnieńskich „Sanok-Lesko” (GZWP nr 431). Zbiornik zajmuje powierzchnię 1 220 km², zasoby dyspozycyjne zostały określone na ok. 25 581,0 m³/dobę, a utwory wodonośne są wieku trzeciorzędowego. Wody wymagają prostego uzdatniania do celów pitnych. Specyficzną grupę wód podziemnych stanowią wody mineralne do celów leczniczych. Wody lecznicze są naturalnymi wodami podziemnymi o udowodnionych właściwościach leczniczych, cechujących się stałym składem chemicznym i naturalną czystością mikrobiologiczną¹¹⁰. Na terenie Partnerstwa rozpoznano zasoby wód mineralnych w miejscowościach Polańczyk i Rabe.

Na terenie Partnerstwa znajduje się Jednolita Część Wód Podziemnych nr 168 i Jednolita Część Wód Podziemnych nr 152, których stan ogólny oceniono jako dobry – zarówno stan chemiczny jak i ilościowy¹¹¹.

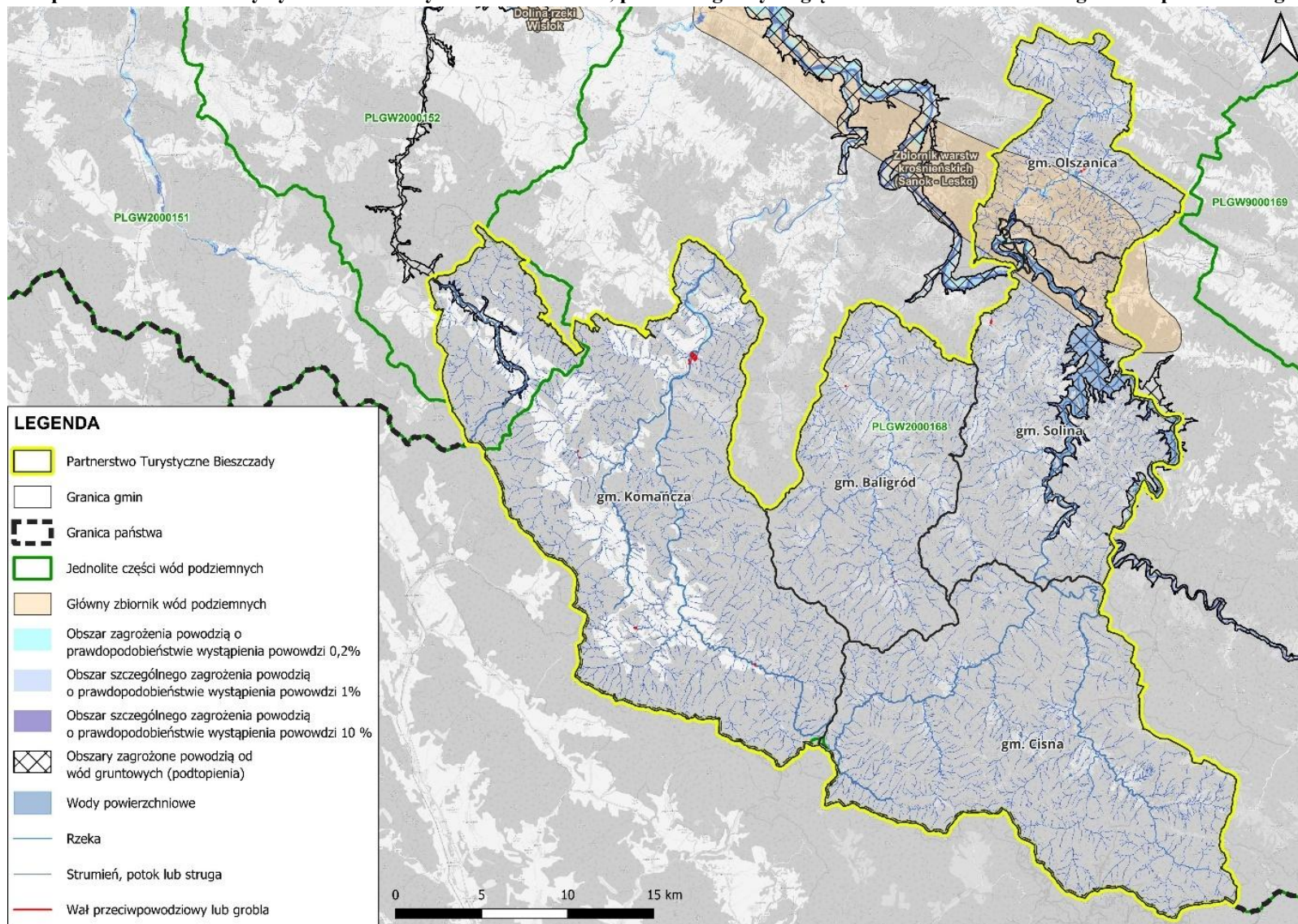
Ze względu na swój górski charakter, rzeki na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady stanowią zagrożenie powodziowe. Obszary szczególnego zagrożenia powodzią, a także położenie gmin Partnerstwa względem JCWPd oraz GZWP przedstawiono na mapie 7.

¹⁰⁹ *Plan rozwoju gospodarki wodą na terenach wiejskich na lata 2023–2026*, Lokalne Partnerstwo na rzecz Wody, Powiat leski, 2022 r.

¹¹⁰ *Plan rozwoju gospodarki wodą na terenach wiejskich na lata 2023–2026*, Lokalne Partnerstwo na rzecz Wody, Powiat leski, 2022 r.

¹¹¹ Karty informacyjne JCWPd, Państwowy Instytut Geologiczny, pig.gov.pl

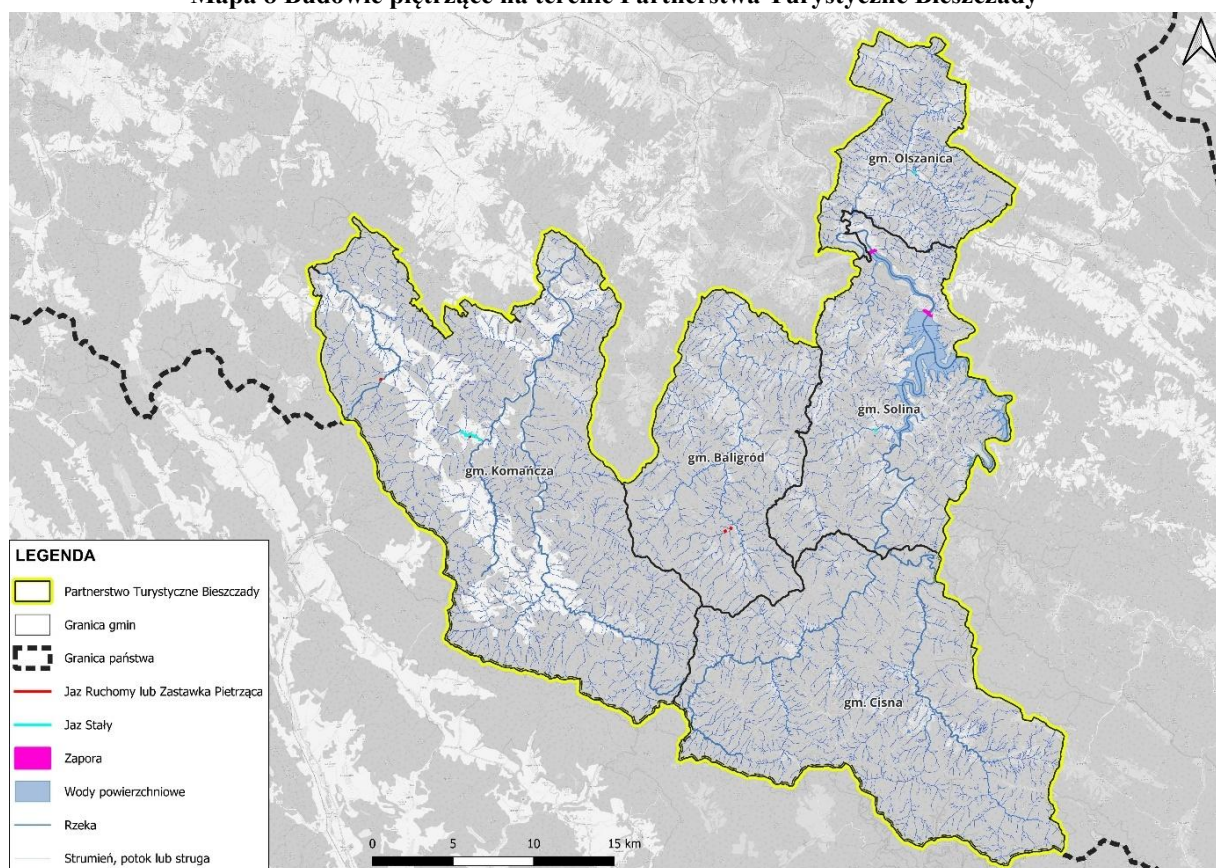
Mapa 7 Partnerstwo Turystyczne Bieszczady – uwarunkowania, położenie gminy względem JCWPd i obszarów zagrożenia powodziowego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Centralnej Bazy Danych Geologicznych i Hydroportalu isok.gov.pl

Duże znaczenie dla gospodarki wodnej regionu mają zbiorniki zaporowe: retencyjny Solina (Zalew Soliński) i wyrównawczy w Myczkowcach. Stanowią ważną infrastrukturę przeciwpowodziową oraz retencyjną w okresach suszy i posuchy. Zbiornik Soliński jest największym pod względem objętości zbiornikiem zaporowym w Polsce, położony w powiecie leskim i częściowo bieszczadzkim, na terenie Partnerstwa zlokalizowany w Gminie Solina. Powierzchnia zbiornika wynosi 21,05 km², długość wzdłuż Sanu to 21,2 km, przy maksymalnym piętrzeniu gromadzi 503,97 mln m³ wody. Wraz z niżej położonym zbiornikiem wyrównawczym w Myczkowcach (wykonanym w celu wyrównania dobowych wahań przepływów wywołanych nieciągłą pracą elektrowni), gromadzi ponad 18% ogółu retencjonowanych wód w kraju. Zasilany jest odpływem z górnego zbiornika oraz niewielkimi dopływami naturalnymi (potoki: Łobozewski, Wołczy, Zabrodzie i Bereznica). Zbiornik Myczkowce ma powierzchnię 2 km² i pojemność przy maksymalnym piętrzeniu 10,57 mln m³. Długość jego linii brzegowej wynosi 14,2 km¹¹².

Mapa 8 Budowle piętrzące na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Centralnej Bazy Danych Geologicznych i Hydroportalu isok.gov.pl

W Gminie Solina znajduje się Zespół Elektrowni Wodnych Solina-Myczkowce – jedna z największych elektrowni szczytowo-pompowych na dopływie naturalnym zapory betonowej. Składa się z 4 hydrozespołów, moc zainstalowana wynosi ok. 200 MW. Położona jest u stóp

¹¹² Plan rozwoju gospodarki wodą na terenach wiejskich na lata 2023–2026, Lokalne Partnerstwo na rzecz Wody, Powiat leski, 2022 r.

najwyższej w Polsce zapory typu ciężkiego, możliwy do wykorzystania spad to 60 m. Górny zbiornik elektrowni tworzy największe w Polsce sztuczne jezioro¹¹³.

Zapotrzebowanie na wodę na cele konsumpcyjne i gospodarcze jest obecnie w pełni zaspokajane. Głównym źródłem wody pitnej i gospodarczej jest Zbiornik Soliński, Zbiornik Myczkowiecki oraz zlewnia rzeki San. W wodociągach wiejskich wykorzystywane są również wody podziemne. Część mieszkańców posiada własne ujęcia grawitacyjne zlokalizowane na potokach, a także indywidualne studnie kopane¹¹⁴.

Z przyrodniczego punktu widzenia doliny rzeczne stanowią naturalne korytarze ekologiczne łączące oddalone od siebie obszary wartościowe przyrodniczo, są miejscami występowania zróżnicowanych środowisk i siedlisk. Korzystne i właściwe stosunki wodne są gwarantem trwałości lasów. Doliny rzeczne są też obszarami o dużej wartości krajobrazowo-kulturowej, często o unikatowych cechach. Sieć rzeczna oraz zbiorniki wodne (głównie zbiornik Soliński i zbiornik Myczkowce) na obszarze powiatu leskiego pełnią ważną rolę w obiegu wody: są niezbędne dla utrzymania poziomu wód gruntowych, stanowią również źródło zasilania wód podziemnych, łagodzą skutki ekstremalnych zjawisk takich jak susza czy powódź. Są również wykorzystywane dla celów rekreacyjnych (w tym wędkarstwo), podnoszą atrakcyjność turystyczną i inwestycyjną terenów przyległych. Zbiorniki wzbogacają bioróżnorodność przez renaturyzację i rehabilitację ekosystemów. W dużej mierze wpływają na poprawę bilansu wodnego¹¹⁵.

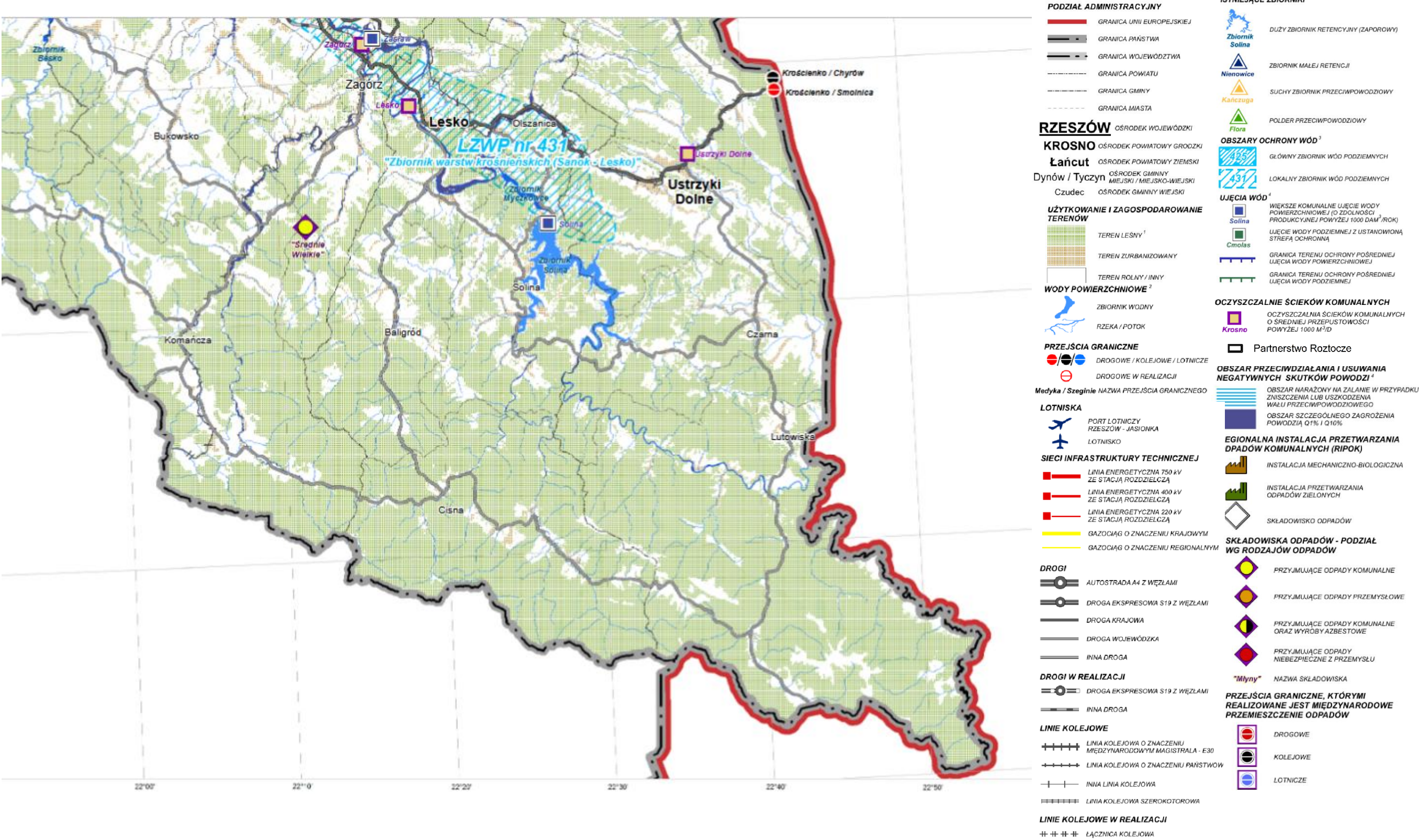
Na mapie 9 przedstawiono uwarunkowania Partnerstwa Turystyczne Bieszczady dotyczące gospodarki odpadami, gospodarki wodno-ściekowej oraz ochrony wód wynikające z *Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego – Perspektywa 2030*.

¹¹³ Strona internetowa PGE Energia Odnawialna, pgeo.pl/nasze-objekty/elektrownie-wodne/solina

¹¹⁴ *Plan rozwoju gospodarki wodą na terenach wiejskich na lata 2023–2026*, Lokalne Partnerstwo na rzecz Wody, Powiat leski, 2022 r.

¹¹⁵ jw.

Mapa 9 Fragment mapy Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego – Perspektywa 2030 – gospodarka odpadami, wodno-ściekowa i ochrona wód

Źródło: Załącznik Nr 4 do Uchwały Nr LIX/930/18 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 27 sierpnia 2018 r.

Aspiracją rozwojową Partnerstwa jest także podniesienie poziomu życia mieszkańców Bieszczad poprzez rozwój turystyki, kultury, edukacji na obszarze Partnerstwa i osiągnięcie statusu miejsca, w którym ludzie chcą mieszkać i być aktywni zarówno w sferze społecznej, jak i gospodarczej. Realizacja tej aspiracji jest możliwa przy zachowaniu ładu przestrzennego, m.in.: poszanowania dla ochrony środowiska przyrodniczego oraz krajobrazu (rezerwa terenów zielonych/nie zabudowanych), ale także wyznaczaniu terenów inwestycyjnych, gdzie możliwy jest rozwój funkcji gospodarczych, w tym usługowych (wspierających funkcję mieszkaniową), ale także uzdrowiskową i turystyczną.

W zakresie infrastruktury społecznej kluczowy jest rozwój, który zgodnie z celami strategicznymi i kierunkami działań skupia się na poprawie jakości oferowanych usług i dostępności. Modernizacja i rozbudowa istniejących obiektów powinna wynikać z lokalnych uwarunkowań i potrzeb społeczności lokalnej. Budowa nowych elementów infrastruktury powinna towarzyszyć rozwojowi zabudowy mieszkaniowej. Zarówno rozwój nowej zabudowy jak i wyznaczanie stref inwestycyjnych powinny przebiegać w sposób planowy i rozsądny, biorąc pod uwagę priorytet ochrony przed zabudową nowych terenów na rzecz zagospodarowywania terenów już zagospodarowanych, na zasadzie uzupełnień bądź kontynuacji zabudowy, z zapewnieniem infrastruktury technicznej i dostępu do transportu zbiorowego, w odpowiedniej odległości od usług publicznych i z zielenią. Istotna jest zasada koncentracji zabudowy oraz jej racjonalne planowanie, zgodne z prognozą demograficzną, mając na uwadze nieznaczną korektę uwzględniającą przyciąganie nowych mieszkańców.

Obszar Partnerstwa posiada walory przyrodnicze o bardzo dużej przydatności. Atrakcyjny krajobraz, położenie w sąsiedztwie obszarów cennych przyrodniczo i kulturowo predysponują rozwój Partnerstwa w kierunku turystyki, zarówno letniej jak i zimowej. Lasy występujące na terenie obszaru stanowią ogromny potencjał dla rozwoju różnych form wypoczynku, turystyki. Koncentracja ruchu powinna odbywać się na przedpolu lub obrzeżu kompleksów leśnych, przy zachowaniu zasad ekstensywnego użytkowania wnętrza lasu jako obszaru dostępnego dla indywidualnej, rozproszonej penetracji pieszej, zwłaszcza w odniesieniu do lasów wchodzących w skład parków krajobrazowych. Znajdujące się w Partnerstwie sztuczne zbiorniki wodne – jeziora Myczkowskie i Solińskie, wraz z bezpośrednio przyległymi terenami, posiadają duże możliwości rozwoju funkcji turystyczno-rekreacyjnych oraz rozwoju budownictwa agroturystycznego i usługowego. Niezwykle istotne będzie wzmocnienie potencjału turystycznego poprzez rozwój infrastruktury wokół zbiorników wodnych, ochronę i promocję walorów przyrodniczych i historycznych gmin Partnerstwa, a także tworzenie ścieżek edukacyjno-przyrodniczych, szlaków turystycznych oraz infrastruktury wspierającej agroturystykę.

Celem Strategii jest wskazanie przyszłych kierunków rozwoju obszaru, a działania zaplanowane w ramach jej realizacji mają przyczynić się do podniesienia jakości życia jej mieszkańców. Planowanie dalszego rozwoju Partnerstwa opiera się na potrzebach jego mieszkańców oraz na uwarunkowaniach przestrzennych danego obszaru. Biorąc pod uwagę uwarunkowania obszaru wynikające z jej położenia, głównym kierunkiem rozwojowym powinno być wzmocnianie funkcji turystycznych oraz zapewnienie mieszkańcom dostępu do usług publicznych na wysokim poziomie, bezpiecznych przestrzeni, w tym do aktywnego

wypoczynku oraz rekreacji, a także poprzez dalszy rozwój gospodarczy, przy jednoczesnej dbałości o środowisko naturalne oraz ład przestrzenny.

Polityka przestrzenna oparta na zasadzie zrównoważonego rozwoju Partnerstwa Turystyczne Bieszczady przez właściwe przeznaczenie i użytkowanie terenu dla prawidłowego, efektywnego funkcjonowania systemu społeczno-gospodarczego obszaru, jest jednym z kluczowych wyzwań strategicznych jakie stoją przed Partnerstwem w najbliższych latach. Interwencja polityki przestrzennej ukierunkowana będzie na zwiększenie integracji przestrzennej, społecznej i gospodarczej, zwiększanie atrakcyjności inwestycyjnej, rozwój rynku pracy, poprzez wspomaganie przedsiębiorczości oraz rozwój funkcji gospodarczych o ponadlokalnym obszarze oddziaływania. Najważniejszym elementem rozwoju tego obszaru jest funkcja turystyczna, a także uzdrowiskowa. Tworzenie wysokiej jakości przestrzeni publicznych zawierających komponenty turystyczne jest kluczowym elementem struktur urbanistycznych centrów gmin, wpływającym na ich atrakcyjność nie tylko dla mieszkańców, ale także dla odwiedzających, dlatego też ważne jest, aby takie przestrzenie kształtowane były na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady, przy jednoczesnym zachowaniu ich różnorodnych walorów historycznych i przyrodniczych.

Struktura funkcjonalno-przestrzenna obszaru pozwala na zrównoważony rozwój zwartej zabudowy na obszarach już zagospodarowanych. Jak wskazano na mapie 13 *Model struktury przestrzenno-funkcjonalnej Partnerstwa Turystyczne Bieszczady*, w docelowej strukturze funkcjonalno-przestrzennej obszaru powinny zostać zachowane duże kompleksy leśne, a zabudowa mieszkaniowa, usługowa i inwestycyjna powinny być rozwijane wokół istniejącej zabudowy. Obszar Partnerstwa charakteryzuje się zróżnicowanym układem przestrzennym, co wiąże się z potrzebą kontrolowanego rozwoju terenów zabudowanych i zapobiegania rozpraszaniu się zabudowy.

Ustalenia i rekomendacje dla kształtowania polityki przestrzennej Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na najbliższe lata to m.in.:

a) Zasady ochrony środowiska i jego zasobów, w tym ochrony powietrza, przyrody i krajobrazu:

- Kształtowanie zabudowy i zagospodarowania terenów objętych formami ochrony przyrody zgodnie z zapisami zawartymi w aktach prawnych o utworzeniu, ustanowieniu lub wyznaczeniu tych form ochrony przyrody oraz planami ochrony.
- Zapewnienie odpowiedniego udziału powierzchni biologicznie czynnych na terenach zurbanizowanych, umożliwiających infiltrację i retencję wód opadowych.
- Ochrona środowiska naturalnego i harmonizowanie rozwoju przestrzennego z walorami tego środowiska.
- Ochrona przed zabudową terenów rolnych i leśnych, terenów położonych wzdłuż cieków wodnych i jezior oraz obszarów na przebiegu zielonych korytarzy ekologicznych.
- Uwzględnienie przy zagospodarowaniu terenów ograniczeń związanych z położeniem na obszarach szczególnego zagrożenia powodzią oraz narażonych na niebezpieczeństwo powodzi.

- Tworzenie warunków do ochrony wartości przyrodniczych, kulturowych i krajobrazowych.
 - Kształtowanie przestrzeni w sposób zapewniający zachowanie, ochronę i racjonalne wykorzystanie zasobów środowiska niezbędnych dla zrównoważonego rozwoju gospodarczego regionu.
 - Rozwój funkcji turystycznej, w tym agroturystyki oraz lecznictwa uzdrowiskowego z zastosowaniem zasad zrównoważonego rozwoju.
 - Utrzymanie i rozwój funkcji uzdrowiskowych Bieszczad, m.in. poprzez ochronę walorów leczniczych i klimatycznych Uzdrowiska Polańczyk.
 - Ochrona środowiska naturalnego, w tym ochrona walorów przyrodniczych i krajobrazowych, polegająca na utrzymaniu dla przyszłych pokoleń posiadanych zasobów i odpowiednim ich gospodarowaniu, w szczególności borowiny oraz wody siarczkowo-siarkowodorowej występujących na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady.
- b) Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:
- Rozwój społeczno-gospodarczy sprzyjający budowaniu tożsamości kulturowej Partnerstwa Turystyczne Bieszczady, w tym kreowanie produktów turystycznych bazujących na wspólnych walorach kulturowych i przyrodniczych.
 - Poprawa stanu technicznego oraz rewaloryzacja otoczenia obiektów ujętych w Gminnych Ewidencjach Zabytków lub cechujących się wysoką wartością kulturową, ale nie objętych ochroną prawną, z zastosowaniem tradycyjnych materiałów oraz zachowaniem historycznej formy architektonicznej i urbanistycznej.
 - Dokumentowanie, zachowanie, ochrona i propagowanie wartości dziedzictwa kulturowego.
 - Utrzymanie w dobrym stanie występujących na terenie obszaru licznych zespołów i obiektów zabytkowych, będących świadectwem historii i tradycji.
- c) Kierunki zmian w strukturze zagospodarowania terenów, w tym określenia szczególnych potrzeb w zakresie nowej zabudowy mieszkaniowej:
- Rozwój zabudowy powinien następować w oparciu o istniejące i projektowane ciągi komunikacyjne. Nowe inwestycje powinny być lokalizowane przede wszystkim w zasięgu terenów, na których już istnieje infrastruktura techniczna lub jest planowana do realizacji w najbliższych latach. Ponadto rozwój zabudowy powinien następować poprzez sukcesywne powiększanie terenów już zabudowanych, zgodnie z zasadą koncentracji i nierozpraszania zabudowy.
 - Kreowanie warunków zmierzających do poprawy jakości życia lokalnej społeczności.
 - Eliminacja barier urbanistycznych i architektonicznych dla osób ze szczególnymi potrzebami.
- d) Zasady lokalizacji obiektów handlu wielkopowierzchniowego w rozumieniu *Ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* (Dz. U. z 2024 r. poz. 1130 z późn. zm.):
- Przestrzeganie przepisów prawa, zapisów dokumentów planistycznych gminy oraz uwzględnianie uwarunkowań przestrzennych i środowiskowych gmin przy wyznaczaniu lokalizacji wielkopowierzchniowych obiektów handlowych.

- e) Zasady lokalizacji kluczowych inwestycji celu publicznego:
- Przestrzeganie przepisów prawa, zapisów dokumentów planistycznych gminy oraz uwzględnianie uwarunkowań przestrzennych i środowiskowych gmin przy wyznaczaniu lokalizacji inwestycji celu publicznego.
- f) Kierunki rozwoju systemów komunikacji, infrastruktury technicznej i społecznej:
- Instalacja odnawialnych źródeł energii i tworzenie infrastruktury umożliwiającej jej magazynowanie i wykorzystywanie na własne potrzeby.
 - Rozwój i modernizacja infrastruktury technicznej przy uwzględnieniu integralności wewnętrznej obszaru oraz powiązań ponadlokalnych, służących wzmocnieniu konkurencyjności i spójności regionu. Należy również stopniowo zastępować napowietrzne linie energetyczne niskiego napięcia – kablowymi liniami podziemnymi.
 - Rozbudowa oferty dla ruchu turystycznego i uzdrowiskowego na bazie walorów przyrodniczych i kulturowych.
 - Rozwój terenów inwestycyjnych.
 - Kreowanie warunków zmierzających do poprawy jakości życia lokalnej społeczności – wszystkich mieszkańców Partnerstwa Turystyczne Bieszczady.
 - Rozwój i modernizacja infrastruktury technicznej przy uwzględnieniu integralności wewnętrznej obszaru, służących wzmocnieniu konkurencyjności i spójności regionu.
 - Eliminacja barier urbanistycznych i architektonicznych dla osób ze szczególnymi potrzebami.
 - Ścisłe połączenie rozwoju przestrzennego z:
 - rozbudową systemu transportu (sieć dróg publicznych, sieć dróg rowerowych, sieć transportu zbiorowego),
 - rozwojem sieci wodociągowo-kanalizacyjnej,
 - systemem odbioru i wywozu odpadów z rozwojem selektywnej zbiórki odpadów komunalnych,
 - dostarczaniem energii elektrycznej i gazu,
 - systemem łączności sieci internetowej.
 - Udostępnienie i wykreowanie funkcjonalnych i estetycznych terenów przestrzeni publicznej.
 - Zagospodarowanie przestrzenne obszaru z uwzględnieniem potrzeb związanych z obronnością i bezpieczeństwem publicznym.
 - Poprawa dostępności komunikacyjnej obszaru w wymiarze lokalnym, regionalnym, krajowym i transgranicznym.
 - Zrównoważony rozwój transportu.
 - Rozwój i modernizacja infrastruktury granicznej, transportowej i logistycznej.
 - Współpraca transgraniczna w zakresie planowania przestrzennego i społeczno-gospodarczego, realizacja i koordynacja wspólnych działań i projektów, zapewniających integrację planowania w zakresie ochrony środowiska, gospodarki wodnej oraz infrastruktury transgranicznej.
- g) Zasady lokalizacji urządzeń wytwarzających energię o mocy zainstalowanej przekraczającej 500 kW:

- Przestrzeganie przepisów prawa, zapisów dokumentów planistycznych gminy oraz uwzględnianie uwarunkowań przestrzennych i środowiskowych gmin przy wyznaczaniu lokalizacji urządzeń wytwarzających energię o mocy zainstalowanej przekraczającej 500 kW.
 - W celu przeciwdziałania konfliktom społecznym, lokalizacja dużych instalacji OZE powinna być zgodna ze strefami wskazanymi w Planach Ogólnych, które domyślnie będą umożliwiały lokalizację OZE, bądź innymi strefami, które będą wprost umożliwiały lokalizację OZE.
- h) Zasady lokalizacji przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko:
- Lokalizacja przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko zgodnie z zapisami *Ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko* (Dz. U. z 2024 r. poz. 1112 z późn. zm.) oraz *Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 10 września 2019 r. w sprawie przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko* (Dz. U. z 2019 r. poz. 1839 z późn. zm.).
- i) Zasady kształtowania rolniczej i leśnej przestrzeni produkcyjnej:
- Wykorzystanie na cele inwestycyjne terenów zdegradowanych i posiadających niską przydatność rolniczą.
 - Przestrzeganie przepisów prawa w zakresie kształtowania rolniczej i leśnej przestrzeni produkcyjnej, w tym zachowanie wysokiej jakości gruntów rolnych i leśnych oraz ich efektywne wykorzystanie w produkcji.
 - Ochrona zasobów leśnych oraz rozwój zrównoważonej i wielofunkcyjnej gospodarki leśnej.
- j) Zasady kształtowania zagospodarowania przestrzennego na obszarach zdegradowanych i obszarach rewitalizacji oraz obszarach wymagających przekształceń, rehabilitacji, rekultywacji lub remediacji:
- Wyznaczenie obszaru zdegradowanego i obszaru rewitalizacji w gminach.
 - Adaptacja i ponowne wykorzystanie terenów wymagających przekształceń, rehabilitacji, rekultywacji lub remediacji.
 - Zapobieganie procesom rozpraszania zabudowy powodującym degradację terenów otwartych i przydatnych dla rolnictwa.

Wskazane rekomendacje dla realizacji polityki przestrzennej Partnerstwa Turystyczne Bieszczady realizowane będą m.in. poprzez kierunki działań oraz projekty strategiczne wskazane w niniejszym dokumencie *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030*.

Należy pamiętać, że do instrumentów wdrażania polityki przestrzennej należało studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego (SUiKZP), które jest dokumentem określającym politykę przestrzenną i kierunki zagospodarowania przestrzennego gminy, uwzględniającym uwarunkowania (czyli czynniki i ograniczenia) rozwoju przestrzennego. Obecnie jednak następuje gruntowna reforma obowiązującego od 22 lat

systemu planowania przestrzennego. Gminy do końca czerwca 2026 r. muszą ustalić plan ogólny, który ma zastąpić studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Nowelizacja ustawy o planowaniu przestrzennym weszła w życie w dniu 24 września 2023 r. Jednym z najważniejszych rozwiązań reformy systemu planowania i zagospodarowania przestrzennego jest uchylenie przepisów upoważniających do wydawania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy – rolę studium w zakresie określenia ram polityki przestrzennej ma spełniać Strategia Rozwoju Gminy. Ogólny kierunek polityki przestrzennej przyjęty w Strategii będzie podlegał doprecyzowaniu i przełożeniu na konkretne normy dotyczące zagospodarowania przestrzennego w planie ogólnym (schemat zagospodarowania przestrzeni), a następnie w ramach rozstrzygnięć podejmowanych w planach miejscowych i decyzjach o warunkach zabudowy. Plan ogólny będzie stanowił akt prawa miejscowego. Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady przystąpiły do sporządzenia planu ogólnego podejmując następujące uchwały:

- *Uchwała Nr XI/95/2024 Rady Gminy Komańcza z dnia 19 grudnia 2024 r. w sprawie przystąpienia do sporządzania planu ogólnego Gminy Komańcza;*
- *Uchwały nr VI.40.2024 Rady Gminy Baligród z dnia 17 października 2024 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia Planu Ogólnego Gminy Baligród;*
- *Uchwała Nr V/29/24 Rady Gminy Cisna z dnia 7 sierpnia 2024 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia Planu Ogólnego Gminy Cisna;*
- *Uchwała Nr II/10/24 Rady Gminy Olszanica z dnia 21 maja 2024 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia Planu Ogólnego Gminy Olszanica;*
- *Uchwała Nr VI/38/24 Rady Gminy Solina z dnia 26 lipca 2024 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia Planu Ogólnego Gminy Solina.*

Podstawowym narzędziem polityki przestrzennej gmin są miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego (MPZP). Według danych GUS z 2023 r. największy udział powierzchni objętej obowiązującymi MPZP w powierzchni ogółem miała Gmina Solina – 8,9% oraz Gmina Cisna: 2,7%, natomiast pozostałe gminy miały znikome pokrycie MPZP: Gmina Komańcza 0,4%, Gmina Baligród 0,3%, a Gmina Olszanica 0,2%. W 2023 r. w Gminie Cisna obowiązywało 58 MPZP, w Gminie Solina – 50, w Gminie Baligród – 21, natomiast najmniej w gminach Komańcza (10) i Olszanica (9)¹¹⁶. Pokrycie planami ułatwia władzom samorządowym racjonalną politykę przestrzenną, ponieważ uniemożliwiają one realizację przypadkowych lokalizacji inwestycji, które stoją w sprzeczności z ładem przestrzennym, ale również z planami i możliwościami gmin w zakresie zapewnienia dostępu do podstawowej infrastruktury. Dlatego też należy dążyć do zwiększenia poziomu pokrycia powierzchni obszaru miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego.

Poza Studium oraz MPZP, dokumentem, który określa przeznaczenie terenu i charakteryzuje obszar jest program rewitalizacji. Zgodnie z ustawą o rewitalizacji obszar zdegradowany to obszar gminy znajdujący się w stanie kryzysowym z powodu koncentracji negatywnych zjawisk społecznych, w szczególności bezrobocia, ubóstwa, przestępczości,

¹¹⁶ Program Rozwój Lokalny, *analizy.monitorrozwaju.pl*, inf. z dnia 20.06.2025 r.

niskiego poziomu edukacji lub kapitału społecznego, a także niewystarczającego poziomu uczestnictwa w życiu publicznym.

Wszystkie gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady przyjęły programy rewitalizacji – w wyniku przeprowadzonej diagnozy w podziale na jednostki referencyjne gmin i delimitacji obszaru zdegradowanego, wyznaczono obszary rewitalizacji:

- *Lokalny Program Rewitalizacji dla Gminy Komańcza na lata 2017–2023* – dwa podobszary rewitalizacji: sołectwo Komańcza i sołectwo Szczawne¹¹⁷;
- *Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Baligród na lata 2016–2023* – obszar rewitalizacji: część sołectwa Baligród¹¹⁸;
- *Gminny Program Rewitalizacji dla Gminy Cisna na lata 2016–2020* – dwa podobszary rewitalizacji: podobszar I – część miejscowości Wetlina, podobszar II – część miejscowości Cisna¹¹⁹;
- *Lokalny Program Rewitalizacji dla Gminy Olszanica na lata 2017–2023* – na obszarze trzech sołectw: Olszanica, Wańkowa, Zwierzyń¹²⁰;
- *Gminny Program Rewitalizacji dla Gminy Solina 2016–2022* – na części obszaru trzech sołectw: Solina, Myczków i Berezka¹²¹.

W programach zostały określone potrzeby rewitalizacyjne spowodowane negatywnymi zjawiskami występującymi w sferze społecznej oraz w co najmniej jednej ze sfer: gospodarczej, środowiskowej, przestrzenno-funkcjonalnej, technicznej. Gminy nie posiadają aktualnych programów rewitalizacji.

Model struktury funkcjonalno-przestrzennej przedstawia długookresową strategiczną wizję rozwoju obszaru. Wynika on z wewnętrznych i zewnętrznych uwarunkowań, zdiagnozowanych potrzeb i potencjału obszaru z uwzględnieniem jej specyfiki i zróżnicowania. Struktura funkcjonalno-przestrzenna Partnerstwa Turystyczne Bieszczady została przedstawiona za pomocą map uwarunkowań oraz modelu struktury funkcjonalno-przestrzennej (mapy 10–13).

¹¹⁷ *Lokalny Program Rewitalizacji dla Gminy Komańcza na lata 2017–2023.*

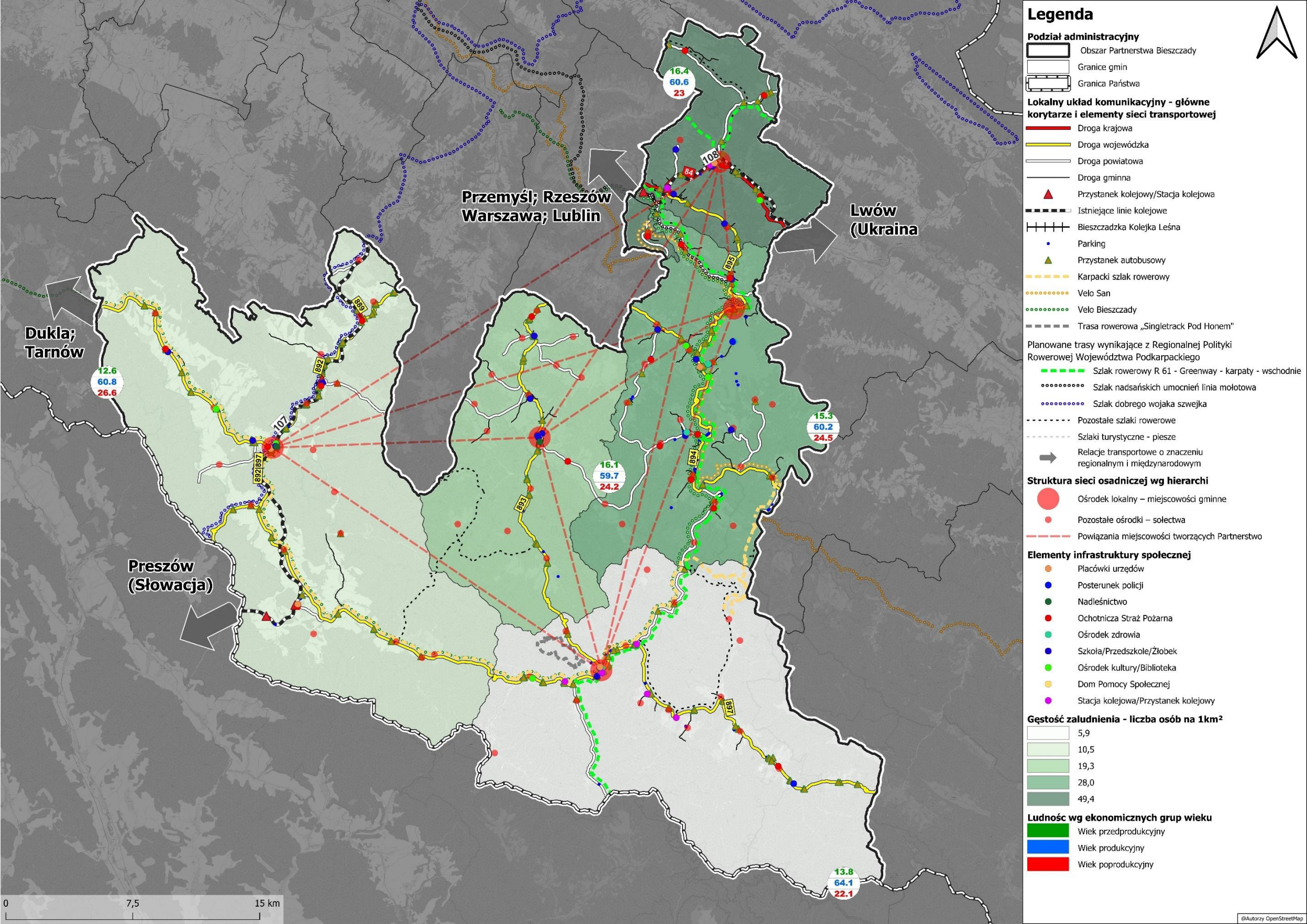
¹¹⁸ *Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Baligród na lata 2016–2023.*

¹¹⁹ *Gminny Program Rewitalizacji dla Gminy Cisna na lata 2016–2020.*

¹²⁰ *Lokalny Program Rewitalizacji dla Gminy Olszanica na lata 2017–2023.*

¹²¹ *Gminny Program Rewitalizacji dla Gminy Solina 2016–2022.*

Mapa 10 Partnerstwo Turystyczne Bieszczady – uwarunkowania: demografia i wybrane usługi społeczne

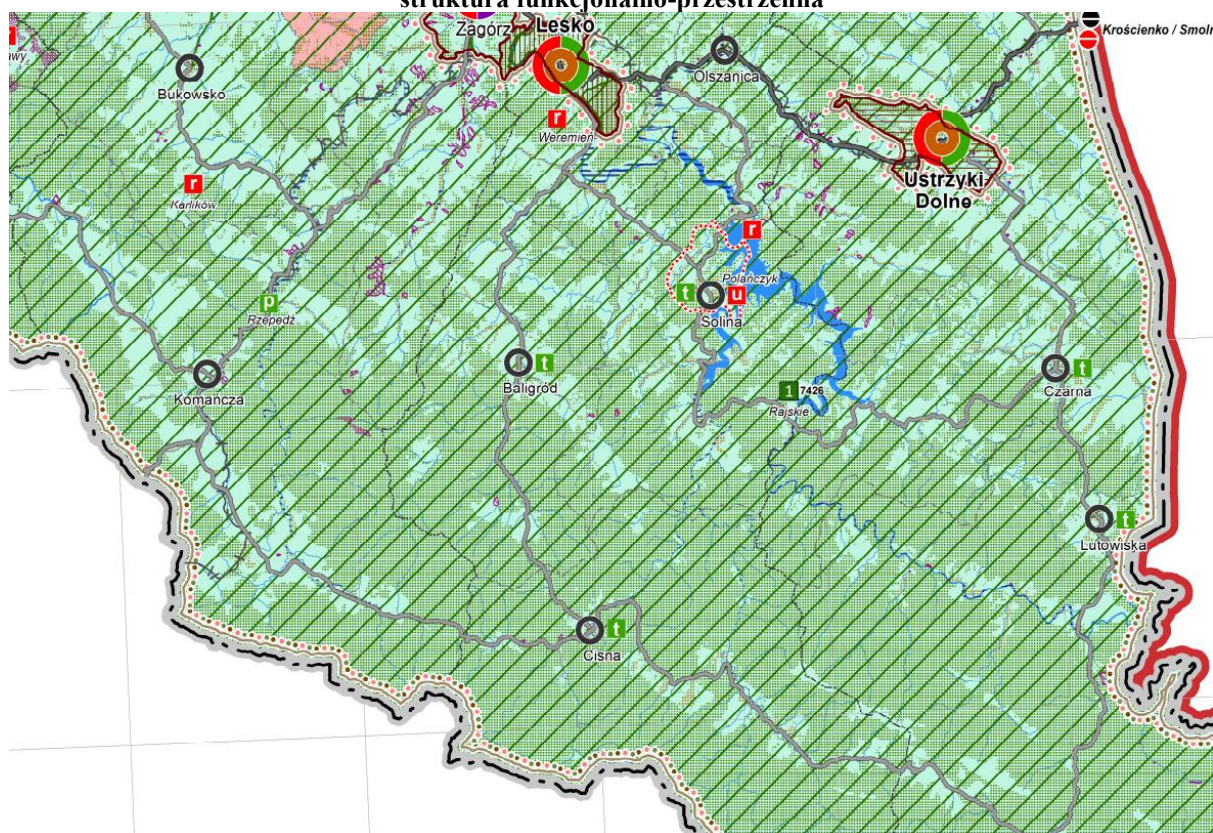

Źródło: Opracowanie własne

Na mapach 11 i 12 przedstawiono fragmenty map *Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego – Perspektywa 2030* – struktura funkcjonalno-przestrzenna oraz komunikacja i infrastruktura techniczna, natomiast na mapie 13 przedstawiono model struktury przestrzenno-funkcjonalnej Partnerstwa Turystyczne Bieszczady – jest wynikiem wszelkiego rodzaju uwarunkowań oraz nakreśla pożądane kierunki zmian w gospodarowaniu obszarze, prowadzące do osiągnięcia zamierzonych w Strategii celów.

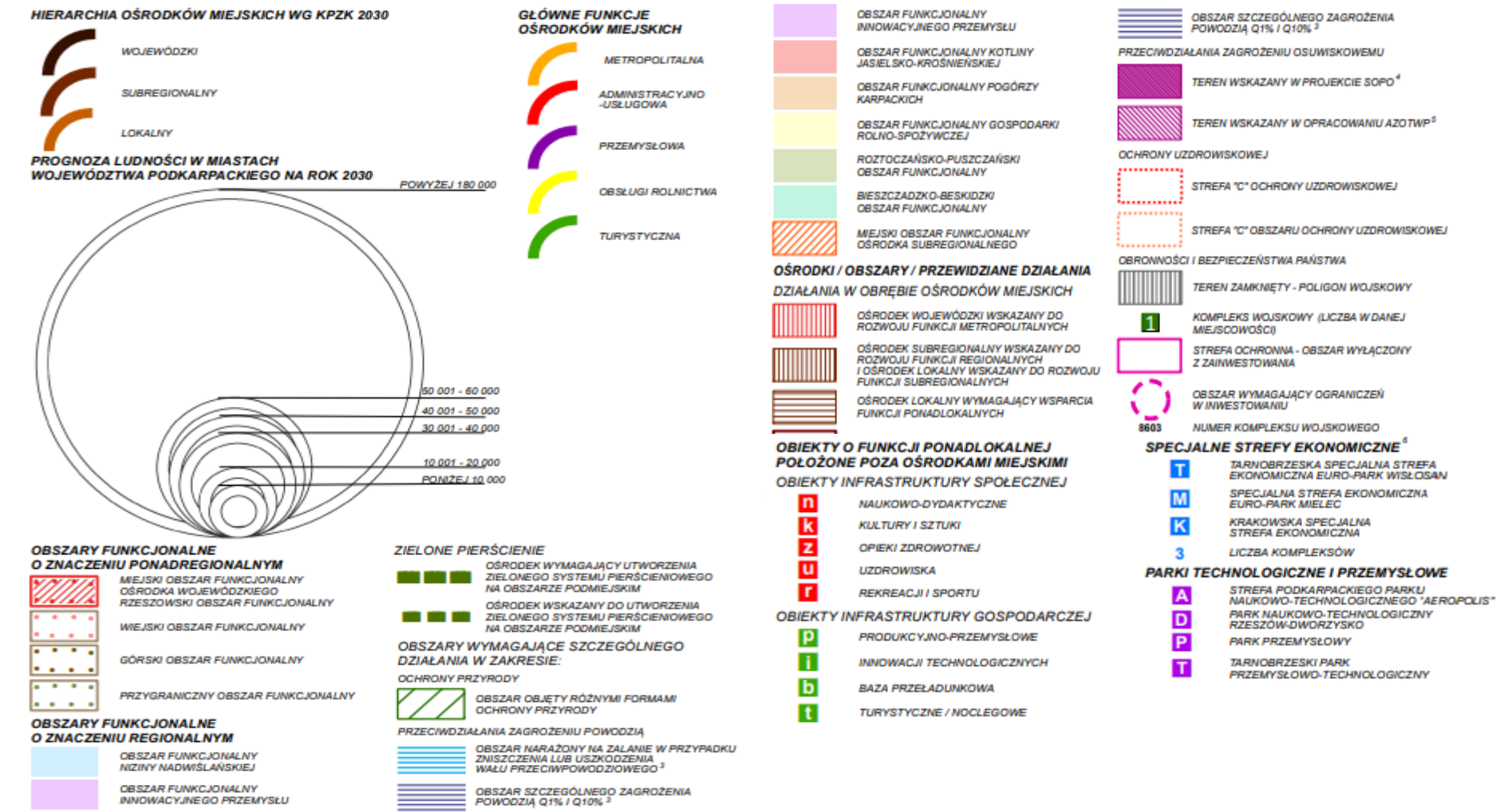
W *Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego – Perspektywa 2030* miejscowości Baligród, Cisna i Solina zostały zaliczone do turystycznych obiektów infrastruktury gospodarczej, miejscowość Rzepedź do produkcyjno-przemysłowych obiektów infrastruktury gospodarczej, natomiast Polańczyk do obiektów infrastruktury społecznej – uzdrowiska, a Myczkowce do rekreacji i sportu.

Mapa 11 Fragment mapy *Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego* – struktura funkcjonalno-przestrzenna

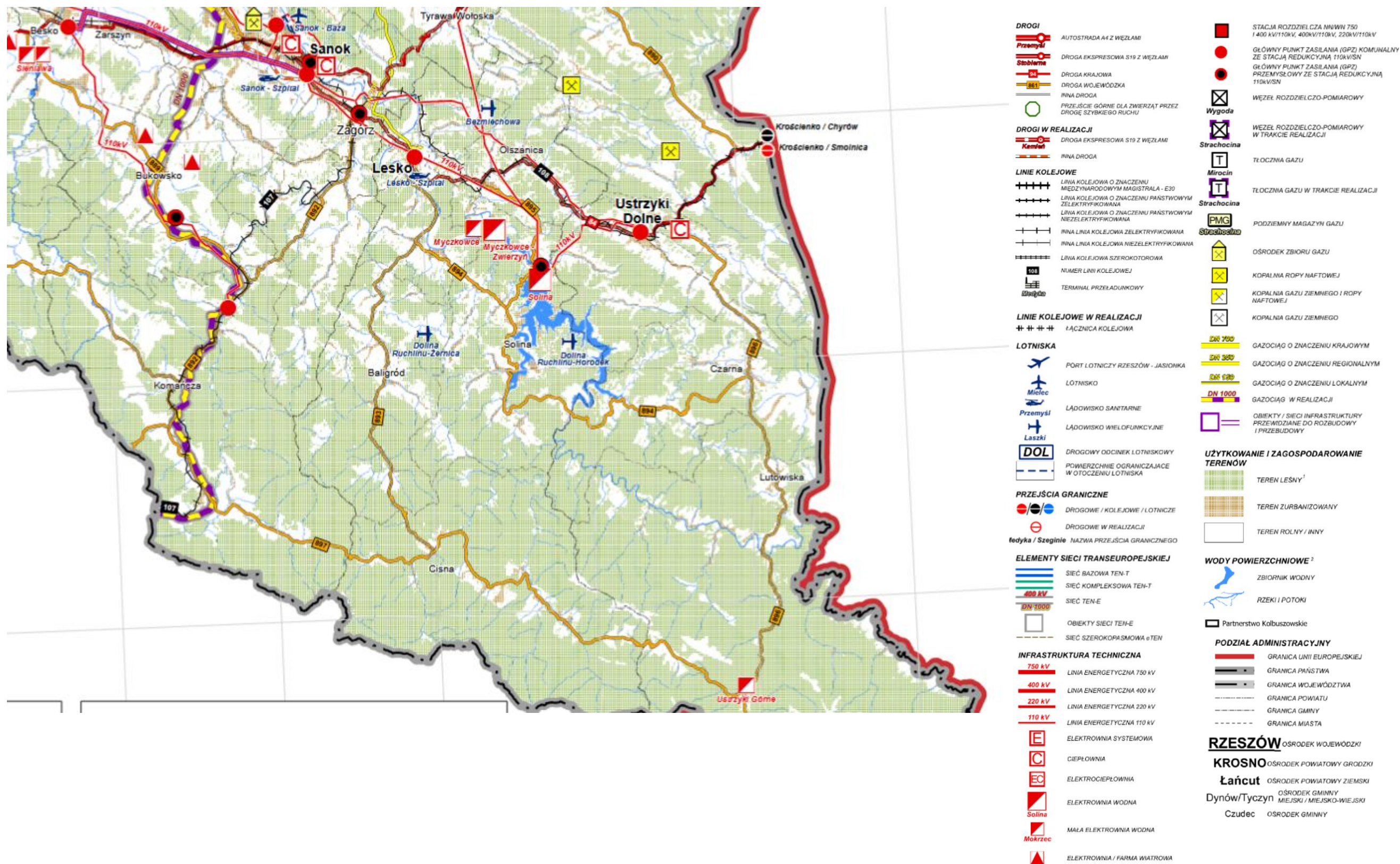
Źródło: Załącznik Nr 2 do Uchwały Nr LIX/930/18 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 27 sierpnia 2018 r., *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego – Perspektywa 2030*, Mapa 1 Struktura funkcjonalno-przestrzenna

Rysunek 1 Legenda do treści mapy: Struktura funkcjonalno-przestrzenna

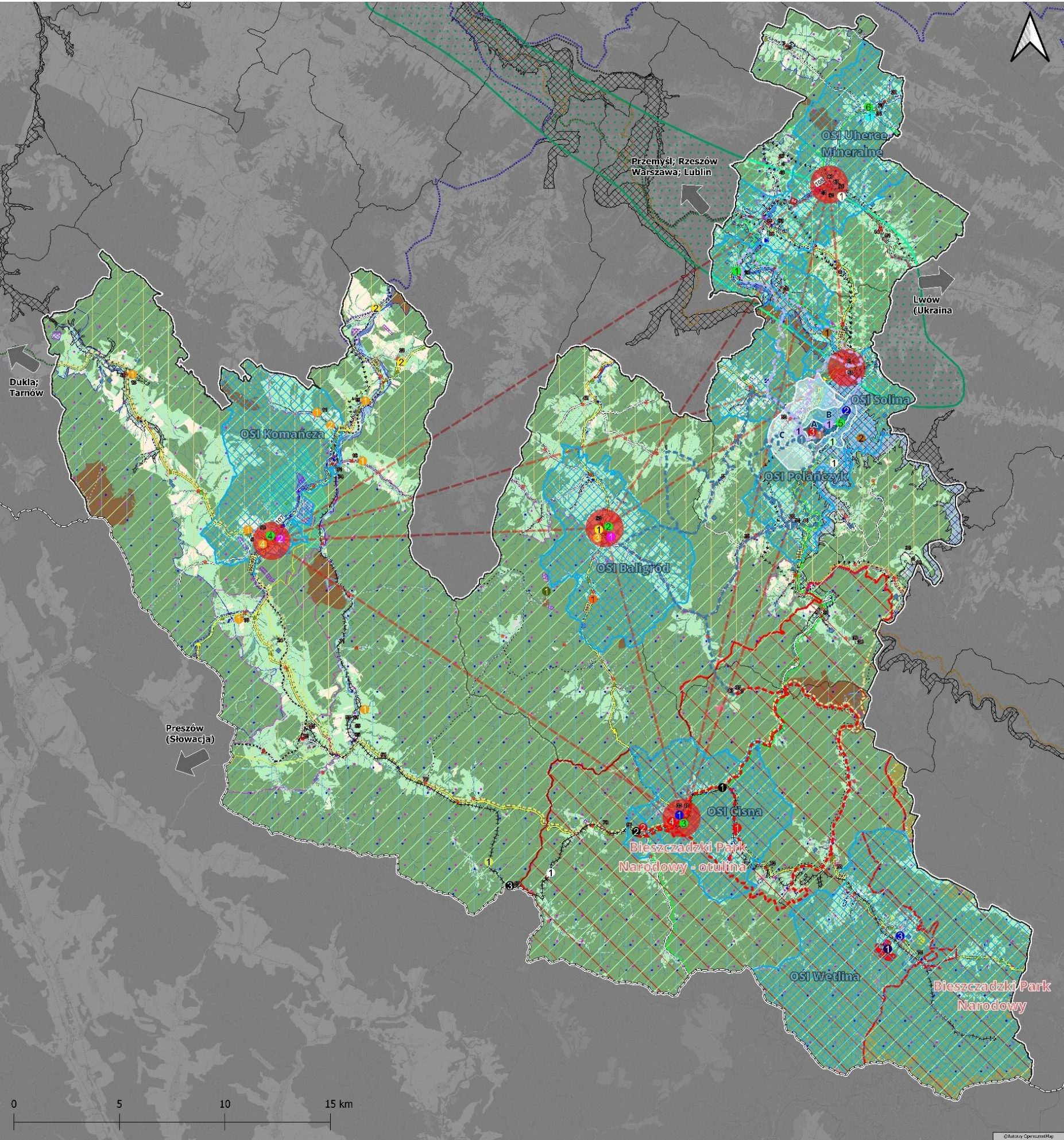
Źródło: Załącznik Nr 2 do Uchwały Nr LIX/930/18 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 27 sierpnia 2018 r., Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego – Perspektywa 2030, Mapa 1 Struktura funkcjonalno-przestrzenna

Mapa 12 Fragment mapy Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego – komunikacja i infrastruktura techniczna

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Załącznika graficznego do Uchwały Nr LIX/930/18 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 27 sierpnia 2018 r.

Mapa 13 Model struktury przestrzenno-funkcjonalnej Partnerstwa Turystyczne Bieszczady

Źródło: Opracowanie własne

Rysunek 2 Legenda do treści mapy: Model struktury przestrzenno-funkcjonalnej Partnerstwa Turystyczne Bieszczady

Legenda

Graficzne ustalenia i rekomendacje w zakresie kształtowania i prowadzeniapolityki przestrzennej gminy:

Wybrane elementy projektów strategicznych wynikających z kluczowych wniosków i rekomendacji w obszarze społecznym, gospodarczym, przestrzenno-środowiskowym oraz z celów Strategii – schematyczne rozmieszczenie inwestycji:

Projekt nr 1 Wagon Bieszczadzkiej Natury – utworzenie nowej infrastruktury turystycznej na potrzeby obserwacji przyrody i nieba

- 1 Budowa małej infrastruktury turystycznej na stacji Bieszczadzkiej Kolei Leśnej w Dołżyca
- 2 Budowa małej infrastruktury turystycznej na stacji Bieszczadzkiej Kolei Leśnej w Majdanie
- 3 Budowa małej infrastruktury turystycznej na stacji Bieszczadzkiej Kolei Leśnej w Balciny

Projekt nr 2 Bieszczadzki klimat Baligródu i Komańczy – funkcjonalna i estetyczna przestrzeń publiczna

- 1 - Utworzenie Parku „Baligródzki Horyzont” wraz z alejami spacerowymi z/do centrum Baligródu.
- Zagospodarowanie przestrzeni publicznej i wykreowanie atrakcyjnego centrum Baligródu
- Zagospodarowanie przestrzeni publicznej „Park Komańcza Letnisko” jako atrakcyjne centrum Komańczy.
- Zagospodarowanie przestrzeni publicznej celem stworzenia miejsca rekreacji „Panorama Komańczy”.
- Urządzenie przestrzeni ogólnodostępnych terenów w Komańczy

Projekt nr 3 Solinka i San – place zabaw niematerialnego dziedzictwa kulturowego i naturalnego Bieszczad

- 1 Budowa publicznej infrastruktury turystycznej w Cisnej.
- 2 Budowa tematycznego placu zabaw San w Polańczyku
- 3 Budowa tematycznego placu zabaw Solinka w Wetlinie

Projekt nr 4 Szlak rowerowy Bieszczadzkich Dolin: Krzywe – Polańczyk, rozwój infrastruktury rowerowej w korytarzu szlaku Velo San (503), Velo Bieszczady (502) i łącznika Velo Solinka (6) wraz z budową Bieszczadzkiego Centrum Turystyki Rowerowej w Krzywym

- 1 Budowa MOR w Krzywym – Bieszczadkie Centrum Turystyki Rowerowej „Rowerowa Chata” wraz z zagospodarowaniem terenu
 - 2 Budowa MOR w Majdanie
 - 3 Budowa MOR w Polańczyku
 - 4 Budowa Pumptracka w Cisnej
- Wyznaczenie i oznakowanie szlaku rowerowego Krzywe – Polańczyk.

Projekt nr 5 Bieszczadzka panorama Komańczy i Baligródu

- 1 - Zagospodarowanie bezpiecznej przestrzeni publicznej poprzez stworzenie strefy wypoczynku nad rzeką Hoczewką i miejsca integracji dla mieszkańców przy GOK w Baligródku.
- Utworzenie leśnej strefy rekreacji poprzez urządzenie punktów wejścia do lasu
- 2 Zagospodarowanie przestrzeni publicznej celem stworzenia miejsca rekreacji „Punkt widokowy w Kulusznie i Wysocznach”

Projekt nr 6 Kultura i dziedzictwo kulturowe Bieszczad – zachowanie zabytkowych cerkwi oraz nowe możliwości usług kultury

- 1 Prace restauratorskie i konserwatorskie przy zabytkowych Cerkwiach
- 2 Rozwój usług instytucji kultury poprzez przebudowę i wyposażenie obiektu dawnego kina „Mozaika” w Rzepedzi
- 3 Rozwój usług instytucji kultury poprzez przebudowę i wyposażenie obiektu dawnego kina w Baligródku
- 4 Utworzenie Izby Kultury i Tradycji Lemkowskiej

Projekt nr 7 Bieszczad.ski Wańkowa - zimowa wizytówka województwa podkarpackiego

- 1 - Montaż urządzeń do uruchomienia specjalistycznej trasy narciarstwa zjazdowego
- Zakup urządzeń

Projekt nr 8 Bieszczadzki Szlak Caravanningowy

- 1 Budowa i wyposażenie Kempingu w Zwierzynku.
- 2 Budowa MOK w Baligródku.
- 3 Budowa MOK w Cisnej.
- 4 Budowa MOK w Komańczy.
- 5 Budowa MOK w Polańczyku.
- 6 Budowa MOK w Wańkowej .

Projekt nr 9 Bieszczadzki klimat gminy Olszanica i Solina – funkcjonalna i estetyczna przestrzeń publiczna

- 1 - Odnowa przestrzeni publicznej poprzez budowę placów zabaw i siłowni plenerowych oraz innych miejsc aktywności mieszkańców
- Odnowa otwartych placów i skwerów oraz innych miejsc integracji i wypoczynku mieszkańców

Projekt nr 10 Szlak rowerowy Bieszczadzskich Aniołów: Polańczyk – Wołkowyja – Łopienka, rozwój infrastruktury rowerowej w korytarzu szlaku Velo San (503) i łącznika Velo Solinka (6) wraz z budową Karpackiego Centrum Turystyki Rowerowej w Wołkowyi

- 1 Planowane MORy
- 2 Szlak rowerowy Bieszczadzskich Aniołów

Projekt nr 11 Szlak rowerowy Szmaragdowa Pętla Wokół Bieszczadzskich Jezior: Polańczyk – Solina – Zwierzyn – Myczkowce – Solina – Polańczyk, rozwój infrastruktury rowerowej w korytarzu szlaku Velo San (503)

- 1 Planowane MORy
- 2 Szlak rowerowy Szmaragdowa Pętla Wokół Bieszczadzskich Jezior

Projekt nr 12 Bezpieczna Przestrzeń Bieszczad – poprawa bezpieczeństwa przestrzeni publicznej na szlakach i akwenach wodnych

- 1 - Budowa pomostu dla łodzi poszukiwawczych PSP nad Jeziorem Solińskim w Polańczyku.
- Budowa pomostu ratownictwa wodnego nad Jeziorem Solińskim w Polańczyku.
- Zakup sprzętu ratowniczego i poszukiwawczego dla PSP, podmiotu ratownictwa wodnego i podmiotu ratownictwa z terenu gminy Baligród, Cisna, Komańcza, Olszanica i Solina.
- Zakup sprzętu do rozwoju zrównoważonej turystyki.

Projekt nr 13 Zachowanie i udostępnianie materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego Bieszczadzkiej Kolei Leśnej z promocją i ochroną dziedzictwa naturalnego Bieszczad

- 1
- 2 Projekt nr 14 Poprawa infrastruktury komunalnej

Projekt nr 16 Zielona Dolina Hoczewki – rewitalizacja przestrzeni nadrzecznej

- 1
- 2 Projekt nr 19 Spacer w chmurach polonin – Bieszczad-Walk

- 1
- 2 Projekt nr 22 Rewitalizacja wąskotorowej kolei leśnej

Projekt nr 28 Rozwój infrastruktury około uzdrowiskowej, uzdrowiskowej i urządzeń lecznictwa uzdrowiskowego w Polańczyku

- 1
- 2 Projekt nr 28 Rozwój infrastruktury około uzdrowiskowej, uzdrowiskowej i urządzeń lecznictwa uzdrowiskowego w Polańczyku

Projekt nr 30 Zielono-błękitna infrastruktura publiczna Jeziora Solińskiego i Myczkowieckiego

- 1 Zielono-błękitna infrastruktura publiczna i Myczkowieckiego
- 2 Zielono-błękitna infrastruktura publiczna Jeziora Solińskiego

Lokalny układ komunikacyjny - główne korytarze i elementy sieci transportowej

- Istniejące linie kolejowe
- ▲ Przystanek kolejowy/Stacja kolejowa
- Droga krajowa
- Droga wojewódzka
- Droga powiatowa
- Droga gminna
- ▲ Przystanek autobusowy
- Parking
- Karpacki szlak rowerowy
- Velo San
- Velo Bieszczady
- Trasa rowerowa „Singietrack Pod Honem”
- Szlak rowerowy R61 Greenway karpaty wschodnie

Planowane trasy wynikające z Regionalnej Polityki Rowerowej Województwa Podkarpackiego

- Szlak rowerowy R61 Greenway karpaty wschodnie

- Szlak dobrego wojaka-szwajka
- Szlak nadszańskich umocnień - linia mołotowa
- Pozostałe szlaki rowerowe
- Szlaki turystyczne - piesze

Relacje transportowe o znaczeniu regionalnym i międzynarodowym

Elementy ważne z punktu widzenia Obszaru:

- Surowce naturalne
- Gazy ziemne
- Kamienie łamane i bloczne
- Piasłki i żwiry
- Ropy naftowe
- Surowce ilaste ceramiki budowlanej
- Wody lecznicze
- Droga krajowa nr 84

Obszary funkcjonalno-przestrzenne

Tereny predysponowane do rozwoju funkcji osiedleńczej

- Istniejąca sieć osadnicza
- Tereny istniejącej zabudowy
- Lasy i zadrzewienia
- Sady
- Roślinność trawiasta
- Grunty orne
- Cmentarze
- Tereny usługowe
- Tereny inwestycyjne i przemysłowe

Obszary o kluczowych funkcjach dla rozwoju

- Polańczyk – ośrodek wzrostu generujący największy ruch turystyczny w Bieszczadach
- Obszar Strategicznej Interwencji Bieszczadkie kurorty z ich otoczeniem
- Główne obszary i kompleksy turystyczne
- Obszary o potencjale rekreacyjno turystycznym
- Obszar Strategicznej Interwencji Bieszczadzkie Uzdrowisko Polańczyk
- strefa A ochrony uzdrowiskowej
- strefa B ochrony uzdrowiskowej
- strefa C ochrony uzdrowiskowej

Sieć wodna

- Ciekł wodne
- Woda powierzchniowa
- Oczyszczalnia ścieków
- Ujęcie wody
- Obszary zagrożone powodzią od wód gruntowych (podtopienia)
- Obszar zagrożenia powodzią o prawdopodobieństwie wystąpienia powodzi 0,2%
- Obszar szczególnego zagrożenia powodzią o prawdopodobieństwie wystąpienia powodzi 1%
- Obszar szczególnego zagrożenia powodzią o prawdopodobieństwie wystąpienia powodzi 10 %

Infrastruktura techniczna

- Zespół Elektrowni Wodnych Solina-Myczkowce
- Linia wysokiego napięcia
- Gazociąg wysokoprężny

System powiązań przyrodniczych - obszary szczególnie cenne przyrodniczo i krajobrazowo

- Pomnik Przyrody
- Park Narodowy
- Park Krajobrazowy
- Obszar Chronionego Krajobrazu
- Specjalny Obszar Ochrony Siedlisk Natura 2000

- Obszar Specjalnej Ochrony Ptaków Natura 2000
- Użytek Ekologiczny
- Rezerwat Przyrody
- Krajowe korytarze ekologiczne

Struktura sieci osadniczej wg hierarchii

- Ośrodki lokalne – miejscowości gminne (tj. Cisna, Baligród, Olszanica, Komańcza, Polańczyk)
- Pozostałe ośrodki – sołectwa
- Powiązania miejscowości tworzących Partnerstwo

Zasoby dziedzictwa historycznego i kulturowego

- Bieszczadzka Kolejka Leśna
- Obszar wpisany na listę światowego dziedzictwa UNESCO
- Przybliżona lokalizacja zabytku:

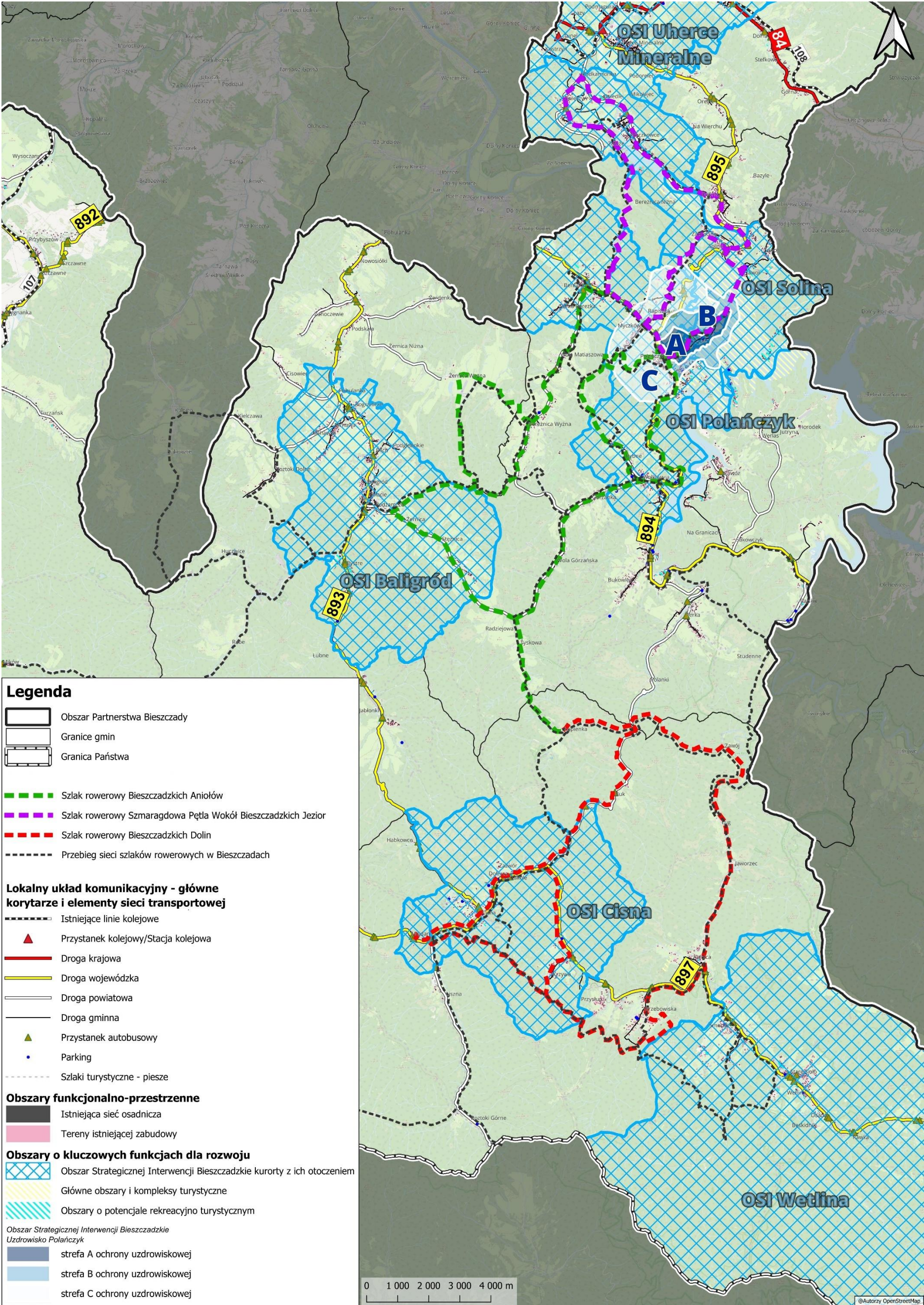
- 1-brama-dzwonnica
- 2-cerkiew fil. pw. Przemienienia Jezusa Chrystusa
- 3-cerkiew gr.-kat. pw. św. Paraskewii
- 4-cerkiew greckokatolicka pw. Matki Boskiej Opieki, ob. kościół rzymskokatolicki
- 5-cerkiew greckokatolicka pw. Mikołaja Cudotwórcy
- 6-cerkiew greckokatolicka pw. Najświętszej Marii Panny, ob. prawosławna
- 7-cerkiew greckokatolicka pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny, ob. kościół rzymskokatolicki
- 8-cerkiew greckokatolicka pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny, ob. kościół rzymskokatolicki
- 9-cerkiew greckokatolicka pw. Paraskewii
- 10-cerkiew greckokatolicka pw. św. Dymitra, ob. kościół rzymskokatolicki
- 11-cerkiew greckokatolicka pw. św. Mikołaja, ob. kaplica rzymskokatolicki
- 12-cerkiew greckokatolicka pw. św. Mikołaja, ob. kościół rzymskokatolicki
- 13-cerkiew greckokatolicka pw. św. Onufrego wraz z cmentarzem, obecnie kościół rzymskokatolicki
- 14-cerkiew greckokatolicka pw. św. Paraskewii, ob. kościół rzymskokatolicki
- 15-cerkiew greckokatolicka pw. Zaśnięcia Marii, ob. prawosławna
- 16-cerkiew greckokatolicka pw. Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny
- 17-cerkiew greckokatolicka pw. Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny
- 18-cerkiew greckokatolicka, ob. prawosławna pw. św. Michała Archanioła
- 19-cerkiew greckokatolicka pw. Zmartwychwstania Chrystusa, ob. kościół filialny rzymskokatolicki pw. św. Jana Chrzciciela
- 20-cerkiew par. pw. św. Piotra i Pawła
- 21-cerkiew pw. Elżsazy Proroka
- 22-cerkiew pw. Narodzenia Bogarodicy, ob. kościół pw. Matki Boskiej Różarcowej
- 23-cerkiew pw. św. Męcz. Paraskewii
- 24-cerkiew pw. św. Michała Archanioła
- 25-cerkiew pw. św. Mikołaja
- 26-cerkiew pw. św. Paraskewii, ob. kościół rzymskokatolicki pw. Wniebowstąpienia Pańskiego
- 27-cmentarz greckokatolicki
- 28-cmentarz greckokatolicki
- 29-cmentarz przycerkiewny
- 30-cmentarz żydowski
- 31-cmentarz żydowski
- 32-Dwór
- 33-dzwonnica
- 34-dzwonnica
- 35-dzwonnica
- 36-dzwonnica
- 37-kaplica
- 38-kaplica
- 39-kaplica
- 40-kaplica liturgiczna "na grobie pańszczyzny"
- 41-karczma
- 42-karczma
- 43-karczma
- 44-kościół par. pw. Podwyższenia św. Krzyża
- 45-kościół parafialny pw. św. Stanisława Biskupa

Elementy infrastruktury społecznej

- Placówki urzędów
- Posterunek policji
- Nadleśnictwo
- Ochotnicza Straż Pożarna
- Ośrodek zdrowia
- Szkoła/Przedszkole/Złobek
- Ośrodek kultury/Biblioteka
- Dom Pomocy Społecznej
- Stacja kolejowa/Przystanek kolejowy

Źródło: Opracowanie własne

Mapa 14 Przebieg korytarza szlaków rowerowych planowanych do realizacji w ramach działania FEPK.06.02 Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich i małych miast na tle istniejących i komplementarnych szlaków rowerowych

Źródło: Opracowanie własne

4.2. Obszary strategicznej interwencji wraz z zakresem planowanych działań

4.2.1. Obszary strategicznej interwencji określone w strategii rozwoju województwa i inne ponadlokalne

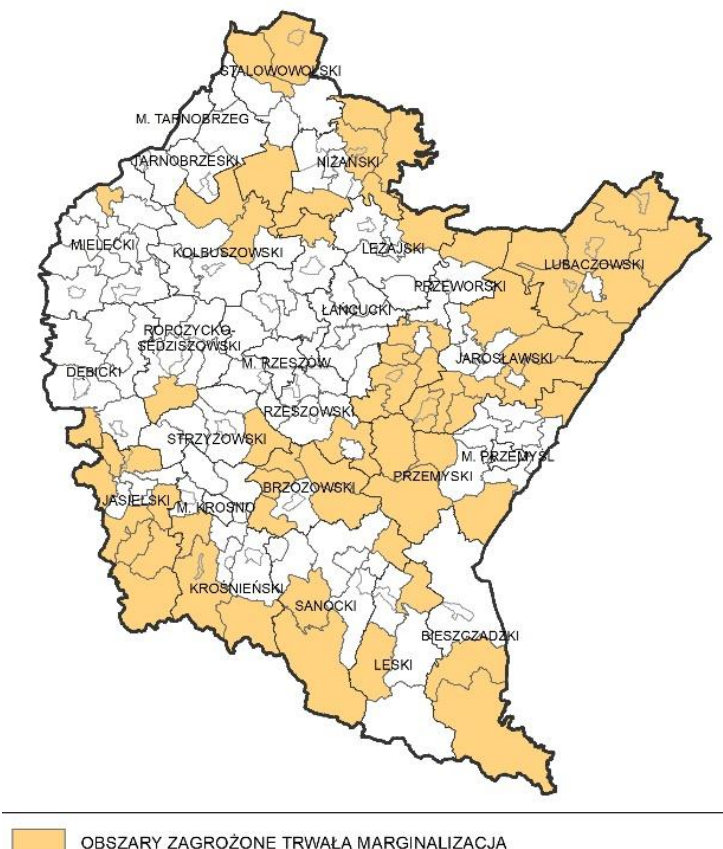
Obszary Strategicznej Interwencji zostały wyróżnione poprzez integrację dwóch podejść: krajowego i regionalnego, spójnych z *Strategią na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)* oraz *Krajową Strategią Rozwoju Regionalnego 2030*.

Wśród Obszarów Strategicznej Interwencji wskazanych na poziomie krajowym, znalazły się:

- miasta średnie tracące funkcje społeczno-gospodarcze;
- obszary zagrożone trwałą marginalizacją (rysunek 3);
- Wschodnia Polska (rysunek 4).

Obszarami największej koncentracji problemów rozwojowych i w największym stopniu zagrożonymi trwałą marginalizacją są skupiska gmin wiejskich i powiązanych z nimi funkcjonalnie małych miast. Obszary te cechują się peryferyjnym położeniem poza obszarami największych aglomeracji i słabą dostępnością transportową. Na rysunku 2 przedstawiono obszary zagrożone trwałą marginalizacją, do których zostały zaliczone gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady, tj.: Baligród, Komańcza i Olszanica.

Rysunek 3 Obszary zagrożone trwałą marginalizacją

Źródło: Strategia Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030

Wschodnia część kraju w największym stopniu skupia obszary zagrożone marginalizacją, a jej województwa: lubelskie, podkarpackie, podlaskie, świętokrzyskie, warmińsko-mazurskie znajdują się w grupie regionów o zdecydowanie niższym poziomie

konkurencyjności w porównaniu do średniej w Unii Europejskiej. W zasięgu OSI Wschodnia Polska znajdują się gminy wchodzące w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady.

Interwencje realizowane w ramach programu powinny być w szczególności skoncentrowane na poprawie warunków rozwoju przedsiębiorczości i tworzeniu trwałych i dobrych jakościowo miejsc pracy oraz poprawie atrakcyjności inwestycyjnej województw wschodniej Polski. Wpłynie to w efekcie na podniesienie konkurencyjności regionalnych gospodarek oraz długofalowe pobudzenie aktywności gospodarczej¹²².

Rysunek 4 Terytorialny zasięg OSI Wschodnia Polska

Źródło: Strategia Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030

Strategia Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030 wyznacza następujące obszary strategicznej interwencji w województwie:

- subregionalne bieguny wzrostu i miejskie obszary funkcjonalne;
- miasta powiatowe i małe;
- Rzeszów i Rzeszowski Obszar Funkcjonalny;
- obszary zagrożone trwałą marginalizacją w województwie (rysunek 5);
- obszar Bieszczad (rysunek 6);
- obszar gmin „Błękitny San” (rysunek 7);
- obszary wiejskie (rysunek 8).

Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady wpisują się w następujące priorytety regionalnych OSI:

- 7.3. Obszary wymagające szczególnego wsparcia w kontekście równoważenia rozwoju;
- 7.4. Obszary wiejskie.

¹²² Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030.

Priorytet 7.3. Obszary wymagające szczególnego wsparcia w kontekście równoważenia rozwoju

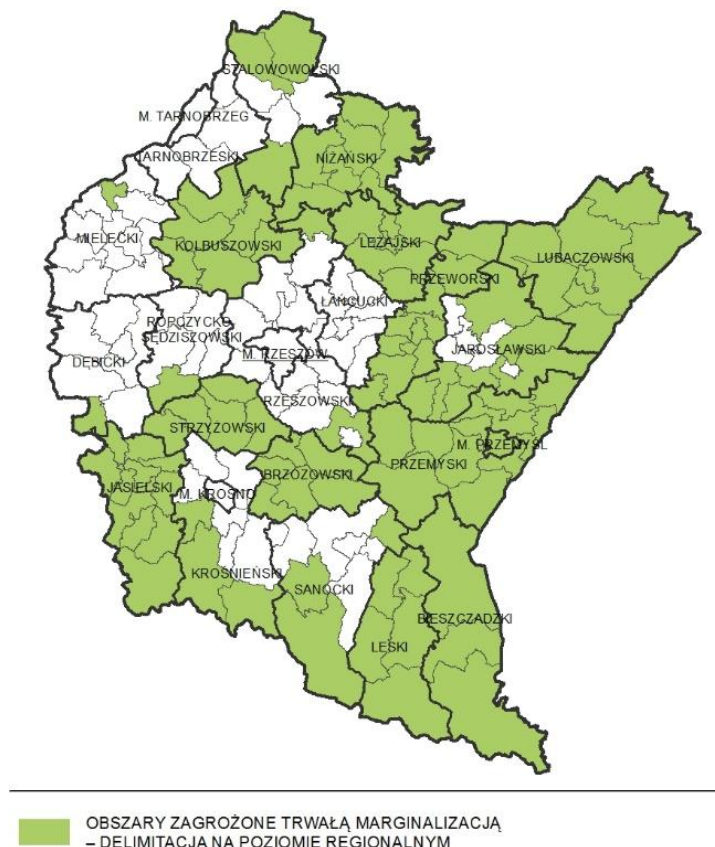
7.3.1. Wzmocnienie szans rozwojowych obszarów zagrożonych trwałą marginalizacją w województwie - gminy: Baligród, Cisna, Komańcza, Olszanica oraz Solina

Obszary wymagające szczególnego wsparcia w kontekście zrównoważonego rozwoju to obszary wiejskie oraz miasta średnie tracące funkcje społeczno-gospodarcze. Są one wewnętrznie bardzo zróżnicowane pod względem sytuacji społeczno-gospodarczej i dotyczących ich problemów. Główne bariery i problemy tych obszarów są jednak najczęściej związane z nieefektywną gospodarką i słabo funkcjonującym rynkiem pracy oraz problemami demograficznymi. Na tych obszarach identyfikuje się relatywnie niski poziom wykształcenia i kwalifikacji zawodowych mieszkańców, niską mobilność zawodową, a tym samym niski poziom atrakcyjności inwestycyjnej. Obszary te borykają się z niekorzystną sytuacją demograficzną (starzenie się społeczeństwa, odpływ młodych i lepiej wykształconych osób, wyludnienie).

Wzmocnienie szans rozwojowych obszarów zagrożonych trwałą marginalizacją w województwie będzie możliwe poprzez następujące działania:

- rozwój sektora inwestycji prywatnych w oparciu o lokalne zasoby;
- aktywizacja lokalnych inicjatyw gospodarczych i społecznych poprzez wykorzystanie potencjału podmiotów publicznych, prywatnych, organizacji pozarządowych i mieszkańców;
- poprawa atrakcyjności inwestycyjnej poprzez zapewnienie przygotowanych terenów inwestycyjnych;
- pobudzanie procesów rozwojowych poprzez zapewnienie lepszej dostępności komunikacyjnej na zewnątrz, w tym rozwój infrastruktury drogowej łączącej się z węzłami sieci dróg szybkiego ruchu oraz infrastruktury kolejowej;
- włączenie komunikacyjne obszarów o utrudnionej dostępności;
- dostosowanie infrastruktury technicznej (energetycznej, telekomunikacyjnej, wodno-kanalizacyjnej) i społecznej, warunkującej rozwój gospodarczy i wyższą jakość życia mieszkańców;
- wzmocnienie roli instytucji publicznych jako inicjatora nawiązywania partnerstw, współpracy z innymi instytucjami publicznymi, społeczeństwem i innymi interesariuszami na rzecz rozwoju regionu;
- ograniczenie skutków peryferyjnego położenia obszarów przygranicznych poprzez wielopłaszczyznowe wykorzystanie potencjału współpracy transgranicznej;
- intensyfikacja działań w zakresie ochrony i poprawy stanu środowiska przyrodniczego.

Rysunek 5 Obszary zagrożone trwałą marginalizacją – poziom regionalny

Źródło: Strategia Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030

7.3.2. Rozwój i wspieranie obszaru Bieszczad – gminy: Baligród, Cisna, Komańcza, Olszanica oraz Solina

Bieszczady poza szczególnymi uwarunkowaniami środowiskowymi i przyrodniczymi, charakteryzują się skrajnie niską dostępnością przestrzenną zewnętrzną i wewnętrzną oraz niskim poziomem zaludnienia. Niski poziom dostępności i gęstości zaludnienia tworzą negatywne warunki rozwojowe, które utrudniają realizację inwestycji w zakresie infrastruktury technicznej i społecznej, prowadzenie działalności gospodarczej, jak również dyfuzję działań ukierunkowanych na optymalizację dostępności do podstawowych usług publicznych oraz kształtowanie jakości kapitału ludzkiego i społecznego. Przywołane czynniki wpływają tym samym na niski poziom warunków życia mieszkańców. Podejmowane działania będą miały na celu w pierwszej kolejności wypełnienie luk infrastrukturalnych w zakresie dostępności przestrzennej i cyfrowej, poprawę stanu systemu wodno-kanalizacyjnego oraz składowania odpadów, co będzie bazą wyjściową dla rozwoju potencjału Bieszczad w oparciu o unikalne endogeniczne zasoby.

Zakładane działania:

- rozwój gospodarki turystycznej i przemysłu turystycznego jako warunkujących w sposób istotny procesy rozwojowe na obszarze Bieszczad;
- podniesienie konkurencyjności produktów turystycznych w oparciu o endemiczne zasoby Bieszczad;

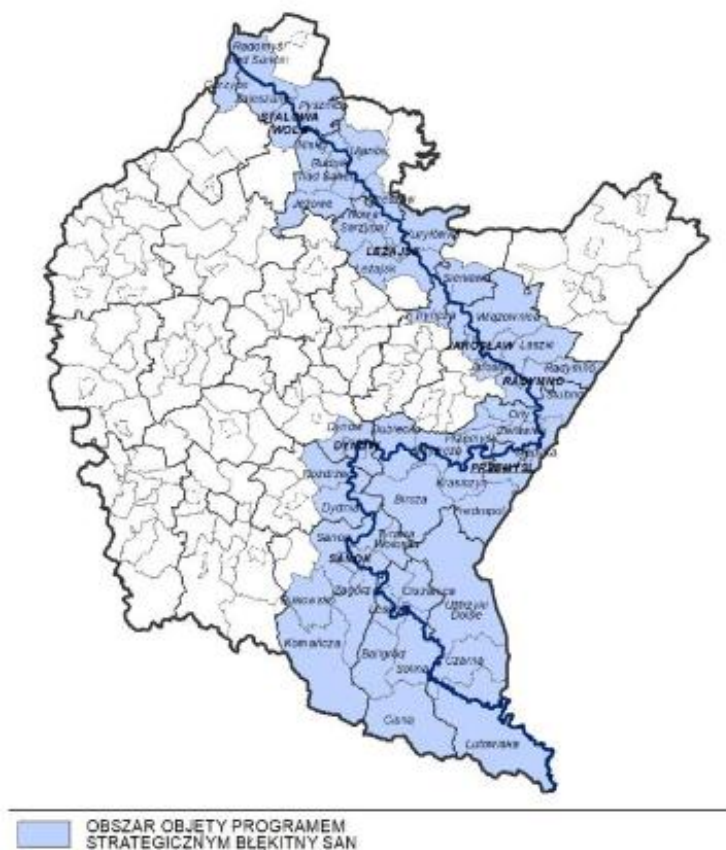
- wsparcie działań w zakresie tworzenia nowych miejsc pracy poprzez rozwój wielofunkcyjny obszarów wiejskich w oparciu o przemysł bazujący na lokalnych zasobach tj. turystyczny, drzewny i spożywczy;
- poprawa poziomu towarowości rolnictwa Bieszczad poprzez rozwój spółdzielczości, rzemiosła i grup producenckich wraz z przetwórstwem rolno-spożywczym opartym na certyfikowanych produktach lokalnych;
- rozwój przedsiębiorczości w obszarze Bieszczad poprzez rozwój instytucji otoczenia biznesu;
- rozwój kapitału ludzkiego poprzez poszerzenie jakości edukacji w celu wzrostu elastyczności zachowań na rynku pracy;
- poprawa dostępności do wysokiej jakości usług w obszarze ochrony zdrowia;
- zwiększenie uczestnictwa obywateli w życiu publicznym i wzmocnienie instytucji z Trzeciego Sektora prowadzące do wspólnego rozwiązywania problemów i przezwyciężania barier;
- poprawa zewnętrznej i wewnętrznej spójności terytorialnej Bieszczad w wymiarze przestrzennym poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury drogowej i kolejowej oraz infrastruktury uzupełniającej;
- poprawa dostępności cyfrowej obszaru Bieszczad poprzez rozbudowę sieci informacyjno-komunikacyjnej;
- utrzymanie walorów środowiskowych i krajobrazowych Bieszczad jako podstawowego zasobu endogenicznego;
- dostosowanie gospodarki wodno-ściekowej i gospodarki odpadami pod kątem zachowania cennych walorów krajobrazowo-środowiskowych, przy uwarunkowaniach społeczno-osadniczych Bieszczad;
- wykorzystanie klastrów energetycznych celem wzrostu poziomu bezpieczeństwa energetycznego regionu;
- rozwój infrastruktury sportowej i turystycznej z wykorzystaniem uwarunkowań do rozwoju sportów zimowych;
- utworzenie w Bieszczadach nowoczesnej infrastruktury sportowej i rekreacyjnej tj.: Podkarpackiego Centrum Sportów w województwie, Ośrodka Przygotowań Olimpijskich Centralnego Ośrodka Sportu.

Obszar gmin „Błękitnego Sanu” jest bardzo zróżnicowany pod względem walorów środowiska geograficznego oraz warunków prowadzenia działalności gospodarczej. Wspólną cechą obszaru jest położenie wzdłuż biegu rzeki San, stąd wyjątkowość obszaru polega na wspólnym koncentrowaniu uwagi na problematyce gospodarki wodno-kanalizacyjnej całej zlewni Sanu oraz możliwości turystycznego wykorzystania rzeki z uwzględnieniem zróżnicowanych warunków przyrodniczych i kulturowych. Podejmowane działania będą miały na celu kompleksowe rozwiązanie problemów gospodarki wodno-kanalizacyjnej oraz wykorzystanie atutów dla pobudzenia rozwoju gospodarczego gmin poprzez rozwój infrastruktury turystycznej, w celu poprawy jakości życia mieszkańców.

- wykorzystanie biegu rzeki San dla rozwoju przedsiębiorczości i atrakcyjności turystycznej poprzez wielofunkcyjne wykorzystanie i zagospodarowanie jego brzegów i obszarów nadbrzeżnych;
- utrzymanie walorów środowiska przyrodniczego w zlewni rzeki San poprzez rozwiązanie w sposób skoordynowany problemu gospodarki wodno-ściekowej i składowania odpadów;
- zabezpieczenia obszaru gmin „Błękitnego Sanu” przed zagrożeniem powodziowym.

Rysunek 7 Obszar objęty Programem Strategicznym „Błękitny San”

Źródło: Strategia Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030

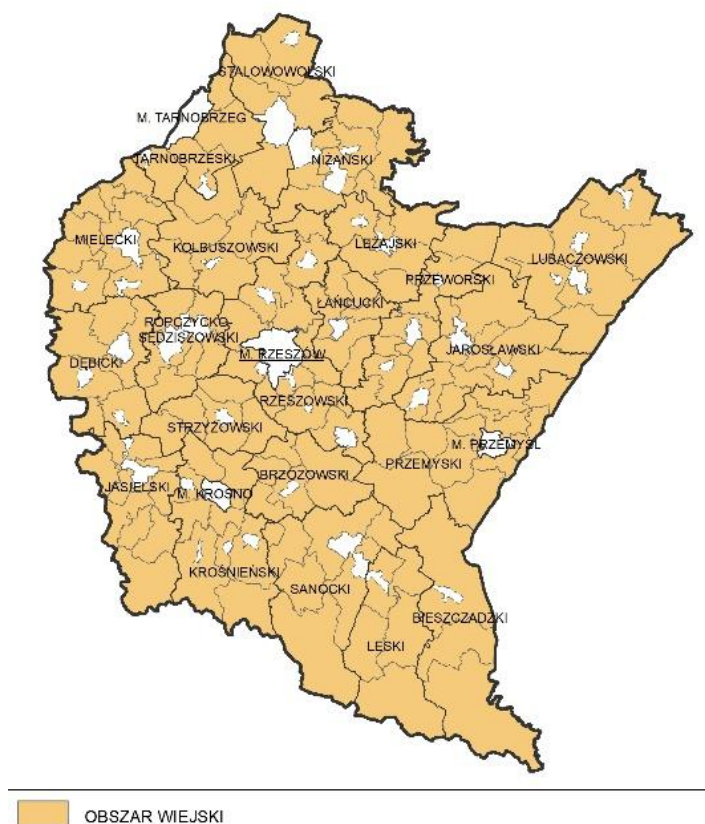
Priorytet 7.4. Obszary wiejskie – wysoka jakość przestrzeni do zamieszkania, pracy i wypoczynku – przewidziano cztery kierunki działań, w które wpisują się gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady

7.4.1. Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich poprzez rozwój infrastruktury technicznej

Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich będzie prowadzony poprzez rozwój infrastruktury technicznej. Obszary wiejskie dotyka zjawisko postępującej marginalizacji i niskiego poziomu jakości życia, dlatego też ważną kwestią przeciwdziałającą tym trendom jest rozwój infrastruktury, w szczególności: wodno-kanalizacyjnej, energetycznej, teleinformatycznej oraz transportowej. Działania należy tak kierować, aby dawały możliwość rozwoju gospodarki i przedsiębiorczości, w tym powstawania miejsc pracy w sektorach pozarolniczych, dostępność do usług publicznych, przekwalifikowanie zawodowe oraz mobilność przestrzenną, przy zachowaniu walorów środowiska przyrodniczego. Realizacja wyzwań regionalnych pozwoli na wielokierunkowy i zrównoważony rozwój obszarów wiejskich. Ważną kwestią na tych obszarach jest także rozwój przedsiębiorczości. Rozwój obszarów wiejskich należy oprzeć na wykorzystaniu zróżnicowanych potencjałów rozwojowych, wzmocnieniu sektora rolnictwa, jak również pozarolniczych specjalizacji gospodarczych. Strategicznym działaniem jest również aktywizowanie społeczności do podejmowania działalności gospodarczej wykorzystującej endogeniczne zasoby obszaru jako elementu konkurencyjności i zwiększenia dochodów ludności. Wzięto również pod uwagę

integrację i aktywizację społeczności wiejskiej w aspekcie społecznym i kulturowym oraz racjonalizację przestrzeni wiejskiej.

Rysunek 8 Obszary wiejskie województwa podkarpackiego

Źródło: Strategia Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030

7.4.2. Rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich

Rozwój obszarów wiejskich należy oprzeć na wykorzystaniu zróżnicowanych potencjałów rozwojowych, wzmocnieniu sektora rolnictwa, jak również pozarolniczych specjalizacji gospodarczych. Strategicznym działaniem jest też aktywizowanie społeczności do podejmowania działalności gospodarczej wykorzystującej endogeniczne zasoby obszaru jako elementu konkurencyjności i zwiększenia dochodów ludności.

Zakładane działania:

- promowanie lokalnych zasobów (produktów tradycyjnych, regionalnych, ekologicznych) w celu powstawania alternatywnych źródeł dochodów;
- aktywizacja lokalnych społeczności ukierunkowana na rozwój przedsiębiorczości jako element wzrostu dochodów ludności wiejskiej;
- kreowanie postaw przedsiębiorczych i lokalnych inicjatorów działalności gospodarczej;
- wspieranie i profilowanie specjalizacji regionalno-lokalnej oraz centrów produkcyjno-usługowych;
- ukierunkowanie na dywersyfikację specjalizacji w celu podniesienia towarowości gospodarstw rolniczych;
- rozwój funkcji turystycznych, kompleksowo wykorzystujących lokalne zasoby i specjalizacje.

7.4.3. Integracja i aktywizacja społeczności wiejskiej w aspekcie społecznym i kulturowym

Rozwój obszarów wiejskich powinien opierać się na wielokierunkowej aktywizacji społeczności lokalnej. Grupy społeczne powinny także współuczestniczyć w zarządzaniu lokalnymi zasobami. Istotne jest również oddolne zaangażowanie się społeczności w partnerstwa regionalne i ponadregionalne, a nawet międzynarodowe.

Zakładane działania:

- wsparcie mieszkańców w realizacji działań wynikających z lokalnych dokumentów strategicznych mających na celu wzmocnienie tożsamości regionalnej;
- podejmowanie współpracy na rzecz integracji społeczności lokalnej w planowaniu wspólnych działań i podejmowaniu wyzwań rozwojowych;
- poszerzenie i wzbogacenie oferty kulturalnej i usług czasu wolnego opartych na lokalnych zasobach przyczyniające się do zwiększenia poczucia tożsamości mieszkańców obszarów wiejskich, integracji społecznej i aktywizacji, szczególnie osób zagrożonych wykluczeniem społecznym;
- promocja lokalnej twórczości kulturalnej, rzemieślniczej z wykorzystaniem lokalnego dziedzictwa, przyczyniającej się do wykreowania produktów charakterystycznych dla poszczególnych miejscowości w oparciu o istniejące zasoby;
- promocja regionalnych specjalizacji w rolnictwie, jego otoczeniu i rybactwie (winiarstwo, pszczelarstwo itp. oraz usługi socjalne i rzemiosło, handel, przetwórstwo produktów rolnych, rękodzieło itp.);
- upowszechnianie dobrych praktyk przez społeczność lokalną na płaszczyźnie międzyregionalnej i międzynarodowej;
- wzmocnienie powiązań funkcjonalnych obszarów wiejskich z lokalnymi ośrodkami osadniczymi.

7.4.4. Racjonalizacja przestrzeni wiejskiej

Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich powinna być określona w opracowaniach urbanistycznych, aby zapewnić racjonalne wykorzystanie przestrzeni i zasobów endogenicznych, przy zachowaniu walorów krajobrazowych i przyrodniczych. Należy również dążyć do zachowania zgodności z dokumentami planistycznymi sporządzanymi dla obszarów sąsiednich.

Zakładane działania:

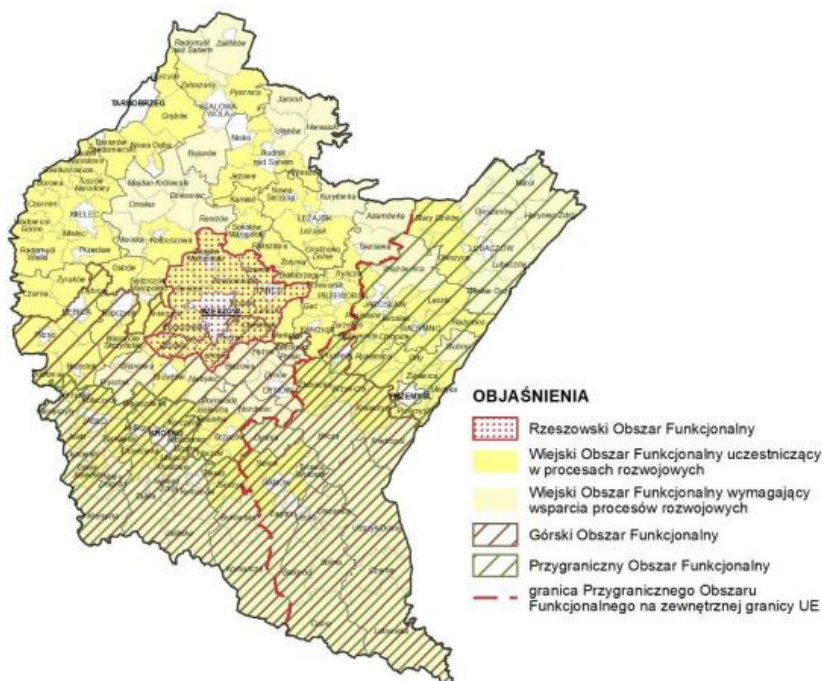
- dostosowanie przestrzeni wiejskiej do potrzeb gospodarczych i społecznych mieszkańców;
- efektywne wykorzystanie przestrzeni poprzez rozwój funkcji rekreacyjnej, sportowej i społeczno-kulturalnej obejmującej budowę i adekwatne wyposażenie obiektów;
- wykorzystanie potencjału uzdrowiskowego w projektowaniu przestrzeni wiejskiej;
- poprawa funkcjonalności i estetyki przestrzeni wiejskiej uzyskana poprzez wspieranie projektów mających na celu urządzenie i porządkowanie terenów zielonych, parków lub innych miejsc wypoczynku;
- budowa oraz modernizacja infrastruktury wspierającej rozwój funkcji kulturowo-społecznych na terenach wiejskich;

- racjonalne wykorzystanie przestrzeni produkcyjnej i osadniczej dzięki wspieraniu działań scaleniowych i zagospodarowania poscaleniowego.

W *Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego – Perspektywa 2030* znalazły się obszary funkcjonalne o znaczeniu ponadregionalnym:

- miejski obszar funkcjonalny ośrodka wojewódzkiego – Rzeszowski Obszar Funkcjonalny;
- Wiejski Obszar Funkcjonalny;
- obszar funkcjonalny szczególnego zjawiska w skali makroregionalnej tj. Górski Obszar Funkcjonalny;
- Przygraniczny Obszar Funkcjonalny.

Rysunek 9 Obszary funkcjonalne o znaczeniu ponadregionalnym

Źródło: *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego – Perspektywa 2030*

Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady zostały zaliczone w ramach *Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego* (PZPWP) do obszarów funkcjonalnych o znaczeniu ponadregionalnym, takich jak: Wiejski Obszar Funkcjonalny wymagający wsparcia procesów rozwojowych, Górski Obszar Funkcjonalny oraz Przygraniczny Obszar Funkcjonalny.

Wiejski Obszar Funkcjonalny wymagający wsparcia procesów rozwojowych obejmuje gminy wiejskie i miejsko-wiejskie położone poza Wiejskim Obszarem Funkcjonalnym uczestniczącym w procesach rozwojowych. Zajmuje powierzchnię 8 247 km², co stanowi 46,3% powierzchni obszaru województwa podkarpackiego i 49,5% Wiejskiego Obszaru Funkcjonalnego. Priorytetem rozwojowym obszaru jest stwarzanie warunków do poprawy jakości życia mieszkańców. Podstawową funkcją obszaru jest funkcja rolnicza, natomiast do funkcji towarzyszących należą: turystyczno-rekreacyjna oraz uzdrowiskowa.

Wiodące kierunki zagospodarowania:

- rozwój rolnictwa ekologicznego opartego na gospodarstwach rodzinnych;
- rozwój działalności gospodarczej związanej z gospodarką rolną i turystyką;
- rozwój kapitału ludzkiego oraz wzrost poziomu życia mieszkańców;
- wzmocnienie powiązań funkcjonalnych obszarów wiejskich z lokalnymi ośrodkami osadniczymi;
- poprawa dostępności komunikacyjnej obszaru w wymiarze lokalnym, regionalnym, krajowym i transgranicznym;
- ochrona terenów o najwyższych walorach przyrodniczych i krajobrazowych;
- racjonalne wykorzystanie zasobów środowiska przyrodniczego;
- rozwój turystyki, w tym agroturystyki, funkcji sportowo-rekreacyjnych i uzdrowiskowych,
- rozwój infrastruktury technicznej i transportowej.

Zasady i warunki zagospodarowania:

- rozwój bazy usług publicznych;
- zapobieganie procesom rozpraszania zabudowy powodującym degradację terenów otwartych i przydatnych dla rolnictwa;
- ochrona zasobów leśnych oraz rozwój zrównoważonej i wielofunkcyjnej gospodarki leśnej;
- poprawa wyposażenia obszaru w infrastrukturę techniczną i transportową;
- rozwój funkcji sportowo-rekreacyjnej i turystycznej, w tym agroturystyki oraz lecznictwa uzdrowiskowego z zastosowaniem zasad zrównoważonego rozwoju.

Górski Obszar Funkcjonalny (GOF) to obszar występowania szczególnego zjawiska z zakresu gospodarki przestrzennej, którego zasięg oddziaływania wykracza poza sferę lokalną i regionalną. Jest to obszar wyznaczany na podstawie typu potencjału rozwojowego, wymagający specjalnych działań, które należy podejmować w zakresie polityki przestrzennej i społeczno-gospodarczej oraz koordynacji działań na poziomie makroregionalnym. Zgodnie z art. 39 ust. 3 pkt 4 i art. 49b ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, granice i zasady zagospodarowania GOF, jako obszaru funkcjonalnego o znaczeniu ponadregionalnym, powinny być określone w PZPWP. Obecnie brak jest prawnie ustalonych, jednolitych kryteriów definiowania obszaru górskiego – za Górski Obszar Funkcjonalny w województwie podkarpackim uznano pasmo Karpat.

Wiodące kierunki zagospodarowania:

- rozwój różnych form usług turystycznych i uzdrowiskowych;
- ochrona terenów o najwyższych walorach przyrodniczych i krajobrazowych;
- rozwój gospodarki rolnej i przemysłu;
- rozwój infrastruktury technicznej i transportowej;
- poprawa dostępności komunikacyjnej obszaru w wymiarze lokalnym, regionalnym, krajowym i transgranicznym.

Zasady i warunki zagospodarowania:

- rozwój społeczno-gospodarczy z zastosowaniem zasad zrównoważonego rozwoju;
- poprawa wyposażenia obszaru w infrastrukturę techniczną i transportową;
- tworzenie warunków rozwoju powiązań komunikacyjnych, społecznych i gospodarczych pomiędzy ośrodkami miejskimi a obszarami wiejskimi;
- rozwój rolnictwa ekologicznego, w tym: form specjalistycznej produkcji rolniczej (winiarstwo, pszczelarstwo) z zachowaniem wysokiej jakości środowiska przyrodniczego;
- ochrona zasobów leśnych oraz rozwój zrównoważonej i wielofunkcyjnej gospodarki leśnej;
- rozwój infrastruktury turystycznej w dostosowaniu do zasad ochrony obszarów cennych przyrodniczo i kulturowo;
- ochrona walorów przyrodniczych i klimatycznych miejscowości uzdrowiskowych;
- przeciwdziałanie suburbanizacji i rozpraszaniu zabudowy na terenach otwartych oraz dostosowanie zabudowy do otaczającego krajobrazu;
- wzmocnienie roli ośrodków miejskich – rozwój innowacyjnego przemysłu i bazy usług publicznych;
- uwzględnienie przy zagospodarowaniu terenów ograniczeń związanych z położeniem na obszarach szczególnego zagrożenia powodzią oraz narażonych na niebezpieczeństwo powodzi i zagrożonych osuwiskami;
- budowa małych zbiorników wodnych celem zwiększenia zdolności retencyjnej terenów górskich.

W województwie podkarpackim Przygraniczny Obszar Funkcjonalny (POF) obejmuje 68 gmin, jak również zawiera strefę nadgraniczną obejmującą 34 gminy w 9 powiatach, w tym 3 miasta: Przemyśl, Lubaczów i Radymno, 8 gmin miejsko-wiejskich i 23 gminy wiejskie. Priorytetem rozwojowym obszaru jest rozwój usług o charakterze dystrybucyjnym i logistycznym, z uwzględnieniem potrzeb związanych z obronnością i bezpieczeństwem państwa.

Do wiodących kierunków zagospodarowania POF należą:

- poprawa dostępności komunikacyjnej w wymiarze lokalnym, regionalnym, krajowym i transgranicznym;
- wzmocnienie funkcjonalne ośrodków miejskich;
- rozwój gospodarki rolnej i leśnej;
- rozwój funkcji turystycznej w dostosowaniu do zasad ochrony obszarów cennych przyrodniczo i kulturowo;
- rozwój infrastruktury technicznej i transportowej.

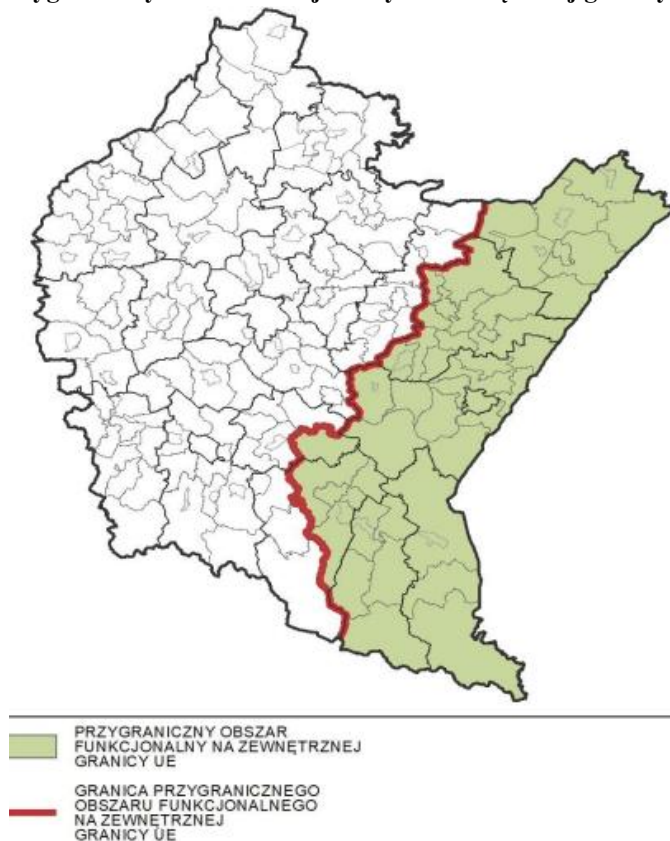
Zasady i warunki zagospodarowania:

- zagospodarowanie przestrzenne obszaru z uwzględnieniem potrzeb związanych z obronnością i bezpieczeństwem publicznym;
- rozwój i modernizacja infrastruktury granicznej, transportowej i logistycznej;
- integrowanie systemów komunikacyjnych i usprawnienie powiązań transportowych;

- wspieranie rozwoju nowych funkcji, zwiększających zakres świadczonych usług o charakterze ponadlokalnym, w tym logistycznych;
- poprawa dostępu do usług publicznych zlokalizowanych w miastach i na obszarach wiejskich;
- współpraca transgraniczna w zakresie planowania przestrzennego i społeczno-gospodarczego, realizacja i koordynacja wspólnych działań i projektów zapewniających integrację planowania w zakresie ochrony środowiska, gospodarki wodnej oraz infrastruktury transgranicznej;
- poprawa wyposażenia obszaru w infrastrukturę techniczną i transportową.

Dodatkowo powstała inicjatywa terytorialna *Przygraniczny obszar funkcjonalny na zewnętrznej granicy UE z Ukrainą* (rysunek 10). Obszar ten obejmuje 43 gminy, jego powierzchnia wynosi 6 043 km², co stanowi 34% powierzchni województwa, a zamieszkuje go około 421 tys. osób, co stanowi 20% populacji województwa.

Rysunek 10 Przygraniczny obszar funkcjonalny na zewnętrznej granicy UE z Ukrainą

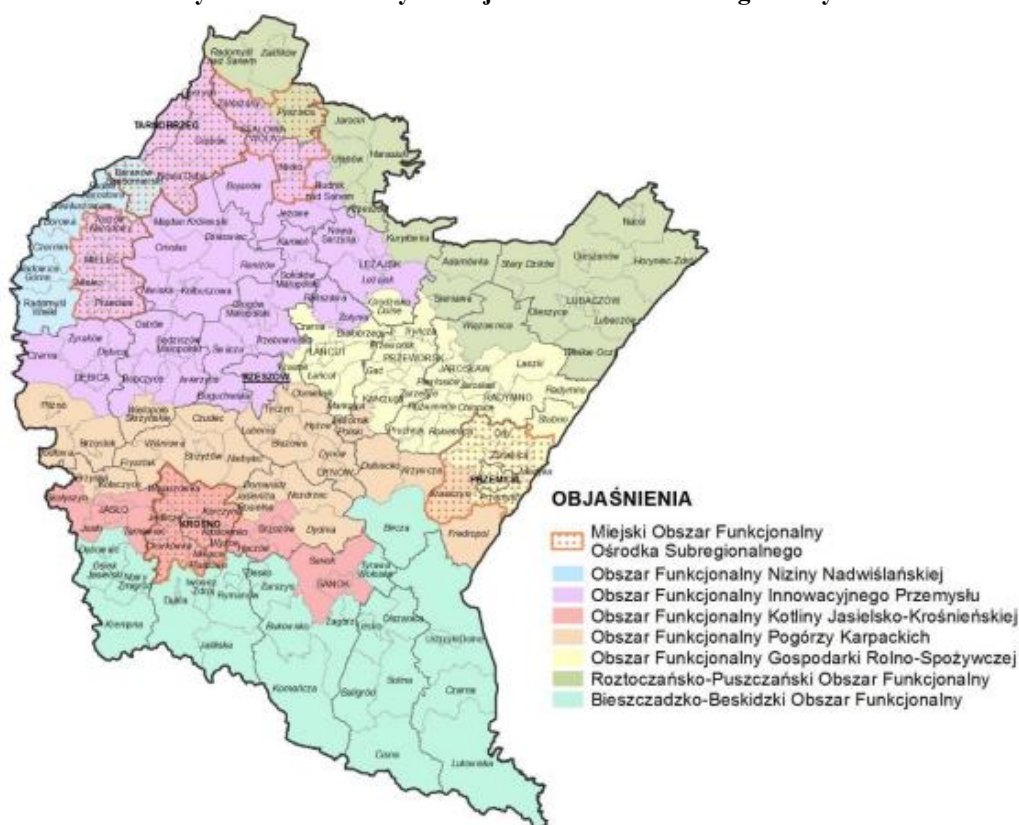

Źródło: Załącznik nr 1 do Funduszy Europejskich dla Podkarpacia 2021–2027 Obszary Strategicznej Interwencji

W ramach *Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego* (PZPWP) wyodrębniono obszary funkcjonalne o znaczeniu regionalnym (rysunek 11). Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady znalazły się w obrębie Bieszczadzko-Beskidzkiego Obszaru Funkcjonalnego (B-BOF), który obejmuje 23 gminy o podobnym potencjale rozwojowym – 17 gmin wiejskich: Baligród, Besko, Bircza, Bukowsko, Czarna, Cisna,

Dębowiec, Jaśliska, Komańcza, Krempna, Lutowiska, Nowy Żmigród, Olszanica, Osiek Jasielski, Solina, Tyrawa Wołoska, Zarszyn oraz 6 gmin miejsko-wiejskich: Dukla, Iwonicz Zdrój, Lesko, Rymanów, Ustrzyki Dolne, Zagórz. Leżą one, w całości lub części, w obrębie Beskidu Niskiego, Bieszczadów Zachodnich lub Gór Sanocko-Turczańskich (zwanych niekiedy Bieszczadami Niskimi) B-BOF zajmuje powierzchnię 408 357 ha, co stanowi 22,9% powierzchni województwa podkarpackiego. Dla 12 gmin: Baligród, Bircza, Czarna, Cisna, Komańcza, Lesko (m. i gm.), Lutowiska, Olszanica, Solina, Tyrawa Wołoska, Ustrzyki Dolne (m. i gm.), Zagórz (m. i gm.), zrzeszonych w Związku Bieszczadzkich Gmin Pogranicza, opracowany został Program Strategiczny Rozwoju Bieszczad. Na terenie B-BOF funkcjonują również lokalne strategie rozwoju opracowywane przez Lokalne Grupy Działania.

Rysunek 11 Obszary funkcjonalne o znaczeniu regionalnym

Źródło: Załącznik nr 1 do uchwały Nr LIX/930/18 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 27 sierpnia 2018 r.

Do wiodących kierunków zagospodarowania B-BOF należy:

- ochrona dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego;
- poprawa dostępności komunikacyjnej w układzie regionalnym, krajowym i transgranicznym;
- rozwój różnych form usług turystycznych oraz funkcji uzdrowiskowej;
- kompleksowy rozwój infrastruktury wodno-kanalizacyjnej dostosowanej do skali ruchu turystycznego oraz poprawa gospodarki odpadami;
- rozwój przemysłu drzewnego, budowlanego i elektromaszynowego, przemysłu spożywczego opartego o przetwórstwo;

- rozwój rolnictwa ekologicznego, w tym służącego zachowaniu różnorodności biologicznej i krajobrazowej.

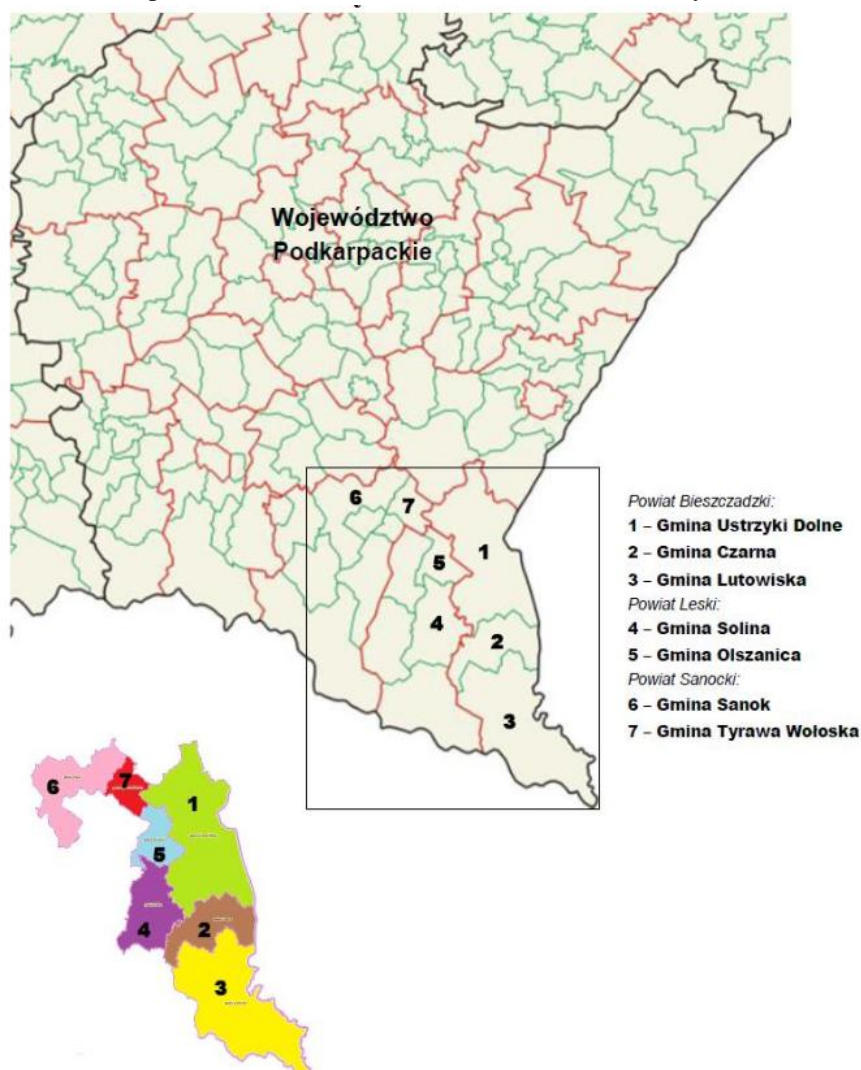
Zasady i warunki zagospodarowania:

- budowa i rozwijanie powiązań funkcjonalnych ze Słowacją oraz Ukrainą m.in. przez rozbudowę infrastruktury granicznej;
- przebudowa i rozbudowa istniejącej sieci drogowej i kolejowej, w celu właściwego rozprowadzenia ruchu turystycznego;
- rozwój infrastruktury turystycznej, sportowo-rekreacyjnej i kulturalnej w ośrodkach uzdrowiskowych, wypoczynkowych oraz w miastach i gminach o potencjale turystycznym;
- ograniczanie zjawiska rozpraszania zabudowy w celu zachowania ładu przestrzennego, walorów przyrodniczo-krajobrazowych, drożności korytarzy ekologicznych;
- rozwój infrastruktury technicznej zwłaszcza na obszarach najczęściej odwiedzanych przez turystów, w szczególności kompleksowa budowa i przebudowa systemów wodno-kanalizacyjnych wokół zbiorników wodnych i w dorzeczach rzek;
- minimalizowanie i ograniczanie negatywnych skutków suszy poprzez kompleksowe działania określone w *Planie przeciwdziałania skutkom suszy w regionie wodnym Górnej Wisły*;
- ochrona i wykorzystanie walorów dziedzictwa kulturowego, w tym wyróżniających region zabytków świadczących o jego dawnej wielokulturowości oraz związanych z przemysłem naftowym.

W kontekście obszarów strategicznej interwencji czy obszarów funkcjonalnych wyznaczanych na szczeblu ponadlokalnym, warto zwrócić uwagę, że gminy: Solina i Olszanica wraz z gminami: Czarna, Lutowiska, Sanok, Tyrawa Wołoska oraz Ustrzyki Dolne wchodzi w skład Lokalnej Grupy Działania „Zielone Bieszczady”.

Obszar działania LGD ukierunkowany jest na promocję walorów krainy i rozwój współpracy, ukształtowanie wizerunku obszaru jako miejsca aktywnego i atrakcyjnego w zasoby naturalne, kulturowe i kulinarne dla potencjalnego turysty. Szeroko pojęta promocja obszaru ma sprawić, aby produkty, usługi i zasoby regionu stały się znane zarówno lokalnemu społeczeństwu, jak i turystom zainteresowanym aktywnym wypoczynkiem wśród pięknych okoliczności przyrody, historii i tradycji, jednocześnie włączającym uczestników w bezpośredni proces promocji regionu. Na mapie 15 przedstawiono granice obszaru LGD.

Mapa 15 Granice obszaru LGD „Zielone Bieszczady”

Źródło: Załącznik nr 1 do Uchwały nr 2/2025 Zarządu Lokalnej Grupy Działania „Zielone Bieszczady” z dnia 12.03.2025 r., str. 9

Ponadto gminy: Baligród, Cisna i Komańcza wraz z gminami: Lesko i Zagórz wchodzi w skład Lokalnej Grupy Działania Nasze Bieszczady. LGD powstało, aby wspólnie z lokalną społecznością stymulować i wspierać rozwój obszarów wiejskich poprzez aktywizację mieszkańców, wzmacnianie kapitału społecznego, działalność w kierunku rozwoju gospodarczego i ekonomicznego, a także promowanie i zachowywanie lokalnego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego obszaru, na którym działa. Na mapie 16 przedstawiono granice obszaru LGD.

Mapa 16 Granice obszaru LGD Nasze Bieszczady

Źródło: Załącznik nr 1 do Uchwały nr 1/2025 Zarządu Lokalnej Grupy Działania Nasze Bieszczady z dnia 19.03.2025 r., str. 13

4.2.2. Obszary strategicznej interwencji kluczowe dla obszaru, jeżeli takie zidentyfikowano

Obszary strategicznej interwencji to obszary, które ze względu na występowanie określonych czynników o różnym charakterze, mogą powodować sytuację kryzysową bądź też odwrotnie – posiadać potencjał rozwojowy. Obszary te wymagają podjęcia określonych działań mających na celu zniwelowanie występującego problemu bądź też wykorzystanie zidentyfikowanego potencjału. Wyznaczenie OSI na poziomie lokalnym jest fakultatywne. Na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady wyznacza się następujące Obszary Strategicznej Interwencji: *Obszar Strategicznej Interwencji Bieszczadzkie Uzdrowisko Polańczyk* oraz *Obszar Strategicznej Interwencji Bieszczadzkie Kurorty z ich otoczeniem*.

Obszar Strategicznej Interwencji Bieszczadzkie Uzdrowisko Polańczyk obejmuje swym zasięgiem strefy uzdrowiskowe A, B i C znajdujące się na terenie Gminy Solina, która posiada aktualny status uzdrowiska, ustanowiony Uchwałą Nr XXVII/289/09 Rady Gminy Solina z dnia 19 lutego 2009 r. w sprawie uchwalenia Statutu Uzdrowiska Polańczyk i obowiązuje w granicach administracyjnych gminy. Zgodnie z ww. uchwałą w skład obszaru Uzdrowiska Polańczyk wchodzi: jednostka pomocnicza gminy – Polańczyk-Zdrój, Osiedle Panorama, Osiedle Na Górcę, Sołectwo Polańczyk i Sołectwo Myczków. Jednostka pomocnicza Polańczyk-Zdrój powstała z części obszaru sołectwa Polańczyk oraz sołectwa Solina.

Gospodarka terenami w Gminie Solina jest prowadzona z uwzględnieniem zasad ustalonych dla stref A, B i C ochrony uzdrowiskowej. Zasady te zostały ustalone w celu ochrony zasobów leczniczych, walorów klimatycznych i środowiskowych oraz urządzeń uzdrowiskowych.

Strefa „A” ochrony uzdrowiskowej obejmuje w Polańczyku cały półwysep i jest funkcjonalnym przedłużeniem najbliższego otoczenia zakładów i urządzeń lecznictwa uzdrowiskowego, a w szczególności sanatoriów uzdrowiskowych oraz zakładów przyrodolecznictwa i pijalni wód mineralnych. W strefie tej znajdują się również urządzenia, które służą bezpośrednio zaspokojeniu potrzeb przyrodolecznictwa oraz tereny bezpośredniego przebywania pacjentów i turystów, a także tereny przewidziane pod rozwój funkcji leczniczo-uzdrowiskowej. Zagospodarowanie tego obszaru będzie stwarzać w maksymalnym stopniu warunki mające istotne znaczenie dla prowadzenia lecznictwa uzdrowiskowego.

Strefa „B” ochrony uzdrowiskowej obejmuje część obszaru gminy przylegającą do obszaru strefy „A” ochrony uzdrowiskowej. Strefa ta ze względu na zagospodarowanie i sposób użytkowania ma charakter ochronny dla podstawowej strefy ochrony uzdrowiskowej „A”. Przeznaczona jest dla budownictwa mieszkaniowego, usług dla mieszkańców stałych, dla budowy zaplecza techniczno-gospodarczego niezbędnego dla funkcjonowania lecznictwa uzdrowiskowego oraz dla lokalizacji urządzeń sportowych, turystycznych itp.

Strefa „C” ochrony uzdrowiskowej obejmuje obszar pomiędzy strefą „B” a granicą strefy „C” ochrony uzdrowiskowej i stanowi otulinę strefy „B” ochrony uzdrowiskowej. Granica strefy „C” ochrony uzdrowiskowej przebiega po granicach 2 sołectw, tj. sołectwa Polańczyk i Myczków oraz Osiedla Panorama, Osiedla Na Górze i nowo utworzonej jednostki pomocniczej Polańczyk-Zdrój. Strefa ta pełni funkcję otuliny Uzdrowiska, którego głównymi zadaniami są: ochrona krajobrazu, ochrona właściwości leczniczych klimatu, ochrona przed hałasem, ochrona przed wprowadzeniem na obszar bezpośrednio przyległy do Uzdrowiska funkcji kolizyjnych, zarezerwowanie terenów pod urządzenia sportowe i rekreacyjne położone w pewnej odległości od Uzdrowiska w celu pełnego wykorzystania walorów turystycznych i krajobrazowych regionu.

Uzdrowisko Polańczyk posiada własne zasoby jakimi są wody lecznicze, tj. wody wodorowo-węglanowo-chlorkowo-sodowe, wody wodorowo-chlorowo-sodowe, wody wodorowo-węglanowo-chlorkowo-sodowo-bromkowe oraz wody jodowe, a także wyróżnia się korzystnym mikroklimatem. *Obszar Strategicznej Interwencji Bieszczadzkie Uzdrowisko Polańczyk* posiada wysokie walory uzdrowiskowe, przyrodniczo-kulturowe oraz stanowi potencjał endogeniczny do rozwoju turystyki, dlatego niezwykle ważne jest podejmowanie działań promujących Uzdrowisko Polańczyk. Pozwoli to na przyciągnięcie do obszaru Partnerstwa Turystyczne Bieszczady inwestorów, turystów, kuracjuszy i innych interesariuszy niezbędnych do kształtowania polityki rozwojowej.

W miejscowości Polańczyk w Gminie Solina znajduje się pięć zakładów uzdrowiskowych: Sanatorium Uzdrowiskowe „Dedał”, Sanatorium Uzdrowiskowe „Solinka”, Sanatorium Uzdrowiskowe „Plon”, Sanatorium Uzdrowiskowe „Amer-Pol” i Sanatorium Uzdrowiskowe „Atrium”. Według danych GUS obiekty te w 2024 r. dysponowały liczbą łóżek: 873. Zakłady uzdrowiskowe pełnią istotną rolę w rozwoju turystyki zdrowotnej regionu, gdyż

umożliwiają korzystanie z unikalnych właściwości bieszczadzkich leczniczych wód mineralnych, oferując szeroki zakres usług zdrowotnych i rehabilitacyjnych. Według danych GUS w 2024 r. w Polsce w zakładach lecznictwa uzdrowiskowego wykonano 37,5 mln zabiegów leczniczych, najwięcej zabiegów przyrodolecznictwa (9,8 mln), w tym zabiegów borowinowych i kąpiele mineralnych¹²³.

Rekomendacje:

- kształcenie i szkolenie kadry w lecznictwie uzdrowiskowym;
- promocja i budowanie marki Uzdrowisko Polańczyk;
- rozwój i poprawa stanu infrastruktury dla turystyki uzdrowiskowej;
- wykorzystanie potencjału uzdrowiskowego w projektowaniu przestrzeni wiejskiej;
- rozwój bazy lecznictwa uzdrowiskowego poprzez budowę i modernizację istniejącej infrastruktury oraz jej doposażenie w kierunku dostosowania do potrzeb i uwarunkowań demograficznych, epidemiologicznych i prawnych;
- poprawa dostępności do specjalistycznej opieki medycznej oraz lecznictwa uzdrowiskowego;
- wzmocnienie potencjału lecznictwa uzdrowiskowego z uwzględnieniem poprawy dostępności oraz jakości świadczeń z zakresu leczenia uzdrowiskowego i rehabilitacji uzdrowiskowej;
- ochrona walorów leczniczych i klimatycznych miejscowości uzdrowiskowej Polańczyk;
- realizacja projektów strategicznych:
 - Solinka i San – place zabaw niematerialnego dziedzictwa kulturowego i naturalnego Bieszczad (1.1.3)
 - Szlak rowerowy Bieszczadzkich Dolin: Krzywe – Polańczyk, rozwój infrastruktury rowerowej w korytarzu szlaku Velo San (503), Velo Bieszczady (502) i łącznika Velo Solinka (6) wraz z budową Bieszczadzkiego Centrum Turystyki Rowerowej w Krzywym (1.1.1)
 - Bieszczadzki Szlak Carawaningowy (1.1.1)
 - Bieszczadzki klimat gminy Olszanica i Solina — funkcjonalna i estetyczna przestrzeń publiczna (3.1.1)
 - Szlak rowerowy Bieszczadzkich Aniołów: Polańczyk – Wołkowyja – Łopienka, rozwój infrastruktury rowerowej w korytarzu szlaku Velo San (503) i łącznika Velo Solinka (6) wraz z budową Karpackiego Centrum Turystyki Rowerowej w Wołkowyi (1.1.1)
 - Szlak rowerowy Szmaragdowa Pętla Wokół Bieszczadzkich Jezior: Polańczyk – Solina – Zwierzyń – Myczkowce – Solina – Polańczyk, rozwój infrastruktury rowerowej w korytarzu szlaku Velo San (503) (1.1.1)
 - Bezpieczna Przestrzeń Bieszczad – poprawa bezpieczeństwa przestrzeni publicznej na szlakach i akwenach wodnych (1.1.2)
 - Poprawa infrastruktury komunalnej (3.2.1)

¹²³ Działalność lecznicza zakładów lecznictwa uzdrowiskowego i stacjonarnych zakładów rehabilitacji leczniczej w 2024 r., GUS, *stat.gov.pl*

- Koordynacja kalendarza wydarzeń (2.2.3)
- Program edukacji i wsparcia ograniczenia niskiej emisji (3.2.2)
- Program wsparcia twórców lokalnych i rolników (1.2.1)
- Program wsparcia inicjatyw oddolnych mieszkańców (2.2.2)
- Program premiowania osób zamieszkałych i płacących podatek w Bieszczadach (2.2.1)
- Poprawa dostępności i jakości usług edukacyjnych, społecznych i sportowych (2.2.1)
- Program edukacji mieszkańców i turystów w zakresie zrównoważonego rozwoju (3.2.3)
- System integracji i organizacja podmiotów turystycznych (1.2.2)
- Program rozwoju pasji i talentów mieszkańców (2.2.3)
- Rozwój infrastruktury około uzdrowiskowej, uzdrowiskowej i urządzeń lecznictwa uzdrowiskowego w Polańczyku (1.2.3)
- Budowa szlaków i ścieżek rowerowych wraz z infrastrukturą towarzyszącą (1.2.3)
- Zielono-błękitna infrastruktura publiczna Jeziora Solińskiego i Myczkowieckiego (1.2.3)

Drugi z obszarów *Obszar Strategicznej Interwencji Bieszczadzkie Kurorty z ich otoczeniem* obejmuje region fizyczno-geograficzny, na którym położone są gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady. Na terenie Partnerstwa znajdują się miejscowości wyróżniające się największym ruchem turystycznym, posiadające koncentrację usług noclegowych i gastronomicznych, punkty węzłowe szlaków pieszych i rowerowych, charakterystyczne atrakcje turystyczne i potencjał rozwojowy dla Partnerstwa jako miejscowości turystyczne, co warunkuje występowanie podobnych cech środowiska naturalnego:

- Baligród, obejmuje miejscowości: Baligród, Bystre, Mchawa, Stężnica;
Potencjał wiodący: Miejsce łączenia się ważnych szlaków pieszych i rowerowych.
- Cisna, obejmuje miejscowości: Cisna, Dołżyca, Krzywe, Majdan;
Potencjał wiodący: Bieszczadzka Kolejka Leśna i miejsce łączenia się ważnych szlaków pieszych i rowerowych.
- Komańcza, obejmuje miejscowości: Komańcza, Jawornik, Rzepedź;
Potencjał wiodący: Klasztor Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu w Komańcy, miejsce przebiegu Głównego Szlaku Beskidzkiego (GSB) ze schroniskiem PTTK w Komańcy i Cerkiew w Turzańsku pw. św. Michała Archanioła wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.
- Polańczyk, obejmuje miejscowości: Polańczyk, Berezka, Myczków, Rybne, Wołkowyja;
Potencjał wiodący: obszar uzdrowiskowy i Jezioro Solińskie.
- Solina, obejmuje miejscowości: Solina, Myczkowce, Zwierzyń;
Potencjał wiodący: Jezioro Solińskie, Kolej Gondolowa i Jezioro Myczkowieckie.
- Uherce Mineralne, obejmuje miejscowości: Uherce Mineralne, Olszanica, Wańkowa;
Potencjał wiodący: Bieszczadzkie Drezyny Rowerowe i Bieszczad.ski.

- Wetlina, obejmuje miejscowości: Wetlina, Smerek;
Potencjał wiodący: Miejsce łączenia się ważnych szlaków pieszych i rowerowych.

Obszar cechuje się szczególnymi potencjałami przyrodniczymi oraz dziedzictwem kulturowym i naturalnym, a strategiczne znaczenia dla obszaru Partnerstwa posiadają Bieszczadzki Park Narodowy, Jezioro Solińskie, Jezioro Myczkowieckie i Lasy Państwowe.

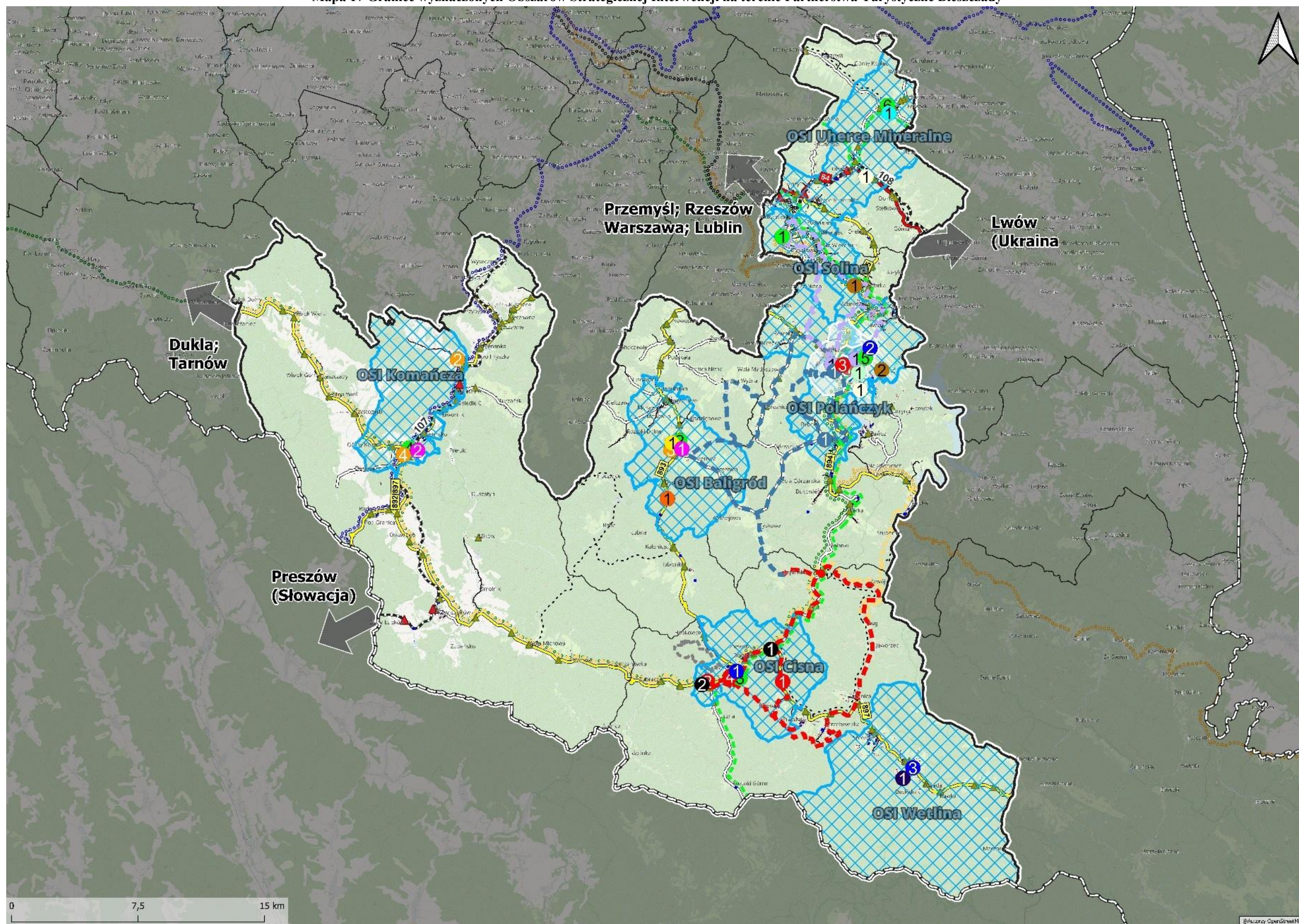
Rekomendacje:

- wzmocnienie powiązań społeczno-gospodarczych i relacji między mieszkańcami;
- współpraca międzyregionalna i międzynarodowa w zakresie gospodarowania zasobami przyrody i dziedzictwa kulturowego, a także w zakresie rozwoju powiązań komunikacyjnych i systemów infrastruktury technicznej oraz gospodarki;
- rozwój turystyki racjonalnie wykorzystującej walory przyrodnicze, krajobrazowe i kulturowe Bieszczad;
- tworzenie nowych szlaków kulturowych oraz tras turystycznych wykorzystujących elementy kulturowe i naturalne;
- współpraca transgraniczna w zakresie planowania przestrzennego i społeczno-gospodarczego, realizacja i koordynacja wspólnych działań i projektów zapewniających integrację planowania w zakresie ochrony środowiska, gospodarki wodnej oraz infrastruktury transgranicznej;
- rozwój funkcji uzdrowiskowych;
- poprawa dostępności komunikacyjnej obszaru;
- kreowanie całorocznego ruchu turystycznego;
- włączanie społeczności lokalnych w rozwój obszaru;
- koncentracja zabudowy i obiektów obsługi ruchu turystycznego;
- realizacja projektów strategicznych:
 - Wagon Bieszczadzkiej Natury – utworzenie nowej infrastruktury turystycznej na potrzeby obserwacji przyrody i nieba (1.1.3)
 - Bieszczadzki klimat Baligrodu i Komańczy — funkcjonalna i estetyczna przestrzeń publiczna (3.1.1)
 - Solinka i San – place zabaw niematerialnego dziedzictwa kulturowego i naturalnego Bieszczad (1.1.3)
 - Szlak rowerowy Bieszczadzkich Dolin: Krzywe – Polańczyk, rozwój infrastruktury rowerowej w korytarzu szlaku Velo San (503), Velo Bieszczady (502) i łącznika Velo Solinka (6) wraz z budową Bieszczadzkiego Centrum Turystyki Rowerowej w Krzywym (1.1.1)
 - Bieszczadzka panorama Komańczy i Baligrodu (3.1.1)
 - Kultura i dziedzictwo kulturowe Bieszczad – zachowanie zabytkowych cerkwi oraz nowe możliwości usług kultury (2.1.1 i 2.1.2)
 - Bieszczad.ski Wańkowa - zimowa wizytówka województwa podkarpackiego (1.1.3)
 - Bieszczadzki Szlak Carawaningowy (1.1.1)
 - Bieszczadzki klimat gminy Olszanica i Solina — funkcjonalna i estetyczna przestrzeń publiczna (3.1.1)

- Szlak rowerowy Bieszczadzkich Aniołów: Polańczyk – Wołkowyja – Łopienka, rozwój infrastruktury rowerowej w korytarzu szlaku Velo San (503) i łącznika Velo Solinka (6) wraz z budową Karpackiego Centrum Turystyki Rowerowej w Wołkowyi (1.1.1)
- Szlak rowerowy Szmaragdowa Pętla Wokół Bieszczadzkich Jezior: Polańczyk – Solina – Zwierzyń – Myczkowce – Solina – Polańczyk, rozwój infrastruktury rowerowej w korytarzu szlaku Velo San (503) (1.1.1)
- Bezpieczna Przestrzeń Bieszczad – poprawa bezpieczeństwa przestrzeni publicznej na szlakach i akwenach wodnych (1.1.2)
- Zachowanie i udostępnianie materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego Bieszczadzkiej Kolejki Leśnej z promocją i ochroną dziedzictwa naturalnego Bieszczad (1.2.3)
- Poprawa infrastruktury komunalnej (3.2.1)
- Koordynacja kalendarza wydarzeń (2.2.3)
- Zielona Dolina Hoczewki – rewitalizacja przestrzeni nadrzecznej (1.2.3)
- Program edukacji i wsparcia ograniczenia niskiej emisji (3.2.2)
- Program wsparcia twórców lokalnych i rolników (1.2.1)
- Spacer w chmurach połonin – Bieszczad-Walk (1.2.3)
- Program wsparcia inicjatyw oddolnych mieszkańców (2.2.2)
- Program premiowania osób zamieszkających i płacących podatki w Bieszczadach (2.2.1)
- Rewitalizacja wąskotorowej kolejki leśnej (1.2.3)
- Poprawa dostępności i jakości usług edukacyjnych, społecznych i sportowych (2.2.1)
- Program edukacji mieszkańców i turystów w zakresie zrównoważonego rozwoju (3.2.3)
- Bieszczad.ski Wańkowa - rozwój oferty (1.2.3)
- System integracji i organizacja podmiotów turystycznych (1.2.2)
- Program rozwoju pasji i talentów mieszkańców (2.2.3)
- Rozwój infrastruktury około uzdrowiskowej, uzdrowiskowej i urządzeń lecznictwa uzdrowiskowego w Polańczyku (1.2.3)
- Budowa szlaków i ścieżek rowerowych wraz z infrastrukturą towarzyszącą (1.2.3)
- Zielono-błękitna infrastruktura publiczna Jeziora Solińskiego i Myczkowieckiego (1.2.3)

Granice wyznaczonych Obszarów Strategicznej Interwencji przedstawiono na mapie 17.

Mapa 17 Granice wyznaczonych Obszarów Strategicznej Interwencji na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady

Źródło: Opracowanie własne

Rysunek 12 Legenda do treści mapy: Granice wyznaczonych Obszarów Strategicznej Interwencji na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady

Legenda

Graficzne ustalenia i rekomendacje w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej gminy:

Wybrane elementy projektów strategicznych wynikających z kluczowych wniosków i rekomendacji w obszarze społecznym, gospodarczym, przestrzenno-środowiskowym oraz z celów Strategii – schematyczne rozmieszczenie inwestycji:

Projekt nr 1 Wagon Bieszczadzkiej Natury – utworzenie nowej infrastruktury turystycznej na potrzeby obserwacji przyrody i nieba

- 1 Budowa małej infrastruktury turystycznej na stacji Bieszczadzkiej Kolejki Leśnej w Dobzycy
- 2 Budowa małej infrastruktury turystycznej na stacji Bieszczadzkiej Kolejki Leśnej w Majdanie

Projekt nr 2 Bieszczadzki klimat Baligródu i Komańczy – funkcjonalna i estetyczna przestrzeń publiczna

- 1 Utworzenie Parku „Baligródski Horyzont” wraz z alejami spacerowymi z/do centrum Baligródu.
 - Zagospodarowanie przestrzeni publicznej i wykreowanie atrakcyjnego centrum Baligródu
 - Zagospodarowanie przestrzeni publicznej „Park Komańcza Letnisko” jako atrakcyjne centrum Komańczy
 - Zagospodarowanie przestrzeni publicznej odcem stworzenia miejsca rekreacji „Panorama Komańczy”.
 - Urządzenie przestrzeni ogólnodostępnych terenów w Komańczy
- 2

Projekt nr 3 Solinka i San – place zabaw niematerialnego dziedzictwa kulturowego i naturalnego Bieszczad

- 1 Budowa publicznej infrastruktury turystycznej w Cisnej.
- 2 Budowa tematycznego placu zabaw San w Polańczyku
- 3 Budowa tematycznego placu zabaw Solinka w Wetlinie

Projekt nr 4 Szlak rowerowy Bieszczadzskich Dolin: Krzywe – Polańczyk, rozwój infrastruktury rowerowej w korytarzu szlaku Velo San (503), Velo Bieszczady (502) i łącznika Velo Solinka (6) wraz z budową Bieszczadzkiego Centrum Turystyki Rowerowej w Krzywym

- 1 Budowa MOR w Krzywym – Bieszczadzkie Centrum Turystyki Rowerowej „Rowerowa Chata” wraz z zagospodarowaniem terenu
- 2 Budowa MOR w Majdanie
- 3 Budowa MOR w Polańczyku
- 4 Budowa Pumptracka w Cisnej

Wyznaczenie i oznakowanie szlaku rowerowego Krzywe – Polańczyk.

Projekt nr 5 Bieszczadzka panorama Komańczy i Baligródu

- 1 Zagospodarowanie bezpiecznej przestrzeni publicznej poprzez stworzenie strefy wypoczynku nad rzeką Hoczową i miejsca integracji dla mieszkańców przy GOK w Baligródku.
 - Utworzenie leśnej strefy rekreacji poprzez urządzenie punktów wejścia do lasu

Projekt nr 6 Kultura i dziedzictwo kulturowe Bieszczad – zachowanie zabytkowych cerkwi oraz nowe możliwości usług kultury

- 2 Rozwój usług instytucji kultury poprzez przebudowę i wyposażenie obiektu dawnego kina „Mozajka” w Rzepedzi
- 3 Rozwój usług instytucji kultury poprzez przebudowę i wyposażenie obiektu dawnego kina w Baligródku
- 4 Utworzenie Izby Kultury i Tradycji Lemkowskiej

Projekt nr 7 Bieszczad.ski Wańkowa – zimowa wizytówka województwa podkarpackiego

- 1 Montaż urządzeń do uruchomienia specjalistycznej trasy narciarstwa zjazdowego
 - Zakup urządzeń

Projekt nr 8 Bieszczadzki Szlak Caravanningowy

- 1 Budowa i wyposażenie Kempingu w Zwierzyniu.
- 2 Budowa MOK w Baligródku.
- 3 Budowa MOK w Cisnej.
- 4 Budowa MOK w Komańczy.
- 5 Budowa MOK w Polańczyku.
- 6 Budowa MOK w Wańkowej .

Projekt nr 9 Bieszczadzki klimat gminy Olszanica i Solina – funkcjonalna i estetyczna przestrzeń publiczna

- 1 Odnowa przestrzeni publicznej poprzez budowę placów zabaw i siłowni plenerowych oraz innych miejsc aktywności mieszkańców
 - Odnowa otwartych placów i skwerów oraz innych miejsc integracji i wypoczynku mieszkańców

Projekt nr 10 Szlak rowerowy Bieszczadzskich Aniołów: Polańczyk – Wołkowyja – Łopienka, rozwój infrastruktury rowerowej w korytarzu szlaku Velo San (503) i łącznika Velo Solinka (6) wraz z budową Karpackiego Centrum Turystyki Rowerowej w Wołkowie

- 1 Planowane MORy
- 2 Szlak rowerowy Bieszczadzskich Aniołów

Projekt nr 11 Szlak rowerowy Szmaragdowa Pętla Wokół Bieszczadzskich Jezior: Polańczyk – Solina – Zwierzyni – Myczkowca – Solina – Polańczyk, rozwój infrastruktury rowerowej w korytarzu szlaku Velo San (503)

- 1 Planowane MORy
- 2 Szlak rowerowy Szmaragdowa Pętla Wokół Bieszczadzskich Jezior

Projekt nr 12 Bezpieczna Przestrzeń Bieszczad – poprawa bezpieczeństwa przestrzeni publicznej na szlakach i akwenach wodnych

- 1 Budowa pomostu dla pieszych i poszukiwawczych PSP nad Jeziorem Solińskim w Polańczyku.
 - Budowa pomostu ratownictwa wodnego nad Jeziorem Solińskim w Polańczyku.
 - Zakup sprzętu ratowniczego i poszukiwawczego dla PSP, podmiotu ratownictwa wodnego i podmiotów ratownictwa z terenu gminy Baligród, Cisna, Komańcza, Olszanica i Solina.
 - Zakup sprzętu do rozwoju zrównoważonej turystyki.

Projekt nr 14 Poprawa infrastruktury komunalnej

1

Projekt nr 19 Spacer w chmurach połonin – Bieszczad-Wańk

1

Projekt nr 28 Rozwój infrastruktury około uzdrowskiej, uzdrowskiej i urządzeń lecznictwa uzdrowskiego w Polańczyku

- 1 Projekt nr 28 Rozwój infrastruktury około uzdrowskiej, uzdrowskiej i urządzeń lecznictwa uzdrowskiego w Polańczyku

Projekt nr 30 Zielono-błękitna infrastruktura publiczna Jeziora Solińskiego i Myczkowieckiego

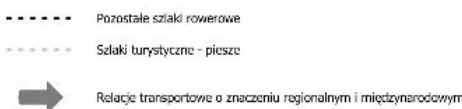
- 1 Zielono-błękitna infrastruktura publiczna i Myczkowieckiego
- 2 Zielono-błękitna infrastruktura publiczna Jeziora Solińskiego

Lokalny układ komunikacyjny - główne korytarze i elementy sieci transportowej

Planowane trasy wynikające z Regionalnej Polityki Rowerowej Województwa Podkarpackiego

- 1 Szlak rowerowy R61 Greenway karpaty wschodnie
- 2 Szlak dobrego wojaka-szwajka
- 3 Szlak nadszańskich umocnień - linia molotowa

Obszary funkcjonalno-przestrzenne

- 1 Istniejąca sieć osadnicza
- 2 Tereny istniejącej zabudowy

Obszary o kluczowych funkcjach dla rozwoju

- 1 Tereny predysponowane do rozwoju funkcji osiedlającej
- 2 Polańczyk – ośrodek wzrostu generujący największy ruch turystyczny w Bieszczadach
- 3 Obszar Strategicznej Interwencji Bieszczadzkie kurorty z ich otoczeniem
- 4 Główne obszary i kompleksy turystyczne
- 5 Obszary o potencjale rekreacyjno-turystycznym

Obszar Strategicznej Interwencji Bieszczadzkie Uzdrawisko Polańczyk

- 1 strefa A ochrony uzdrowskiej
- 2 strefa B ochrony uzdrowskiej
- 3 strefa C ochrony uzdrowskiej

Źródło: Opracowanie własne

5. System realizacji Strategii

System wdrażania, monitorowania i finansowania Strategii Rozwoju zawiera bezpośrednie odniesienie do procedur i zakresu odpowiedzialności za realizację zapisów strategicznych, dokonanie pomiaru i obserwacji postępów w realizacji Strategii.

Wdrażanie Strategii powinno odbywać się z zachowaniem kilku kluczowych zasad, istotnych dla prawidłowego funkcjonowania systemu zarządzania:

- Partnerstwo: należy pamiętać o kreowaniu partnerskich warunków współpracy między stronami Partnerstwa, w tym budowaniu odpowiednich relacji między poszczególnymi podmiotami, nie tylko publicznymi, ale też prywatnymi, szczególnie społecznymi.
- Równość: wszyscy partnerzy powinni być przekonani co do łączącej ich wspólnoty interesów i celów. System wdrażania Strategii powinien w takim samym stopniu uwzględniać wszystkich partnerów, bez względu na różnice w ich potencjale, wielkości czy finansach.
- Elastyczne rozwiązania: należy liczyć się z tym, że z biegiem czasu i zmieniającymi się uwarunkowaniami, pewne mechanizmy zapewniające efektywność działań mogą okazać się nieaktualne/nieprzydatne. Należy więc tak formułować rozwiązania i procedury, aby sprawnie można było je dostosować do zmieniających się wyzwań i potrzeb.
- Racjonalne i efektywne wydatkowanie środków publicznych, z zachowaniem zasad uzyskiwania najlepszych efektów z określonych nakładów (relacja nakład/rezultat): mechanizmy zarządcze w poszczególnych gminach Partnerstwa nie mogą prowadzić do mnożenia się struktur i nieuzasadnionego wydatkowania środków publicznych.
- Stała współpraca: zasady wdrażania dokumentu powinny być jasno określone. Istotne jest wprowadzenie mechanizmu współpracy z góry określoną minimalną częstotliwością spotkań osób decyzyjnych i koordynujących proces realizacji Strategii. Należy dążyć do budowania partnerstw i współpracy z sektorami innymi niż tylko publiczne.

W niniejszym rozdziale wskazano podmioty zaangażowane w realizację Strategii, biorąc pod uwagę ich rolę, kompetencje i relacje między nimi. Wskazano mechanizmy i narzędzia wdrażania Strategii, określono sposób monitorowania i ewaluacji realizacji Strategii oraz wskazano wytyczne do sporządzania dokumentów wykonawczych.

5.1. Wdrażanie i monitoring Strategii Rozwoju

Monitoring ma na celu gromadzenie oraz analizę danych na temat przebiegu realizacji danego programu, pozwala na wyłapywanie ewentualnych nieprawidłowości w jego realizacji i wprowadzanie niezbędnych korekt umożliwiających osiągnięcie wcześniejszych założeń.

Określenie systemu monitorowania umożliwi gromadzenie bieżących danych dotyczących postępów we wdrażaniu oraz osiąganiu celów założonych w Strategii. Pozwoli również na obserwację rezultatów prowadzonych działań, a w razie potrzeby na wprowadzenie niezbędnych korekt oraz aktualizację dokumentu. Zakres monitoringu i ewaluacji Strategii wyznaczają określone w niej cele strategiczne, kierunki działań oraz zaplanowane działania

i projekty strategiczne. Monitoring Strategii prowadzony będzie w zakresie finansowym oraz rzeczowym.

Monitoring rzeczowy dostarczy danych na temat aktualnego stanu realizacji Strategii oraz umożliwi ocenę postępu i efektywności jej głównych założeń. Mierzone będą one za pomocą trzyletnich zmian wskaźników produktu przyporządkowanych do działań i wskaźników rezultatu przyporządkowanych do celów operacyjnych, jak i wskaźników oddziaływania mierzonych co 3 lata, w odniesieniu do celów strategicznych, które wykorzystane zostały na etapie diagnostycznym obszaru (*Diagnoza sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej Partnerstwa Turystyczne Bieszczady*, 2025 r.). W związku z tym posłużą do przedstawienia skali i charakteru zmian w aktualnej sytuacji czy tendencji zachodzących na obszarze w porównaniu do województwa i kraju. Wszystkie wskaźniki gromadzone będą na bieżąco, w miarę postępu prac, natomiast ich stan osiągnięcia podawany będzie cyklicznie w raportach co 3 lata. Punktem odniesienia w procesie weryfikacji będą dane bazowe dostępne na etapie opracowania Diagnostyki, czyli według stanu na koniec 2024 roku.

Monitoring finansowy dostarczy danych na temat szacunkowego kosztu oraz wykorzystanych źródeł finansowania, będących podstawą do oceny sprawności wydatkowania środków. Na poziomie dokumentu zakłada się monitoring w oparciu o okresowe sprawozdania finansowe. Dane zawarte w tych opracowaniach powinny obejmować m.in. wysokość wkładu własnego i pozyskanych środków zewnętrznych, wydatki poniesione w okresie objętym sprawozdaniem oraz od początku realizacji projektu, procentowy stan zaawansowania realizacji interwencji, stopień osiągnięcia założonych wskaźników, a także informacje na temat postępu wykonania przyjętego harmonogramu w oparciu o ustalony plan finansowy.

Na wniosek koordynatora, wydziały / referaty Urzędów członków Partnerstwa, jednostki organizacyjne gmin i/lub podmioty odpowiedzialne za realizację poszczególnych projektów strategicznych zobowiązane są do składania informacji okresowej. Dzięki temu sprawozdawczość zakłada bieżący i ciągły przepływ aktualnych informacji, co pozwala na weryfikację nieprawidłowości oraz wykrycie problemów w procesie wdrażania i monitorowania dokumentu.

Za wdrażanie Strategii odpowiedzialny jest Komitet Sterujący, którego Przewodniczącym powinien być reprezentant Lidera Partnerstwa, tj. Wójt Gminy Cisna. Lider wyznacza Koordynatora Zespołu, który będzie kierował pracami Zespołu Koordynacyjnego. Monitoring polegać będzie na systematycznym zbieraniu oraz analizowaniu ilościowych i jakościowych informacji na temat wdrażanych projektów, a także założonych celów dokumentu na podstawie danych gromadzonych i przekazywanych przez poszczególne samodzielne stanowiska pracy / referaty / wydziały Urzędów członków Partnerstwa, jednostki organizacyjne gmin oraz inne instytucje zewnętrzne i podmioty realizujące projekty na obszarze Partnerstwa i/lub będące partnerami w realizacji określonych działań.

Instytucjonalną strukturę systemu wdrażania, monitorowania, ewaluacji i aktualizacji *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030* przedstawiono na schemacie 2.

Schemat 2 Instytucjonalna struktura systemu wdrażania, monitorowania, ewaluacji i aktualizacji Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030

Komitet Sterujący
– wdrażanie – stymulowanie działań; – integrowanie zasobów; – funkcja programowo-opiniotwórcza; – podejmowanie decyzji niezbędnych do bieżącego funkcjonowania struktur Partnerstwa; – powoływanie i odwoływanie członków Zespołu Koordynacyjnego; – prowadzenie konsultacji społecznych i opiniowania na etapie ewentualnych aktualizacji dokumentu, przedstawianie projektu dokumentu do zatwierdzenia przez organy uchwałodawcze.
Organy stanowiące (Rady Gmin)
– wsparcie merytoryczne przy realizacji i ewaluacji Strategii; – wsparcie merytoryczne przy podejmowaniu decyzji strategicznych; – akceptacja sprawozdań z realizacji Strategii; – analizowanie postępów wdrażania Strategii; – przyjmowanie Strategii oraz aktualizacji Strategii w drodze uchwały przez Rady Gmin; – uwzględnienie działań zaplanowanych do realizacji przy przyjmowaniu budżetów gmin oraz wieloletnich planów inwestycyjnych lub innych dokumentów strategicznych o znaczeniu lokalnym.
Zespół Koordynacyjny (Koordynator Zespołu)
– upowszechnianie założeń Strategii wśród mieszkańców obszaru; – inicjacja realizacji działań priorytetowych; – koordynacja działań, w tym koordynacja przygotowania okresowych sprawozdań z realizacji Strategii – sporządzanie co 3 lata raportu z postępu realizacji dokumentu. Raport będzie zawierał informacje na temat wartości wskaźników monitoringowych (produktu, rezultatu) i wartości wskaźników oddziaływania, mierzonych co 3 lata; – udostępnianie lokalnej społeczności wyników sprawozdawczości poprzez ich publikowanie na stronach internetowych gmin oraz w Biuletynach Informacji Publicznej, a także przekazywanie informacji wszystkim zainteresowanym podmiotom podczas spotkań; – poszukiwanie nowych źródeł finansowania; – ewaluacja i ewentualne przygotowanie zmian do aktualizacji; – pełnienie funkcji koordynatora w przypadku realizacji projektów strategicznych lub działań w Partnerstwie; – koordynacja współpracy między stronami Partnerstwa; – bieżący roboczy kontakt z osobami odpowiedzialnymi za przygotowanie i realizację projektów; – współpraca z ekspertami zewnętrznymi oraz instytucjami zaangażowanymi w realizację Strategii.
Komórki Urzędów i jednostki, Partnerzy
– realizacja poszczególnych działań i projektów; – przekazywanie informacji o stopniu realizacji działań do Koordynatora Zespołu, sporządzanie statystyk i gromadzenie danych pomocnych w procesie monitorowania; – zgłaszanie wniosków do zmian w Strategii.

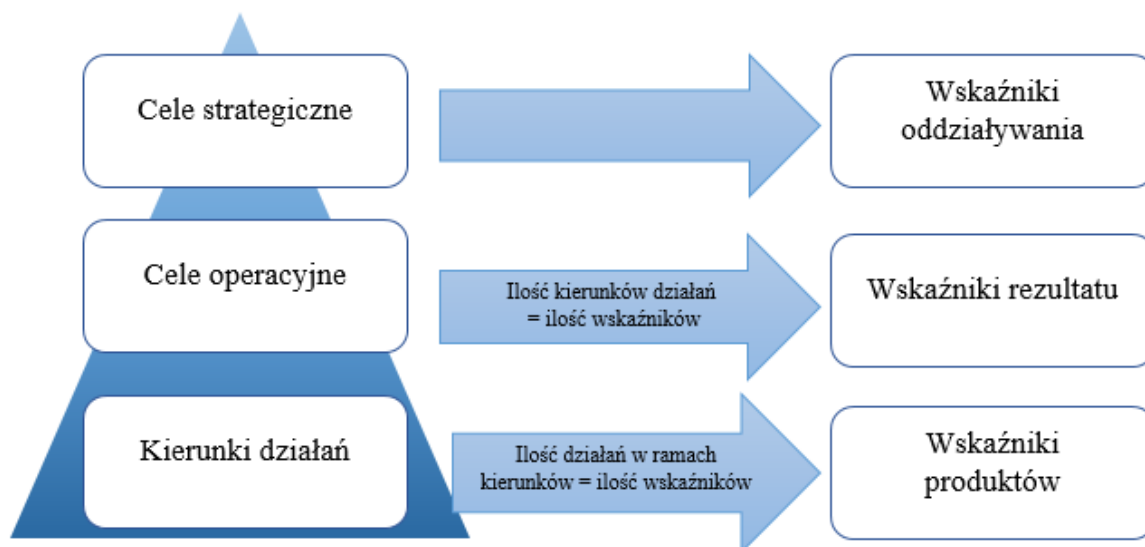
Źródło: Opracowanie własne

Na etapie wdrażania Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady, spotkania reprezentantów, czyli członków Komitetu Sterującego i Zespołu Koordynacyjnego powinny odbywać się nie rzadziej niż jeden raz w półroczu. Organizatorem spotkań jest Lider – Gmina Cisna, reprezentowana przez Wójta Gminy Cisna, jednak spotkanie może być zorganizowane na wniosek reprezentanta każdej ze stron Partnerstwa. Komitet Sterujący powinien szybko reagować na potrzeby decyzyjne wyrażane przez Zespół Koordynacyjny, tak by łatwy kontakt między poziomami zarządzania przyspieszał proces wdrażania Strategii. Ma to umożliwić sprawną ewaluację Strategii i poszczególnych działań oraz pozwolić na podejmowanie świadomych decyzji o niezbędnych zmianach w Strategii lub przyjętych metodach działania.

Monitoring realizacji Strategii prowadzony będzie w odniesieniu do wskaźników produktów i rezultatów mających swoje źródło w efektach poszczególnych projektów i działań, uwzględnionych w planie operacyjnym Strategii. Monitoring realizacji Strategii, w tym osiągniętych wskaźników odbywa się raz na 3 lata i jest realizowany do końca września kolejnego roku po skończonym okresie sprawozdawczym – pierwszy okres sprawozdawczy przypada na lata 2025–2027, więc pierwszy raport z monitoringu powinien być wykonany do końca września 2028 r. Informacje na temat stanu realizacji Strategii będą przekazywane mieszkańcom obszaru, jak również wszystkim zainteresowanym, w formie raportów z monitoringu, za pośrednictwem stron internetowych członków Partnerstwa, a także podczas spotkań w trakcie realizacji Strategii z różnymi grupami społecznymi, w tym mieszkańcami, przedsiębiorcami, organizacjami pozarządowymi. Monitorowanie przebiegu rozwoju społeczno-gospodarczego oraz zmian w zagospodarowaniu przestrzennym obszaru będzie procesem ciągłym. Sporządzany raport powinien wskazywać na zachodzące przeobrażenia i tendencje rozwoju oraz umożliwiać dokonywanie oceny stopnia realizacji zapisanych celów, które mierzone będą za pomocą trzyletnich zmian wskaźników. W tabeli 13 przedstawiono wskaźniki oddziaływania rozwoju, natomiast w tabelach 14–17 konkretne wskaźniki produktu i rezultatu, które powinny być osiągnięte w wyniku realizacji Strategii – wszystkie będą przedmiotem monitoringu.

Z racji, iż Strategia jest dokumentem o charakterze planistycznym, cele, które wyznaczono mają charakter długofalowy oraz odnoszą się do perspektywy po zakończeniu realizacji jej założeń. Osiągnięcie wyników określonych dla stanu docelowego – po realizacji Strategii, tj. na koniec 2030 r., oznaczało będzie powodzenie podejmowanych działań oraz pozwoli stwierdzić, iż kierunki rozwoju określone były zgodnie z aktualnymi potrzebami. Miernikiem rozwoju są wskaźniki odnoszące się do sytuacji społeczno-gospodarczej obszaru. Na schemacie 3 przedstawiono powiązania głównych założeń dokumentu, niezbędnych do zmierzenia ich realizacji, tj. celów strategicznych ze wskaźnikami oddziaływania, celów operacyjnych ze wskaźnikami rezultatu oraz kierunków działań ze wskaźnikami produktu.

Schemat 3 Logika powiązań głównych założeń dokumentu ze wskaźnikami osiągnięcia oczekiwanych rezultatów

Źródło: Opracowanie własne

5.1.1. Oczekiwane rezultaty planowanych działań, w tym w wymiarze przestrzennym oraz wskaźniki ich osiągnięcia

W toku prac nad Strategią zostały określone cele strategiczne oraz kierunki działań, które mają doprowadzić do kluczowych zmian na obszarze Partnerstwa Turystyczne Bieszczady. Aby to osiągnąć, zaplanowano również konkretne działania, którymi m.in. są przewidziane do realizacji projekty.

W związku z powyższym zdefiniowano oczekiwane rezultaty zaplanowanych działań, w tym w wymiarze przestrzennym oraz wskaźniki ich osiągnięcia. W celu skutecznego monitorowania rezultatów przedstawiono wskaźniki oddziaływania, rezultatu i produktu wraz z ich wartościami bazowymi, śródkresowymi oraz docelowymi.

Działania zaplanowane w ramach IIT będą monitorowane w oparciu o wskaźniki produktu i rezultatu wynikające z FEP 2021–2027 (tabele 14 i 16) oraz odnoszących się do wyznaczonych celów operacyjnych (1.1., 2.1. oraz 3.1.), w ramach których realizowane będą projekty strategiczne w formule IIT zaprezentowane w Strategii. Pozostałe cele operacyjne (1.2, 2.2. oraz 3.2.) będą monitorowane za pomocą wskaźników produktu i rezultatu zawartych w tabelach 15 i 17 – pozwolą zweryfikować, czy zaplanowane w ramach Strategii działania w obszarze gospodarczym, społecznym oraz przestrzenno-środowiskowym przynoszą efekty.

W obszarze gospodarczym zakładanym rezultatem podjętych działań będzie pobudzenie przedsiębiorczości mieszkańców, co przełoży się na wzrost ich dochodów oraz na rozwój gospodarczy obszaru. W tym celu będą podejmowane działania dotyczące wsparcia doradztwa i szkoleń w zakresie przedsiębiorczości czy wdrożenia rozwiązań zmierzających do budowy kompleksowej, spójnej i systematycznej współpracy między lokalnymi przedsiębiorcami oraz współpracy przedsiębiorców z samorządami. Rezultaty tych działań będą mierzone za pomocą:

- wskaźników oddziaływania, takich jak: *udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym [%] oraz osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 10 tys. mieszkańców;*
- wskaźników rezultatu, takich jak: *liczba osób, które skorzystały z prowadzonych działań integracyjnych i edukacyjnych;*
- wskaźników produktu, takich jak: *liczba zrealizowanych przedsięwzięć włączających lokalne podmioty.*

W obszarze społecznym zakładanym rezultatem jest integracja społeczna mieszkańców. Efektem działań będzie zwiększenie zaangażowania mieszkańców we współdecydowanie o rozwoju obszaru. W tym celu podejmowane będą działania, m.in.: tworzenie warunków do skutecznego działania organizacji pozarządowych, zapewnienie wysokiej jakości oferty edukacyjnej, w tym inwestycje w bazę oświatową, kreowanie wydarzeń utrwalających więź mieszkańców z obszarem Bieszczad, włączenie do życia społecznego osób w wieku senioralnym oraz z niepełnosprawnościami. Rezultaty tych działań będą mierzone za pomocą:

- wskaźników oddziaływania, takich jak: *fundacje, stowarzyszenia i organizacje społeczne na 10 tys. mieszkańców oraz udział ludności wg ekonomicznych grup wieku w [%] ludności ogółem;*
- wskaźników rezultatu, takich jak: *liczba osób biorących udział w wydarzeniach rekreacyjno-sportowych i kulturalnych organizowanych na obszarze Partnerstwa;*

- wskaźników produktu, takich jak: *liczba wdrożonych programów wspierających inicjatywy oddolne.*

W obszarze przestrzenno-środowiskowym zakładanym rezultatem podjętych działań będzie stworzenie uporządkowanej i bezpiecznej przestrzeni na całym obszarze objętym Strategią, która charakteryzuje się zadbanym środowiskiem. W tym celu będą podejmowane działania obejmujące poprawę stanu infrastruktury technicznej, kanalizacja ruchu turystycznego na obszarach cennych przyrodniczo czy realizacja działań ograniczających niską emisję. Rezultaty tych działań będą mierzone za pomocą:

- wskaźników oddziaływania, takich jak: *pozwolenia wydane na budowę i zgłoszenia budowy z projektem budowlanym w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców oraz mieszkania oddane do użytkowania w przeliczeniu na 1 000 osób;*
- wskaźników rezultatu, takich jak: *szacowany roczny spadek emisji gazów cieplarnianych;*
- wskaźników produktu, takich jak: *budynki o lepszej charakterystyce energetycznej.*

Tabela 13 Wskaźniki oddziaływania rozwoju Partnerstwa Turystyczne Bieszczady

Lp.	Nazwa wskaźnika	Wartość wskaźnika na koniec:	Wartość wskaźnika – średnia ogółem dla województwa na koniec:	Wartość wskaźnika – średnia ogółem dla Polski na koniec:	Pożądana wartość wskaźnika dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na koniec:
		2024 r.	2024 r.	2024 r.	2030 r.
<i>Cel strategiczny 1. Wysoki poziom przedsiębiorczości mieszkańców Bieszczad</i>					
1.	Udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym [%]	11,0	5,5	3,6	Poprawa wartości wskaźnika
2.	Podmioty nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na 10 tys. ludności	101	73	101	Wzrost wartości wskaźnika o 3%
3.	Podmioty wpisane do rejestru REGON na 10 tys. ludności	1 494	1 038	1 415	Wzrost wartości wskaźnika o 3%
4.	Podmioty na 1 000 mieszkańców w wieku produkcyjnym	246	176	243	Wzrost wartości wskaźnika
5.	Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 10 tys. mieszkańców	1 216	776	1003	Wzrost wartości wskaźnika
6.	Gospodarstwa domowe korzystające ze środowiskowej pomocy społecznej w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców (dane za 2023 r.)	172	185	170	Osiągnięcie wartości poniżej średniej dla województwa i kraju
7.	Dochody ogółem na 1 mieszkańca [zł] (dane za 2023 r.)	10 132	7 040	7 562	Utrzymanie wartości wskaźnika
8.	Dochody własne na 1 mieszkańca [zł] (dane za 2023 r.)	4 282	2 789	3 876	Utrzymanie wartości wskaźnika
9.	Udział [%] dochodów własnych w dochodach ogółem (dane za 2023 r.)	42,0	39,7	51,3	Osiągnięcie wartości wskaźnika min. 45%
10.	Wydatki ogółem na 1 mieszkańca [zł] (dane za 2023 r.)	10 525	7 463	8 127	Osiągnięcie co najmniej 90% wartości wskaźnika dla województwa

11.	Wydatki majątkowe na 1 mieszkańca [zł] (dane za 2023 r.)		4 115	1 883	1 861	Spadek wartości wskaźnika
12.	Wydatki bieżące na 1 mieszkańca [zł] (dane za 2023 r.)		6 409	4 544	5 039	Spadek wartości wskaźnika
Cel strategiczny 2. Mieszkańcy włączeni w rozwój i zachowanie tożsamości Bieszczad						
13.	Gęstość zaludnienia (os./km ²)		17	116	119	Wzrost wartości wskaźnika
14.	Udział ludności wg ekonomicznych grup wieku w [%] ludności ogółem	w wieku przedprodukcyjnym	15,0	18,3	18,0	Wzrost wartości wskaźnika
		w wieku produkcyjnym	60,7	58,9	58,2	Utrzymanie wskaźnika na poziomie wyższym niż średnia wojewódzka
		w wieku poprodukcyjnym	24,3	22,8	23,8	Osiągnięcie wartości wskaźnika poniżej średniej dla województwa
15.	Współczynnik przyrostu naturalnego (przeliczenie na 1 000 mieszkańców)		-3,5	-2,3	-3,6	Wartość wskaźnika na poziomie dodatnim
16.	Saldo migracji ogółem na 1 000 ludności		-4,6	-1,1	0,2	Wartość wskaźnika na poziomie dodatnim
17.	Fundacje, stowarzyszenia i organizacje społeczne na 10 tys. mieszkańców		75	46	47	Wartość wskaźnika powyżej średniej dla województwa i kraju
Cel strategiczny 3. Zachowanie środowiska naturalnego i ład przestrzeni Bieszczad						
18.	Mieszkania oddane do użytkowania w przeliczeniu na 1 000 osób		4,4	4,1	5,3	Wartość wskaźnika powyżej średniej dla województwa i kraju
19.	Pozwolenia wydane na budowę i zgłoszenia budowy z projektem budowlanym w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców		39	27	24	Utrzymanie wartości wskaźnika powyżej średniej dla województwa i kraju

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego, stat.gov.pl

Tabela 14 Wskaźniki rezultatu do osiągnięcia w wyniku realizacji założeń Strategii IIT

Lp.	Nazwa miernika	Jednostka miary	Źródło danych	Wartość bazowa (stan na koniec 2024 r.)	Wartość docelowa śródkresowa (stan na koniec 2027 r.)	Wartość docelowa (stan na koniec 2030 r.)
WSKAŹNIKI REZULTATU						
Cel operacyjny 1.1. Rozwój publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych (IIT)						
1.	Liczba osób odwiedzających obiekty kulturalne i turystyczne objęte wsparciem	os./rok	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	0	100 000
2.	Roczna liczba turystów korzystających ze szlaków rowerowych	os./rok	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	0	150 000
3.	Roczna liczba turystów korzystających ze wspartych szlaków turystycznych	os./rok	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	0	200 000
Cel operacyjny 2.1. Rozwój usług i promocja kultury, dziedzictwa kulturowego i naturalnego (IIT)						
4.	Liczba osób odwiedzających obiekty kulturalne i turystyczne objęte wsparciem	os./rok	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	0	50 000
Cel operacyjny 3.1. Odnowa i funkcjonalność przestrzeni publicznych (IIT)						
5.	Ludność mająca dostęp do nowej lub udoskonalonej zielonej infrastruktury na obszarach wiejskich	os./rok	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	0	20 000
6.	Powierzchnia ochroniona/ zabezpieczona w wyniku realizacji projektu	ha	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	0	5

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 15 Wskaźniki rezultatu do osiągnięcia w wyniku realizacji Strategii

Lp.	Nazwa miernika	Jednostka miary	Źródło danych	Wartość bazowa (stan na koniec 2024 r.)	Wartość docelowa śródkresowa (stan na koniec 2027 r.)	Wartość docelowa (stan na koniec 2030 r.)
WSKAŹNIKI REZULTATU						
Cel operacyjny 1.2. Wspieranie lokalnych producentów produktów i usług						
1.	Liczba osób, które skorzystały z prowadzonych działań integracyjnych i edukacyjnych	os./rok	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	0	1000
Cel operacyjny 2.2. Budowanie wspólnot lokalnych						
2.	Liczba osób biorących udział w wydarzeniach rekreacyjno-sportowych i kulturalnych organizowanych na obszarze Partnerstwa	os./rok	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	0	2000
Cel operacyjny 3.2. Racjonalne wykorzystanie dziedzictwa naturalnego						
3.	Szacowany roczny spadek emisji gazów cieplarnianych	tony równoważnika CO ₂	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	0	120

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 16 Wskaźniki produktu do osiągnięcia w wyniku realizacji Strategii IIT

Lp.	Nazwa miernika	Jednostka miary	Źródło danych	Wartość bazowa (stan na koniec 2024 r.)	Wartość docelowa śródkokresowa (stan na koniec 2027 r.)	Wartość docelowa (stan na koniec 2030 r.)
WSKAŹNIKI PRODUKTU						
Cel operacyjny 1.1. Rozwój publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych (IIT)						
1.	Długość wspartych turystycznych szlaków rowerowych o nawierzchni gruntowej	km	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	0	50
2.	Długość wspartych turystycznych szlaków rowerowych o nawierzchni utwardzonej nieulepszonej	km	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	0	50
3.	Liczba powstałych Miejsc Obsługi Kamperów (MOK)	szt.	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	0	5
4.	Liczba powstałych Miejsc Obsługi Rowerzystów (MOR)	szt.	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	0	8
5.	Liczba projektów, w których sfinansowano koszty racjonalnych usprawnień dla osób z niepełnosprawnościami	szt.	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	0	1
6.	Liczba obiektów kulturalnych i turystycznych objętych wsparciem	szt.	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	0	8
Cel operacyjny 2.1. Rozwój usług i promocja kultury, dziedzictwa kulturowego i naturalnego (IIT)						
7.	Liczba instytucji kultury objętych wsparciem	szt.	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	0	5
8.	Liczba obiektów dostosowanych do potrzeb osób z niepełnosprawnościami	szt.	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	0	3
9.	Liczba obiektów kulturalnych i turystycznych objętych wsparciem	szt.	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	0	2
10.	Liczba projektów, w których sfinansowano koszty racjonalnych usprawnień dla osób z niepełnosprawnościami	szt.	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	0	0
11.	Liczba wspartych obiektów o charakterze nie zabytkowym	szt.	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	0	2
12.	Liczba zabytków nieruchomych objętych wsparciem	szt.	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	0	7
Cel operacyjny 3.1. Odnowa i funkcjonalność przestrzeni publicznych (IIT)0						
13.	Zielona infrastruktura objęta wsparciem do celów innych niż przystosowanie się do zmian klimatu	ha	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	0	5
14.	Otwarta przestrzeń utworzona lub rekultywowana na obszarach wiejskich	ha	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	0	5

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 17 Wskaźniki produktu do osiągnięcia w wyniku realizacji Strategii IIT

Lp.	Nazwa miernika	Jednostka miary	Źródło danych	Wartość bazowa (stan na koniec 2024 r.)	Wartość docelowa śródkresowa (stan na koniec 2027 r.)	Wartość docelowa (stan na koniec 2030 r.)
WSKAŹNIKI PRODUKTU						
Kierunek działań 1.2.1. Integracja i edukacja twórców lokalnych i rolników						
1.	Liczba podjętych działań umożliwiających rozwój i integrację twórców lokalnych i rolników	szt.	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	4	10
Kierunek działań 1.2.2. Integracja i organizacja podmiotów turystycznych						
2.	Liczba podjętych działań umożliwiających integrację podmiotów turystycznych	szt.	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	6	20
Kierunek działań 1.2.3. Włączanie lokalnych podmiotów w przedsięwzięcia rozwojowe						
3.	Liczba zrealizowanych przedsięwzięć włączających lokalne podmioty	szt.	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	2	8
Kierunek działań 2.2.1. Podniesienie poziomu usług publicznych						
4.	Liczba ulepszonych usług publicznych w wyniku realizacji działań	szt.	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	0	5
Kierunek działań 2.2.2. Wsparcie inicjatyw oddolnych mieszkańców						
5.	Liczba wdrożonych programów wspierających inicjatywy oddolne	szt.	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	0	5
Kierunek działań 2.2.3. Zwiększenie oferty zagospodarowania czasu wolnego mieszkańców						
6.	Liczba wydarzeń sportowych / integracyjnych/ kulturalnych organizowanych na terenie obszaru w ciągu roku	szt.	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	10	20
Kierunek działań 3.2.1. Rozbudowa infrastruktury komunalnej						
7.	Długość wybudowanej/ zmodernizowanej/ ulepszonej sieci wodno-kanalizacyjnej i infrastruktury drogowej	km	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	0	50
Kierunek działań 3.2.2. Ograniczenie niskiej emisji						
8.	Budynki o lepszej charakterystyce energetycznej	szt.	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	3	10
Kierunek działań 3.2.3. Edukacja mieszkańców i turystów						
9.	Liczba przeprowadzonych działań edukacyjnych	szt.	Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	0	5	20

Źródło: Opracowanie własne

5.2. Ewaluacja i aktualizacja Strategii Rozwoju

Przyjęto, że Strategia Rozwoju ma formułę otwartą, co oznacza, że w przypadku zmian zarówno zewnętrznych, jak i wewnętrznych uwarunkowań społecznych i gospodarczych oraz wykreowania nowych projektów – możliwa będzie jej aktualizacja.

Z wnioskiem o aktualizację Strategii Rozwoju mogą wystąpić: członkowie Komitetu Sterującego, inicjatywa co najmniej 6 członków organu stanowiącego lub 100 mieszkańców obszaru. Rady Gminy jako instytucje kontrolne i uchwałodawcze będą mieć za zadanie analizowanie i zatwierdzanie wniosków o zmianę treści dokumentu, a także jego aktualizację poprzez podjęcie stosownej uchwały w tej sprawie.

Wprowadzenie systemu monitoringu oraz powiązanej z nim procedury ewaluacji pozwoli wyeliminować w znacznym stopniu problem dezaktualizacji założeń i celów zawartych w Strategii Rozwoju, wynikający ze zmieniających się warunków funkcjonowania podmiotów realizujących poszczególne projekty, zmian prawodawstwa oraz innych warunków i okoliczności mogących wpłynąć na zasadność podejmowanych działań. Oprócz modyfikacji poszczególnych elementów dokumentu, w trakcie jego realizacji możliwe będzie uwzględnienie nowych działań i projektów, które będą wpisywać się w cele i kierunki działań.

Ewaluacja ma na celu podnoszenie jakości działań poprzez zwiększenie jej adekwatności, skuteczności, użyteczności, efektywności i trwałości. Ewaluacja Strategii będzie prowadzona w celu określenia rzeczywistych efektów zrealizowanych projektów, a jej ocena opierać się będzie na pięciu zasadniczych kryteriach:

- skuteczność – pozwala określić, czy zostały osiągnięte cele Strategii założone na etapie programowania;
- efektywność – pozwala ocenić poziom ekonomiczności Strategii;
- użyteczność – pozwala ocenić zgodności celów Strategii z faktycznymi problemami i potrzebami grupy docelowej;
- trafność – obrazuje do jakiego stopnia cele Strategii odpowiadają potrzebom danego obszaru;
- trwałość – pozwala określić na ile można się spodziewać, że pozytywne zmiany wywołane oddziaływaniem Strategii będą trwać po jej zakończeniu.

Ewaluacja działań zawartych w *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030* zostanie podzielona na następujące części:

- *ex-ante* (przed realizacją Strategii) – stanowiąca instrument ułatwiający podejmowanie spójnych decyzji. Jej zadaniem jest próba znalezienia odpowiedzi na pytanie czy działania zakładane w ramach Strategii przyniosą zakładane efekty przy użyciu dedykowanych im instrumentów i zasobów. Ocena ta została przeprowadzona w trakcie opracowywania Strategii, przed jej przyjęciem i stanowi załącznik do niniejszego dokumentu;
- *on-going* (na bieżąco) – instrument obserwacji prowadzonej przez Koordynatora ds. Strategii, który będzie przygotowywał sprawozdanie z realizacji Strategii (raport z monitoringu Strategii), co najmniej raz na trzy lata;
- *mid-term* (w połowie okresu realizacji) – służąca przede wszystkim jako instrument, w wyniku którego może nastąpić aktualizacja Strategii;
- *ex-post* (na zakończenie realizacji Strategii) – służąca ocenie zgodności i efektywności zrealizowanych działań w ramach Strategii z założeniami i celami przyjętymi w niniejszym dokumencie.

W przypadku konieczności aktualizacji dokumentu Strategii, będzie on podlegał procedurze jak podczas przyjęcia, tj. zgodnie z art. 10f ust. 1–4 *Ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym* (Dz. U. z 2024 r. poz. 1465 z późn. zm.).

5.3. Wytyczne do sporządzania dokumentów wykonawczych

Strategia Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady jest dokumentem programującym rozwój obszaru do 2030 roku. Wszystkie pozostałe, zarówno obowiązkowe jak i fakultatywne plany i programy strategiczne są względem Strategii dokumentami wykonawczymi i powinny pozostać zgodne z jej zapisami, w celu zapewnienia spójności programowania rozwoju. W poniższej tabeli przedstawiono ocenę funkcjonujących w samorządach Partnerstwa programów i planów pod kątem ich aktualności i spójności w kontekście zapisów Strategii (szczególnie głównych jej założeń). Wskazano też dokumenty przewidziane do sporządzenia lub zmiany.

Tabela 18 Dokumenty na poziomie lokalnym – ocena aktualności i spójności w kontekście zapisów Strategii

Lp.	Nazwa dokumentu	Okres obowiązywania	Uwagi / wytyczne
Gmina Cisna			
1.	<i>Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Cisna (ze zmianami)</i>	od lutego 2001 r.	Nowe przepisy o planowaniu przestrzennym likwidują studia uwarunkowań na rzecz aktów planistycznych, które mają być spójne ze strategią rozwoju gminy/strategią rozwoju ponadlokalnego.
2.	<i>Gminny Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie oraz Ochrony Ofiar Przemocy w Cisnej na lata 2021–2025</i>	2021–2025	Aktualny, zgodny z założeniami Strategii.
3.	<i>Gminny Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych oraz Przeciwdziałania Narkomanii na rok 2025</i>	2025	Aktualny, opracowywany corocznie. Zgodny z założeniami Strategii, szczególnie z celem operacyjnym 2.2. <i>Budowanie wspólnot lokalnych</i> .
4.	<i>Plan Gospodarki Niskoemisyjnej dla Gminy Cisna</i>	2023–2028	W trakcie opracowania, zgodny z założeniami Strategii, szczególnie z kierunkiem działania 3.2.2. <i>Ograniczenie niskiej emisji</i> .
5.	<i>Plan Usuwania Wyrobów Zawierających Azbest z terenu Gminy Cisna</i>	2025	Aktualny, realizowany corocznie, zgodny z dokumentem Strategii.
6.	<i>Aktualizacja założeń do planu zaopatrzenia w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe dla Gminy Cisna na lata 2025–2028</i>	2025–2028	Aktualny, zgodny z założeniami Strategii, szczególnie z kierunkiem działania 3.2.2. <i>Ograniczanie niskiej emisji</i> .
7.	<i>Program gospodarowania mieszkaniowym zasobem Gminy Cisna na lata 2017–2021</i>	2017–2021	Nieaktualny, rekomenduje się sporządzenie nowego dokumentu, spójnego z założeniami Strategii
8.	<i>Gminny Program Rewitalizacji dla Gminy Cisna na lata 2016–2020</i>	2016–2020	Nieaktualny, rekomenduje się sporządzenie nowego dokumentu, spójnego z założeniami Strategii.
9.	<i>Program współpracy Gminy Cisna z organizacjami pozarządowymi oraz innymi podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego na 2025 r.</i>	2025 r.	Program opracowywany jest corocznie, zgodny z założeniami Strategii, szczególnie z celem operacyjnym 2.2. <i>Budowanie wspólnot lokalnych</i> .
10.	<i>Strategia Rozwiązywania Problemów Społecznych w Gminie Cisna na lata 2024–2030</i>	2024–2030	Aktualny. Strategia mocno akcentuje kwestie społeczne, jest więc spójna z założeniami Strategii.
Gmina Baligród			
1.	<i>Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Baligród (ze zmianami)</i>	2002 r.	Nowe przepisy o planowaniu przestrzennym likwidują studia uwarunkowań na rzecz aktów planistycznych, które mają być spójne ze strategią rozwoju gminy/strategią rozwoju ponadlokalnego.
2.	<i>Gminny Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie oraz Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie na lata 2021–2025</i>	2021–2025	Aktualny, zgodny z założeniami Strategii.
3.	<i>Gminny Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych oraz Przeciwdziałania Narkomanii na lata 2025–2027</i>	2025–2027	Aktualny, zgodny z założeniami Strategii.
4.	<i>Gminny Program Wspierania Rodziny w Gminie Baligród na lata 2022–2024</i>	2022–2024	Nieaktualny, rekomenduje się opracowanie dokumentu, zgodnego z założeniami Strategii.
5.	<i>Plan Gospodarki Niskoemisyjnej dla Gminy Baligród na lata 2016–2020</i>	2016–2020	Nieaktualny. W związku z kierunkiem działań 3.2.2. <i>Ograniczanie niskiej emisji</i> , rekomenduje się opracowanie nowego Planu lub aktualizację. W przypadku opracowania nowego Planu, należy kierować się koniecznością spójności z założeniami Strategii.
6.	<i>Gminny Program Usuwania Azbestu</i>	od września 2011 r.	Aktualny, zgodny z założeniami Strategii.
7.	<i>Plan zaopatrzenia Gminy Baligród w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe</i>	-	Nie istnieje. Rekomenduje się opracowanie Planu, spójnego z założeniami Strategii.
8.	<i>Wieloletni program gospodarowania mieszkaniowym zasobem Gminy Baligród na lata 2022–2026</i>	2022–2026	Aktualny, zgodny z założeniami Strategii.
9.	<i>Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Baligród na lata 2016–2023</i>	2016–2023	Nieaktualny, rekomenduje się opracowanie dokumentu, zgodnego z założeniami Strategii.

10.	Program współpracy Gminy Baligród z organizacjami pozarządowymi	-	Program opracowywany jest corocznie, zgodny z założeniami Strategii, szczególnie z celem operacyjnym 2.2. <i>Budowanie wspólnot lokalnych.</i>
Gmina Olszanica			
1.	<i>Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Olszanica (ze zmianami)</i>	2001 r.	Nowe przepisy o planowaniu przestrzennym likwidują studia uwarunkowań na rzecz aktów planistycznych, które mają być spójne ze strategią rozwoju gminy/strategią rozwoju ponadlokalnego.
2.	<i>Gminny Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie oraz Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie w Gminie Olszanica na lata 2016–2025</i>	2016–2025	Aktualny, spójny z założeniami Strategii.
3.	<i>Gminny Program Wspierania Rodziny na lata 2024–2026</i>	2024–2026	Aktualny, spójny z założeniami Strategii.
4.	<i>Plan Gospodarki Niskoemisyjnej dla Gminy Olszanica na lata 2016–2020</i>	2016–2020	Nieaktualny, rekomenduje się opracowanie dokumentu, zgodnego z założeniami Strategii.
5.	<i>Program usuwania wyrobów zawierających azbest z terenu Gminy Olszanica na lata 2012–2032</i>	2012–2032	Aktualny, zgodny z dokumentem Strategii.
6.	<i>Plan zaopatrzenia w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe dla Gminy Olszanica</i>	-	Nie istnieje. Rekomenduje się opracowanie dokumentu, zgodnego z założeniami Strategii.
7.	<i>Program Gospodarowania Mieszkaniowym Zasobem Gminy Olszanica na lata 2023–2027</i>	2023–2027	Aktualny, zgodny z dokumentem Strategii.
8.	<i>Lokalny Program Rewitalizacji dla Gminy Olszanica na lata 2017–2023</i>	2017–2023	Nieaktualny – obecnie trwają prace nad opracowaniem nowego Gminnego Programu Rewitalizacji, zgodnego z założeniami Strategii.
9.	<i>Program współpracy Gminy Olszanica z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami wymienionymi w art. 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie na rok 2025</i>	2025 r.	Opracowywany corocznie, zgodny z założeniami Strategii.
10.	<i>Strategia Rozwiązywania Problemów Społecznych w Gminie Olszanica na lata 2016–2025</i>	2016–2025	Aktualny, zgodny z założeniami Strategii.
Gmina Solina			
1.	<i>Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Solina (ze zmianami)</i>	od 2018 r.	Nowe przepisy o planowaniu przestrzennym likwidują studia uwarunkowań na rzecz aktów planistycznych, które mają być spójne ze strategią rozwoju gminy/strategią rozwoju ponadlokalnego.
2.	<i>Gminny Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie oraz Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie w Gminie Solina na lata 2023–2028</i>	2023–2028	Aktualny, zgodny z założeniami Strategii.
3.	<i>Gminny Program Wspierania Rodziny w Gminie Solina na lata 2024–2026</i>	2024–2026	Aktualny, zgodny z założeniami Strategii.
4.	<i>Plan Gospodarki Niskoemisyjnej dla Gminy Solina do roku 2030</i>	do 2030 r.	Aktualny, zgodny z założeniami Strategii.
5.	<i>Program usuwania wyrobów zawierających azbest z terenu gminy Solina</i>	od 2010 r.	Aktualny, zgodny z założeniami Strategii.
6.	<i>Założenia do Planu Zaopatrzenia w Ciepło, Energię Elektryczną i Paliwa Gazowe dla Gminy Solina – Aktualizacja 2021</i>	2021–2023	Nieaktualny, rekomenduje się aktualizację lub opracowanie nowego dokumentu, zgodnego z założeniami Strategii.
7.	<i>Wieloletni Program Gospodarowania Mieszkaniowym Zasobem Gminy Solina</i>	nie istnieje	Nie istnieje. W przypadku rozpoczęcia prac nad Wieloletnim Programem Gospodarowania Mieszkaniowym Zasobem Gminy, należy uwzględnić zapisy Strategii.
8.	<i>Gminny Program Rewitalizacji dla Gminy Solina 2016–2022</i>	2016–2022	Nieaktualny. W przypadku rozpoczęcia prac nad Gminnym Programem Rewitalizacji, należy uwzględnić zapisy Strategii.
9.	<i>Program współpracy Gminy Solina z organizacjami pozarządowymi i podmiotami, o których mowa w art. 3 ust. 3 ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie na rok 2025</i>	2025 r.	Opracowywany corocznie, zgodny z dokumentem Strategii.
10.	<i>Gminna Strategia Rozwiązywania Problemów Społecznych w Gminie Solina na lata 2017–2025</i>	2017–2025	Aktualny, zgodny z założeniami Strategii.
Gmina Komańcza			

1.	<i>Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Raniżów</i>	od 2000 r.	Nowe przepisy o planowaniu przestrzennym likwidują studia uwarunkowań na rzecz aktów planistycznych, które mają być spójne ze strategią rozwoju gminy/strategią rozwoju ponadlokalnego.
2.	<i>Gminny Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie oraz Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie na lata 2022–2026</i>	2022–2026	Aktualny, zgodny z założeniami Strategii.
3.	<i>Gminny Program Wspierania Rodziny w Gminie Komańcza na lata 2022–2024</i>	2022–2024	Nieaktualny, zaleca się opracowanie nowego Programu.
4.	<i>Plan Gospodarki Niskoemisyjnej dla Gminy Komańcza</i>	Od 2015 r.	Aktualny, zgodny z założeniami Strategii.
5.	<i>Program usuwania wyrobów zawierających azbest z terenu Gminy Komańcza</i>	od 2013 r.	Aktualny, zgodny z założeniami Strategii.
6.	Plan zaopatrzenia w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe	-	Nie istnieje. Zaleca się w okresie obowiązywania Strategii opracowanie i wdrażanie Założeń do planu zaopatrzenia w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe.
7.	Program Gospodarowania Mieszkaniowym Zasobem Gminy	nie istnieje	Nie istnieje. Zaleca się w okresie obowiązywania Strategii opracowanie i wdrażanie Programu Gospodarowania Mieszkaniowym Zasobem Gminy. Obowiązuje <i>Uchwała Nr XXXIII/165/2017 Rady Gminy Komańcza z dnia 28 czerwca 2017 r. w sprawie zasad gospodarowania nieruchomościami stanowiącymi własność Gminy Komańcza</i> (Dz. Urz. Woj. Podkar. z 2017 r. poz. 2751 z późn. zm.).
8.	<i>Lokalny Program Rewitalizacji dla Gminy Komańcza na lata 2017–2023</i>	2017–2023	Nieaktualny, zaleca się opracowanie nowego dokumentu, zgodnego z założeniami Strategii.
9.	<i>Program współpracy Gminy Komańcza z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami wymienionymi w art. 3 ust. 3 ustawy o pożytku publicznym i wolontariacie na 2025 rok</i>	2025 r.	Opracowywany corocznie, zgodny z dokumentem Strategii.
10.	<i>Strategia Rozwiązywania Problemów Społecznych Gminy Komańcza na lata 2023–2031</i>	2023–2031	Aktualny, zgodny z założeniami Strategii.

Źródło: Opracowanie własne

6. Opis procesu zaangażowania partnerów społeczno-gospodarczych i innych podmiotów

W procesie planowania i realizacji rozwoju Partnerstwa Turystyczne Bieszczady istotne jest uwzględnianie rzeczywistych potrzeb przede wszystkim społeczności lokalnej, które będą mogły zaspokoić działa administracji publicznej. W związku z tym na etapie opracowania Strategii zapewniono włączenie w ten proces mieszkańców i innych interesariuszy, w tym podmiotów działających na rzecz ochrony środowiska oraz odpowiedzialnych za promowanie włączenia społecznego, praw podstawowych, praw osób niepełnosprawnych oraz równości płci i niedyskryminacji. Mieli oni możliwość udziału w opracowaniu dokumentu poprzez wyrażenie swoich opinii m.in. w formie udziału w badaniu ankietowym, możliwość złożenia propozycji projektów własnych do realizacji (nabór fiszek projektowych), czy złożenia uwag i opinii zarówno do projektu *Diagnozy sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej Partnerstwa Turystyczne Bieszczady*, jak i projektu samej Strategii. Wkład w ostateczny kształt dokumentu miały również instytucje zewnętrzne, włączone w proces konsultacji i opiniowania dokumentu. Udział mieszkańców i innych interesariuszy zagwarantowany jest również na etapie wdrażania i oceny Strategii.

6.1. Podsumowanie konsultacji społecznych i procesu opiniowania dokumentu przez Zarząd Województwa

Na podstawie art. 6 ust. 3 *Ustawy z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju* (Dz. U. z 2025 r. poz. 198) w dniach 5.08–08.09.2025 r. odbyły się konsultacje społeczne projektu *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030*, które miały na celu zapoznanie grupy docelowej z projektem dokumentu.

Projekt *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030* podlegał konsultacjom:

1. z mieszkańcami gmin z terenu Partnerstwa Turystyczne Bieszczady;
2. z lokalnymi partnerami społecznymi i gospodarczymi, w szczególności z działającymi na terenie gmin z terenu Partnerstwa Turystyczne Bieszczady, w tym organizacjami pozarządowymi i przedsiębiorcami, w szczególności z branży turystycznej;
3. z sąsiednimi gminami i ich związkami;
4. z Dyrektorem Regionalnego Zarządu Gospodarki Wodnej w Rzeszowie – Państwowe Gospodarstwo Wodne Wody Polskie.

Do podmiotów wskazanych w pkt. 3–4 wysłane zostały pisma informujące o konsultacjach.

Konsultacje odbyły się w następujących formach:

1. Zbieranie uwag i wniosków w formie papierowej oraz elektronicznej z wykorzystaniem formularza konsultacyjnego. Wypełnione czytelnie formularze można było dostarczyć:
 - a) drogą elektroniczną na adres e-mail: sekretariat@gminacisna.pl, wpisując w tytule „Konsultacje społeczne – projekt Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady”;
 - b) drogą korespondencyjną na adres: Urząd Gminy Cisna, Cisna 49, 38-607 Cisna;

- c) bezpośrednio do wyżej wymienionego Urzędu, w godzinach ich pracy.
2. Spotkanie otwarte umożliwiające omówienie założeń dokumentu, a także przedstawienie uwag, opinii i propozycji. Spotkanie odbyło się w dniu 26 sierpnia 2025 roku w Urzędzie Gminy Cisna o godz. 14.00. Wzięły w nim udział 2 osoby. Podczas spotkania przedstawiono główne założenia programowe i wdrożeniowe dokumentu tj. wizja, misja, cele strategiczne wraz z odpowiadającymi im działaniami, a także zakres rzeczowy projektów strategicznych, które planowane są do realizacji. Przedstawione zostały również założenia przestrzenno-funkcjonalne, w tym model funkcjonalno-przestrzenny. Podczas spotkania nie wpłynęły żadne uwagi.
 3. Spotkanie otwarte dla mieszkańców umożliwiające omówienie założeń dokumentu, a także przedstawienie uwag, opinii i propozycji. Spotkanie odbyło się w dniu 2 września 2025 r. o godz. 10.00 w formule on-line za pośrednictwem platformy internetowej z komunikacją dwukierunkową. Wzięły w nim udział 3 osoby.
 4. Zbieranie uwag ustnych do protokołu w budynkach Urzędów, w godzinach ich pracy. Informację o konsultacjach społecznych ww. projektu dokumentu zamieszczono w dniu 4 sierpnia 2025 roku w następujących formach:
 - na stronie internetowej Gminy Cisna – gminacisna.pl, oraz na stronach Partnerów (baligrod.pl, gminaolszanica.pl, esolina.pl, komancza.pl) ze wskazaniem informacji o konsultacjach na stronie Gminy Cisna, w formie publikacji obwieszczenia w sprawie rozpoczęcia konsultacji społecznych projektu dokumentu pn. *Strategia Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030*;
 - na stronach Urzędów Gmin w Biuletynie Informacji Publicznej (cisna.bip.gov.pl, bip.baligrod.pl, komancza.pl/bip/k/103, bip.olszanica.pl, bip.solina.regiony.pl) w formie publikacji obwieszczenia w sprawie rozpoczęcia konsultacji społecznych projektu dokumentu pn. *Strategia Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030*;
 - w sposób zwyczajowo przyjęty – na tablicach ogłoszeń w: Urzędzie Gmina Cisna, Urzędzie Gminy w Baligrodzie, Urzędzie Gminy Olszanica, Urzędzie Gminy w Solinie z/s w Polańczyku oraz Urzędzie Gminy Komańcza.

Formularz zgłaszania uwag oraz projekt dokumentu *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030* dostępne były od 05.08.2025 r:

- w wersji papierowej w budynkach: Urzędu Gmina Cisna, Urzędu Gminy w Baligrodzie, Urzędu Gminy Olszanica, Urzędu Gminy w Solinie z/s w Polańczyku oraz Urzędu Gminy Komańcza;
- w wersji elektronicznej na oficjalnych stronach internetowych: Urzędu Gminy Cisna (gminacisna.pl), Urzędu Gminy w Baligrodzie (baligrod.pl), Urzędu Gminy Olszanica (gminaolszanica.pl), Urzędu Gminy w Solinie z/s w Polańczyku (esolina.pl) oraz Urzędu Gminy Komańcza (komancza.pl).

W trakcie konsultacji społecznych w wyznaczonym terminie wpłynął 1 formularz uwag.

Na podstawie art. 10g ust. 5 *Ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym*, pismem z dnia 5 sierpnia 2025 r. Wójt Gminy Cisna zawnioskował do Zarządu Województwa

Podkarpackiego w Rzeszowie o zaopiniowanie projektu *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030*. Opinia miała dotyczyć sposobu uwzględnienia ustaleń i rekomendacji w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej w województwie, określonych w strategii rozwoju województwa. Wydanie opinii powinno nastąpić w ciągu 30 dni od dnia doręczenia pisma wraz z projektem dokumentu.

W dniu 26 sierpnia 2025 r. Zarząd Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie podjął Uchwałę Nr 130/3136/25 w sprawie zaopiniowania projektu *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030* w zakresie sposobu uwzględnienia ustaleń i rekomendacji w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej w województwie, określonych w *Strategii Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030*. Opinia stanowi załącznik do ww. uchwały. Zarząd Województwa wydał pozytywną opinię.

6.2. Mechanizmy włączenia mieszkańców w proces przygotowania, realizacji i oceny Strategii – partycypacja społeczna

Partycypacja społeczna i działania aktywizacyjne zostały wpisane w proces rozwoju Partnerstwa Turystyczne Bieszczady jako fundament działań na wszystkich jego etapach, tj. diagnozowanie, programowanie, wdrażanie, monitorowanie i ewaluacja. Takie podejście ma na celu podniesienie skuteczności i trwałości projektów strategicznych oraz gotowości i świadomości mieszkańców o partycypacyjnym współdecydowaniu o obszarze.

Partycypacja i partnerstwo to współpraca i równorzędne traktowanie reprezentantów różnych środowisk i instytucji, przy zachowaniu ich suwerenności, z założeniem stałego dążenia do wzajemnego rozumienia się. Proces tworzenia Strategii, już od etapu analiz prowadzonych na potrzeby opracowania Diagnozy, uwzględniał włączanie mieszkańców i innych interesariuszy, w tym podmioty działające na rzecz ochrony środowiska oraz odpowiedzialne za promowanie włączenia społecznego, praw podstawowych, praw osób niepełnosprawnych, równości płci i niedyskryminacji, a także charakteryzował się otwartością (umożliwiał uczestniczenie jak największej liczbie chętnych osób i organizacji w Partnerstwie) i transparentnością (dialog, informowanie i konsultowanie decyzji oraz rozwiązań rozwojowych).

Pierwszym etapem prac na potrzeby powstania Strategii było przeprowadzenie licznych spotkań i rozmów nad budowaniem Partnerstwa i założeń do Strategii, które rozpoczęły się już w 2022 roku. Odbyły się spotkania robocze przedstawicieli gmin, firm i organizacji pozarządowych, podczas których ustalano docelowy kształt Partnerstwa oraz obszary koncentracji działań, a także możliwe wspólne projekty. Spotkania otwarte służyły aktywizacji i włączeniu różnych grup społecznych – zebranie pomysłów, pokazanie szans i możliwości współdziałania na rzecz Bieszczad. Ponadto wskazano na potrzebę podjęcia działań przygotowawczych. Spotkania odbyły się między innymi:

- 22 listopada 2022 r. – informacyjne przedstawicieli Partnerstwa;
- 31 sierpnia 2023 r. – informacyjne przedstawicieli Partnerstwa;
- 10 marca 2025 r. – informacyjno-warsztatowe przedstawicieli Partnerstwa (dyskusje na temat kluczowych działań do realizacji w zakresie rozwoju Bieszczad);

- 24 marca 2025 r. – informacyjno-warsztatowe przedstawiciele Partnerstwa (dyskusje na temat założeń i priorytetowych zadań do realizacji w ramach Strategii);
- 23 maja 2025 r. – spotkanie z przedstawicielami Departamentu Zarządzania Regionalnym Programem Operacyjnym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego, dotyczące omówienia zakresów projektów planowanych do dofinansowania z Programu Regionalnego *Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021–2027* w ramach Działania 6.2 *Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich i małych miast*;
- 24 czerwca 2025 r. – wywiady grupowe dla interesariuszy w Wańkowej (Gmina Olszanica):
 - 12:00 – sektor finansów publicznych;
 - 14:00 – branża turystyczna;
 - 16:00 – organizacje pozarządowe.
- 25 czerwca 2025 r. – warsztaty otwarte na potrzeby opracowania Diagnozy sytuacji obszaru Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w Polańczyku (Gmina Solina) oraz Strategii:
 - 10:00 – branża turystyczna;
 - 13:00 – organizacje pozarządowe i grupy nieformalne;
 - 16:00 – warsztaty otwarte dla mieszkańców.
- 31 lipca 2025 r. – wywiady grupowe otwarte w zakresie Strategii Partnerstwa Turystyczne Bieszczady (formuła online):
 - 10:00 – sektor publiczny;
 - 12:00 – branża turystyczna;
 - 16:00 – organizacje pozarządowe i grupy nieformalne;
 - 18:00 – otwarte dla mieszkańców i innych podmiotów.

Na potrzeby analiz i opracowania Strategii, w dniach 19.06–11.07.2025 r. przeprowadzono dwa badania ankietowe. Jedno badanie zostało skierowane do mieszkańców gmin, natomiast drugie dedykowane było podmiotom branży turystycznej na potrzeby procesu diagnostycznego, w celu opracowania *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030*. Ankiety były dostępne w wersji on-line. Raporty z ankiet stanowią załącznik do *Diagnozy sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej Partnerstwa Turystyczne Bieszczady*.

W dniach 19.06–11.07.2025 r. przeprowadzono badanie ankietowe skierowane do mieszkańców gmin, w którym udział wzięło 117 osób. Pierwsze pytanie dotyczyło oceny funkcjonowania poszczególnych obszarów Partnerstwa Turystyczne Bieszczady. Ankietowani najlepiej ocenili: walory przyrodniczo-krajobrazowe (94% oceniło dobrze i bardzo dobrze), potencjał turystyczny (78% oceniło dobrze i bardzo dobrze), stan środowiska naturalnego (77% oceniło dobrze i bardzo dobrze). Najgorzej oceniono między innymi: jakość i dostępność opieki żłobkowej (71% oceniło źle i bardzo źle), dostęp do miejsc pracy (61% oceniło źle i bardzo źle), połączenia komunikacyjne wewnętrzne (60% oceniło bardzo źle i źle), jakość i dostępność usług dla młodzieży (57% oceniło bardzo źle i źle).

W kolejnym pytaniu ankietowani zostali poproszeni o wskazanie maksymalnie 5 istniejących problemów, barier lub wyzwań rozwoju obszaru Partnerstwa Turystyczne Bieszczady. Wskazali przede wszystkim na: niedostatecznie rozwiniętą komunikację publiczną wewnętrzną i zewnętrzną – 69%, sezonowość ruchu turystycznego – 59%, słabą infrastrukturę dla turystyki rowerowej – 49%, niską aktywność społeczną mieszkańców – 42% oraz niewystarczającą ofertę kulturalną, sportową, rekreacją itp. – 40%.

Następnie ankietowani zostali poproszeni o wskazanie maksymalnie 5 priorytetów, które mają lub mogłyby mieć największy wpływ na rozwój obszaru Partnerstwa Turystyczne Bieszczady. Wskazali przede wszystkim na: rozwój turystyki, w tym uzdrowiskowej, rowerowej i wydłużenie sezonu – 69%, rozwój oferty usług czasu wolnego – kultura, sport, rekreacja itp. – 52%, budowę nowej infrastruktury technicznej – wodociągi, kanalizacja, drogi itp. – 49%, tworzenie warunków do osiedlania się nowych mieszkańców – 45% oraz wspieranie przedsiębiorczości, w tym producentów produktów i usług lokalnych – 42%.

W dniach 19.06–11.07.2025 r. przeprowadzone zostało badanie ankietowe osób / podmiotów turystycznych z obszaru Partnerstwa Turystyczne Bieszczady, w którym udział wzięło 75 osób. Badanie ankietowe skierowane do podmiotów branży turystycznej miało na celu poznanie uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych, aktualnych potrzeb oraz kierunków rozwoju obszaru. 76% ankietowanych wskazało obiekt noclegowy jako rodzaj prowadzonej działalności gospodarczej, a 39% ankietowanych wskazało, że w branży turystycznej w Bieszczadach działa powyżej 10 lat. Wyniki badania wskazują, że najwięcej podmiotów gospodarczych z branży turystycznej biorących udział w badaniu prowadzi działalność na terenie Gminy Komańcza.

Ankietowani zostali poproszeni między innymi o wskazanie jakiego rodzaju wsparcia/jakich działań, które mogłyby mieć realny wpływ na prowadzoną działalność turystyczną, oczekującą od samorządów gminnych Bieszczad. Wskazano: wydłużenie sezonu turystycznego – 67%, tworzenie szlaków i ścieżek rowerowych z infrastrukturą towarzyszącą – 64%, budowanie marki Bieszczady – 52%, poprawa estetyki i funkcjonalności ogólnodostępnej przestrzeni publicznej – 51% oraz kreowanie nowych i wzmacnianie istniejących produktów turystycznych – 44%.

Kolejnym etapem był nabór fiszek projektowych w terminie 19.06–11.07.2025 r. Wpłynęły 14 fiszek. Przedstawiono w nich propozycje projektów do realizacji na obszarze, sprzyjających jego rozwojowi w perspektywie do 2030 roku. Fiszki projektowe można było składać osobiście, drogą elektroniczną lub korespondencyjnie na adresy: Urzędu Gmina Cisna, Urzędu Gminy w Baligrodzie, Urzędu Gminy Olszanica, Urzędu Gminy w Solinie z/s w Polańczyku oraz Urzędu Gminy Komańcza. Fiszki mogli przysyłać mieszkańcy obszaru, przedsiębiorcy i przedstawiciele organizacji pozarządowych oraz instytucji publicznych. Organem właściwym do rozpatrzenia propozycji projektów był Komitet Sterujący.

Oprócz jakościowych analiz prowadzonych za pomocą badania ankietowego, zorganizowane zostały spotkania:

- 02.07.2025 r. – informacyjne (etap diagnozy):

- spotkanie Zespołu Koordynacyjnego;
- spotkanie Komitetu Sterującego.
- 10.07.2025 r. – informacyjno-warsztatowe (podsumowanie diagnozy i rozpoczęcie kształtowania założeń Strategii):
 - spotkanie Zespołu Koordynacyjnego;
 - spotkanie Komitetu Sterującego.
- 23.07.2025 r. – spotkanie Komitetu Sterującego z Lasami Państwowymi, dotyczące planowanych przebiegów szlaków rowerowych na terenie Partnerstwa.
- 25.07.2025 r. – spotkanie robocze przedstawicieli Partnerstwa (dyskusja na temat projektów strategicznych).
- 01.08.2025 r. – konsultacyjne posiedzenie Komitetu Sterującego Partnerstwa
- 26.08.2025 r. – konsultacyjne z mieszkańcami Partnerstwa.

Oprócz oficjalnych i roboczych spotkań partnerów Partnerstwa Turystyczne Bieszczady, na ostateczny kształt dokumentu składało się wiele rozmów telefonicznych i osobistych oraz korespondencji e-mailowej autorów niniejszego opracowania z przedstawicielami samorządów Partnerstwa i ich pracownikami.

Elementem partycypacji były również konsultacje społeczne projektu *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030*, przeprowadzone w dniach 05.08–08.09.2025 r.

Mieszkańcy obszaru zostali włączeni w proces konsultacji społecznych projektu dokumentu *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030*. Mieszkańcy informowani byli o konsultacjach poprzez ogłoszenia na stronach internetowych gmin i w Biuletynie Informacji Publicznej oraz na tablicach ogłoszeń urzędów gmin. Uwagi i wnioski zbierane były w formie papierowej i elektronicznej, z wykorzystaniem formularza konsultacyjnego. Formularze konsultacyjne wraz z projektem dokumentu dostępne były w wersji papierowej w Sekretariacie w Urzędach Gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady oraz w wersji elektronicznej na oficjalnych stronach internetowych gmin i Biuletynie Informacji Publicznej. Wypełnione czytelnie formularze można było dostarczyć drogą elektroniczną na wybrany adres e-mail: sekretariat@gminacisna.pl oraz drogą korespondencyjną na adres: Urząd Gminy Cisna, Cisna 49, bądź bezpośrednio do Urzędu Gminy Cisna, w godzinach pracy Urzędu.

W przypadku konsultacji projektu Strategii, uwagi zbierane były również w formie uwag ustnych do protokołu, a także zorganizowane były otwarte spotkania konsultacyjne. Niezwłocznie po przeprowadzeniu konsultacji społecznych projektu niniejszego dokumentu sporządzony został *Raport z konsultacji społecznych projektu Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030*. W trakcie konsultacji społecznych w wyznaczonym terminie wpłynął 1 formularz uwag.

Włączenie mieszkańców bądź innych kluczowych interesariuszy jest istotne nie tylko na etapie analiz, opracowania Diagnozy i opracowania Strategii, ale też podczas wdrażania Strategii i jej oceny. Mieszkańcy będą brać udział w pracach nad ewentualną aktualizacją dokumentu (będą mogli zainicjować aktualizację i/lub brać udział w konsultacjach społecznych

projektu aktualizowanego dokumentu). Przy okazji realizacji projektów strategicznych, na etapie projektowym, organizowane będą spotkania z mieszkańcami. Mieszkańcy będą informowani o etapach realizacji projektów strategicznych, dodatkowo publikowane do publicznej wiadomości będą raporty z monitoringu Strategii.

Na etapie konsultacji społecznych oraz wypracowywania założeń Strategii, kluczową rolę w procesie decyzyjnym pełnił Komitet Sterujący, w którego skład wchodziły organy wykonawcze gmin z obszaru Partnerstwa Turystyczne Bieszczady. Komitet Sterujący jako organ programowo-opiniotwórczy reprezentujący Partnerstwo dokonywał analiz, opiniował i zatwierdzał dokumenty niezbędne w procesie przygotowania Strategii, projekty zawarte w Strategii oraz wprowadzane do Strategii zmiany, a następnie przedstawiał projekt dokumentu do zatwierdzenia przez organy uchwałodawcze. Działania te miały na celu zapewnienie zgodności dokumentu z ustalonymi priorytetami rozwojowymi oraz oczekiwaniami wszystkich zaangażowanych podmiotów. Decyzje Komitetu Sterującego stanowiły istotny etap formalny, potwierdzający gotowość Strategii do dalszego procedowania oraz przyjęcia przez właściwe organy uchwałodawcze.

6.3. Podsumowanie strategicznej oceny oddziaływania na środowisko – wpływ działań na środowisko i udział podmiotów działających na rzecz ochrony środowiska w opracowaniu Strategii

Stosownie do art. 47 i art. 49 w związku z art. 57 ust. 1 pkt. 2 *Ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko* (Dz. U. z 2024 r. poz. 1112 z późn. zm.) organ opracowujący projekt Strategii zwrócił się w dniu 07.08.2025 r. do Regionalnego Dyrektora Ochrony Środowiska w Rzeszowie (RDOŚ) z wnioskiem o podjęcie decyzji umożliwiającej uzgodnienie braku konieczności przeprowadzenia strategicznej oceny oddziaływania na środowisko dla projektu dokumentu pn. *Strategia Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030*.

W przypadku, gdy realizacja postanowień Strategii Rozwoju Ponadlokalnego lub jej zmiana nie spowoduje znaczącego oddziaływania na środowisko, można uzgodnić brak konieczności przeprowadzenia strategicznej oceny oddziaływania na środowisko (art. 47 ust. 3). Wymaga wcześniejszego uzgodnienia z właściwym organem ochrony środowiska, o którym mowa w art. 57 ww. ustawy. Uzgodnienie braku konieczności przeprowadzenia strategicznej oceny oddziaływania na środowisko wymaga uzasadnienia, którego zakres określony został w art. 49 ww. ustawy. Szczegółowe uzasadnienie pozwala na zidentyfikowanie ewentualnych zagrożeń oraz na ocenę, iż realizacja postanowień dokumentu nie spowoduje znaczącego oddziaływania na środowisko. Opracowanie uzasadnienia stanowi etap diagnozy wpływu opracowywanego dokumentu na prawnie chronione komponenty środowiska naturalnego i pozwala dostosować niezbędne do zastosowania narzędzia ich ochrony do skali poruszanej w nim problematyki.

Do wniosków do RDOŚ załączono, zgodnie z art. 49 *Ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko* uzasadnienie braku konieczności

przeprowadzenia strategicznej oceny oddziaływania na środowisko dla projektu Strategii. W uzasadnieniu tym wskazano stopień, w jakim dokument ustala ramy dla późniejszej realizacji przedsięwzięć w odniesieniu do usytuowania, rodzaju i skali tych przedsięwzięć, opisano powiązania z działaniami przewidzianymi w innych dokumentach, a także przydatność w uwzględnieniu aspektów środowiskowych, w szczególności w celu wspierania zrównoważonego rozwoju oraz we wdrażaniu prawa wspólnotowego w dziedzinie ochrony środowiska, wskazano również powiązania z problemami dotyczącymi ochrony środowiska.

W dniu 11 sierpnia 2025 r. do Urzędu Gminy Cisna wpłynęło pismo znak WOOS.410.1.34.2025.AP.2 od Regionalnego Dyrektora Ochrony Środowiska w Rzeszowie w którym działając w trybie art. 47, art. 49 i art. 57 ust. 1 pkt 2 *Ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko* (Dz. U. z 2024 r. poz. 1112 z późn. zm.) stwierdzono, iż realizacja postanowień tego dokumentu nie spowoduje znaczącego oddziaływania na środowisko, w związku z powyższym nie zachodzi potrzeba przeprowadzenia strategicznej oceny oddziaływania na środowisko dla *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030*.

Spis tabel

Tabela 1 Schemat analizy SWOT	43
Tabela 2 Analiza SWOT	44
Tabela 3 Drzewo problemów	53
Tabela 4 Drzewo celów	54
Tabela 5 Plan operacyjny	58
Tabela 6 Matryca logiczna powiązania celów operacyjnych ze zdiagnozowanymi problemami, potrzebami i/lub potencjałami obszaru oraz założeniami wojewódzkiej strategii rozwoju	64
Tabela 7 Lista projektów planowanych do ubiegania się o dofinansowanie w ramach Instrumentu IIT w FEP 2021–2027, Priorytet 6, cel szczegółowy 5(ii)	71
Tabela 8 Projekt strategiczne komplementarne.....	83
Tabela 9 Możliwe źródła finansowania projektów strategicznych i działań w ramach <i>Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030</i>	88
Tabela 10 Generalna, przewidywana kwota wydatków na realizację Strategii, w ramach poszczególnych celów strategicznych i operacyjnych	92
Tabela 11 Generalna, przewidywana kwota wydatków na realizację projektów finansowanych w trybie konkurencyjnym z instrumentu IIT.....	93
Tabela 12 Wykaz powiązań celów Strategii Rozwoju z wybranymi dokumentami strategicznymi i planistycznymi wyższego rzędu na szczeblu regionalnym	94
Tabela 13 Wskaźniki oddziaływania rozwoju Partnerstwa Turystyczne Bieszczady.....	172
Tabela 14 Wskaźniki rezultatu do osiągnięcia w wyniku realizacji założeń Strategii IIT	174
Tabela 15 Wskaźniki rezultatu do osiągnięcia w wyniku realizacji Strategii.....	175
Tabela 16 Wskaźniki produktu do osiągnięcia w wyniku realizacji Strategii IIT	176
Tabela 17 Wskaźniki produktu do osiągnięcia w wyniku realizacji Strategii	177
Tabela 18 Dokumenty na poziomie lokalnym – ocena aktualności i spójności w kontekście zapisów Strategii	180

Spis map

Mapa 1 Główna sieć komunikacyjna na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	111
Mapa 2 Średni czas dojazdu do wybranych ośrodków miejskich z Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	112
Mapa 3 Formy ochrony przyrody na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	115
Mapa 4 Partnerstwo Turystyczne Bieszczady – uwarunkowania: zasoby złóż kopalin strategicznych oraz ważnych w kontekście zabezpieczenia regionalnych potrzeb surowcowych – złoża surowców energetycznych przewidziane do ochrony	118
Mapa 5 Partnerstwa Turystyczne Bieszczady – uwarunkowania, budowa geologiczna	119
Mapa 6 Partnerstwo Turystyczne Bieszczady – uwarunkowania: sieć osadnicza, sieć komunikacyjna, pokrycie terenu, sieć wodna, wybrane elementy dziedzictwa kulturowego i historycznego	121
Mapa 7 Partnerstwo Turystyczne Bieszczady – uwarunkowania, położenie gminy względem JCWPd i obszarów zagrożenia powodziowego	123
Mapa 8 Budowle piętrzące na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	124

Mapa 9 Fragment mapy <i>Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego – Perspektywa 2030</i> – gospodarka odpadami, wodno-ściekowa i ochrona wód.....	126
Mapa 10 Partnerstwo Turystyczne Bieszczady – uwarunkowania: demografia i wybrane usługi społeczne	134
Mapa 11 Fragment mapy <i>Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego</i> – struktura funkcjonalno-przestrzenna.....	135
Mapa 12 Fragment mapy <i>Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego</i> – komunikacja i infrastruktura techniczna	137
Mapa 13 Model struktury przestrzenno-funkcjonalnej Partnerstwa Turystyczne Bieszczady.....	138
Mapa 14 Przebieg korytarza szlaków rowerowych planowanych do realizacji w ramach działania FEPK.06.02 Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich i małych miast na tle istniejących i komplementarnych szlaków rowerowych.....	140
Mapa 15 Granice obszaru LGD „Zielone Bieszczady”.....	156
Mapa 16 Granice obszaru LGD Nasze Bieszczady.....	157
Mapa 17 Granice wyznaczonych Obszarów Strategicznej Interwencji na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	163

Spis rysunków

Rysunek 1 Legenda do treści mapy: Struktura funkcjonalno-przestrzenna	136
Rysunek 2 Legenda do treści mapy: Model struktury przestrzenno-funkcjonalnej Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	139
Rysunek 3 Obszary zagrożone trwałą marginalizacją.....	141
Rysunek 4 Terytorialny zasięg OSI Wschodnia Polska.....	142
Rysunek 5 Obszary zagrożone trwałą marginalizacją – poziom regionalny.....	144
Rysunek 6 Obszar objęty Programem Strategicznego Rozwoju Bieszczad.....	146
Rysunek 7 Obszar objęty Programem Strategicznym „Błękitny San”.....	147
Rysunek 8 Obszary wiejskie województwa podkarpackiego.....	148
Rysunek 9 Obszary funkcjonalne o znaczeniu ponadregionalnym.....	150
Rysunek 10 Przygraniczny obszar funkcjonalny na zewnętrznej granicy UE z Ukrainą.....	153
Rysunek 11 Obszary funkcjonalne o znaczeniu regionalnym	154
Rysunek 12 Legenda do treści mapy: Granice wyznaczonych Obszarów Strategicznej Interwencji na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	164

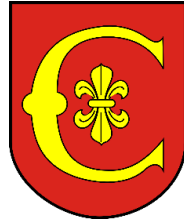
Spis schematów

Schemat 1 Programowanie rozwoju.....	55
Schemat 2 Instytucjonalna struktura systemu wdrażania, monitorowania, ewaluacji i aktualizacji <i>Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030</i>	167
Schemat 3 Logika powiązań głównych założeń dokumentu ze wskaźnikami osiągnięcia oczekiwanych rezultatów	169

Spis załączników

Załącznik 1. *Ewaluacja ex ante*

Załącznik 2. *Diagnoza sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej Partnerstwa Turystyczne Bieszczady*

*Diagnoza sytuacji społecznej,
gospodarczej i przestrzennej
Partnerstwa Turystyczne Bieszczady*

Wrzesień 2025

Opracowano przy współpracy samorządów:
Gminy Baligród, Gminy Cisna, Gminy Komańcza, Gminy Olszanica, Gminy Solina,
mieszkańców i innych interesariuszy z firmą InicjatywaLokalna.pl sp. z o.o.

Spis treści

Wstęp	4
1. Metodyka opracowania Diagnozy	5
2. Uwarunkowania wynikające z położenia geograficznego – dostępność komunikacyjna i mobilność	7
3. Ludność, zachodzące procesy demograficzne i rozwój w wymiarze społecznym	11
4. Gospodarka i rynek pracy	28
5. Środowisko naturalne i infrastruktura	44
6. Kultura i dziedzictwo kulturowe	65
7. Sport, turystyka i rekreacja	74
8. Planowanie i zagospodarowanie przestrzenne	79
9. Bezpieczeństwo publiczne	84
10. Polityka społeczna	86
11. Edukacja i wychowanie	91
12. Kapitał społeczny	94
13. Finanse samorządowe	99
14. Turystyczny charakter obszaru	110
15. Podsumowanie i wnioski z Diagnozy	118
15.1 Analiza SWOT	118
15.2 Ogólny wskaźnik rozwoju gmin	121
15.3 Wyniki badań ankietowych	131
15.4 Wnioski	132
Spis map	135
Spis rysunków	136
Spis tabel	137
Spis wykresów	139

Wstęp

Wyzwania związane z perspektywą finansową Unii Europejskiej na lata 2021–2027 oraz wejściem w życie przepisów wprowadzonych *Ustawą z dnia 15 lipca 2020 r. o zmianie ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju oraz niektórych innych ustaw* (Dz. U. z 2020 r. poz. 1378 z późn. zm.), powodują konieczność opracowania przez jednostki samorządu terytorialnego strategii rozwoju zintegrowanych z nowymi przepisami. Opracowanie strategii jest niezbędne w celu ukierunkowania i zabezpieczenia ciągłości polityki rozwoju poszczególnych gmin współtworzących Partnerstwo Turystyczne Bieszczady oraz stanowi kluczowy instrument pozyskiwania środków zewnętrznych na realizację planowanych zadań.

Przedstawiona Diagnoza stanowi punkt wyjścia oraz bazę do opracowania *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030*.

Partnerstwo Turystyczne Bieszczady tworzy pięć gmin wiejskich – cztery z powiatu leskiego: Baligród, Cisna, Olszanica, Solina i jedna z powiatu sanockiego – Komańcza. Gminy Partnerstwa położone są na południowo-wschodnim krańcu województwa podkarpackiego. Przedstawiciele jednostek samorządowych tworzących Partnerstwo, dążąc do trwałego, zrównoważonego i efektywnego rozwoju samorządów i uznając, że współpraca regionalna jest nieodzownym czynnikiem efektywnego kulturalnego, społecznego i ekonomicznego rozwoju społeczności lokalnych, a jednocześnie mając na celu jak najlepsze wykorzystanie endogenicznych własnych potencjałów, zadeklarowali wolę współpracy w zakresie przygotowania i realizacji *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030*. W tym celu zawarli *Porozumienie określające zasady współpracy jednostek samorządu terytorialnego w celu przygotowania i realizacji Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030* (Dz. Urz. Woj. Podkarpackiego, poz. 2686). Partnerzy Porozumienia powierzyli Gminie Cisna pełnienie funkcji Lidera.

Niniejsze opracowanie jest efektem gromadzenia i analizy danych na temat gmin wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady i ich otoczenia. Celem Diagnozy jest identyfikacja najważniejszych wewnętrznych i zewnętrznych uwarunkowań rozwoju gmin, a także nazwanie głównych barier i szans wynikających ze zidentyfikowanych uwarunkowań. Przedstawiono potencjały gmin i obszaru jako całości, nawiązując do dostępnych zasobów oraz lokalnej specyfiki, w tym zróżnicowania terytorialnego.

Przeprowadzona analiza danych statystycznych dla gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady oraz porównanie ich do danych dla obszarów podobnych, województwa i kraju, dają możliwość zobrazowania obecnej sytuacji obszaru oraz określenia kierunków rozwoju.

1. Metodyka opracowania Diagnozy

W niniejszej Diagnozie zostały zgromadzone i poddane analizie ilościowej i jakościowej dane odnoszące się do obszaru Partnerstwa Turystyczne Bieszczady, tj. gminy wiejskiej Komańcza z powiatu sanockiego i gmin wiejskich z powiatu leskiego: Baligród, Cisna, Olszanica i Solina, jak też ich otoczenia zewnętrznego. Na podstawie niniejszego opracowania możliwa stała się identyfikacja wewnętrznych i zewnętrznych uwarunkowań rozwoju obszaru Partnerstwa. Dane wykorzystane w Diagnozie służą głównie ocenie obecnej sytuacji, wyznaczeniu mocnych i słabych stron Partnerstwa, a także jego potencjałów i problemów, co z kolei jest podstawą do sformułowania celów i wyznaczenia najważniejszych kierunków rozwoju.

W ramach przeprowadzanej diagnozy obszaru wykorzystano metody analityczne i badawcze polegające m.in. na analizie *desk research*, analizie tekstów i dokumentów programowych, analizie dokumentów prawnych, analizie danych Głównego Urzędu Statystycznego (GUS), danych publikowanych przez Monitor Rozwoju Lokalnego Związku Miast Polskich, spotkania informacyjno-konsultacyjne w trybie stacjonarnym i warsztaty tematyczne, badanie ankietowe, dyskusje panelowe.

W związku z powyższym opracowanie przedstawia dane ilościowe w poszczególnych dziedzinach badawczych, uwzględniających:

- możliwie najbardziej aktualne dane statystyczne, w ramach prowadzonej statystyki GUS dla gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady, województwa podkarpackiego, Polski oraz Obszarów Strategicznej Interwencji (OSI) o podobnym charakterze. Do porównania wybrano obszary z województwa podkarpackiego: Miejski Obszar Funkcjonalny Sanok-Lesko, który znajduje się w najbliższym sąsiedztwie, a dodatkowo skupia się wokół ośrodków powiatowych (powiat sanocki, powiat leski), z którymi Partnerstwo ma relacje wiążące (przepływ osób, dóbr, kapitału), a także Partnerstwo Roztocze (powiat lubaczowski), które podobnie jak Partnerstwo Turystyczne Bieszczady jest obszarem cennym przyrodniczo, pełniącym funkcje turystyczne;
- treści udostępniane na oficjalnych stronach internetowych instytucji i podmiotów cytowanych w Diagnozie;
- dane pozyskane z samorządów gminnych oraz jednostek im podległych;
- zapisy wybranych dokumentów planistycznych, programowych, badań, ewaluacji i innych: Polski, województwa podkarpackiego oraz poszczególnych gmin;
- wyniki istniejących i opublikowanych raportów oraz opracowań eksperckich przytaczane w Diagnozie.

Narzędziem pozwalającym na analizę sytuacji rozwojowej obszaru był Monitor Rozwoju Lokalnego (MRL), który został przygotowany w ramach Systemu Analiz Samorządowych przez Związek Miast Polskich w ramach projektu finansowanego z Programu Operacyjnego Pomoc Techniczna 2014–2020 – pozwala on na syntetyczną ocenę potencjału społeczno-ekonomicznego wybranej gminy w czasie i w relacji do innych gmin o podobnej funkcji w strukturze osiedleńczej kraju. Nie jest to ocena w kategoriach bezwzględnych – a zawsze w porównaniu z tym, co dzieje się w jednostkach samorządu terytorialnego, stanowiących grupę porównawczą. Nie jest to również ocena w sensie formalnym, ale punkt wyjścia do analizy. Tym samym jest to wsparcie władz i mieszkańców w przygotowaniu

decyzji, przede wszystkim o charakterze strategicznym¹. Narzędzie to jest jednym z wielu wykorzystanych na potrzeby niniejszej Diagnozy.

W celu przygotowania Monitora Rozwoju Lokalnego, jego twórcy poddali analizie wiele aspektów decydujących o rozwoju jednostki samorządu terytorialnego. Zgodnie z teorią zrównoważonego rozwoju wyodrębniono trzy wymiary tegoż rozwoju: gospodarczy, społeczny i środowiskowo-przestrzenny. Następnie w ramach każdego z wymiarów wyodrębniono od 3 do 5 obszarów analizy, charakteryzujących główne sfery funkcjonowania gminy. Tych obszarów łącznie wyodrębniono 12. Obszary podzielone są na podobszary (od 2 do 5) – jest ich łącznie 48. Podobszary charakteryzowane są przez wybrane wskaźniki. W sumie w Monitorze Rozwoju Lokalnego poddano analizie 152 wskaźniki pochodzące ze statystyki publicznej. W niniejszym opracowaniu zaprezentowano kilka z nich.

Wszystkie gminy wiejskie z powiatu leskiego zostały zakwalifikowane w statystykach MRL do grupy porównawczej *G4 Gminy wiejskie o rozwiniętych funkcjach pozarolniczych* – w grupie tej znajduje się 130 gmin. Natomiast Gmina Komańcza została zakwalifikowana do grupy porównawczej *J4 Gminy wiejskie ekstensywnie zagospodarowane (funkcje leśne, ochrony przyrody)*, w której znajduje się 177 gmin.

Dla lepszego zobrazowania sytuacji obszaru, dokonano porównania danych Partnerstwa Turystyczne Bieszczady z danymi dla obszarów podobnych (Partnerstwo Roztocze, MOF Sanok-Lesko) oraz województwa podkarpackiego i Polski. W skład Partnerstwa Roztocze wchodzi podkarpackie gminy miejsko-wiejskie Narol i Cieszanów, gminy wiejskie Horyniec-Zdrój i Lubaczów oraz gmina miejska Lubaczów. Natomiast MOF Sanok-Lubaczów stanowią podkarpackie gminy miejsko-wiejskie Lesko i Zagórz, gmina wiejska Sanok oraz gmina miejska Sanok. Obszary te wybrano do porównania ze względu na ich charakter, walory przyrodnicze i potencjał turystyczny.

¹ Strona internetowa Związku Miast Polskich, *miasta.pl*, inf. z dnia 27.05.2025 r.

2. Uwarunkowania wynikające z położenia geograficznego – dostępność komunikacyjna i mobilność

Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady leżą w południowo-wschodniej części województwa podkarpackiego (mapa 1). Rejonizacja fizycznogeograficzna Polski według Jerzego Kondrackiego, która ma na celu wydzielenie spójnych obszarów wynikających m.in. z ich położenia geograficznego, historii rozwoju, czy też wzajemnego powiązania poszczególnych elementów, przyporządkowuje teren Partnerstwa do obrębu megaregion Region Karpacki, prowincja Karpaty Wschodnie z Podkarpaciem Wschodnim, podprowincja Beskidy Wschodnie, makroregion Beskidy Lesiste i Beskidy Środkowe, które składają się z mezoregionów: Góry Sanocko-Turczańskie, Bieszczady Zachodnie oraz Beskid Niski².

Obszar obejmujący Partnerstwo Turystyczne Bieszczady zajmuje 1 112 km² i obejmuje 55 sołectw³. Największa powierzchniowo jest Gmina Komańcza, zaś najmniejsza – Gmina Olszanica.

- Gmina Komańcza: 388,77 km² (38 769 ha), 14 sołectw: Czystogarb, Dołżyca, Komańcza, Mików, Nowy Łupków, Radoszyce, Rzepedź nad Osławicą, Rzepedź wieś, Smolnik, Szczawne-Kulaszne, Turzańsk, Wisłok Wielki, Wola Michowa, Wysoczany⁴;
- Gmina Cisna: 288,69 km² (28 689 ha), 7 sołectw: Cisna, Kalnica, Przysłup, Smerek, Strzebowiska, Wetlina, Żubracze⁵;
- Gmina Solina: 185,00 km² (18 500 ha), 16 sołectw: Berezka, Bereźnica Wyżna, Bóbrka, Bukowiec, Górzanka, Myczkowce, Myczków, Polańczyk, Rajskie, Rybne, Solina, Terka, Werlas, Wola Matiaszowa, Wołkowyja, Zawóz⁶;
- Gmina Baligród: 158,00 km² (15 800 ha), 10 sołectw: Baligród, Cisowiec, Jabłonki, Kielczawa, Mchawa, Nowosiółki, Roztoki Dolne, Stężnica, Zahoczewie, Żerdenka⁷;
- Gmina Olszanica: 94,00 km² (9 402 ha), 8 sołectw: Olszanica, Orelec, Paszowa, Rudenka, Stefkowa, Uherce Mineralne, Wańkowa, Zwierzyń⁸.

Gminy Baligród, Cisna, Olszanica i Solina leżą w powiecie leskim, który usytuowany jest w całości w dorzeczu Górnej Wisły i charakteryzuje go bogactwo w zasoby wodne. Główną sieć rzeczną w powiecie tworzy rzeka San wraz z dopływami: Solinki, Hoczewki, Olszanki oraz gęstą siecią potoków górskich. Odrębną grupę stanowią zbiorniki zaporowe: Solina oraz Myczkowce. Z racji swoich walorów przyrodniczo-krajobrazowych i kulturowo-historycznych obszar Partnerstwa należy do jednych z najatrakcyjniejszych turystycznie regionów Polski. Pasma górskie i wyznaczone na nich szlaki turystyczne o różnym stopniu trudności, stwarzają wspaniałe warunki uprawiania turystyki pieszej, konnej, rowerowej, a zimą – narciarskiej.

² Zintegrowana Platforma Edukacyjna, serwis Ministerstwa Edukacji Narodowej, Regiony i krainy fizycznogeograficzne Polski, zpe.gov.pl/b/regiony-i-krainy-fizycznogeograficzne-polski/PtOT6O335, inf. z dnia 27.05.2025 r.

³ Statystyczne Vademecum Samorządowca, portal GUS, svs.stat.gov.pl

⁴ Strona internetowa Gminy Komańcza, komancza.pl

⁵ Strona internetowa Urzędu Gminy Cisna, gminacisna.pl

⁶ Strona internetowa Gminy Solina w Biuletynie Informacji Publicznej, bip.solina.regiony.pl

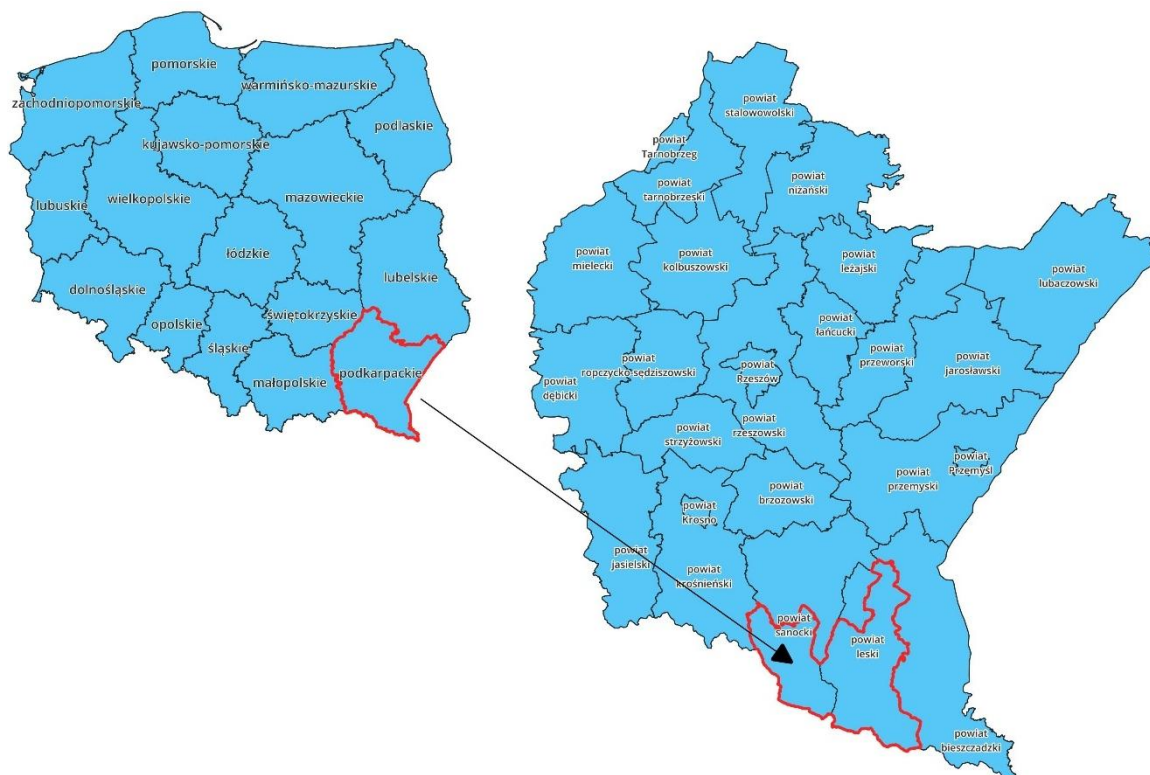
⁷ Strona internetowa Urzędu Gminy Baligród, baligrod.pl

⁸ Strona internetowa Gminy Olszanica, gminaolszanica.pl

Przez powiat przebiegają liczne szlaki spacerowe, ścieżki przyrodnicze oraz szlaki związane z historią i kulturą Bieszczad. Dobrze rozwinięta jest baza turystyczno-sportowa⁹. Natomiast Gmina Komańcza leży w powiecie sanockim, w dolinie Osławy i Osławicy, na granicy Bieszczadów i Beskidu Niskiego. Na jej terenie leży m.in. dzikie i owiane licznymi legendami pasmo Chryszczatej. W Gminie Komańcza żyje jedyna w Bieszczadach zwarta grupa ludności autochtonicznej, która częściowo uniknęła przesiedleń lat 1945–1947. Łemkowie osławiacy kultywują bogate tradycje oryginalnej kultury duchowej górali wschodnio-beskidzkich¹⁰.

Na mapie 1 przedstawiono położenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na tle województwa podkarpackiego.

Mapa 1 Położenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na tle Polski i województwa podkarpackiego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych państwowego rejestru granic i powierzchni jednostek podziałów terytorialnych kraju – PRG, z wykorzystaniem programu QGIS 3.16.6 – Hannover

Na mapie 2 przedstawiono sieć komunikacyjną na obszarze Partnerstwa Turystyczne Bieszczady, która uwzględnia przebieg drogi krajowej, dróg wojewódzkich i powiatowych, a także przebieg dróg kolejowych. Przez Partnerstwo przebiega droga krajowa nr 84 Sanok – Olszanica – granica państwa (Ukraina) oraz drogi wojewódzkie: nr 892 Zagórz – Komańcza – Radoszyce – granica państwa (Słowacja), nr 893 Lesko – Baligród – Cisna, nr 894 Hoczew – Polańczyk – Czarna Góra, nr 895 Uherce Mineralne – Solina – Myczków oraz nr 897 Tylawa – Komańcza – Cisna – granica państwa (Ukraina). W Gminie Cisna znajduje się przejście graniczne ze Słowacją: Radoszyce – Palota. Przez teren Partnerstwa przebiegają dwie linie

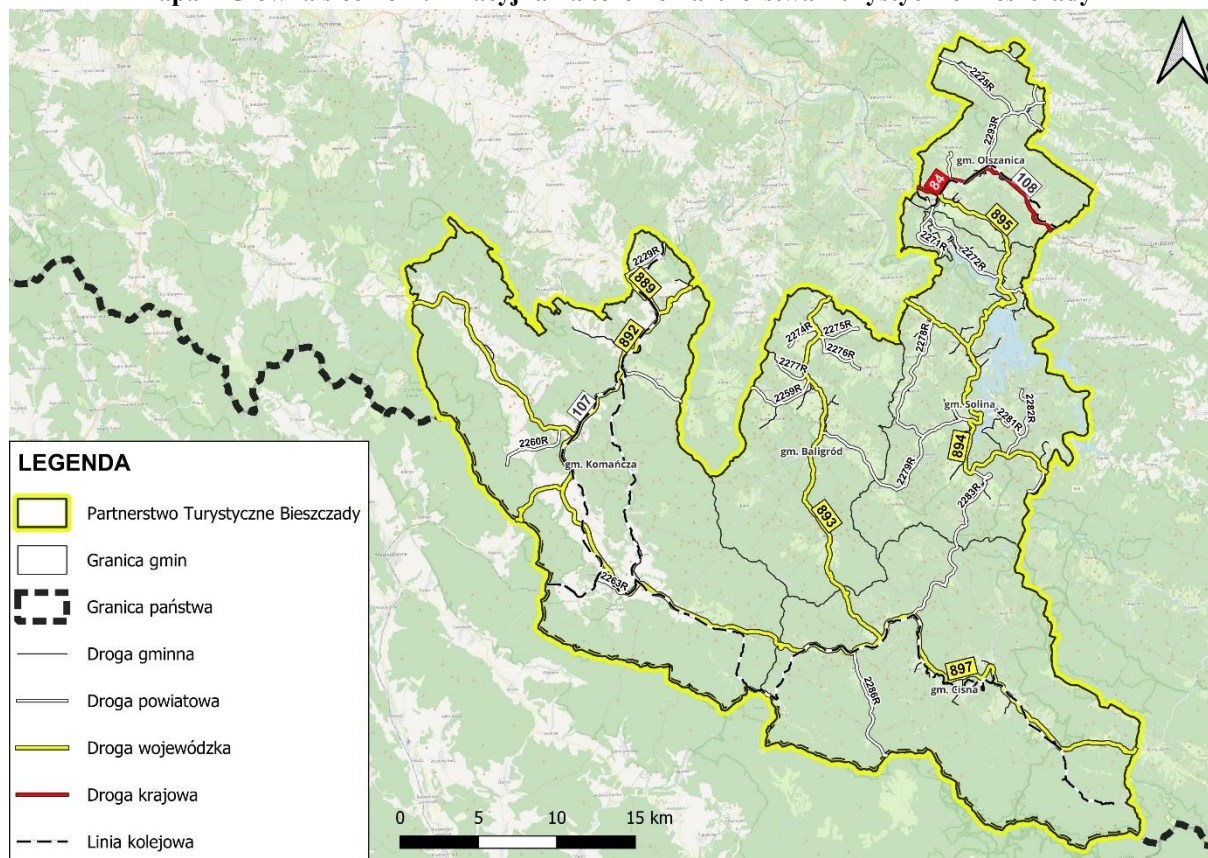
⁹ Plan rozwoju gospodarki wodą na terenach wiejskich na lata 2023–2026, Powiat leski, Lokalne Partnerstwo na rzecz Wody, 2022.

¹⁰ Strona internetowa Powiatu Sanockiego, powiat-sanok.pl/strona-3371-gminy_powiatu.html

kolejowe o znaczeniu lokalnym tj. linia kolejowa nr 107 Nowy Zagórz – Łupków – granica państwa (Słowacja) oraz nr 108 Stróże – Krościenko – granica państwa (Ukraina). Linia kolejowa nr 107 jest jednotorowa, niezelektryfikowana, w znacznej mierze przebiega przez teren Gminy Komańcza. Z kolei linia nr 108 jest jednotorowa i częściowo zelektryfikowana, przebiega przez teren Gminy Olszanica¹¹.

Na mapie 3 przedstawiono średni czas dojazdu z obszaru Partnerstwa do wybranych najbliższych ośrodków miejskich. Najszybciej dojedziemy do Ustrzyk Dolnych i Sanoka (30 min – 1 godz.), a także do Krosna (1–1,5 godz.). Dojazd do Jasła i Przemyśla zajmuje 1,5–2 godz., do stolicy województwa – Rzeszowa – 2 godz., do Nowego Sącza i Dębicy 2–2,5 godz., a do Mielca (Specjalna Strefa Ekonomiczna „Euro-Park” Mielec) – 2,5–3 godz. Stalowa Wola (ośrodek przemysłowy skoncentrowany wokół przemysłu zbrojeniowego, odlewniczego, stalowego, maszynowego, aluminiowego i metalowego) oddalona jest o 3 godz. jazdy autem, podobnie Tarnobrzeg (Tarnobrzaska Specjalna Strefa Ekonomiczna „Euro-Park Wisłosan”), natomiast dojazd do Krakowa zajmie 3,5–4 godz.

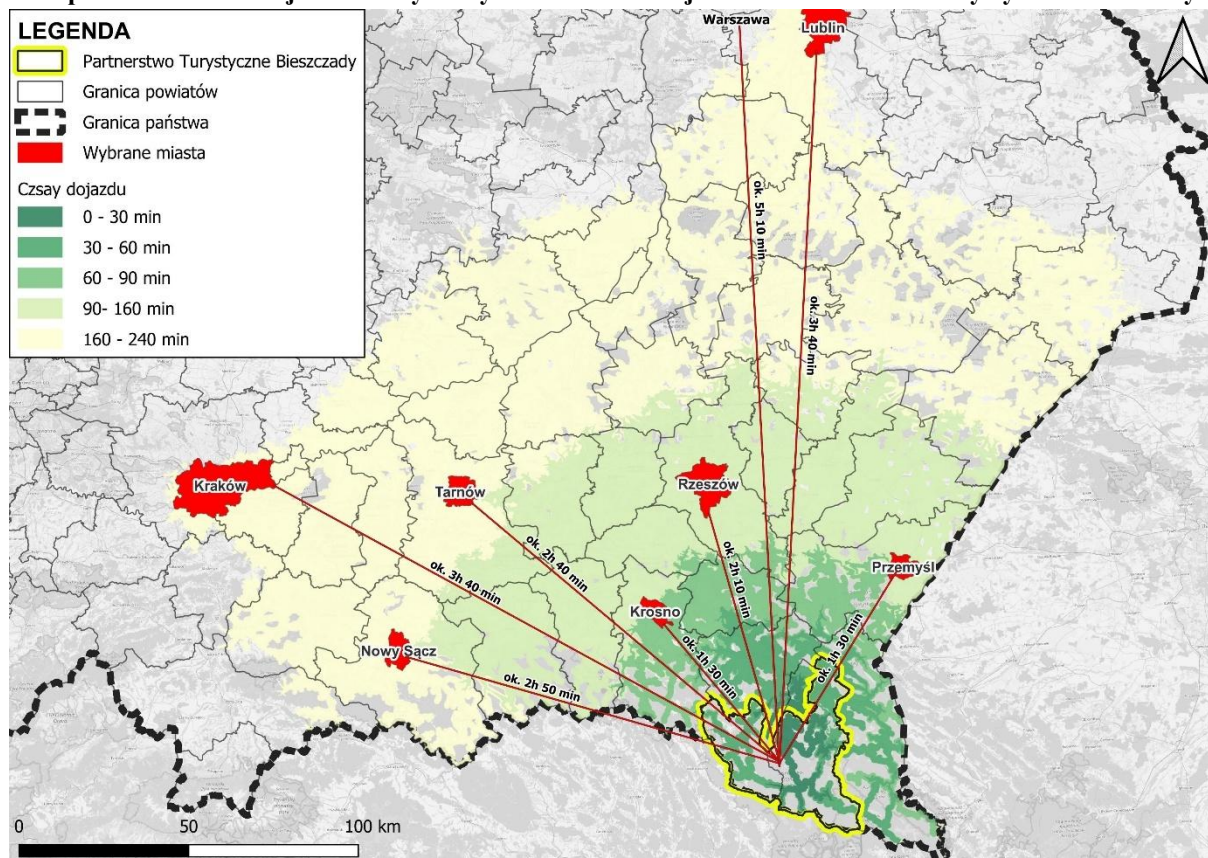
Mapa 2 Główna sieć komunikacyjna na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady

Źródło: Opracowanie własne z wykorzystaniem programu QGIS 3.16.6 – Hannover

¹¹ Atlas Kolejowy Polski, Czech, Słowacji i Podkarpackiej Rusi, atlaskolejowy.net

Mapa 3 Średni czas dojazdu do wybranych ośrodków miejskich z Partnerstwa Turystyczne Bieszczady

Źródło: Opracowanie własne z wykorzystaniem programu QGIS 3.16.6 – Hannover

Na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady istnieje sprawna komunikacja autobusowa, w tym busy, ułatwiająca turystom przemieszczanie się po obszarze Bieszczad. Prywatni przewoźnicy oferują transport do szlaków turystycznych, dworców itp. Funkcjonuje również Bieszczadzki Związek Komunikacyjny w Ustrzykach Dolnych, którego członkami są wszystkie gminy Partnerstwa.

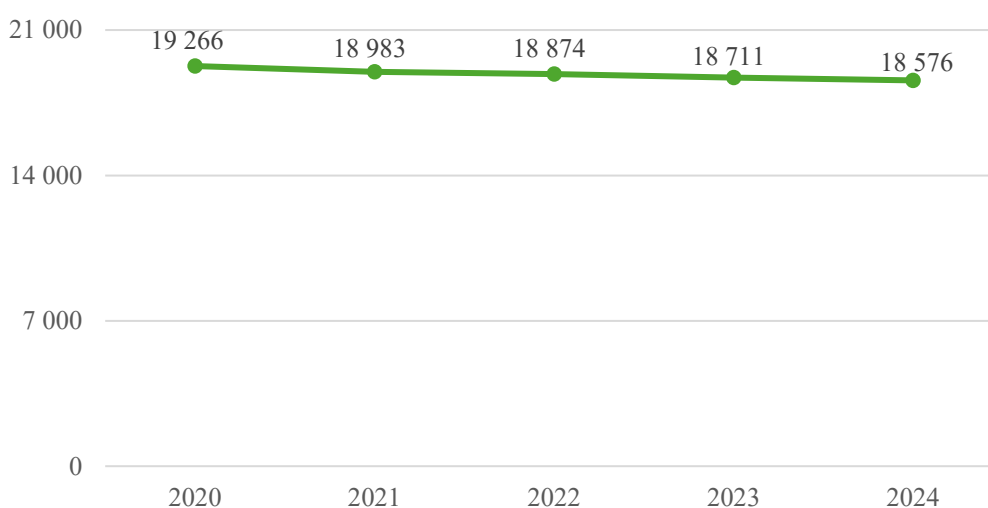
30 kwietnia 2022 uruchomiono bezpośrednie połączenia z Sanoka do Ustrzyk Górnych i Wołosatego (przez Lesko, Ustrzyki Dolne), dzięki czemu aż 6 gmin uzyskało połączenie z Sanokiem w dni wolne od pracy. W lipcu 2022 Bieszczadzki Związek Komunikacyjny uruchomił linie z Sanoka i Ustrzyk Dolnych do Polańczyka i Soliny. Połączenia nad Jezioro Solińskie zsynchronizowano z nową kolejką gondolową PKL w Solinie. Uruchomiono także połączenia w godzinach wieczornych. Obecnie Bieszczadzki Związek Komunikacyjny obsługuje 25 linii autobusowych i dociera do najdalej położonych miejscowości w Bieszczadach, a tym samym realizuje zadania statutowe, mające na celu przeciwdziałanie wykluczeniu komunikacyjnym, mieszkających tam społeczności.

3. Ludność, zachodzące procesy demograficzne i rozwój w wymiarze społecznym

Z danych GUS wynika, iż liczba osób zamieszkujących obszar Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r. wynosiła 18 576, z czego mężczyźni stanowili 9 249 osób, a kobiety 9 327. Gęstość zaludnienia w obszarze Partnerstwa w 2024 r. wynosiła 17 os./km² – najwyższą gęstość zaludnienia odnotowano w Gminie Olszanica – 49 os./km², zaś najniższą w Gminie Cisna: 6 os./km², podczas gdy gęstość zaludnienia w Polsce wynosi 119 os./km², a w województwie podkarpackim 116 os./km².

Liczba ludności na obszarze Partnerstwa Turystyczne Bieszczady spada z roku na rok, w latach 2020–2024 zmniejszyła się o 690 osób, co stanowi spadek w stosunku do 2020 r. o 3,6% liczby osób ogółem, podczas gdy dla Polski i województwa spadek wyniósł 1,6%. Oznacza to, że spadek ludności w Partnerstwie Turystyczne Bieszczady jest szybszy niż w Polsce oraz w województwie podkarpackim. W MOF Sanok-Lesko spadek liczby ludności (-3,2%) następował wolniej niż na terenie Partnerstwa, natomiast w Partnerstwie Roztocze był taki sam (3,6%), więc Partnerstwo Turystyczne Bieszczady nie wyróżnia się w tym aspekcie wśród obszarów podobnych. Na wykresie 1 przedstawiony został trend zmiany liczby ludności w Partnerstwie Turystyczne Bieszczady w latach 2020–2024. Natomiast w tabeli 1 przedstawiono liczbę ludności ogółem w gminach wchodzących w skład Partnerstwa w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w latach 2020–2024.

Wykres 1 Liczba ludności ogółem w Partnerstwie Turystyczne Bieszczady w latach 2020–2024

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS

Tabela 1 Liczba ludności ogółem gmin wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w latach 2020–2024

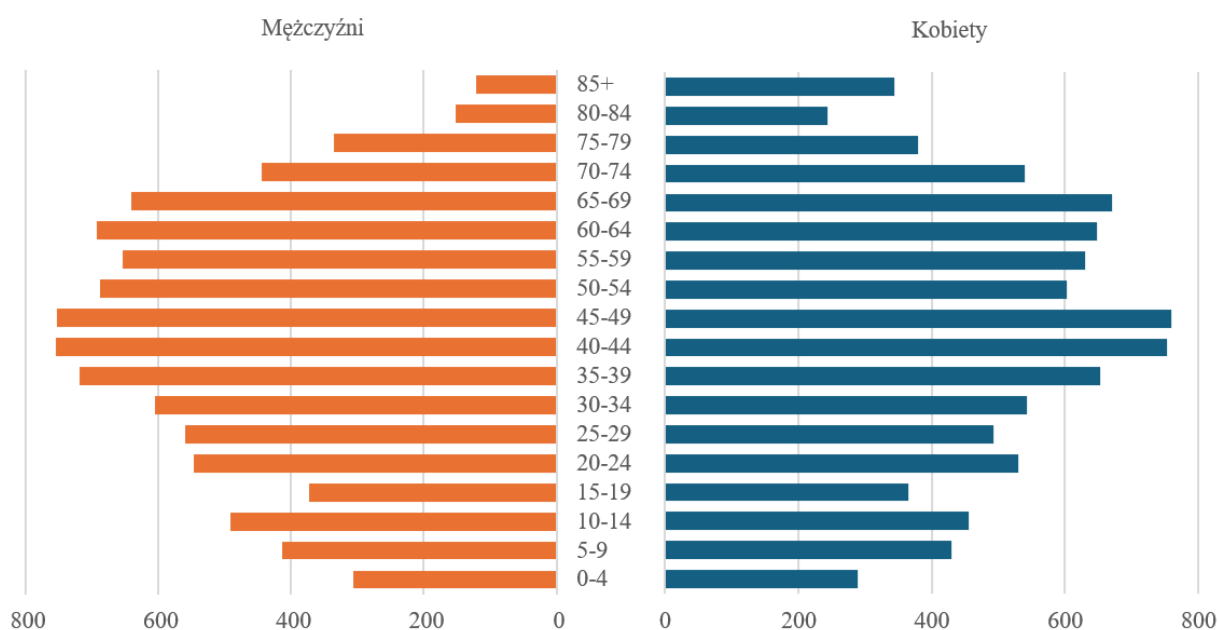
Jednostka terytorialna	Ludność ogółem					2020–2024 zmiana liczby ludności %
	2020	2021	2022	2023	2024	
Gmina Komańcza	4 333	4 233	4 195	4 119	4 053	↓6,5
Gmina Baligród	3 083	3 069	3 055	3 043	3 051	↓1,0
Gmina Cisna	1 710	1 689	1 697	1 689	1 689	↓1,2
Gmina Olszanica	4 815	4 740	4 690	4 661	4 618	↓4,1
Gmina Solina	5 325	5 252	5 237	5 199	5 165	↓3,0
Partnerstwo Turystyczne Bieszczady	19 266	18 983	18 874	18 711	18 576	↓3,6
Partnerstwo Roztocze	39 864	39 464	39 131	38 842	38 437	↓3,6
MOF Sanok-Lesko	77 734	76 970	76 403	75 926	75 209	↓3,2
województwo podkarpackie	2 096 166	2 085 932	2 079 098	2 071 676	2 062 997	↓1,6
Polska	38 088 564	37 907 704	37 766 327	37 636 508	37 489 087	↓1,6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS

Z przedstawionych danych wynika, że w latach 2020–2024 liczba ludności na obszarze wszystkich prezentowanych gmin systematycznie malała, co jest tożsame z tendencją panującą zarówno w województwie podkarpackim, jak i w Polsce. Największy spadek liczby ludności miał miejsce w Gminie Komańcza – o 6,5% w 2024 r. w porównaniu do 2020 r. Natomiast najmniejszą zmianę liczby ludności zanotowano w gminach Baligród (spadek o 1,0%) i Cisna (spadek o 1,2%) – była korzystniejsza niż w kraju i województwie podkarpackim (spadek o 1,6%).

Jak wynika z danych GUS, w 2024 r. w gminach Partnerstwa mieszkało więcej kobiet (9 327) niż mężczyzn (9 249), przy czym większość ludności w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym (0–64 lata) stanowili mężczyźni. Występująca znaczna nadwyżka kobiet nad mężczyznami w wieku powyżej 70. roku życia jest spowodowana wyższą średnią długością życia kobiet, ponieważ mężczyźni częściej zapadają na choroby cywilizacyjne, układu krążenia i statystycznie częściej ulegają wypadkom. Na wykresie 2 przedstawiona została struktura ludności według poszczególnych grup wiekowych oraz płci, tzw. *piramida wieku i płci* dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady.

Wykres 2 Piramida wieku i płci dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r.

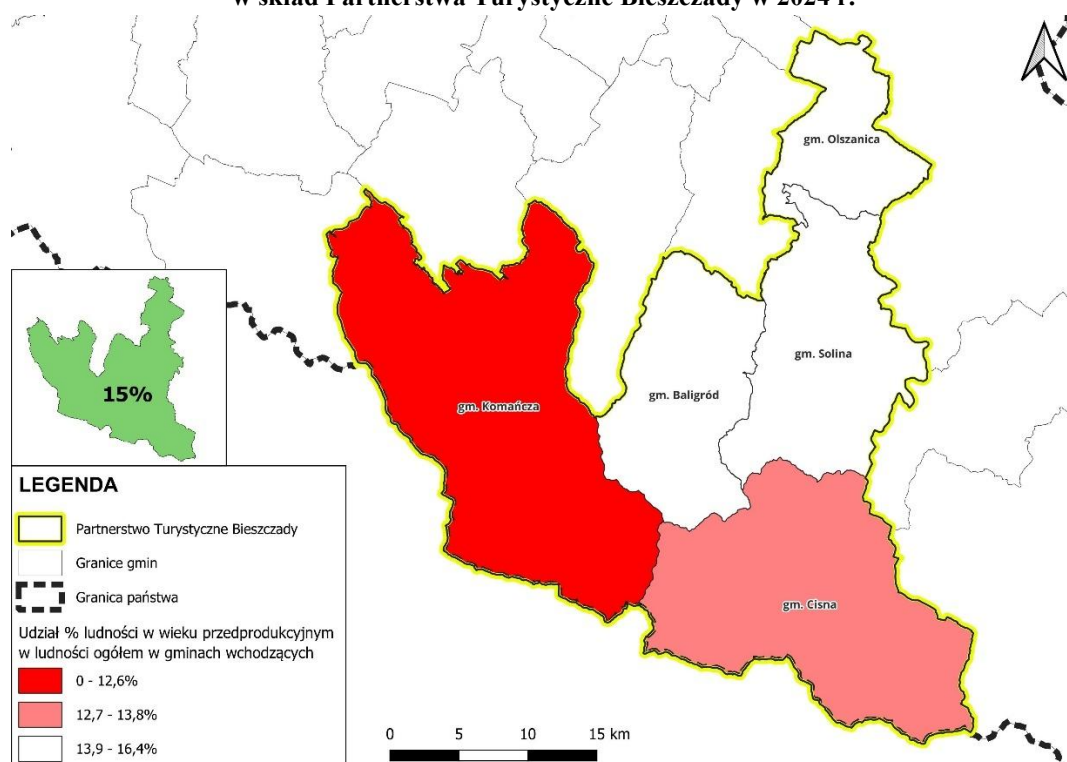

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS

Według danych GUS w 2024 r. najniższy udział osób w wieku przedprodukcyjnym w ludności ogółem w Partnerstwie Turystyczne Bieszczady odnotowano w Gminie Komańcza (12,6%), natomiast najwyższy w Gminie Olszanica (16,4%). Średnia wartość wskaźnika (mapa 4) dla Partnerstwa wyniosła 15,0% i była niższa niż dla województwa podkarpackiego (18,3%) i Polski (18,0%). Najniższy udział osób w wieku produkcyjnym w ludności ogółem w 2024 r. odnotowano w Gminie Baligród (59,7%), zaś najwyższy w Gminie Cisna (64,1%). Średnia wartość tego wskaźnika (mapa 5) dla Partnerstwa wyniosła 60,7% i była wyższa niż dla województwa (58,9%) i Polski (58,2%). Natomiast najwyższy udział osób w wieku poprodukcyjnym na terenie Partnerstwa w 2024 r. występował w Gminie Komańcza (26,6%), zaś najniższy w Gminie Cisna (22,1%). Średnia wartość tego wskaźnika (mapa 6) dla Partnerstwa (24,3%) była wyższa niż dla Polski (23,8%) i województwa podkarpackiego (22,8%).

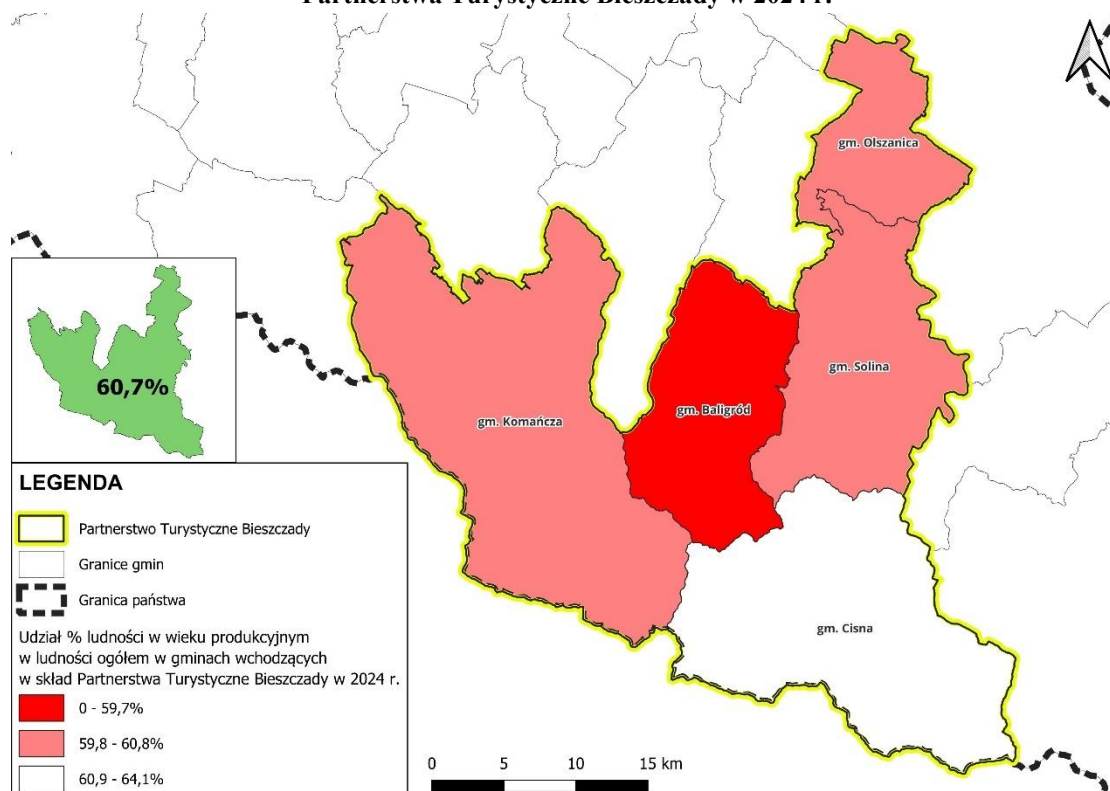
Dane przedstawione na mapach 4–6 wykazują niekorzystną strukturę % udziału ludności w wieku przedprodukcyjnym i poprodukcyjnym dla gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do województwa podkarpackiego i Polski. Dokonując analizy sytuacji wewnętrznej obszaru należy stwierdzić, że najstarsze społeczeństwo przy jednocześnie niewielkim udziale osób młodych występuje w Gminie Komańcza, a najmłodsze społeczeństwo przy stosunkowo niskim udziale osób starszych – w Gminie Olszanica.

Mapa 4 Udział % ludności w wieku przedprodukcyjnym w ludności ogółem w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r.

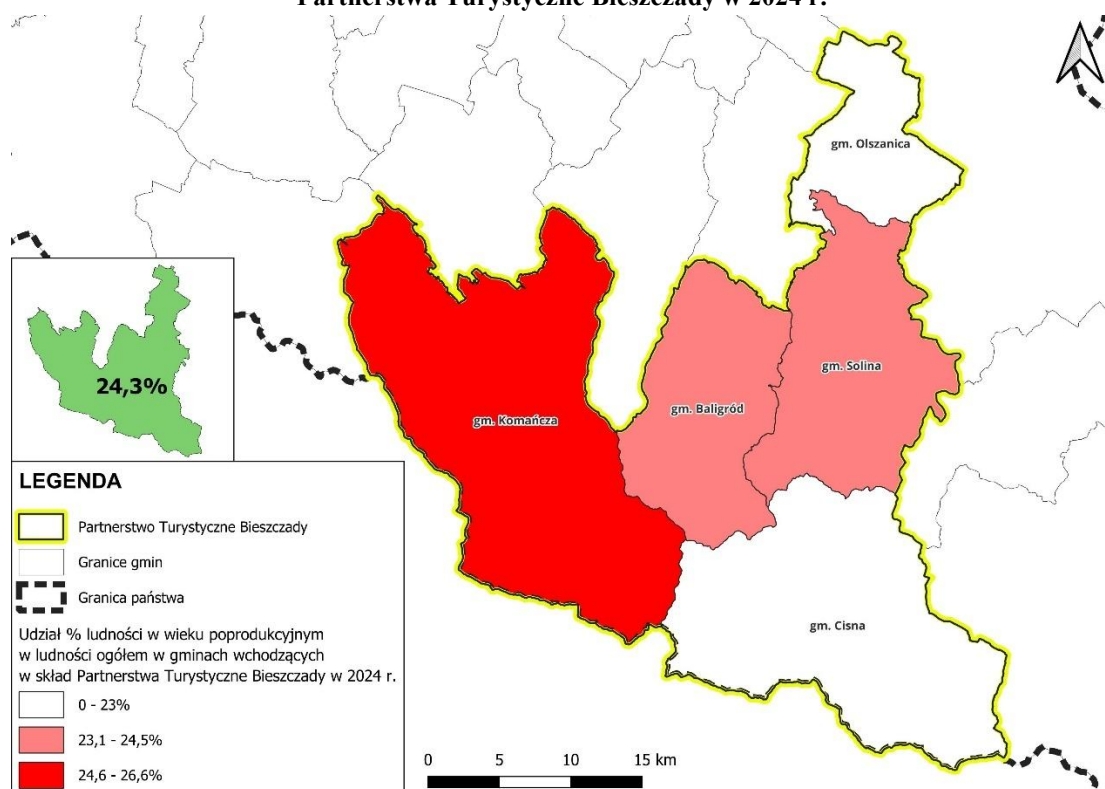
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS, za pomocą programu QGIS

Mapa 5 Udział % ludności w wieku produkcyjnym w ludności ogółem w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS, za pomocą programu QGIS

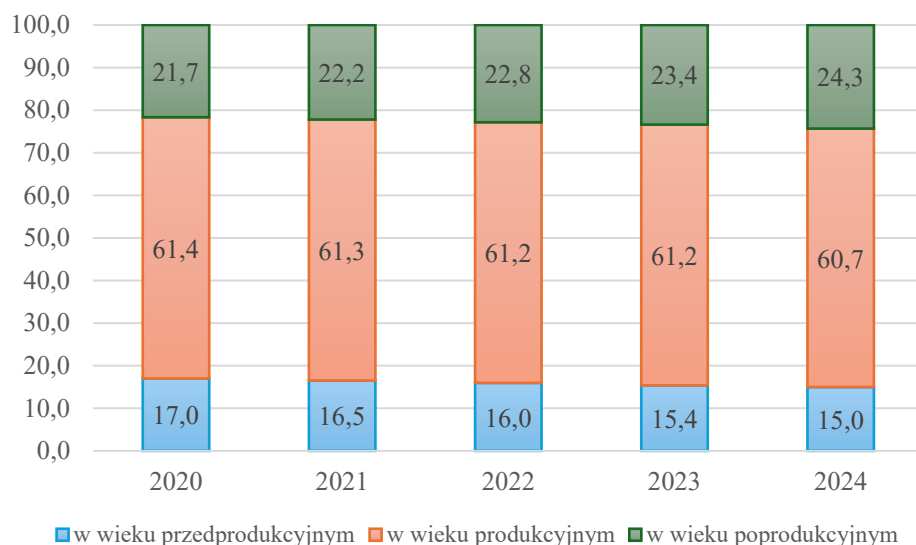
Mapa 6 Udział % ludności w wieku poprodukcyjnym w ludności ogółem w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS, za pomocą programu QGIS

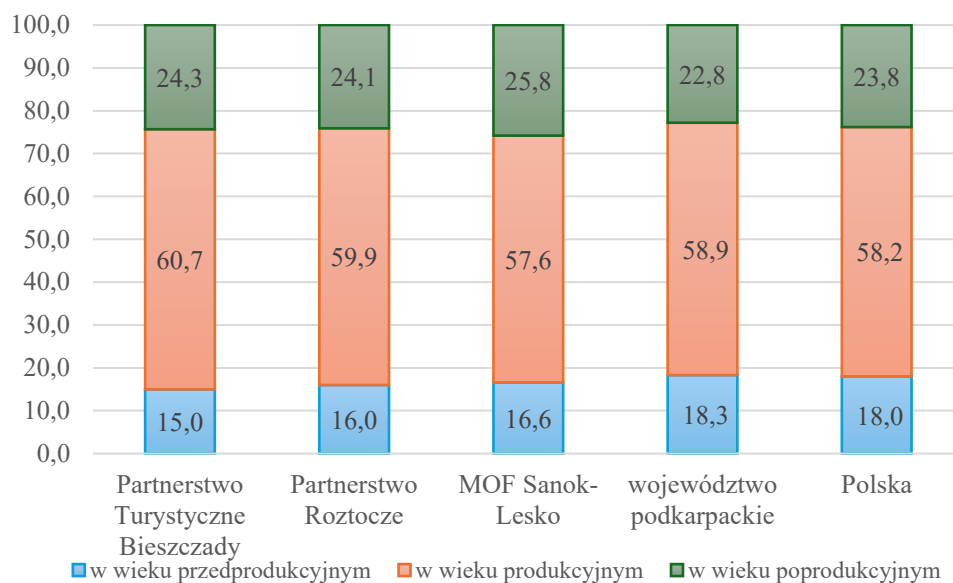
Na wykresie 3 przedstawiono udział ludności wg ekonomicznych grup wieku w % ludności ogółem dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na przestrzeni lat 2020–2024, natomiast na wykresie 4 – udział ludności wg ekonomicznych grup wieku w % ludności ogółem dla Partnerstwa w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2024 r. Jak wynika z przedstawionych danych, zjawisko starzejącego się społeczeństwa jest powszechne w Polsce – Partnerstwo nie odbiega od ogólnokrajowego trendu, jednak niepokojący jest fakt, że procesy te postępują szybciej. W Partnerstwie Turystyczne Bieszczady w latach 2020–2024 udział ludności w wieku przedprodukcyjnym oraz produkcyjnym systematycznie spadał, a w wieku poprodukcyjnym rósł – największa zmiana nastąpiła w udziale ludności w wieku poprodukcyjnym w ludności ogółem – wzrost o 2,6 p.p., kolejno w ludności w wieku przedprodukcyjnym – spadek o 2,0 p.p., natomiast najmniejsza w ludności w wieku produkcyjnym – spadek o 0,7 p.p.

Wykres 3 Udział ludności wg ekonomicznych grup wieku w % ludności ogółem dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2020–2024

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS

Wykres 4 Udział ludności wg ekonomicznych grup wieku w % ludności ogółem dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2024 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS

W tabeli 2 przedstawiono udział % ludności wg ekonomicznych grup wieku w ludności ogółem dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w latach 2020–2024. Na przestrzeni prezentowanych lat można zauważyć, iż udział ludności w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym malał nie tylko na obszarze Partnerstwa, ale też w porównywanych jednostkach, natomiast udział ludności w wieku poprodukcyjnym – corocznie wzrastał.

Tabela 2 Udział % ludności wg ekonomicznych grup wieku dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w latach 2020–2024

Jednostka terytorialna	Udział ludności wg ekonomicznych grup wieku w % ludności ogółem														
	w wieku przedprodukcyjnym					w wieku produkcyjnym					w wieku poprodukcyjnym				
	2020	2021	2022	2023	2024	2020	2021	2022	2023	2024	2020	2021	2022	2023	2024
Partnerstwo Turystyczne Bieszczady	17,0	16,5	16,0	15,4	15,0	61,4	61,3	61,2	61,2	60,7	21,7	22,2	22,8	23,4	24,3
Partnerstwo Roztocze	17,6	17,2	16,8	16,3	16,0	60,6	60,5	60,5	60,2	59,9	21,8	22,3	22,8	23,5	24,1
MOF Sanok-Lesko	17,6	17,5	17,4	17,2	16,6	59,1	58,7	58,2	57,8	57,6	23,3	23,8	24,4	25,1	25,8
województwo podkarpackie	18,9	18,9	18,7	18,5	18,3	60,2	59,9	59,5	59,2	58,9	20,9	21,3	21,7	22,3	22,8
Polska	18,4	18,4	18,4	18,2	18,0	59,4	59,1	58,7	58,4	58,2	22,2	22,5	22,9	23,3	23,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS

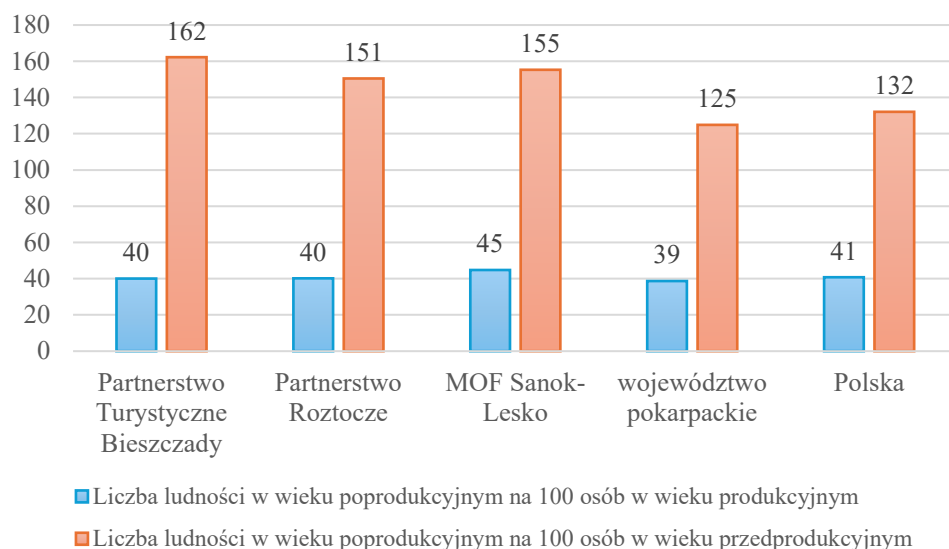
Potwierdzeniem starzejącego się społeczeństwa są również wskaźniki obciążenia demograficznego, do których należą: *ludność w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym* oraz *ludność w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku przedprodukcyjnym*. Wartości wskaźników dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady z lat 2020–2024 porównano do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski (tabela 3). Corocznie następował wzrost wartości wskaźników obciążenia demograficznego we wszystkich porównywanych jednostkach, jednak w Partnerstwie Turystyczne Bieszczady niekorzystny trend pogłębiał się szybciej (większa dynamika zmian w MOF Sanok-Lesko w przypadku wskaźnika *ludność w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym*).

Tabela 3 Wskaźniki obciążenia demograficznego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w latach 2020–2024

Jednostka terytorialna	Wskaźniki obciążenia demograficznego w latach 2020–2024									
	Ludność w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym					Ludność w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku przedprodukcyjnym				
	2020	2021	2022	2023	2024	2020	2021	2022	2023	2024
Partnerstwo Turystyczne Bieszczady	35	36	37	38	40	127	134	143	152	162
Partnerstwo Roztocze	38	37	38	39	40	124	129	136	144	150
MOF Sanok-Lesko	36	40	42	43	45	123	135	140	146	155
województwo podkarpackie	35	35	36	38	39	111	113	115	120	125
Polska	37	38	39	40	41	121	122	124	128	132

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS

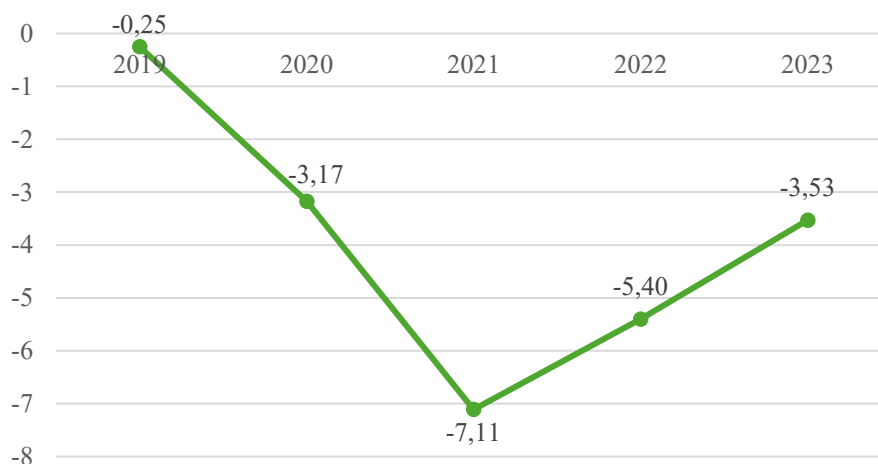
Wykres 5 Wskaźniki obciążenia demograficznego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2024 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS

Wskaźnikiem obrazującym strukturę ludnościową jest również wskaźnik *przyrost naturalny na 1 000 ludności*. Wartość wskaźnika w Partnerstwie Turystyczne Bieszczady w latach 2019–2023¹² była ujemna (wykres 6) – do 2021 r. niekorzystny trend pogłębiał się (co mogło być spowodowane pandemią COVID-19), natomiast od 2022 r. następuje powolny wzrost wartości wskaźnika. W porównaniu do obszarów podobnych, w 2023 r. wartość wskaźnika dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady (-3,53) była korzystniejsza niż w Partnerstwie Roztocze (-4,66) oraz MOF Sanok-Lesko (-3,91), a także korzystniejsza niż w Polsce (-3,62) – wykres 7.

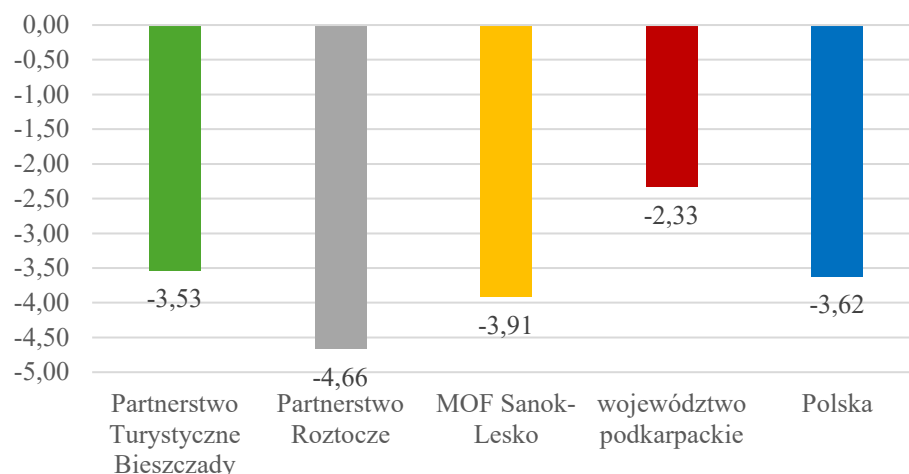
Wykres 6 Przyrost naturalny na 1 000 ludności dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2019–2023

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS

¹² Wartość wskaźnika przyrost naturalny na 1 000 ludności przedstawiono w latach 2019-2023, ponieważ w Banku Danych Lokalnych GUS nie są jeszcze dostępne dane za 2024 r., inf. z dnia 17.06.2025 r.

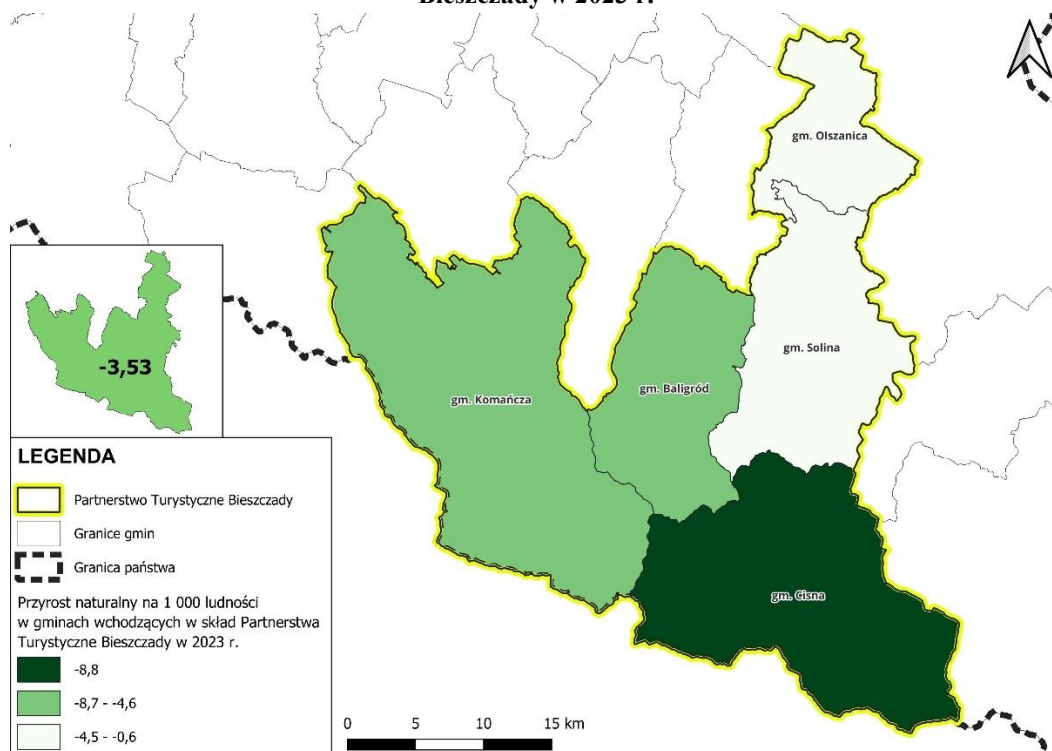
Wykres 7 Przyrost naturalny na 1 000 ludności dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2023 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS

Wskaźnik *przyrost naturalny na 1 000 ludności* w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2023 r. przedstawiono na mapie 7. Najmniej korzystna sytuacja w tym zakresie występowała w Gminie Cisna (-8,83), natomiast najkorzystniejsza w gminach Solina (-0,57) i Olszanica (-1,28). Ujemny przyrost naturalny występował nie tylko w gminach Partnerstwa, ale również w województwie i Polsce.

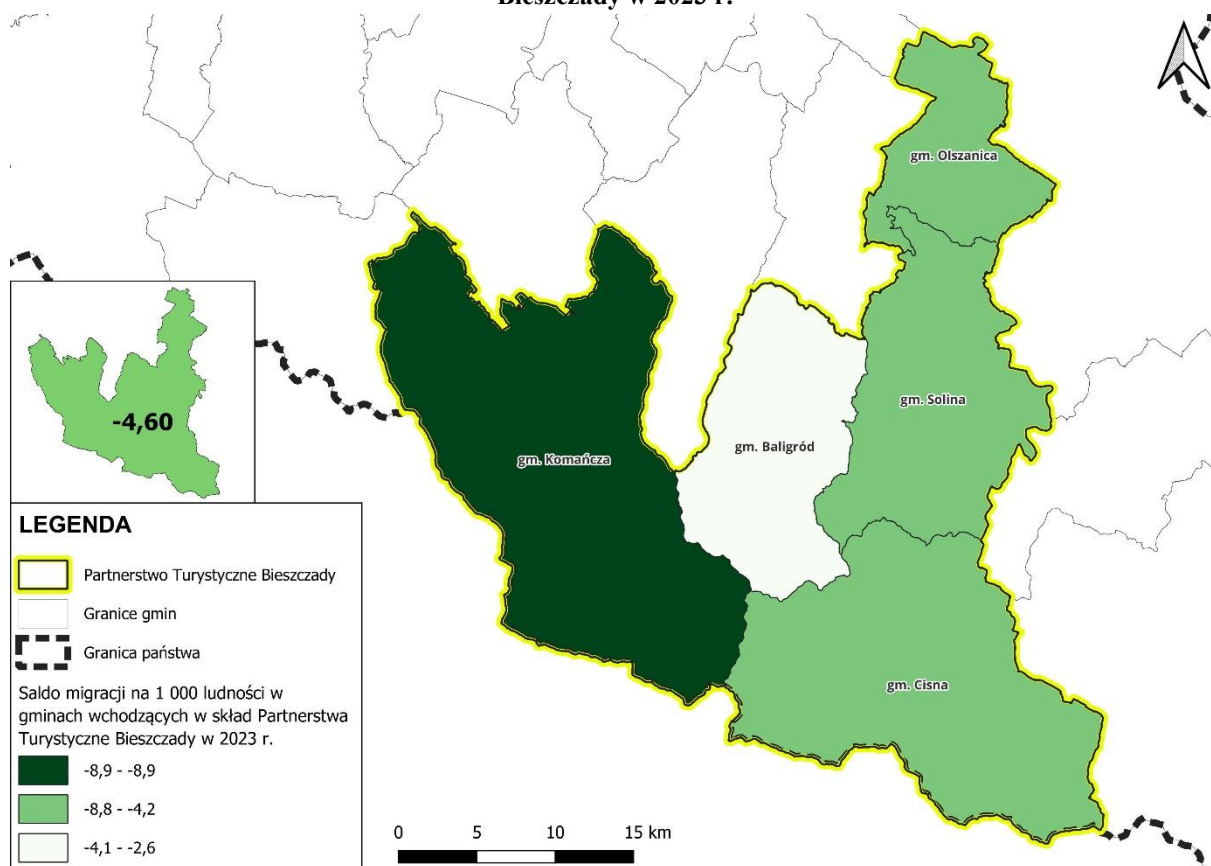
Mapa 7 Przyrost naturalny na 1 000 ludności w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2023 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS, za pomocą programu QGIS

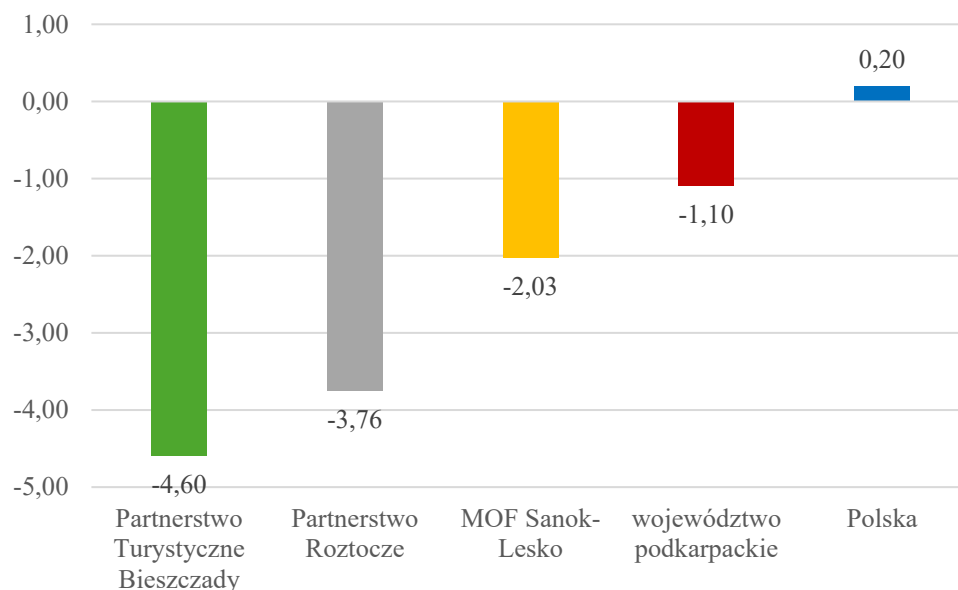
Istotne w kontekście ilości i struktury ludności w danym miejscu jest też saldo migracji, stanowiące różnicę między napływem a odpływem ludności z danego obszaru w określonym czasie. Migracje stanowią jeden z najważniejszych (po liczbie urodzeń i zgonów) czynników kształtujących liczbę ludności na danym obszarze. Saldo migracji podawane w przeliczeniu na 1 000 ludności w 2023 r. dla Partnerstwa wyniosło: -4,60, co jest niekorzystną wartością na tle porównywanych jednostek i stanowi o dużym odpływie ludności (wykres 8). Największy odpływ ludności w 2023 r. nastąpił w Gminie Komańcza (-8,90), natomiast najmniejszy w Gminie Baligród (-2,60) – mapa 8. W porównaniu do województwa podkarpackiego (-1,10) i Polski (0,20), sytuacja w tym zakresie była niekorzystna w gminach Partnerstwa. Według danych GUS w 2023 r. w gminach Partnerstwa więcej było wymeldowań do miast niż na wieś, ale też więcej było zameldowań z miast niż ze wsi.

Mapa 8 Saldo migracji na 1 000 ludności w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2023 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS, za pomocą programu QGIS

Wykres 8 Saldo migracji na 1 000 ludności dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2023 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Według statystyk przeprowadzonych przez Główny Urząd Statystyczny w ramach *Prognozy ludności dla gmin na lata 2023–2060*, prognozuje się spadek liczby mieszkańców w Partnerstwie Turystyczne Bieszczady w 2060 r. w stosunku do 2023 r. o 35,0%. Największy odpływ ludności do 2060 r. prognozowany jest w Gminie Komańcza – 51,7%, natomiast najmniejszy w Gminie Solina – 28,1%¹³.

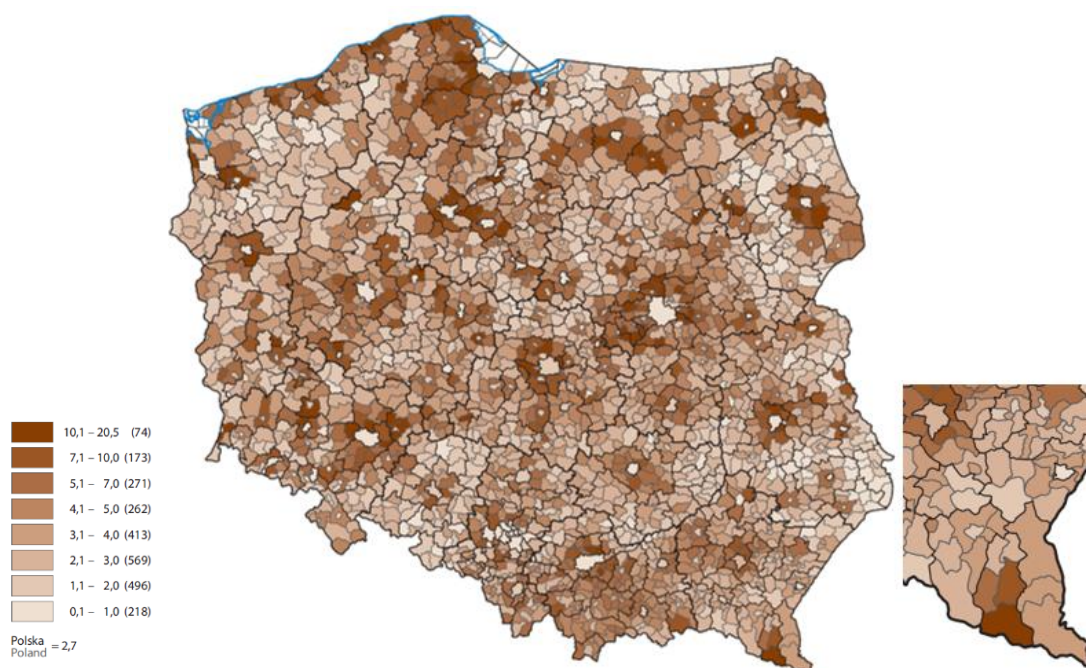
Ważnym czynnikiem świadczącym o potencjale demograficznym danego obszaru jest kwestia związana z budownictwem mieszkaniowym. Na mapie 9 przedstawiono jak kształtował się na polskich wsiach wskaźnik *budowa mieszkań, na które wydano pozwolenia lub przyjęto zgłoszenia zgodnie z projektem budowlanym na 1 000 ludności* (średnia roczna z wielolecia).

Kwestię związaną z budownictwem mieszkaniowym przeanalizowano na podstawie wskaźników: *mieszkania oddane do użytkowania w przeliczeniu na 1 000 osób* oraz *pozwolenia wydane na budowę i zgłoszenia budowy z projektem budowlanym – nowe budynki mieszkalne w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców*. Wskaźniki przedstawione w tabelach 4–5 odzwierciedlają atrakcyjność osadniczą poszczególnych obszarów. Wskaźnik *mieszkania oddane do użytkowania w przeliczeniu na 1 000 osób* w 2024 r. dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady wyniósł 4,4 i prezentował się gorzej niż średnia dla kraju (5,8), ale lepiej od średniej wojewódzkiej (4,1) i wartości dla obszarów podobnych. Natomiast wartość wskaźnika *pozwolenia wydane na budowę i zgłoszenia budowy z projektem budowlanym – nowe budynki mieszkalne w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców* była w 2024 r. w Partnerstwie na wysokim poziomie (39 pozwoleń). W porównaniu ze średnią wojewódzką (27 pozwoleń) oraz dla Polski

¹³ *Prognoza ludności dla gmin na lata 2023–2060*, Główny Urząd Statystyczny, stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosci/prognoza-ludnosci-na-lata-2023-2060,11,1.html

(24 pozwolenia), a także z wartościami dla obszarów podobnych – średnia dla Partnerstwa była wyższa (wykres 9). Na mapie 10 przedstawiono ten sam wskaźnik na poziomie gmin wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r. Najlepsza pod tym względem sytuacja była w gminach Cisna (83 pozwolenia w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców) i Solina (66 pozwoleń w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców).

Mapa 9 Budowa mieszkań, na które wydano pozwolenia lub przyjęto zgłoszenia zgodnie z projektem budowlanym na 1 000 ludności w latach 2018–2023

Źródło: Polska wieś w obiektywie statystycznym, Główny Urząd Statystyczny, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2025

Tabela 4 Mieszkania oddane do użytkowania w przeliczeniu na 1 000 osób w Partnerstwie Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego oraz Polski w latach 2020–2024

Jednostka terytorialna	Mieszkania oddane do użytkowania w przeliczeniu na 1 000 osób				
	2020	2021	2022	2023	2024
Partnerstwo Turystyczne Bieszczady	4,3	5,7	8,5	5,2	4,4
Partnerstwo Roztocze	2,0	2,4	3,2	2,4	2,3
MOF Sanok-Lesko	3,4	3,1	3,3	3,3	3,0
województwo podkarpackie	4,8	4,7	5,4	4,2	4,1
Polska	5,8	6,2	6,3	5,9	5,3

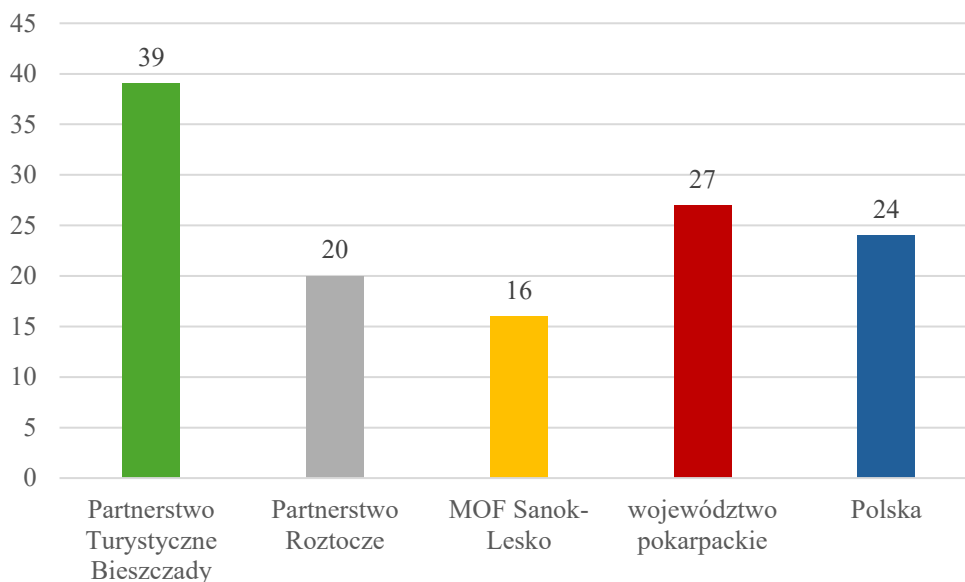
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Tabela 5 Pozwolenia wydane na budowę i zgłoszenia budowy z projektem budowlanym w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego oraz Polski w latach 2022–2024

Jednostka terytorialna	Pozwolenia wydane na budowę i zgłoszenia budowy z projektem budowlanym – nowe budynki mieszkalne			Pozwolenia wydane na budowę i zgłoszenia budowy z projektem budowlanym – nowe budynki mieszkalne w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców		
	2022	2023	2024	2022	2023	2024
Gmina Komańcza	13	10	7	31	24	17
Gmina Baligród	21	17	9	69	56	29
Gmina Cisna	16	13	14	94	77	83
Gmina Olszanica	8	10	9	17	21	19
Gmina Solina	33	43	34	63	83	66
Partnerstwo Turystyczne Bieszczady	91	93	73	48	50	39
Partnerstwo Roztocze	97	90	75	25	23	20
MOF Sanok-Lesko	160	136	120	21	18	16
województwo podkarpackie	6 005	5 134	5 615	29	25	27
Polska	98 040	77 956	88 585	26	21	24

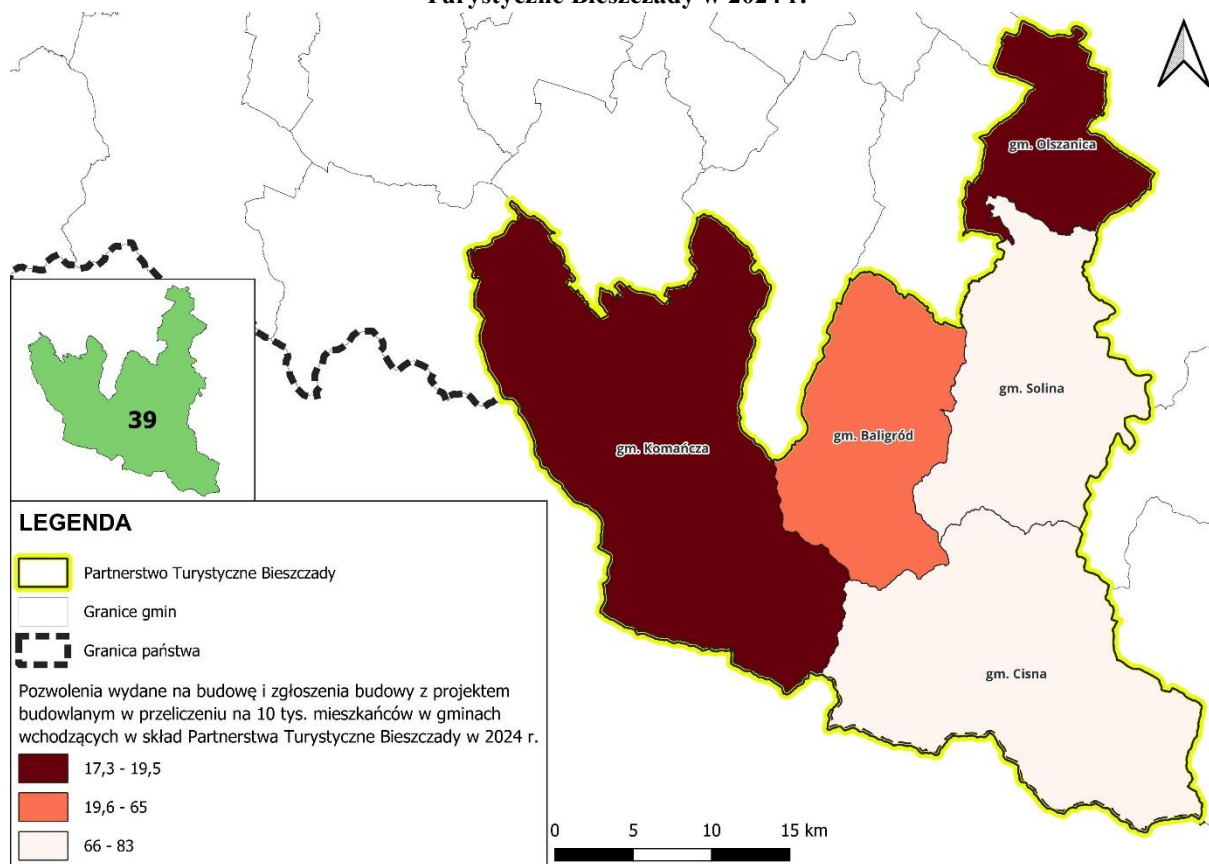
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Wykres 9 Pozwolenia wydane na budowę i zgłoszenia budowy z projektem budowlanym – nowe budynki mieszkalne w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2024 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Mapa 10 Pozwolenia wydane na budowę i zgłoszenia budowy z projektem budowlanym – nowe budynki mieszkalne w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS, za pomocą programu QGIS

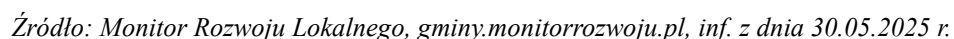
Oprócz danych Głównego Urzędu Statystycznego, do analizy sytuacji rozwojowej gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady wykorzystano narzędzie opracowane przez Związek Miast Polskich, tj. Monitor Rozwoju Lokalnego (MRL)¹⁴. Narzędzie to pozwala na syntetyczną ocenę potencjału społeczno-ekonomicznego gminy. Należy podkreślić, iż MRL to nie ocena w kategoriach bezwzględnych – a zawsze w porównaniu z tym, co dzieje się w jednostkach samorządu terytorialnego, stanowiących grupę porównawczą. Gminy Baligród, Cisna, Olszanica i Solina zostały zakwalifikowane w statystykach MRL do grupy porównawczej *G4 Gminy wiejskie o rozwiniętych funkcjach pozarolniczych* – w grupie tej znajduje się 130 gmin. Natomiast Gmina Komańcza została zakwalifikowana do grupy porównawczej *J4 Gminy wiejskie ekstensywnie zagospodarowane (funkcje leśne, ochrony przyrody)*, w której znajduje się 177 jednostek samorządowych.

Twórcy Monitora Rozwoju Lokalnego w celu jego przygotowania poddali analizie wiele aspektów decydujących o rozwoju jednostki samorządu terytorialnego. Zgodnie z teorią zrównoważonego rozwoju, wyodrębniono trzy wymiary tegoż rozwoju: gospodarczy, społeczny i środowiskowo-przestrzenny. Na wskaźnik rozwoju w wymiarze społecznym składa się 5 obszarów badawczych:

¹⁴ Związek Miast Polskich, Monitor Rozwoju Lokalnego, monitorrozwoju.pl

Średnia wartość dla grupy porównawczej znajduje się na środku układu współrzędnych. Zatem jednostki samorządowe, które są po prawej stronie osi X (ćwiartki I i III), mają dodatnie wartości i prezentują wyższy poziom niż grupa porównawcza. Natomiast jednostki samorządowe, które znajdują się po lewej stronie – mają ujemne wartości X, więc prezentują niższy poziom (ćwiartki II i IV). Kolejno: jednostki samorządowe, które są powyżej osi X (mają dodatnie wartości Y – dodatnia dynamika zmian), rozwinęły się w ciągu ostatnich pięciu lat szybciej niż w grupie porównawczej (ćwiartki I i II). Natomiast te, które znajdują się poniżej osi X, a tym samym mają ujemne wartości dynamiki zmian – rozwinęły się wolniej (ćwiartki III i IV).

Rysunek 1 Pozycja Gminy Komańcza w grupie porównawczej – wskaźnik rozwoju w wymiarze społecznym

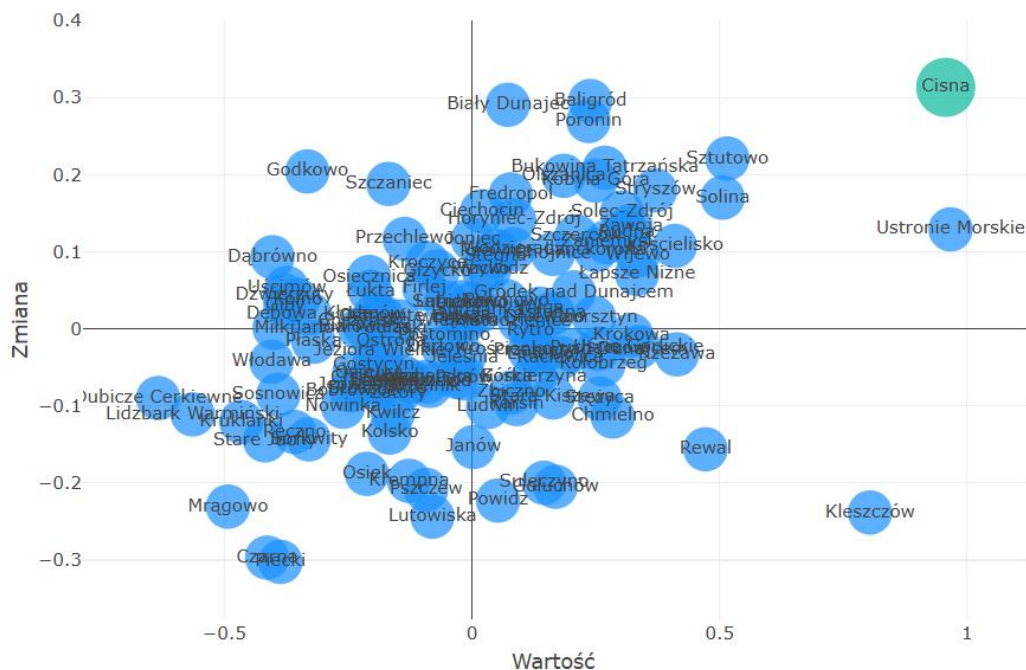
Gminy Baligród, Cisna, Olszanica i Solina należą do tej samej grupy porównawczej: *G4 Gminy wiejskie o rozwiniętych funkcjach pozarolniczych* – wszystkie położone są w I ćwiartce, co oznacza, że ich sytuacja w wymiarze społecznym jest lepsza niż w grupie porównawczej, a dodatkowo przewaga powiększa się. W najlepszej sytuacji wśród gmin Partnerstwa w wymiarze społecznym znalazła się Gmina Cisna, gdyż ma najwyższą wartość wskaźnika (0,96) i najwyższą dynamikę zmian (0,31).

Rysunek 2 Pozycja Gminy Baligród w grupie porównawczej – wskaźnik rozwoju w wymiarze społecznym

Źródło: Monitor Rozwoju Lokalnego, gminy.monitorrozwoju.pl, inf. z dnia 30.05.2025 r.

Rysunek 3 Pozycja Gminy Cisna w grupie porównawczej – wskaźnik rozwoju w wymiarze społecznym

Źródło: Monitor Rozwoju Lokalnego, gminy.monitorrozwoju.pl, inf. z dnia 30.05.2025 r.

Rysunek 4 Pozycja Gminy Olszanica w grupie porównawczej – wskaźnik rozwoju w wymiarze społecznym

Źródło: Monitor Rozwoju Lokalnego, gminy.monitorrozwoju.pl, inf. z dnia 30.05.2025 r.

Rysunek 5 Pozycja Gminy Solina w grupie porównawczej – wskaźnik rozwoju w wymiarze społecznym

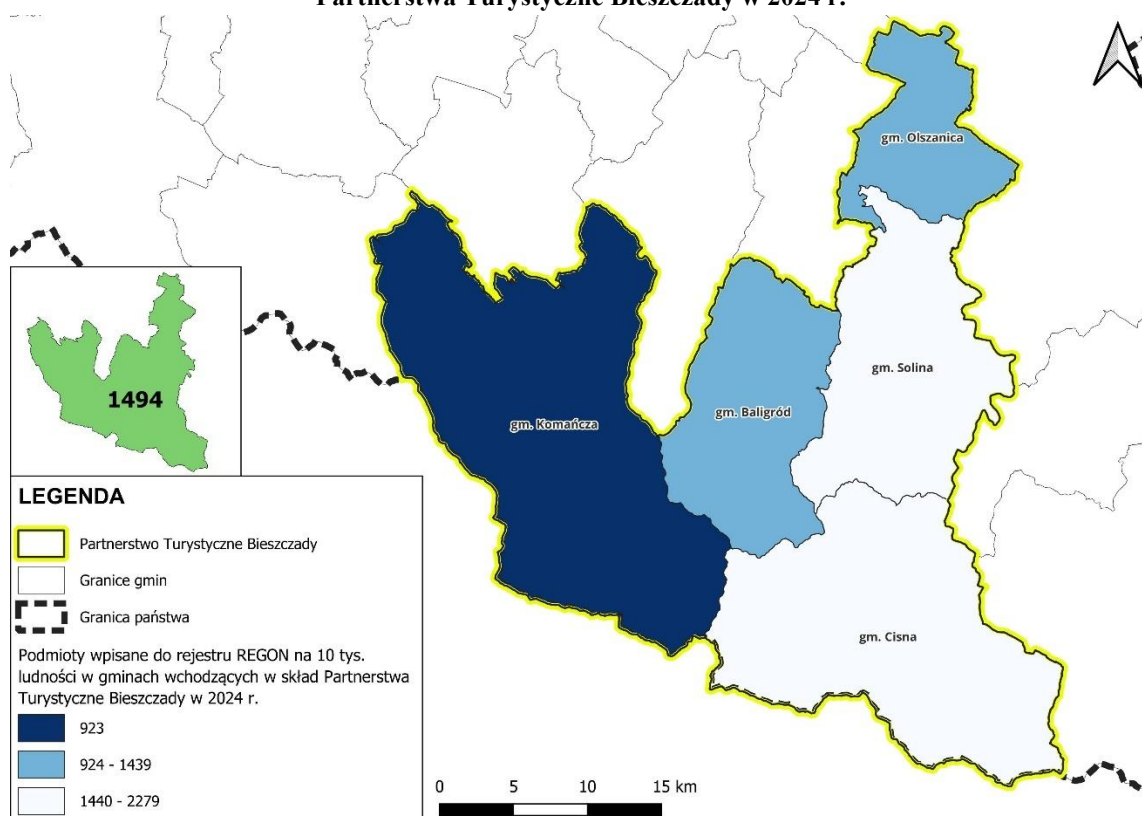
Źródło: Monitor Rozwoju Lokalnego, gminy.monitorrozwoju.pl, inf. z dnia 30.05.2025 r.

4. Gospodarka i rynek pracy

Sytuację gospodarczą obszaru Partnerstwa Turystyczne Bieszczady odzwierciedlają wskaźniki gospodarcze tj.: *liczba podmiotów wpisanych do rejestru REGON na 10 tys. ludności, liczba podmiotów nowo zarejestrowanych w rejestrze REGON na 10 tys. ludności, liczba podmiotów na 1 000 mieszkańców w wieku produkcyjnym, podmioty nowo zarejestrowane na 10 tys. ludności w wieku produkcyjnym i osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 10 tys. mieszkańców.*

Na mapie 11 przedstawiono wskaźnik *podmioty wpisane do rejestru REGON na 10 tys. ludności* w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r.

Mapa 11 Podmioty wpisane do rejestru REGON na 10 tys. ludności w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS, za pomocą programu QGIS

W tabeli 6 przedstawiono wskaźniki gospodarcze dla gmin wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady, obszarów podobnych, województwa podkarpackiego oraz Polski w latach 2020–2024. Na podstawie przedstawionych danych można stwierdzić, iż w większości gmin zanotowano wzrost wartości wskaźników na przestrzeni lat, z corocznymi wahaniami niektórych z nich. Największą ilość podmiotów nowo zarejestrowanych w rejestrze REGON na 10 tys. ludności spośród gmin wchodzących w skład Partnerstwa zanotowano w ostatnim badanym roku w Gminie Cisna (171), najwięcej podmiotów na 1 000 mieszkańców w wieku produkcyjnym w 2024 r. również zanotowano w Gminie Cisna (356).

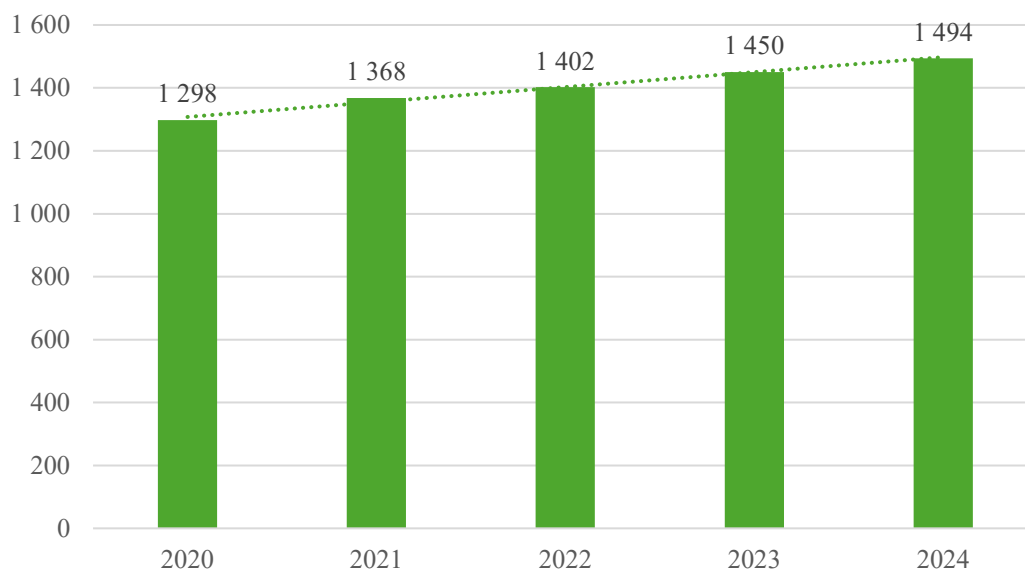
Tabela 6 Wskaźniki gospodarcze w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w latach 2020–2024

Jednostka terytorialna	Podmioty wpisane do rejestru REGON na 10 tys. ludności					Podmioty nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na 10 tys. ludności					Podmioty nowo zarejestrowane na 10 tys. ludności w wieku produkcyjnym					Podmioty na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym					Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 10 tys. mieszkańców				
	2020	2021	2022	2023	2024	2020	2021	2022	2023	2024	2020	2021	2022	2023	2024	2020	2021	2022	2023	2024	2020	2021	2022	2023	2024
Gmina Komańcza	810	841	844	879	923	48	77	43	62	59	80	128	71	103	97	133	138	138	143	152	589	607	605	624	642
Gmina Baligród	1323	1398	1437	1443	1439	103	130	124	102	115	172	216	207	169	192	219	232	240	240	241	1103	1167	1205	1206	1193
Gmina Cisna	2064	2161	2204	2268	2279	119	223	136	147	171	182	352	212	230	268	321	338	345	352	356	1702	1764	1803	1824	1800
Gmina Olszanica	993	1019	1041	1081	1113	106	77	89	75	65	172	127	146	123	107	162	166	170	177	184	800	819	836	871	903
Gmina Solina	1711	1835	1894	1973	2060	204	174	128	149	135	334	286	209	246	225	279	300	310	324	342	1484	1592	1646	1718	1770
Partnerstwo Turystyczne Bieszczady	1298	1368	1402	1450	1494	121	126	100	104	101	197	206	163	170	167	212	223	229	237	246	1070	1126	1156	1192	1216
Partnerstwo Roztocze	711	751	778	806	822	71	74	63	73	67	118	122	104	121	112	117	124	129	134	137	551	584	608	624	633
MOF Sanok-Lesko	925	961	989	1012	1038	62	71	67	66	67	105	123	123	117	116	159	166	172	177	180	693	719	738	752	768
województwo podkarpackie	899	942	977	1009	1038	67	79	79	76	73	112	132	133	129	125	149	157	164	170	176	671	706	733	756	776
Polska	1224	1276	1323	1368	1415	86	97	102	102	101	145	165	174	175	173	206	216	225	234	243	873	909	942	973	1003

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

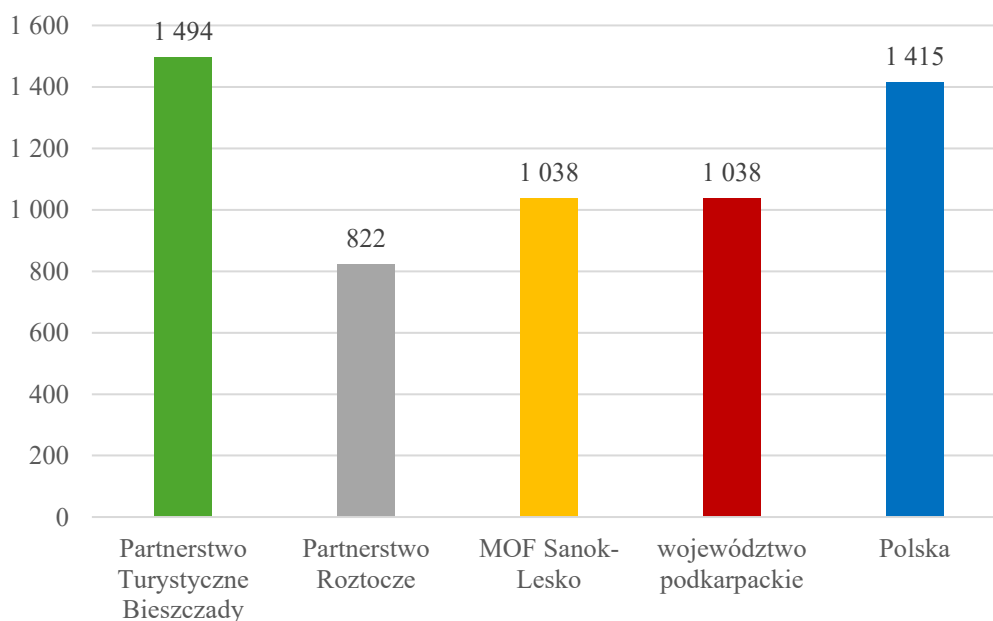
Wartość wskaźnika *podmioty wpisane do rejestru REGON na 10 tys. ludności* dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w analizowanym okresie wzrastała (wykres 10), w 2024 r. wyniosła 1 494 podmioty (wykres 10) i była znacznie wyższa niż w obszarach podobnych oraz w województwie, a także wyższa od średniej dla Polski (1 415 podmiotów) – wykres 11. Według danych GUS w 2024 r. wśród gmin Partnerstwa najwyższe wartości wskaźnika zanotowały gminy Cisna (2 279 podmiotów) i Solina (2 060 podmiotów).

Wykres 10 Podmioty wpisane do rejestru REGON na 10 tys. ludności dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2020–2024

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

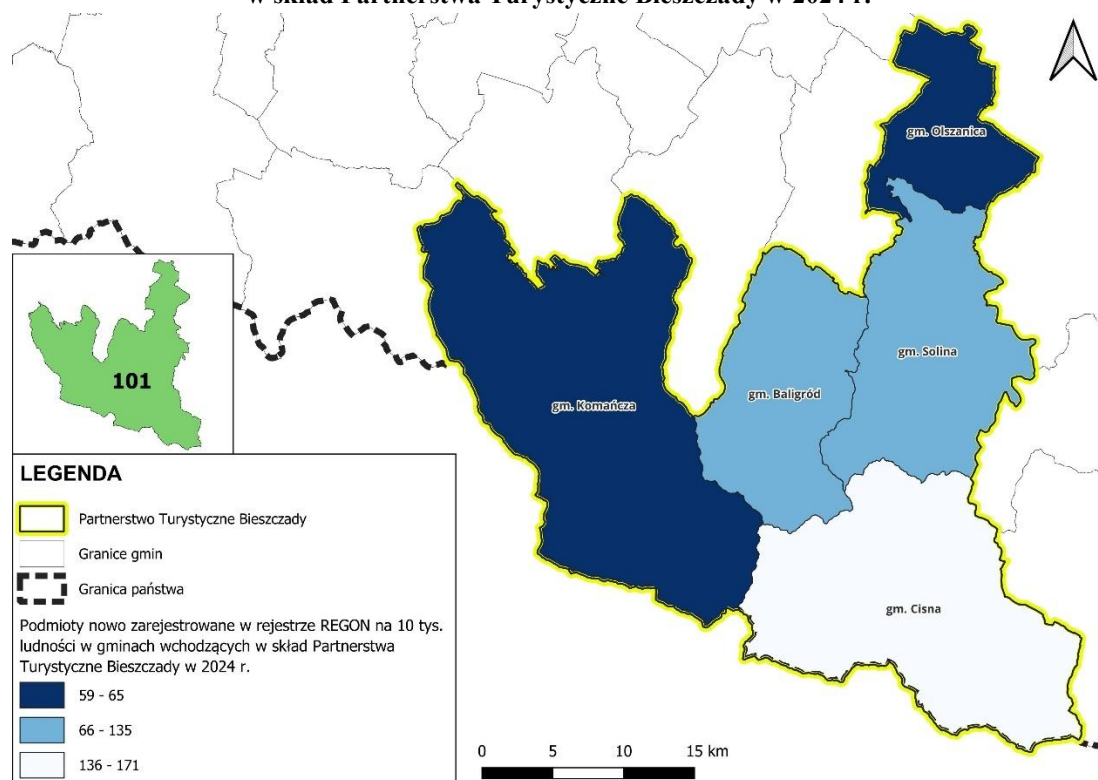
Wykres 11 Podmioty wpisane do rejestru REGON na 10 tys. ludności dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2024 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

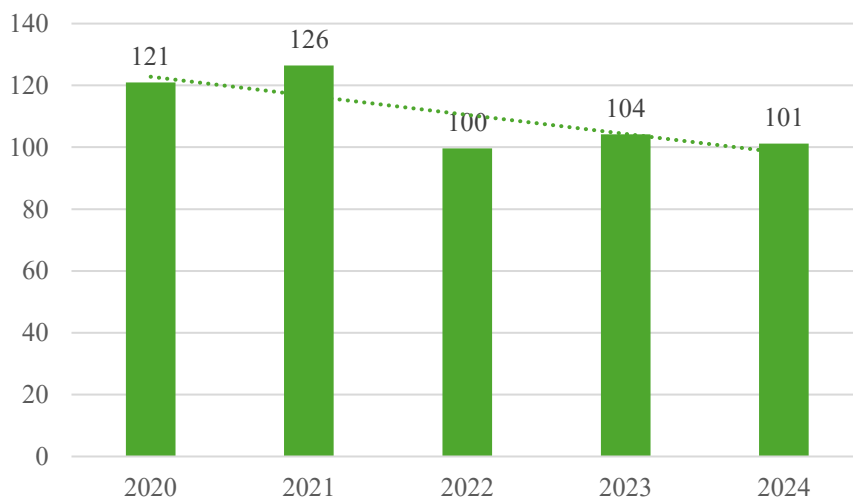
Na mapie 12 przedstawiono wskaźnik *podmioty nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na 10 tys. ludności* w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r. Wartość wskaźnika uległa spadkowi – ze 121 podmiotów w 2020 r. do 101 podmiotów w 2024 r. (wykres 12), co jest niepokojącym zjawiskiem. Pomimo tego w 2024 r. była wyższa od wartości dla obszarów podobnych i województwa oraz równa wartości dla Polski (wykres 13). Wartości wyższe od średniej dla Polski w 2024 r. zanotowały gminy Cisna (171), Solina (135) i Baligród (115).

Mapa 12 Podmioty nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na 10 tys. ludności w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r.

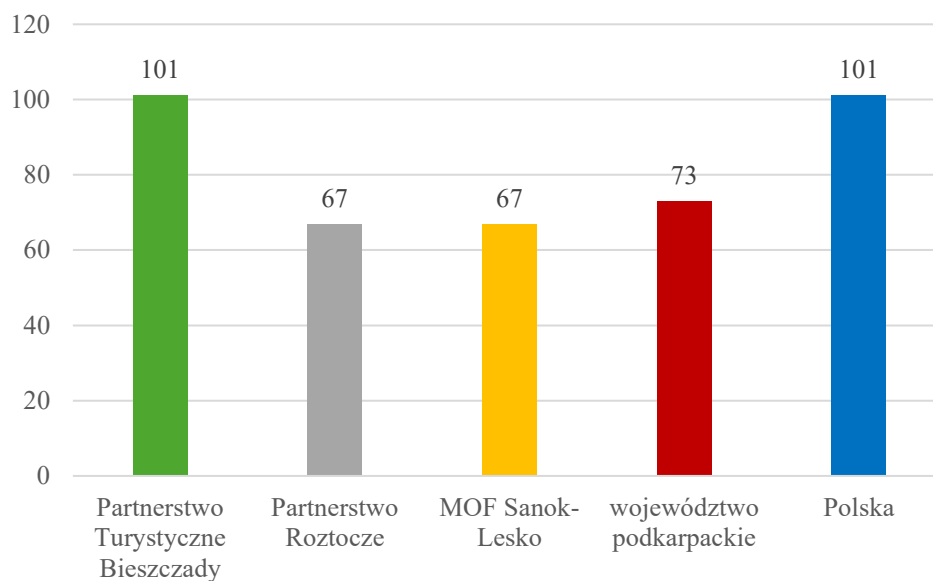
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS, za pomocą programu QGIS

Wykres 12 Podmioty nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na 10 tys. ludności dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2020–2024

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

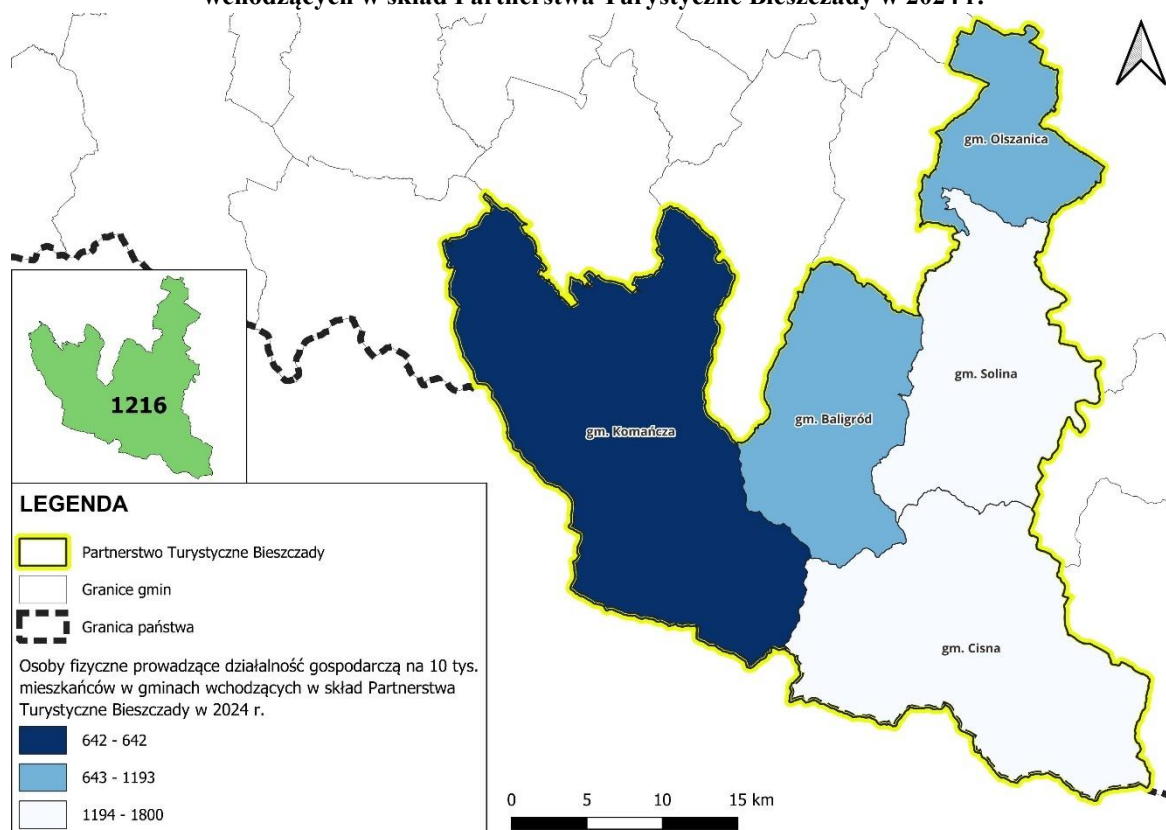
Wykres 13 Podmioty nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na 10 tys. ludności dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2024 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Warto zwrócić uwagę na wskaźnik *osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 10 tys. mieszkańców* – mapa 13.

Mapa 13 Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 10 tys. mieszkańców w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r.

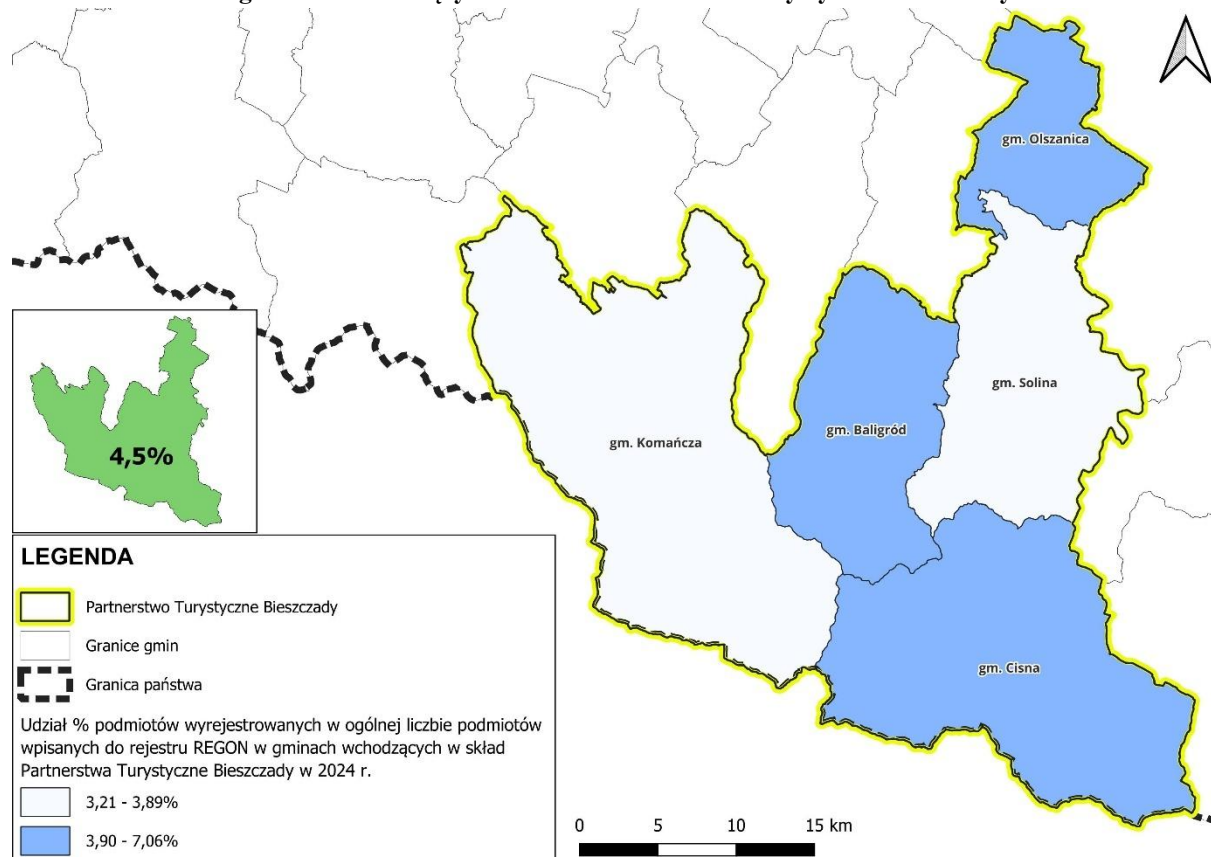

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS, za pomocą programu QGIS

Średnia wartość wskaźnika *osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 10 tys. mieszkańców* dla Partnerstwa (1 216) w 2024 r. była wyższa od wszystkich porównywanych jednostek – w Partnerstwie najwyższa w gminach Cisna (1 800) i Solina (1 770). Analizując dane zawarte w tabeli 6 można zauważyć, że przedsiębiorczością wyróżniają się mieszkańcy gmin Cisna i Solina, które stanowią centrum turystyczne. Partnerstwo Turystyczne Bieszczady osiąga najwyższe wartości w porównaniu do średniej dla obszarów podobnych, a także średniej województwa podkarpackiego, co wskazuje na przedsiębiorczość mieszkańców i dobrą kondycję przedsiębiorstw na tym obszarze.

Należy zwrócić uwagę na wskaźnik *udział % podmiotów wyrejestrowanych w ogólnej liczbie podmiotów wpisanych do rejestru REGON* w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r. – mapa 14. Największy udział podmiotów wyrejestrowanych z rejestru REGON w ogólnej liczbie podmiotów wpisanych do rejestru zanotowano w Gminie Baligród (7,1%) – niekorzystna tendencja w gminie utrzymuje się od 2020 r. (wzrost wskaźnika o 4,6 p.p.). Również wysoką wartość wskaźnika w 2024 r. zanotowano w Gminie Cisna (6,5%) – od 2020 r. wartość wskaźnika wzrosła o 2,3 p.p.

Mapa 14 Udział % podmiotów wyrejestrowanych w ogólnej liczbie podmiotów wpisanych do rejestru REGON w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r.

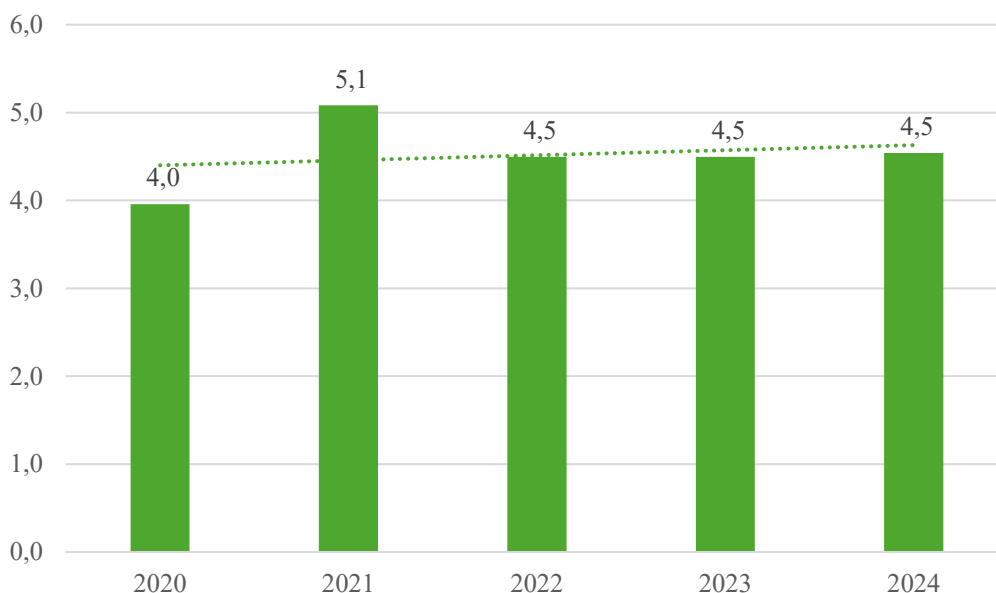

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS, za pomocą programu Qgis

Wartość wskaźnika *udział % podmiotów wyrejestrowanych w ogólnej liczbie podmiotów wpisanych do rejestru REGON* dla Partnerstwa na przestrzeni lat 2020–2024 zaprezentowano na wykresie 14. Natomiast na wykresie 15 ten sam wskaźnik przedstawiono

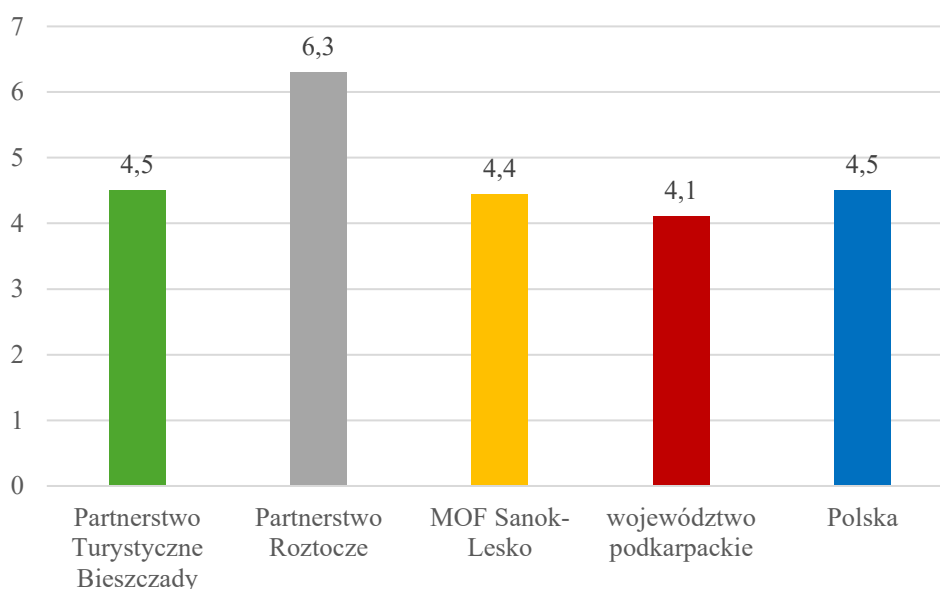
w porównaniu do obszarów podobnych, województwa i Polski. Wartość dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady od 2022 r. utrzymuje się na tym samym poziomie (4,5%) – w 2024 r. była wyższa niż w MOF Sanok-Lesko (4,4%) oraz średnia województwa podkarpackiego (4,1%), natomiast równa średniej dla Polski (4,5%).

Wykres 14 Udział % podmiotów wyrejestrowanych w ogólnej liczbie podmiotów wpisanych do rejestru REGON dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2020–2024

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Wykres 15 Udział % podmiotów wyrejestrowanych w ogólnej liczbie podmiotów wpisanych do rejestru REGON dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2024 r.

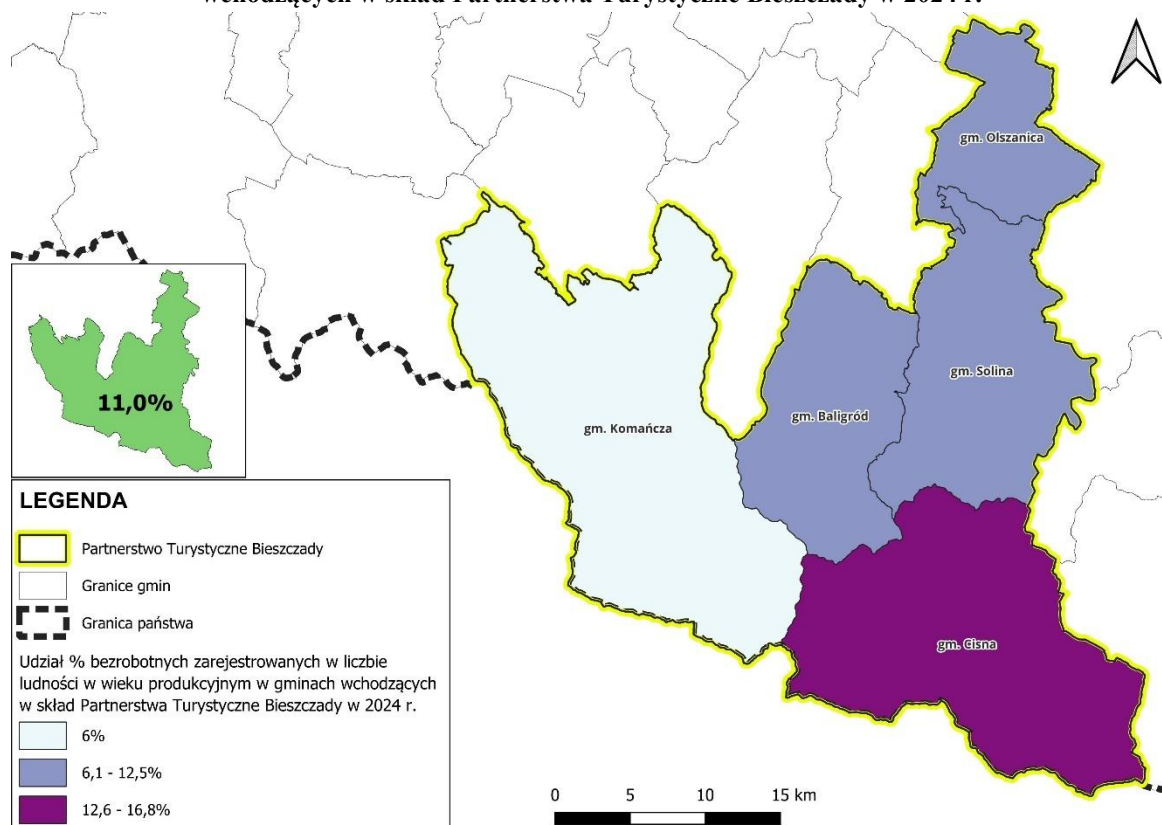

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

O rozwoju gospodarczym obszaru świadczą również wskaźniki obrazujące sytuację na rynku pracy, a więc dotyczące bezrobocia. Jednym z nich jest *udział % bezrobotnych*

zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym, który dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na przestrzeni lat 2020–2024 zaprezentowano na wykresie 16. Natomiast na wykresie 17 przedstawiono wartość wskaźnika dla obszarów podobnych, województwa i Polski, zaś na mapie 15 – dla gmin wchodzących w skład Partnerstwa w 2024 r. Najwyższą wartość wskaźnika w 2024 r. w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady zanotowano w Gminie Cisna (16,8%), natomiast najniższą w Gminie Komańcza (6,0%) – była ona jednak wyższa od średniej dla kraju (3,6%) i województwa (5,5%).

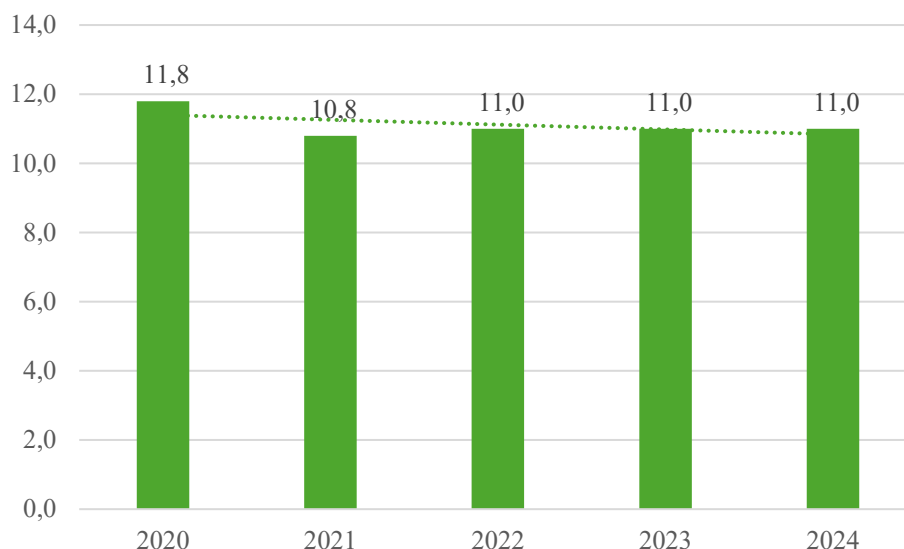
Mapa 15 Udział % bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

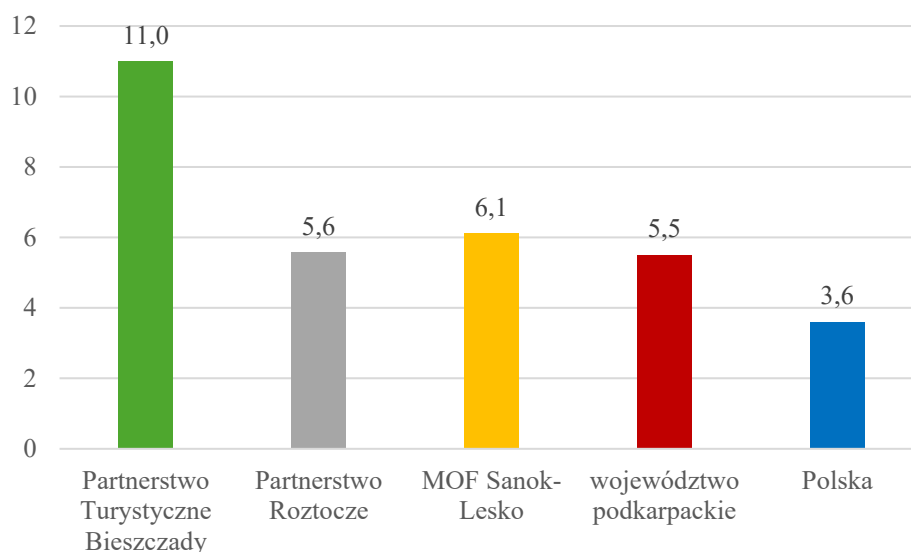
Udział % bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym na terenie Partnerstwa od 2022 r. utrzymywał się na takim samym poziomie – 11,0%, w badanych latach z tendencją spadkową (wykres 16). Na tle porównywanych jednostek wartość wskaźnika dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r. znacznie się wyróżniała, gdyż była dwukrotnie wyższa, a w porównaniu do średniej Polski – trzykrotnie (wykres 17).

Wykres 16 Udział % bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2020–2024

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Wykres 17 Udział % bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2024 r.

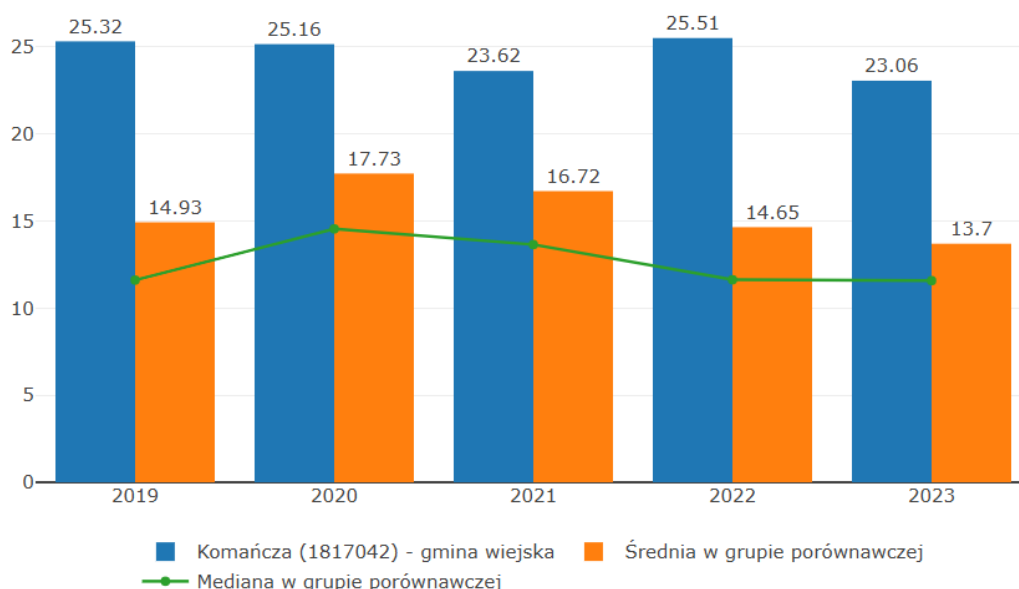

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Ważnym aspektem, który warto przeanalizować w niniejszej Diagnozie, jest również zjawisko długotrwałego bezrobocia. Wskaźnik *liczba długotrwale bezrobotnych zarejestrowanych na 1 000 mieszkańców* dla każdej z gmin wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady z lat 2019–2023 porównano w MRL ze średnią w danej grupie porównawczej (wykresy 18–22). W każdej gminie Partnerstwa wartość wskaźnika była wyższa niż średnia w grupie porównawczej – najwyższa, a tym samym najbardziej niekorzystna w Gminie Cisna (wykres 20). Najlepiej, choć wciąż niekorzystnie w zestawieniu ze średnią w grupie porównawczej kształtował się wskaźnik w Gminie Komańcza (wykres 18).

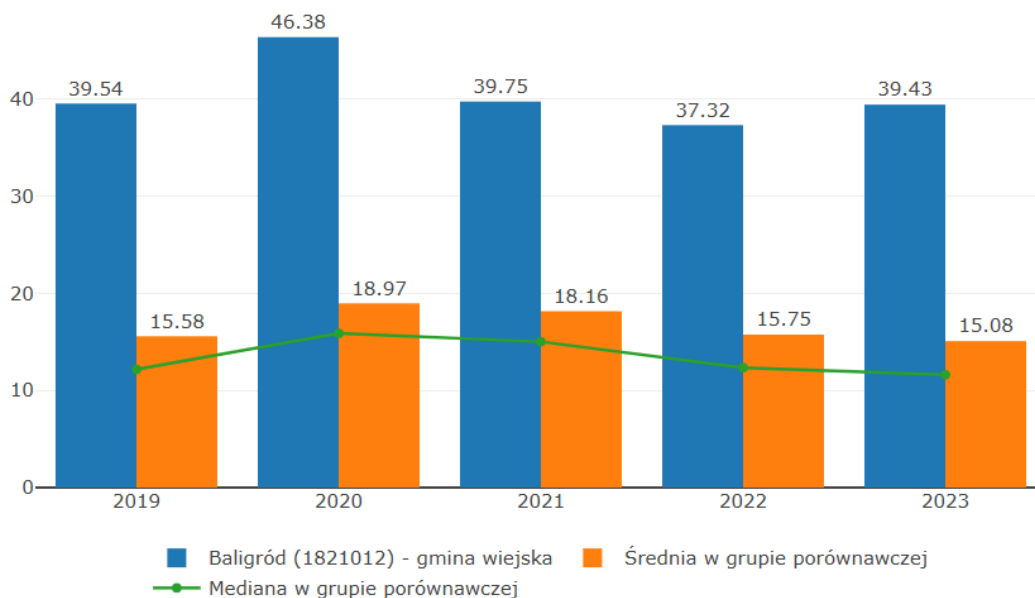
Niepokojące są wysokie wskaźniki dotyczące bezrobocia w gminach Partnerstwa. Zmniejszenie bezrobocia wymaga zdecydowanych działań powiatowych urzędów pracy, centrów doradztwa zawodowego oraz kształcenia ustawicznego. Należy zwrócić uwagę na dopasowanie szkolnictwa zawodowego do potrzeb lokalnych pracodawców, co pomogłoby zniwelować braki wykwalifikowanych pracowników na lokalnym rynku pracy.

Wykres 18 Liczba długotrwale bezrobotnych zarejestrowanych na 1 000 mieszkańców w Gminie Komańcza i średnia w gminach podobnych w latach 2019–2023

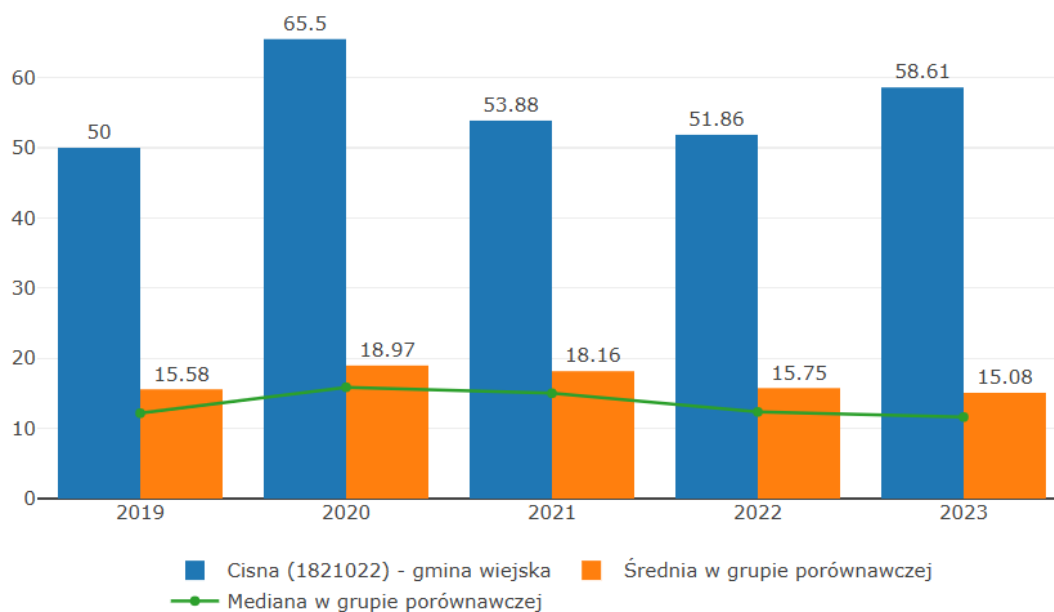
Źródło: Monitor Rozwoju Lokalnego, gminy.monitorrozwoju.pl, inf. z dnia 2.06.2025 r.

Wykres 19 Liczba długotrwale bezrobotnych zarejestrowanych na 1 000 mieszkańców w Gminie Baligród i średnia w gminach podobnych w latach 2019–2023

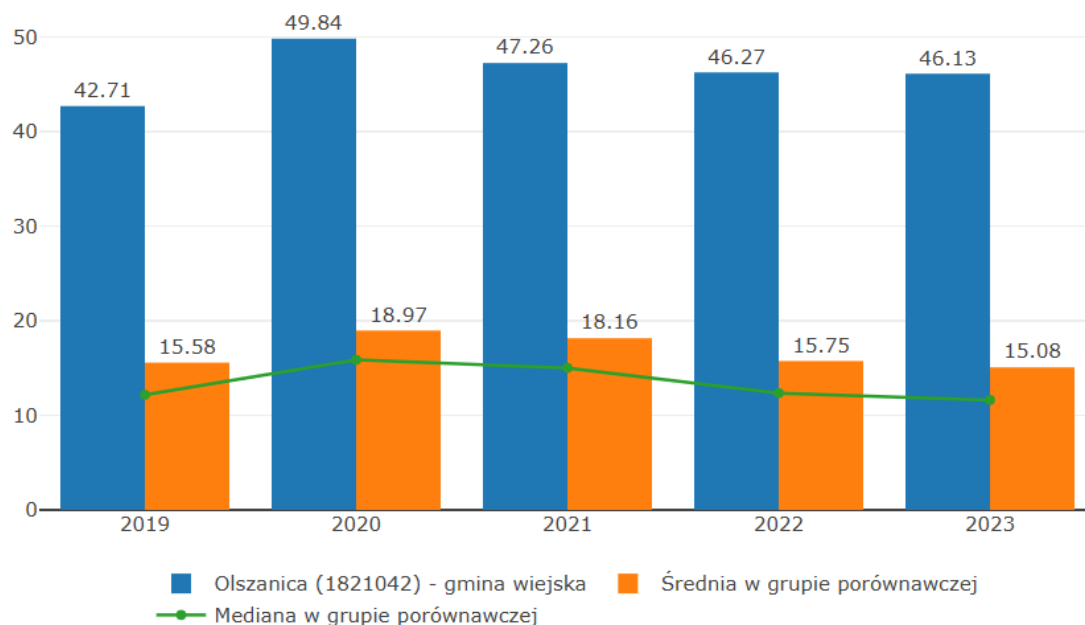
Źródło: Monitor Rozwoju Lokalnego, gminy.monitorrozwoju.pl, inf. z dnia 2.06.2025 r.

Wykres 20 Liczba długotrwale bezrobotnych zarejestrowanych na 1 000 mieszkańców w Gminie Cisna i średnia w gminach podobnych w latach 2019–2023

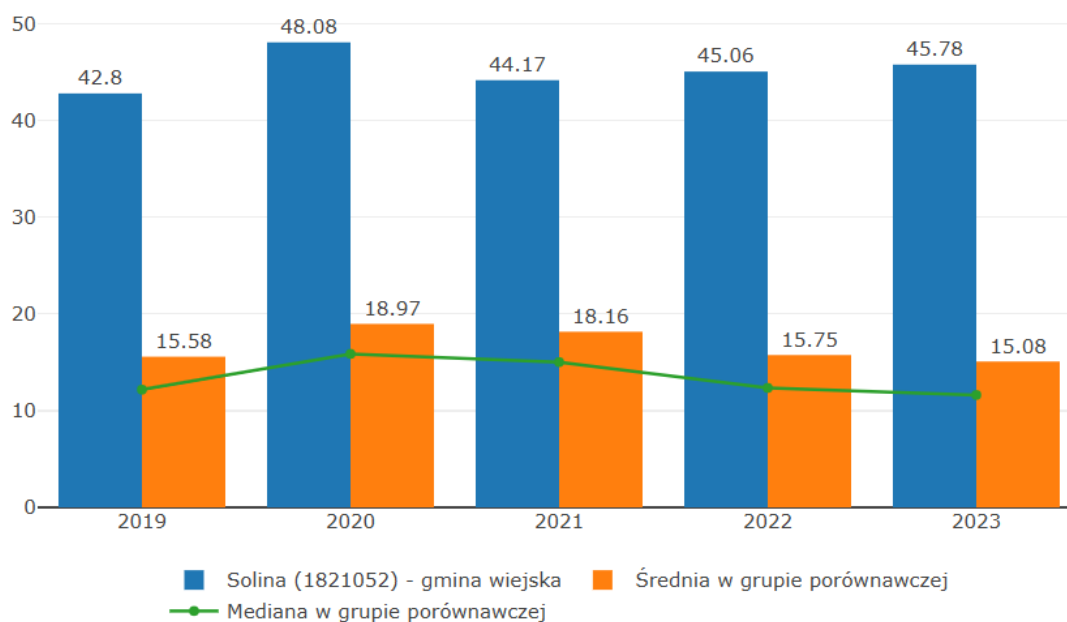
Źródło: Monitor Rozwoju Lokalnego, gminy.monitorrozwoju.pl, inf. z dnia 2.06.2025 r.

Wykres 21 Liczba długotrwale bezrobotnych zarejestrowanych na 1 000 mieszkańców w Gminie Olszanica i średnia w gminach podobnych w latach 2019–2023

Źródło: Monitor Rozwoju Lokalnego, gminy.monitorrozwoju.pl, inf. z dnia 2.06.2025 r.

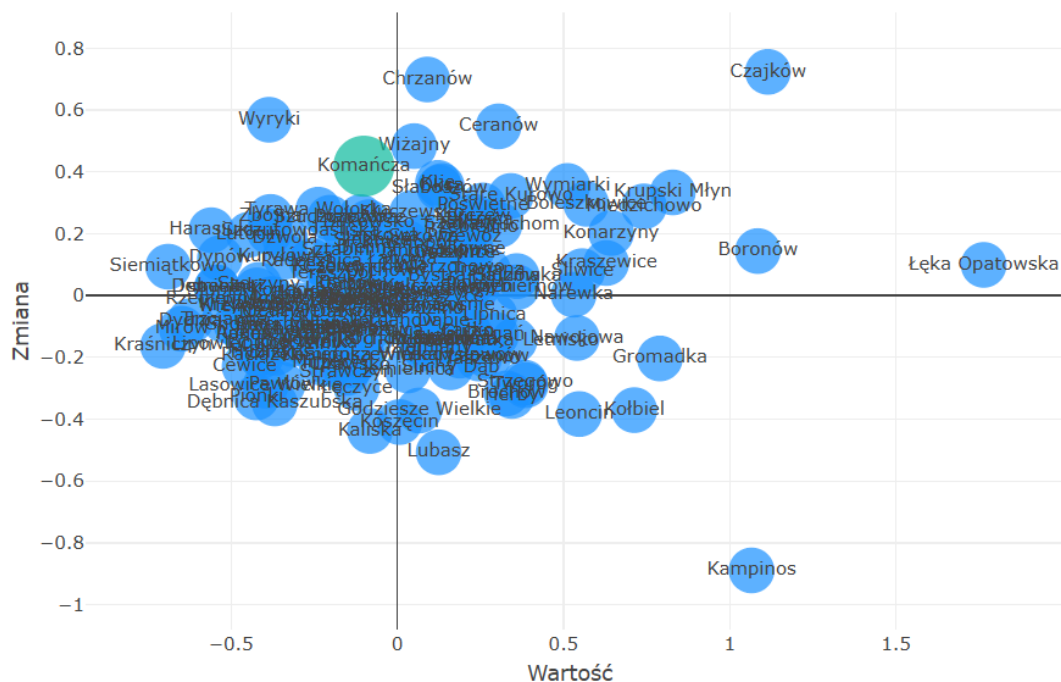
Wykres 22 Liczba długotrwale bezrobotnych zarejestrowanych na 1 000 mieszkańców w Gminie Solina i średnia w gminach podobnych w latach 2019–2023

Źródło: Monitor Rozwoju Lokalnego, gminy.monitorrozwoju.pl, inf. z dnia 2.06.2025 r.

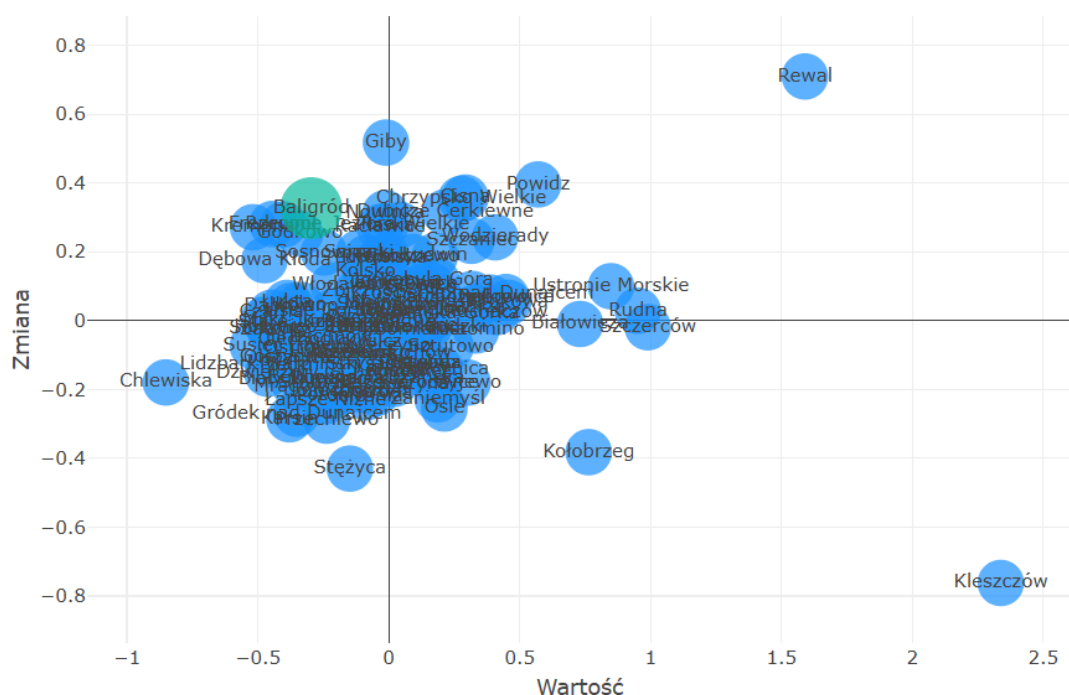
W ramach Monitora Rozwoju Lokalnego, oprócz opisanego w poprzednim rozdziale wymiaru społecznego, badany jest również wymiar gospodarczy. Na rysunkach 6–10 zaprezentowane zostało położenie każdej z gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w odniesieniu do swoich grup porównawczych.

Rysunek 6 Pozycja Gminy Komańcza w grupie porównawczej – wskaźnik rozwoju w wymiarze gospodarczym

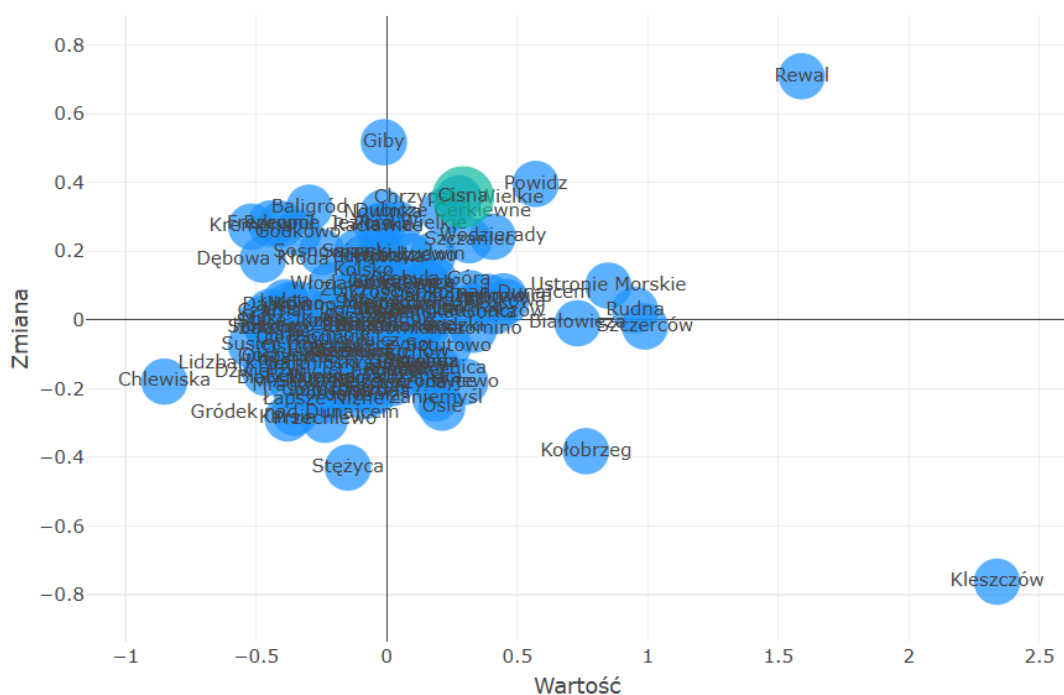
Źródło: Monitor Rozwoju Lokalnego, gminy.monitorrozwoju.pl, inf. z dnia 2.06.2025 r.

Rysunek 7 Pozycja Gminy Baligród w grupie porównawczej – wskaźnik rozwoju w wymiarze gospodarczym

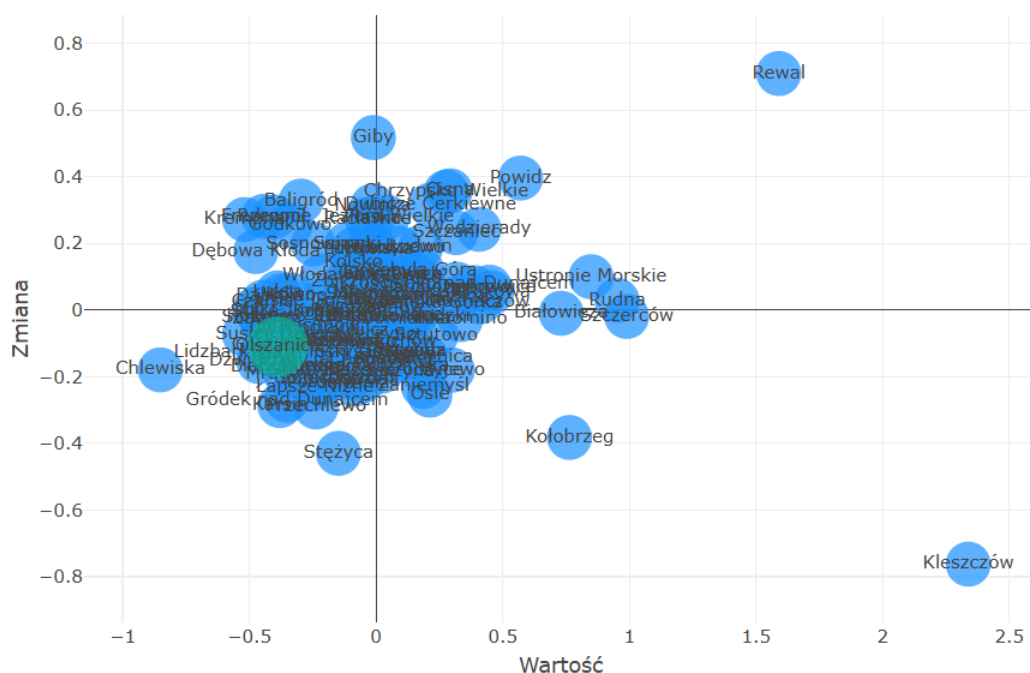
Źródło: Monitor Rozwoju Lokalnego, gminy.monitorrozwoju.pl, inf. z dnia 2.06.2025 r.

Rysunek 8 Pozycja Gminy Cisna w grupie porównawczej – wskaźnik rozwoju w wymiarze gospodarczym

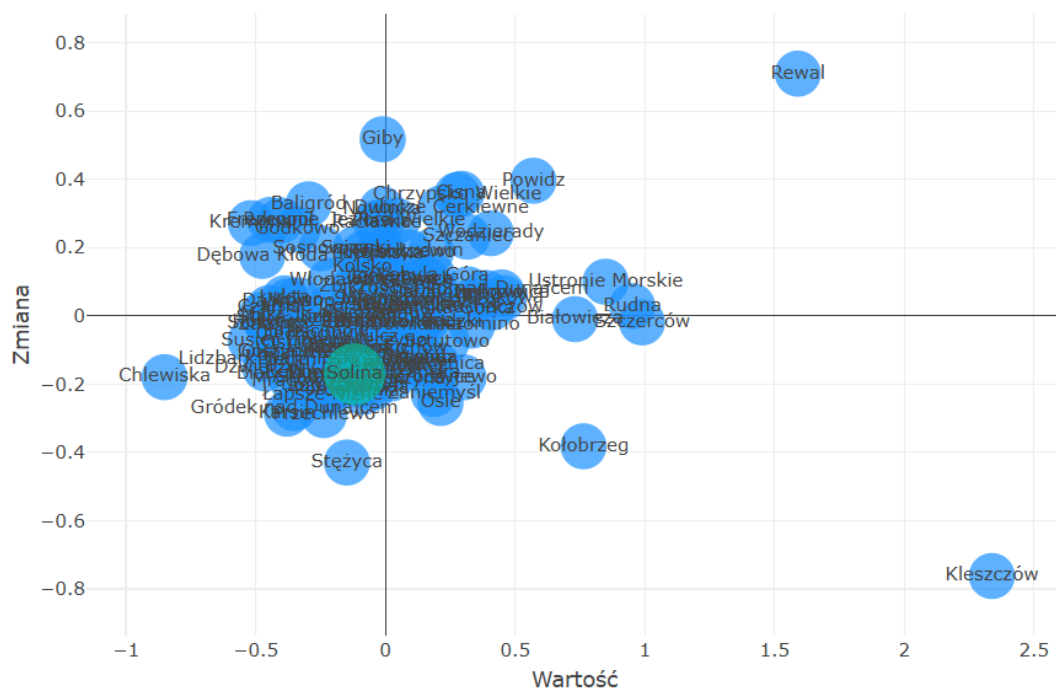
Źródło: Monitor Rozwoju Lokalnego, gminy.monitorrozwoju.pl, inf. z dnia 2.06.2025 r.

Rysunek 9 Pozycja Gminy Olszanica w grupie porównawczej – wskaźnik rozwoju w wymiarze gospodarczym

Źródło: Monitor Rozwoju Lokalnego, gminy.monitorrozwoju.pl, inf. z dnia 2.06.2025 r.

Rysunek 10 Pozycja Gminy Solina w grupie porównawczej – wskaźnik rozwoju w wymiarze gospodarczym

Źródło: Monitor Rozwoju Lokalnego, gminy.monitorrozwoju.pl, inf. z dnia 2.06.2025 r.

Gminy Olszanica (wartość wskaźnika: -0,39, dynamika zmian: -0,11) i Solina (wartość wskaźnika: -0,12, dynamika zmian: -0,17) znajdują się w IV ćwiartce, co oznacza sytuację gorszą niż średnia w ich grupie porównawczej, z jednoczesnym pogorszeniem się sytuacji

względem zmiany sytuacji w grupie – wskaźniki dla gmin są gorsze niż średnia w grupie porównawczej i strata powiększa się (ujemna wartość wskaźnika i ujemna dynamika zmian). Gminy Komańcza (wartość wskaźnika: -0,10, dynamika zmian: 0,42) i Baligród (wartość wskaźnika: -0,30, dynamika zmian: 0,33) znajdują się w II ćwiartce, co oznacza sytuację gorszą niż średnia w grupach porównawczych, jednak następuje poprawa sytuacji względem zmiany sytuacji w grupach. Podsumowując: wskaźnik jest gorszy niż w grupach porównawczych, ale poprawia się. Najlepsza sytuacja w wymiarze gospodarczym panuje w Gminie Cisna – położenie gminy w I ćwiartce. Świadczy to o lepszej sytuacji względem średniej w grupie porównawczej (dodatnia wartość wskaźnika: 0,28) i poprawie sytuacji względem zmiany sytuacji w grupie porównawczej (dodatnia dynamika zmian: 0,35).

W gospodarce jednostek terytorialnych istotne jest również rozróżnienie podmiotów według wielkości zatrudnienia. Kluczową rolę w lokalnej gospodarce odgrywa sektor turystyczny oraz podmioty publiczne, a zmienność zatrudnienia może być związana z sezonowym charakterem pracy. Według danych GUS we wszystkich gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r. znajdowało się 2 776 podmiotów gospodarczych – zdecydowanie przeważają podmioty małe, zatrudniające od 1 do 9 pracowników. Największa ich liczba znajdowała się w Gminie Solina (1 064 podmioty, co stanowi 98,2% wszystkich podmiotów w Gminie Solina). Ponieważ Partnerstwo obejmuje tereny wiejskie, nie funkcjonują większe zakłady produkcyjne – nie ma podmiotów zatrudniających powyżej 250 osób. Natomiast w 2024 r. funkcjonowały 43 podmioty zatrudniające od 10 do 49 pracowników (13 w Gminie Komańcza, 11 w Gminie Solina, 9 w Gminie Olszanica, 6 w Gminie Baligród, 2 w Gminie Cisna), a także 7 podmiotów zatrudniających od 50 do 249 pracowników (po 2 w gminach Komańcza i Olszanica, natomiast po 1 w gminach Baligród, Cisna i Solina). Do największych pracodawców na tym obszarze należą: Zakład Górniczy Komańcza-Jawornik, Lasy Państwowe, Służba Więzienna oraz gminne jednostki organizacyjne w poszczególnych gminach. Znaczna część mieszkańców prowadzi działalność związaną z obsługą ruchu turystycznego oraz handlem.

Zgodnie z danymi GUS dotyczącymi podmiotów gospodarki narodowej według formy prawnej i sekcji PKD 2007, w gminach Partnerstwa największy udział podmiotów wpisanych do rejestru REGON w 2024 r. stanowiły podmioty w sekcji I – Działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi: 752 podmioty (w tym 463 podmioty w Gminie Solina i 137 podmiotów w Gminie Cisna), co stanowiło 27,1% wszystkich podmiotów. Znaczna część przedsiębiorców prowadziła działalność w zakresie handlu hurtowego i detalicznego, w tym naprawy pojazdów samochodowych, włączając motocykle (sekcja G, 348 podmiotów): 12,5% wszystkich podmiotów, najwięcej w gminach Solina (118 podmiotów) i Olszanica (94 podmioty), a także w zakresie budownictwa (sekcja F, 322 podmioty): 11,6% wszystkich podmiotów – najwięcej również w gminach Solina (110 podmiotów) i Olszanica (84 podmioty). W sekcji A – Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo było zarejestrowanych 298 podmiotów, co stanowiło 10,7% wszystkich podmiotów, najwięcej w gminach Baligród (76), Solina (73) i Komańcza (70).

Kolejnym ważnym wskaźnikiem określającym sytuację ekonomiczną w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady jest przeciętne miesięczne wynagrodzenie mieszkańców w stosunku do średniej krajowej. Dane dotyczące wynagrodzeń

określane są w zestawieniach statystycznych na poziomie powiatu, zatem nie można jednoznacznie określić poziomu dochodów mieszkańców gmin. Zaprezentowano dane GUS dla powiatu leskiego i sanockiego, ale sytuacja, która ma miejsce w powiatach, w pełni nie obrazuje możliwości finansowych samych gmin. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w 2023 r. w powiecie leskim wynosiło 6 434,16 zł, co stanowi 84,7% w relacji do średniej krajowej, natomiast w powiecie sanockim: 6 027,66 zł, co stanowi 79,4% w relacji do średniej krajowej. Zaobserwowano systematyczny wzrost miesięcznego przeciętnego wynagrodzenia brutto w obu powiatach, lecz jego wysokość była wciąż niższa niż wartość przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto w Polsce (7 595,30 zł) i województwie podkarpackim (6 436,15 zł).

Ważnym aspektem rozwoju gospodarczego obszaru jest możliwość zakładania działalności gospodarczych na terenach inwestycyjnych, dzięki którym warunki prowadzenia działalności przez przedsiębiorców stają się korzystniejsze niż w innej lokalizacji, a tym samym zachęcają do lokowania swoich działalności na danym obszarze. Ze względu na pokrycie gmin Partnerstwa licznymi formami przyrody, nie jest zlokalizowana żadna strefa ekonomiczna.

W Krajowym Systemie Sądowym w rejestrze przedsiębiorców znajduje się 140 wpisów z terenu Partnerstwa, natomiast w rejestrze stowarzyszeń (stowarzyszenia, inne organizacje społeczne i zawodowe, fundacje, ZOZ) – 128¹⁵.

¹⁵ Portal Rejestrów Sądowych, serwis Ministerstwa Sprawiedliwości, wyszukiwarka-krs.ms.gov.pl, inf. z dnia 2.06.2025 r.

5. Środowisko naturalne i infrastruktura

Środowiskiem przyrodniczym czy też naturalnym nazywa się ogół elementów ożywionych i nieożywionych przyrody, które znajdują się nieustannie w interakcji ze sobą nawzajem oraz z człowiekiem, który żyje w ich obrębie i wywiera na nie wpływ. Niezwykle ważna jest równowaga naturalna, która zostaje zachowana, gdy odpływ i dopływ materii w przyrodzie występują na zrównoważonych poziomach¹⁶.

Ochrona środowiska naturalnego jest ważnym zadaniem, które umożliwia zachowanie niezmienionego charakteru środowiska przyrodniczego, wpływa na stałe odbywanie się procesów zachodzących w biosferze oraz zapewnia odpowiednie warunki do życia dla człowieka. Działania stosowane w ramach ochrony środowiska oscylują wokół racjonalnego kształtowania środowiska i gospodarowania zasobami przyrodniczymi zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju. Kluczowe obszary, które obejmują działanie ochrony środowiska przyrodniczego, to ochrona powietrza atmosferycznego (atmosfery), ochrona gleb, ochrona wód oraz ochrona odnawialnych i nieodnawialnych zasobów naturalnych¹⁷.

W granicach administracyjnych gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady swoją działalność prowadzą: Nadleśnictwo Baligród, Nadleśnictwo Cisna, Nadleśnictwo Komańcza, Nadleśnictwo Lesko oraz Nadleśnictwo Ustrzyki Górne. W Nadleśnictwie Cisna lesistość wynosi 96%. Lasy mają charakter typowo górski, jedynie gdzieś w dolinach rzek porasta las łęgowy. Drzewostany występują w dwóch piętrach roślinnych – pogórza i regla dolnego. Górną granicę lasu tworzą skarłowaciałe buki i jawory. Powyżej rozciąga się już tylko charakterystyczne dla Bieszczadów piętro połonin. Gatunkiem dominującym w drzewostanie jest buk, uzupełniają skład gatunkowy: jodła, świerk, olsza szara i klon jawor¹⁸. W Nadleśnictwach Baligród, Lesko i Ustrzyki Górne gatunkami dominującymi są jodły i buki¹⁹. W Nadleśnictwie Komańcza, w obrębie Komańcza, największy jest udział jodły, występuje też wiąz, grab, olcha czarna i osika²⁰. Według danych GUS w 2023 r. powierzchnia lasów gmin Partnerstwa wynosiła 80 444 ha, co stanowi 72,4% lesistości. Wszystkie gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 100% objęte są formami ochrony przyrody.

W lasach położonych na terenach gmin Partnerstwa występują drapieżniki: niedźwiedź, wilk i ryś, a także gatunki kopytne: żubr, łoś, jeleni, sarna, dzik. Gniazdują rzadkie ptaki drapieżne: orlik krzykliwy, orzeł przedni, gadożer, a także gatunki wysokogórskie (płochacz halny, siwerniak) oraz ciepłolubne (mucholówka białoszyja i nagórnik)²¹.

Na terenach gmin Partnerstwa występują trudne warunki do rozwoju rolnictwa. Przeważają gleby o niskiej klasie bonitacyjnej, więc o małej przydatności rolniczej. Obszary

¹⁶ Portal Ekologia.pl, www.ekologia.pl/slownik/srodowisko-naturalne

¹⁷ jw.

¹⁸ Strona internetowa Nadleśnictwa Cisna, cisna.krosno.lasy.gov.pl

¹⁹ Strona internetowa Nadleśnictwa Baligród, baligrod.krosno.lasy.gov.pl; strona internetowa Nadleśnictwa Ustrzyki Górne, ustrzykidolne.krosno.lasy.gov.pl; strona internetowa Nadleśnictwa Lesko, lesko.krosno.lasy.gov.pl

²⁰ Strona internetowa Nadleśnictwa Komańcza, komancza.krosno.lasy.gov.pl

²¹ Strona internetowa Nadleśnictwa Cisna, cisna.krosno.lasy.gov.pl

podgórskie charakteryzują się niską średnią wielkością gospodarstw rolnych, dużą ilością działek przypadających na jedno gospodarstwo, małą szerokością pól, pofałdowaniem terenu, dużym udziałem użytków zielonych. Pomimo, iż znaczenie gospodarcze rolnictwa w polskich rejonach podgórskich spada, to odgrywa ono coraz większą rolę w ochronie środowiska przyrodniczego i krajobrazu oraz zachowania struktury społecznej na tych obszarach. Gminy Baligród, Cisna i Komańcza zostały zakwalifikowane do Obszarów o Ograniczeniach Naturalnych (ONW) typ górski (położenie powyżej 350 m n.p.m.), Gmina Solina do ONW typ górski i ONW typ specyficzny II (co najmniej 50% powierzchni użytków rolnych jest położonych powyżej 350 m n.p.m.), natomiast Gmina Olszanica do ONW typ specyficzny II²².

Większość gleb stanowią gleby średnie i ciężkie gleby górskie, charakteryzujące się niską naturalną żyznością. Dominują gleby bielcowe i brunatne, gleby początkowego stadium rozwojowego, niewielkie powierzchnie zajmują mady występujące w dolinach rzek. Wartość tych gleb z punktu widzenia przydatności rolniczej jest niska. Pod uprawę rolną lub jako użytki zielone i lasy, wykorzystuje się gleby zaliczane do III, IV i V klasy bonitacyjnej²³.

W Gminie Cisna użytki rolne stanowią jedynie 5,6% powierzchni gminy. Przeważają odłogowane trwałe użytki zielone klas V–VI bonitacyjnych. Oprócz niskiej jakości gleb dodatkowo klimat górski utrudnia rozwój rolnictwa. Dlatego w latach transformacji większość gospodarstw zaprzestała typowej produkcji rolnej różnicując swoją działalność w kierunku agroturystyki, która stała się ich głównym źródłem utrzymania. Obszary rolnicze stanowią obecnie istotny czynnik krajobrazotwórczy²⁴.

Grunty orne w Gminie Solina stanowią 11,4% powierzchni gminy. Klimat nie sprzyja rolnictwu (wysokie opady, mroźne i długie zimy oraz krótki okres wegetacji), a także klasa gleb (większość to gleby słabe IV, V i VI klasy bonitacyjnej). W uprawie ziemi obserwuje się odłogowanie gruntów najniższej jakości lub zamiany gruntów ornych w ekstensywne użytki zielone użytkowane ekstensywnie (koszone jeden raz w roku), okresowo wypasane lub całkowicie odłogowane. W rezultacie na nich rozpoczyna się sukcesja roślinności drzewiastej. Proces ten doprowadził już do samoczynnego zadrzewienia niektórych słabych i niekorzystnie położonych gruntów, głównie w południowej części gminy²⁵.

W Gminie Baligród użytki rolne stanowią 22% powierzchni ogólnej. Najsłabsze gleby występują w obrębie mocno nachylonych stoków, gdzie warstwa gleby jest cienka i narażona na erozję – 68% stanowią grunty klasy IV, a 25% grunty klasy V²⁶. Natomiast w Gminie Olszanica około 1/3 powierzchni stanowią użytki rolne, w tym grunty orne 20%²⁷.

²² Strona internetowa Instytutu Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa Państwowy Instytut Badawczy, onw.iung.pulawy.pl/mapa

²³ *Plan rozwoju gospodarki wodą na terenach wiejskich na lata 2023–2026*, Lokalne Partnerstwo na rzecz Wody, Powiat leski, 2022 r.

²⁴ *Program Ochrony Środowiska dla Gminy Cisna na lata 2018–2021 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2022–2025*.

²⁵ *Plan Gospodarki Niskoemisyjnej dla Gminy Solina do roku 2030*, 2022 r.

²⁶ Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Baligród przyjęte uchwałą Nr XXXIII/223/2002 Rady Gminy w Baligrodzie z dnia 7 października 2002 r.

²⁷ *Raport o stanie Gminy Olszanica za rok 2024*.

Obszar Gminy Komańcza jest bardzo zróżnicowany pod względem klas bonitacyjnych gleb – użytki rolne stanowią około 23% powierzchni gminy. Największą powierzchnię zajmują gleby IV klasy bonitacyjnej, następnie gleby klasy V i VI, a najmniejszą gleby klasy II. Większość gruntów gminy stanowią gleby brunatne wyługowane i kwaśne, powstałe ze zwietrzeli osadów fliszowych, gliniaste lub ilaste²⁸.

W obowiązującym w Polsce prawie ochrona przyrody regulowana jest przepisami *Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody* (Dz. U. z 2024 r. poz. 1478 z późn. zm.). W jej rozumieniu ochrona przyrody polega na zachowaniu, zrównoważonym użytkowaniu oraz odnawianiu zasobów, tworów i składników przyrody tj.:

- dziko występujących roślin, zwierząt i grzybów;
- roślin, zwierząt i grzybów objętych ochroną gatunkową;
- zwierząt prowadzących wędrowny tryb życia;
- siedlisk przyrodniczych;
- siedlisk roślin, zwierząt i grzybów zagrożonych wyginięciem, rzadkich i chronionych;
- tworów przyrody żywej i nieożywionej oraz kopalnych szczątków roślin i zwierząt;
- krajobrazu;
- zieleni w miastach i na wsiach;
- zadrzewień.

Na terenie gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady zlokalizowane są następujące formy ochrony przyrody²⁹:

- Bieszczadzki Park Narodowy z otuliną: Gmina Cisna;
- Ciśniańsko-Wetliński Park Krajobrazowy: gminy Cisna, Komańcza, Baligród, Solina;
- Jaśliski Park Krajobrazowy: Gmina Komańcza;
- Park Krajobrazowy Gór Słonnych: Gmina Olszanica;
- Park Krajobrazowy Doliny Sanu: Gmina Solina;
- Wschodniobeskidzki Obszar Chronionego Krajobrazu: gminy Solina, Komańcza, Baligród, Olszanica;
- Obszar Chronionego Krajobrazu Beskidu Niskiego: Gmina Komańcza;
- rezerваты przyrody:
 - Gmina Komańcza: Zwierzło w dolinie Olchowatego, Źródlika Jasiołki, Przełom Oślawy pod Duszatynem, Przełom Oślawy pod Mokrem, Kamień nad Rzepedzią;
 - Gmina Baligród: Cisy na Górze Jawor, Gołoborze, Olsza Kosa w Stężnicy, Woronikówka;
 - Gmina Cisna: Olszyna Łęgowa w Kalnicy, Sine Wiry, Dziurkowiec;
 - Gmina Olszanica: Bobry w Uhercach, Dyrbek, Buczyna w Wańkowej, Przełom Sanu pod Grodziskiem;
 - Gmina Solina: Sine Wiry, Bobry w Uhercach, Przełom Sanu pod Grodziskiem, Nad Jeziołem Myczkowieckim, Koziniec;

²⁸ Prognoza Oddziaływania na Środowisko Strategii Rozwoju Gminy Komańcza do roku 2030, 2016 r.

²⁹ Centralny Rejestr Form Ochrony Przyrody, Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, crfop.gdos.gov.pl

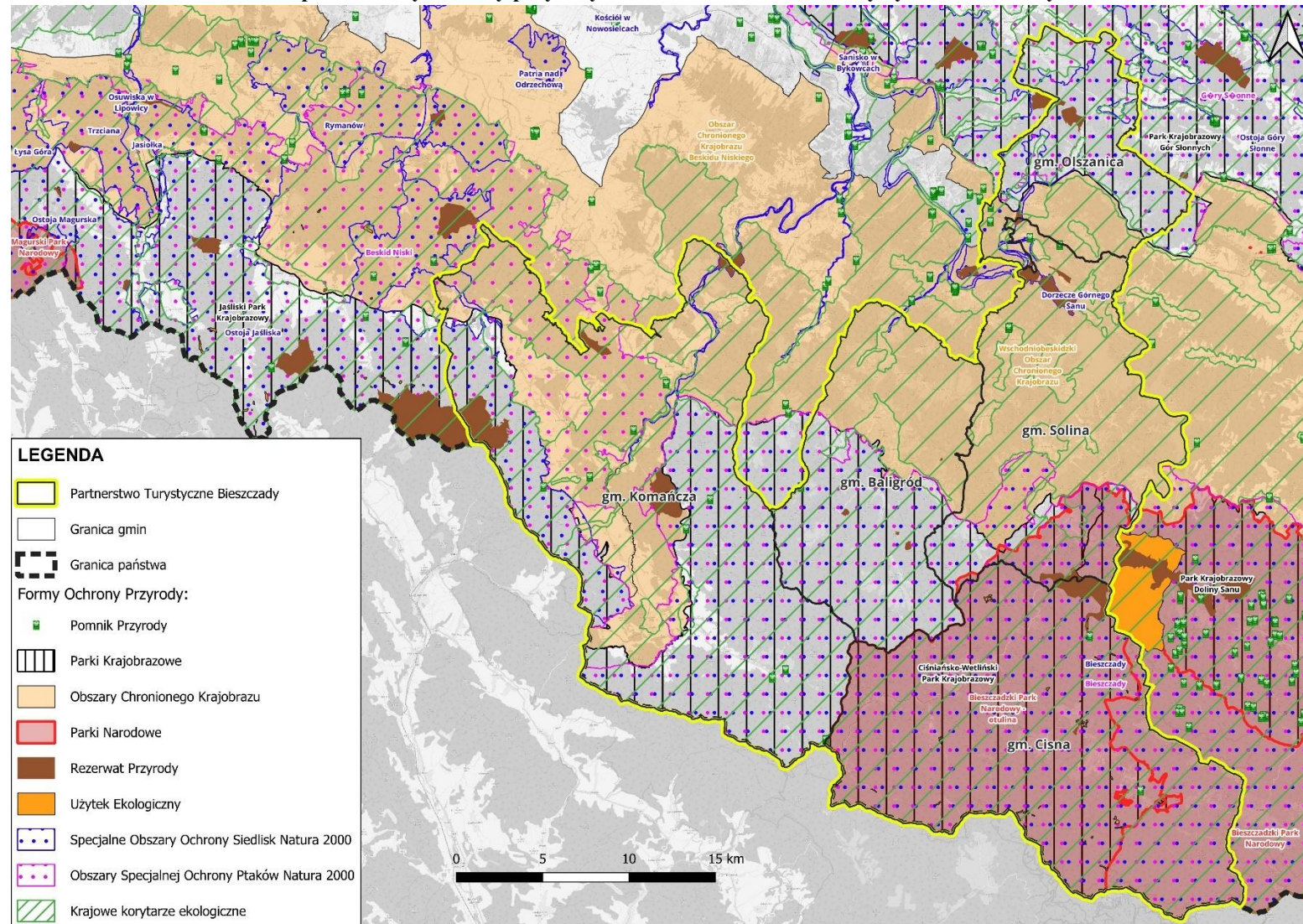
- obszary Natura 2000:
 - Gmina Komańcza: Bieszczady (PLC180001) – obszar specjalnej ochrony ptaków i specjalnej ochrony siedlisk, Ostoja Jaślicka (PLH180014) i Dorzecze Górnego Sanu (PLH180021) – obszary specjalnej ochrony siedlisk, a także Beskid Niski (PLB180002) – obszar specjalnej ochrony ptaków;
 - Gmina Baligród: Bieszczady (PLC180001) – obszar specjalnej ochrony ptaków i specjalnej ochrony siedlisk, a także Dorzecze Górnego Sanu (PLH180021) – obszar specjalnej ochrony siedlisk;
 - Gmina Cisna: Bieszczady (PLC180001) – obszar specjalnej ochrony ptaków i specjalnej ochrony siedlisk;
 - Gmina Olszanica: Ostoja Góry Słonne (PLH180013) i Dorzecze Górnego Sanu (PLH180021) – obszary specjalnej ochrony siedlisk, a także Góry Słonne (PLB180003) – obszar specjalnej ochrony ptaków;
 - Gmina Solina: Bieszczady (PLC180001) – obszar specjalnej ochrony ptaków i specjalnej ochrony siedlisk, Ostoja Góry Słonne (PLH180013) i Dorzecze Górnego Sanu (PLH180021) – obszary specjalnej ochrony siedlisk;
- pomniki przyrody: Gmina Komańcza – 9, Gmina Baligród – 12, Gmina Cisna – 3, Gmina Olszanica – 3, Gmina Solina – 4;
- użytek ekologiczny: Gmina Cisna – 9;
- zespół przyrodniczo-krajobrazowy: Gmina Cisna – 1.

Na mapie 16 zobrazowano graficzne położenie form ochrony przyrody na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady.

Na obszarze Partnerstwa Turystyczne Bieszczady zlokalizowane są złoża kopalin pospolitych, tj. kamienie łamane i bloczne, piaski i żwiry, solanki, surowce ilaste ceramiki budowlanej, wody lecznicze i termalne, a także złoża kopalin podstawowych tj. gazu ziemnego i ropy naftowej. Eksploatowane są złoża gazu ziemnego „Wańkowa” i złoża ropy naftowej „Wańkowa”, a także złoża kamieni łamanych i blocznych: „Komańcza-Jawornik”, „Huczvice” i „Rabe”. W wykazie udokumentowanych złóż solanek, wód leczniczych i termalnych znalazły się złoża wód leczniczych: „Komańcza źródło nr 1”, „Polańczyk” (złożę objęte koncesją na wydobywanie kopaliny) i „Rabe 1”³⁰.

³⁰ Bilans zasobów złóż kopalin w Polsce według stanu na 31.12.2023 r., Warszawa 2024, Państwowy Instytut Geologiczny – Państwowy Instytut Badawczy, pgi.gov.pl/images/surowce/2023/bilans_2023.pdf

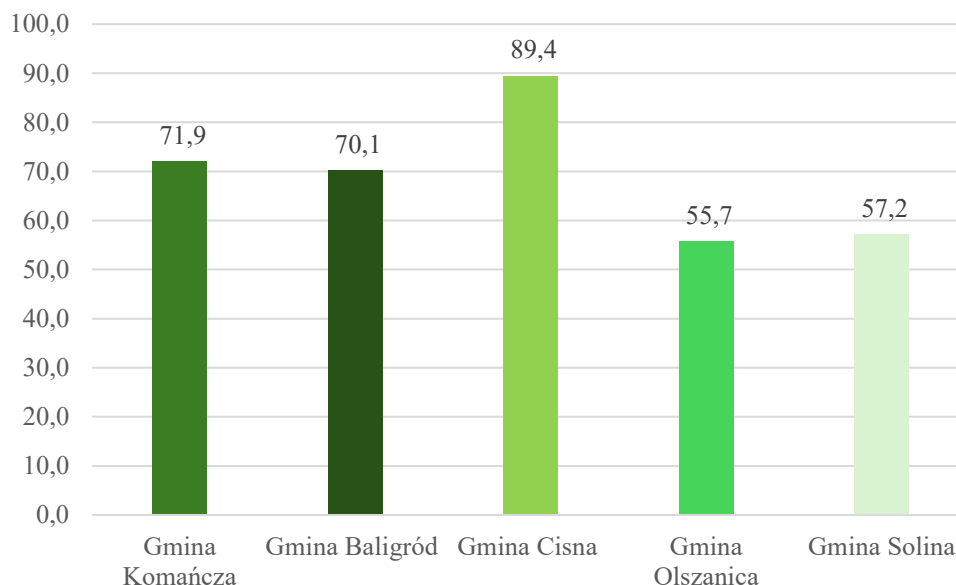
Mapa 16 Formy ochrony przyrody na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska: Centralny Rejestr Form Ochrony Przyrody, crfop.gdos.gov.pl oraz gdos.gov.pl/dane-i-metadane

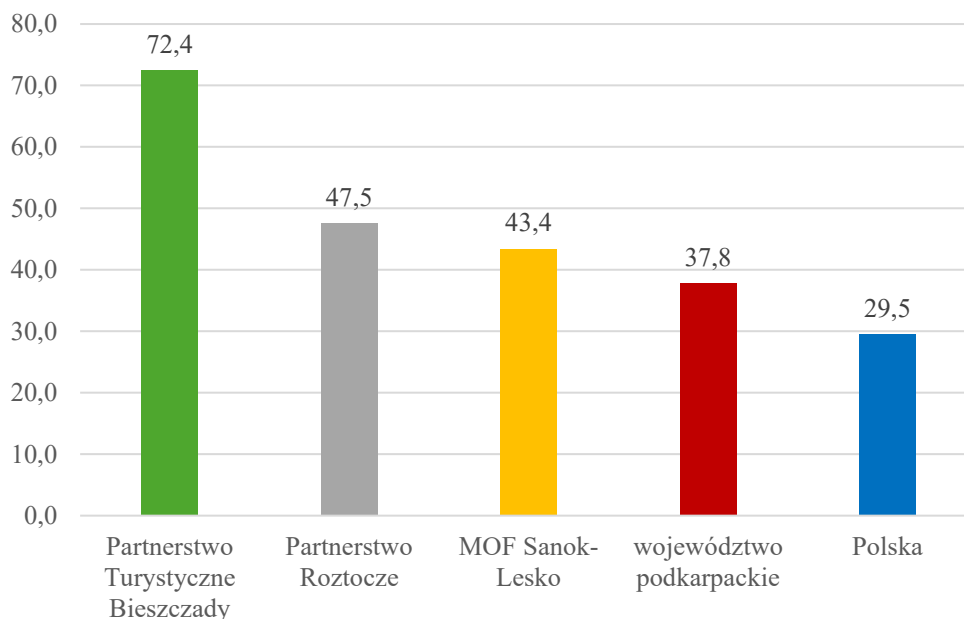
Według danych GUS, wśród gmin Partnerstwa najwięcej gruntów leśnych znajduje się w Gminie Komańcza, jednak najwyższy udział gruntów leśnych w powierzchni gminy ogółem występuje w Gminie Cisna – 89,4% (w Gminie Komańcza: 71,9%) – wykres 23. Natomiast na wykresie 24 zestawiono średnią wartość dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady z wartościami dla obszarów podobnych, województwa podkarpackiego oraz Polski – Partnerstwo posiada najwyższy poziom wskaźnika.

Wykres 23 Udział % powierzchni gruntów leśnych w powierzchni ogółem w gminach należących do Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2023 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Wykres 24 Udział % powierzchni gruntów leśnych w powierzchni ogółem w Partnerstwie Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego oraz Polski w 2023 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS

Ważnym elementem opisującym środowisko naturalne jest jakość powietrza. Diagnoza tego czynnika została przeprowadzona na podstawie *Rocznej oceny jakości powietrza w województwie podkarpackim – raport za rok 2024* i odnosiła się do obszaru tak zwanej strefy³¹. W województwie podkarpackim wydzielono dwie strefy: miasto Rzeszów i strefę podkarpacką. Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady należą do strefy podkarpackiej.

Na terenie gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady nie ma stacji monitoringu jakości powietrza, najbliższą zlokalizowaną jest stacja w Sanoku (powiat sanocki). W powiecie leskim występują dwa czujniki pomiaru jakości powietrza Airly, zlokalizowane na budynkach gminnych, które mierzą poziom stężeń pyłów zawieszonych PM₁, PM_{2.5} oraz PM₁₀, ciśnienie atmosferyczne, a także temperaturę i wilgotność powietrza. Czujniki pozwalają na bieżące monitorowanie poziomu zanieczyszczenia³².

W ocenie pod kątem ochrony zdrowia wykorzystano zweryfikowane serie roczne pomiarów dotyczących takich zanieczyszczeń jak: dwutlenek siarki, dwutlenek azotu, tlenek węgla, benzen, ozon, pył zawieszony PM₁₀, pył zawieszony PM_{2,5} oraz zawartość metali ciężkich w pyłe PM₁₀ i PM_{2,5}, benzo(a)pirenu w pyłe PM₁₀. Na mapach 17–19 obrysowano kolorem zielonym granice Partnerstwa Turystyczne Bieszczady.

W 2024 roku na terenie strefy miasto Rzeszów nie zanotowano przekroczenia obowiązującego dla B(a)P w pyłe zawieszonym PM₁₀ średniorocznego poziomu docelowego. Strefa miasto Rzeszów została zaklasyfikowana do klasy A. Natomiast na terenie strefy podkarpackiej wyniki pomiarów wykazały przekroczenie wartości docelowej B(a)P w sześciu punktach pomiarowych zlokalizowanych na terenach miejskich. Dostrzegalna jest wysoka zależność pomiędzy zmiennością sezonową i wartościami stężeń – w sezonie grzewczym wielkości stężeń benzo(a)pirenu w pyłe zawieszonym PM₁₀ były dużo wyższe niż w okresie letnim. Najwyższe stężenia odnotowano na terenach, gdzie dominuje niska emisja z indywidualnego ogrzewania budynków. Strefa podkarpacka zakwalifikowana została do klasy C (mapa 17). Zaliczenie strefy do klasy C nie oznacza złej sytuacji na terenie całej strefy – a jest jedynie sygnałem, że w strefie istnieją obszary wymagające podjęcia i prowadzenia działań na rzecz poprawy jakości powietrza pod kątem rozważanego zanieczyszczenia.

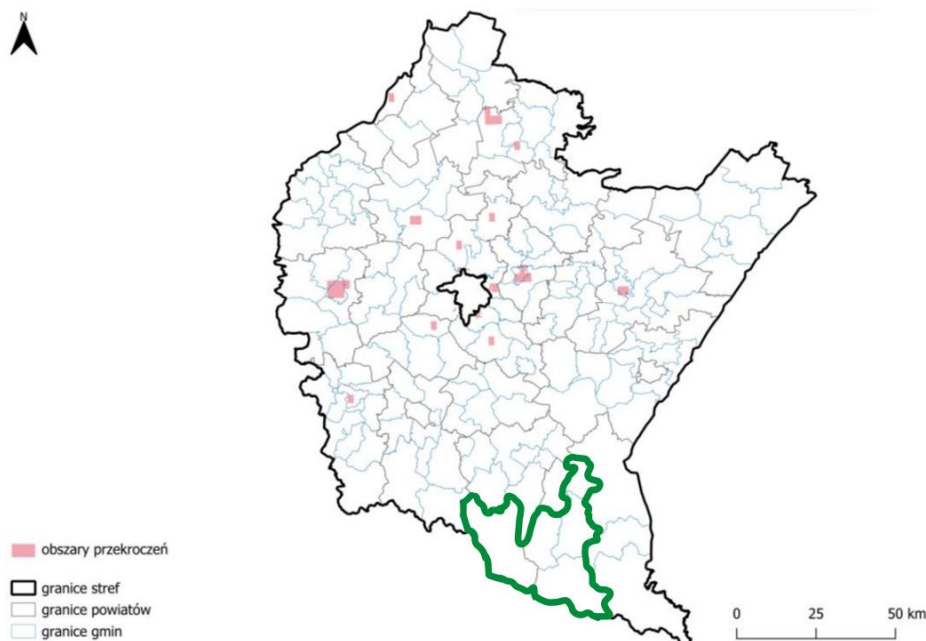
Dla ozonu wykonany został w oparciu o wyniki pomiarów ze stacji oraz wyniki modelowania rozkład stężeń uśrednionych dla trzech lat (2022–2024) – nie wykazał przekroczenia dopuszczonej liczby dni z maksymalną 8-godzinną średnią krocącą wyższą od 120 µg/m³, dlatego obie strefy zostały zaliczone do klasy A. Natomiast został natomiast dotrzymany poziom celu długoterminowego ozonu pod kątem kryterium ochrony zdrowia ludzi w obu strefach, którym przypisano klasę D2. Liczba dni z przekroczeniem wartości docelowej za 3 lata na obszarze województwa wyniosła od 1 do 15. Dla danych trzyletnich najwięcej dni z przekroczeniem poziomu docelowego pod kątem kryterium ochrony zdrowia ludzi (10–15 dni) zlokalizowano m.in. w powiatach: leskim (gminy Cisna i Baligród) oraz sanockim (Gmina Komańcza). Natomiast z analizy oszacowanych granic obszarów przekroczeń poziomu celu

³¹ *Roczna ocena jakości powietrza w województwie podkarpackim – raport za rok 2024*, Główny Inspektorat Ochrony Środowiska, Departament Monitoringu Środowiska, Regionalny Wydział Monitoringu Środowiska w Rzeszowie, Rzeszów 2025.

³² Mapa jakości powietrza Airly, airly.eu/map/pl

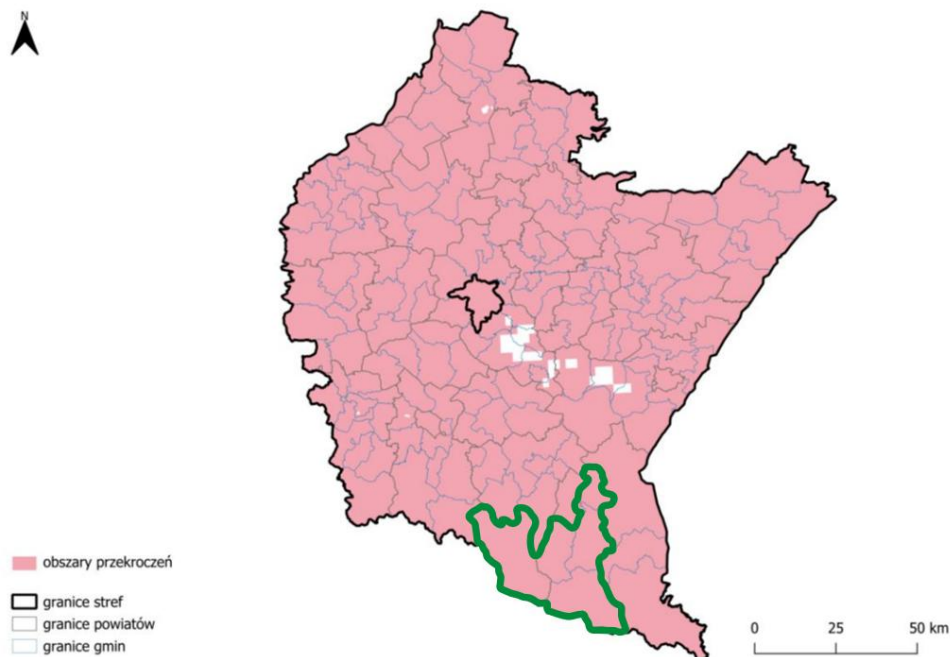
długoterminowego ozonu wynika, iż obejmują one 99% powierzchni województwa – w tym tereny gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady (mapa 18).

Mapa 17 Zasięg obszarów przekroczeń średniorocznego poziomu docelowego benzo(a)pirenu ze względu na ochronę zdrowia w województwie podkarpackim w 2024 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rocznej oceny jakości powietrza w województwie podkarpackim – raport za rok 2024, Główny Inspektorat Ochrony Środowiska, Departament Monitoringu Środowiska, Regionalny Wydział Monitoringu Środowiska w Rzeszowie, Rzeszów 2025, str. 87

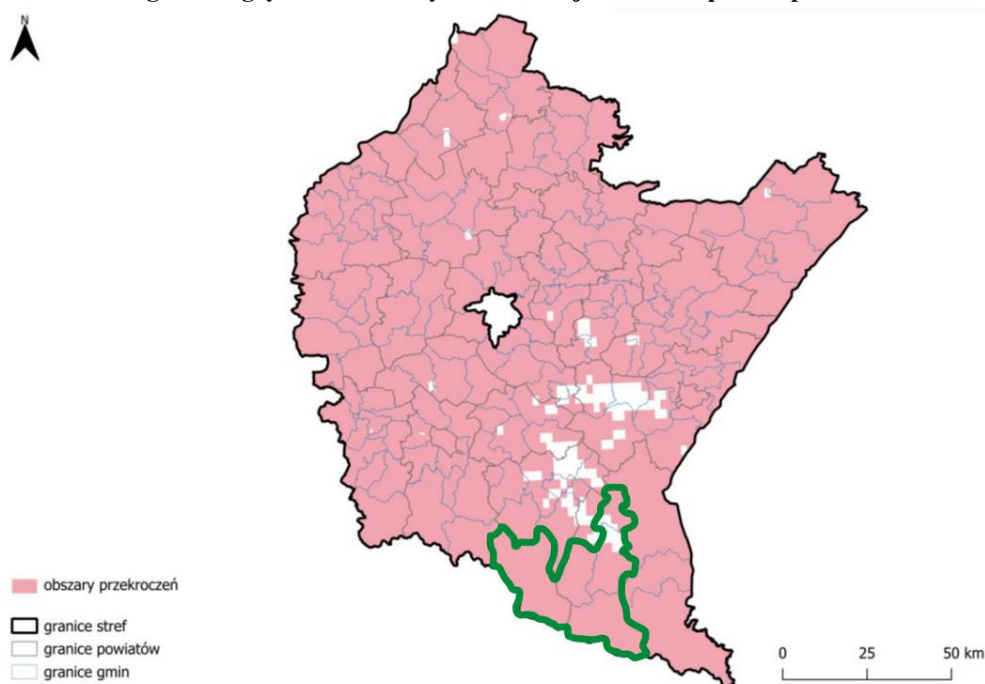
Mapa 18 Zasięg obszarów przekroczeń poziomu celu długoterminowego ozonu dla 8-godz. stężenia O_3 ze względu na ochronę zdrowia w województwie podkarpackim w 2024 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rocznej oceny jakości powietrza w województwie podkarpackim – raport za rok 2020, Główny Inspektorat Ochrony Środowiska, Departament Monitoringu Środowiska, Regionalny Wydział Monitoringu Środowiska w Rzeszowie, Rzeszów 2025, str. 59

W rocznej ocenie jakości powietrza klasyfikacji stref dla ozonu pod kątem kryterium ochrony roślin dokonuje się w odniesieniu do wartości AOT40 oraz dotrzymania poziomu celu długoterminowego. Wyniki pomiarów ozonu ze stacji monitoringu powietrza za rok 2024 oraz wykonane w oparciu o metodę szacowania rozkład stężeń dla roku 2024 (obejmujący lata 2020–2024) wykazały dotrzymanie obowiązującego dla tego zanieczyszczenia poziomu docelowego – strefa podkarpacka zakwalifikowana została do klasy A. Natomiast wyniki pomiarów w oparciu o metodę szacowania rozkładu stężeń wykazały przekroczenie poziomu celu długoterminowego wartości AOT40 na obszarze województwa podkarpackiego – strefa podkarpacka zakwalifikowana została do klasy D2. Najniższe wartości wskaźnika AOT40 wystąpiły głównie na terenie powiatów: sanockiego, leskiego, przemyskiego, brzozowskiego i przeworskiego, w tym na terenie gmin Olszanica i Solina (mapa 19). Zmienność stężeń ozonu w poszczególnych latach związana jest w znacznym stopniu z różnicami w warunkach pogodowych w sezonie ciepłym, występujących w kraju. Znaczenie mają również kierunki napływu mas powietrza nad Polskę oraz ich zanieczyszczenie ozonem, a także substancjami stanowiącymi tzw. prekursory ozonu.

Mapa 19 Zasięg obszaru przekroczenia poziomu celu długoterminowego (wskaźnika AOT40) dla O₃ ustanowionego ze względu na ochronę roślin w województwie podkarpackim w 2024 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Rocznej oceny jakości powietrza w województwie podkarpackim – raport za rok 2020*, Główny Inspektorat Ochrony Środowiska, Departament Monitoringu Środowiska, Regionalny Wydział Monitoringu Środowiska w Rzeszowie, Rzeszów 2025, str. 101

Ważnym aspektem związanym ze środowiskiem naturalnym jest likwidacja szkodliwego oddziaływania azbestu na środowisko oraz minimalizacja negatywnych skutków zdrowotnych spowodowanych obecnością azbestu na terenie obszaru. Zgodnie z danymi pochodzącymi z Bazy Azbestowej³³ prowadzonej przez Ministerstwo Rozwoju i Technologii,

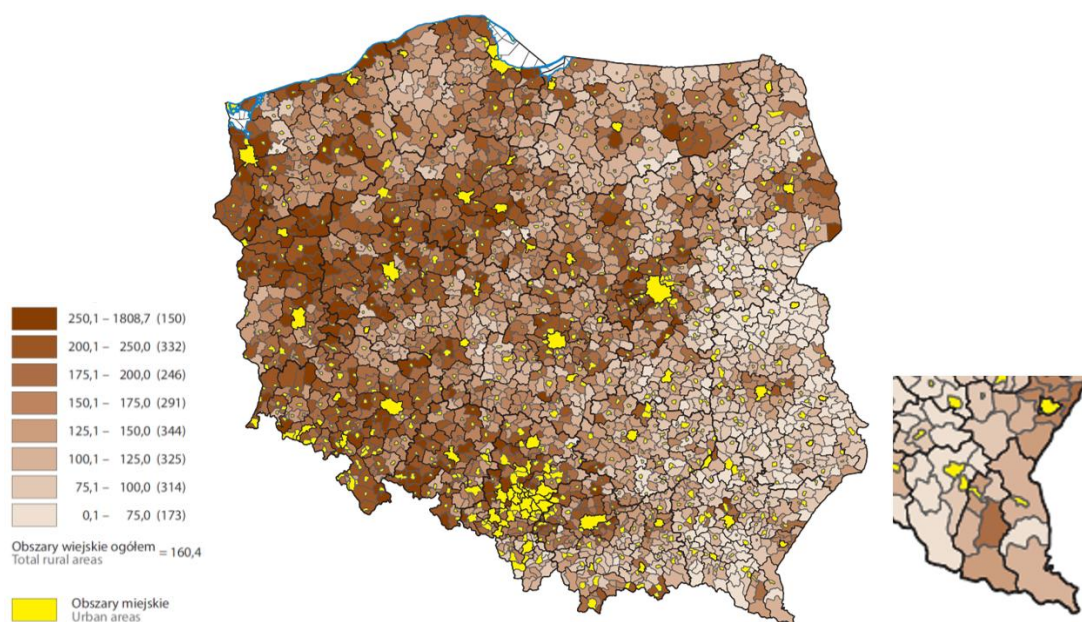
³³ Baza Azbestowa, Ministerstwo Rozwoju i Technologii, bazaazbestowa.gov.pl/pl/usuwanie-azbestu/zestawienie-statystyczne/stats, inf. z dnia 4.06.2025 r.

w województwie podkarpackim zinwentaryzowano łącznie ok. 367 tys. Mg wyrobów azbestowych, z czego unieszkodliwiono ok. 98,5 tys. Mg. Do unieszkodliwienia na terenie województwa pozostało ok. 268,5 tys. Mg odpadów azbestowych. Według *Planu Gospodarki Odpadami dla Województwa Podkarpackiego na lata 2020–2026 z perspektywą do 2032 roku* w celu dotrzymania określonego przepisami prawa terminu zaprzestania wykorzystywania wyrobów azbestowych, do 31 grudnia 2032 r. należy usuwać corocznie z terenu województwa ok. 40 tys. Mg tych wyrobów. Dlatego konieczne jest zwiększanie świadomości mieszkańców gmin na temat szkodliwości azbestu oraz konieczności jego eliminowania. Według danych z Bazy Azbestowej, najwięcej wyrobów azbestowych wśród gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady zinwentaryzowano w Gminie Olszanica (2,1 tys. Mg) – unieszkodliwiono 16,5%. Najskuteczniej usuwanie azbestu przebiega w Gminie Cisna – unieszkodliwiono 63,4% zinwentaryzowanych wyrobów, natomiast najwolniej – w Gminie Baligród, gdyż unieszkodliwiono tylko 0,1% zinwentaryzowanych wyrobów. Średnia dla gmin Partnerstwa wynosi 22,4%, co jest wynikiem słabszym niż średnia w województwie (26,8%).

Gospodarka odpadami w gminach Partnerstwa Turystyczne Bieszczady odbywa się zgodnie z *Planem Gospodarki Odpadami dla Województwa Podkarpackiego na lata 2020–2026 z perspektywą do 2032 roku* (Załącznik nr 1 do uchwały nr XXXVI/584/21 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 26 kwietnia 2021 r.). Według danych GUS za 2023 r. na terenie gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady funkcjonowały 22 oczyszczalnie ścieków, z których korzystało łącznie 9 778 osób (52% mieszkańców): 6 w Gminie Komańcza, 1 w Gminie Baligród, 2 w Gminie Cisna, 3 w Gminie Olszanica i 10 w Gminie Solina. W 2023 r. funkcjonowało 2 031 zbiorników bezodpływowych, najwięcej w Gminie Olszanica (843).

Na mapie 20 przedstawiono wskaźnik *zmieszane odpady komunalne zebrane na obszarach wiejskich* w przeliczeniu na 1 mieszkańca w kg.

Mapa 20 Zmieszane odpady komunalne zebrane na obszarach wiejskich na 1 mieszkańca w 2023 r.

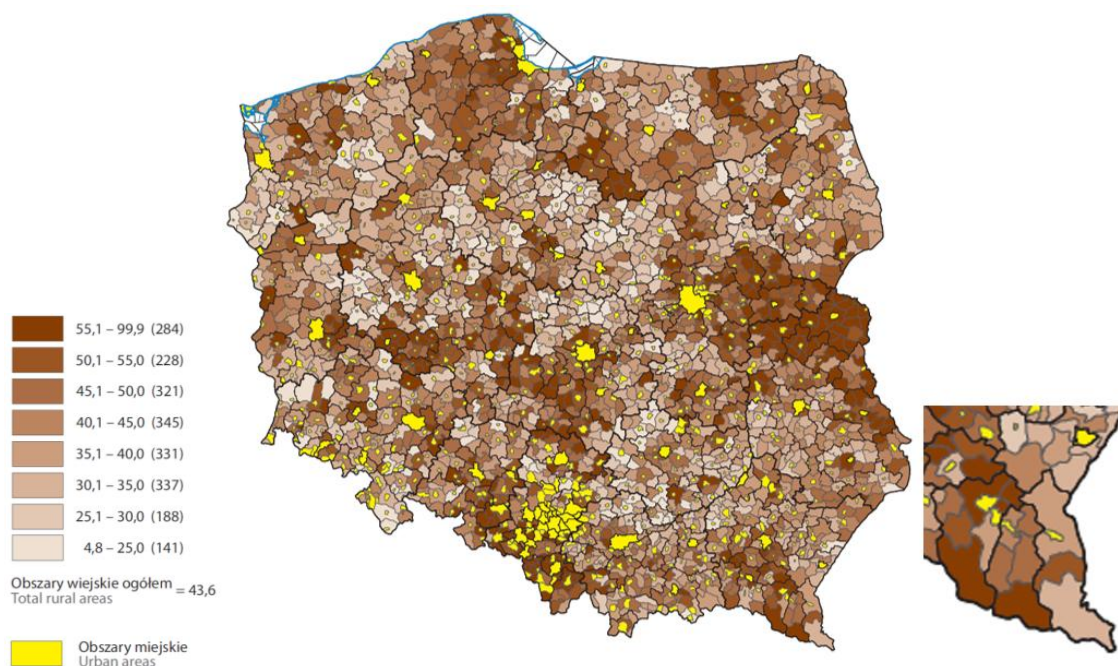

Źródło: Polska wieś w obiektywie statystycznym, Główny Urząd Statystyczny, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2025

W 2023 r. z gospodarstw domowych na terenie Partnerstwa zebrano 3 053,62 tony odpadów komunalnych, co w przeliczeniu na 1 mieszkańca wynosi 163 kg/rok. Wielkość odpadów komunalnych zbieranych z gospodarstw domowych z terenu Partnerstwa w przeliczeniu na 1 mieszkańca jest dużo niższa niż średnia w Polsce (308 kg/rok) i województwie podkarpackim (203 kg/rok). W 2023 r. z terenu gmin Partnerstwa odebrano również 1 622,06 ton odpadów zbieranych selektywnie, co w przeliczeniu na 1 mieszkańca wynosi 87 kg/rok – średnia wartość tego wskaźnika w przeliczeniu na 1 mieszkańca wynosi dla Polski 134 kg/rok, natomiast dla województwa podkarpackiego: 87 kg/rok.

Na mapie 21 zamieszczono rozkład % wartości wskaźnika *odpady zebrane selektywnie w relacji do ogółu odpadów zebranych na obszarach wiejskich* w 2023 r.

Mapa 21 Odpady zebrane selektywnie w relacji do ogółu odpadów zebranych na obszarach wiejskich w 2023 r.

Źródło: *Polska wieś w obiektywie statystycznym*, Główny Urząd Statystyczny, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2025

Główną oś hydrograficzną Partnerstwa Turystyczne Bieszczady stanowi San z dopływami, należący do zlewni górnej Wisły. Wraz ze swym głównym dopływem Oslawą odwadnia niemal cały teren Partnerstwa. Dorzecze Sanu jest z przewagą południowych lewobrzeżnych dopływów, z których największe to: Bereźnica, Hoczewka i Oslawa z Kalniczką. Jedynym z większych dopływów prawobrzeżnych jest Dyrbek. Obszar ma bardzo urozmaicony system hydrograficzny. Składa się na niego gęsta sieć cieków, małe oczka wodne, liczne bagienka, młaki, źródłiska i wysięki wód oraz źródła wód mineralnych³⁴.

Na obszarze gmin Partnerstwa udokumentowano główny zbiornik wód podziemnych „Bieszczady” (GZWP nr 431). Zbiornik „Bieszczady” zajmuje powierzchnię 1 220 km², zasoby

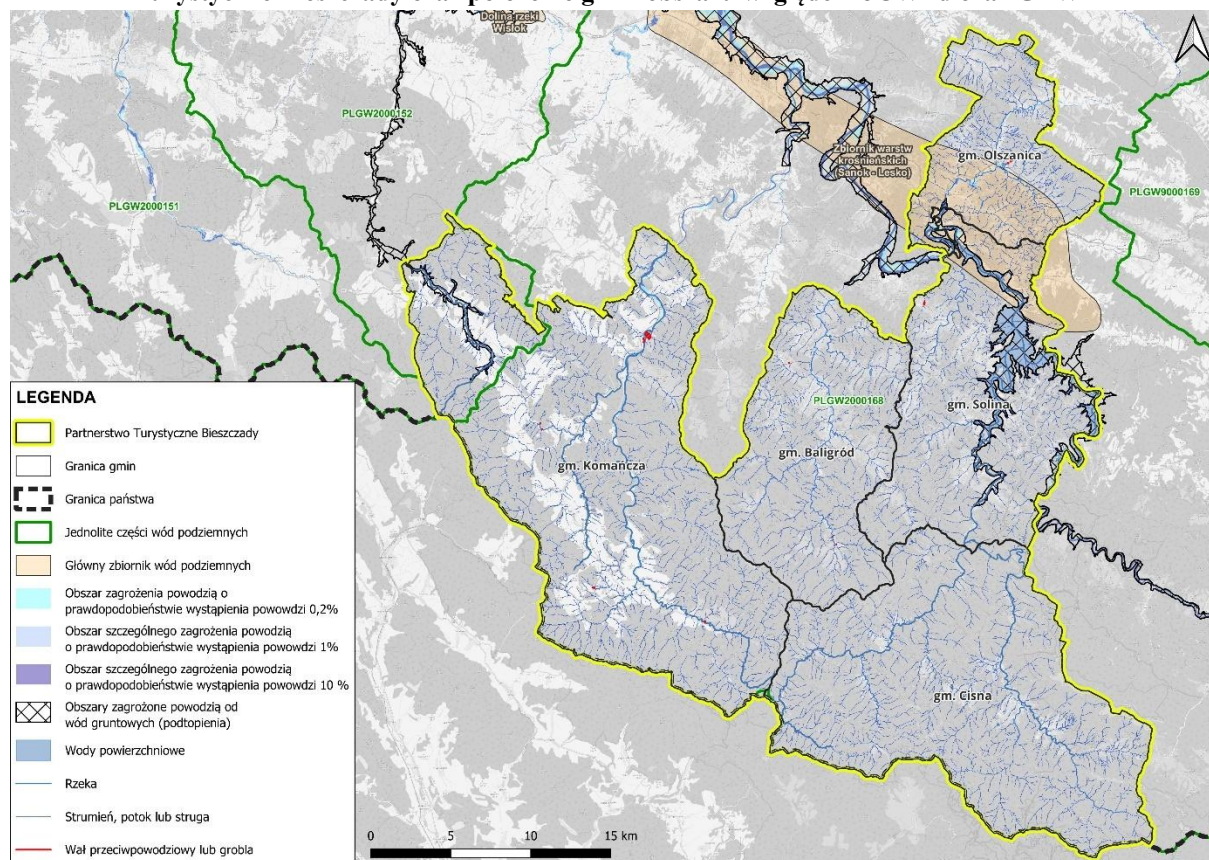
³⁴ *Plan rozwoju gospodarki wodą na terenach wiejskich na lata 2023–2026*, Lokalne Partnerstwo na rzecz Wody, Powiat leski, 2022 r.

dyspozycyjne zostały określone na ok. 25 581,0 m³/dobę, a utwory wodonośne są wieku trzeciorzędowego. Wody wymagają prostego uzdatniania do celów pitnych. Specyficzną grupę wód podziemnych stanowią wody mineralne do celów leczniczych. Wody lecznicze są naturalnymi wodami podziemnymi o udowodnionych właściwościach leczniczych, cechujących się stałym składem chemicznym i naturalną czystością mikrobiologiczną³⁵. Na terenie Partnerstwa rozpoznano zasoby wód mineralnych w miejscowościach Polańczyk i Rabe.

Na terenie Partnerstwa znajduje się Jednolita Część Wód Podziemnych nr 168 i Jednolita Część Wód Podziemnych nr 152, których stan ogólny oceniono jako dobry – zarówno stan chemiczny jak i ilościowy³⁶.

Ze względu na swój górski charakter, rzeki na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady stanowią duże zagrożenie powodziowe. Obszary szczególnego zagrożenia powodzią, a także położenie gmin Partnerstwa względem JCWPd oraz GZWP przedstawiono na mapie 22.

Mapa 22 Obszary szczególnego zagrożenia powodzią na terenie gmin wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady oraz położenie gmin obszaru względem JCWPd oraz GZWP

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Centralnej Bazy Danych Geologicznych i Hydroportalu isok.gov.pl

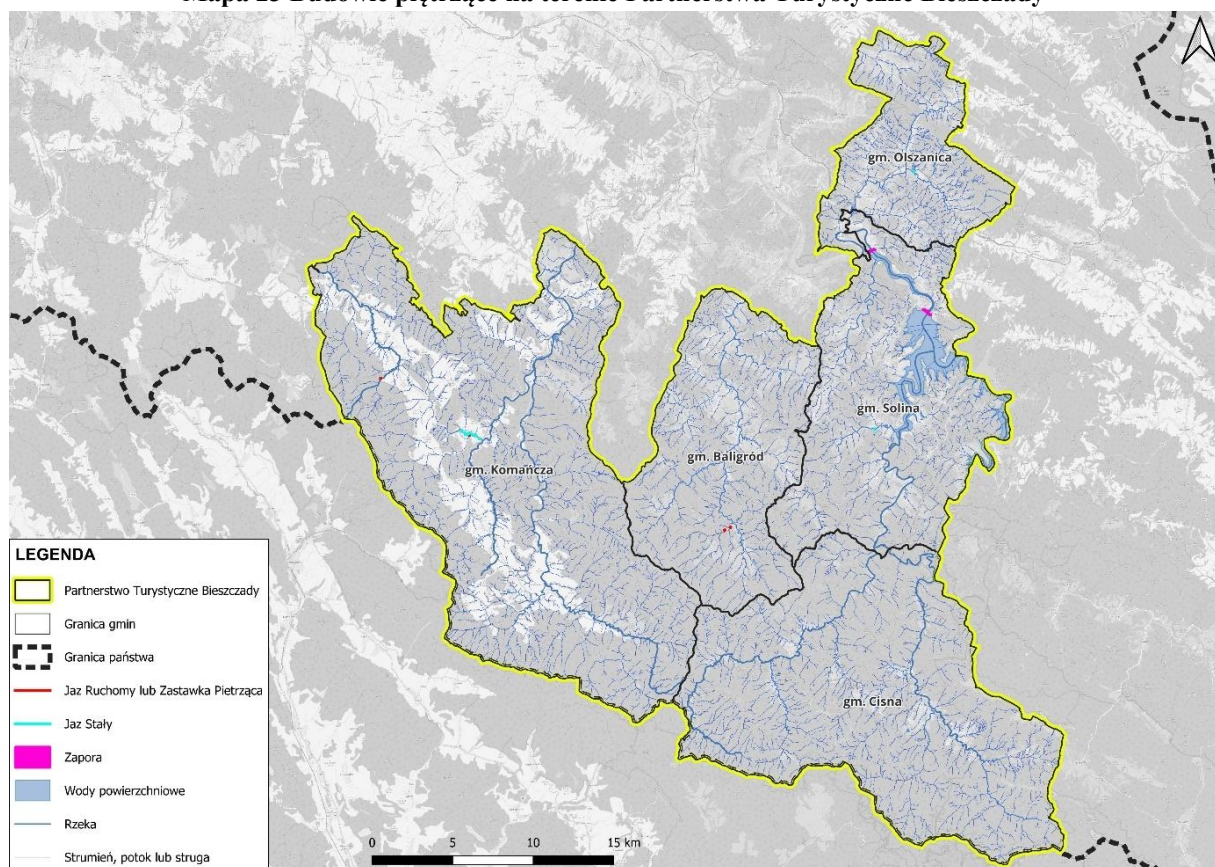
Duże znaczenie dla gospodarki wodnej regionu mają zbiorniki zaporowe: retencyjny Solina (Zalew Soliński) i wyrównawczy w Myczkowcach. Stanowią ważną infrastrukturę

³⁵ Plan rozwoju gospodarki wodą na terenach wiejskich na lata 2023–2026, Lokalne Partnerstwo na rzecz Wody, Powiat leski, 2022 r.

³⁶ Karty informacyjne JCWPd, Państwowy Instytut Geologiczny, pig.gov.pl

przeciwpowodziową oraz retencyjną w okresach suszy i posuchy. Zbiornik Soliński jest największym pod względem objętości zbiornikiem zaporowym w Polsce, położony w powiecie leskim i częściowo bieszczadzkim, na terenie Partnerstwa zlokalizowany w Gminie Solina. Powierzchnia zbiornika wynosi 21,05 km², długość wzdłuż Sanu to 21,2 km, przy maksymalnym piętrzeniu gromadzi 503,97 mln m³ wody. Wraz z niżej położonym zbiornikiem wyrównawczym w Myczkowcach (wykonanym w celu wyrównania dobowych wahań przepływów wywołanych nieciągłą pracą elektrowni), gromadzi ponad 18% ogółu retencjonowanych wód w kraju. Zasilany jest odpływem z górnego zbiornika oraz niewielkimi dopływami naturalnymi (potoki: Łobozewski, Wołczy, Zabrodzie i Bereźnica). Zbiornik Myczkowce ma powierzchnię 2 km² i pojemność przy maksymalnym piętrzeniu 10,57 mln m³. Długość jego linii brzegowej wynosi 14,2 km³⁷.

Mapa 23 Budowle piętrzące na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Centralnej Bazy Danych Geologicznych i Hydroportalu isok.gov.pl

W Gminie Solina znajduje się Zespół Elektrowni Wodnych Solina-Myczkowce – jedna z największych elektrowni szczytowo-pompowych na dopływie naturalnym zapory betonowej. Składa się z 4 hydrozespołów, moc zainstalowana wynosi ok. 200 MW. Położona jest u stóp najwyższej w Polsce zapory typu ciężkiego, możliwy do wykorzystania spad to 60 m. Górny zbiornik elektrowni tworzy największe w Polsce sztuczne jezioro³⁸.

³⁷ Plan rozwoju gospodarki wodą na terenach wiejskich na lata 2023–2026, Lokalne Partnerstwo na rzecz Wody, Powiat leski, 2022 r.

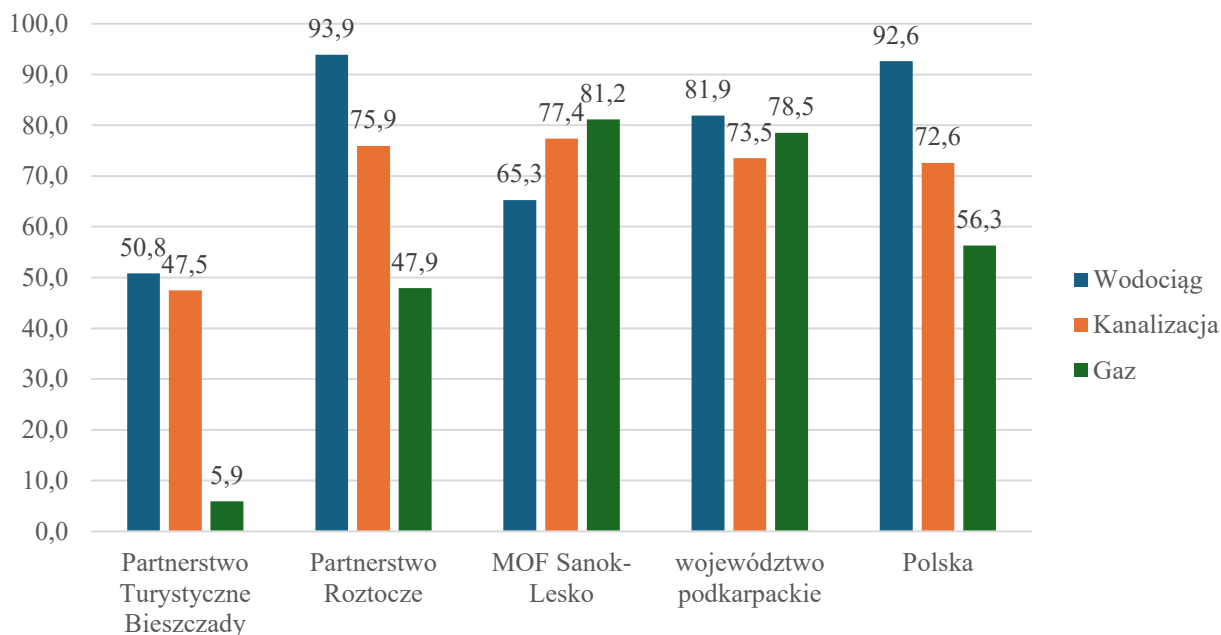
³⁸ Strona internetowa PGE Energia Odnawialna, pgeo.pl/nasze-objekty/elektrownie-wodne/solina

Zapotrzebowanie na wodę na cele konsumpcyjne i gospodarcze jest obecnie w pełni zaspokajane. Głównym źródłem wody pitnej i gospodarczej jest Zbiornik Soliński, Zbiornik Myczkowiecki oraz zlewnia rzeki San. W wodociągach wiejskich wykorzystywane są również wody podziemne. Część mieszkańców posiada własne ujęcia grawitacyjne zlokalizowane na potokach, a także indywidualne studnie kopane³⁹.

Z przyrodniczego punktu widzenia doliny rzeczne stanowią naturalne korytarze ekologiczne łączące oddalone od siebie obszary wartościowe przyrodniczo, są miejscami występowania zróżnicowanych środowisk i siedlisk. Korzystne i właściwe stosunki wodne są gwarantem trwałości lasów. Doliny rzeczne są też obszarami o dużej wartości krajobrazowo-kulturowej, często o unikatowych cechach. Sieć rzeczna oraz zbiorniki wodne (głównie zbiornik Soliński i zbiornik Myczkowce) na obszarze powiatu leskiego pełnią ważną rolę w obiegu wody: są niezbędne dla utrzymania poziomu wód gruntowych, stanowią również źródło zasilania wód podziemnych, łagodzą skutki ekstremalnych zjawisk takich jak susza czy powódź. Są również wykorzystywane dla celów rekreacyjnych (w tym wędkarstwo), podnoszą atrakcyjność turystyczną i inwestycyjną terenów przyległych. Zbiorniki wzbogacają bioróżnorodność przez renaturyzację i rehabilitację ekosystemów. W dużej mierze wpływają na poprawę bilansu wodnego⁴⁰.

Ważnym aspektem ochrony środowiska jest stan infrastruktury technicznej – wodociągowej, kanalizacyjnej i gazowej oraz jej dostępność dla mieszkańców (wykres 25).

Wykres 25 Udział % korzystających z instalacji w ogóle ludności w Partnerstwie Turystyczne Bieszczady, województwie podkarpackim i Polsce w 2023 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS

Na wykresie 25 przedstawiono udział % korzystających z instalacji w ogóle ludności w Partnerstwie Turystyczne Bieszczady w 2023 r. w porównaniu do średniej obszarów

³⁹ Plan rozwoju gospodarki wodą na terenach wiejskich na lata 2023–2026, Lokalne Partnerstwo na rzecz Wody, Powiat leski, 2022 r.

⁴⁰ jw.

podobnych, województwa podkarpackiego oraz Polski – Partnerstwo osiągnęło najniższe wartości wskaźników charakteryzujących stan infrastruktury technicznej. Według danych GUS z 2023 r. najwyższe wartości z gmin Partnerstwa osiągała Gmina Solina – były one jednak niższe od średnich wszystkich porównywanych jednostek.

Jednym z elementów istotnych z punktu widzenia mieszkańców jest jednoczesna dostępność do wody jak również do kanalizacji. Częstym zjawiskiem jest mniejsza ilość sieci kanalizacyjnej niż sieci wodociągowej – ma to związek z inną „trasą” prowadzonej linii wodociągowej i kanalizacyjnej, jednak w większości przypadków biegną one równolegle bądź w zbliżonych odległościach. Wartość wskaźnika *długość sieci kanalizacyjnej w relacji do długości sieci wodociągowej w ujęciu %* w 2023 r. była najwyższa w Gminie Olszanica (224,4%). W porównaniu do obszarów podobnych Partnerstwo Turystyczne Bieszczady zanotowało niższą wartość wskaźnika niż w obszarach podobnych, natomiast wyższą od średnich dla Polski i województwa podkarpackiego (tabela 7).

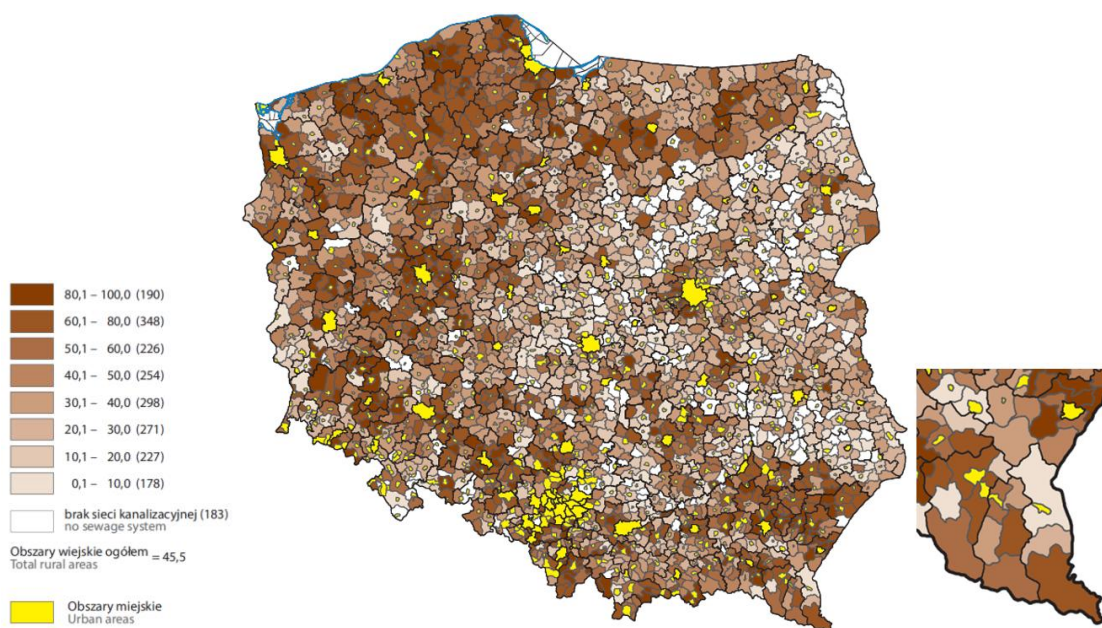
Tabela 7 Długość sieci kanalizacyjnej w relacji do długości sieci wodociągowej (%) w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w latach 2019–2023

Jednostka terytorialna	Długość sieci kanalizacyjnej w relacji do długości sieci wodociągowej (%)				
	2019	2020	2021	2022	2023
Gmina Komańcza	146,5	96,7	96,7	96,3	89,5
Gmina Baligród	145,9	138,0	138,0	138,0	138,0
Gmina Cisna	102,5	101,2	106,8	108,1	95,1
Gmina Olszanica	25,6	16,5	142,9	224,4	224,4
Gmina Solina	49,3	52,0	64,9	64,9	64,1
Partnerstwo Turystyczne Bieszczady	93,9	80,9	109,9	126,3	122,2
Partnerstwo Roztocze	133,8	125,9	123,4	122,5	123,3
MOF Sanok-Lesko	190,3	195,9	192,6	231,5	225,8
województwo podkarpackie	113,0	107,0	107,8	109,0	109,2
Polska	53,1	51,3	51,9	52,6	53,2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS

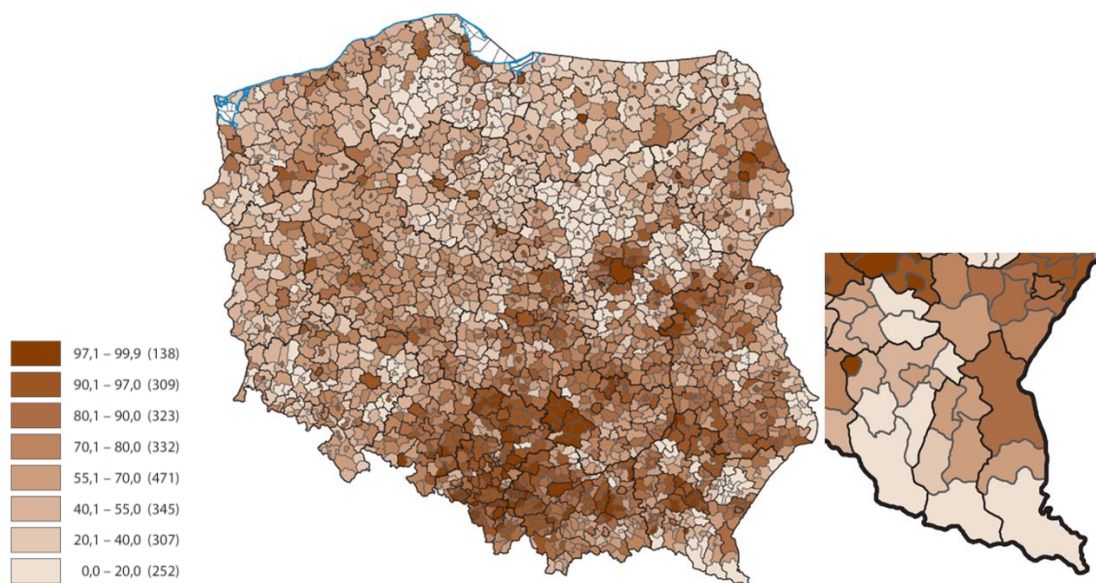
Na mapie 24 przedstawiono wskaźnik *ludność korzystająca z sieci kanalizacyjnej na obszarach wiejskich* w 2023 r. – wartości dla gmin Partnerstwa były wysokie w porównaniu do obszarów wiejskich w Polsce. Natomiast na mapie 25 przedstawiono wartość wskaźnika *udział gospodarstw domowych w zasięgu Internetu stacjonarnego o przepustowości co najmniej 1 Gb/s* w 2023 r. – wartości dla gmin Partnerstwa były jednymi z najniższych.

Mapa 24 Ludność korzystająca z sieci kanalizacyjnej na obszarach wiejskich w 2023 r.

Źródło: Polska wieś w obiektywie statystycznym, Główny Urząd Statystyczny, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2025

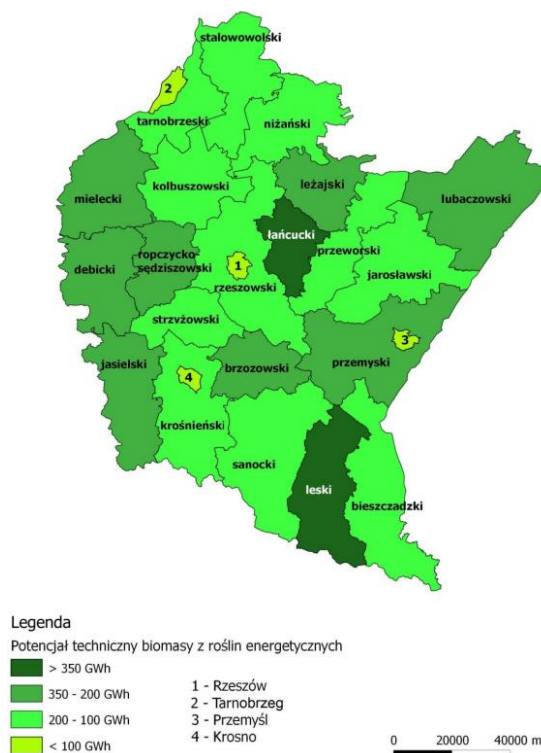
Mapa 25 Udział gospodarstw domowych w zasięgu Internetu stacjonarnego o przepustowości co najmniej 1 Gb/s w 2023 r.

Źródło: Polska wieś w obiektywie statystycznym, Główny Urząd Statystyczny, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2025

W 2023 r. dostęp do Internetu posiadało 93,3% gospodarstw domowych w Polsce. Zarówno dostęp do Internetu, jak i rodzaj posiadanych łączy internetowych zróżnicowany był ze względu na typ gospodarstwa, klasę miejsca zamieszkania oraz stopień urbanizacji. Dostęp do Internetu częściej posiadały gospodarstwa domowe z dziećmi niż bez nich. Uwzględniając klasę miejsca zamieszkania – odsetek gospodarstw z Internetem większy był w dużych

Rysunek 12 Potencjał techniczny upraw z roślin energetycznych w województwie podkarpackim

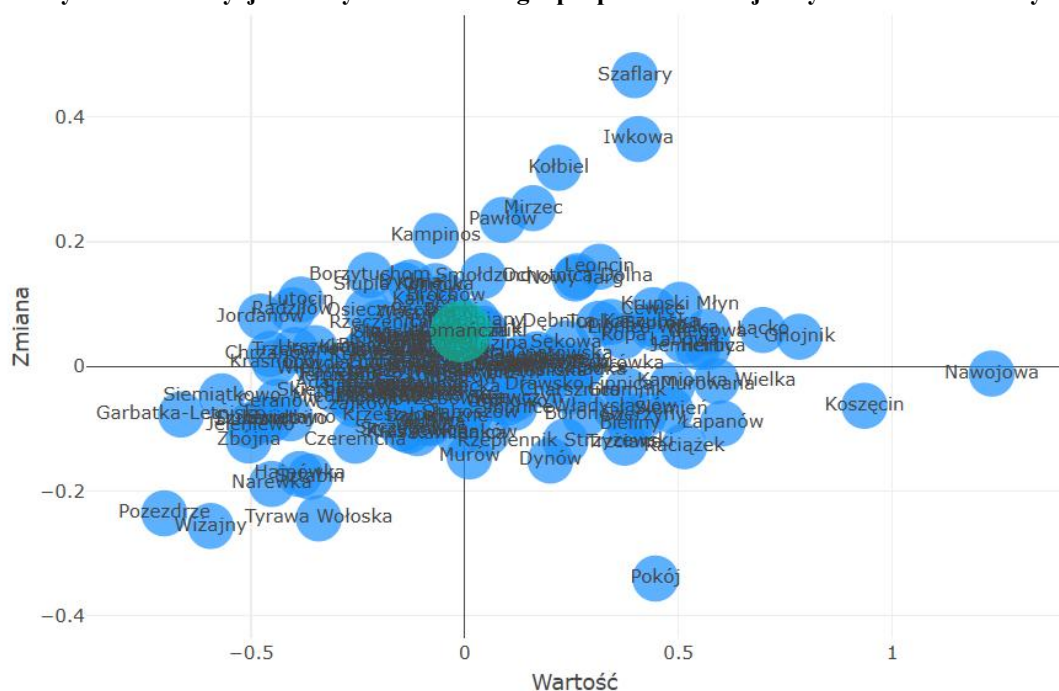
Źródło: Wojewódzki Program Rozwoju Odnawialnych Źródeł Energii dla Województwa Podkarpackiego, Rzeszów 2013

Kolejnym aspektem w zakresie środowiska jest analiza prowadzona przez MRL w wymiarze środowiskowym, na który składają się 3 obszary:

- dostępność komunikacyjna (zewnętrzna i wewnętrzna) (Obszar 10);
- ład i struktura przestrzenna obszaru (Obszar 11);
- lokalne środowisko przyrodnicze (Obszar 12).

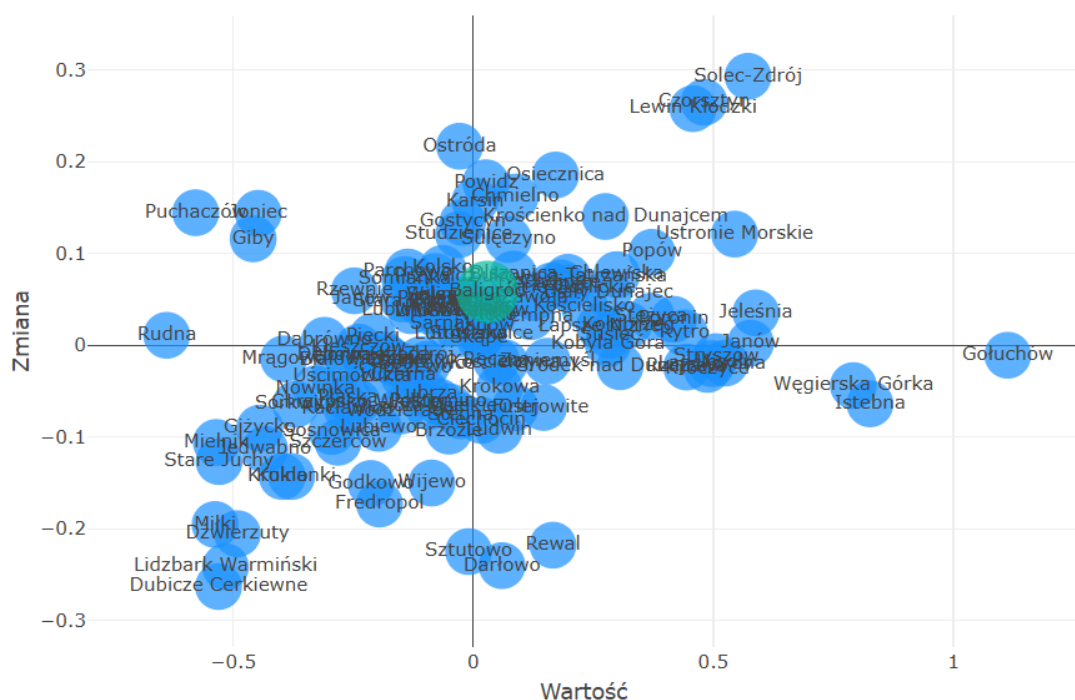
Na rysunkach 13–17 zaprezentowane zostało położenie gmin wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w odniesieniu do swoich grup porównawczych. Gminy Baligród, Cisna i Olszanica znalazły się w I ćwiartce, co oznacza sytuację lepszą niż średnia w grupie porównawczej (wszystkie znajdują się w tej samej grupie: *G4 Gminy wiejskie o rozwiniętych funkcjach pozarolniczych*) i poprawę sytuacji (dodatnia wartość wskaźnika i dynamii zmian). Natomiast gminy Komańcza i Solina znalazły się w II ćwiartce, co oznacza sytuację gorszą niż średnie w grupach porównawczych, ale następuje poprawa względem zmiany sytuacji w grupach (wartości wskaźnika ujemne, ale dodatnia dynamii zmian).

Rysunek 13 Pozycja Gminy Komańcza w grupie porównawczej – wymiar środowiskowy

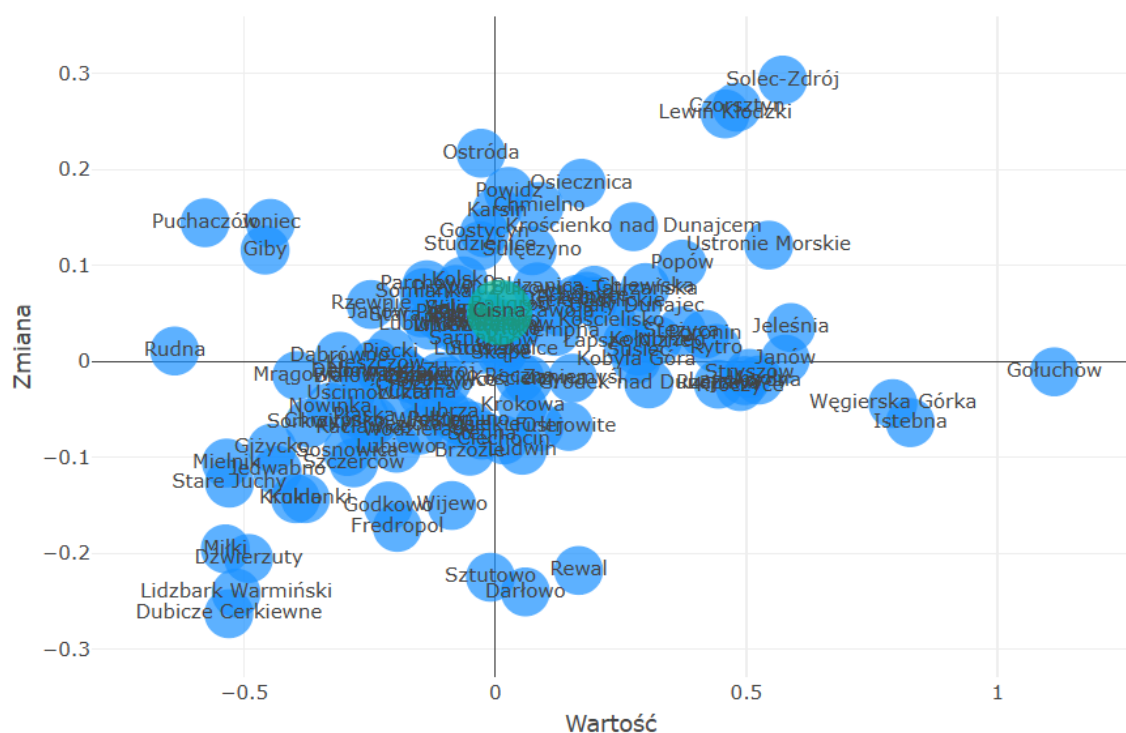
Źródło: Monitor Rozwoju Lokalnego, gminy.monitorrozwoju.pl, inf. z dnia 6.06.2025 r.

Rysunek 14 Pozycja Gminy Baligród w grupie porównawczej – wymiar środowiskowy

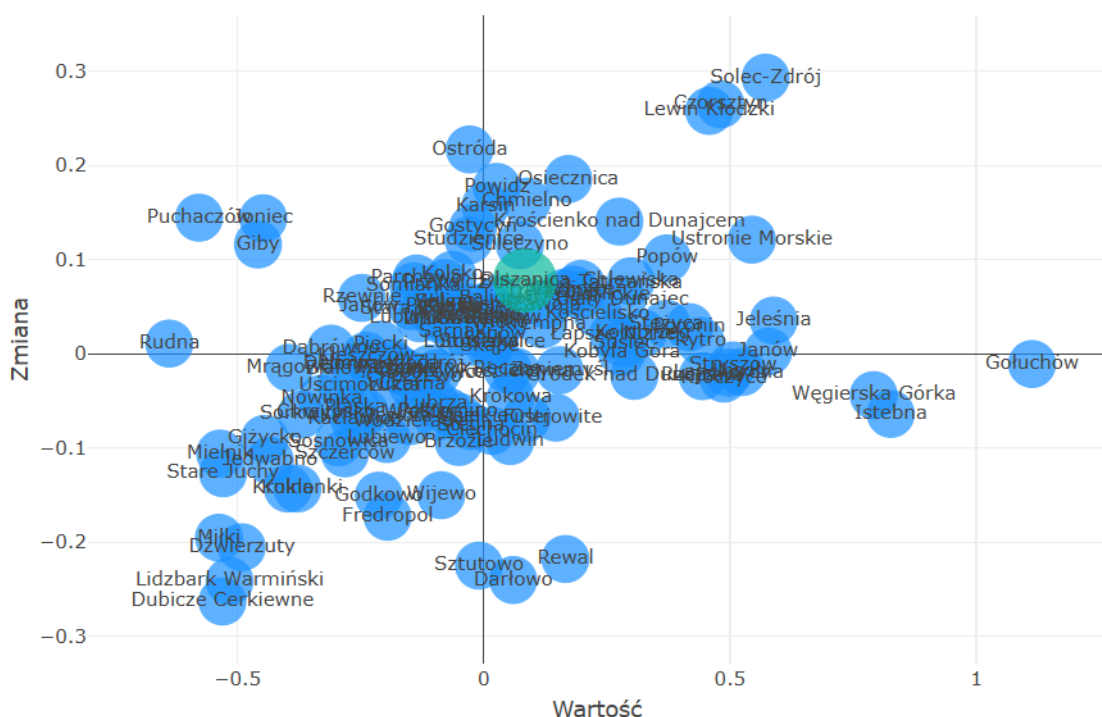
Źródło: Monitor Rozwoju Lokalnego, gminy.monitorrozwoju.pl, inf. z dnia 6.06.2025 r.

Rysunek 15 Pozycja Gminy Cisna w grupie porównawczej – wymiar środowiskowy

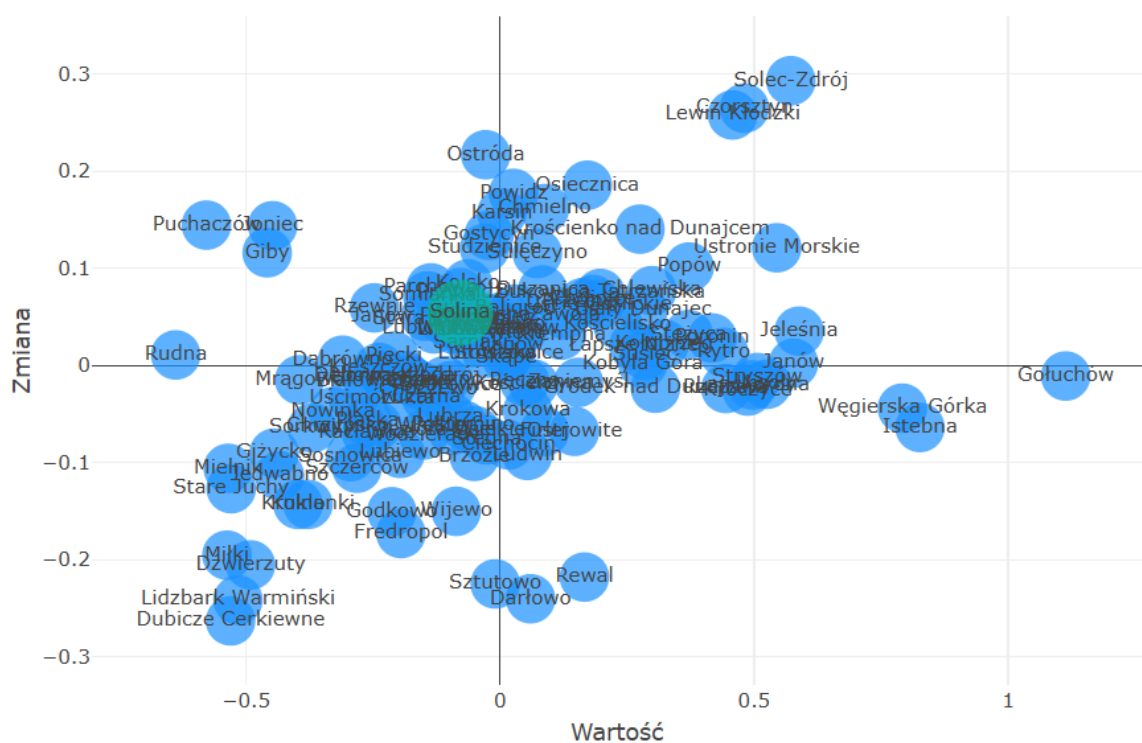
Źródło: Monitor Rozwoju Lokalnego, gminy.monitorrozwoju.pl, inf. z dnia 6.06.2025 r.

Rysunek 16 Pozycja Gminy Olszanica w grupie porównawczej – wymiar środowiskowy

Źródło: Monitor Rozwoju Lokalnego, gminy.monitorrozwoju.pl, inf. z dnia 6.06.2025 r.

Rysunek 17 Pozycja Gminy Solina w grupie porównawczej – wymiar środowiskowy

Źródło: Monitor Rozwoju Lokalnego, gminy.monitorrozwoju.pl, inf. z dnia 6.06.2025 r.

6. Kultura i dziedzictwo kulturowe

Krajobraz kulturowy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady jest materialnym świadectwem historii, bogatych i różnorodnych tradycji regionalnych. Istotnym elementem dziedzictwa kulturowego obszaru jest linia Bieszczadzkiej Kolejki Wąskotorowej – jedyna z licznych niegdyś kolejek leśnych we wschodniej części Karpat, która przetrwała do dziś. Historia jej funkcjonowania trwa od 1898 r., z krótkimi przerwami w czasie obu wojen światowych i lat 1991–1997. Obecnie kolejka pełni na krótkich trasach już tylko funkcję turystyczną, a w odremontowanym budynku stacji w Majdanie znajduje się izba muzealna z eksponatami kolejnictwa. W składzie taboru kolejowego są m.in. zabytkowe parowozy i lokomotywy spalinowe⁴³. Również istotnym elementem dziedzictwa kulturowego obszaru są drewniane cerkwie z XIX–XX w. – cerkiew w Turzańsku została wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO⁴⁴. Elementami bieszczadzkiego krajobrazu są również przydrożne i leśne kapliczki oraz miejsca pamięci dawnych wydarzeń historycznych.

Na terenie Partnerstwa znajdują się obiekty dziedzictwa kulturowego świadczące o historii obszaru, które zostały objęte ścisłą ochroną konserwatorską. W *Wykazie obiektów wpisanych do rejestru zabytków województwa podkarpackiego*⁴⁵ znalazły się zabytki ze wszystkich gmin wchodzących w skład Partnerstwa:

- Gmina Komańcza: kolejka wąskotorowa – linia bieszczadzkiej kolejki leśnej (1898–1947) – stacja i parowozownia w Rzepedzi, stacja i parowozownia kolejki bieszczadzkiej w Nowym Łupkowie, stacje kolejki bieszczadzkiej w miejscowościach: Balnica, Mików, Smolnik, Wola Michowa, cerkiew greko-kat. pw. NMP (1802), drewniana, w Komańczy (spalona 13.08.2006 r.) z dzwonnica, cmentarzem cerkiewnym, ogrodzeniem, klasztor nazaretanek murowano/drewniany (1928–1931) w Komańczy, cerkiew greko-kat. pw. św. Dymitra, obecnie kościół rzym.-kat., drewniany (1868) z dzwonnica i ogrodzeniem murowanym w Radoszycach, cerkiew greko-kat. pw. św. Mikołaja, obecnie kaplica rzym.-kat., drewniana (1824), z drewnianą dzwonnica, cmentarzem, ogrodzeniem z bramką w Rzepedzi, cerkiew greko-kat. obecnie kościół rzym.-kat. (1906) z dzwonnica, cmentarzem w Smolniku, zagroda nr 9, chałupa (przeniesiona do MBL Sanok), spichrz (nie istnieje), studnia z obudową (nie istnieje), kapliczka słupowa w Smolniku, cerkiew greko-kat. pw. Zaśnięcia Marii, obecnie prawosławna, drewniana (1888), dzwonnica drewniana, cmentarz cerkiewny, ogrodzenie z murem oporowym (1888) w miejscowości Szczawne, cerkiew greko-kat., obecnie prawosławna pw. św. Michała Archanioła, drewniana (1801), z drewnianą dzwonnica (1817) w Turzańsku z otoczeniem zespołu cerkiewnego: dawny cmentarz przy cerkwi, cmentarz nowy, cerkiew greko-kat., ob. kościół rzym.-kat. par. pw. św.

⁴³ M. Szelińska-Kukulak, J. Kukulak, *Ochrona zabytków techniki transportowej w południowo-wschodniej Polsce*, Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia Geographica X (2016).

⁴⁴ Strona internetowa Podkarpackiej Regionalnej Organizacji Turystycznej, podkarpackie.travel/top-bieszczadow/bieszczadzkie-perelki-architektury-cerkiewnej-unesco

⁴⁵ *Wykaz obiektów wpisanych do rejestru zabytków województwa podkarpackiego*, stan na dzień 31.12.2022 r., strona internetowa Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków z/s w Przemyśle, wuozprzemysl.pl/rejestr-zabytkow.html, inf. z dnia 5.06.2025 r.

Onufrego, drewniany (1850–1954) z dzwonnica, cmentarzem grzebalnym w miejscowości Wisłok Wielki.

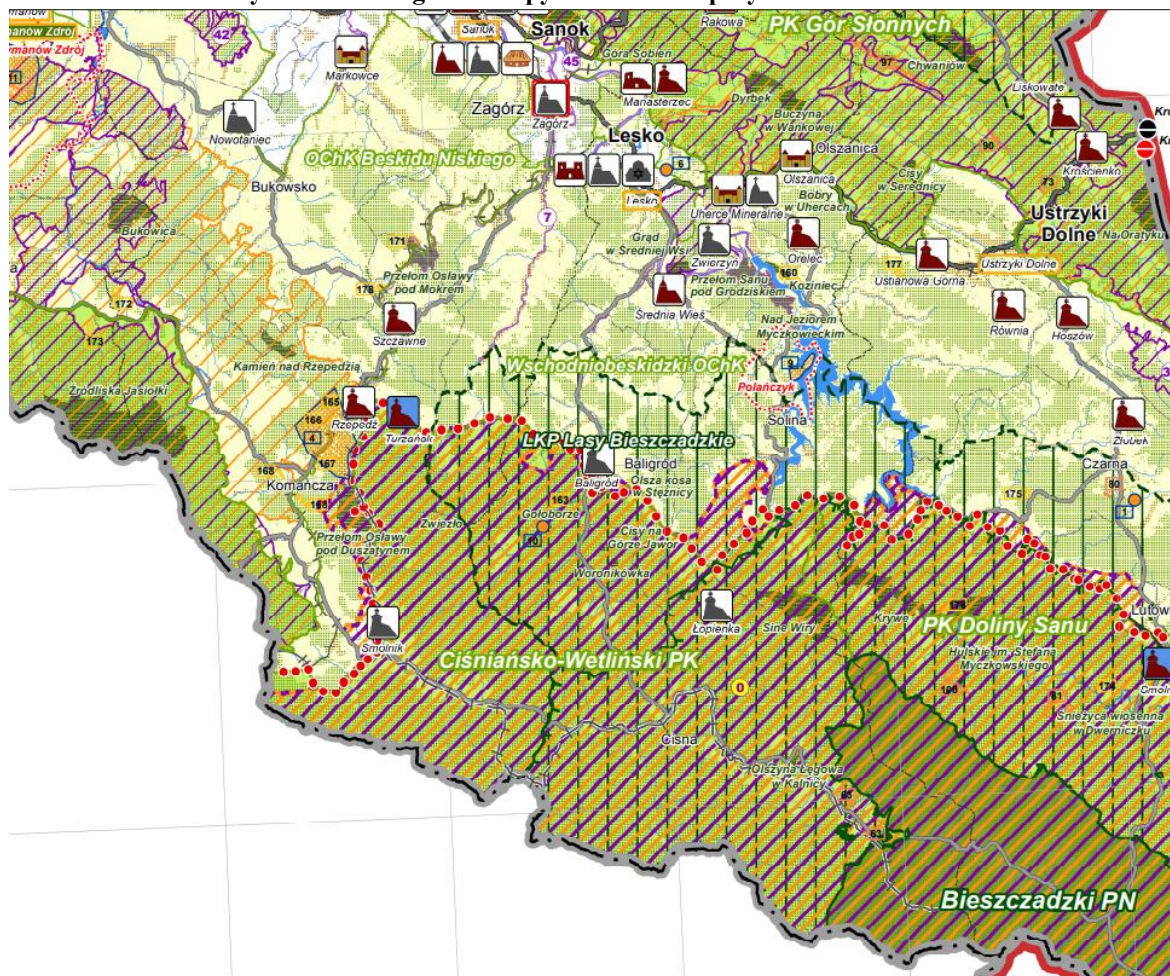
- Gmina Baligród: kościół par. pw. Niepokalanego Poczęcia NMP z lat 1875–1899 w Baligrodzie, zespół cerkwi greko-kat. w Baligrodzie, w skład którego wchodzi: cerkiew pw. Zaśnięcia NMP, obecnie magazyn (1829, 1928), dzwonnica i ogrodzenie; cmentarz cerkiewny i otaczający drzewostan, a także cmentarz żydowski z przełomu XIX/XX w. w Baligrodzie oraz zagroda jednobudynkowa nr 9, drewniana, k. XIX w. w Roztokach Dolnych (przeniesiona do Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku).
- Gmina Cisna: stacja i parowozownia kolejki bieszczadzkiej, 1898–1947 (kolejka wąskotorowa), wejście i początkowy odcinek sztolni w dawnej kopalni rudy żelaza z pocz. XIX w. w Cisnej, stacje kolejki bieszczadzkiej z lat 1898–1947 w miejscowościach: Dołżyca, Kalnica, Przysłop, Wetlina, Żubracze (kolejka wąskotorowa), a także relikw dawnej wsi Łopienka i cerkiew greko-kat. pw. św. Paraskewii z 1757 r., 2 poł. XX (ruina) w miejscowości Łopienka (Owczary).
- Gmina Olszanica: cerkiew greko-kat., obecnie kościół rzym.-kat. pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy z 1900 r. w Olszanicy, zespół pałacowy w Olszanicy (2 poł. XIX–XX w.), w skład którego wchodzi: pałac (1905), oficyna (XIX/XX w.), budynek gospodarczy (2 poł. XIX – nie istnieje), kuźnia (pocz. XX – nie istnieje), most kamienny (1905), park (XIX w.), pozostałości fortyfikacji ziemnych (XVII w.), cerkiew greko-kat. pw. Narodzenia NMP, obecnie kościół rzym.-kat. w miejscowości Orelec (Orle), drewniany (XVII, XIX w.), z drewnianą dzwonnica (XIX w.), cerkiew greko-kat. pw. Narodzenia NMP, obecnie kościół rzym.-kat. w Paszowej, drewniany (2 poł. XVIII w.), cmentarz w Paszowej, cerkiew greko-kat. pw. Opieki Marii, obecnie kościół rzym.-kat., drewniany (1843) w Rudence, cerkiew greko-kat. pw. św. Paraskewii, obecnie kościół rzym.-kat., drewniany (1836–40) w miejscowości Stefkowa, kościół par. pw. św. Stanisława Biskupa (1757) wraz z dzwonnica (1757), murem obronnym z bramkami (1757) w Uhercach Mineralnych, zespół dworski w Uhercach Mineralnych, w skład którego wchodzi: dwór (XVII w., poł. XIX w.), ogród (XIX w.), pozostałości fortyfikacji ziemnych (XVII w.), cerkiew pw. Narodzenia NMP, obecnie kościół rzym.-kat. w miejscowości Wańkowa, drewniany (1726, XIX/XX w.), cerkiew greko-kat. pw. Zmartwychwstania Pańskiego, obecnie kościół rzym.-kat. fil. w Zwierzyniu (2 poł. XVIII w., 1936).
- Gmina Solina: cerkiew greko-kat., obecnie kościół rzym.-kat. pw. Narodzenia Matki Boskiej, drewniany (1839) z drewnianą dzwonnica (1839) i cmentarzem przykościelnym w miejscowości Bereźnica Wyżna, cerkiew pw. św. Paraskewii, obecnie kościół rzym.-kat. pw. Wniebowstąpienia Pańskiego, drewniany (1838) z dzwonnica (XIX w.) w miejscowości Górzanka, spichrz w Myczkowcach (1 poł. XIX w.), dzwonnica cerkiewna (XIX w.) w miejscowości Terka, chałupa nr 10 (1 poł. XIX w.) w Wołkowyi (przeniesiona do Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku).

Bogactwo dziedzictwa kulturowego tworzy potencjał do budowania ciekawej i bogatej oferty turystycznej i wzmocnieniu rozpoznawalnej marki Bieszczad. Potencjał ten powinien być wykorzystywany przez cały rok. Występujące na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady cenne obiekty zabytkowe, w tym cerkwie i kościoły objęte ochroną konserwatorską, wymagają prac remontowo-konserwatorskich. Część z nich boryka się z problemami technicznymi, takimi jak degradacja elewacji, dachów czy detali architektonicznych, a także potrzebą odnowy i zabezpieczenia wyposażenia wnętrz. Istotnym deficytem pozostaje ograniczona dostępność obiektów dla mieszkańców i turystów. Wymagają one lepszego włączenia w ofertę kulturalno-turystyczną obszaru. Budynki i obiekty związane z dziedzictwem kulturowym Bieszczad, tj. m.in. liczne cerkwie, chyły oraz Bieszczadzka Kolej Wąskotorowa wymagają kompleksowego zachowania i udostępniania zasobów, a co za tym idzie podniesienie rangi obszaru Bieszczad. Równie istotne będzie uzupełnienie działań związanych z modernizacją, remontem i pracami konserwatorskimi obiektów zabytkowych z zagospodarowaniem terenów funkcjonalnie związanych z obiektami zabytkowymi dla udostępniania na cele turystyczne lub kulturalne.

Bieszczadzka Kolejka Leśna wymaga dostosowania infrastruktury i stacji kolejowych w Majdanie, Dołżycy i Balnicy do przemieszczania się po torach i obsługi turystów na poszczególnych stacjach. Obecny stan techniczny części torów stacyjnych nie zapewnia bezpiecznego manewrowania, transportu oraz odstawiania wagonów obserwacyjnych przy jednoczesnym utrzymaniu właściwej przepustowości linii kolejowej wykorzystywanej do obecnej jej działalności. Należy wykonać rewitalizację torów stacyjnych i szlakowych wraz z rozjazdami. Stan istniejących torów i rozjazdów jest określany jako zły, w większości tory te są zamknięte ze względu na negatywną ocenę przydatności eksploatacyjnej. Tory posiadają podkłady drewniane o zużyciu bardzo dużym spowodowaną daleko posuniętą wegetacją biologiczną, szyny z licznymi wadami oraz zużyciami bocznymi i pionowymi, podsypkę o zanieczyszczeniu dochodzącym do 100%. Na torach są obserwowane nierówności pionowe oraz poziome spowodowane wadliwościami podtorza w postaci uplastycznionych gruntów spoistych, co częściowo objawia się poprzez wychłapy obserwowane w podsypce toru. Konieczność rewitalizacji infrastruktury kolejowej jest podyktowana specjalnymi potrzebami ruchowymi na stacjach i szlakach.

Na rysunku 18 przedstawiono najważniejsze elementy środowiska przyrodniczego i kulturowego na obszarze Partnerstwa Turystyczne Bieszczady, wyodrębnione w *Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego – Perspektywa 2030*.

Rysunek 18 Fragment mapy: Środowisko przyrodnicze i kulturowe

Źródło: Załącznik Nr 3 do Uchwały Nr LIX/930/18 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 27 sierpnia 2018 r., Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego – Perspektywa 2030, Mapa 2 Środowisko przyrodnicze i kulturowe

Rysunek 19 Legenda do treści mapy: Środowisko przyrodnicze i kulturowe

Źródło: Załącznik Nr 3 do Uchwały Nr LIX/930/18 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 27 sierpnia 2018 r., Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego – Perspektywa 2030, Mapa 2 Środowisko przyrodnicze i kulturowe

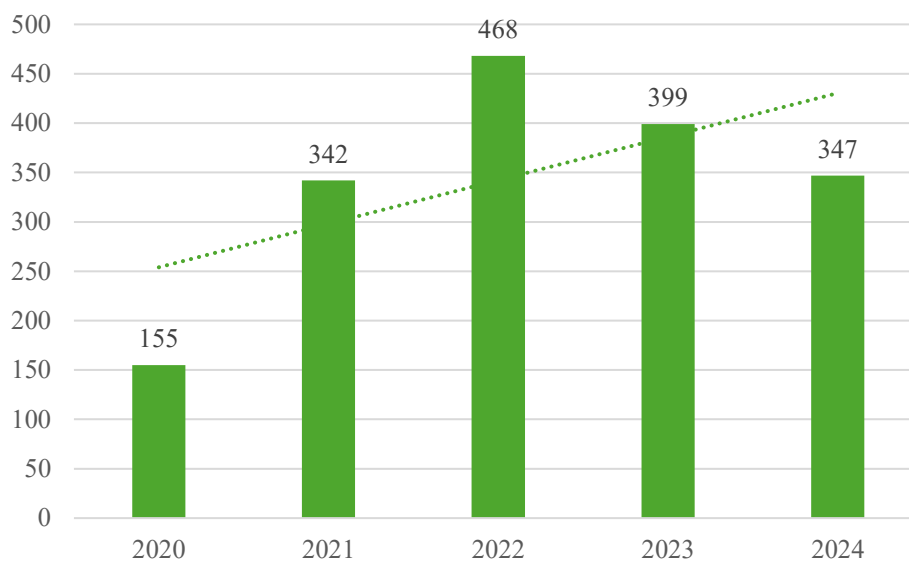
Ważnym elementem dziedzictwa kulturowego jest dziedzictwo lokalne, w tym działalność instytucji kultury. Kultura ma zasadniczy wpływ na jakość życia, tworząc relacje społeczne i pomagając w zaspokajaniu indywidualnych potrzeb niematerialnych, musi być jednak stale rozwijana. Duże znaczenie w tym aspekcie ma funkcjonująca infrastruktura kulturalna. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym gminy o charakterze obowiązkowym. Gminy organizują działalność kulturalną poprzez tworzenie samorządowych instytucji kultury, dla których prowadzenie tego typu działalności jest głównym celem statutowym. Wartość wskaźnika *liczba organizowanych imprez przez centra, domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice* świadczy o aktywności kulturalnej mieszkańców, ich chęci wspólnej realizacji przedsięwzięć, przywiązania i więzi z miejscem zamieszkania.

Zgodnie z danymi GUS, w 2024 r. instytucje kultury z gmin Partnerstwa zorganizowały 347 imprez, w których uczestniczyło 29 328 osób. Na wykresie 26 przedstawiono liczbę zorganizowanych imprez przez jednostki kultury na terenie gmin Partnerstwa w latach 2020–2024, na wykresie 27 – ilość uczestników tych imprez, natomiast na wykresie 28 porównano wartości wskaźnika *liczba organizowanych imprez przez centra, domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców* do średniej dla obszarów podobnych, województwa podkarpackiego oraz Polski.

Warto zwrócić uwagę na wartości wskaźnika *liczba uczestników imprez organizowanych przez centra, domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice w przeliczeniu na 1 000 mieszkańców* dla Gminy Cisna – według danych GUS w latach 2020–2024 były one kilkakrotnie wyższe niż w porównywanych jednostkach, jak również wyższe od gmin Partnerstwa. Wartość tego wskaźnika w Gminie Cisna w 2024 r. wynosiła 7 172, podczas gdy dla województwa podkarpackiego: 1 217, a dla Polski: 937. Podobnie kształtował się wskaźnik *liczba organizowanych imprez przez centra, domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice na 10 tys. mieszkańców* – w Gminie Cisna w 2024 r. wyniósł 663, podczas gdy średnia dla województwa

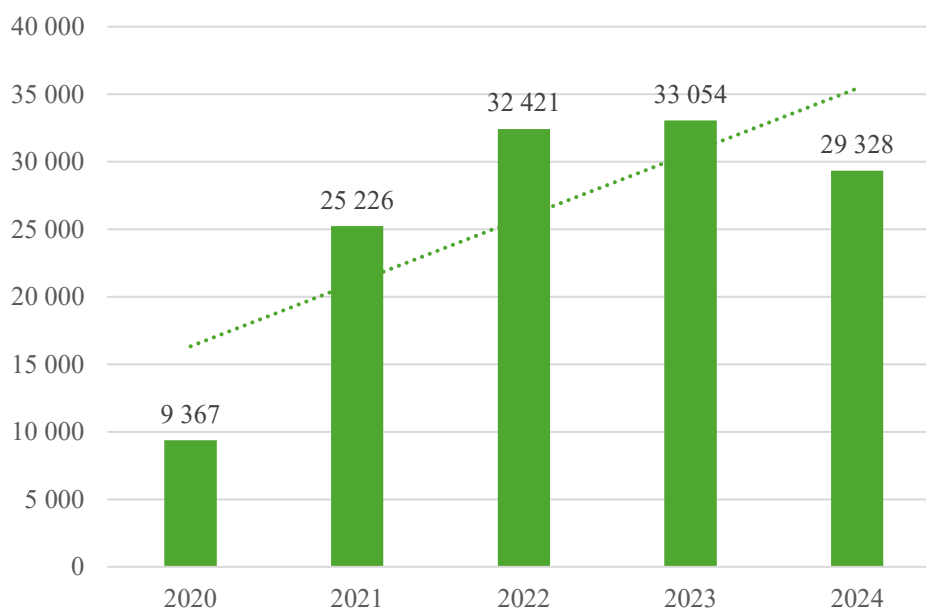
podkarpackiego 78, a dla Polski – 74. Na terenie Gminy Cisna corocznie organizowane są liczne festiwale, które przyciągają wielu turystów, w 2024 r. odbyły się m.in.: XIX Bieszczadzkie Spotkania Muzyczne Bies Czaad Blues, XVI Festiwal Natchnieni Bieszczadem, X Festiwal Biegu Rzeźnika, II Festiwal Kultury Karpat EtnoBieszczady w Cisnej⁴⁶.

Wykres 26 Liczba organizowanych imprez przez centra, domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2020–2024

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS

Wykres 27 Liczba uczestników imprez organizowanych przez centra, domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2020–2024

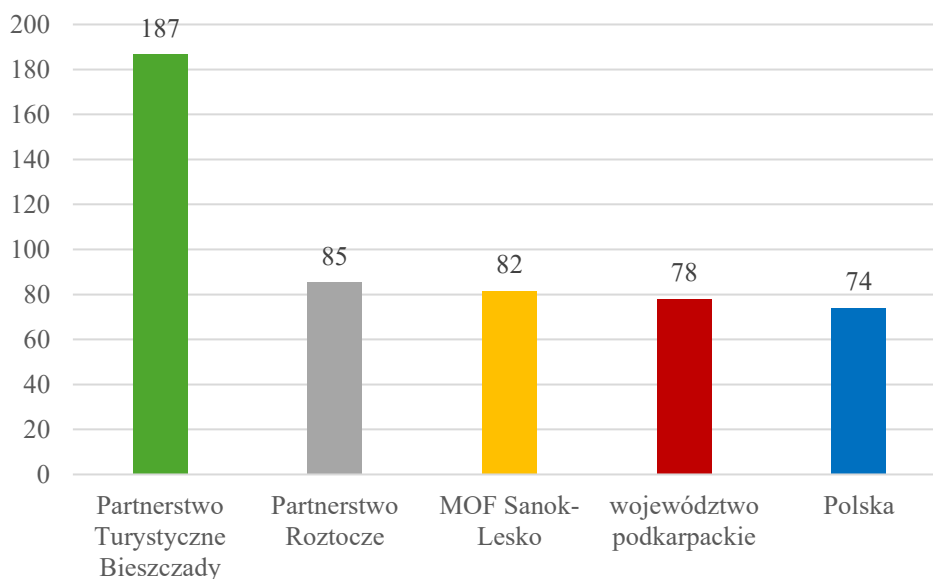

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS

⁴⁶ Strona internetowa Gminnego Centrum Kultury i Ekologii w Cisnej, cisna.pl

Na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady istnieje pobyt na imprezy, które zaspokajają nie tylko potrzeby mieszkańców w tej materii, ale też przyciągają turystów i odwiedzających, a tym samym promują obszar.

Wykres 28 Liczba organizowanych imprez przez centra, domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice na 10 tys. mieszkańców na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2024 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS

Poza działalnością widniejącą w statystykach GUS, centra i ośrodki kultury oraz świetlice wiejskie prowadzą działalność na mniejszą skalę, stanowią bowiem miejsca spotkań lokalnej społeczności, integracji, wymiany doświadczeń, dają możliwość spędzania czasu w ciekawy sposób, organizowane są w takich miejscach wystawy, odczyty, prelekcje, wieczorki, konferencje, zebrania, spotkania dyskusyjne, zabawy taneczne, festyny, loterie i aukcje.

Do podmiotów szerzących kulturę o oddziaływaniu ponadlokalnym na obszarze Partnerstwa Turystyczne Bieszczady należą m.in.:

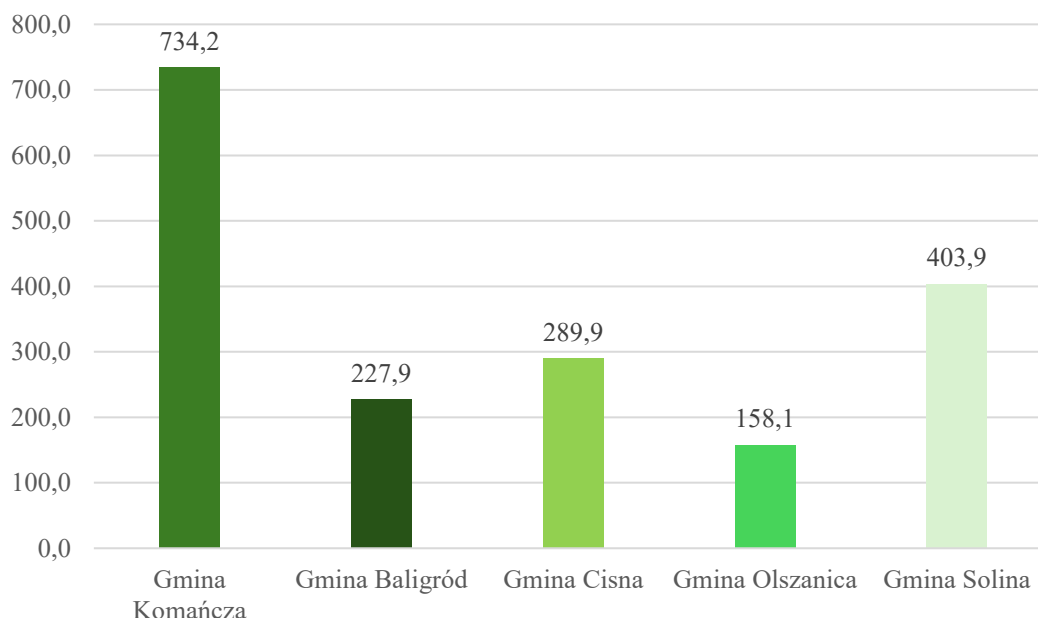
- Gminny Ośrodek Kultury w Komańczy;
- Gminny Ośrodek Kultury w Baligrodzie, Gminna Biblioteka Publiczna w Baligrodzie;
- Gminne Centrum Kultury i Ekologii w Cisnej, w skład którego wchodzi: Dom Kultury, Gminna Biblioteka Publiczna oraz Informacja Turystyczna;
- Gminna Biblioteka Publiczna w Olszanicy,
- Gminny Ośrodek Kultury, Sportu i Turystyki w Solinie z/s w Polańczyku;

- Koła Gospodyń Wiejskich, filie ośrodków kultury, filie bibliotek, świetlice i kluby wiejskie.

Według danych ze Statystycznego Vademecum Samorządowego⁴⁷, na terenie gmin wchodzących w skład Partnerstwa w 2024 r. łącznie działało 21 grup artystycznych z liczbą 185 uczestników, najwięcej grup zarejestrowanych było w Gminie Komańcza (8), natomiast grupy artystyczne nie funkcjonowały w Gminie Olszanica. W gminach Baligród, Cisna i Solina w 2024 r. działały 24 kluby/koła/sekcje, najwięcej w Gminie Cisna (11), które zrzeszały w sumie 249 członków. W 2023 r. na terenie gmin Partnerstwa funkcjonowało 15 bibliotek z filiami, najwięcej w Gminie Solina (5), które zaspokajały potrzeby oświatowe, kulturalne i informacyjne gminnej społeczności oraz uczestniczyły w upowszechnianiu wiedzy, kultury i promocji czytelnictwa.

Według danych GUS z 2023 r. wydatki na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego w przeliczeniu na 1 mieszkańca, które obrazują zaangażowanie samorządu w kreowanie oferty kulturalnej, osiągnęły największe wartości w Gminie Komańcza: 734,2 zł, natomiast najmniejsze w Gminie Olszanica – 158,1 zł, podczas gdy średnia dla Partnerstwa wyniosła 376,5 zł. Na wykresie 29 przedstawiono wartość wskaźnika *wydatki na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego w przeliczeniu na 1 mieszkańca* w gminach Partnerstwa.

Wykres 29 Wydatki na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego (zł) w przeliczeniu na 1 mieszkańca w gminach Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2023 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS

⁴⁷ Statystyczne Vademecum Samorządowe, portal GUS, svs.stat.gov.pl

Obszar Partnerstwa Turystyczne Bieszczady posiada deficyty w zakresie atrakcyjnego wizerunku obszaru jako miejsce świadczenia wysokiej jakości usług z zakresu kultury, w szczególności powiązanej z funkcjami turystycznymi. Luki w tym zakresie powinny być uzupełnianie poprzez unikalne i konkurencyjne przestrzenie i obiekty sprzyjające zachowaniu dziedzictwa kulturowego i specyfiki obszaru. Konieczne jest podejmowanie dalszych działań aby zachować dziedzictwo kulturowe występujące na obszarze partnerstwa oraz stwarzać warunki do rozwijania i korzystania z nowych funkcji kultury zarówno dla mieszkańców oraz turystów odwiedzających teren Bieszczad.

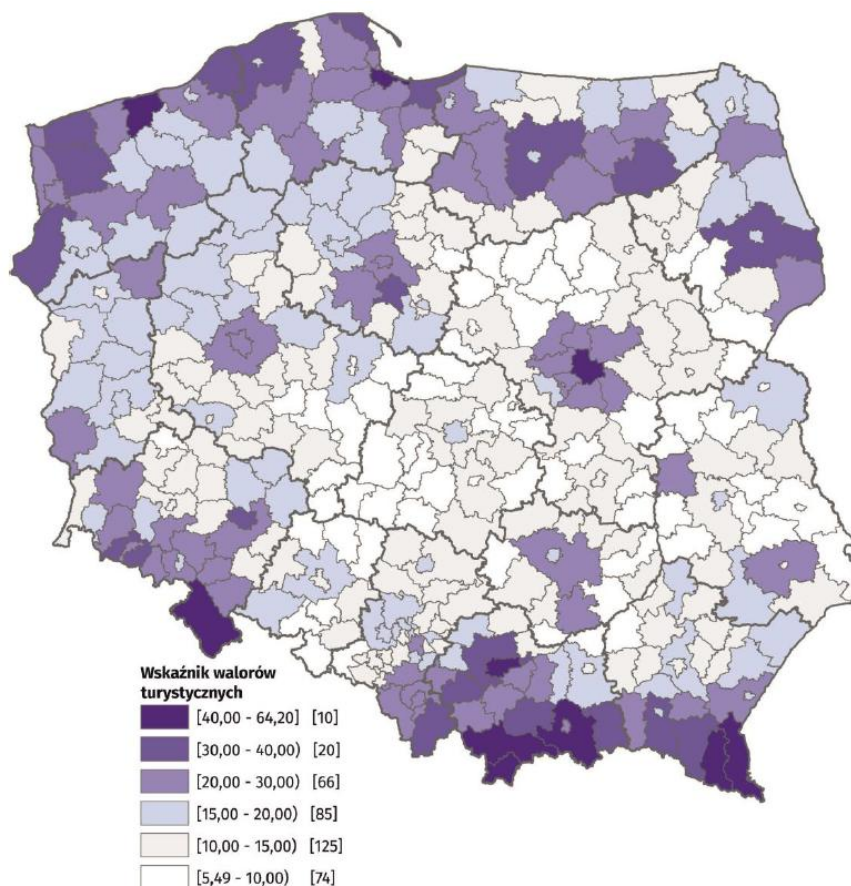
Konieczne jest wzmocnienie potencjału instytucji kultury na obszarze Partnerstwa Turystyczne Bieszczady oraz wspieranie rozwoju turystyki kulturowej, zwiększającej dostępność do dziedzictwa oraz wzmacniającej poczucie przywiązania do obszaru. Istotną rolę w upowszechnianiu dziedzictwa kulturowego obszaru Partnerstwa Turystyczne Bieszczady pełnią w szczególności ośrodki i centra kultury, a także biblioteki i świetlice wiejskie prowadzące działalność kulturalną. Na terenie Partnerstwa znajdują się obiekty, w których świadczone są usługi z zakresu kultury obejmujące działania związane z organizacją, promocją i udostępnianiem dóbr kultury. Służą one zaspokajaniu potrzeb oświatowych, kulturalnych i informacyjnych społeczeństwa, uczestnicząc również w upowszechnianiu wiedzy i kultury, poprzez organizacje różnego rodzaju wydarzeń kulturalnych. Niestety niektóre obiekty instytucji kultury są w złym stanie techniczny i funkcjonalnie niedostosowane do świadczenia usług kultury na odpowiednim poziomie – wymagają remontu i adaptacji.

7. Sport, turystyka i rekreacja

Atrakcyjność turystyczna danego obszaru to właściwości, które wynikają z różnych cech środowiska przyrodniczego, jak również ze środowiska kulturowego. Cechy te wzbudzają zainteresowanie turystów i przyciągają ich w dane miejsce. O atrakcyjności danego miejsca decydują również atrakcje turystyczne, zagospodarowanie terenu oraz dostęp komunikacji⁴⁸. Atrakcja turystyczna to z kolei cokolwiek, co przyciąga ludzi w dane miejsce i ich zaciekawia⁴⁹. Są to również wszystkie atrakcje, które skłaniają danego turystę bądź grupę turystów do opuszczenia miejsca zamieszkania. Określone bogactwa, produkty, wizerunki, miejsca unikalne, cechy oraz atrybuty⁵⁰.

Miarą oceniającą atrakcyjność turystyczną danego obszaru jest wskaźnik walorów turystycznych (mapa 26), dostępny w Banku Danych Lokalnych. Uwzględnia on różnorodne czynniki, w tym kulturowe, środowiskowe, infrastrukturę turystyczną oraz negatywne zjawiska, jak zanieczyszczenie czy przestępczość.

Mapa 26 Wskaźnik walorów turystycznych w 2023 r.

⁴⁸Kowalczyk A. *Fenomenologia przestrzeni turystycznej*, Turyzm 2014, s. 12, [w]: Encyklopedia Zarządzania, mfiles.pl

⁴⁹Lundberg D., *The Tourist Business*, New York Van Nostrand Reinhold, 1985 s. 33, [w]: Encyklopedia Zarządzania, mfiles.pl

⁵⁰Nowacki M., *Atrakcje turystyczne, dziedzictwo i jego interpretacja – jako produkt turystyczny*, Akademia Wychowania Fizycznego, Poznań 2013, s. 3, [w]: Encyklopedia Zarządzania, mfiles.pl

Źródło: *Walory turystyczne w powiatach i ich otoczeniu w 2023 r.*, GUS, *stat.gov.pl*

Gminy Baligród, Cisna, Olszanica i Solina leżące w powiecie leskim znalazły się wśród powiatów o najwyższych wartościach wskaźnika, natomiast Gmina Komańcza leżąca w powiecie sanockim – wśród powiatów z wysoką wartością wskaźnika. W zestawieniu walorów turystycznych dominują największe miasta bogate w zasoby kultury i dziedzictwa narodowego (Warszawa, Kraków, Gdańsk), ale obok nich powiaty ziemskie górskie (nowosądecki, kłodzki, nowotarski, tatrzański, bieszczadzki, leski) i nadmorskie (kołobrzeski, słupski, kamieński). Partnerstwo Turystyczne Bieszczady obok atrakcyjnych zasobów krajobrazowych dysponuje także walorami uzdrowiskowymi i bogatymi obszarami chronionej przyrody. Warto zaznaczyć, że województwo podkarpackie uplasowało się na 6. miejscu w Polsce wśród województw z najwyższą wartością wskaźnika *walory turystyczne województw* – najbardziej atrakcyjne pod względem turystycznym są województwa: małopolskie, zachodniopomorskie i pomorskie, a następnie z bardzo podobnym wynikiem: dolnośląskie, warmińsko-mazurskie i podkarpackie⁵¹.

Informacje na temat atrakcji turystycznych oraz miejsc wartych odwiedzenia w Bieszczadach można pozyskać w biurach Informacji Turystycznej znajdujących się na terenie gmin Partnerstwa. Atrakcje polecane przez Podkarpacką Regionalną Organizację Turystyczną na terenie gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady, to:

- Bieszczadzki Park Narodowy,
- Jezioro Solińskie,
- Zapora wodna w Solinie,
- Bieszczadzkie Drezyny Kolejowe,
- Bieszczadzka Kolejka Leśna,
- Cerkiew w Turzańsku,
- Bieszczadzka Szkoła Rzemiosła,
- Park Gwiazdowego Nieba „Bieszczady”.

W gminach Partnerstwa nie ma wielu atrakcji dla rodzin z najmłodszymi dziećmi: bezpiecznych, edukacyjnych, angażujących. Powinny oferować różnorodne formy aktywności, dostosowane do różnych grup wiekowych, i stwarzać możliwość wspólnej zabawy i nauki. Idealne atrakcje to te, które łączą zabawę z edukacją, rozwijają kreatywność i pozwalają na aktywne spędzanie czasu. Jeżeli popatrzymy na województwo podkarpackie wyłącznie oczami oceniających atrakcje i piszących blogi, to pojawia się wizerunek województwa przyjaznego rodzinnemu wypoczynkowi z dziećmi, z dobrze przygotowaną infrastrukturą turystyczną i przystępnego cenowo, cichego i spokojnego, umożliwiającego relaks, którego klimat budują historia, tajemniczość i odludność oraz cerkwie i ikony, ale także regionalna kuchnia. Atrakcje turystyczne powinny być przyjazne dzieciom w warstwie multimedialnej i pokazów. Z perspektywy najmłodszych odbiorców nie bez znaczenia jest możliwość obcowania ze zwierzętami zagrodowymi⁵².

O atrakcyjności turystycznej gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady świadczą unikatowe krajobrazy, urozmaicona rzeźba terenu oraz liczne zasoby leśne, które w dużej mierze sprzyjają turystyce rowerowej. Rozwijająca się infrastruktura rowerowa w miastach

⁵¹ *Walory turystyczne w powiatach i ich otoczeniu w 2023 r.*, GUS, *stat.gov.pl*

⁵² Podkarpacki Barometr Turystyczny 2023/2024, *podkarpackie.travel/podkarpacki-barometr-turystyczny*

i w terenie, moda na zdrowy tryb życia, liczne imprezy masowe dla rowerzystów, na różnym poziomie zaawansowania i możliwość wspólnych rodzinnych wypraw rowerowych spowodowały, że ten rodzaj aktywności dołączył do czołówki najpopularniejszych form spędzania wolnego czasu Polaków⁵³. Według danych z GUS z 2023 r. wartość wskaźnika *długość dróg rowerowych ogółem* w Partnerstwie Turystyczne Bieszczady wynosiła 0,2 km – drogi rowerowe występowały tylko w Gminie Cisna. Natomiast wartość wskaźnika *drogi rowerowe na 100 km²* wyniosła 0,07 km, podczas gdy w województwie podkarpackim: 4,53 km, a w Polsce: 6,87 km. Badania ruchu turystycznego w województwie podkarpackim pokazują, że możliwości uprawiania różnych form turystyki aktywnej są jednym z kluczowych atutów regionu, a rozwój turystyki i rekreacji w oparciu o infrastrukturę rowerową może mieć pozytywne konsekwencje ekonomiczne, a tym samym poprawić poziom życia mieszkańców⁵⁴.

Ważnym aspektem rozwoju turystyki jest dostęp do infrastruktury towarzyszącej w postaci bazy noclegowej oraz dostęp do obiektów gastronomicznych. Baza noclegowa wpływa na rozwój turystyki, a także umożliwia uprawianie różnych rodzajów turystyki. Wielkość bazy noclegowej świadczy o poziomie rozwoju turystycznego, a tym samym o potencjale turystycznym. W 2024 r. na obszarze Partnerstwa znajdowało się 195 obiektów noclegowych, w tym 108 w Gminie Solina, 37 w Gminie Cisna, 18 w Gminie Komańcza, 17 w Gminie Olszanica, a 15 w Gminie Baligród, co przekładało się na 10 110 miejsc noclegowych. W latach 2020–2024 nastąpił wzrost liczby obiektów noclegowych o 18%, a najbardziej dynamiczny wzrost miał miejsce w 2024 r. w porównaniu z 2023 r. – o 24 obiekty (14%). Na terenie gmin Partnerstwa znajduje się 30,3% obiektów noclegowych z województwa podkarpackiego, co przekłada się na 29,2% miejsc noclegowych w województwie (tabela 8).

Tabela 8 Turystyczne obiekty i miejsca noclegowe ogółem (stan na 31 lipca) w gminach Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2020–2024

Jednostka terytorialna	Turystyczne obiekty i miejsca noclegowe ogółem									
	turystyczne obiekty noclegowe ogółem (stan na 31 lipca)					miejsca noclegowe ogółem (stan na 31 lipca)				
	2020	2021	2022	2023	2024	2020	2021	2022	2023	2024
Partnerstwo Turystyczne Bieszczady	165	161	165	171	195	8 558	9 217	8 884	9 200	10110
Gmina Komańcza	8	8	7	8	18	429	426	378	399	647
Gmina Baligród	8	9	10	14	15	417	518	506	789	885
Gmina Cisna	32	34	36	36	37	1 260	1 452	1 393	1 383	1 449
Gmina Olszanica	3	2	3	4	17	91	76	91	100	529
Gmina Solina	114	108	109	109	108	6 361	6 745	6 516	6 529	6 600
województwo podkarpackie	609	601	605	617	643	31723	33 155	32 928	33 179	34598

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Według danych GUS z 31 lipca 2024 r. na terenie gmin Partnerstwa znajdowały się różnorodne obiekty noclegowe – największą ilością miejsc noclegowych dysponowały zespoły domków turystycznych (2 568) i ośrodki wczasowe (1 914), a także pokoje gościnne i kwatery

⁵³ Wilczyński. B., *Wschodni Szlak Rowerowy GREEN VELO – mocny start i co dalej – głos w dyskusji nt. dalszego rozwoju sieciowego produktu turystycznego*, Biuletyn KPZK PAN, Zeszyt 269, rok 2018.

⁵⁴ Szpara K., Gierczak-Korzeniowska B., Stopa M., *Raport z badań ruchu turystycznego w województwie podkarpackim w 2021 roku*, Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna, Rzeszów 2021.

agroturystyczne (1 372) oraz zakłady uzdrowiskowe (995). Choć region dysponuje szeroką bazą noclegową, jej standardy są bardzo zróżnicowane, co może stanowić wyzwanie w zakresie przyciągania turystów poszukujących wysokiej jakości usług.

Zapotrzebowanie na sanatoria w Polsce jest wysokie, co skutkuje długim czasem oczekiwania na skierowanie do leczenia uzdrowiskowego (około 12 miesięcy). W miejscowości Polańczyk w Gminie Solina znajduje się pięć zakładów uzdrowiskowych: Sanatorium Uzdrowiskowe „Dedal”, Sanatorium Uzdrowiskowe „Solinka”, Sanatorium Uzdrowiskowe „Plon”, Sanatorium Uzdrowiskowe „Amer-Pol” i Sanatorium Uzdrowiskowe „Atrium”. Według danych GUS obiekty te w 2024 r. dysponowały liczbą łóżek: 873. Zakłady uzdrowiskowe pełnią istotną rolę w rozwoju turystyki zdrowotnej regionu, gdyż umożliwiają korzystanie z unikalnych właściwości bieszczadzskich leczniczych wód mineralnych, oferując szeroki zakres usług zdrowotnych i rehabilitacyjnych⁵⁵. Według danych GUS w 2024 r. w zakładach lecznictwa uzdrowiskowego wykonano 37,5 mln zabiegów leczniczych, najwięcej zabiegów przyrodoleczniczych (9,8 mln), w tym zabiegów borowinowych i kąpieeli mineralnych⁵⁶.

Rejestr Centralny Wykaz Obiektów Hotelarskich wykazuje w Gminie Solina dwa hotele 3-gwiazdkowe i jeden hotel 2-gwiazdkowy, a także jeden hotel 2-gwiazdkowy w Gminie Cisna i kolejny w Gminie Olszanica, poza tym jeden 1-gwiazdkowy pensjonat w Gminie Solina. Na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady nie ma hoteli o wyższym standardzie.

Oprócz bazy noclegowej bardzo ważna jest oferta gastronomiczna. Ze względu na to, że baza noclegowa jest najbardziej rozwinięta w Gminie Solina, tam znajduje się najwięcej lokali gastronomicznych. Według danych GUS z 31 lipca 2024 r. wartość wskaźnika *placówki gastronomiczne w turystycznych obiektach noclegowych* na terenie gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady wynosiła 59 (15% wartości wskaźnika dla województwa podkarpackiego), w tym 35 w Gminie Solina, co jest najprawdopodobniej związane z intensywnym ruchem turystycznym w rejonie Jeziora Solińskiego.

Istotnym elementem oferty gastronomicznej Partnerstwa są gospodarstwa specjalizujące się w produkcji tradycyjnych wyrobów, szczególnie serów kozich, a także Browar Ursa Maior w Uhercach Mineralnych, który jest częścią Centrum Wielkiej Niedźwiedzicy – centrum sztuki, kreatywności i designu⁵⁷.

Jednym z zadań własnych gminy jest zaspokajanie potrzeb lokalnej społeczności w zakresie kultury fizycznej, w tym tworzenie terenów rekreacyjnych oraz urządzeń sportowych. Służy temu rozbudowana infrastruktura sportowa, która obejmuje m. in. boiska sportowe, hale sportowe, sale gimnastyczne, baseny, korty tenisowe, stoki i skocznie narciarskie, czy też skateparki. Na obszarze Partnerstwa znajdują się obiekty infrastruktury sportowej, m.in.:

⁵⁵ Strony internetowe zakładów uzdrowiskowych w Polańczyku: sanatoriumdedal.pl, solinka.net2000.pl, sanatorium-plon.com, amer-pol.com.pl, dwatrium.pl

⁵⁶ Działalność lecznicza zakładów lecznictwa uzdrowiskowego i stacjonarnych zakładów rehabilitacji leczniczej w 2024 r., GUS, stat.gov.pl

⁵⁷ Strona internetowa Bieszczadzkiej Wytwórni Piwa, ursamaior.pl

- Gmina Komańcza: boiska sportowe w miejscowościach Smolnik i Wisłok Wielki, Czystograb, sala gimnastyczna i boisko sportowe w Rzepedzi (planowane zakończenie w sierpniu 2025 r.)⁵⁸;
- Gmina Baligród: boisko „Orlik” w Baligrodzie⁵⁹;
- Gmina Cisna: boiska wielofunkcyjne „Orlik” w Cisnej i Sierakowie Śląskim, boiska wielofunkcyjne w miejscowościach: Molna, Panoszów, Wędzina, skatepark w Cisnej, 7 boisk trawiastych, 6 siłowni na świeżym powietrzu⁶⁰, stacja narciarska w Kalnicy;⁶¹
- Gmina Olszanica: Hala Sportowa w Olszanicy, stadiony piłkarskie w Uhercach Mineralnych i w Olszanicy⁶², Centrum Turystyki Aktywnej i Sportu Bieszczad.ski Wańkowa (stacja narciarska, zjazd tyrolski, tor tubingowy)⁶³;
- Gmina Solina: boisko sportowe w Polańczyku, boiska wielofunkcyjne w Bóbrce, Wołkowyi i Bereźce, korty tenisowe w Polańczyku, siłownie wewnętrzne w Myczkowcach i Polańczyku, a także 10 siłowni zewnętrznych⁶⁴.

Według danych GUS, w 2024 r. na terenie Partnerstwa funkcjonowało sześć klubów sportowych: trzy w Gminie Solina, dwa w Gminie Cisna i jeden w Gminie Olszanica. Wartość wskaźnika *liczba członków klubów sportowych* w 2024 r. wyniosła 214.

⁵⁸ Raport o stanie Gminy Komańcza za 2024 rok, Biuletyn Informacji Publicznej Urzędu Gminy Komańcza, komancza.pl/bip/i/3319

⁵⁹ Strona internetowa Urzędu Gminy Baligród, baligrod.pl/kultura-fizyczna

⁶⁰ Strona internetowa Gminy Cisna, ciasna.pl/cms/5789/obiekty_sportu_i_rekreacji

⁶¹ Strona internetowa stacji narciarskiej Kalnica, kalnica.eu

⁶² Strona internetowa Gminy Olszanica, gminaolszanica.pl/strefa-mieszkanca/oswiata-kultura-sport/obiekty-sportowe/

⁶³ Strona internetowa Centrum Turystyki Aktywnej i Sportu BIESZCZAD.ski Wańkowa, bieszczad.ski

⁶⁴ Strona internetowa Gminnego Ośrodka Kultury, Sportu i Rekreacji w Solinie z/s w Polańczyku, goksolina.pl/obiekty-sportowe

8. Planowanie i zagospodarowanie przestrzenne

System planowania przestrzennego w Polsce odbywa się zgodnie z zapisami *Ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* (Dz. U. z 2024 r. poz. 1130 z późn. zm.). Struktura systemu jest zhierarchizowana, podzielona na 3 szczeble, tj.: krajowy, regionalny, lokalny. Zgodnie z art. 1 ustawy określa się:

- zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej;
- zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy – przyjmując ład przestrzenny i zrównoważony rozwój za podstawę tych działań.

Ustalając przeznaczenie terenu lub określając potencjalny sposób jego zagospodarowania, a także wykorzystania, brany jest pod uwagę zarówno interes publiczny, jak i interesy prywatne, w tym zgłaszane w postaci wniosków i uwag, zmierzające do ochrony istniejącego stanu zagospodarowania terenu, jak i zmian w zakresie jego zagospodarowania, a także analizy ekonomiczne, środowiskowe i społeczne.

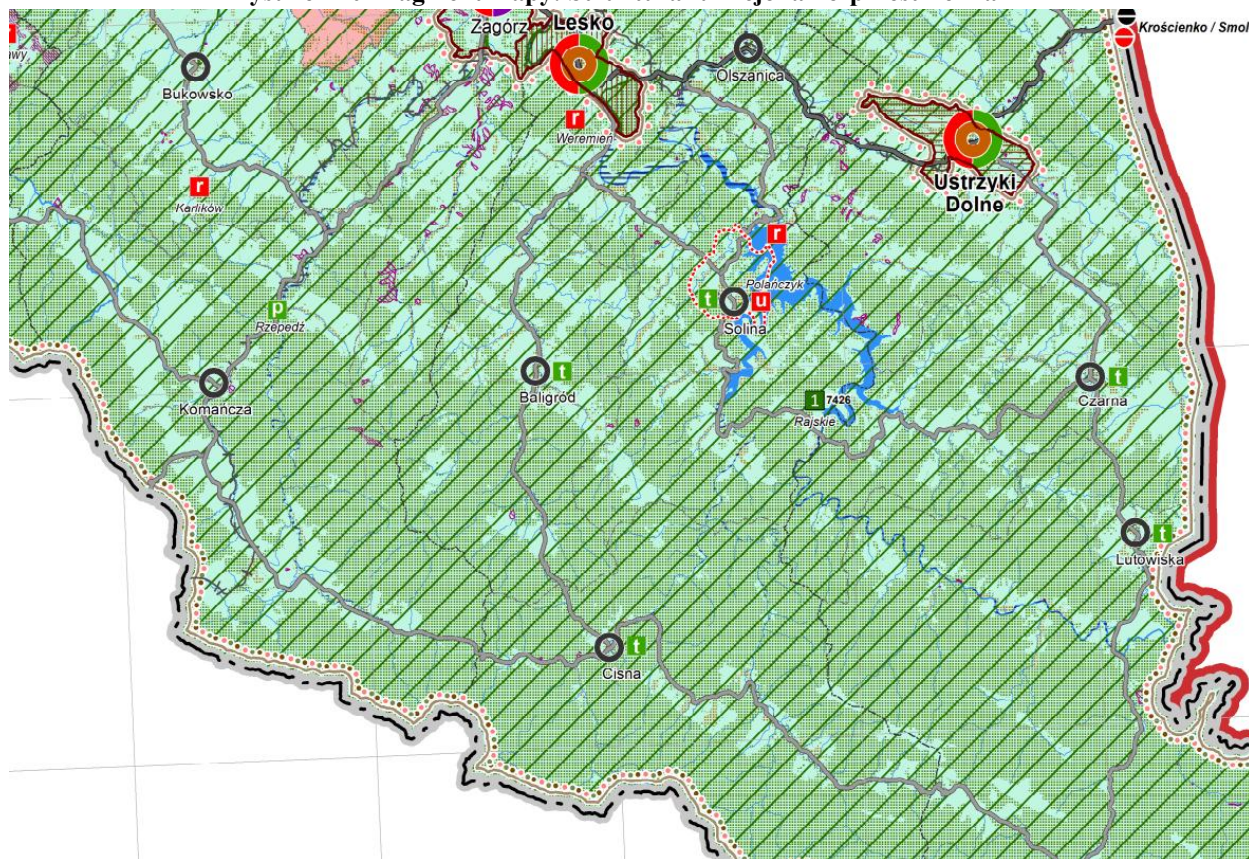
W dniu 24 września 2023 r. weszła w życie nowelizacja ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz niektórych innych ustaw. Gmina musi ustalić plan ogólny, który ma zastąpić studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Jednym z najważniejszych rozwiązań reformy systemu planowania i zagospodarowania przestrzennego jest uchylenie z dniem 1 stycznia 2026 r. przepisów upoważniających do wydawania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy – rolę studium w zakresie określenia ram polityki przestrzennej ma spełniać Strategia Rozwoju Gminy. Ogólny kierunek polityki przestrzennej przyjęty w Strategii będzie podlegał doprecyzowaniu i przełożeniu na konkretne normy dotyczące zagospodarowania przestrzennego w planie ogólnym (schemat zagospodarowania przestrzeni), a następnie w ramach rozstrzygnięć podejmowanych w planach miejscowych i decyzjach o warunkach zabudowy. Plan ogólny będzie stanowił akt prawa miejscowego. Gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady przystąpiły do sporządzenia planu ogólnego podejmując następujące uchwały:

- *Uchwała Nr XI/95/2024 Rady Gminy Komańcza z dnia 19 grudnia 2024 r. w sprawie przystąpienia do sporządzania planu ogólnego Gminy Komańcza;*
- *Uchwały nr VI.40.2024 Rady Gminy Baligród z dnia 17 października 2024 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia Planu Ogólnego Gminy Baligród;*
- *Uchwała Nr V/29/24 Rady Gminy Cisna z dnia 7 sierpnia 2024 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia Planu Ogólnego Gminy Cisna;*
- *Uchwała Nr II/10/24 Rady Gminy Olszanica z dnia 21 maja 2024 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia Planu Ogólnego Gminy Olszanica;*
- *Uchwała Nr VI/38/24 Rady Gminy Solina z dnia 26 lipca 2024 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia Planu Ogólnego Gminy Solina.*

Jednym z najważniejszych rozwiązań reformy systemu planowania i zagospodarowania przestrzennego będzie uchylenie przepisów upoważniających do wydawania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy – rolę studium w zakresie określenia ram polityki przestrzennej ma spełniać strategia rozwoju gminy. Ogólny kierunek polityki przestrzennej przyjęty w strategii gminnej/ponadlokalnej będzie podlegał doprecyzowaniu i przełożeniu na konkretne normy dotyczące zagospodarowania przestrzennego w planie ogólnym (schemat zagospodarowania przestrzeni), a następnie w ramach rozstrzygnięć podejmowanych w planach miejscowych i decyzjach o warunkach zabudowy.

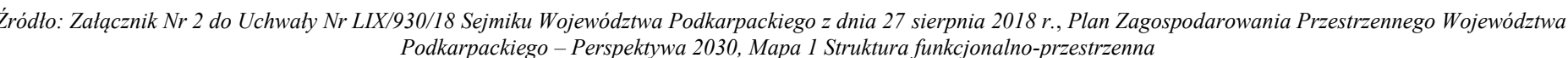
W Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego – Perspektywa 2030 miejscowości Baligród, Cisna i Solina zostały zaliczone do turystycznych obiektów infrastruktury gospodarczej, miejscowość Rzepedź do produkcyjno-przemysłowych obiektów infrastruktury gospodarczej, natomiast Polańczyk do obiektów infrastruktury społecznej – uzdrowiska, a Myczkowce do rekreacji i sportu (rysunek 20)⁶⁵.

Rysunek 20 Fragment mapy: Struktura funkcjonalno-przestrzenna

Źródło: Załącznik Nr 2 do Uchwały Nr LIX/930/18 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 27 sierpnia 2018 r., Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego – Perspektywa 2030, Mapa 1 Struktura funkcjonalno-przestrzenna

⁶⁵Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego – Perspektywa 2030.

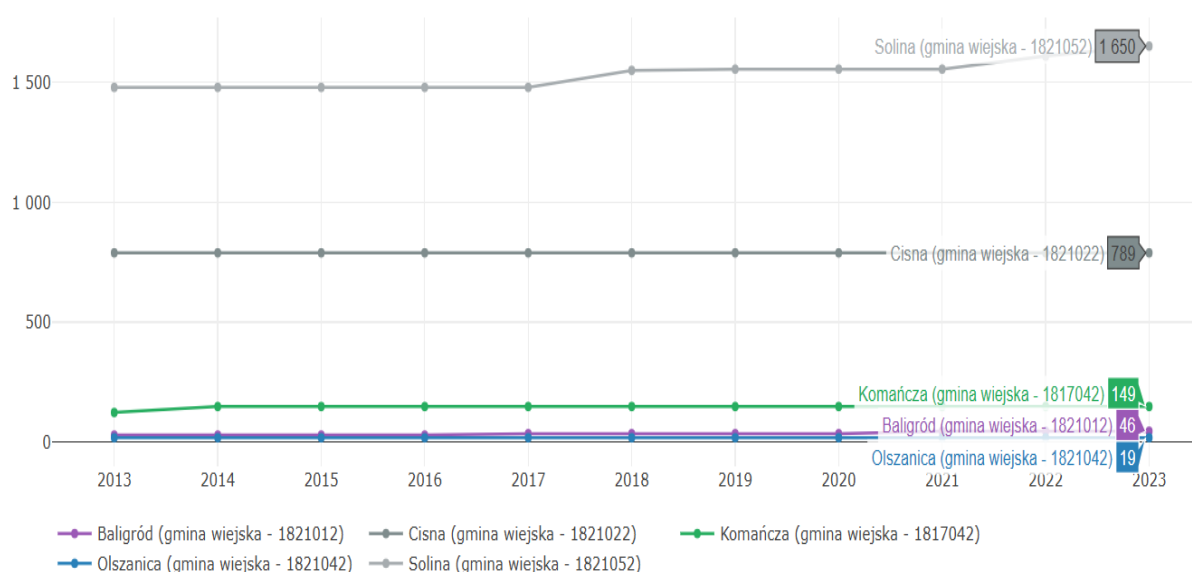

Ład przestrzenny jest ważną kwestią w kreowaniu zagospodarowania przestrzennego danej jednostki. Tworzenie i jednocześnie utrzymanie ładu przestrzennego to zadanie samorządu gminnego, które jest zarówno celem działań gospodarki przestrzennej, jak i środkiem do uzyskania środowiska zamieszkania, pracy i wypoczynku w jak najwyższym stopniu oddziałującego pozytywnie pod względem funkcjonalnym i estetycznym na mieszkańców i innych użytkowników. Jedynym skutecznym narzędziem tworzenia ładu przestrzennego jest prawo miejscowe, wyrażone w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Niewielkie obszary gmin Partnerstwa objęte są Miejscowymi Planami Zagospodarowania Przestrzennego (MPZP) – wykres 30. Według danych GUS z 2023 r. największy udział powierzchni objętej obowiązującymi MPZP w powierzchni ogółem miała Gmina Solina – 8,9% oraz Gmina Cisna: 2,7%, natomiast pozostałe gminy miały znikome pokrycie MPZP: Gmina Komańcza 0,4%, Gmina Baligród 0,3%, a Gmina Olszanica 0,2%.

W 2023 r. w Gminie Cisna obowiązywało 58 MPZP, w Gminie Solina – 50, w Gminie Baligród 21, natomiast najmniej w gminach Komańcza (10) i Olszanica (9)⁶⁶.

Wykres 30 Powierzchnia gmin objęta obowiązującymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego (w ha) w gminach Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2013–2023

Źródło: Program Rozwój Lokalny, analizy.monitorrozwaju.pl, inf. z dn. 20.06.2025 r.

Poza Studium oraz MPZP, dokumentem który określa przeznaczenie terenu i charakteryzuje obszar jest program rewitalizacji. Zgodnie z ustawą o rewitalizacji obszar zdegradowany to obszar gminy znajdujący się w stanie kryzysowym z powodu koncentracji negatywnych zjawisk społecznych, w szczególności bezrobocia, ubóstwa, przestępczości,

⁶⁶ Program Rozwój Lokalny, analizy.monitorrozwaju.pl, inf. z dn. 20.06.2025 r.

niskiego poziomu edukacji lub kapitału społecznego, a także niewystarczającego poziomu uczestnictwa w życiu publicznym.

Wszystkie gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady przyjęły programy rewitalizacji – w wyniku przeprowadzonej diagnozy w podziale na jednostki referencyjne gmin i delimitacji obszaru zdegradowanego, wyznaczono obszary rewitalizacji:

- *Lokalny Program Rewitalizacji dla Gminy Komańcza na lata 2017–2023* – dwa podobszary rewitalizacji: sołectwo Komańcza i sołectwo Szczawne⁶⁷;
- *Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Baligród na lata 2016–2023* – obszar rewitalizacji: część sołectwa Baligród⁶⁸;
- *Gminny Program Rewitalizacji dla Gminy Cisna na lata 2016–2020* – dwa podobszary rewitalizacji: podobszar I – część miejscowości Wetlina, podobszar II – część miejscowości Cisna⁶⁹;
- *Lokalny Program Rewitalizacji dla Gminy Olszanica na lata 2017–2023* – na obszarze trzech sołectw: Olszanica, Wańkowa, Zwierzyń⁷⁰;
- *Gminny Program Rewitalizacji dla Gminy Solina 2016–2022* – na części obszaru trzech sołectw: Solina, Myczków i Berezka⁷¹.

W programach zostały określone potrzeby rewitalizacyjne spowodowane negatywnymi zjawiskami występującymi w sferze społecznej oraz w co najmniej jednej ze sfer: gospodarczej, środowiskowej, przestrzenno-funkcjonalnej, technicznej. Gminy nie posiadają aktualnych programów rewitalizacji.

⁶⁷ *Lokalny Program Rewitalizacji dla Gminy Komańcza na lata 2017–2023.*

⁶⁸ *Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Baligród na lata 2016–2023.*

⁶⁹ *Gminny Program Rewitalizacji dla Gminy Cisna na lata 2016–2020.*

⁷⁰ *Lokalny Program Rewitalizacji dla Gminy Olszanica na lata 2017–2023.*

⁷¹ *Gminny Program Rewitalizacji dla Gminy Solina 2016–2022.*

9. Bezpieczeństwo publiczne

Bezpieczeństwo publiczne to ogół warunków i instytucji chroniących obywateli oraz majątek ogólnonarodowy, ustrój i suwerenność państwa przed zjawiskami groźnymi dla ładu prawnego, głównie w stanach nadzwyczajnych⁷². Bezpieczeństwo publiczne jest także stanem w społeczeństwie, który umożliwia jego sprawne funkcjonowanie. Innym podejściem do bezpieczeństwa publicznego jest zapewnienie bezpieczeństwa niezwiązanego z czynnikiem ludzkim, ale zagrożeniami płynącymi z natury, takimi jak np. powodzie.

Głównym celem OSP jest działanie na rzecz ochrony życia, zdrowia i mienia przed pożarami, klęskami żywiołowymi i zagrożeniami ekologicznymi lub innymi miejscowymi zagrożeniami⁷³. Natomiast Policja to umundurowana i uzbrojona formacja służąca społeczeństwu i przeznaczona do ochrony bezpieczeństwa ludzi oraz do utrzymywania bezpieczeństwa i porządku publicznego⁷⁴.

Na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady działa między innymi:

- Komenda Powiatowa Policji w Lesku;
- Komenda Powiatowa Policji w Sanoku;
- Komenda Powiatowa Państwowej Straży Pożarnej w Lesku;
- Komenda Powiatowa Państwowej Straży Pożarnej w Sanoku;
- Bieszczadzkie Wodne Ochotnicze Pogotowie Ratownicze w Polańczyku;
- Górskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe Grupa Bieszczadzka w Sanoku.

W dbanie o bezpieczeństwo mieszkańców gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady zaangażowanych jest 29 jednostek Ochotniczej Straży Pożarnej, w tym 11 włączonych do Krajowego Systemu Ratowniczo-Gaśniczego (KSRG)⁷⁵: OSP Komańcza, OSP Rzepedź, OSP Baligród, OSP Cisna, OSP Wetlina, OSP Olszanica, OSP Stefkowa, OSP Uherce Mineralne, OSP Bóbrka, OSP Myszkowce, OSP Polańczyk.

Według danych GUS za 2023 rok liczba zdarzeń wymagających udziału jednostek ochrony przeciwpożarowej na 1000 ludności wynosiła: Polska 13, Podkarpackie 12, Komańcza 20, Baligród 16, Cisna 28, Olszanica 15, Solina 35. Średnio na obszarze Partnerstwa liczba udziałów jednostek OSP w zdarzeniach jest dwukrotnie wyższa od średniej dla województwa i polski.

Na obszarze Partnerstwa Turystyczne Bieszczady widoczna jest potrzeba zwiększenia bezpieczeństwa publicznego na szlakach turystycznych i akwenach wodnych. Brakuje odpowiednio przygotowanych punktów ratowniczych, systemów monitoringu oraz nowoczesnego oznakowania tras i miejsc szczególnie narażonych na zagrożenia. Ograniczone są także zasoby sprzętowe służb ratowniczych, co utrudnia szybką reakcję w sytuacjach

⁷² Encyklopedia PWN, *bezpieczeństwo publiczne*, encyklopedia.pwn.pl, inf. z dnia 6.06.2025 r.

⁷³ Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, [gov.pl, gov.pl/web/kgpsp/komendy-wojewodzkie](https://gov.pl/web/kgpsp/komendy-wojewodzkie), inf. z dnia 6.06.2025 r.

⁷⁴ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz. U. z 2025 r. poz. 636).

⁷⁵ Wykaz jednostek OSP włączonych do KSRG, serwis Rzeczypospolitej Polskiej, Komenda Główna Państwowej Straży Pożarnej, gov.pl/web/kgpsp/osp-w-ksrg, inf. z dnia 6.06.2025 r.

kryzysowych. Wzmocnienie infrastruktury bezpieczeństwa, szkolenia dla turystów i lepsza koordynacja działań służb są niezbędne, aby podnieść poziom ochrony osób korzystających z bieszczadzkich szlaków i akwenów oraz zwiększyć atrakcyjność regionu jako bezpiecznego kierunku turystycznego. Największy problem jest w okresach wzmożonego ruchu turystycznego, gdy czasowo liczba turystów kilkunastokrotnie, przekracza liczbę stałych mieszkańców.

10. Polityka społeczna

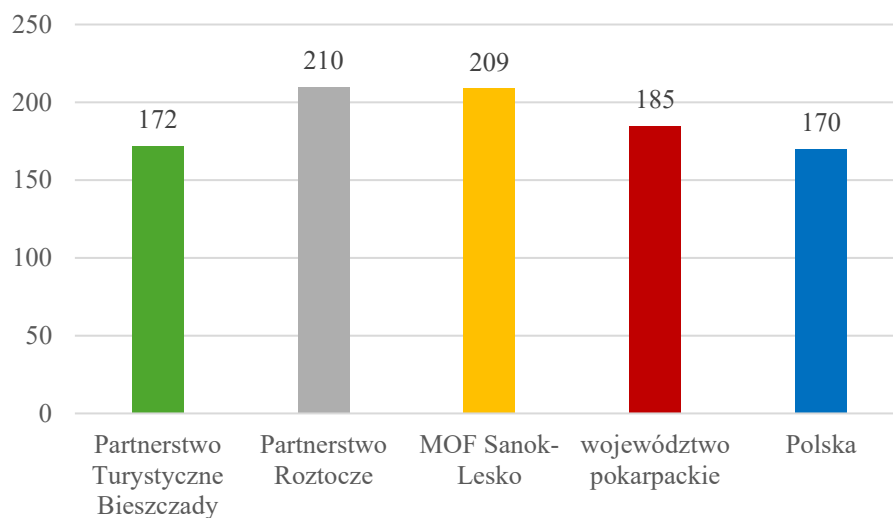
Pomoc społeczna polega na działaniu zmierzającym do zaspokojenia niezbędnych potrzeb życiowych osób i rodzin. Obowiązek wykonywania zadań pomocy społecznej z mocy ustawy spoczywa na gminie oraz na administracji rządowej. Z tego obowiązku wynika podział na zadania zlecone finansowane z budżetu centralnego i zadania własne, na które środki pochodzą z budżetu gminy. Bezpośrednio realizacją zobowiązań wobec ludności na terenie gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady zajmują się m.in. Gminne Ośrodki Pomocy Społecznej oraz Punkt Konsultacyjno-Informacyjny Ds. Uzależnień i Przemocy w Rodzinie w Polańczyku⁷⁶.

Sytuację panującą na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w zakresie polityki społecznej obrazują następujące wskaźniki: *gospodarstwa domowe korzystające ze środowiskowej pomocy społecznej wg kryterium dochodowego ogółem na 10 tys. mieszkańców, rodziny otrzymujące zasiłki rodzinne na dzieci ogółem, rodziny otrzymujące zasiłki rodzinne na dzieci w przeliczeniu na 1 000 mieszkańców*.

W celu porównania między różnymi jednostkami terytorialnymi wskaźnika *gospodarstwa domowe korzystające ze środowiskowej pomocy społecznej wg kryterium dochodowego ogółem*, poniżej oraz powyżej kryterium dochodowego – wartości podano | w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców. Jak wynika z danych przedstawionych w tabeli 9, wartości wskaźników utrzymywały wyraźny trend spadkowy w latach 2019–2023 – wszystkie gminy Partnerstwa w 2023 r. miały korzystniejsze wartości wskaźników niż w roku początkowym 2019, choć w gminach Komańcza, Cisna i Solina nastąpił wzrost wartości wskaźników w stosunku do roku poprzedniego – 2022. Wartości wskaźnika ogółem w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady były w 2023 r. niższe niż dla Partnerstwa Roztocze, MOF Sanok-Lesko i województwa podkarpackiego, jednak wyższe od średniej dla Polski (wykres 31). Największa liczba gospodarstw domowych korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej ogółem na 10 tys. mieszkańców w 2023 r. wystąpiła na terenie Gminy Cisna (296), zaś najmniejsza – w Gminie Solina (104).

⁷⁶ Wykaz punktów konsultacyjnych (PK), punktów interwencji kryzysowej (PIK) i innych podmiotów, udzielających pomocy osobom/rodzinom dotkniętym przemocą domową, serwis Rzeczypospolitej Polskiej, gov.pl

Wykres 31 Gospodarstwa domowe korzystające ze środowiskowej pomocy społecznej ogółem na 10 tys. mieszkańców dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2024 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS

Tabela 9 Gospodarstwa domowe korzystające ze środowiskowej pomocy społecznej wg kryterium dochodowego na 10 tys. mieszkańców w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w latach 2019–2023

Jednostka terytorialna	Gospodarstwa domowe korzystające ze środowiskowej pomocy społecznej wg kryterium dochodowego na 10 tys. mieszkańców														
	ogółem					poniżej kryterium dochodowego					powyżej kryterium dochodowego				
	2019	2020	2021	2022	2023	2019	2020	2021	2022	2023	2019	2020	2021	2022	2023
Gmina Komańcza	189	162	154	157	177	117	106	102	83	90	73	55	52	74	87
Gmina Baligród	418	324	277	229	207	225	175	134	144	108	193	149	143	85	99
Gmina Cisna	351	351	243	230	296	276	269	172	189	160	75	82	71	41	136
Gmina Olszanica	225	231	207	183	176	159	156	122	111	116	65	75	84	72	60
Gmina Solina	165	131	110	86	104	103	77	63	65	50	62	54	48	21	54
Partnerstwo Turystyczne Bieszczady	243	213	183	162	172	155	136	107	104	95	87	77	75	58	77
Partnerstwo Roztocze	276	252	235	213	210	153	148	138	133	126	122	104	97	80	84
MOF Sanok-Lesko	246	240	219	208	209	119	112	107	102	96	128	128	112	106	114
województwo podkarpackie	243	224	203	190	185	130	120	108	105	93	122	142	137	141	137
Polska	215	200	186	174	170	119	113	107	112	104	113	103	95	85	92

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS

Wskaźnikami, na które należy zwrócić uwagę, są udzielane zasiłki rodzinne. W tabeli 10 przedstawiono wskaźniki *rodziny otrzymujące zasiłki rodzinne na dzieci w przeliczeniu na 1 000 mieszkańców ogółem oraz udział % dzieci w wieku do lat 17, na które rodzice otrzymują zasiłek rodzinny w ogólnej liczbie dzieci w tym wieku* w latach 2019–2023 dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski. Jak wynika z przedstawionych danych, spośród gmin wchodzących w skład Partnerstwa najwięcej rodzin otrzymało zasiłki rodzinne na dzieci w przeliczeniu na 1 000 mieszkańców w 2023 r. w gminach Baligród i Solina, zaś najmniej w Gminie Komańcza. Malejąca liczba rodzin korzystających ze świadczeń pomocy społecznej jest zjawiskiem korzystnym, bowiem generuje spadek kosztów związanych z opieką nad osobami będącymi w trudnej sytuacji życiowej, jednak na tle porównywanych jednostek wartość analizowanego wskaźnika w 2023 r. dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady była wyższa niż w gminach MOF Sanok-Lesko, województwie podkarpackim i Polsce, równa z wartością dla Partnerstwa Roztocze (18).

Niekorzystnie również dla diagnozowanego obszaru prezentuje się wskaźnik *udział % dzieci w wieku do lat 17, na które rodzice otrzymują zasiłek rodzinny w ogólnej liczbie dzieci w tym wieku*. W Partnerstwie Turystyczne Bieszczady w 2023 r. 21% dzieci w wieku do 17 lat objętych było zasiłkami rodzinnymi – była to jedna z dwóch najwyższych wartości wśród porównywanych jednostek – wyższa w Partnerstwie Roztocze (22%).

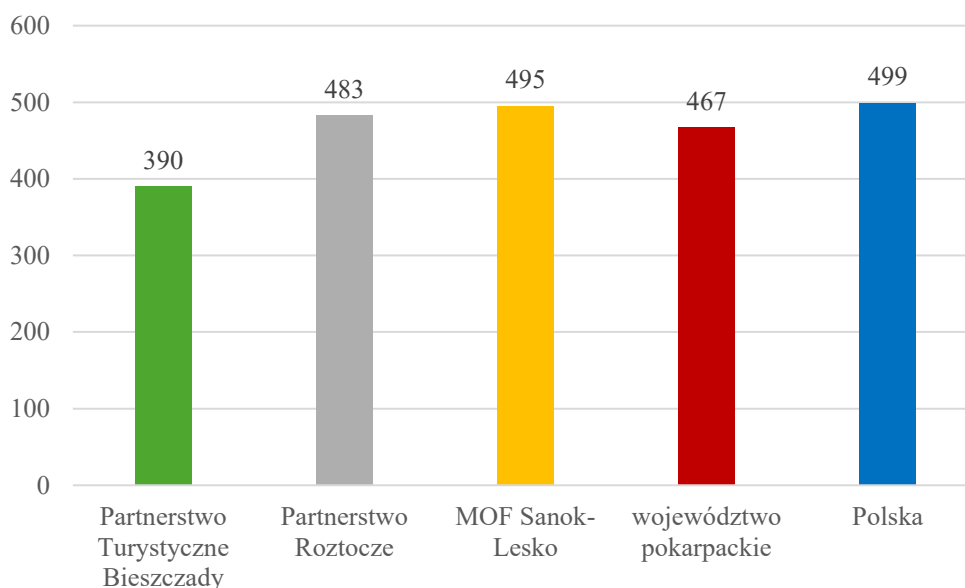
Tabela 10 Zasiłki rodzinne w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w latach 2019–2023

Jednostka terytorialna	Rodziny otrzymujące zasiłki rodzinne na dzieci w przeliczeniu na 1000 mieszkańców ogółem					Udział % dzieci w wieku do lat 17, na które rodzice otrzymują zasiłek rodzinny w ogólnej liczbie dzieci w tym wieku				
	2019	2020	2021	2022	2023	2019	2020	2021	2022	2023
Gmina Komańcza	28	24	19	18	15	39	31	27	27	24
Gmina Baligród	40	35	29	23	20	42	36	29	26	21
Gmina Cisna	33	30	21	19	16	36	25	23	21	17
Gmina Olszanica	40	33	27	23	19	39	32	28	25	23
Gmina Solina	41	35	29	23	20	42	34	28	25	23
Partnerstwo Turystyczne Bieszczady	37	31	26	22	18	40	32	27	25	21
Partnerstwo Roztocze	36	31	26	21	18	40	33	30	25	22
MOF Sanok-Lesko	28	25	21	18	15	32	27	24	21	18
województwo podkarpackie	32	28	23	19	16	34	29	25	21	18
Polska	26	22	18	15	12	27	23	19	17	14

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS

Kolejnym aspektem polityki społecznej jest opieka zdrowotna. Dostęp do opieki zdrowotnej jest jednym z istotnych czynników wpływających na sytuację zdrowotną i jakość życia mieszkańców. Według danych GUS na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r. funkcjonowało 12 przychodni: 4 w Gminie Solina, po 3 w gminach Komańcza i Olszanica, po 1 w gminach Baligród i Cisna. Placówki te świadczyły opiekę zdrowotną w oparciu m.in. o kontrakty z Narodowym Funduszem Zdrowia i realizowały działania związane z badaniem i poradą lekarską w zakresie kompetencji lekarzy podstawowej opieki zdrowotnej, opieką ginekologiczno-położniczą, stomatologią, rehabilitacją leczniczą, pielęgniarstwem środowiskowo-rodzinnym i szkolno-wychowawczym, a także szczepieniami ochronnymi i działaniami profilaktycznymi. Na wykresie 32 przedstawiono wskaźnik *podstawowa opieka zdrowotna – porady lekarskie na 100 mieszkańców* w gminach Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2024 r. Najwyższą wartość wskaźnika zanotowano w Polsce (499 porad), kolejną – w MOF Sanok-Lesko (495 porad). Najgorzej na tle porównywanych jednostek wypadło Partnerstwo Turystyczne Bieszczady (390 porad).

Wykres 32 Podstawowa opieka zdrowotna – porady lekarskie na 100 mieszkańców Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego oraz Polski w 2024 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS

Dodatkowo na terenie Partnerstwa funkcjonuje Podstacja Pogotowia Ratunkowego w Cisnej – oddział Bieszczadzkiego Pogotowia Ratunkowego SP ZOZ w Sanoku⁷⁷, a także

⁷⁷ Bieszczadzkie Pogotowie Ratunkowe dysponuje obecnie 18 Zespołami Ratownictwa Medycznego (ZRM), w tym 17 ZRM to zespoły podstawowe i 1 ZRM zespół specjalistyczny. Na obszarze Partnerstwa funkcjonuje 5 ZRM: ZRM P-5 – Komańcza 175, ZRM P-14 – Myczków 29, ZRM P-15 – Cisna 78, ZRM P-16 – Polańczyk, ul. Zdrojowa 57 (wodna, sezonowa, na akwenu Jeziora Solińskiego), ZRM S – Olszanica 208; strona internetowa Bieszczadzkiego Pogotowia Ratunkowego SP ZOZ w Sanoku, bpr-spzoz.pl

Rejonowa Stacja Ratownictwa Górskiego w Cisnej i punkty ratunkowe – w ramach Bieszczadzkiej Grupy GOPR⁷⁸.

Kolejnym elementem systemu opieki zdrowotnej jest dostępność aptek i punktów aptecznych. Według danych GUS w 2023 r. na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady zlokalizowane były 4 apteki w gminach: Solina (2), Baligród (1) i Olszanica (1), a także 3 punkty apteczne w gminach Komańcza (2) i Cisna (1).

⁷⁸ Punkty ratunkowe GOPR: Wetlina, schronisko „Pod Wysoką Połoniną”, Bacówka PTTK „Pod Małą Rawką”, Przysłup Caryński, schronisko Koliba, a także dyżur sezonowy: Stacja Ratunkowa GOPR Połonina Wetlińska; strona internetowa GOPR Grupa Bieszczadzka, bieszczady.gopr.pl

11. Edukacja i wychowanie

O wysokiej jakości usług publicznych świadczy dostępność wychowania przedszkolnego dla dzieci od lat 3 do lat 5 na obszarze danej gminy. Zgodnie z *Podstawą programową wychowania przedszkolnego dla przedszkoli, oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych oraz innych form wychowania przedszkolnego*⁷⁹, celem wychowania przedszkolnego jest wsparcie całościowego rozwoju dziecka, które powinno być realizowane przez proces opieki, wychowania i nauczania – uczenia się, co umożliwia najmłodszym odkrywanie własnych możliwości, sensu działania oraz gromadzenie doświadczeń, świadomości dobra i piękna. Efektem wychowania przedszkolnego ma być osiągnięcie dojrzałości do podjęcia nauki na pierwszym etapie edukacji.

W tabeli 11 przedstawiono wskaźniki *dzieci w wieku 3–5 lat przypadające na 1 placówkę wychowania przedszkolnego oraz odsetek % dzieci w wieku 3–5 lat objętych wychowaniem przedszkolnym*.

Tabela 11 Wskaźniki wychowania przedszkolnego w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w latach 2019–2023

Jednostka terytorialna	Dzieci w wieku 3–5 lat przypadające na 1 placówkę wychowania przedszkolnego					Odsetek % dzieci w wieku 3–5 lat objętych wychowaniem przedszkolnym				
	2019	2020	2021	2022	2023	2019	2020	2021	2022	2023
Gmina Komańcza	bd ⁸⁰	bd	93	86	69	72,8	61,8	80,6	79,1	87,0
Gmina Baligród	bd	bd	bd	bd	bd	68,8	66,0	79,2	75,2	77,1
Gmina Cisna	52	53	45	31	29	88,5	81,1	82,2	87,1	69,0
Gmina Olszanica	54	74	75	69	68	84,1	57,4	62,7	70,1	57,8
Gmina Solina	140	155	78	73	71	77,9	69,0	84,6	91,1	95,1
Partnerstwo Turystyczne Bieszczady	49	56	58	52	47	77,8	65,2	76,7	79,8	77,9
Partnerstwo Roztocze	66	66	61	60	53	82,7	81,4	85,2	91,3	93,7
MOF Sanok-Lesko	75	77	78	83	75	83,2	76,6	84,9	88,9	91,5
województwo podkarpackie	74	80	81	82	77	86,2	81,8	85,7	89,6	91,5
Polska	80	83	82	80	75	88,5	85,2	88,3	92,7	94,2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS

Spośród gmin wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady najwięcej dzieci w wieku 3–5 lat objętych było wychowaniem przedszkolnym w Gminie Solina – 95,1% – wartość ta była wyższa od średniej dla Polski (94,2%), województwa podkarpackiego

⁷⁹ Załącznik nr 1 do Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (Dz. U. z 2027 r. poz. 356 z późn. zm.).

⁸⁰ Brak danych, zapis w GUS: brak informacji, konieczność zachowania tajemnicy statystycznej lub wypełnienie pozycji jest niemożliwe albo niecelowe – wartości, w których brakuje danych, policzono jako: 0,0.

(91,5%), Partnerstwa Roztocze (93,7%) i MOF Sanok-Lesko (91,5%). Średnia wartość wskaźnika dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2023 r. wyniosła 77,9%. Gmina Solina osiąga też najwyższą wartość wskaźnika *dzieci w wieku 3–5 lat przypadające na 1 placówkę wychowania przedszkolnego* – 71, natomiast najniższa – Gmina Cisna: 29; brak danych dla Gminy Baligród.

Według danych GUS na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2023 r. funkcjonowały 4 placówki wychowania przedszkolnego prowadzone przez jednostki samorządu gminnego: 2 w Gminie Olszanica i 2 w Gminie Solina.

W żadnej z gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady nie ma żłobka. Według danych GUS w 2023 r. na terenie gmin Partnerstwa było 309 dzieci w wieku do lat 3 – w porównaniu do 2020 r., gdy było 486 dzieci w tym wieku, nastąpił spadek o 36,5%. Z powodu braku dostępności do usług opieki nad dziećmi do lat 3, część mieszkańców zapewnia opiekę nad nimi w domach, kosztem własnej pracy zawodowej, co niekorzystnie wpływa na rynek pracy, albo odwleka decyzję o posiadaniu potomstwa. Konieczne jest podjęcie działań w tym zakresie, aby stworzyć miejsca opieki nad dziećmi do lat 3.

Miarą powszechności nauczania, służącą do oceny aktywności edukacyjnej ludności jest tzw. współczynnik skolaryzacji, którego analizy dokonuje się z uwzględnieniem poziomu nauczania. Według danych GUS wartość współczynnika skolaryzacji netto (określa relację liczby osób w danej grupie wiekowej, uczących się na danym poziomie kształcenia do liczby osób w grupie wieku odpowiadającej danemu poziomowi kształcenia) dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2023 r. wyniosła 83,5%, podczas gdy dla województwa podkarpackiego 88,6%, a dla Polski: 92,0%. W porównaniu do 2019 r. (90,1%) w Partnerstwie nastąpił spadek o 6,6 p.p. Ze względu na to, że w Polsce nauka w szkołach podstawowych jest obowiązkowa, wskaźnik osiąga dość wysokie wartości, ponieważ wszystkie dzieci w wieku szkolnym powinny być objęte nauką. Wartość wskaźnika poniżej 100% nie oznacza, że dzieci nie uczęszczają do szkół w ogóle, ale może wynikać z faktu, że kształcą się w szkołach zlokalizowanych na obszarze innych jednostek terytorialnych lub też kształcą się za granicą. Spadek wartości współczynnika skolaryzacji jest zjawiskiem niekorzystnym, ponieważ świadczy o spadającej liczbie uczniów kształcących się na terenie gminy, co stanowi istotny problem dla gmin, ze względu na rosnące koszty utrzymania szkół oraz malejącą z tego powodu subwencję oświatową.

Według danych GUS na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady znajduje się 16 placówek szkół podstawowych, w 12 podległych pod JST⁸¹, do których w 2023 r. uczęszczało łącznie 1 231 uczniów.

Odzwierciedleniem poziomu nauki w szkole podstawowej są wyniki uzyskiwane przez uczniów w egzaminie ósmoklasisty. W niniejszej Diagnozie prezentowane są dane za rok 2024, tj. egzamin ósmoklasisty dla rocznika nauki szkolnej 2023/2024. Egzamin obejmuje wiadomości i umiejętności zawarte w wymaganiach określonych w podstawie programowej

⁸¹ Wyszukiwarka szkół i placówek oświatowych Ministerstwa Edukacji Narodowej, Rejestr Szkół i Placówek Oświatowych, System Informacji Oświatowej 2023, rspo.gov.pl

kształcenia ogólnego w odniesieniu do trzech kluczowych przedmiotów nauczania: języka polskiego, matematyki i języka obcego nowożytnego. Najlepsze wyniki spośród gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady osiągnęli uczniowie z Gminy Cisna: j. polski 81%, matematyka 71%, j. angielski 79% – były one wyższe niż średnie dla województwa podkarpackiego i Polski. Również wyższe wyniki niż średnie z poszczególnych przedmiotów dla województwa i Polski osiągnęli uczniowie z Gminy Solina (tabela 12).

Tabela 12 Wyniki egzaminu ósmoklasisty w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do województwa podkarpackiego i Polski w 2024 r.

Jednostka terytorialna	język polski	matematyka	język angielski
	średni wynik %		
Gmina Komańcza	59	54	53
Gmina Baligród	61	51	59
Gmina Cisna	81	71	79
Gmina Olszanica	63	37	59
Gmina Solina	64	54	68
województwo podkarpackie	62	54	63
Polska	61	52	66

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Okręgowej Komisji Egzaminacyjnej w Krakowie

Na terenie gmin Partnerstwa nie ma szkół ponadpodstawowych. Młodzież korzysta głównie z placówek zlokalizowanych w najbliższych miastach: Lesko, Sanok, Ustrzyki Dolne. Istotną kwestią przy wyborze szkoły jest możliwość dojazdu poprzez funkcjonujące połączenia komunikacyjne.

12. Kapitał społeczny

Kapitał społeczny to wiedza, która jest osadzona w relacjach i stosunkach społecznych. Wiąże się on z zaufaniem członków organizacji do siebie, normami i wartościami. Można mówić o różnych wymiarach tego kapitału – społecznym, ekonomicznym i kulturowym. Na kapitał społeczny składają się m.in. jakość stosunków międzyludzkich, relacje, stosunki, efekt synergii. Można powiedzieć, że jest on kapitałem ludzkim wzbogaconym o relacje i współpracę (kapitał ludzki jest statyczny, daje potencjalne korzyści; społeczny – dynamiczny, daje faktyczne korzyści). Kształtowanie kapitału społecznego wymaga doskonalenia jakości stosunków międzyludzkich, umiejętności współpracy, norm, klimatu organizacyjnego i zaufania. Podstawą do budowy kapitału jest struktura organizacyjna z jasno wskazanymi zadaniami, uprawnieniami i odpowiedzialnością⁸².

Poziom kapitału społecznego można mierzyć za pomocą obiektywnych wskaźników empirycznych. Robert Putnam – jedna z osób, które miały największy wpływ na kształtowanie koncepcji kapitału społecznego – skonstruował Social Capital Index, na który składa się 14 wskaźników podzielonych na pięć głównych sekcji⁸³:

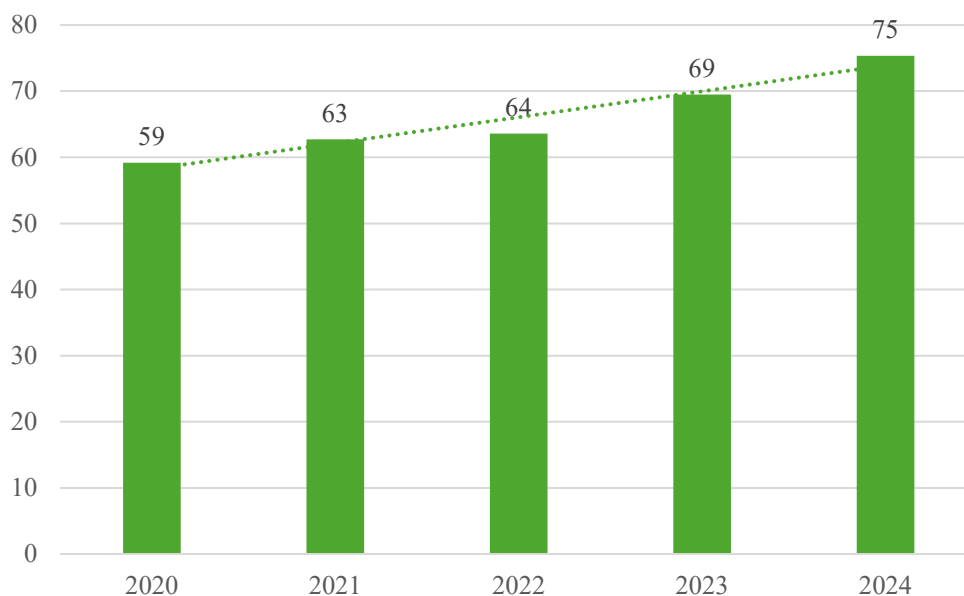
- życie społeczne,
- zaangażowanie w sprawy publiczne,
- wolontariat,
- nieformalne zaangażowanie społeczne,
- mierniki zaufania.

Bazując na powyższym, zostały wybrane wskaźniki obrazujące kapitał społeczny na terenie gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady. Jednym z głównych mierników kapitału społecznego jest *liczba fundacji, stowarzyszeń, organizacji społecznych na 10 tys. mieszkańców* – wartość wskaźnika dla Partnerstwa corocznie zwiększała się w badanych latach (wykres 33). Na tle porównywanych jednostek wyróżniała się Gmina Cisna (160) – w 2024 r. wartość wskaźnika była kilkukrotnie wyższa od wartości pozostałych gmin Partnerstwa (tabela 13), obszarów podobnych, województwa i kraju (wykres 34). Również Gmina Cisna zanotowała w 2024 r. wysoką wartość wskaźnika *nowo zarejestrowane fundacje, stowarzyszenia, organizacje społeczne na 10 tys. mieszkańców*.

⁸² Encyklopedia Zarządzania, mfiles.pl

⁸³ jw.

Wykres 33 Fundacje, stowarzyszenia, organizacje społeczne na 10 tys. mieszkańców dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2020–2024

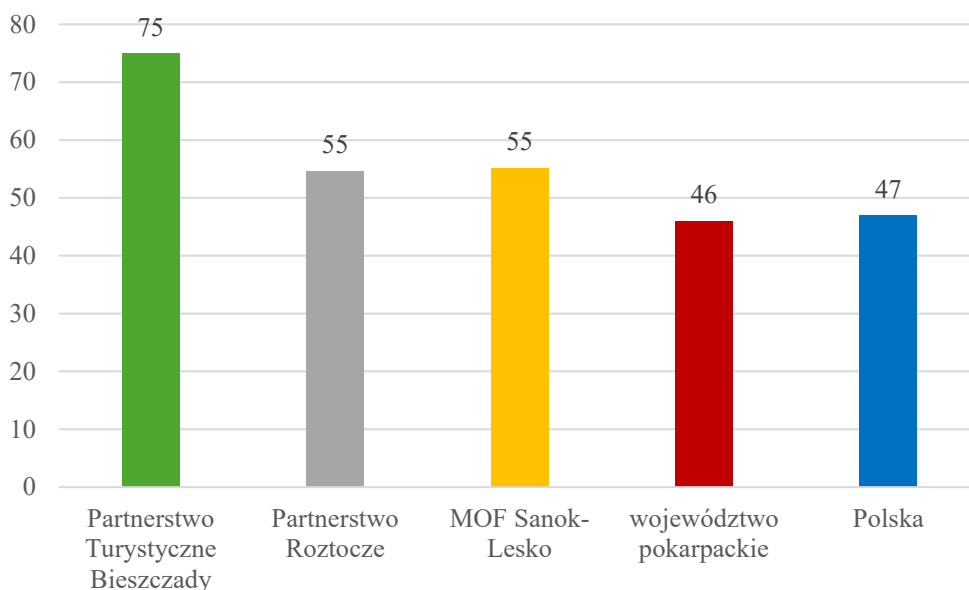
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS

Tabela 13 Wskaźniki kapitału społecznego w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w latach 2020–2024

Jednostka terytorialna	Fundacje, stowarzyszenia i organizacje społeczne na 10 tys. mieszkańców					Nowo zarejestrowane fundacje, stowarzyszenia, organizacje społeczne na 10 tys. mieszkańców				
	2020	2021	2022	2023	2024	2020	2021	2022	2023	2024
Gmina Komańcza	51	52	55	63	72	0	0	2	7	7
Gmina Baligród	55	59	56	59	62	0	3	0	3	3
Gmina Cisna	99	118	124	148	160	0	18	6	18	12
Gmina Olszanica	54	55	55	56	54	0	0	2	2	0
Gmina Solina	60	63	63	67	77	2	0	0	8	8
Partnerstwo Turystyczne Bieszczady	59	63	64	69	75	0	4	2	8	6
Partnerstwo Roztocze	42	44	46	53	55	2	2	1	5	2
MOF Sanok-Lesko	46	48	50	53	55	1	1	2	3	3
województwo podkarpackie	38	39	41	44	46	1	1	2	3	2
Polska	40	41	43	46	47	1	2	2	3	2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS

Wykres 34 Fundacje, stowarzyszenia, organizacje społeczne na 10 tys. mieszkańców dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2024 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS

Współpraca międzysektorowa to dobrowolna relacja pomiędzy różnymi stronami, w której łączą one siły, by osiągnąć wspólny cel. Działania każdego z sektorów są inne, każdy z nich pełni odrębną rolę w lokalnej społeczności i cechuje się odmiennymi celami. Dzięki połączeniu możliwości każdego z nich, współpraca taka gwarantuje nowy, lepszy rozwój⁸⁴.

Na terenie gmin Partnerstwa funkcjonują m.in.:

- Lokalna Grupa Działania Nasze Bieszczady (gminy: Baligród, Cisna, Komańcza, Lesko, Zagórz)⁸⁵;
- LGD Zielone Bieszczady (gminy: Czarna, Lutowiska, Olszanica, Sanok, Solina, Tyrawa Wołoska, Ustrzyki Dolne)⁸⁶;

Gminy wchodzące w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady współpracują z organizacjami pozarządowymi i przedsiębiorcami – realizowały program współpracy z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego.

W Gminie Komańcza celem głównym programu jest kształtowanie i wzmocnienie współpracy między gminą a organizacjami pozarządowymi i podmiotami wymienionymi w art. 3 ust 3 ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie w zakresie definiowania i zaspokajania potrzeb mieszkańców gminy oraz zwiększania aktywności społeczności lokalnej. W 2025 r. priorytetowe zadania publiczne przewidziane do realizacji obejmują m.in.: kulturę, sztukę, ochronę dóbr kultury i dziedzictwa narodowego poprzez wspieranie amatorskiego ruchu

⁸⁴ Internetowy serwis informacyjny, prawo.pl

⁸⁵ Strona internetowa LGD Nasze Bieszczady, nasze-bieszczady.pl

⁸⁶ Strona internetowa LGD Zielone Bieszczady, lgd-zielonebieszczady.pl

artystycznego oraz twórczości ludowej, w tym organizacja imprez promujących zasoby dziedzictwa kulturowego gminy; wspieranie i upowszechnianie kultury fizycznej i sportu; działalność na rzecz rodziny, macierzyństwa, rodzicielstwa, upowszechniania i ochrony praw dziecka poprzez organizowanie przedsięwzięć profilaktycznych skierowanych do mieszkańców Gminy Komańcza, w szczególności do dzieci i młodzieży⁸⁷.

Priorytetem Gminy Cisna jest jak najlepsze zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, którą tworzą jej mieszkańcy. Aktywna współpraca z organizacjami pozarządowymi i liderami środowisk lokalnych jest jednym z elementów efektywnego kierowania gminą. Podstawowymi korzyściami takiej współpracy są m.in.: umacnianie w społecznej świadomości poczucia odpowiedzialności za siebie i swoje otoczenie, budowanie społeczeństwa obywatelskiego poprzez aktywizację społeczności lokalnych, wprowadzanie nowatorskich i bardziej efektywnych działań dzięki dobremu rozpoznaniu występujących potrzeb. Wyrazem dążenia Gminy Cisna do tejże współpracy jest opracowanie *Programu współpracy Gminy Cisna z organizacjami pozarządowymi na 2025 r.*, którego celem jest określenie czytelnych zasad w zakresie wspierania przez gminę działań organizacji pozarządowych poprzez powierzanie im ustawowych zadań gminy. Poprzez określenie i realizację tych zasad samorząd pragnie włączać organizacje pozarządowe w system demokracji lokalnej. Celami szczegółowymi programu są: poprawa jakości życia poprzez pełniejsze zaspokojenie potrzeb mieszkańców gminy, stworzenie warunków do zwiększenia aktywności społecznej mieszkańców gminy, w szczególności wśród seniorów i osób niepełnosprawnych, zwiększenie udziału mieszkańców w rozwiązywaniu lokalnych problemów, budowanie społeczeństwa obywatelskiego poprzez aktywizację społeczności lokalnych, racjonalne wykorzystanie środków budżetowych gminy, otwarcie na innowacyjność i konkurencyjność przy wykonywaniu zadań publicznych, promowanie i wzmacnianie postaw obywatelskich⁸⁸.

Od lat trwa współpraca samorządu Gminy Olszanica z organizacjami samorządowymi, które stały się odpowiedzialnym i kompetentnym partnerem. Zagadnienia priorytetowe realizowane w ramach współpracy, to m.in.: rozwijanie działalności w zakresie kultury fizycznej i sportu, wspieranie przedsięwzięć o charakterze lokalnym, regionalnym i międzynarodowym w zakresie rozwoju kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego, wspieranie stowarzyszeń ubiegających się o pozyskanie funduszy zewnętrznych w zakresie oświaty, wychowania oraz edukacyjnej opieki wychowawczej, ochrony zdrowia, pomocy społecznej oraz przeciwdziałania patologiom społecznym, wspierania integracji społecznej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, wyrównywanie szans życiowych osób niepełnosprawnych, wsparcia osób starszych w środowisku zamieszkania poprzez realizację przedsięwzięć skierowanych do tej grupy⁸⁹.

⁸⁷ Uchwała nr X/77/2024 Rady Gminy Komańcza z dnia 28 listopada 2024 r. w sprawie uchwalenia „Programu Współpracy Gminy Komańcza z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami, o których mowa w art. 3 ust. 3 ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie na 2025 rok”.

⁸⁸ Uchwała nr XIII/88/2025 Rady Gminy Cisna z dnia 25 lutego 2025 r. w sprawie przyjęcia „Programu współpracy Gminy Cisna z organizacjami pozarządowymi oraz innymi podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego na 2025 r.”

⁸⁹ Uchwała nr VII/38/2024 Rady Gminy Olszanica z dnia 28 października 2024 r. w sprawie uchwalenia „Programu współpracy Gminy Olszanica z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami wymienionymi w art. 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie na rok 2025”.

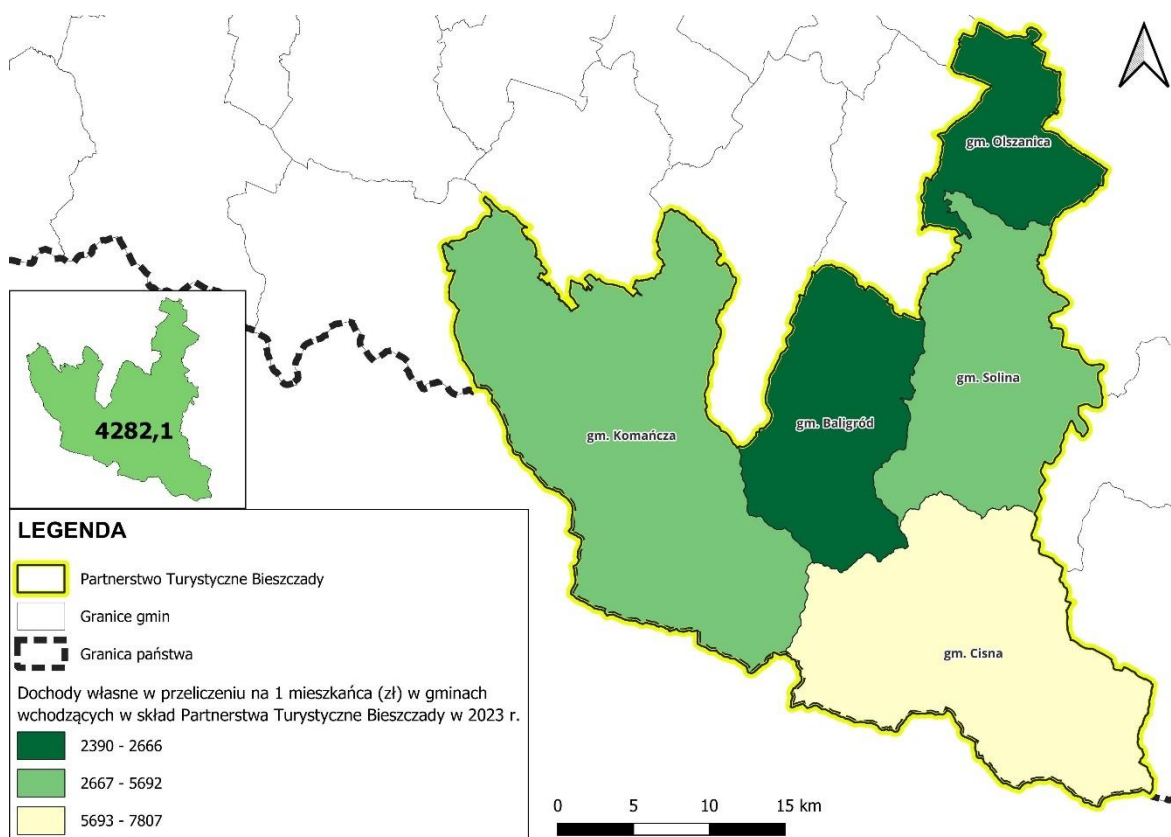
Główne cele Programu współpracy Gminy Solina z organizacjami pozarządowymi to zaspokojenie potrzeb mieszkańców gminy, wzrost aktywności społeczności lokalnej, budowanie partnerstwa między samorządem a sektorem pozarządowym oraz wspieranie organizacji pozarządowych w realizacji ważnych celów społecznych. Priorytetowe obszary współpracy obejmują sferę zadań z zakresu: przeciwdziałania uzależnieniom i patologiom społecznym, ochrony i promocji zdrowia, pomocy społecznej oraz działań na rzecz osób niepełnosprawnych, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego, wspierania i upowszechniania kultury fizycznej, bezpieczeństwa i ochrony przeciwpożarowej⁹⁰.

⁹⁰ Uchwała nr XII/83/24 Rady Gminy Solina z dnia 29 listopada 2024 r. w sprawie uchwalenia „Programu współpracy Gminy Solina z organizacjami pozarządowymi i podmiotami, o których mowa w art. 3 ust. 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie na 2025 rok”.

13. Finanse samorządowe

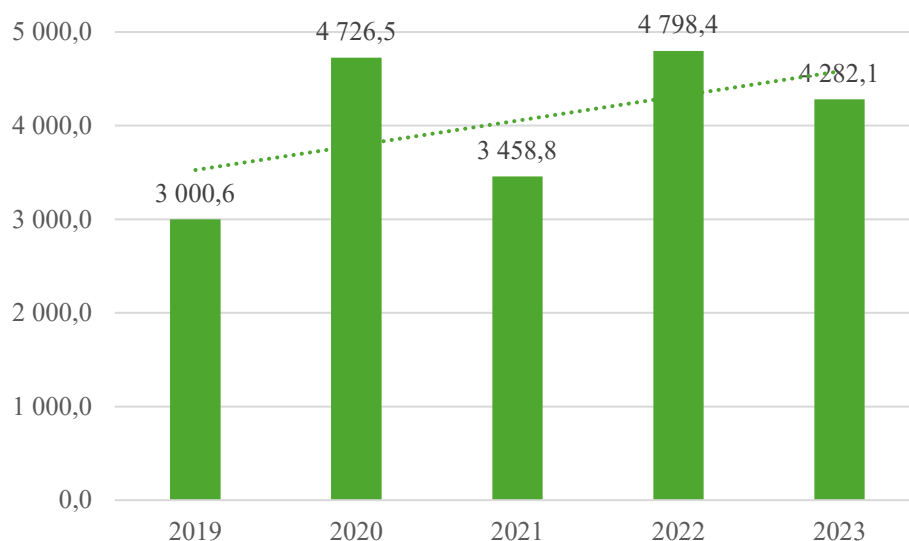
Sytuację finansową Partnerstwa Turystyczne Bieszczady obrazują wskaźniki dochodów i wydatków w przeliczeniu na 1 mieszkańca. Według danych GUS dochody budżetu ogółem Partnerstwa w przeliczeniu na 1 mieszkańca w 2023 r. wynosiły 10 131,6 zł, co stanowiło wartość wyższą niż w województwie (7 039,9 zł) i Polsce (7 561,8 zł). Wartość dochodów własnych na 1 mieszkańca w Partnerstwie w badanych latach wahała się (wykres 35), ostatecznie w 2023 r. wynosiła 4 282,1 zł i była wyższa niż w województwie (2 789,0 zł) i Polsce (3 875,6 zł), co jest pozytywnym zjawiskiem. Na mapie 27 przedstawiono ten sam wskaźnik dla poszczególnych gmin wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady.

Mapa 27 Dochody własne w przeliczeniu na 1 mieszkańca (zł) w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2023 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS, za pomocą programu QGIS

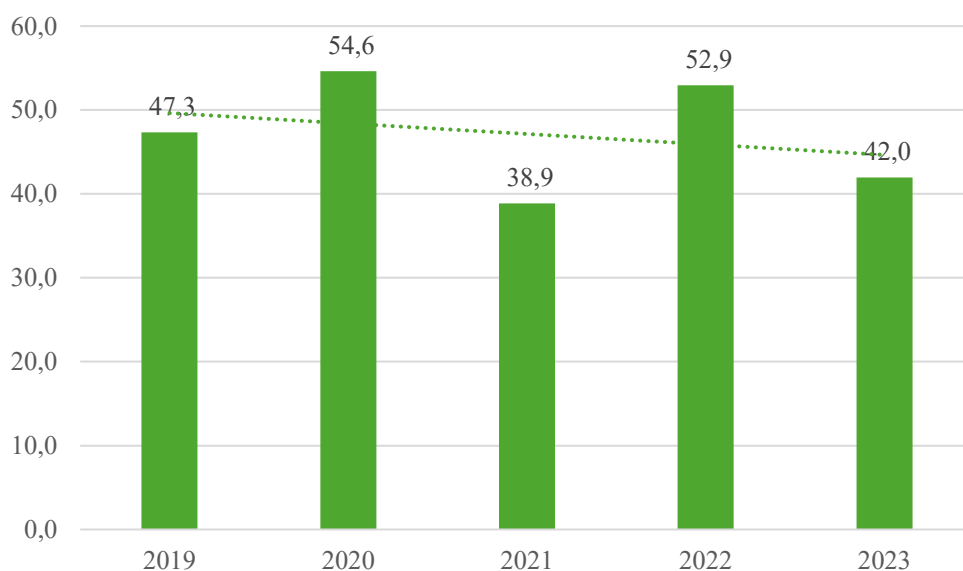
Wykres 35 Dochody własne w przeliczeniu na 1 mieszkańca (zł) dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2019–2023

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS

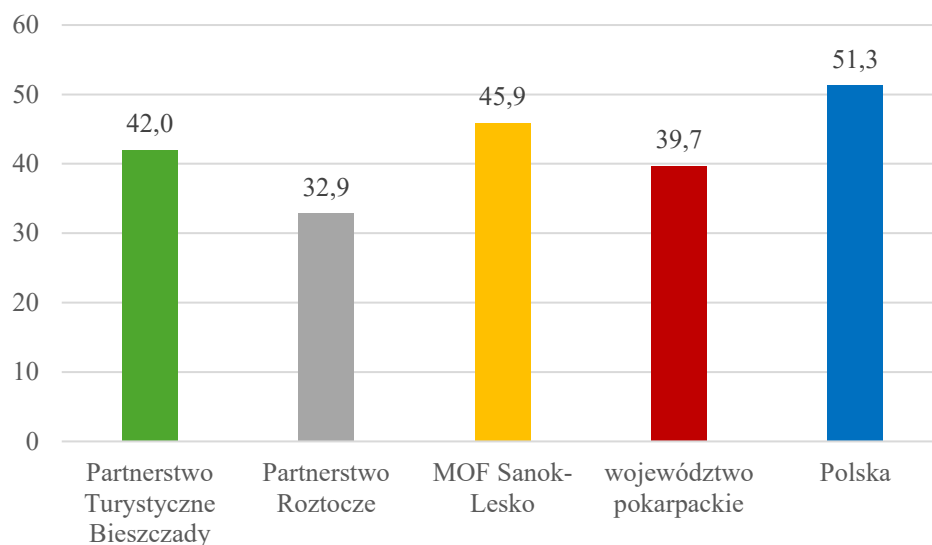
Na podstawie dochodów ogółem i dochodów własnych można określić sprawność finansową danej jednostki – obrazuje ją wskaźnik *udział dochodów własnych w dochodach ogółem*, który dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2023 r. wynosił 42,0% i był niższy niż w roku początkowym (2019), a także przyjął trend malejący (wykres 36). W 2023 r. wartość wskaźnika dla Partnerstwa była wyższa niż w Partnerstwie Roztocze i województwie podkarpackim, ale niższa niż w kraju i MOF Sanok-Lesko (wykres 37).

Wykres 36 Udział dochodów własnych w dochodach ogółem dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2019–2023

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS

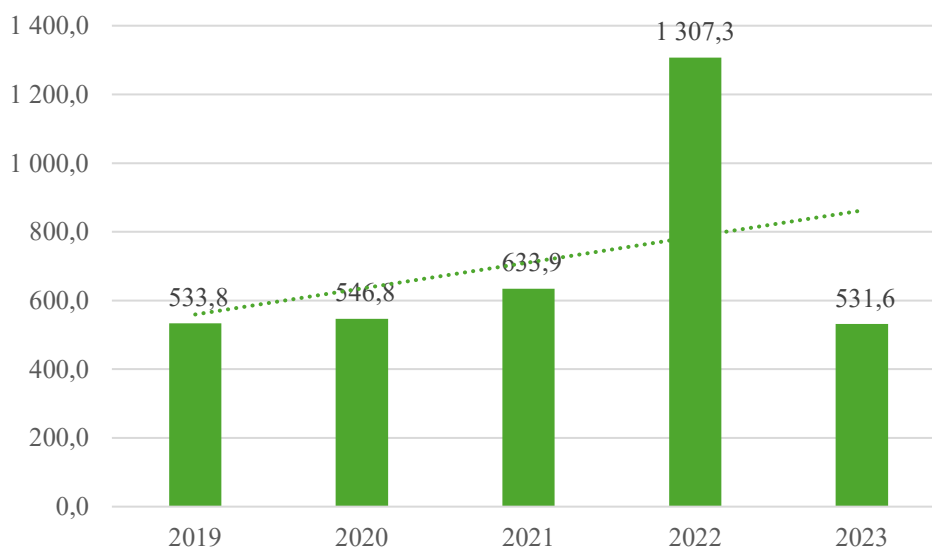
Wykres 37 Udział dochodów własnych w dochodach ogółem dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2023 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

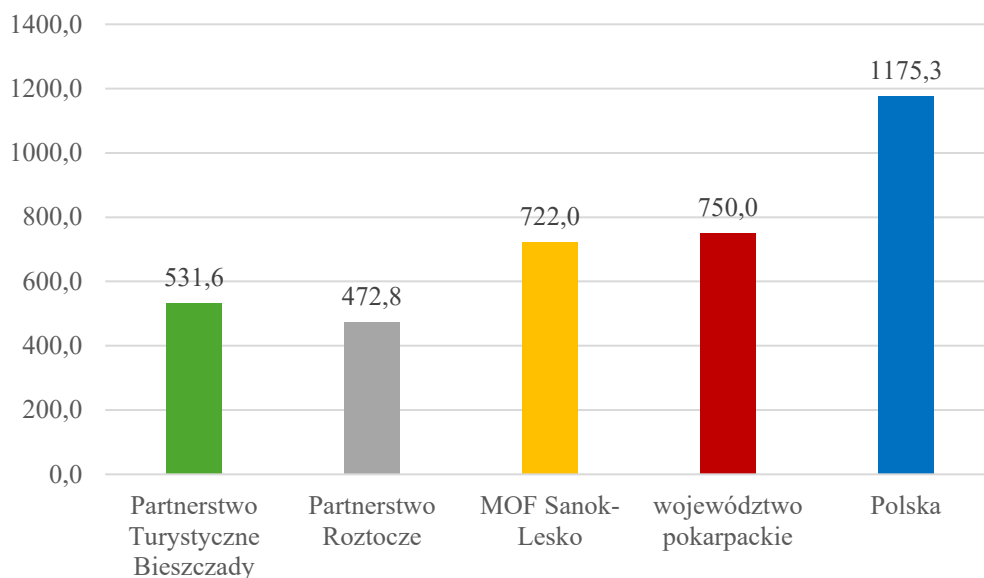
Na dochody własne gmin wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady składają się m.in. udział w podatkach stanowiących dochód budżetu państwa w postaci wpływów z podatku dochodowego od osób fizycznych zamieszkałych na terenie gmin Partnerstwa oraz od osób prawnych mających siedzibę na tym terenie w przeliczeniu na 1 mieszkańca – wykres 38. Wartość wskaźnika w Partnerstwie w analizowanych latach wahała się, ale trend był rosnący. W 2022 r. udział w podatkach stanowiących dochody budżetu państwa podatek dochodowy od osób fizycznych w przeliczeniu na 1 mieszkańca wynosił 1 307,3 zł, a w kolejnym roku: 531,6 zł i był niższy niż w roku początkowym (2019), a także niższy niż w województwie podkarpackim (750,0 zł) i Polsce (1 175,3 zł) – wykres 39.

Wykres 38 Udziały w podatkach stanowiących dochody budżetu państwa podatek dochodowy od osób fizycznych w przeliczeniu na 1 mieszkańca (zł) dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2019–2023

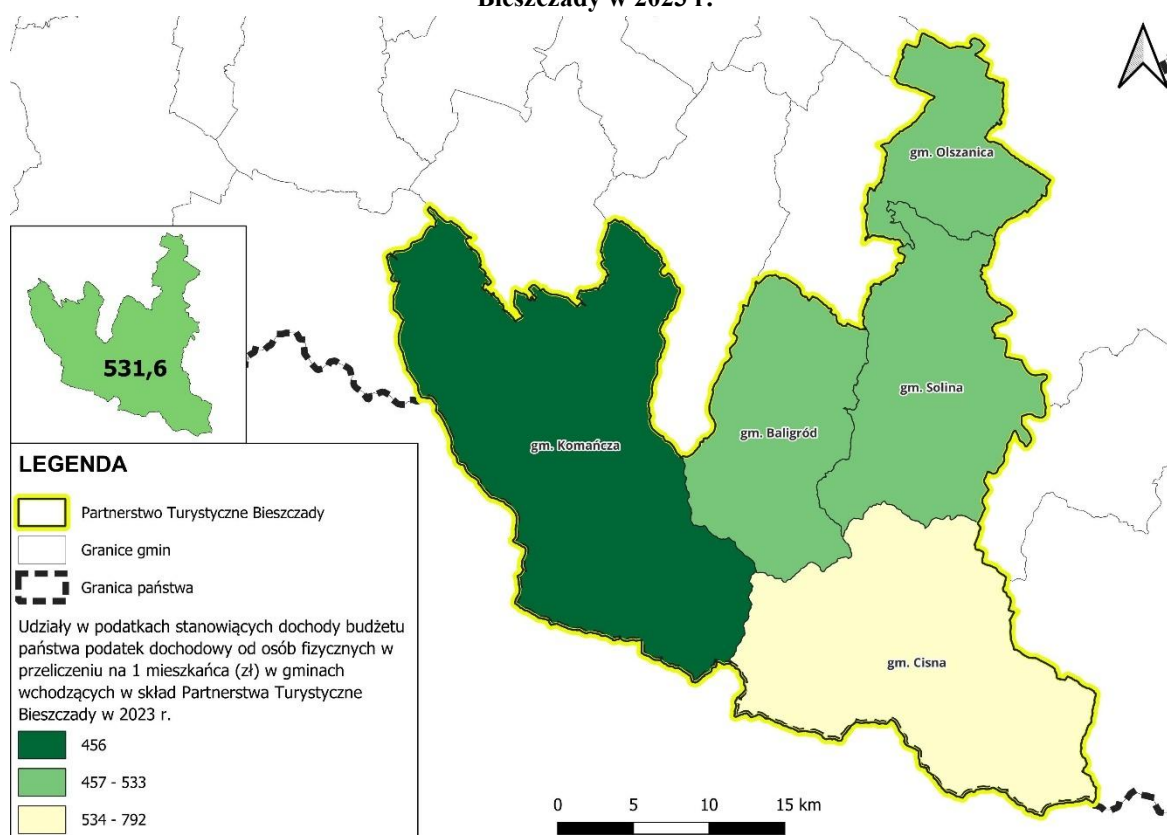
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Wykres 39 Udziały w podatkach stanowiących dochody budżetu państwa podatek dochodowy od osób fizycznych w przeliczeniu na 1 mieszkańca (zł) dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2023 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Mapa 28 Udziały w podatkach stanowiących dochody budżetu państwa podatek dochodowy od osób fizycznych w przeliczeniu na 1 mieszkańca (zł) w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2023 r.

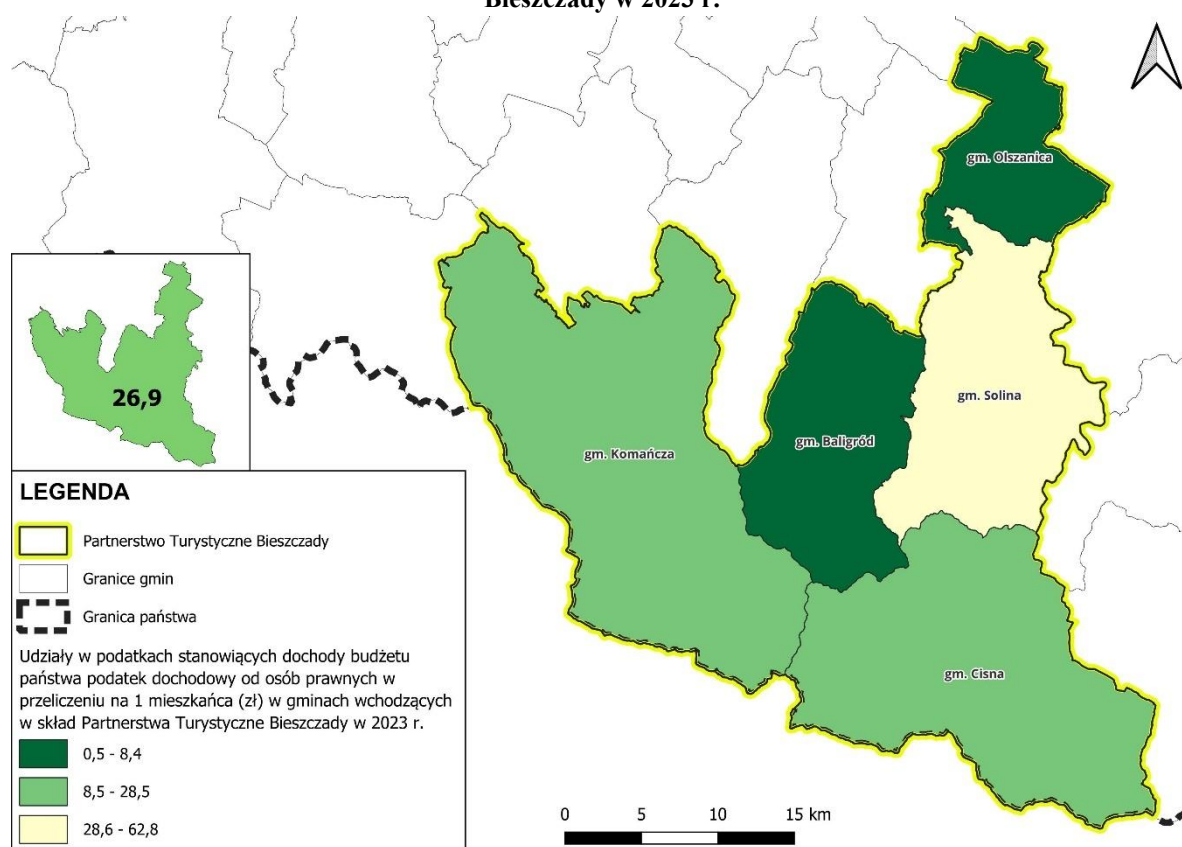

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS, za pomocą programu QGIS

W gminach Partnerstwa najwyższą wartość wskaźnika *udziały w podatkach stanowiących dochody budżetu państwa podatek dochodowy od osób fizycznych w przeliczeniu na 1 mieszkańca* w 2023 r. osiągnęła Gmina Cisna (791,8 zł), zaś najniższą Gmina Komańcza (455,5 zł).

Udziały w podatkach stanowiących dochody budżetu państwa podatek dochodowy od osób prawnych w przeliczeniu na 1 mieszkańca w gminach Partnerstwa zaprezentowano na mapie 29. Najwyższą wartość w 2023 r. osiągnęła Gmina Solina (62,8 zł), zaś najniższą Gmina Olszanica (0,5 zł).

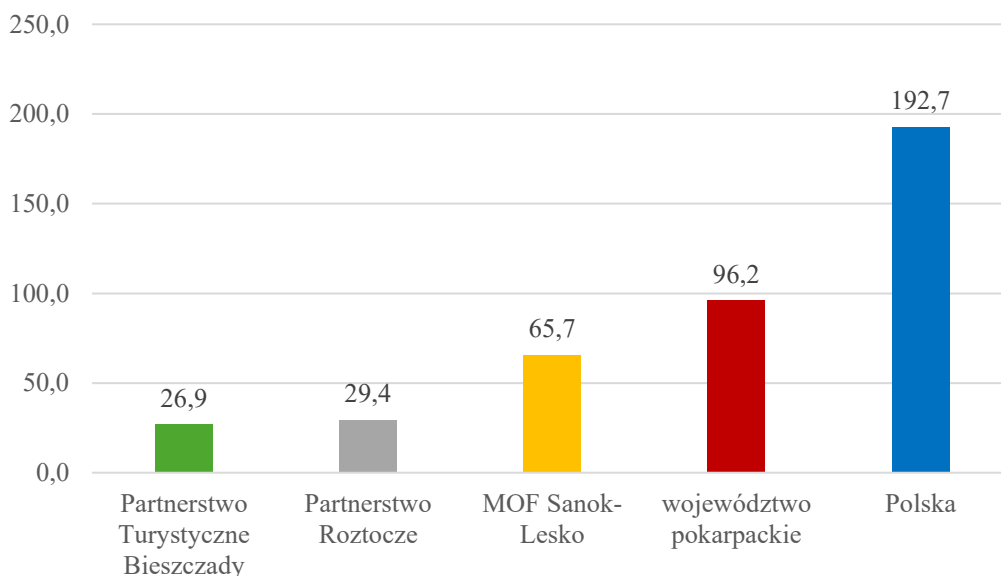
Mapa 29 Udziały w podatkach stanowiących dochody budżetu państwa podatek dochodowy od osób prawnych w przeliczeniu na 1 mieszkańca (zł) w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2023 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS, za pomocą programu QGIS

Wartość wskaźnika *udziały w podatkach stanowiących dochody budżetu państwa podatek dochodowy od osób prawnych w przeliczeniu na 1 mieszkańca* w porównaniu do obszarów podobnych, województwa i Polski w 2023 r. zaprezentowano na wykresie 40.

Wykres 40 Udziały w podatkach stanowiących dochody budżetu państwa podatek dochodowy od osób prawnych w przeliczeniu na 1 mieszkańca (zł) dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2023 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Należy również zwrócić uwagę na wskaźnik obrazujący relację dochodów własnych na 1 mieszkańca w stosunku do średniej w Polsce (tabela 14) i średniej w województwie (tabela 15). Dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2023 r. relacja w stosunku do średniej w kraju wynosiła 110% i była to najwyższa wartość wśród porównywanych jednostek terytorialnych. Również relacja dochodów własnych na 1 mieszkańca w stosunku do średniej wojewódzkiej w 2023 r. była najwyższa w Partnerstwie Turystyczne Bieszczady i wynosiła 154%.

Tabela 14 Relacja dochodów własnych na 1 mieszkańca w stosunku do średniej w Polsce (ujęcie %) dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych oraz województwa podkarpackiego w latach 2019–2023

Jednostka terytorialna	Relacja dochodów własnych na 1 mieszkańca do średniej w Polsce (ujęcie %)				
	2019	2020	2021	2022	2023
Partnerstwo Turystyczne Bieszczady	101	148	99	124	110
Partnerstwo Roztocze	61	74	58	69	61
MOF Sanok-Lesko	77	76	74	72	71
województwo podkarpackie	69	74	70	72	72

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

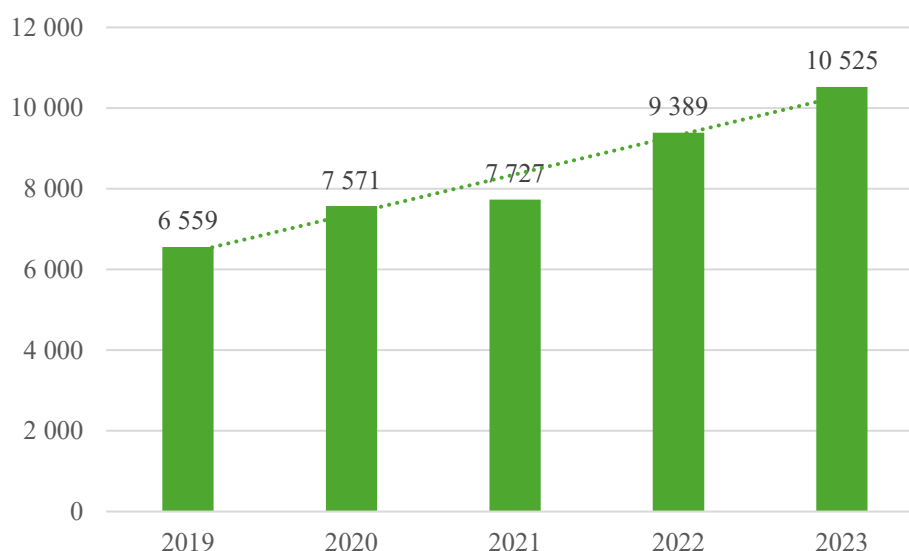
Tabela 15 Relacja dochodów własnych na 1 mieszkańca w stosunku do średniej w województwie podkarpackim (ujęcie %) dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych oraz Polski w latach 2019–2023

Jednostka terytorialna	Relacja dochodów własnych na 1 mieszkańca do średniej w województwie (ujęcie %)				
	2019	2020	2021	2022	2023
Partnerstwo Turystyczne Bieszczady	147	199	142	172	154
Partnerstwo Roztocze	88	99	82	95	84
MOF Sanok-Lesko	111	103	106	99	99
Polska	144	134	143	138	139

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

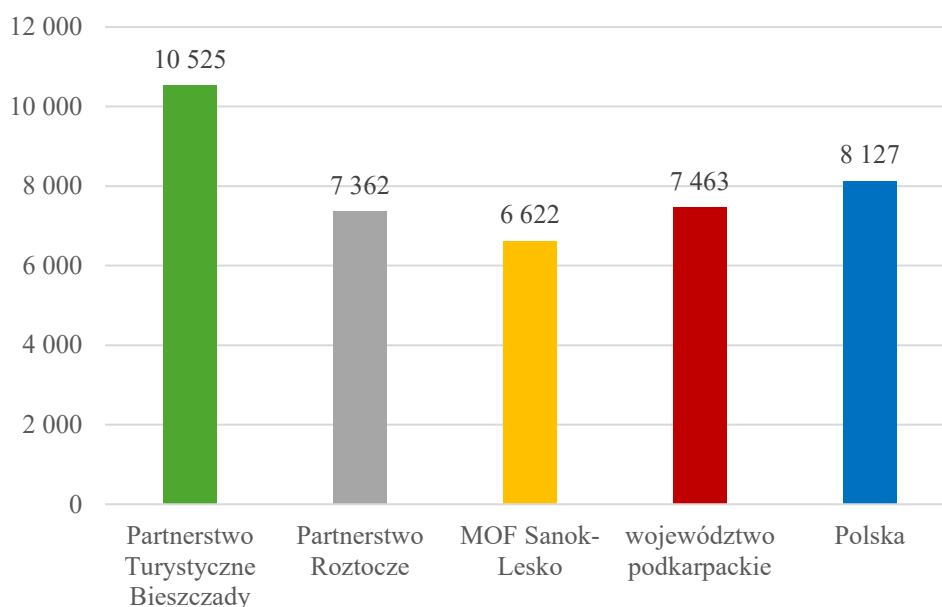
Poza dochodami, odzwierciedleniem sytuacji finansowej gminy są jej wydatki. W przypadku gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady wydatki ogółem w przeliczeniu na 1 mieszkańca z roku na rok były coraz wyższe, w 2019 r. wynosiły 6 559 zł, a w 2023 – 10 525 zł (wykres 41) – wzrost ten jest odzwierciedleniem wyższych dochodów. Na wykresie 42 porównano wydatki ogółem w przeliczeniu na 1 mieszkańca w 2023 r. do obszarów podobnych, województwa i kraju – były najwyższe.

Wykres 41 Wydatki ogółem w przeliczeniu na 1 mieszkańca (zł) dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2019– 2023

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

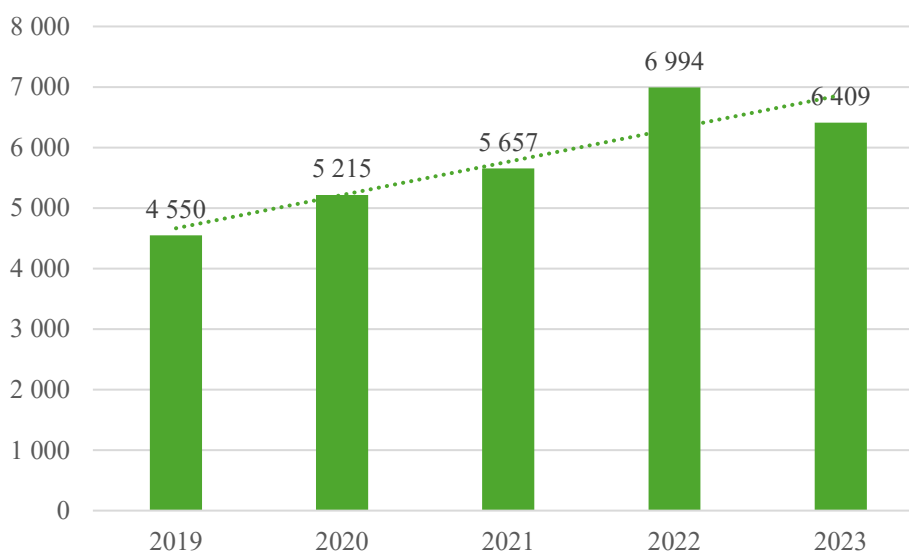
Wykres 42 Wydatki ogółem w przeliczeniu na 1 mieszkańca (zł) dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2023 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

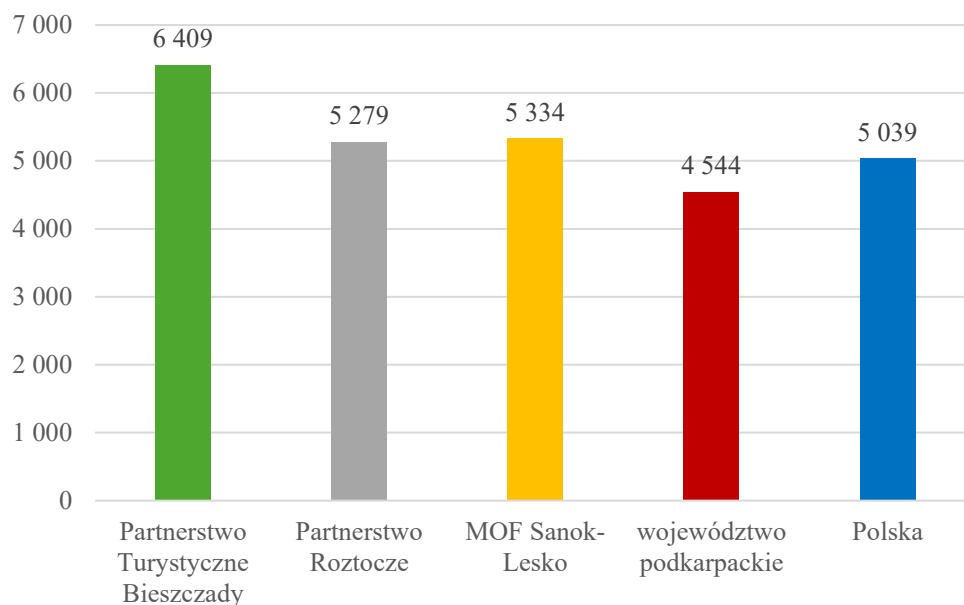
Wydatki bieżące w przeliczeniu na 1 mieszkańca gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady wzrastały w badanym okresie: w 2019 r. wynosiły 4 550 zł, a w 2023 r. wzrosły do 6 409 zł (wykres 43) i były wyższe od wszystkich porównywanych jednostek (wykres 44).

Wykres 43 Wydatki bieżące w przeliczeniu na 1 mieszkańca (zł) dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2019–2023

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

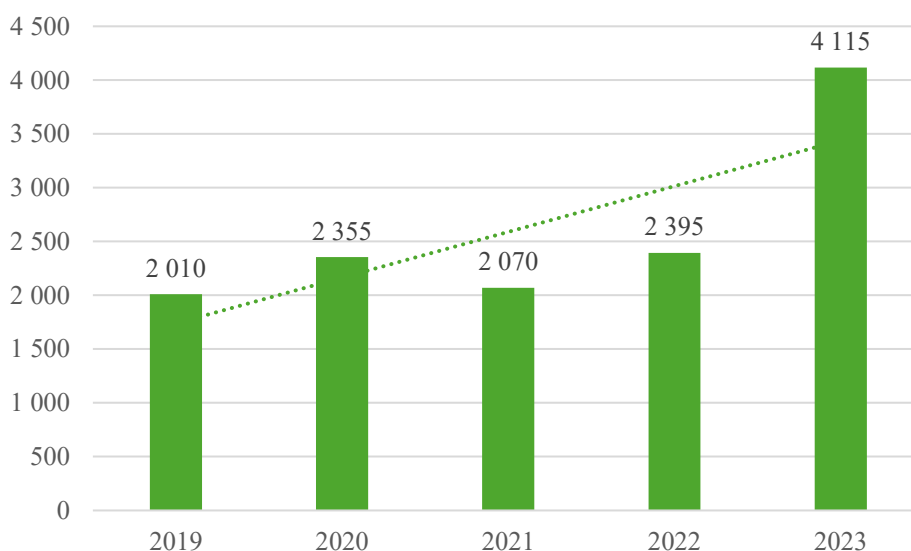
Wykres 44 Wydatki bieżące w przeliczeniu na 1 mieszkańca (zł) dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2023 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

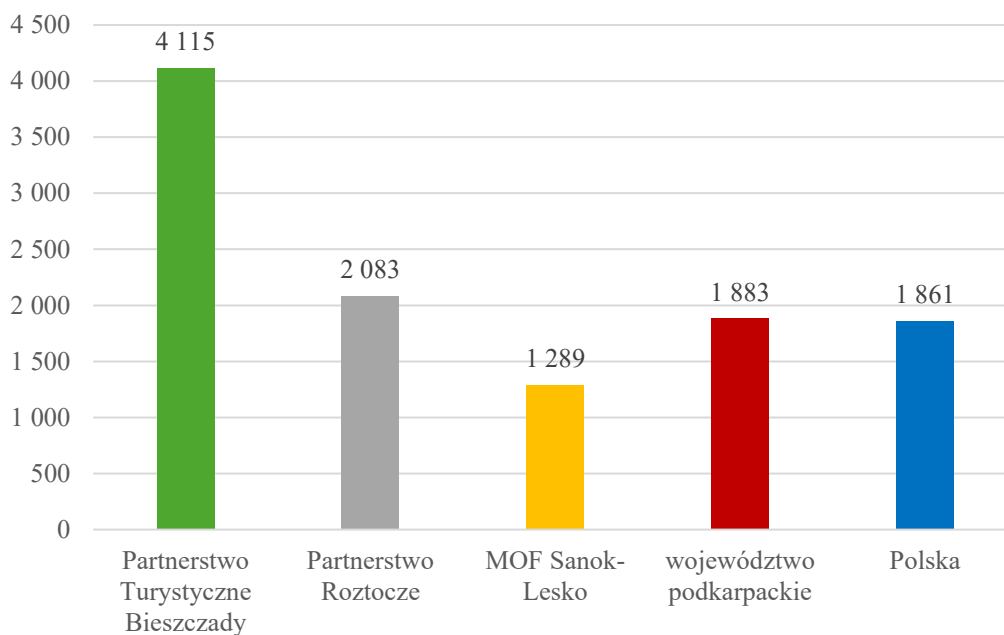
Ostatnią analizowaną kategorią wydatków są wydatki majątkowe w przeliczeniu na 1 mieszkańca. Wartość wskaźnika dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2019–2022 utrzymywała się na podobnym poziomie, natomiast w 2023 r. nastąpił duży wzrost do 4 115 zł (wykres 45), co było najwyższą wartością wśród porównywanych jednostek (wykres 46).

Wykres 45 Wydatki majątkowe w przeliczeniu na 1 mieszkańca (zł) dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2019–2023

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Wykres 46 Wydatki majątkowe w przeliczeniu na 1 mieszkańca (zł) dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2023 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Ważnym aspektem zdolności inwestycyjnych Partnerstwa Turystyczne Bieszczady jest wykorzystanie środków unijnych na realizację zadań przez gminy wchodzące w jego skład. W tabeli 16 przedstawiono ogólną liczbę podpisanych umów/decyzji o dofinansowanie w podziale na gminy Partnerstwa oraz w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego oraz Polski (wartości obejmują wszystkie umowy z terenu gmin/obszaru – nie tylko te, w których beneficjentem była gmina, ale też podpisane przez inne podmioty).

Tabela 16 Liczba podpisanych umów/decyzji o dofinansowanie w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego oraz Polski w latach 2021–2024

Jednostka terytorialna	Ogółem			
	2021	2022	2023	2024
Gmina Komańcza	10	10	10	10
Gmina Baligród	13	13	14	14
Gmina Cisna	14	14	15	15
Gmina Olszanica	13	12	12	12
Gmina Solina	38	40	41	41
Partnerstwo Turystyczne Bieszczady	89	92	92	92
Partnerstwo Roztocze	112	115	115	115
MOF Sanok-Lesko	192	201	204	203
województwo podkarpackie	5 775	6 099	6 113	6 064
Polska	97 046	101 972	102 885	102 737

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Łącznie na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r. podpisano 92 umowy/decyzje o dofinansowanie – najwięcej w Gminie Solina. Według danych GUS z 2024 r. większość tych umów (83,7%) stanowiły umowy/decyzje z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego (77 umów/decyzji o dofinansowanie).

Według danych GUS wskaźnik *wartość umów/decyzji o dofinansowanie ogółem w przeliczeniu na 1 mieszkańca* w 2024 r. w Partnerstwie Turystyczne Bieszczady wyniósł 17 591 zł, co było wartością wyższą niż w województwie (15 072 zł) i Polsce (15 866 zł). Wśród gmin Partnerstwa najwyższą wartością w 2024 r. charakteryzowała się Gmina Solina: 38 987 zł w przeliczeniu na 1 mieszkańca.

14. Turystyczny charakter obszaru

Wyjątkowe walory środowiska przyrodniczego gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady oraz interesujące dziedzictwo kulturowe pogranicza stwarzają dogodne warunki do rozwoju funkcji turystycznej. Potencjałem turystycznym charakteryzują się wszystkie gminy Partnerstwa, ze względu na ich indywidualny charakter, ukształtowany przez środowisko przyrodnicze oraz bogate dziedzictwo kulturowe.

Architektura drewniana jest szczególną wizytówką województwa podkarpackiego – drewniana cerkiew w Turzańsku została wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Szlak Architektury Drewnianej w województwie podkarpackim liczy ponad 130 unikatowych obiektów, wśród których znajdują się kościoły, cerkwie, skanseny, zespoły zabudowy małomiasteczkowej, dworki i pałace. Przez Partnerstwo prowadzą dwie trasy: III ustrzycko-leska i IV sanocko-dukielska, na których zlokalizowane są m.in. cerkwie w Bystrem, Stefkowej, Komańczy, Rzepedzi, Szczawnem, Turzańsku, Wisłoku Wielkim⁹¹. Konieczna jest stała opieka i dbanie o dziedzictwo kulturowe pogranicza ze względu na jego unikatowy charakter i wizytówkę obszaru.

Jednym z cenniejszych walorów przyrodniczych Partnerstwa Turystyczne Bieszczady są lasy. Powierzchnia lasów wynosi 80 444 ha, co stanowi 72,4% lesistości. Kompleksy leśne mają istotne znaczenie dla regionalnej turystyki rowerowej.

Doliny rzek to tereny bardzo atrakcyjne dla ruchu rowerowego, gdyż są to naturalne korytarze, które mogą być wykorzystywane do tego celu. Elementami dodatkowo podnoszącymi ich atrakcyjność turystyczną jest objęcie terenu formą ochrony przyrody, obecność zabytków lub innych atrakcji. Są bardzo ważnymi generatorami turystycznego ruchu rowerowego, ponieważ w tych rejonach występuje zazwyczaj duża koncentracja atrakcji turystycznych, znajduje się duża liczba obiektów i miejsc noclegowych, a także notowany jest tam największy ruch turystyczny. Do gmin o największej liczbie udzielonych noclegów w województwie podkarpackim należą: Ustrzyki Dolne, Czarna, Lutowiska, Iwonicz-Zdrój, Rymanów, Lesko, Baligród, Cisna, Solina, Sanok, Horyniec-Zdrój, Rzeszów. Atrakcje turystyczne są celem pobytu turystów lub mogą wzbogacać inny cel. Do najważniejszych atrakcji przyrodniczych można zaliczyć: obszary leśne, doliny rzek, punkty widokowe umożliwiające podziwianie krajobrazu, szczególnie najcenniejsze elementy przyrody objęte formami ochrony (np. parki narodowe, parki krajobrazowe). Natomiast do najważniejszych atrakcji kulturowych można zaliczyć: obiekty wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, zabytkowe układy urbanistyczne, pomniki historii, uzdrowiska, skanseny, ośrodki pielgrzymkowe⁹².

Przez gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady przebiegają wyznaczone trzy korytarze rowerowe⁹³ (naznaczone na czerwono na mapie 30):

- Velo Bieszczady (przez gminy Cisna i Komańcza) – korytarz przebiega przez obszary o wysokich walorach przyrodniczych, do głównych atrakcji

⁹¹ Szlak Architektury Drewnianej, Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna, *sad.podkarpackie.travel*

⁹² Regionalna Polityka Rowerowa Województwa Podkarpackiego, Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, Gdańsk 2021.

⁹³ K. Szpara, K. Kiwior, *Koncepcja sieci korytarzy tras rowerowych na terenie województwa podkarpackiego*, Załącznik nr 2 do Regionalnej Polityki Rowerowej Województwa Podkarpackiego.

turystycznych korytarza należy zaliczyć m.in. krajobraz i przyrodę Bieszczadzkiego Parku Narodowego i jego otuliny w postaci Ciśniańsko-Wetlińskiego Parku Krajobrazowego, Bieszczadzką Kolejkę Leśną, cerkwie w Komańczy.

- Velo San (wariant północny przez Gminę Solina, wariant południowy przez Gminę Komańcza) – korytarz przebiega przez obszary o wysokich walorach przyrodniczych, którymi są: Bieszczadzki Park Narodowy, Park Krajobrazowy Doliny Sanu, Ciśniańsko-Wetliński Park Krajobrazowy, Park Krajobrazowy Gór Słonnych. Do głównych atrakcji turystycznych korytarza należy zaliczyć m.in. krajobraz i przyrodę Bieszczadzkiego Parku Narodowego i jego otuliny w postaci Parku Krajobrazowego Doliny Sanu, Jeziora Solińskiego.
- Velo Beskidy: Solina–Zakopane (wariant północny przez Gminę Solina, wariant południowy przez Gminę Komańcza) – korytarz przebiega przez obszary o wysokich walorach przyrodniczych, do których należy Jaślicki Park Krajobrazowy, do głównych atrakcji turystycznych korytarza zalicza się m.in. Jezioro Solińskie, cerkwie w Komańczy.

Mapa 1 Położenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na tle Polski i województwa podkarpackiego
Mapa 30 Przebieg wyznaczonych korytarzy rowerowych na terenie Województwa Podkarpackiego

Źródło: Załącznik nr 2 do Regionalnej Polityki Rowerowej Województwa Podkarpackiego, Koncepcja sieci korytarzy tras rowerowych na terenie województwa podkarpackiego

W Nadleśnictwie Cisna została utworzona trasa rowerowa „Singletrack Pod Honem” – ścieżka o jednokierunkowej możliwości jazdy, wkomponowana w naturalny układ terenu. Ma długość 13 kilometrów, a jak rozpoczyna się jazdę spod budynku Nadleśnictwa Cisna, to jej długość wyniesie ponad 14 kilometrów. Szerokość trasy waha się od 0,5 do 1 metra⁹⁴.

Rozpoznawalnym produktem turystycznym jest Bieszczadzka Kolejka Leśna ze stacją w Majdanie. Kursuje na 2 trasach: Majdan – Balnica (9 km) i Majdan – Przysłop (11 km). Historia kolejki sięga do roku 1872 gdy oddano do użytku normalnotorową linię Przemyśl – Łupków, należącą do Pierwszej Węgiersko-Galicyskiej Kolei (EUGE). W ten sposób kolej dotarła w rejon Bieszczadów⁹⁵.

Unikalną atrakcją są Bieszczadzkie Drezyny Kolejowe, które oferują przejażdżkę drezynami rowerowymi po nieczynnej linii kolejowej. Trasa prowadzi przez malownicze tereny, oferując niezapomniane widoki⁹⁶. Dodatkowo w okolicach Olszanicy znajduje się Szlak Nadszańskich Umocnień, znany również jako Linia Mołotowa, biegnący lewym brzegiem Sanu – od Bóbrki koło Soliny, przez Lesko, Sanok, Dynów i Bachów do Krasiczyna⁹⁷.

Na terenie Partnerstwa znajduje się wiele tras biegowych o różnym stopniu trudności – region wykazuje znaczący potencjał w zakresie organizacji wydarzeń biegowych, systematycznie rozwijając infrastrukturę i ofertę dla uczestników. Corocznie organizowane są imprezy biegowe – flagowym wydarzeniem jest Bieg Rzeźnika o długości 80 km, ale Festiwal Biegu Rzeźnika oferuje również inne dystanse, takie jak Maraton Rzeźnika (ok. 52 km), Rzeźnik Ultra (ok. 110 km), Rzeźniczek (ok. 28 km) oraz trasy wirtualne⁹⁸.

Ciekawą formą turystyki są wędrowki konne, najbardziej znanym szlakiem jest Bieszczadzki Szlak Konny PTTK, rozpoczynający się w Woli Michniowej i kończący bieg w Wołosatem, przez teren Partnerstwa przebiega też Transbeskidzki Szlak Konny PTTK⁹⁹ oraz tzw. Bieszczadzki Trakt¹⁰⁰. Wędrowki konne umożliwiają ośrodki jeździeckie i stadniny koni.

Dwa zbiorniki zaporowe na rzece San: Solina i Myczkowce stanowią olbrzymią atrakcję turystyczną regionu, napędzającą rozwój turystyki. Dzięki atrakcyjnemu położeniu Jezioro Solińskie stało się ośrodkiem rekreacji i sportów wodnych – można uprawiać żeglarstwo, kajakarstwo, windsurfing, wędkarstwo, a wokół zbiornika znajdują się przystanie i wypożyczalnie sprzętu wodnego. Na Jeziorze Myczkowieckim możliwe jest pływanie po jeziorze kajakiem lub rowerem wodnym. W okresie letnim w Solinie i Polańczyku funkcjonują wyznaczone kąpieliska. Pomiędzy górami Płasza i Jawor przebiega kolej gondolowa, wzdłuż zapory wodnej na Jeziorze Solińskim. Przy górnej stacji kolejki, na zboczach góry Jawor znajduje się wieża widokowa oraz park rozrywki¹⁰¹.

⁹⁴ Strona internetowa Nadleśnictwa Cisna, cisna.krosno.lasy.gov.pl

⁹⁵ Strona internetowa kolejka.bieszczady.pl

⁹⁶ Podkarpackie.eu, serwis internetowy Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego, podkarpackie.eu/turystyka/odkryj_podkarpackie/najciekawsze_atrakcje/przygoda-z-bieszczadzkimi-drezynami-rowerowymi-17586

⁹⁷ Portal internetowy WirtualneSzlaki.pl, wirtualneszlaki.pl/szlaki-rowerowe/szlak-nadsanskich-umocnien-linia-molotowa

⁹⁸ Strona internetowa Fundacji Bieg Rzeźnika, biegrzeznika.pl

⁹⁹ Strona internetowa Górska Turystyka Jeździecka PTTK, gtj.pttk.pl

¹⁰⁰ Portal internetowy Stolica Bieszczad, stolicabieszczad.pl/szlak-konny-bieszczadzki-trakt.html

¹⁰¹ Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna, podkarpackie.travel/produkt/kolejka-gondolowa-nad-solinia

W zimie panują dobre warunki do uprawiania sportów zimowych, w szczególności narciarstwa i snowboardu, popularne jest również narciarstwo biegowe, dla którego przygotowane są specjalne trasy w okolicach Wetliny. Na terenie Partnerstwa funkcjonują dwie stacje narciarskie: Bieszczad.ski Wańkowa i Bystre Ski oraz wyciąg narciarski w Kalnicy.

W ostatnich latach zyskuje na popularności caravanning – forma turystyki polegająca na podróżach przyczepą lub samochodem campingowym. Coraz więcej osób decyduje się na ten sposób spędzania wolnego czasu, odkrywając uroki mobilnego życia. Jednym z głównych powodów jest możliwość bliskiego obcowania z naturą, gdyż podróżując samochodem kempingowym można zatrzymać się w miejscach niedostępnych dla tradycyjnych turystów. To również doskonała okazja, aby na chwilę oderwać się od miejskiego zgiełku i cieszyć się ciszą oraz spokojem. Niezależność, jaką daje własny środek transportu, pozwala na elastyczne planowanie trasy i dostosowywanie jej do własnych potrzeb i upodobań. Caravanning daje ogromną swobodę w planowaniu podróży – nie trzeba martwić się o rezerwacje noclegów czy bilety lotnicze. Można w każdej chwili zmienić plan, zatrzymać się w dowolnym miejscu i spędzić tam tyle czasu, ile się chce. Taka elastyczność jest szczególnie cenna w dzisiejszych czasach, kiedy wiele osób pragnie uciec od codziennej rutyny i poczuć prawdziwą wolność. Według Podkarpackiej Regionalnej Organizacji Turystycznej w województwie podkarpackim znajduje się 21 miejsc obsługi kamperów, natomiast na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady – trzy¹⁰²:

- Camping „Górna Wetlinka” – może przyjąć 120 kamperów i przyczep kempingowych, jest wyposażony w przyłącza prądu i wody¹⁰³.
- Camp Jawor nr 248 w Solinie – punkt serwisowy dla kamperów (woda pitna i wc chemiczne) oraz 6 stanowisk Premium z węzłem sanitarnym wyposażonym w media i przyłącza elektryczne¹⁰⁴.
- Stephova Vola Camper Park Olszanica – 6 miejsc dla kamperów lub przyczep kempingowych, punkt serwisowy, możliwość podłączenia prądu i uzupełniania wody¹⁰⁵.

Jednak wg Centralnego Wykazu Obiektów Hotelarskich w Polsce funkcjonuje 120 kempingów, z czego w województwie podkarpackim nie ma ani jednego¹⁰⁶.

Na terenie Partnerstwa występuje nieliczna infrastruktura kamperowa. Podróże kamperowe są bardzo popularne w Europie Zachodniej, szczególnie w Niemczech, Francji i Wielkiej Brytanii. W ostatnich latach na terenie Polski obserwowany był wzrost rynku kamperów. Według danych Centralnej Ewidencji Pojazdów i Kierowców (CEPiK) w 2018 roku zarejestrowano 518 nowych pojazdów kempingowych, co stanowiło wzrost o ponad 50% w stosunku do poprzedniego roku. Trend wzrostowy utrzymywał się również w kolejnych latach: w 2019 roku liczba ta wyniosła 724, a w 2020 osiągnęła 1 040. Szczyt liczby rejestracji

¹⁰² Strona internetowa Podkarpackiej Regionalnej Organizacji Turystycznej, podkarpackie.travel/artykuly/kamperowiska-na-podkarpaciu-

¹⁰³ Portal Góry bez Granic, Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK w Krakowie, Klub Slovenských Turistov, Województwo Podkarpackie, Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna, gorybezgranic.pttk.pl/487-gory-bez-granic-camping-gorna-wetlinka

¹⁰⁴ Strona internetowa ośrodka Kamp Jawor, kampjawor.pl/camping

¹⁰⁵ Strona ośrodka Stephova Vola Camper Park Olszanica na Facebooku, www.facebook.com/stephovavola

¹⁰⁶ Strona internetowa <https://turystyka.gov.pl/cwoh>

nastąpił w 2021 roku i wyniósł 2 191 sztuk, czyli ponad 2 razy więcej niż w 2020 roku. Obecnie obserwowany jest spadek liczby rejestracji nowych pojazdów kempingowych – 1 746 szt. W roku 2022 (spadek o ponad 20% w stosunku do roku poprzedniego) i 1 408 w roku 2023. Są to jednak wciąż wartości wyższe niż w roku 2020. Większość sprzedawanych kamperów stanowią pojazdy o Dopuszczalnej Masie Całkowitej (DMC) do 3,5 tony, co jest związane z wygodą w prowadzeniu oraz mniejszymi ograniczeniami prawnymi dla kierowców posiadających prawo jazdy kategorii B. Oprócz zakupu nowych kamperów popularne jest wykonanie zabudowy samochodów ciężarowych i po zmianie przeznaczenia, zarejestrowanie ich jako samochody specjalne kempingowe. W latach 2018–2020 liczba takich zmian oscylowała w granicach 100 szt. (89 w 2018, 106 w 2019 i 103 w 2020), a następnie zaobserwowano ich wzrost do 245 w 2021 r. (ponad 2 razy więcej niż w roku poprzednim) i odpowiednio 1445 i 1436 w latach 2022 i 2023. Dane te świadczą o dużym wzroście zainteresowania turystyką kamperową. Istnieje zapotrzebowanie na utworzenie takich miejsc na terenie Partnerstwa z uwagi na występowanie miejsc i obszarów atrakcyjnych turystycznie i przyrodniczo. Powstanie infrastruktury w zakresie pól kamperowych przyczyni się do wzbudzenia ruchu turystycznego na tych obszarach. W związku ze wzrostem zainteresowania turystyką kamperową, rośnie potrzeba zapewnienia im miejsc postojowych i infrastruktury serwisowej, dzięki czemu zminimalizowany będzie negatywny wpływ kamperów na środowisko.

Gminy Partnerstwa oferują sieć szlaków turystycznych dostosowanych do różnych preferencji i poziomów trudności, a także wiele ciekawych ścieżek przyrodniczo-historycznych, przyrodniczo-edukacyjnych, spacerowych, m.in.:

- Ścieżka przyrodniczo-historyczna (Gmina Komańcza) – przebiega na pograniczu Beskidu Niskiego i Bieszczadów, prowadzi przez Komańczę oraz okalające ją lasy należące do Nadleśnictwa Komańcza (Leśnictwo Turzańsk) i Leśnej Wspólnoty Gruntowej Komańczy. Prezentuje Komańczę jako miejscowość letniskową o walorach klimatyczno-uzdrowiskowych i krajobrazowych w otoczeniu pięknej i dzikiej przyrody. Jednocześnie pokazuje bogatą historię zamieszkujących tu przed wojną Łemków, Polaków, Cyganów i Żydów: zachowane zabytkowe budownictwo wiejskie, różnorodność obyczajów, tradycji i religii, wynikających z położenia wsi na pograniczu narodów i kultur¹⁰⁷.
- Ścieżka Dolina Rabskiego Potoku (Gmina Baligród) – na trasie ścieżki można zrealizować tematy dotyczące warstwowej budowy lasu, roli martwego drewna w lesie, walorów kulturowych (kapliczka Synarewo, cerkwisko Huczvice), tematy związane z geologią (rezerwat Gołoborze, ścieżka geologiczna do kamieniołomu drobnego z widocznym „fliszem karpackim”)¹⁰⁸.
- Ścieżka Do Lasumiły – najgrubszej jodły w Polsce (Gmina Baligród), która jest pomnikiem przyrody. Na trasie ścieżki można zrealizować m.in. tematy

¹⁰⁷ Strona internetowa Gminy Komańcza, komancza.pl/s/150/sciezka-przyrodniczo-historyczna-w-gminie-komancza

¹⁰⁸ Strona internetowa Nadleśnictwa Baligród, baligrod.krosno.lasy.gov.pl

dotyczące warstwowej budowy lasu, runa leśnego, form ochrony przyrody, retencji wody w górach, można obserwować ptactwo wodne¹⁰⁹.

- Wieża widokowa na Korbani i Dolina Łopienki (Gmina Solina) – wieża widokowa dostępna jest przez cały rok, na szczycie Korbani znajduje się niewielki schron. Tematy do zrealizowania, to m.in.: tropy, ślady zwierząt, ochrona czynna, gospodarka leśna, budowa geologiczna Bieszczadów, zasady bezpieczeństwa¹¹⁰.
- Ścieżka edukacyjno-informacyjna Otaczarnia (Gmina Solina) – możliwość realizacji m.in. tematów: rośliny chronione, geofity, siedliska Natura 2000, budowa warstwowa lasu, ptaki rzek i potoków, gatunki drzew, praca leśnika¹¹¹.
- Ścieżka przyrodniczo-historyczna „Dziki Hon” (Gmina Cisna) – prowadzi grzbietem górskim nieopodal szczytu Hon i schodzi w kierunku Cisnej na cmentarz z I wojny światowej przez co pozwala poznać przyrodnicze i historyczne walory tej części Bieszczadów (teren leśnictwa Habkowce)¹¹².
- Ścieżka przyrodnicza „Stary Majdan” (Gmina Cisna) – to jedyny wariant pozwalający dotrzeć na Łopiennik bezpośrednio z Cisnej i zatoczyć koło schodząc czarnym szlakiem do Dołżycy. Wędrując tą trasą możemy podziwiać oprócz pięknych widoków jej walory przyrodnicze oraz ślady walk z I wojny światowej w postaci umocnień u podnóża Łopiennika¹¹³.
- Perła Polańczyka (Gmina Solina) – trasa prowadzi na punkt widokowy na Kabajce, skąd roztacza się widok na jezioro oraz otaczające je wzgórza, a stamtąd kieruje przez las sosnowy w kierunku punktu widokowego Horb¹¹⁴.
- Zielone Wzgórza nad Soliną (Gmina Solina) – trasa z Polańczyka do Soliny, wzdłuż brzegu Jeziora Solińskiego, następnie lasem na Horbek – w prześwitach pomiędzy drzewami można dostrzec zaporę solińską i przystań statków znajdujących się u podnóża góry Jawor. W drodze powrotnej widok na Jezioro Myczkowieckie, Bóbrkę i masyw Koziańca z nieczynnym kamieniołomem. Ścieżka wzdłuż potoku Wola, który kilka razy trzeba przekroczyć, doprowadza do Muzeum Bojków, w którym można obejrzeć dwie budowle sakralne obok siebie¹¹⁵.
- Niebieska Łezka (Gmina Solina) – trasa wokół Jeziora Myczkowieckiego, przez koronę ziemno-betonowej zapory w Myczkowcach, skąd roztacza się ładny widok na jezioro i w drugą stronę na dolinę Sanu. Następnie prowadzi przez skalistą grań Koziańca (rezerwat przyrody), skąd jest widok na Jezioro Myczkowieckie i położone po jego drugiej stronie Berdo. Dalej szlak wyprowadza nad skraj przepaścistej skalnej ściany – pozostałości po nieczynnym już kamieniołomie, który dostarczał niegdyś kruszywo

¹⁰⁹ jw.

¹¹⁰ jw.

¹¹¹ jw.

¹¹² Strona internetowa Gminnego Centrum Kultury i Ekologii w Cisnej, cisna.pl

¹¹³ jw.

¹¹⁴ Strona internetowa Gminnego Ośrodka Kultury, Sportu i Turystyki w Solinie z/s w Polańczyku, esolina.pl

¹¹⁵ Strona internetowa Gminnego Ośrodka Kultury, Sportu i Turystyki w Solinie z/s w Polańczyku, esolina

budowniczym bieszczadzkich zapór – widać stąd obydwie jeziora i koronę zapory w Solinie, a przy dużej przejrzystości powietrza również szczyt Połoniny Wetlińskiej¹¹⁶.

Na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady znajdują się: Nordic Walking Park „Gmina Olszanica” oraz Nordic Walking Park „Gmina Solina” – to dwa parki z siedmiu wytyczonych na obszarze Lokalnej Grupy Działania „Zielone Bieszczady”. Oferta skierowana jest zarówno do entuzjastów nordic walkingu, jak i do biegaczy, rowerzystów czy narciarzy biegowych¹¹⁷.

Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna przeprowadziła w 2024 r. badania ruchu turystycznego i wizerunku turystycznego województwa podkarpackiego, z których wynika, że najlepiej w województwie podkarpackim kojarzone są Bieszczady – 76,6% odpowiedzi. Zbadano także rozpoznawalność poszczególnych miejscowości w województwie podkarpackim, a pośrednio również krain turystycznych, na terenie których się znajdują. Prawie 70% badanych kojarzy wybrane miejscowości województwa podkarpackiego, w tym 19,5% deklaruje, że odwiedzili to miejsce. Do najlepiej rozpoznawanych miejsc (suma odpowiedzi „kojarzę, ale tam nie byłem” i „byłem tam”) należą: Rzeszów (91,6%) i Przemyśl (90,7%), a także powyżej 80%: m.in. Sanok i Solina. Respondenci mieli także możliwość wymienić dodatkowe znane im miejscowości z terenu województwa – wymieniono m.in. Komańczę. Wśród ogólnych skojarzeń z hasłem „województwo podkarpackie”, w spontanicznych odpowiedziach respondentów najczęściej pojawiały się: Bieszczady, góry, Rzeszów, krajobraz, Solina, Karpaty, dzika przyroda, zwierzęta, zabytki, cisza i spokój¹¹⁸. Warto zwrócić uwagę, że część tych skojarzeń jest związana z gminami Partnerstwa Turystyczne Bieszczady.

Corocznie na terenie Partnerstwa odbywają się liczne wydarzenia kulturalne, które przyciągają rzesze turystów, m.in.:

- Bieszczadzkie Spotkania Muzyczne Bies Czaad Blues,
- Festiwal Biegu Rzeźnika,
- Festiwal Natchnieni Bieszczadem,
- Festiwal Produktów Podkarpackich,
- Festiwal Wdzięczności,
- Festiwal ZEW się budzi,
- „Harasymiada”,
- Karpacki Jarmark w Baligrodzie Festiwal Kapel Bojkowskich,
- Noc Muzeów w Muzeum Kultury Bojków,
- Vision Flyfishing Festival.

¹¹⁶ jw.

¹¹⁷ Portal internetowy Czas na Marsz.pl, czasnamarsz.pl/pl/park/gmina-olszanica, czasnamarsz.pl/pl/park/gmina-solina

¹¹⁸ *Podkarpacki Barometr Turystyczny 2023/2024*, Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna, Rzeszów 2024.

Na turystyczny charakter duży wpływ ma również Uzdrawisko Polańczyk Zdrój, leżące nad zachodnim brzegiem Jeziora Solińskiego. Polańczyk Zdrój to największy w Bieszczadach ośrodek uzdrowiskowo – wypoczynkowy, a miano uzdrowiska zyskał dzięki występowaniu na jego terenie wód mineralnych, pozwalających na leczenie wielu schorzeń. Wśród nich wymieniane są wody wodorowo–węglanowo–chlorkowo–sodowe, wody wodorowo–chlorowo–sodowe, wody wodorowo–węglanowo–chlorkowo–sodowo–bromkowe oraz wody jodowe¹¹⁹.

¹¹⁹ Portal Internetowy www.podkarpackie.eu/turystyka/odkryj_podkarpackie/zdrowie_i_uroda/uzdrowisko-polanczyk-zdroj-17640

15. Podsumowanie i wnioski z Diagnozy

15.1 Analiza SWOT

Analiza SWOT jest to jedna z najpopularniejszych i najskuteczniejszych metod analitycznych wykorzystywanych we wszystkich obszarach planowania strategicznego. Jej nazwa pochodzi od akronimów angielskich słów *Strengths* (mocne strony), *Weaknesses* (słabe strony), *Opportunities* (szanse) i *Threats* (zagrożenia). Polega ona na zidentyfikowaniu wymienionych wyżej czterech grup czynników, dzięki czemu można je odpowiednio wykorzystać w procesie zaplanowanego rozwoju lub zniwelować skutki ich negatywnego wpływu. Dzięki tej metodzie można również pogrupować czynniki na pozytywne (mocne strony i szanse) oraz negatywne (słabe strony i zagrożenia). Często dzieli się je również na czynniki wewnętrzne (opisujące mocne i słabe strony danej jednostki) oraz czynniki zewnętrzne (czyli szanse i zagrożenia wynikające z jej mikro- i makrootoczenia). Czynniki wewnętrzne (mocne i słabe strony) są zależne m.in. od władz lokalnych i lokalnej społeczności, natomiast czynniki zewnętrzne (szanse i zagrożenia) należące do otoczenia bliższego i dalszego są niezależne od władz danej jednostki, a także jej mieszkańców (tabela 18).

Tabela 17 Schemat analizy SWOT

S	<i>Strengths</i>	Silne strony, atuty, zalety	ZASOBY
W	<i>Weaknesses</i>	Słabe strony, słabości, wady	
O	<i>Opportunities</i>	Szanse, możliwości, okazje	OTOCZENIE
T	<i>Threats</i>	Zagrożenia, trudności	

Źródło: Opracowanie własne

Analiza SWOT została przeprowadzona dla gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w celu łatwiejszego i trafnego wyznaczenia celów działań, mających przyczynić się do wykorzystania potencjałów tego obszaru, zniwelowania jego problemów i podniesienia dynamiki jego rozwoju. Obejmuje ona główne elementy mające wpływ na rozwój obszaru. Analizy dokonano w oparciu o dostępne dane, w tym dane GUS, materiałów wypracowanych na warsztatach i spotkaniach oraz na podstawie obserwacji własnych (tabela 18).

Tabela 18 Analiza SWOT Partnerstwa Turystyczne Bieszczady

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
- Wskaźnik pozwoleń wydanych na budowę i zgłoszeń budowy z projektem budowlanym na 10 tys. mieszkańców wyższy niż w obszarach podobnych, województwie podkarpackim i Polsce. - Dodatni wskaźnik rozwoju w wymiarze społecznym na terenie 4 z 5 gmin Partnerstwa. - Duża liczba podmiotów wpisanych i nowo rejestrowanych w rejestrze REGON w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców – wartość wskaźników wyższa niż w obszarach podobnych i województwie podkarpackim oraz wyższa lub równa wartości dla Polski.	- Odległość do dużych miast (utrudniony dostęp do szerokiego wyboru usług, rynku zbytu, ofert pracy, edukacji). - Coroczny spadek ludności w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym, a wzrost ludności w wieku poprodukcyjnym. - Szybszy niż w porównywanych jednostkach wzrost wskaźników obciążenia demograficznego. - Spadek liczby mieszkańców spowodowany ujemnym saldem migracji i ujemnym przyrostem naturalnym.

4. Wartość wskaźnika <i>osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 10 tys. mieszkańców</i> wyższa niż w obszarach podobnych, województwie podkarpackim i Polsce. 5. Atrakcje wykorzystujące dziedzictwo kulturowe i naturalne obszaru. 6. Inicjatywy podtrzymujące lokalne tradycje i kulturę. 7. Obiekty dziedzictwa wielokulturowego, w tym obiekt wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. 8. Wysoka wartość wskaźnika określającego walory turystyczne: atrakcyjne zasoby krajobrazowe, walory uzdrowiskowe, bogate obszary chronionej przyrody (obszar w 100% pokryty formami ochrony przyrody), w tym Bieszczadzki Park Narodowy. 9. Liczne ścieżki edukacyjno-przyrodnicze, spacerowe, szlaki. 10. Niematerialne dziedzictwo kulturowe i naturalne obszaru. 11. Warunki do uprawiania turystyki uzdrowiskowej, pieszej, rowerowej, wodnej, konnej, zimowej. 12. Bardzo wysoki udział terenów leśnych (lesistość: 72,4%) – lasy to unikatowy zasób. 13. Coroczne imprezy plenerowe, festiwale itp. imprezy zaspokajające potrzeby mieszkańców i przyciągające turystów – wartość wskaźnika <i>liczba organizowanych imprez przez centra, domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice na 10 tys. mieszkańców</i> wyższa niż w obszarach podobnych, województwie podkarpackim i Polsce. 14. Wysoki poziom kapitału społecznego – wartość wskaźnika <i>fundacje, stowarzyszenia, organizacje społeczne na 10 tys. mieszkańców</i> wyższa niż w obszarach podobnych, województwie podkarpackim i Polsce. 15. Średnia wartość dochodów własnych Partnerstwa w przeliczeniu na 1 mieszkańca wyższa niż w województwie podkarpackim i Polsce. 16. Wysoka wartość wskaźnika <i>wartość umów/decyzji o dofinansowanie ogółem w przeliczeniu na 1 mieszkańca</i> – wyższa niż w województwie podkarpackim i Polsce. 17. Na terenie Partnerstwa znajduje się 30,3% obiektów noclegowych z województwa podkarpackiego, co przekłada się na 29,2% miejsc noclegowych w województwie wg bazy GUS. 18. Rozpoznawalna i pozytywnie kojarzona marka turystyczna Bieszczady. 19. Czystość powietrza.	5. Wysokie, niekorzystne wskaźniki dotyczące bezrobocia: <i>udział % bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym</i> dwukrotnie wyższy niż w obszarach podobnych i województwie podkarpackim, natomiast w porównaniu do średniej Polski – trzykrotnie wyższy, a także <i>liczba długotrwale bezrobotnych zarejestrowanych na 1 000 mieszkańców</i> dużo wyższa niż w gminach podobnych. 6. Ujemny wskaźnik rozwoju w wymiarze gospodarczym w 4 z 5 gmin Partnerstwa. 7. Niewystarczająco atrakcyjna oferta pracy na lokalnym rynku, szczególnie dla ludzi młodych. 8. Brak terenów inwestycyjnych. 9. Powolne unieszkodliwianie zwinventaryzowanych wyrobów azbestowych. 10. Mała ilość odpadów komunalnych zebranych z gmin Partnerstwa w przeliczeniu na 1 mieszkańca – wartość wskaźnika dużo niższa niż średnia w Polsce i województwie podkarpackim. 11. Mała liczba obiektów noclegowych o wysokim standardzie. 12. Niskie wartości wskaźnika charakteryzującego stan infrastruktury technicznej: <i>udział % korzystających z instalacji w ogóle ludności</i>. 13. Niewystarczająca oferta atrakcji dla rodzin z dziećmi. 14. Wysoka wartość wskaźników: <i>rodziny otrzymujące zasiłki rodzinne na dzieci w przeliczeniu na 1 000 mieszkańców ogółem oraz udział % dzieci w wieku do lat 17, na które rodzice otrzymują zasiłek rodzinny w ogólnej liczbie dzieci w tym wieku</i> – wyższa niż w województwie podkarpackim i Polsce. 15. Utrudniony dostęp do opieki zdrowotnej – wartość wskaźnika <i>podstawowa opieka zdrowotna – porady lekarskie na 100 mieszkańców</i> niższa niż w obszarach podobnych, województwie podkarpackim i kraju. 16. Brak miejsc opieki nad dziećmi do lat 3. 17. Niewystraszająca ilość miejsc opieki dla dzieci w wieku 3–5 lat – wartość wskaźnika <i>odsetek % dzieci w wieku 3–5 lat objętych wychowaniem przedszkolnym</i> niższa niż w obszarach podobnych, województwie podkarpackim i kraju. 18. Nieistniejący regularny transport publiczny drogą wodną w obrębie miejscowości nad Jeziora Solińskiego. 19. Słaba koordynacja terminów wydarzeń kulturalnych i turystycznych na obszarze Partnerstwo jak i w gminach ościennych.
---	--

20. Uzdrawisko Polańczyk – całoroczny produkt turystyczny. 21. Jezioro Solińskie i Myczkowieckie. 22. Publiczny inwestor strategiczny – Grupa Polskie Koleje Linowe S.A. 23. Rosnąca liczba osób pracujących na etacie i dodatkowo świadczących usługi turystyczne. 24. Rozpoznawalne miejscowości turystyczne – ośrodki koncentracji ruchu turystycznego: Polańczyk, Solina, Cisna, Komańcza, Baligród, Wetlina.	20. Brak organizacji zajmującej się marketingiem i turystycznym rozwojem Bieszczad. 21. Sezonowość ruchu turystycznego. 22. Niewystarczająca ilość sprzętu umożliwiającego dojazd do szlaków w sytuacji zagrożenia zdrowia lub życia turystów. 23. Zmiany klimatyczne – częste susze powodujące pożary (brak odpowiedniego sprzętu do patrolowania). 24. Wzrost liczby turystów korzystających z różnych wodnych pojazdów i sprzętów do pływania, generujący problemy związane z zapewnieniem bezpieczeństwa na akwenach wodnych. 25. Napływ „inwestorów” nie utożsamiających się z dziedzictwem Bieszczad. 26. Rdzenni mieszkańcy Bieszczad posiadają niewystarczające kompetencje i możliwości do swojego rozwoju. 27. Mało funkcjonalna i estetyczna przestrzeń publiczna w miejscowościach turystycznych. 28. Usługi i infrastruktura publiczna niedostosowana do potrzeb ruchu turystycznego 29. Słaby zasięg telefonii komórkowej i Internetu 30. Wg CWOH w Polsce funkcjonuje 120 kempingów, z czego w Województwie Podkarpackim nie ma ani jednego. 31. Według danych z GUS z 2023 r. wartość wskaźnika długość dróg rowerowych ogółem w Partnerstwie Turystyczne Bieszczady wynosiła 0,2 km – drogi rowerowe występowały tylko w Gminie Cisna. Natomiast wartość wskaźnika drogi rowerowe na 100 km² wyniosła 0,07 km, podczas gdy w województwie podkarpackim: 4,53 km, a w Polsce: 6,87 km. 32. Średnio na obszarze Partnerstwa liczba zdarzeń z udziałem jednostek OSP na 1000 mieszkańców jest dwukrotnie wyższa od średniej dla województwa i polski.
SZANSE	ZAGROŻENIA
1. Wzrost mobilności społeczeństwa. 2. Moda na zdrowy styl życia. 3. Członkostwo Polski w Unii Europejskiej. 4. Wzrost popytu na aktywny wypoczynek w miejscach o bogatych walorach krajobrazowych. 5. Wzrost popytu na turystykę uzdrowiskową. 6. Wzrost zamożności Polaków. 7. Wzrost podróży krajowych Polaków. 8. Cyfryzacja życia codziennego. 9. Wzrost świadomości obywatelskiej. 10. Wzrost średniej długości życia.	1. Konsekwencje gospodarcze i społeczne związane z sytuacją geopolityczną. 2. Wzrost kosztów życia mieszkańców. 3. Wykluczenie cyfrowe. 4. Zmiany klimatu. 5. Wzrost poziomu antropopresji. 6. Wzrost ilości zadań własnych JST bez wystarczającego zabezpieczenia środków na ich realizację. 7. Wzrost kosztów utrzymania infrastruktury i usług publicznych.

11. Rozwój popularności turystyki rowerowej, caravaningu i geoturystyki. 12. Rosnący poziom świadomości ekologicznej i przyrodniczej. 13. Upowszechnianie się zjawiska kształcenia przez całe życie i na odległość. 14. Wzrost świadomości społecznej w zakresie zrównoważonego rozwoju. 15. Ogólnoświatowy rozwój idei „slow life” i „leczenie lasem”. 16. Otwarcie drogi krajowej S19 jako trasy ekspresowej. 17. Przyjęcie przez Zarząd Województwa Podkarpackiego Programu Strategicznego Rozwoju Bieszczad	
---	--

Źródło: Opracowanie własne

15.2 Ogólny wskaźnik rozwoju gmin

Podsumowując sytuację społeczno-gospodarczą Partnerstwa Turystyczne Bieszczady należy zwrócić szczególną uwagę na ogólny wskaźnik rozwoju gmin, określony w Monitorze Rozwoju Lokalnego Związku Miast Polskich. W poprzednich rozdziałach zostały zaprezentowane wskaźniki syntetyczne w wymiarach społecznym, gospodarczym i środowiskowym. Najlepszą sytuację zanotowało Partnerstwo w wymiarze społecznym, bowiem w I ćwiartce znalazły się cztery gminy z pięciu (Baligród, Cisna, Olszanica, Solina), co oznacza, że mają sytuację lepszą niż średnia w grupie porównawczej oraz następuje poprawa sytuacji względem zmiany sytuacji w grupie. Gmina Komańcza znalazła się w II ćwiartce, co oznacza, iż jej sytuacja w tym wymiarze jest gorsza niż w grupie porównawczej, ale następuje poprawa.

W wymiarze środowiskowym trzy z pięciu gmin Partnerstwa znalazły się w I ćwiartce (Baligród, Cisna, Olszanica), co oznacza, że mają sytuację lepszą niż średnia w grupie porównawczej oraz następuje poprawa sytuacji względem zmiany sytuacji w grupie. Gminy Komańcza i Solina znalazły się w II ćwiartce, co oznacza, iż ich sytuacja w tym wymiarze jest gorsza niż w grupach porównawczych, ale następuje poprawa. Niekorzystnie wypadły gminy Partnerstwa w wymiarze gospodarczym – gminy Komańcza, Baligród, Olszanica i Solina zanotowały ujemną wartość wskaźnika, a dodatkowo w gminach Olszanica i Solina niekorzystna sytuacja pogłębia się (IV ćwiartka). Dobra sytuacja w wymiarze gospodarczym panuje tylko w Gminie Cisna, która znalazła się w I ćwiartce.

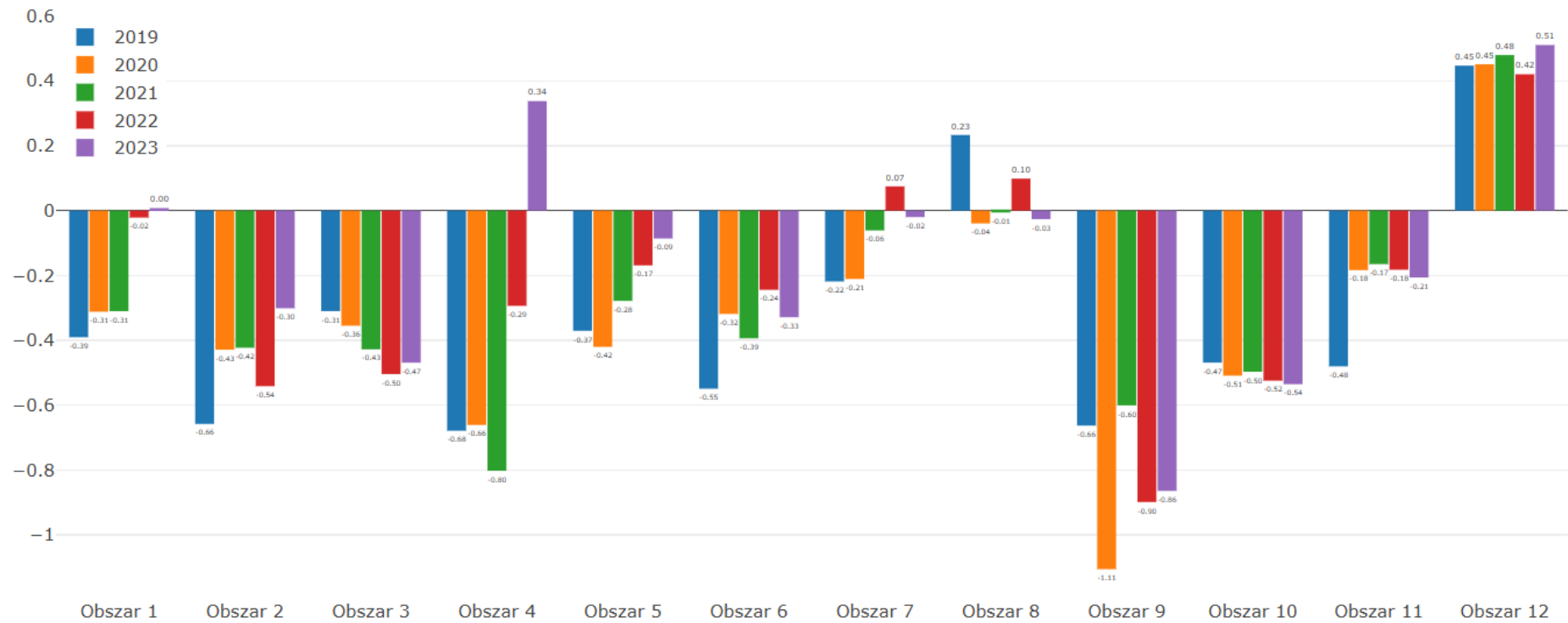
Na rysunkach 22–26 przedstawiono graficznie ogólny wskaźnik rozwoju gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2019–2023, z podziałem na 12 różnych obszarów, są to:

- potencjał i konkurencyjność lokalnej gospodarki (Obszar 1);
- rynek pracy i kwalifikacje siły roboczej (Obszar 2);
- sytuacja materialna mieszkańców (Obszar 3);

- stan finansów lokalnych (zdolność finansowania rozwoju) (Obszar 4);
- dostępność i jakość usług oraz infrastruktury (Obszar 5);
- dostępność i jakość zasobów mieszkaniowych w gminie (Obszar 6);
- zasoby instytucjonalne, integracja i kapitał społeczny gminy (Obszar 7);
- poziom bezpieczeństwa (Obszar 8);
- sytuacja demograficzna (Obszar 9);
- dostępność komunikacyjna (zewnętrzna i wewnętrzna) (Obszar 10);
- ład i struktura przestrzenna obszaru (Obszar 11);
- lokalne środowisko przyrodnicze (Obszar 12).

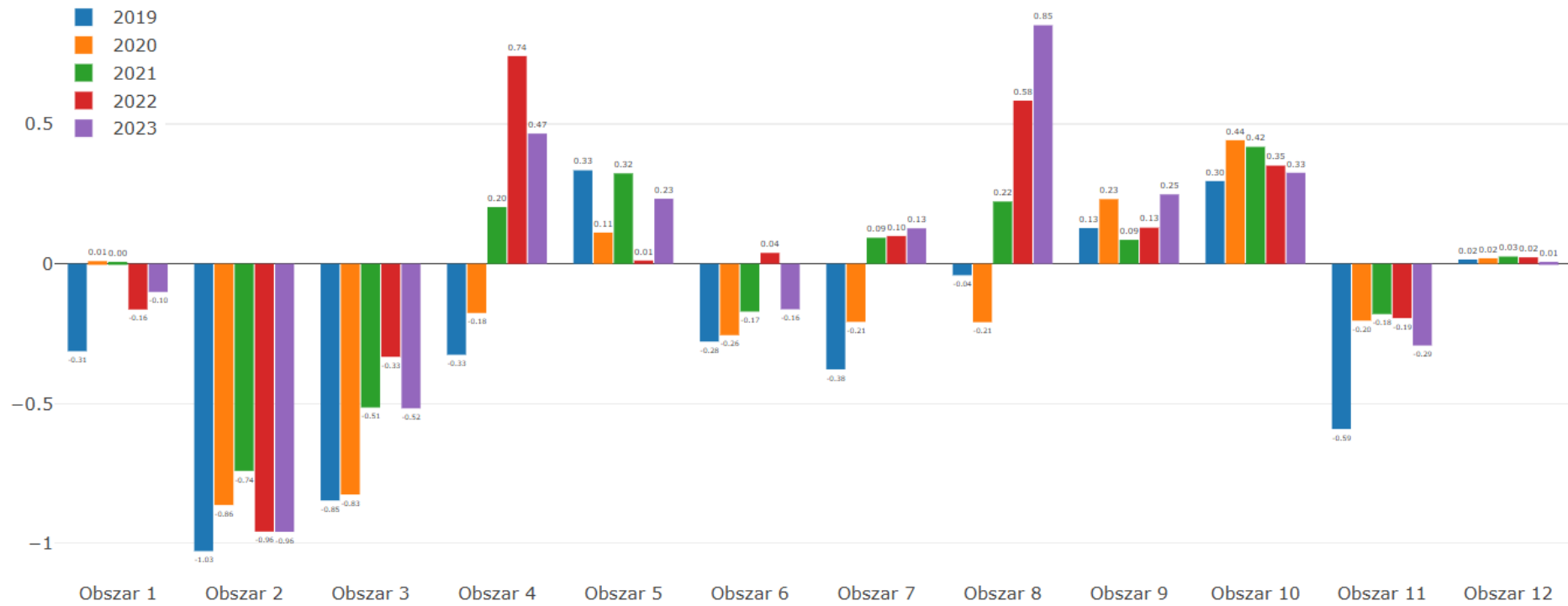
Jak wynika z rysunków 22–26, gminy Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2023 r. najlepiej wypadły w obszarach: 8 *poziom bezpieczeństwa* (gminy Baligród, Cisna, Olszanica i Solina), 4 *stan finansów lokalnych (zdolność finansowania rozwoju)* (gminy Komańcza, Baligród i Solina), 10 *dostępność komunikacyjna (zewnętrzna i wewnętrzna)* (gminy Baligród i Olszanica), 7 *zasoby instytucjonalne, integracja i kapitał społeczny gminy* (gminy Cisna i Solina) oraz 12 *lokalne środowisko przyrodnicze* (Gmina Komańcza). Natomiast najbardziej ujemne wartości w 2023 r. wystąpiły w obszarach: 2 *rynek pracy i kwalifikacje siły roboczej* (gminy Baligród, Cisna Olszanica i Solina), 11 *ład i struktura przestrzenna obszaru* (gminy Baligród, Cisna i Solina), 9 *sytuacja demograficzna* (Gmina Komańcza), 3 *sytuacja materialna mieszkańców* (gminy Baligród i Komańcza), a także 10 *dostępność komunikacyjna (zewnętrzna i wewnętrzna)* (Gmina Komańcza) i 6 *dostępność i jakość zasobów mieszkaniowych w gminie* (Gmina Olszanica). W 2023 r. Gmina Cisna tylko w dwóch obszarach zanotowała ujemny wskaźnik rozwoju (rysunek 24), Gmina Solina w trzech obszarach (rysunek 26), gminy Baligród (rysunek 23) i Olszanica (rysunek 25) w pięciu, natomiast Gmina Komańcza miała w dziewięciu obszarach wskaźnik ujemny, a w jednym obszarze – wartość 0,0 (rysunek 22).

Rysunek 22 Wskaźnik rozwoju w Gminie Komańcza w latach 2019–2023 (obszary)

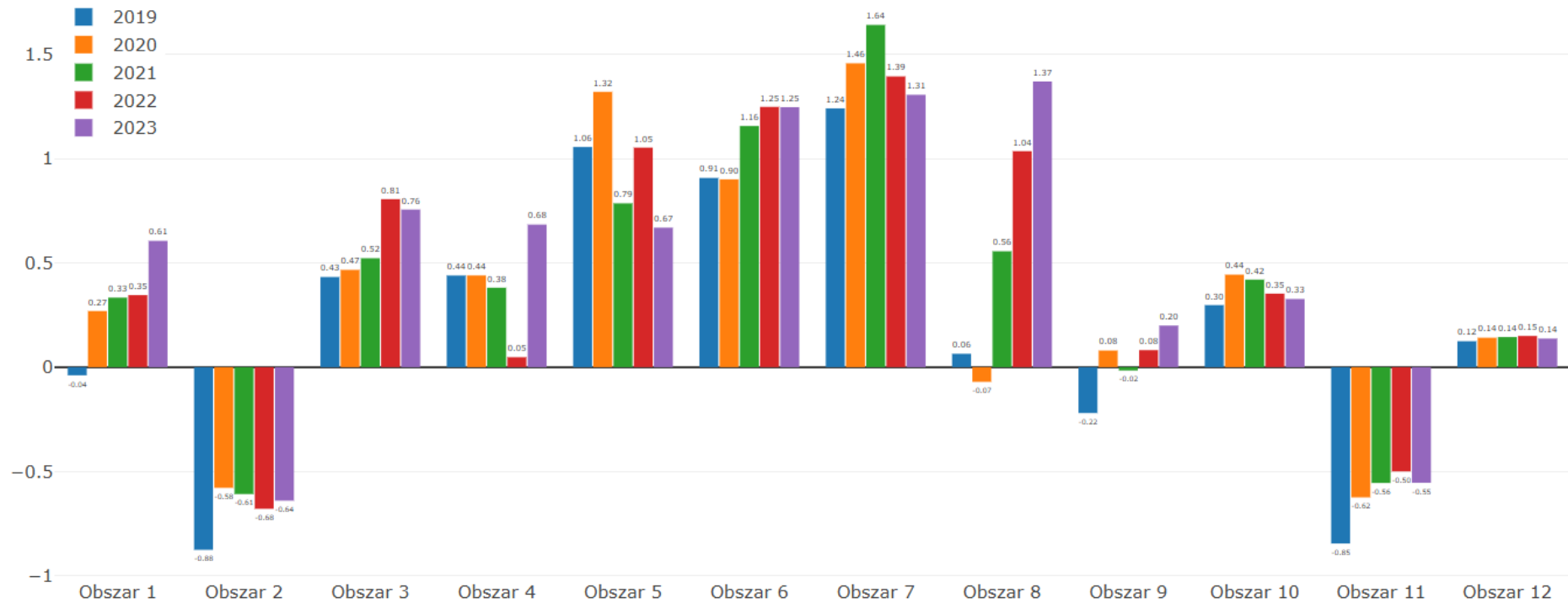
Źródło: Monitor Rozwoju Lokalnego, gminy.monitorrozwoju.pl, inf. z dnia 16.06.2025 r.

Rysunek 23 Wskaźnik rozwoju w Gminie Baligród w latach 2019–2023 (obszary)

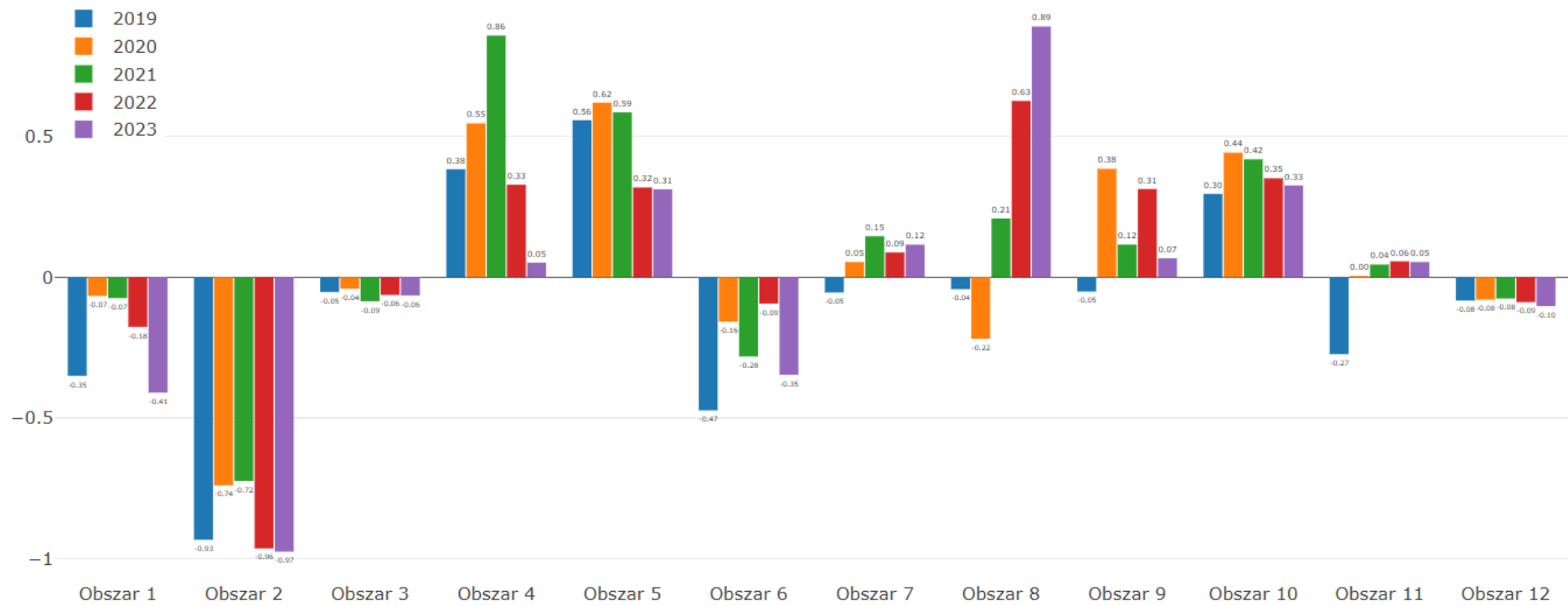
Źródło: Monitor Rozwoju Lokalnego, gminy.monitorrozwoju.pl, inf. z dnia 16.06.2025 r.

Rysunek 24 Wskaźnik rozwoju w Gminie Cisna w latach 2019–2023 (obszary)

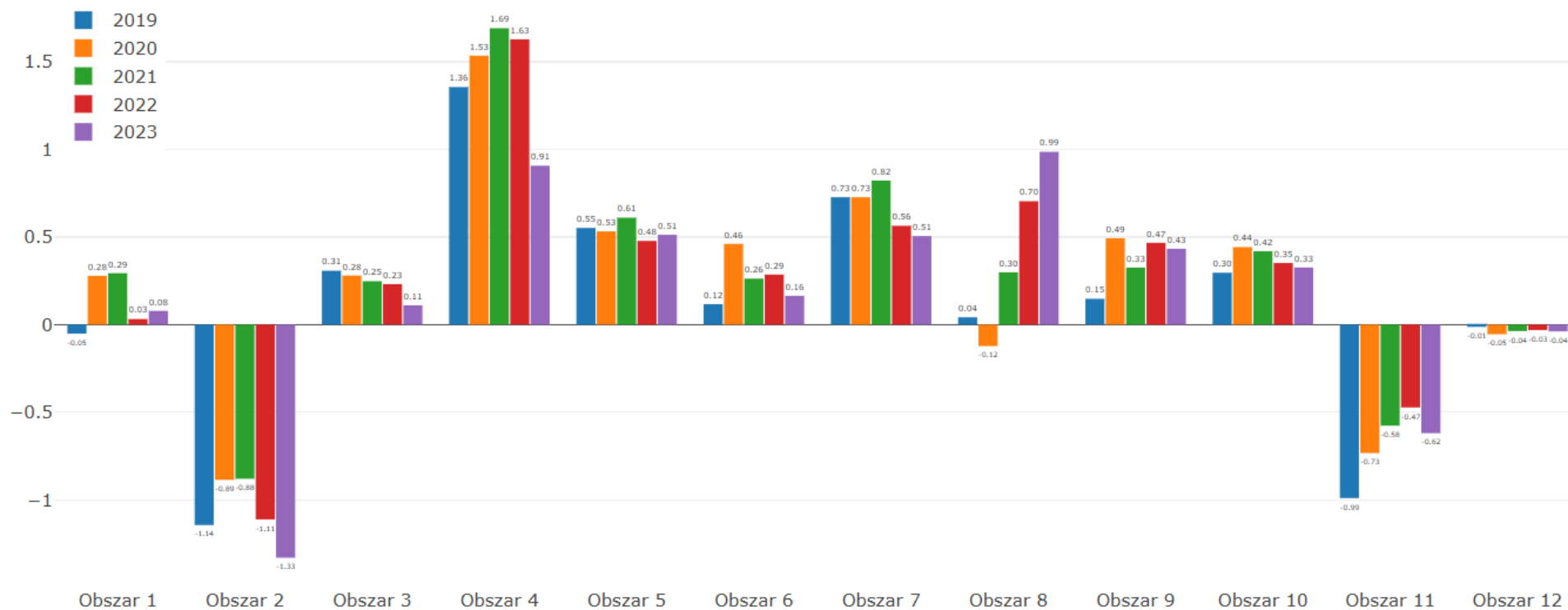
Źródło: Monitor Rozwoju Lokalnego, gminy.monitorrozwoju.pl, inf. z dnia 16.06.2025 r.

Rysunek 25 Wskaźnik rozwoju w Olszanica w latach 2019–2023 (obszary)

Źródło: Monitor Rozwoju Lokalnego, gminy.monitorrozwoju.pl, inf. z dnia 16.06.2025 r.

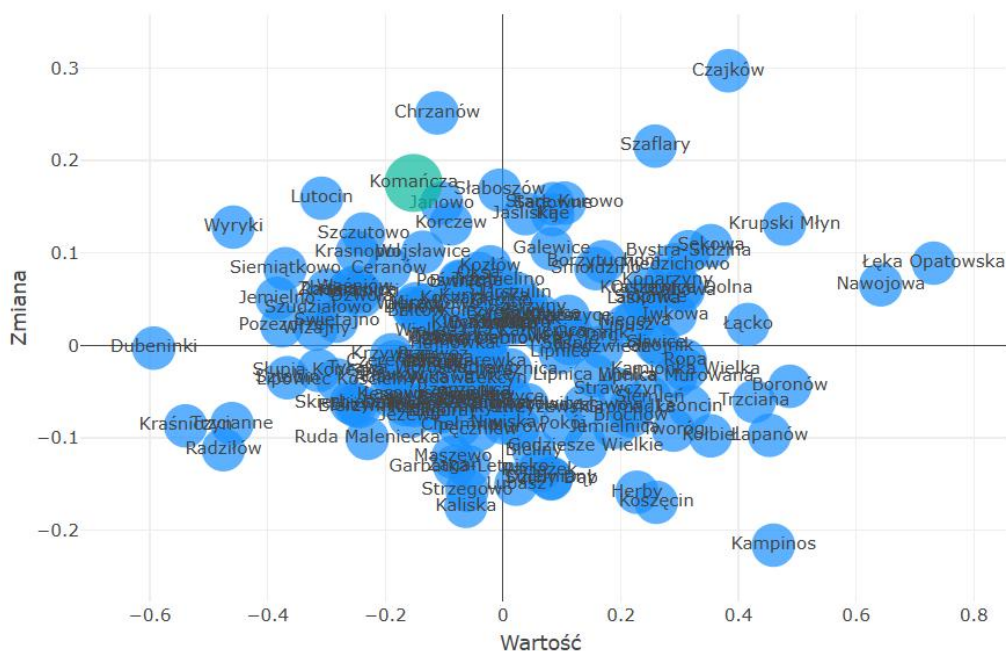
Rysunek 26 Wskaźnik rozwoju w Gminie Solina w latach 2019–2023 (obszary)

Źródło: Monitor Rozwoju Lokalnego, gminy.monitorrozwoju.pl, inf. z dnia 16.06.2025 r.

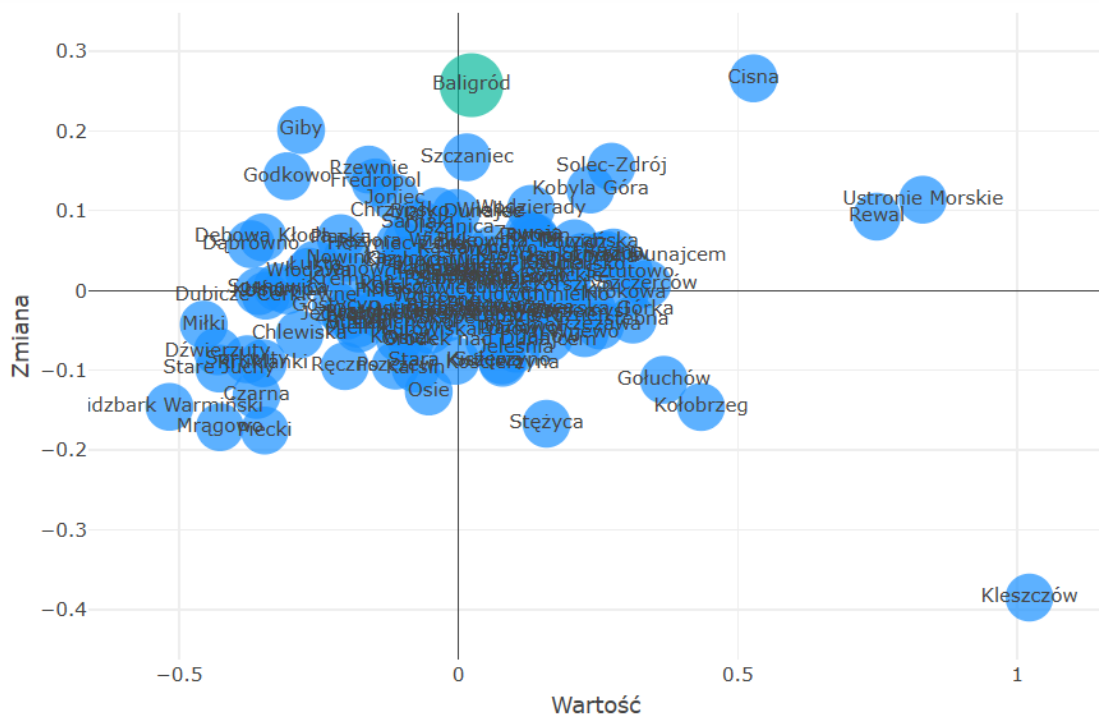
Na rysunkach 27–31 przedstawiona została pozycja każdej z gmin Partnerstwa w swojej grupie porównawczej – wszystkie gminy zanotowały dodatnią dynamikę zmian. Gminy Cisna, Solina i Baligród znalazły się w I ćwiartce, co oznacza, że ich sytuacja jest lepsza niż średnia w grupie porównawczej, a dodatkowo następuje polepszenie sytuacji względem grupy. Natomiast gminy Olszanica i Komańcza znalazły się w II ćwiartce, co oznacza, że sytuacja gmin jest gorsza niż w grupie porównawczej, ale następuje poprawa sytuacji (gminy te „gonią” grupę).

Rysunek 27 Pozycja Gminy Komańcza w grupie porównawczej

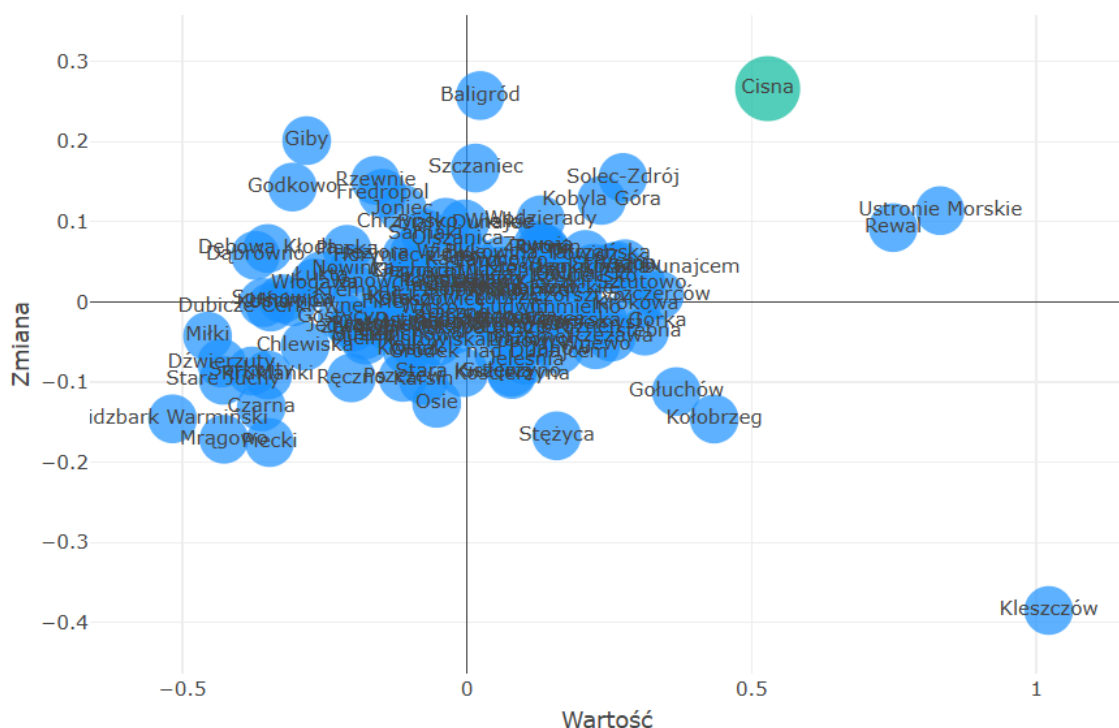
Źródło: Monitor Rozwoju Lokalnego, gminy.monitorrozwoju.pl, inf. z dnia 15.06.2025 r.

Rysunek 28 Pozycja Gminy Baligród w grupie porównawczej

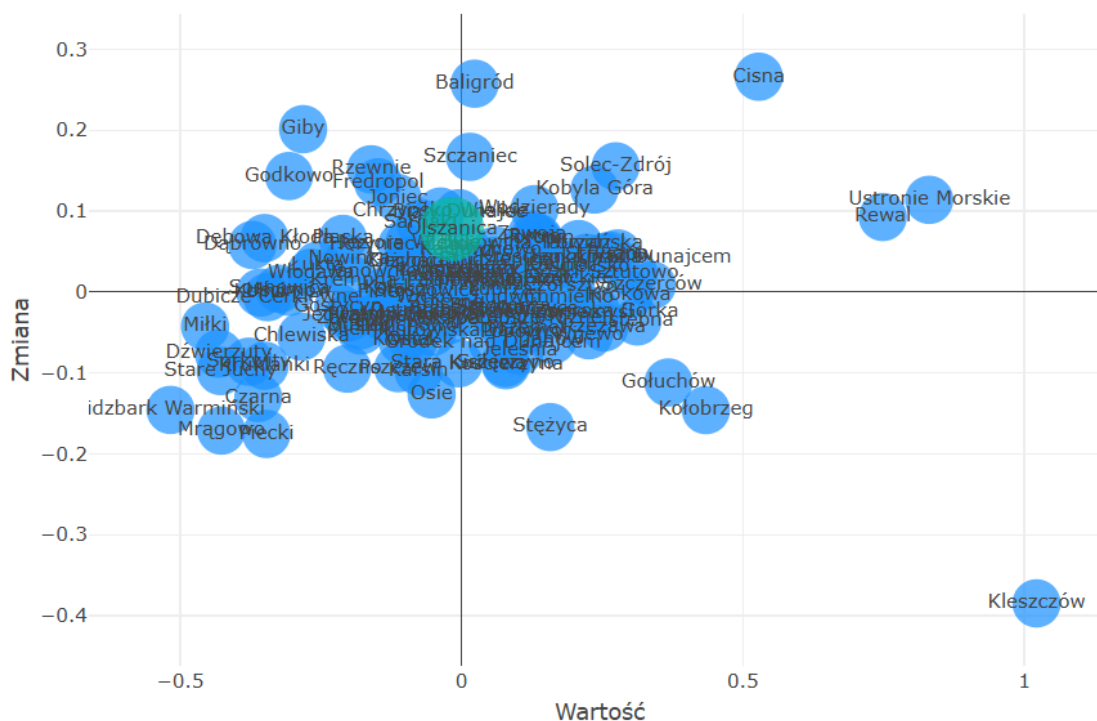
Źródło: Monitor Rozwoju Lokalnego, gminy.monitorrozwoju.pl, inf. z dnia 15.06.2025 r.

Rysunek 29 Pozycja Gminy Cisna w grupie porównawczej

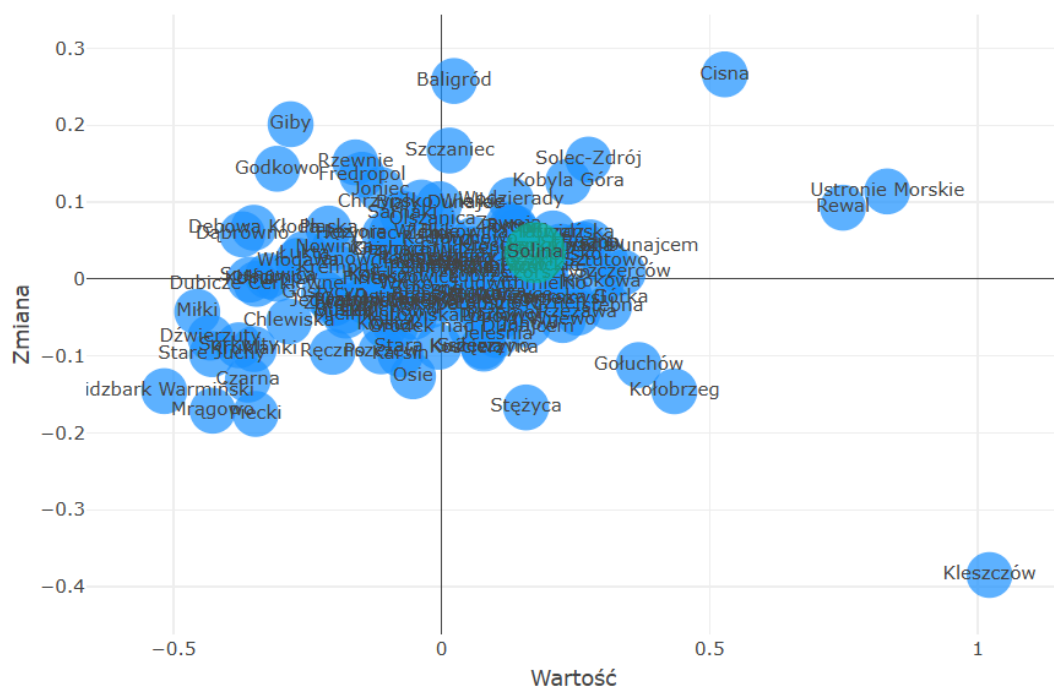
Źródło: Monitor Rozwoju Lokalnego, gminy.monitorrozwoju.pl, inf. z dnia 15.06.2025 r.

Rysunek 30 Pozycja Gminy Olszanica w grupie porównawczej

Źródło: Monitor Rozwoju Lokalnego, gminy.monitorrozwoju.pl, inf. z dnia 15.06.2025 r.

Rysunek 31 Pozycja Gminy Solina w grupie porównawczej

Źródło: Monitor Rozwoju Lokalnego, gminy.monitorrozwoju.pl, inf. z dnia 15.06.2025 r.

15.3 Wyniki badań ankietowych

W dniach 19.06-11.07.2025 r. przeprowadzone zostało badanie ankietowe wśród mieszkańców gmin wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na potrzeby procesu diagnostycznego, w celu opracowania Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla obszaru Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030. Udział w badaniu wzięło 117 osób.

Pierwsze pytanie dotyczyło oceny funkcjonowania poszczególnych obszarów Partnerstwa Turystyczne Bieszczady. Ankietowani najlepiej ocenili: Walory przyrodniczo-krajobrazowe (94% oceniło dobrze i bardzo dobrze), Potencjał turystyczny (78% oceniło dobrze i bardzo dobrze), Stan środowiska naturalnego (77% oceniło dobrze i bardzo dobrze). Najgorzej oceniono między innymi: Jakość i dostępność opieki żłobkowej (71% oceniło źle i bardzo źle), Dostęp do miejsc pracy (61% oceniło źle i bardzo źle), Połączenia komunikacyjne wewnętrzne (60% oceniło bardzo źle i źle), Jakość i dostępność usług dla młodzieży (57% oceniło bardzo źle i źle).

W kolejnym pytaniu ankietowani zostali poproszeni o wskazanie maksymalnie 5 istniejących problemów, barier lub wyzwań rozwoju obszaru Partnerstwa Turystyczne Bieszczady, wskazali przede wszystkim na: Niedostatecznie rozwinięta komunikacja publiczna - wewnętrzna i zewnętrzna – 69%, Sezonowość ruchu turystycznego – 59%, Słaba infrastruktura dla turystyki rowerowej – 49%, Niska aktywność społeczna mieszkańców – 42% oraz Niewystarczająca oferta kulturalna, sportowa, rekreacja itp. – 40%.

Następnie ankietowani zostali poproszeni o wskazanie maksymalnie 5 priorytetów, które mają lub mogłyby mieć największy wpływ na rozwój obszaru Partnerstwa Turystyczne Bieszczady, wskazali przede wszystkim na: Rozwój turystyki, w tym uzdrowiskowej, rowerowej i wydłużenie sezonu – 69%, Rozwój oferty usług czasu wolnego - kultura, sport, rekreacja itp. – 52%, Budowa nowej infrastruktury technicznej - wodociągi, kanalizacja, drogi itp. – 49%, Tworzenie warunków do osiedlania się nowych mieszkańców – 45% oraz Wspieranie przedsiębiorczości, w tym producentów produktów i usług lokalnych – 42%.

W dniach 19.06-11.07.2025 r. przeprowadzone zostało również badanie ankietowe osób / podmiotów turystycznych z obszaru Partnerstwa Turystyczne Bieszczady. Udział w badaniu wzięło 75 osób.

Ankietowani zostali poproszeni między innymi o wskazanie jakiego rodzaju wsparcia/jakich działań, które mogłyby mieć realny wpływ na prowadzoną działalność turystyczną, oczekujesz od samorządów gminnych Bieszczad: Wydłużenia sezonu turystycznego – 67%, Tworzenia szlaków i ścieżek rowerowych z infrastrukturą towarzyszącą – 64%, Budowania marki Bieszczady – 52%, Poprawy estetyki i funkcjonalności ogólnodostępnej przestrzeni publicznej – 51% oraz Kreowania nowych i wzmacniania istniejących produktów turystycznych – 44%.

15.4 Wnioski

1. Obszar gmin Partnerstwa Turystyczne Bieszczady stanowi potencjał rozwojowy Województwa Podkarpackiego. Należy dążyć do rozwoju Bieszczad poprzez wykorzystanie zasobów endogenicznych z poszanowaniem dziedzictwa kulturowego i naturalnego oraz tworzenie warunków trwałej współpracy międzysektorowej. Niezbędne jest instytucjonalizowanie współpracy na rzecz turystyki, samorządów np. związek międzygminny, jak i partnerstw międzysektorowych np. w formie LOT. Budowanie turystycznej marki Bieszczady powinno być najważniejszym celem działań wszystkich partnerów z obszaru Partnerstwa jak i gmin sąsiednich. Bieszczady to obszar natury, który może być eksploatowany, ale z poszanowaniem i zachowaniem.
2. Przyjęcie przez Zarząd Województwa Podkarpackiego Programu Strategicznego Rozwoju Bieszczad – kontynuacja już podjętego kierunku wsparcia jest bardzo ważna dla obszaru. Działania w tym zakresie wymagają współdziałania wielu osób, ale za kilka lat jest szansa na realne efekty.
3. Współistnienie rdzennych mieszkańców, turystów i dzikich zwierząt jest wyzwaniem, a zarazem ogromną odpowiedzialnością zarządzających obszarem. Nie może być rozwoju bez zadbania o „ducha” i tożsamość Bieszczad. Mieszkańcy muszą mieć możliwości i umiejętności czerpania wymiernych korzyści z ruchu turystycznego w Bieszczadach. Potrzebują wsparcia w otwieraniu i prowadzeniu działalności turystycznych, jak i oczekują odpowiedniej jakości i dostępności usług publicznych.
4. Jezioro Solińskie i Myczkowieckie oraz Bieszczadzki Park Narodowy z otuliną to naturalny zasób wymagający odpowiedniego zagospodarowania i udostępniania z poszanowaniem przyrody i zachowaniem bezpieczeństwa korzystających. Lasy Państwowe są partnerem przy udostępnianiu lasów dla ludzi jak i zajmują się zrównoważonym gospodarowaniem zasobami leśnymi, czyli tak, by służyły obecnym i przyszłym pokoleniom. Wszystkie 4 elementy uzupełnione o rdzennego mieszkańca składają się na produkt jakim są Bieszczady.
5. Miejsca pracy – całoroczne, dobrze płatne. Duża liczba mieszkańców pracuje w sektorze publicznym (lasy, administracja, więziennictwo). Jest mała rotacja atrakcyjnych miejsc pracy, nowe nie powstają. Widoczny kierunek „pracy na etacie” oraz dorabiania w turystyce powinien być objęty odpowiednim wsparciem, wręcz promowany. Dają stabilizację i jednocześnie możliwość zarobienia dodatkowych środków – niezależnie od tego co jest głównym źródłem dochodów.
6. Sezonowość ruchu turystycznego nie sprzyja zatrudnianiu na etat, czy budowaniu trwałych podstaw rozwoju – a to nie przekłada się na dochody mieszkańców. A jak nie ma stałych dochodów to niejednokrotnie podejmuje się decyzję o wyjeździe z danego regionu. Całoroczne produkty turystyczne, atrakcje niezależne od pogody czy pod dachem oraz odpowiedni marketing to szansa na poprawę sezonowości w turystyce i pozytywny wpływ na stabilizację liczby mieszkańców i ich włączenie w rozwój obszaru i korzyści z tego płynące.
7. Produkty lokalne i ich wytwórcy – klimat miejsca tworzą ludzie i ich dzieła. Integracja twórców i prezentacja ich dzieł jest szansą na zachowanie i budowanie tożsamości Bieszczad.

8. Na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady istnieje konieczność kompleksowego rozwijania istniejącej oraz tworzenie nowej infrastruktury turystycznej. Obecnie istniejącą sieć można określić jako zadawalającą, jednak wymaga dalszego podejmowania działań w zakresie budowy i rozbudowy ścieżek rowerowych, miejsc obsługi rowerzystów oraz dalszego wyznaczania i oznakowania tras, tak aby powstała kompleksowa sieć szlaków turystycznych na obszarze wraz z właściwą standaryzacją dostosowaną do obsługi ruchu turystycznego. Znaczna część obecnie wyznaczonych szlaków rowerowych widocznych np. w portalach z mapami rowerowymi czy w jakiś sposób częściowo wyznaczona na obszarze Partnerstwa nie posiada uregulowanego stanu prawnego, nie jest monitorowana i konserwowana oraz nie spełnia wytycznych Regionalnej Polityki Rowerowej Województwa Podkarpackiego.
9. Jednym z kluczowych produktów turystycznych jest Bieszczadzka Kolej Leśna. Stan infrastruktury związany z obsługą ruchu turystycznego wymaga dalszych działań w zakresie dostosowania do oczekiwanych przez turystę standardów. Dlatego konieczne jest podejmowanie dalszych działań zarówno w zakresie rozwijania infrastruktury związanej z samą kolejką tj. stacji czy torowisk ale również zagospodarowania obszaru stacji i terenów otaczających aby dalej rozwijać kompleksowe warunki obsługi turystów oraz przedłużać sezon tego produktu. Na obszarze Bieszczad wciąż widoczny jest deficyt nowoczesnej infrastruktury związanej ze sportami zimowymi. Brakuje odpowiednio przygotowanych tras narciarskich, wyciągów, zaplecza technicznego dostosowanych do obowiązujących standardów bezpieczeństwa. Niedostatek takiej infrastruktury ogranicza możliwości rozwoju turystyki zimowej, a tym samym potencjał gospodarczy regionu, co wskazuje na potrzebę intensyfikacji działań inwestycyjnych i lepszego wykorzystania walorów przyrodniczo-krajobrazowych Bieszczad. Niewystarczająca jest również infrastruktura towarzysząca w postaci zagospodarowanych miejsc obsługi dla turystów, tych przemieszczających się zarówno pieszo, rowerem, a także kamperem w obrębie szlaków rowerowych, a także bazy noclegowej i gastronomicznej.
10. W zakresie infrastruktury caravaningowej widoczny jest znaczący deficyt dobrze wyposażonych pól kempingowych oraz miejsc postojowych dla kamperów i przyczep. Brakuje punktów serwisowych umożliwiających uzupełnienie wody, podłączenie do sieci elektrycznej czy zrzut nieczystości, co ogranicza atrakcyjność regionu dla turystów podróżujących w ten sposób. Niewystarczające jest także oznakowanie tras i lokalizacji takich miejsc oraz ich powiązanie z lokalną ofertą turystyczną i gastronomiczną. Rozwój nowoczesnej infrastruktury caravaningowej stanowi istotną potrzebę w zakresie podnoszenia konkurencyjności turystycznej regionu.
11. Obszar prezentuje się jako atrakcyjne miejsce do mieszkania, ale wymaga poprawy dostępności do niektórych usług – konieczne jest zapewnienie jak najwyższej jakości i dostępności usług społecznych (np. żłobek, więcej miejsc w przedszkolach) oraz zdrowotnych (dostępność lekarzy specjalistów). Wyzwaniem jest system komunikacji publicznej wewnątrz obszaru – po dogach, jak i po Jeziorze Solińskim do miejscowości nad nim położonych. Należy również tworzyć warunki do odpowiedniego zagospodarowania czasu wolnego mieszkańców – kultura, sport, rekreacja, samorozwój itp. oraz cyfryzować usługi publiczne.

12. Obszar jest również atrakcyjnym miejscem do prowadzenia działalności gospodarczej, jednak niepokojące są wysokie wskaźniki bezrobocia, w tym bezrobocia długotrwałego. Niski poziom zatrudnienia wśród mieszkańców może być związany z niechęcią do podejmowania pracy u sezonowych pracodawców, ze względu na poszukiwanie zatrudnienia zapewniającego stabilność i bezpieczeństwo przez cały rok. Może też być związany z opieką nad dziećmi z powodu braku możliwości skorzystania ze żłobka czy niewystarczającej ilości miejsc w przedszkolach. Zjawisko bezrobocia łączy się z wysokimi wskaźnikami dotyczącymi udzielanych zasiłków rodzinnych.
13. Na obszarze Partnerstwa postępuje proces starzenia się społeczeństwa przy jednoczesnym spadku liczby osób w wieku produkcyjnym. W perspektywie czasu wpłynie to negatywnie na rozwój demograficzny i ekonomiczny. Spadek liczby mieszkańców, który wynika z ruchu migracyjnego może prowadzić do stagnacji demograficznej oraz ekonomicznej obszaru. Odpływ mieszkańców dotyczy przede wszystkim ludzi młodych, wykształconych, innowacyjnych i aktywnych, co przyczynia się do zmniejszenia zasobów pracy, a także obniżenia jej jakości.
14. Uzdrowisko Polańczyk z największą bazą noclegową, generuje stały ruch turystyczny kuracjuszy, jednak nie wypełnia zapotrzebowania na turystykę całoroczną w Bieszczadach. Istniejące stacje narciarskie nie są w stanie zapewnić stałego, znaczącego ruchu turystycznego.
15. Obecny jak i prognozowany wzrost ruchu turystycznego wymaga odpowiedniego dostosowania usług publicznych, przede wszystkim przestrzeni, bezpieczeństwa oraz dostępu i przepływu informacji. Samorządy powinny weryfikować legalność usług oferowanych przez podmioty świadczące usługi turystyczne i wspierać ich samoorganizację. Nierzetelność i niska jakość usług wpływa na wizerunek Bieszczad oraz uszczupla dochody własne samorządu.
16. Wydarzenia turystyczne i dla mieszkańców – brakuje koordynacji działań i współdziałania partnerów z obszaru jak i gmin sąsiednich. Wydarzenia turystyczne generują ruch turystyczny – najlepiej powinny być organizowane poza wysokim sezonem. Wydarzenia dla mieszkańców integrują, tworzą relację i budują tożsamość – należy również tworzyć warunki do włączania mieszkańców i ich organizacji społecznych do wspólnej jak i samodzielnej organizacji wydarzeń z wykorzystaniem infrastruktury publicznej.
17. Obszar potrzebuje publicznej ogólnodostępnej infrastruktury turystycznej oraz tworzenia podstaw zrównoważonej turystyki, z poszanowaniem dziedzictwa kulturowego i naturalnego (materialnego i niematerialnego) oraz tożsamości miejsca. Kanalizacja ruchu turystycznego, zwłaszcza rowerowego, dynamicznie rozwijającego się, poprawa estetyki i funkcjonalności przestrzeni publicznych, czy profesjonalizacja obsługi turystyki rowerowej i kempingowej, to konkretne zadania do realizacji.
18. Bieszczadzka Kolejka Leśna przewozi średnio rocznie ok. 150 000 osób, Kolejka Gondolowa w Solinie ponad 600 000 osób, do Polańczyka przyjeżdża rocznie ponad 20 000 kuracjuszy, a Bieszczadzki Park Narodowy odwiedza ponad 650 000 osób. Wg CWOH prawie 1/3 wszystkich obiektów i miejsc noclegowych Województwa Podkarpackiego znajduje się na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady. Te liczby jednoznacznie pokazują jak ważna jest turystyka dla rozwoju obszaru Partnerstwa oraz turystyki w Województwie Podkarpackim.

Zgodnie z obowiązującym prawem, Diagnoza nie stanowi tylko dobrej praktyki czy standardu opracowania, ale jest obowiązkiem ustawowym, który wynika z art. 10 a ust. 1 (wymóg przeprowadzenia „diagnozy sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej, z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych, w tym miejskich obszarów funkcjonalnych) *Ustawy z dnia 15 lipca 2020 r. o zmianie ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju oraz niektórych innych ustaw* (Dz. U. z 2020 r. poz. 1378 z późn. zm.).

Niniejsze opracowanie to nie tylko ocena stanu zastanego i tendencji rozwojowych, ale również wskazanie trendów i potencjalnych kierunków rozwoju. Diagnoza nie jest więc celem samym w sobie, ale stanowi podstawę dla dalszych prac i opracowywania dokumentów strategicznych.

Spis map

Mapa 1 Położenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na tle Polski i województwa podkarpackiego	8
Mapa 2 Główna sieć komunikacyjna na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	9
Mapa 3 Średni czas dojazdu do wybranych ośrodków miejskich z Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	10
Mapa 4 Udział % ludności w wieku przedprodukcyjnym w ludności ogółem w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r.	14
Mapa 5 Udział % ludności w wieku produkcyjnym w ludności ogółem w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r.	14
Mapa 6 Udział % ludności w wieku poprodukcyjnym w ludności ogółem w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r.	15
Mapa 7 Przyrost naturalny na 1 000 ludności w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2023 r.	19
Mapa 8 Saldo migracji na 1 000 ludności w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2023 r.	20
Mapa 9 Budowa mieszkań, na które wydano pozwolenia lub przyjęto zgłoszenia zgodnie z projektem	22
Mapa 10 Pozwolenia wydane na budowę i zgłoszenia budowy z projektem budowlanym – nowe budynki mieszkalne w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r.	24
Mapa 11 Podmioty wpisane do rejestru REGON na 10 tys. ludności w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r.	28
Mapa 12 Podmioty nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na 10 tys. ludności w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r.	31
Mapa 13 Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 10 tys. mieszkańców w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r.	32

Mapa 14 Udział % podmiotów wyrejestrowanych w ogólnej liczbie podmiotów wpisanych do rejestru REGON w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r.....	33
Mapa 15 Udział % bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r.	35
Mapa 16 Formy ochrony przyrody na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	48
Mapa 17 Zasięg obszarów przekroczeń średniorocznego poziomu docelowego benzo(a)pirenu ze względu na ochronę zdrowia w województwie podkarpackim w 2024 r.	51
Mapa 18 Zasięg obszarów przekroczeń poziomu celu długoterminowego ozonu dla 8-godz. stężenia O ₃ ze względu na ochronę zdrowia w województwie podkarpackim w 2024 r.	51
Mapa 19 Zasięg obszaru przekroczenia poziomu celu długoterminowego (wskaźnika AOT40) dla O ₃ ustanowionego ze względu na ochronę roślin w województwie podkarpackim w 2024 r.....	52
Mapa 20 Zmieszane odpady komunalne zebrane na obszarach wiejskich na 1 mieszkańca w 2023 r.....	53
Mapa 21 Odpady zebrane selektywnie w relacji do ogółu odpadów zebranych na obszarach wiejskich w 2023 r.	54
Mapa 22 Obszary szczególnego zagrożenia powodzią na terenie gmin wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady oraz położenie gmin obszaru względem JCWPd oraz GZWP.....	55
Mapa 23 Budowle piętrzące na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	56
Mapa 24 Ludność korzystająca z sieci kanalizacyjnej na obszarach wiejskich w 2023 r.	59
Mapa 25 Udział gospodarstw domowych w zasięgu Internetu stacjonarnego o przepustowości co najmniej 1 Gb/s w 2023 r.	59
Mapa 26 Wskaźnik walorów turystycznych w 2023 r.	74
Mapa 27 Dochody własne w przeliczeniu na 1 mieszkańca (zł) w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2023 r.	99
Mapa 28 Udziały w podatkach stanowiących dochody budżetu państwa podatek dochodowy od osób fizycznych w przeliczeniu na 1 mieszkańca (zł) w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2023 r.....	102
Mapa 29 Udziały w podatkach stanowiących dochody budżetu państwa podatek dochodowy od osób prawnych w przeliczeniu na 1 mieszkańca (zł) w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2023 r.....	103
Mapa 30 Przebieg wyznaczonych korytarzy rowerowych na terenie Województwa Podkarpackiego	111

Spis rysunków

Rysunek 1 Pozycja Gminy Komańcza w grupie porównawczej – wskaźnik rozwoju w wymiarze społecznym	25
Rysunek 2 Pozycja Gminy Baligród w grupie porównawczej – wskaźnik rozwoju w wymiarze społecznym.....	26
Rysunek 3 Pozycja Gminy Cisna w grupie porównawczej – wskaźnik rozwoju w wymiarze społecznym.....	26

Rysunek 4 Pozycja Gminy Olszanica w grupie porównawczej – wskaźnik rozwoju w wymiarze społecznym.....	27
Rysunek 5 Pozycja Gminy Solina w grupie porównawczej – wskaźnik rozwoju w wymiarze społecznym.....	27
Rysunek 6 Pozycja Gminy Komańcza w grupie porównawczej – wskaźnik rozwoju w wymiarze gospodarczym.....	39
Rysunek 7 Pozycja Gminy Baligród w grupie porównawczej – wskaźnik rozwoju w wymiarze gospodarczym.....	40
Rysunek 8 Pozycja Gminy Cisna w grupie porównawczej – wskaźnik rozwoju w wymiarze gospodarczym.....	40
Rysunek 9 Pozycja Gminy Olszanica w grupie porównawczej – wskaźnik rozwoju w wymiarze gospodarczym.....	41
Rysunek 10 Pozycja Gminy Solina w grupie porównawczej – wskaźnik rozwoju w wymiarze gospodarczym.....	41
Rysunek 11 Potencjał techniczny energetyki wodnej w województwie podkarpackim	60
Rysunek 12 Potencjał techniczny upraw z roślin energetycznych w województwie podkarpackim	61
Rysunek 13 Pozycja Gminy Komańcza w grupie porównawczej – wymiar środowiskowy ...	62
Rysunek 14 Pozycja Gminy Baligród w grupie porównawczej – wymiar środowiskowy	62
Rysunek 15 Pozycja Gminy Cisna w grupie porównawczej – wymiar środowiskowy	63
Rysunek 16 Pozycja Gminy Olszanica w grupie porównawczej – wymiar środowiskowy	63
Rysunek 17 Pozycja Gminy Solina w grupie porównawczej – wymiar środowiskowy	64
Rysunek 18 Fragment mapy: Środowisko przyrodnicze i kulturowe	68
Rysunek 19 Legenda do treści mapy: Środowisko przyrodnicze i kulturowe	69
Rysunek 20 Fragment mapy: Struktura funkcjonalno-przestrzenna	80
Rysunek 21 Legenda do treści mapy: Struktura funkcjonalno-przestrzenna	81
Rysunek 22 Wskaźnik rozwoju w Gminie Komańcza w latach 2019–2023 (obszary)	123
Rysunek 23 Wskaźnik rozwoju w Gminie Baligród w latach 2019–2023 (obszary)	124
Rysunek 24 Wskaźnik rozwoju w Gminie Cisna w latach 2019–2023 (obszary)	125
Rysunek 25 Wskaźnik rozwoju w Olszanica w latach 2019–2023 (obszary).....	126
Rysunek 26 Wskaźnik rozwoju w Gminie Solina w latach 2019–2023 (obszary)	127
Rysunek 27 Pozycja Gminy Komańcza w grupie porównawczej.....	128
Rysunek 28 Pozycja Gminy Baligród w grupie porównawczej.....	128
Rysunek 29 Pozycja Gminy Cisna w grupie porównawczej.....	129
Rysunek 30 Pozycja Gminy Olszanica w grupie porównawczej	129
Rysunek 31 Pozycja Gminy Solina w grupie porównawczej	130

Spis tabel

Tabela 1 Liczba ludności ogółem gmin wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w latach 2020–2024	12
Tabela 2 Udział % ludności wg ekonomicznych grup wieku dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w latach 2020–2024	17

Tabela 3 Wskaźniki obciążenia demograficznego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w latach 2020–2024.....	17
Tabela 4 Mieszkania oddane do użytkowania w przeliczeniu na 1 000 osób w Partnerstwie Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego oraz Polski w latach 2020–2024.....	22
Tabela 5 Pozwolenia wydane na budowę i zgłoszenia budowy z projektem budowlanym w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego oraz Polski w latach 2022–2024.....	23
Tabela 6 Wskaźniki gospodarcze w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w latach 2020–2024	29
Tabela 7 Długość sieci kanalizacyjnej w relacji do długości sieci wodociągowej (%) w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w latach 2019–2023	58
Tabela 8 Turystyczne obiekty i miejsca noclegowe ogółem (stan na 31 lipca) w gminach Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2020–2024.....	76
Tabela 9 Gospodarstwa domowe korzystające ze środowiskowej pomocy społecznej wg kryterium dochodowego na 10 tys. mieszkańców w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w latach 2019–2023	87
Tabela 10 Zasiłki rodzinne w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w latach 2019–2023	88
Tabela 11 Wskaźniki wychowania przedszkolnego w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w latach 2019–2023	91
Tabela 12 Wyniki egzaminu ósmoklasisty w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do województwa podkarpackiego i Polski w 2024 r.93	
Tabela 13 Wskaźniki kapitału społecznego w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w latach 2020–2024.....	95
Tabela 14 Relacja dochodów własnych na 1 mieszkańca w stosunku do średniej w Polsce (ujęcie %) dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych oraz województwa podkarpackiego w latach 2019–2023	104
Tabela 15 Relacja dochodów własnych na 1 mieszkańca w stosunku do średniej w województwie podkarpackim (ujęcie %) dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych oraz Polski w latach 2019–2023	105
Tabela 16 Liczba podpisanych umów/decyzji o dofinansowanie w gminach wchodzących w skład Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego oraz Polski w latach 2021–2024.....	108
Tabela 17 Schemat analizy SWOT	118
Tabela 18 Analiza SWOT Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	118

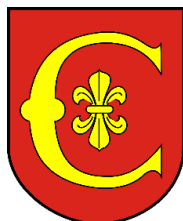
Spis wykresów

Wykres 1 Liczba ludności ogółem w Partnerstwie „Turystyczne Bieszczady w latach 2020–2024.....	11
Wykres 2 Piramida wieku i płci dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2024 r.	13
Wykres 3 Udział ludności wg ekonomicznych grup wieku w % ludności ogółem dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2020–2024.....	16
Wykres 4 Udział ludności wg ekonomicznych grup wieku w % ludności ogółem dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2024 r.	16
Wykres 5 Wskaźniki obciążenia demograficznego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2024 r....	18
Wykres 6 Przyrost naturalny na 1 000 ludności dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2019–2023	18
Wykres 7 Przyrost naturalny na 1 000 ludności dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2023 r....	19
Wykres 8 Saldo migracji na 1 000 ludności dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2023 r....	21
Wykres 9 Pozwolenia wydane na budowę i zgłoszenia budowy z projektem budowlanym – nowe budynki mieszkalne w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2024 r.....	23
Wykres 10 Podmioty wpisane do rejestru REGON na 10 tys. ludności dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2020–2024	30
Wykres 11 Podmioty wpisane do rejestru REGON na 10 tys. ludności dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2024 r.	30
Wykres 12 Podmioty nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na 10 tys. ludności dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2020–2024.....	31
Wykres 13 Podmioty nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na 10 tys. ludności dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2024 r.	32
Wykres 14 Udział % podmiotów wyrejestrowanych w ogólnej liczbie podmiotów wpisanych do rejestru REGON dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2020–2024.....	34
Wykres 15 Udział % podmiotów wyrejestrowanych w ogólnej liczbie podmiotów wpisanych do rejestru REGON dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2024 r.	34
Wykres 16 Udział % bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2020–2024	36
Wykres 17 Udział % bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2024 r.	36
Wykres 18 Liczba długotrwale bezrobotnych zarejestrowanych na 1 000 mieszkańców w Gminie Komańcza i średnia w gminach podobnych w latach 2019–2023	37

Wykres 19 Liczba długotrwale bezrobotnych zarejestrowanych na 1 000 mieszkańców w Gminie Baligród i średnia w gminach podobnych w latach 2019–2023	37
Wykres 20 Liczba długotrwale bezrobotnych zarejestrowanych na 1 000 mieszkańców w Gminie Cisna i średnia w gminach podobnych w latach 2019–2023	38
Wykres 21 Liczba długotrwale bezrobotnych zarejestrowanych na 1 000 mieszkańców w Gminie Olszanica i średnia w gminach podobnych w latach 2019–2023.....	38
Wykres 22 Liczba długotrwale bezrobotnych zarejestrowanych na 1 000 mieszkańców w Gminie Solina i średnia w gminach podobnych w latach 2019–2023	39
Wykres 23 Udział % powierzchni gruntów leśnych w powierzchni ogółem w gminach należących do Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2023 r.	49
Wykres 24 Udział % powierzchni gruntów leśnych w powierzchni ogółem w Partnerstwie Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego oraz Polski w 2023 r.	49
Wykres 25 Udział % korzystających z instalacji w ogóle ludności w Partnerstwie Turystyczne Bieszczady, województwie podkarpackim i Polsce w 2023 r.....	57
Wykres 26 Liczba organizowanych imprez przez centra, domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2020–2024.....	70
Wykres 27 Liczba uczestników imprez organizowanych przez centra, domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2020–2024	70
Wykres 28 Liczba organizowanych imprez przez centra, domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice na 10 tys. mieszkańców na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2024 r....	71
Wykres 29 Wydatki na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego (zł) w przeliczeniu na 1 mieszkańca w gminach Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w 2023 r.	72
Wykres 30 Powierzchnia gmin objęta obowiązującymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego (w ha) w gminach Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2013–2023	82
Wykres 31 Gospodarstwa domowe korzystające ze środowiskowej pomocy społecznej ogółem na 10 tys. mieszkańców dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2024 r.	87
Wykres 32 Podstawowa opieka zdrowotna – porady lekarskie na 100 mieszkańców Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego oraz Polski w 2024 r.	89
Wykres 33 Fundacje, stowarzyszenia, organizacje społeczne na 10 tys. mieszkańców dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2020–2024.....	95
Wykres 34 Fundacje, stowarzyszenia, organizacje społeczne na 10 tys. mieszkańców dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2024 r.	96
Wykres 35 Dochody własne w przeliczeniu na 1 mieszkańca (zł) dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2019–2023	100
Wykres 36 Udział dochodów własnych w dochodach ogółem dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2019–2023	100

Wykres 37 Udział dochodów własnych w dochodach ogółem dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2023 r.....	101
Wykres 38 Udziały w podatkach stanowiących dochody budżetu państwa podatek dochodowy od osób fizycznych w przeliczeniu na 1 mieszkańca (zł) dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2019–2023	101
Wykres 39 Udziały w podatkach stanowiących dochody budżetu państwa podatek dochodowy od osób fizycznych w przeliczeniu na 1 mieszkańca (zł) dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2023 r.....	102
Wykres 40 Udziały w podatkach stanowiących dochody budżetu państwa podatek dochodowy od osób prawnych w przeliczeniu na 1 mieszkańca (zł) dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2023 r..	104
Wykres 41 Wydatki ogółem w przeliczeniu na 1 mieszkańca (zł) dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2019– 2023	105
Wykres 42 Wydatki ogółem w przeliczeniu na 1 mieszkańca (zł) dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2023 r.....	106
Wykres 43 Wydatki bieżące w przeliczeniu na 1 mieszkańca (zł) dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2019–2023	106
Wykres 44 Wydatki bieżące w przeliczeniu na 1 mieszkańca (zł) dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2023 r.....	107
Wykres 45 Wydatki majątkowe w przeliczeniu na 1 mieszkańca (zł) dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w latach 2019–2023	107
Wykres 46 Wydatki majątkowe w przeliczeniu na 1 mieszkańca (zł) dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w porównaniu do obszarów podobnych, województwa podkarpackiego i Polski w 2023 r.	108

Załącznik 1
do Strategii Rozwoju
Ponadlokalnego dla Partnerstwa
Turystyczne Bieszczady na lata
2025–2030

***Ewaluacja trafności, przewidywanej skuteczności
i efektywności realizacji Strategii Rozwoju
Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne
Bieszczady na lata 2025–2030 – ewaluacja ex-ante***

Wrzesień 2025

Spis treści

Wstęp	3
1. Partycypacyjny charakter dokumentu.....	5
1.1. Nabór fiszek projektowych.....	6
1.2. Konsultacje społeczne Strategii	9
1.3. Opiniowanie przez Zarząd Województwa	16
2. Ocena poprawności, kompletności, adekwatności i trafności projektu Strategii	17
3. Weryfikacja założeń Strategii wobec zapisów dokumentów wyższego rzędu.....	22
Podsumowanie.....	23
Spis tabel.....	24

Wstęp

Ewaluacja jest procesem mającym za zadanie ocenę jakości oraz wartości przebiegu i efektów wdrażania danej polityki czy interwencji publicznej. Choć nie jest to badanie naukowe, monitoring czy audyt, to dzieli z tymi narzędziami wiele wspólnych cech. Ewaluacja może być przeprowadzona na każdym etapie projektu, dokumentu czy programu – w tym przypadku *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030* (dalej: Strategia). Ewaluacja *ex-ante* przeprowadzana jest przed działaniem, w tym przypadku przed przyjęciem i wdrożeniem Strategii. Ma ona ocenić trafność zamierzonych działań i projektów zgodnie z głównymi założeniami/celami dokumentu. Ewaluacja *mid-term*, często nazywana też ewaluacją *on-going*, to badanie prowadzone podczas wdrażania Strategii – ocenia osiągnięte etapy, produkty i rezultaty. Daje możliwość modyfikacji działania, tak aby lepiej spełniało zamierzone cele. Natomiast ewaluacja *ex-post* jest to najpopularniejsze tego typu badanie. Przeprowadzana po zakończeniu wdrażania Strategii, ma na celu zbadanie długotrwałych rezultatów, a także ocenia realizację poszczególnych etapów oraz stopień realizacji zakładanych celów.

Każda z wyżej wskazanych ewaluacji ma określone zastosowanie i metodologię. Niniejszy raport dotyczy przeprowadzonej ewaluacji *ex-ante*, tj. uprzedniej ewaluacji trafności, przewidywanej skuteczności i efektywności realizacji dla projektu *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030*. Proces ewaluacji rozpoczął się wraz z konsultacjami społecznymi projektu Strategii – niniejszy raport pokazuje procedurę oraz zmiany, jakie zachodziły w dokumencie Strategii w trakcie jego konsultowania, opiniowania i w wyniku ewaluacji.

Wiele elementów Strategii stanowi przedmiot ewaluacji *ex-ante*. Badanie to m.in. weryfikuje poprawność, kompletność, adekwatność, trafność i aktualność wniosków wynikających z diagnozy i tłumaczy przyczyny potencjalnych zmian. Ewaluacja ta ocenia również poprawność określonych działań i ich realność w kontekście dostępnych zasobów. Istotnym elementem ewaluacji jest również weryfikacja założeń wobec zapisów dokumentów wyższego rzędu.

Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (Dz. U. z 2025 r. poz. 198) wprowadziła obowiązek przeprowadzenia ewaluacji uprzedniej, nie wspominając o ewaluacji śródkresowej ani końcowej. Ewaluacja wydaje się jednak być bardzo ważnym procesem nie tylko przed, ale też w trakcie i po realizacji dokumentu.

W Strategii przyjęto więc następujący schemat ewaluacyjny:

- Ewaluacja *ex-ante* – Raport (przed realizacją Strategii),
- Ewaluacja *on-going* (na bieżąco, w trakcie wdrażania Strategii),
- Ewaluacja *mid-term* (w połowie okresu realizacji Strategii),
- Ewaluacja *ex-post* (na zakończenie realizacji Strategii).

W przypadku ewaluacji *ex-ante*, wyróżnia się cztery podstawowe kryteria¹:

- trafności celów strategicznych i planowanych działań względem zidentyfikowanych problemów lub wyzwań;
- przewidywanej skuteczności działań na rzecz realizacji celów oraz metod ich wdrażania i zabezpieczenia odpowiednich zasobów;
- przewidywanej efektywności sumy zasobów przeznaczonych na realizację działań;
- spójności wewnętrznej między jej celami a priorytetami i działaniami oraz zewnętrznej, między założeniami strategii a założeniami dokumentów wyższego rzędu lub równorzędnymi.

Ewaluacja *ex-ante* Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030 wykonana została w sposób partycypacyjny, jednocześnie jest efektem pracy wewnętrznej: Urzędu Gminy Cisna, Urzędu Gminy w Baligrodzie, Urzędu Gminy Olszanica, Urzędu Gminy Solina, Urzędu Gminy Komańcza oraz podmiotu zewnętrznego – Wykonawcy dokumentu Strategii. Przyjmuje się, że jeżeli projekt Strategii powstawał w sposób partycypacyjny, to nie jest konieczne prowadzenie ewaluacji jako całkowicie osobnego działania, dublującego wcześniejsze. Raport z ewaluacji *ex-ante* może pokazywać procedurę oraz zmiany, jakie zaszły w dokumencie Strategii w wyniku przeprowadzenia ewaluacji.

¹ *Strategia Rozwoju Gminy – Poradnik Praktyczny*, Fundacja Rozwoju Demokracji Lokalnej, Małopolski Instytut Samorządu Terytorialnego i Administracji na zlecenie Ministerstwa Funduszy i Polityki Regionalnej.

1. Partycypacyjny charakter dokumentu

Opracowanie *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030* obejmowało szereg działań partycypacyjnych:

1. Badanie ankietowe w dniach 19.06–11.07.2025 r. przeprowadzone wśród mieszkańców gmin Partnerstwa, na potrzeby procesu diagnostycznego, w celu opracowania *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030*. Informacja o badaniu wraz z wzorem ankiety została podana do publicznej wiadomości na stronie internetowej gmin Partnerstwa. W badaniu ankietowym wzięło udział 117 osób.
2. Badanie ankietowe w dniach 19.06–11.07.2025 r. skierowane do podmiotów branży turystycznej, które miało na celu poznanie uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych, aktualnych potrzeb oraz kierunków rozwoju obszaru. Ankieta była dostępna w wersji on-line oraz w wersji papierowej. W badaniu wzięło udział 75 osób.
3. Różnego rodzaju spotkania:
 - 22 listopada 2022 r. – informacyjne przedstawicieli Partnerstwa;
 - 31 sierpnia 2023 r. – informacyjne przedstawicieli Partnerstwa;
 - 10 marca 2025 r. – informacyjno-warsztatowe przedstawicieli Partnerstwa (dyskusje na temat kluczowych działań do realizacji w zakresie rozwoju Bieszczad);
 - 24 marca 2025 r. – informacyjno-warsztatowe przedstawicieli Partnerstwa (dyskusje na temat założeń i priorytetowych zadań do realizacji w ramach Strategii);
 - 23 maja 2025 r. – spotkanie z przedstawicielami Departamentu Zarządzania Regionalnym Programem Operacyjnym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego, dotyczące omówienia zakresów projektów planowanych do dofinansowania z Programu Regionalnego *Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021–2027* w ramach Działania 6.2 *Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich i małych miast*;
 - 24 czerwca 2025 r. – wywiady grupowe dla interesariuszy w Wańkowej (Gmina Olszanica):
 - 12:00 – sektor finansów publicznych;
 - 14:00 – branża turystyczna;
 - 16:00 – organizacje pozarządowe.
 - 25 czerwca 2025 r. – warsztaty otwarte na potrzeby opracowania Diagnozy sytuacji obszaru Partnerstwa Turystyczne Bieszczady w Polańczyku (Gmina Solina) oraz Strategii:
 - 10:00 – branża turystyczna;
 - 13:00 – organizacje pozarządowe i grupy nieformalne;
 - 16:00 – warsztaty otwarte dla mieszkańców.
 - 31 lipca 2025 r. – wywiady grupowe otwarte w zakresie Strategii Partnerstwa Turystyczne Bieszczady (formuła online):

- 10:00 – sektor publiczny;
 - 12:00 – branża turystyczna;
 - 16:00 – organizacje pozarządowe i grupy nieformalne;
 - 18:00 – otwarte dla mieszkańców i innych podmiotów.
4. Wiele rozmów telefonicznych i osobistych (spotkania „robocze”) oraz korespondencji e-mailowej między autorami Strategii i współtworzącymi ją członkami Zespołu Koordynacyjnego oraz Komitetem Sterującym.
 5. Nabór tzw. fiszek projektowych (propozycji projektów do realizacji w ramach Strategii), który odbył się w terminie 19.06–11.07.2025 r.
 6. Konsultacje społeczne projektu *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030*, przeprowadzone w dniach 05.08–08.09.2025 r.
 7. Ponadto zostały zorganizowane zostały spotkania:
 - 02.07.2025 r. – informacyjne (etap diagnozy):
 - spotkanie Zespołu Koordynacyjnego;
 - spotkanie Komitetu Sterującego.
 - 10.07.2025 r. – informacyjno-warsztatowe (podsumowanie diagnozy i rozpoczęcie kształtowania założeń Strategii):
 - spotkanie Zespołu Koordynacyjnego;
 - spotkanie Komitetu Sterującego.
 - 23.07.2025 r. – spotkanie Komitetu Sterującego z Lasami Państwowymi, dotyczące planowanych przebiegów szlaków rowerowych na terenie Partnerstwa.
 - 25.07.2025 r. – spotkanie robocze przedstawicieli Partnerstwa (dyskusja na temat projektów strategicznych).
 - 01.08.2025 r. – konsultacyjne posiedzenie Komitetu Sterującego Partnerstwa .
 - 26.08.2025 r. – konsultacyjne z mieszkańcami Partnerstwa.

Na każdym etapie tworzenia dokumentu, wszystkie zainteresowane osoby miały zapewnioną możliwość wyrażenia swojej opinii, udziału w dyskusjach, złożenia uwag do projektów dokumentów, dlatego też należy stwierdzić, że Strategia powstała w sposób partycypacyjny.

1.1. Nabór fiszek projektowych

Nabór fiszek projektowych został przeprowadzony w terminie 19.06–11.07.2025 r. Wypełnioną fiszkę projektową zainteresowani mogli złożyć do dnia 11 lipca 2025 r. osobiście, drogą elektroniczną lub korespondencyjnie na adresy: Urzędu Gmina Cisna, Urzędu Gminy w Baligrodzie, Urzędu Gminy Olszanica, Urzędu Gminy w Solinie z/s w Polańczyku oraz Urzędu Gminy Komańcza. Fiszki mogli przysyłać mieszkańcy obszaru, przedsiębiorcy i przedstawiciele organizacji pozarządowych oraz instytucji publicznych. Organem właściwym do rozpatrzenia propozycji projektów był Komitet Sterujący.

Podczas naboru wpłynęło 14 propozycji projektów. W tabeli 1 przedstawiono zestawienie propozycji projektów wraz ze sposobem ich uwzględnienia w projekcie Strategii

lub informacją o odrzuceniu.

Tabela 1 Zestawienie fiszek projektowych ze sposobem uwzględnienia w projekcie Strategii

Lp.	Skrócony opis propozycji projektu	Odniesienie
1.	Kompleks Aktywnej Soliny – ACTIVE SOLINA	Propozycja została częściowo uwzględniona. Zakres ten wpisuje się w projekt strategiczny komplementarny nr 29 <i>Budowa szlaków i ścieżek rowerowych wraz z infrastrukturą towarzyszącą.</i>
2.	Kolejka do natury – utworzenie nowej infrastruktury turystycznej na potrzeby obserwacji przyrody i nieba w gminie Cisna i Komańcza	Propozycja została uwzględniona i zamieszczona na liście projektów planowanych do ubiegania się o dofinansowanie w ramach Instrumentu IIT w FEP 2021–2027, Priorytet 6, cel szczegółowy 5(ii) jako projekt nr 1 <i>Wagon Bieszczadzkiej Natury – utworzenie nowej infrastruktury turystycznej na potrzeby obserwacji przyrody i nieba.</i>
3.	Bieszczadzki Klimat Baligrodu i Komańczy – funkcjonalna i estetyczna przestrzeń publiczna	Propozycja została uwzględniona i zamieszczona na liście projektów planowanych do ubiegania się o dofinansowanie w ramach Instrumentu IIT w FEP 2021–2027, Priorytet 6, cel szczegółowy 5(ii) jako projekt nr 2 <i>Bieszczadzki Klimat Baligrodu i Komańczy – funkcjonalna i estetyczna przestrzeń publiczna.</i>
4.	Szlak rowerowy Bieszczadzkich Dolin: Krzywe–Polańczyk, rozwój infrastruktury rowerowej w korytarzu szlaku Velo Solinka (6) wraz z budową Bieszczadzkiego Centrum Turystyki Rowerowej w Krzywym	Propozycja została uwzględniona i zamieszczona na liście projektów planowanych do ubiegania się o dofinansowanie w ramach Instrumentu IIT w FEP 2021–2027, Priorytet 6, cel szczegółowy 5(ii) jako projekt nr 4 <i>Szlak rowerowy Bieszczadzkich Dolin: Krzywe – Polańczyk, rozwój infrastruktury rowerowej w korytarzu szlaku Velo San (503), Velo Bieszczady (502) i łącznika Velo Solinka (6) wraz z budową Bieszczadzkiego Centrum Turystyki Rowerowej w Krzywym.</i>
5.	Solinka i San – place zabaw niematerialnego dziedzictwa kulturowego i naturalnego Bieszczad	Propozycja została uwzględniona i zamieszczona na liście projektów planowanych do ubiegania się o dofinansowanie w ramach Instrumentu IIT w FEP 2021–2027, Priorytet 6, cel szczegółowy 5(ii) jako projekt nr 3 <i>Solinka i San – place zabaw niematerialnego dziedzictwa kulturowego i naturalnego Bieszczad.</i>
6.	Kultura i dziedzictwo kulturowe Bieszczad – zachowanie zabytkowych cerkwi oraz nowe możliwości usług kultury.	Propozycja została uwzględniona i zamieszczona na liście projektów planowanych do ubiegania się o dofinansowanie w ramach Instrumentu IIT w FEP 2021–2027, Priorytet 6, cel szczegółowy 5(ii) jako projekt nr 6 <i>Kultura i dziedzictwo kulturowe Bieszczad – zachowanie zabytkowych cerkwi oraz nowe możliwości usług kultury.</i>
7.	Odnowa przestrzeni publicznej w Gminie Olszanica i Gminie Solina	Propozycja została uwzględniona i zamieszczona na liście projektów planowanych do ubiegania się o dofinansowanie w ramach Instrumentu IIT w FEP 2021–2027, Priorytet 6, cel szczegółowy 5(ii) jako

		projekt nr 9 <i>Bieszczadzki klimat gminy Olszanica i Solina — funkcjonalna i estetyczna przestrzeń publiczna.</i>
8.	Bieszczadzki Szlak Carawaningowy	Propozycja została uwzględniona i zamieszczona na liście projektów planowanych do ubiegania się o dofinansowanie w ramach Instrumentu IIT w FEP 2021–2027, Priorytet 6, cel szczegółowy 5(ii) jako projekt nr 8 <i>Bieszczadzki Szlak Carawaningowy.</i>
9.	Bieszczad.ski Wańkowa – zimowa wizytówka województwa podkarpackiego	Propozycja została uwzględniona i zamieszczona na liście projektów planowanych do ubiegania się o dofinansowanie w ramach Instrumentu IIT w FEP 2021–2027, Priorytet 6, cel szczegółowy 5(ii) jako projekt nr 7 <i>Bieszczad.ski Wańkowa – zimowa wizytówka województwa podkarpackiego.</i>
10.	Szlak rowerowy Bieszczadzkich Aniołów: Polańczyk – Wołkowyja – Łopienka, rozwój infrastruktury rowerowej w korytarzu szlaku Velo San (503) i łącznika Velo solinka (6) wraz z budową Karpackiego Centrum Turystyki Rowerowej w Wołkowie	Propozycja została uwzględniona i zamieszczona na liście projektów planowanych do ubiegania się o dofinansowanie w ramach Instrumentu IIT w FEP 2021–2027, Priorytet 6, cel szczegółowy 5(ii) jako projekt nr 10 <i>Szlak rowerowy Bieszczadzkich Aniołów: Polańczyk – Wołkowyja – Łopienka, rozwój infrastruktury rowerowej w korytarzu szlaku Velo San (503) i łącznika Velo Solinka (6) wraz z budową Karpackiego Centrum Turystyki Rowerowej w Wołkowie.</i>
11.	Szlak rowerowy Szmaragdowa Pętla Wokół Bieszczadzkich Jezior; Polańczyk – Solina – Zwierzyń – Myczkowce – Solina – Polańczyk, rozwój infrastruktury rowerowej w korytarzu szlaku Velo San (503)	Propozycja została uwzględniona i zamieszczona na liście projektów planowanych do ubiegania się o dofinansowanie w ramach Instrumentu IIT w FEP 2021–2027, Priorytet 6, cel szczegółowy 5(ii) jako projekt nr 11 <i>Szlak rowerowy Szmaragdowa Pętla Wokół Bieszczadzkich Jezior: Polańczyk – Solina – Zwierzyń – Myczkowce – Solina – Polańczyk, rozwój infrastruktury rowerowej w korytarzu szlaku Velo San (503).</i>
12.	Ścieżka pokoleń – wzdłuż Hoczewki	Propozycja została częściowo uwzględniona i zamieszczona na liście projektów planowanych do ubiegania się o dofinansowanie w ramach Instrumentu IIT w FEP 2021–2027, Priorytet 6, cel szczegółowy 5(ii) jako projekt nr 5 <i>Bieszczadzka panorama Komańczy i Baligrodu.</i>
13.	Poprawa bezpieczeństwa przestrzeni publicznej na szlakach i akwenach wodnych w zakresie zadań realizowanych przez Państwową Straż Pożarną	Propozycja została częściowo uwzględniona i zamieszczona na liście projektów planowanych do ubiegania się o dofinansowanie w ramach Instrumentu IIT w FEP 2021–2027, Priorytet 6, cel szczegółowy 5(ii) jako projekt nr 12 <i>Bezpieczna Przestrzeń Bieszczad – poprawa bezpieczeństwa przestrzeni publicznej na szlakach i akwenach wodnych.</i>
14.	Poprawa bezpieczeństwa przestrzeni publicznej na szlakach i akwenach wodnych	Propozycja została częściowo uwzględniona i zamieszczona na liście projektów planowanych do

w zakresie zadań realizowanych przez Bieszczadzkie Wodne Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe	ubiegania się o dofinansowanie w ramach Instrumentu IIT w FEP 2021–2027, Priorytet 6, cel szczegółowy 5(ii) jako projekt nr 12 <i>Bezpieczna Przestrzeń Bieszczad – poprawa bezpieczeństwa przestrzeni publicznej na szlakach i akwenach wodnych.</i>
---	---

Źródło: Opracowanie własne

1.2. Konsultacje społeczne Strategii

Na podstawie art. 6 ust. 3 *Ustawy z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju* (Dz. U. z 2025 r. poz. 198) w dniach 5.08–08.09.2025 r. odbyły się konsultacje społeczne projektu *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030*, które miały na celu zapoznanie grupy docelowej z projektem dokumentu.

Projekt *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030* podlegał konsultacjom:

1. z mieszkańcami gmin z terenu Partnerstwa Turystyczne Bieszczady;
2. z lokalnymi partnerami społecznymi i gospodarczymi, w szczególności z działającymi na terenie gmin z terenu Partnerstwa Turystyczne Bieszczady, w tym organizacjami pozarządowymi i przedsiębiorcami, w szczególności z branży turystycznej;
3. z sąsiednimi gminami i ich związkami;
4. z Dyrektorem Regionalnego Zarządu Gospodarki Wodnej w Rzeszowie – Państwowe Gospodarstwo Wodne Wody Polskie.

Do podmiotów wskazanych w pkt. 3–4 wysłane zostały pisma informujące o konsultacjach.

Konsultacje odbyły się w następujących formach:

1. Zbieranie uwag i wniosków w formie papierowej oraz elektronicznej z wykorzystaniem formularza konsultacyjnego. Wypełnione czytelnie formularze można było dostarczyć:
 - a) drogą elektroniczną na adres e-mail: sekretariat@gminacisna.pl, wpisując w tytule „Konsultacje społeczne – projekt Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady”;
 - b) drogą korespondencyjną na adres: Urząd Gminy Cisna, Cisna 49, 38-607 Cisna;
 - c) bezpośrednio do wyżej wymienionego Urzędu, w godzinach ich pracy.
2. Spotkanie otwarte umożliwiające omówienie założeń dokumentu, a także przedstawienie uwag, opinii i propozycji. Spotkanie odbyło się w dniu 26 sierpnia 2025 roku w Urzędzie Gminy Cisna o godz. 14.00. Spotkanie było również dostępne w formule on-line z komunikacją dwukierunkową. Wzięły w nim udział 2 osoby. Podczas spotkania przedstawiono główne założenia programowe i wdrożeniowe dokumentu tj. wizja, misja, cele strategiczne wraz z odpowiadającymi im działaniami, a także zakres rzeczowy projektów strategicznych, które planowane są do realizacji. Przedstawione zostały również założenia przestrzenno-funkcjonalne, w tym model funkcjonalno-przestrzenny. Podczas spotkania nie wpłynęły żadne uwagi.

3. Spotkanie otwarte w formule on-line umożliwiające omówienie założeń dokumentu, a także przedstawienie uwag, opinii i propozycji. Spotkanie odbyło się w dniu 2 września 2025 roku o godz. 10:00 za pośrednictwem platformy internetowej ClickMeeting. Wzięły w nim udział 3 osoby. Podczas spotkania przedstawiono główne założenia programowe i wdrożeniowe dokumentu tj. wizja, misja, cele strategiczne wraz z odpowiadającymi im działaniami, a także zakres rzeczowy projektów strategicznych, które planowane są do realizacji. Przedstawione zostały również założenia przestrzenno-funkcjonalne, w tym model funkcjonalno-przestrzenny. Podczas spotkania nie wpłynęły żadne uwagi.
4. Zbieranie uwag ustnych do protokołu w budynkach Urzędów, w godzinach ich pracy.

Informację o konsultacjach społecznych ww. projektu dokumentu zamieszczono w dniu 4 sierpnia 2025 roku w następujących formach:

- na stronie internetowej Gminy Cisna – gminacisna.pl, oraz na stronach Partnerów (baligrod.pl, gminaolszanica.pl, esolina.pl, komancza.pl) ze wskazaniem informacji o konsultacjach na stronie Gminy Cisna, w formie publikacji obwieszczenia w sprawie rozpoczęcia konsultacji społecznych projektu dokumentu pn. *Strategia Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030*;
- na stronach Urzędów Gmin w Biuletynie Informacji Publicznej (cisna.bip.gov.pl, bip.baligrod.pl, komancza.pl/bip/k/103, bip.olszanica.pl, bip.solina.regiony.pl) w formie publikacji obwieszczenia w sprawie rozpoczęcia konsultacji społecznych projektu dokumentu pn. *Strategia Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030*;
- w sposób zwyczajowo przyjęty – na tablicach ogłoszeń w: Urzędzie Gminy Cisna, Urzędzie Gminy w Baligrodzie, Urzędzie Gminy Olszanica, Urzędzie Gminy w Solinie z/s w Polańczyku oraz Urzędzie Gminy Komańcza.

Formularz zgłaszania uwag oraz projekt dokumentu *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030* dostępne były od 05.08.2025 r:

- w wersji papierowej w budynkach: Urzędu Gminy Cisna, Urzędu Gminy w Baligrodzie, Urzędu Gminy Olszanica, Urzędu Gminy w Solinie z/s w Polańczyku oraz Urzędu Gminy Komańcza;
- w wersji elektronicznej na oficjalnych stronach internetowych: Urzędu Gminy Cisna (gminacisna.pl), Urzędu Gminy w Baligrodzie (baligrod.pl), Urzędu Gminy Olszanica (gminaolszanica.pl), Urzędu Gminy w Solinie z/s w Polańczyku (esolina.pl) oraz Urzędu Gminy Komańcza (komancza.pl).

W trakcie konsultacji społecznych w wyznaczonym terminie wpłynął 1 wypełniony formularz uwag oraz pozytywna opinia Zarządu Województwa Podkarpackiego z dnia 26 sierpnia 2025 r. (Załącznik do uchwały nr 130/3136/25 Zarządu Województwa Podkarpackiego). Rejestr zbiorczego zestawienia zgłoszonych uwag i/lub wniosków wraz z rekomendacją do ich całościowego bądź częściowego wprowadzenia lub uzasadnieniem do ich nie wprowadzania, przedstawiony został w tabeli 2.

Tabela 2 Rejestr zgłoszonych uwag do projektu Strategii

Lp.	Zgłaszający	Część dokumentu do którego odnosi się uwaga	Obecny zapis	Propozycja zmiany wraz z uzasadnieniem	Stanowisko wraz z uzasadnieniem
1.	Wójt Gminy Cisna	2. Wnioski z diagnozy sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej	Brak przypisu o opracowanej Diagnozie sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	Umieszczenie odniesienia do diagnozy w tekście strategii oraz dodanie odpowiednie umieszczenie informacji o załączniku.	W spisach dodano spis załączników, do których należy <i>Diagnoza sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej Partnerstwa Turystyczne Bieszczady</i> . Ponadto w kilku miejscach w dokumencie dodano odniesienie do Diagnozy. Diagnoza stanowi integralną część Strategii.
2.		2.1. Syntetyczna diagnoza obszaru realizacji IIT, kluczowe uwarunkowania gospodarcze, społeczne i przestrzenno-środowiskowe Partnerstwa Turystyczne Bieszczady	Brak informacji na temat stanu zastanego istniejących zabytków, miejsc kultury i obiektów turystycznych, z których wynikałoby, że faktycznie te obszary wymagają wsparcia w ramach Działania 6.2.	Proszę o dopisanie kwestii zachowania dziedzictwa kulturowego oraz rozwoju instytucji kultury. W syntezie diagnozy proszę o dopisanie kilku zdań w zakresie stanu infrastruktury kultury oraz dziedzictwa kulturowego.	Uzupełniono rozdział 2.1.o diagnozę w zakresie potrzeb w zakresie obiektów zabytkowych oraz informacje w zakresie działających na terenie Partnerstwa instytucji kultury. Analogicznie do uzupełnień w rozdziale 2.1. Strategii, powielono te informacje w <i>Diagnozie sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej Partnerstwa Turystyczne Bieszczady</i> .
3.		2.1. Syntetyczna diagnoza obszaru realizacji IIT, kluczowe uwarunkowania gospodarcze, społeczne i przestrzenno-środowiskowe Partnerstwa Turystyczne	-	Niewystarczające informacje dotyczące dostępności transportu zbiorowego.	Uzupełniono rozdział 2.1. o informacje dotyczące możliwości przemieszczania się turystów po obszarze Partnerstwa Turystyczne Bieszczady. Analogicznie do uzupełnień w rozdziale 2.1. Strategii, powielono te informacje w <i>Diagnozie sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej</i>

		<i>Bieszczady</i>			<i>Partnerstwa Turystyczne Bieszczady.</i>
4.		<i>2.1. Syntetyczna diagnoza obszaru realizacji IIT, kluczowe uwarunkowania gospodarcze, społeczne i przestrzenno-środowiskowe Partnerstwa Turystyczne Bieszczady</i>	-	Na terenie Partnerstwa Turystyczne Bieszczady istnieje konieczność kompleksowego rozwijania istniejącej oraz tworzenie nowej infrastruktury turystycznej. Obecnie istniejąca sieć można określić jako zadawalającą jednak wymaga dalszego podejmowania działań dotyczących budowy i rozbudowy ścieżek rowerowych, miejsc obsługi rowerzystów oraz dalszego ich wyznaczania i oznakowania tras tak aby stworzono kompleksową sieć szlaków turystycznych na tym obszarze wraz z właściwą standaryzacją dostosowaną do obsługi ruchu turystycznego. Kluczowym produktem turystycznym jest Bieszczadzka Kolej Leśna. Stan infrastruktury związany z obsługą ruchu turystycznego wymaga dalszych działań w zakresie dostawania do oczekiwanych przez turystę standardów. Dlatego konieczne jest dalsze rozwijanie zarówno w zakresie rozwijania infrastruktury związanej z samą kolejką tj. stacji czy torowisk ale również zagospodarowania obszaru stacji i terenów otaczających aby dalej rozwijać kompleksowe warunki obsługi turystów oraz przedłużyć sezonowość tego produktu. Podobnie dopisać o konieczności rozwijania infrastruktury związanej w produktem turystycznym dot. uprawiania sportów	Uzupełniono informacje w podrozdziale 2.1. w zakresie potrzeb w obszarze turystyki, w szczególności uzupełniono o zaproponowane wskazania w zakresie turystyki na obszarze Partnerstwa. Ponadto do projektu dokumentu dodano mapę 14 przedstawiającą lokalizację planowanych i istniejących oraz komplementarnych szlaków rowerowych. Analogicznie do uzupełnień w rozdziale 2.1. Strategii, powielono te informacje w <i>Diagnozie sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej Partnerstwa Turystyczne Bieszczady.</i>

				zimowych (opisać ogólnie ale ze wskazaniem potrzeb- np. obowiązujące standardy i brak takiej infrastruktury) oraz konieczności tworzenia nowych miejsc kamperowych jako nie tylko rozwijanie oferty turystycznej ale również infrastruktury noclegowej.	
5.		3.2. Plan operacyjny rozwoju	Kierunek działań 1.1.2. <i>Poprawa bezpieczeństwa na szlakach i akwenach wodnych</i>	Rekomenduje się uzupełnienie potrzeb w zakresie poprawy bezpieczeństwa na szlakach i akwenach wodnych w rozdziale 2.1. <i>Syntetyczna diagnoza obszaru realizacji IIT, kluczowe uwarunkowania gospodarcze, społeczne i przestrzenno-środowiskowe Partnerstwa Turystyczne Bieszczady</i>	Uzupełniono informacje w rozdziale 2.1. w obszarze przestrzenno-środowiskowym pkt. 3 <i>Turystyczny charakter obszaru</i> . Kwestie bezpieczeństwa przewijają się w kluczowych wnioskach i rekomendacjach w obszarze przestrzenno-środowiskowym. Ponadto uzupełniono dokument o kwestie bezpieczeństwa publicznego na szlakach i akwenach wodnych w słabych stronach w analizie SWOT. Analogicznie do uzupełnień w rozdziale 2.1 Strategii oraz w analizie SWOT, powielono te informacje w <i>Diagnozie sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej Partnerstwa Turystyczne Bieszczady</i>
6.		2.2. Analiza SWOT, Tabela 2 Analiza SWOT, kolumna Szanse	„Wzrost popytu na aktywny wypoczynek, sport i rekreację w miejscach o bogatych walorach krajobrazowych”	Rekomenduje się usunięcie rekreacji z zapisu i proponuje się zapis: „wzrost popytu na aktywny wypoczynek w miejscach o bogatych walorach krajobrazowych.	Zastosowano się do zaproponowanej rekomendacji. Zapis „Wzrost popytu na aktywny wypoczynek, sport i rekreację w miejscach o bogatych walorach krajobrazowych” przeformułowano na „Wzrost popytu na aktywny wypoczynek w miejscach o bogatych walorach krajobrazowych”. Analogicznie do zmian w tym zakresie w Strategii, skorygowano ten zapis w <i>Diagnozie sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej Partnerstwa Turystyczne Bieszczady</i>

7.		3.2.1. Projekty strategiczne, Tabela 7 Lista projektów planowanych do ubiegania się o dofinansowanie w ramach Instrumentu IIT w FEP 2021–2027, Priorytet 6, cel szczegółowy 5(ii)	-	Proszę o wskazanie projektów w taki sposób, aby zakres rzeczowy przedstawiony był w formacie jakie zakresy inwestycyjne realizuje lider, a jakie zakresy inwestycyjne będzie realizował partner. Opis zakresu powinien być ogólny, ale pozwalający na identyfikację, czy może zostać objęty wsparciem i czy realizuje problemy wskazane w syntezie diagnozy, drzewie problemów czy kierunkach działań. Zakres powinien wskazywać na rodzaj planowanej infrastruktury. Wnoszę o krótkie rozwinięcie.	W każdym z projektów strategicznych na liście IIT uzupełniono w zakresach projektów, który zakres będzie realizował Lider, a który zakres będzie realizował Partner. Ponadto przy poszczególnych zakresach projektów dodano krótkie rozwinięcie dotyczące rodzaju planowanej infrastruktury.
8.		3.2.1. Projekty strategiczne, Tabela 7 Lista projektów planowanych do ubiegania się o dofinansowanie w ramach Instrumentu IIT w FEP 2021–2027, Priorytet 6, cel szczegółowy 5(ii)	-	Zgodnie z zapisami regulaminów do naborów w ramach działania 6.2 Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich i małych miast – zakończenie projektu do III kw. 2028 r.	W każdym projekcie na liście projektów IIT skorygowano termin zakończenia realizacji projektu na III kwartał 2028 r.
9.		3.2.1. Projekty strategiczne, Tabela 7 Lista projektów planowanych do ubiegania się o dofinansowanie w ramach Instrumentu IIT w FEP 2021–2027, Priorytet 6, cel szczegółowy 5(ii)	-	Zakres rzeczowy „budowa drogi rowerowej Strzebowniska-Krzywe należałoby przeformułować na budowę ścieżki rowerowej – w działaniu 6.2 nie przewiduje się wsparcia dróg, które mają na celu ułatwienie w przemieszczaniu się, lecz rozwijać usługi turystyczne. Ponadto jeśli planuje się wykonanie ścieżek rowerowych, czy też miejsc obsługi rowerzystów w działaniu 6.2 należałoby przedstawić na mapie obecny przebieg ścieżek rowerowych (tym bardziej, że na wskazanym obszarze Partnerstwa jest ich kilka) oraz nowe planowane, aby wykazać w jaki sposób mają one wspierać turystykę.	Przeformulowano „budowa drogi rowerowej Strzebowniska-Krzywe” na „budowę ścieżki rowerowej (...)”. Ponadto na mapie mapę 14 przedstawiono lokalizację planowanych w ramach projektów IIT, istniejących oraz komplementarnych szlaków rowerowych.

10.	3.2.1. Projekty strategiczne, Tabela 7 Lista projektów planowanych do ubiegania się o dofinansowanie w ramach Instrumentu IIT w FEP 2021–2027, Priorytet 6, cel szczegółowy 5(ii)	-	Rekomenduje się wprowadzenie zmiany na liście projektów IIT w zakresie zapisów dotyczących partnera na „Partner kwalifikowalny w zakresie typów beneficjentów dla działania FEPK.06.02 <i>Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich i małych miast</i> ”	Rekomendacja została uwzględniona.
11.	3.2.1. Projekty strategiczne, Tabela 7 Lista projektów planowanych do ubiegania się o dofinansowanie w ramach Instrumentu IIT w FEP 2021–2027, Priorytet 6, cel szczegółowy 5(ii)	Projekt nr 12	Rekomenduje się uszczegółowienie informacji w zakresie planowanego sprzętu. Ponadto proponuje się zmianę Lidera w projekcie. W działaniach w ramach priorytetu 6 uczestniczyć może m.in. straż pożarna, lecz może wystąpić ewentualnie jako partner, w ramach realizowanych zadań m.in. jeśli spełnia wymogi określone w art. 39 ustawy z dnia 28 kwietnia 2022 r. o zasadach realizacji zadań finansowanych ze środków europejskich w perspektywie 2021–2027.	Rekomendacje zostały uwzględnione.
12.	3.2.1. Projekty strategiczne, Tabela 7 Lista projektów planowanych do ubiegania się o dofinansowanie w ramach Instrumentu IIT w FEP 2021–2027, Priorytet 6, cel szczegółowy 5(ii)	Projekt nr 7	Rekomenduje się uszczegółowienie informacji w zakresie planowanego zakupu urządzeń.	Rekomendacja została uwzględniona.

Źródło: Opracowanie własne

1.3. Opiniowanie przez Zarząd Województwa

Na podstawie art. 10g ust. 5 *Ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym* (Dz. U. z 2024 r. poz. 1465 z późn. zm.) pismem z dnia 5 sierpnia 2025 r. Lider Partnerstwa Turystyczne Bieszczady zawnioskował o zaopiniowanie projektu *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030*. Opinia miała dotyczyć sposobu uwzględnienia ustaleń i rekomendacji w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej w województwie, określonych w strategii rozwoju województwa. Wydanie opinii powinno nastąpić w ciągu 30 dni od dnia doręczenia pisma wraz z projektem dokumentu.

W dniu 26 sierpnia 2025 r. Zarząd Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie podjął Uchwałę Nr 130/3136/25 w sprawie zaopiniowania projektu *Strategii Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030* w zakresie sposobu uwzględnienia ustaleń i rekomendacji w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej w województwie, określonych w *Strategii Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030*. Opinia stanowi załącznik do ww. uchwały. Zarząd Województwa wydał pozytywną opinię.

2. Ocena poprawności, kompletności, adekwatności i trafności projektu Strategii

Dla oceny poprawności, kompletności, adekwatności i trafności projektu Strategii zadano następujące pytania badawcze:

1) Czy sporządzono Diagnozę zgodnie z art. 10a Ustawy z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (Dz. U. z 2025 r. poz.)?

Tak, *Diagnozę społeczną, gospodarczą i przestrzenną Partnerstwa Turystyczne Bieszczady* sporządzono zgodnie z art. 10a ww. ustawy.

2) Czy Diagnoza jest kompletna i spójna wewnętrznie?

Diagnoza została opracowana we współpracy Urzędu Gminy Cisna, Urzędu Gminy Baligród, Urzędu Gminy Komańcza, Urzędu Gminy Olszanica, Urzędu Gminy Solina (spojrzenie od wewnątrz) z Wykonawcą zewnętrznym (spojrzenie od zewnątrz). Diagnoza jest spójna wewnętrznie, jej struktura została w sposób logiczny i czytelny podzielona na rozdziały i podrozdziały. Różne zagadnienia z poszczególnych sfer zostały przeanalizowane w odrębnych rozdziałach. Analizie poddano następujące obszary:

- Uwarunkowania wynikające z położenia geograficznego – dostępność komunikacyjna i mobilność;
- Ludność, zachodzące procesy demograficzne i rozwój w wymiarze społecznym;
- Gospodarka i rynek pracy;
- Środowisko naturalne i infrastruktura;
- Kultura i dziedzictwo;
- Sport, turystyka i rekreacja;
- Planowanie i zagospodarowanie przestrzenne;
- Bezpieczeństwo publiczne;
- Polityka społeczna;
- Edukacja i wychowanie;
- Kapitał społeczny;
- Finanse samorządowe;
- Turystyczny charakter obszaru.

Swoim zakresem Diagnoza obejmuje stan aktualny (dane ilościowe za 2024 r.) oraz stan poprzedzający stan aktualny (dane dla poszczególnych lat z okresu 2020–2024). Sytuacja bieżąca i zachodzące procesy mają odzwierciedlenie w analizie SWOT, która pozwala stwierdzić jakie na obszarze są problemy i bariery rozwojowe, a jakie są jej potencjały i szanse do rozwoju. Dokument spełnia swoją funkcję, ponieważ umożliwia podjęcie decyzji strategicznych, takich jak określenie wizji rozwoju Partnerstwa Turystyczne Bieszczady, określenie celów strategicznych rozwoju oraz ukierunkowanie działań i wskaźników osiągnięcia celów.

3) Czy w projekcie Strategii została określona wizja? Czy cele strategiczne i operacyjne odpowiadają na zdiagnozowane bariery rozwojowe i potrzeby oraz są odpowiedzią na mocne strony i potencjały obszaru? Czy cele strategiczne i operacyjne przyczyniają się do osiągnięcia wizji?

Tak, w projekcie Strategii określona została wizja, czyli stan docelowy rozwoju obszaru osiągnięty do 2030 roku. Wizja powstała w procesie dialogu, z udziałem mieszkańców obszaru i ich przedstawicieli, podczas różnego rodzaju spotkań. Wizja wyraża aspiracje i ambicje mieszkańców oraz władz lokalnych, a jednocześnie jest możliwa do zrealizowania. W projekcie Strategii określono również cele strategiczne, podzielone na cele operacyjne, których osiągnięcie za pomocą realizacji założonych kierunków działań pozwoli na dojście do stanu przewidzianego w wizji. W procesie opracowania Strategii wyzwania rozwojowe zostały opisane poprzez konkretne cele strategiczne, dzięki czemu uzyskano spójność i komplementarność między elementami diagnozy a planowanymi działaniami.

Do pierwszego celu strategicznego: *Wysoki poziom przedsiębiorczości mieszkańców Bieszczad* przypisano dwa cele operacyjne: *1.1. Rozwój publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych (IIT)* oraz *1.2. Wspieranie lokalnych producentów produktów i usług*. Wszystkie kierunki działań przypisane do ww. punktów odnoszą się do potencjału turystycznego Partnerstwa Turystyczne Bieszczady, jakim są wysokie walory przyrodniczo-krajobrazowe należy do najatrakcyjniejszych turystycznie rejonów Polski i województwa podkarpackiego. Cel ten odnosi się do potencjałów obszaru. Jednym z nich jest wielokulturowość, o czym świadczą znajdujące się na terenie poszczególnych gmin zabytki, szczególnie te spójnie wkomponowane w krajobraz – urokliwe drewniane kościoły i cerkwie, pałace, dwory i dworki, zespoły urbanistyczne przydrożne kapliczki, cmentarze różnych wyznań, czy cmentarze wojenne. Drewniana cerkiew w Turzańsku została wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO. Kolejnymi potencjałami rozwojowymi dla Bieszczad są bardzo wysokie walory przyrodniczo-kulturowe, rozwinięta infrastruktura obszarów chronionych (w tym m.in. liczne szlaki turystyczne i kulturowe), znaczny udział podmiotów gospodarczych oferujących usługi zakwaterowania i gastronomii w ogólnej liczbie podmiotów działających w sektorze usług w województwie, istniejąca baza noclegowa, w tym dobrze rozwinięta sieć gospodarstw agroturystycznych i baza uzdrowiskowa. Przygraniczne położenie umożliwia rozwój turystyki transgranicznej. Dzięki dużym zasobom leśnym dobrze rozwinięty jest przemysł drzewny. Warunki środowiska naturalnego są korzystne dla rozwoju rolnictwa ekologicznego, a znaczne arealy użytków rolnych wykorzystywane są do hodowli bydła.

Kolejnym celem strategicznym jest cel strategiczny 2. *Mieszkańcy włączeni w rozwój i zachowanie tożsamości Bieszczad*, na którego osiągnięcie składają się dwa cele operacyjne: *2.1. Rozwój usług i promocja kultury, dziedzictwa kulturowego i naturalnego (IIT)* oraz *2.2. Budowanie wspólnot lokalnych*. Do osiągnięcia ww. celu założono realizację kierunków działań, które mają przyczynić się do: podniesienia poziomu usług publicznych, budowania potencjału instytucji kultury, ochrony i udostępniania dziedzictwa wielokulturowość, a także wspierania inicjatyw oddolnych mieszkańców oraz zwiększenia oferty zagospodarowania czasu wolnego

mieszkańców.

Realizacja celu umożliwi rozwój tożsamości mieszkańców, zachowanie dziedzictwa kulturowego i specyfiki obszaru Bieszczad oraz wpłynie na wzrost poczucia tożsamości mieszkańców. Jednym z głównych działań podejmowanych przez samorządy będzie promocja i kultywowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz zwiększanie dostępu mieszkańców tych obszarów do dóbr i usług społecznych, w tym kultury oraz zwiększanie wykorzystania technik teleinformatycznych w dostępie do dóbr kultury mieszkańców. Konieczne jest podejmowanie adaptacji obiektów w celu tworzenia nowoczesnych produktów kulturowych.

Ważnym elementem rozwoju jest budowanie wspólnot lokalnych, a także wspieranie działań takich społeczności. Inicjatywy lokalne powinny mieć wpływ na samoorganizację małych społeczności. Działania te mogą mieć charakter edukacyjny, wychowawczy, kulturalny, rekreacyjny czy też sportowy. Poprzez przekazywane treści należy zwiększać identyfikację z miejscem urodzenia i zamieszkania. Budowanie więzi społecznych powinno być oparte na świadomości i pielęgnowaniu wspólnego dziedzictwa kulturowego, poszanowaniu praw i tradycji oraz rozwijaniu postaw tolerancji. Na wysoką jakość zasobu wspólnoty, którym jest kapitał społeczny, mają wpływ: zaufanie, współpraca i jakość relacji między ludźmi oraz poziom kształcenia. Kształtowanie regionalnej i lokalnej tożsamości to obowiązek wspólnego działania samorządów oraz ich jednostek, jako kreatorów i w znacznej mierze inicjatorów życia społecznego, gospodarczego, kulturalnego czy edukacyjnego. Jednym ze sposobów budowania zaangażowania mieszkańców w rozwój obszaru Partnerstwa Turystyczne Bieszczady oraz wzrostu poczucia tożsamości z tym miejscem, będzie m.in. organizacja wszelkiego rodzaju wydarzeń i imprez integrujących społeczność lokalną.

Ostatnim celem strategicznym jest *Zachowanie środowiska naturalnego i ład przestrzeni Bieszczad*, na który składają się dwa cele operacyjne: 3.1. *Odnowa i funkcjonalność przestrzeni publicznych (IIT)* oraz 3.2. *Racjonalne wykorzystanie dziedzictwa naturalnego*.

Cel strategiczny 3. odnosi się do szeroko rozumianej ochrony środowiska naturalnego oraz stworzenia funkcjonalnych przestrzeni publicznych. Jezioro Solińskie i Jezioro Myczkowieckie oraz Bieszczadzki Park Narodowy z otuliną to zasoby wymagające odpowiedniego zagospodarowania i udostępniania z poszanowaniem przyrody i zachowaniem bezpieczeństwa korzystających. Lasy Państwowe są partnerem przy udostępnianiu lasów dla ludzi, jak również zajmują się zrównoważonym gospodarowaniem zasobami leśnymi, aby służyły obecnym i przyszłym pokoleniom. Wskazane 4 zasoby uzupełnione czynnym udziałem rdzennego mieszkańca składają się na produkt jakim są Bieszczady. Dlatego też trzeba w szczególności zadbać o wysoki poziom zarówno przestrzeni, infrastruktury ogólnodostępnej, jak i usług publicznych, a także racjonalnie wykorzystywać i dbać o posiadane walory, jakimi są zasoby dziedzictwa kulturowego i naturalnego. Atrakcyjny wizerunek obszaru będzie budowany poprzez unikalne i konkurencyjne przestrzenie publiczne, co stanowić będzie filar do wzmocnienia więzi lokalnej społeczności z miejscem zamieszkania i przełożyć się na jakość życia mieszkańców.

4) Czy osiągnięcie celów strategicznych i operacyjnych jest realne?

Niezbędnym warunkiem właściwego planowania strategicznego jest możliwie szeroki

udział różnych grup interesariuszy w procesie tworzenia dokumentu strategicznego. Prace nad Strategią oparte były nie tylko o wiedzę i doświadczenie władz lokalnych, pracowników Urzędu Gminy Cisna, Urzędu Gminy w Baligrodzie, Urzędu Gminy Olszanica, Urzędzie Gminy w Solinie z/s w Polańczyku oraz Urzędzie Gminy Komańcza, Radnych i podmiotu zewnętrznego opracowującego dokument, ale też mieszkańców i ich przedstawicieli. Partycypacyjne podejście daje szansę osiągnięcia zamierzonych celów i urzeczywistnienia założonej wizji.

5) Czy przyjęty zestaw wskaźników monitoringu umożliwi obserwowanie postępu realizacji założonych celów strategicznych?

Określony w projekcie Strategii system monitorowania umożliwi gromadzenie bieżących danych dotyczących postępów we wdrażaniu oraz osiąganiu założonych celów. Pozwoli również na obserwację rezultatów prowadzonych działań, a w razie potrzeby na wprowadzenie niezbędnych korekt oraz aktualizacji dokumentu. Zakres monitoringu i ewaluacji Strategii wyznaczają określone w niej cele strategiczne, kierunki działań oraz zaplanowane działania i projekty strategiczne. Monitoring Strategii prowadzony będzie w zakresie finansowym oraz rzeczowym. W każdym projekcie strategicznym określono cele operacyjne oraz kierunki działań, w które ten projekt się wpisuje oraz wskaźniki produktu i rezultatu. Dodatkowo określono wskaźniki mierzalności rozwoju obszaru.

6) Czy dokonano hierarchizacji i wskazano projekty flagowe?

W dokumencie wskazano plan operacyjny, na który składają się: wizja, misja, trzy cele strategiczne i dla każdego z nich po dwa cele operacyjne. Wyznaczone cele mają wymiar społeczny, gospodarczy oraz przestrzenno-środowiskowy. Cele opisują przejście od sytuacji zastanej, wyjściowej (zdiagnozowanej) do sytuacji pożądaney, a więc określają one stan docelowy powstały w wyniku wdrożenia strategii rozwoju. Jednocześnie cele realizują wizję rozwoju. Cele strategiczne mają charakter długofalowy, wskazują generalny kierunek postępowania w realizacji założonej wizji i odpowiadają na pytanie: „co chcemy osiągnąć?”. Cele operacyjne dotyczą średniego horyzontu czasowego, określają narzędzia i sposoby realizacji celów strategicznych. Tym samym odpowiadają na pytanie: „jak to chcemy osiągnąć?”.

Do każdego z celów operacyjnych przypisano kierunki działań, które oznaczają kierunki koncentracji wspólnych wysiłków podejmowanych przez Partnerstwo oraz jego partnerów publicznych, społecznych i gospodarczych. Odpowiadają na pytanie: „co jest do zrobienia?”. Do kierunków działań przypisano projekty strategiczne, które dzięki zintegrowanemu charakterowi i kompleksowemu podejściu stanowią wiązkę konkretnych projektów najistotniejszych dla rozwoju obszaru i realizujących kierunki działań. Kierunki działań wraz z odpowiadającymi im konkretnymi projektami służą realizacji założonych celów i są podstawą wdrażania Strategii. Realizacja projektów zapewni osiąganie celów niższego rzędu – celów operacyjnych, co z kolei powinno przyczynić się do osiągania celów

wyższego rzędu, czyli celów strategicznych. Kierunki działań planowane w ramach poszczególnych celów wzajemnie się przenikają i uzupełniają, dzięki czemu możliwe będzie uzyskanie efektu synergii

W drodze hierarchizacji wyodrębniono z działań najistotniejsze elementy i ułożono z nich 12 projektów strategicznych w formule IIT² a więc takich, które w pierwszej kolejności powinny być zrealizowane, gdyż są priorytetowe, a ich efekty bezpośrednio przełożą się na założone cele. Partnerstwo Turystyczne Bieszczady planuje ubieganie się o dofinansowanie na realizację tych projektów w trybie konkurencyjnym w ramach Programu Regionalnego *Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021–2027* w Priorytecie 6 *Rozwój zrównoważony terytorialnie*, Cel szczegółowy 5(ii) *wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie*.

Natomiast pozostałe projekty są projektami komplementarnymi realizującymi cele i założenia wskazane w dokumencie. Projekty te przyczynią się do rozwiązania kluczowych problemów, zmniejszą bariery rozwojowe i wzmocnią potencjał rozwojowy obszaru. Projekty strategiczne mają zarówno charakter inwestycyjny, jak i nieinwestycyjny. Odnoszą się do kwestii społecznych, gospodarczych, środowiskowych i przestrzennych. Projekty zostały przedstawione w formie tabeli wraz z podaniem szacunkowego kosztu ich realizacji, planowanego okresu realizacji i potencjalnych źródeł finansowania.

7) Czy dokument jest czytelny i zachowana została jego logika? Czy opracowany został w sposób zrozumiały i dostępny?

Tak, dokument jest czytelny, jego struktura została w sposób logiczny i czytelny podzielona na rozdziały i podrozdziały, osobno przedstawiono część wprowadzającą, wnioski z Diagnozy, część programową, wymiar przestrzenny polityki rozwoju, system realizacji Strategii, mechanizmy włączenia mieszkańców w proces przygotowania, realizacji i oceny Strategii oraz podsumowanie strategicznej oceny oddziaływania na środowisko. Dokument sporządzony został czcionką bezszeryfową, odpowiednio dużą (rozmiar 12 pkt, poza tabelami i wykresami), między akapitami zachowano odpowiednie odstępy, każdy główny rozdział rozpoczyna się od nowej strony.

² Wzór listy projektów planowanych do dofinansowania w sposób konkurencyjny w ramach Instrumentu IIT w CS 5(ii) w FEP 2021–2027, przygotowany jest zgodnie z zapisami Zasad realizacji instrumentów terytorialnych w Polsce w perspektywie finansowej UE na lata 2021–2027 przez Instytucję Zarządzającą, strona internetowa Serwisu Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego, rpo.podkarpackie.pl

3. Weryfikacja założeń Strategii wobec zapisów dokumentów wyższego rzędu

Strategia rozwoju odnosząc się w swych założeniach (celach strategicznych, celach operacyjnych i kierunkach działań) do zidentyfikowanych problemów mieszkańców na obszarze, uwzględnia kontekst innych dokumentów strategicznych na szczeblu lokalnym (stanowiąc istotny element całościowej wizji rozwoju jednostki), a także dokumentów wyższego szczebla, regulujących działania w przedmiotowym obszarze. W związku z tym komplementarność z innymi działaniami oraz priorytetami wpływa na skuteczność i efektywność realizacji Strategii.

Oceny spójności celów strategicznych z dokumentami wyższego rzędu dokonano bezpośrednio w dokumencie. Ocena ta odnosiła się do następujących dokumentów:

1) Na szczeblu międzynarodowym i krajowym:

- *Umowa Partnerstwa dla realizacji Polityki Spójności 2021–2027 w Polsce;*
- *Agenda 2030 na rzecz Zrównoważonego Rozwoju;*
- *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030;*
- *Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030;*
- *Polityka Ekologiczna Państwa 2030 – strategia rozwoju w obszarze środowiska i gospodarki wodnej;*
- *Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030;*
- *Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa 2030;*
- *Plan gospodarowania wodami na obszarze dorzecza Wisły;*
- *Mapy Zagrożenia Powodziowego,*
- *Plan zarządzania ryzykiem powodziowym dla obszaru dorzecza Wisły;*
- *Plan przeciwdziałania skutkom suszy.*

2) Na szczeblu regionalnym:

- *Strategia Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030;*
- *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego;*
- *Strategia rozwoju i komunikacji marketingowej turystyki województwa podkarpackiego na lata 2020–2025;*
- *Program Strategiczny Rozwoju Transportu Województwa Podkarpackiego do roku 2030;*
- *Program Strategicznego Rozwoju Bieszczad.*

Sprawdzenie zgodności założeń Strategii z dokumentami wyższego rzędu wykazało pełne powiązanie z tymi dokumentami, a część założonych w Strategii celów bezpośrednio przyczyni się do realizacji założeń opracowań regionalnych i krajowych.

Podsumowanie

Strategia Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Turystyczne Bieszczady na lata 2025–2030 oraz przeprowadzony proces jej tworzenia spełniają wszystkie podstawowe kryteria ewaluacyjne. Dokument powstał przy współpracy podmiotu zewnętrznego, przedstawicieli władz lokalnych, pracowników instytucji publicznych oraz mieszkańców i ich przedstawicieli. Interesariusze mogli wyrażać swoje potrzeby, opinie i uwagi w badaniu ankietowym, podczas spotkań oraz w procesie konsultacji społecznych. W związku z tym należy stwierdzić, że dokument stanowi odpowiedź na oczekiwania i potrzeby miejscowej społeczności.

Nie odnotowano uchybień proceduralnych, dokument powstał zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa oraz rekomendacjami Ministerstwa Funduszy i Polityki Regionalnej, zawartymi w opracowaniu *Strategia Rozwoju Gminy – Poradnik praktyczny*.

W systemie realizacji Strategii można zauważyć podejście horyzontalne, tzn. cele operacyjne dotyczą kilku sfer, z tego też względu niektóre projekty przewidziane są do realizacji w ramach interdyscyplinarnej współpracy kilku podmiotów. Strategia uwzględnia wszystkie elementy wynikające z *Ustawy z dnia 15 lipca 2020 r. o zmianie ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju oraz niektórych innych ustaw* (Dz. U. z 2020 r. poz. 1378 z późn. zm.), w tym w szczególności zawiera opis OSI wojewódzkich i lokalnych, model struktury funkcjonalno-przestrzennej oraz ustalenia i rekomendacje w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej obszaru.

Mając na uwadze powyższe – uznaje się, że działania i projekty przewidziane do realizacji w ramach Strategii przyniosą zakładane efekty przy użyciu dedykowanych im instrumentów i zasobów. Założenia są trafne i spójne, a cele odpowiadają na zdiagnozowane problemy, potencjały i wyzwania rozwojowe.

Spis tabel

Tabela 1 Zestawienie fiszek projektowych ze sposobem uwzględnienia w projekcie Strategii	7
Tabela 2 Rejestr zgłoszonych uwag do projektu Strategii	11